МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 23
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 21.06.2022 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Заверющенко О.Л. КОНЦЕПТ ПАРНОСТІ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ВЕСІЛЬНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ…… 9

Зелінська О.І. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТЕКСТІВ СОЦІАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ РЕКЛАМИ…… 16

Коцяба І.А. ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛІЗОВАНОГО ОБРАЗУ БОГА В САКРАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ БОГДАНА ЛЕПКОГО…… 21

Лужецька О.Б. МІКРОТОПОНІМИ ПРЕФІКСАЛЬНО-НУЛЬОВОГО ТИПУ НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ…… 26

Москальчук Г.О. ЕЛЕМЕНТИ НИЗЬКОГО СТИЛЮ У СТАРО-УКРАЇНСЬКИХ ДРАМАХ XVII – XVIII СТ. ЯК ВИЯВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ…… 30

Островська Л.С. ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ЕСЕЇСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ О. ЗАБУЖКО…… 34

Петрова Озель Л.П. ВЛАСНІ ІМЕНА У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ…… 41

Польовик Д.В. СЛЕНГ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕКСТІВ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ…… 47

Сокіл Б.М. ВЕКТОР ВІДНОСИН МІЖ ПОЛЯКАМИ І УКРАЇНЦЯМИ В ЧАСО-ПРОСТОРІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: МОВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР…… 52

Струк І.М. ФУНКЦІЙНО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ РЕМАРКОВИХ НАДФРАЗНИХ ЄДНОСТЕЙ В ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ…… 59

Тесліцька Г.І. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ НАПІВПРЕДИКАТИВНИХ АД'ЄКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ…… 64

Фаріон І.Д. НОВОАНГЛІЗМИ-ПЕРСОНОНОМЕНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ…… 68

Шабуніна В.В., Бутко Л.В., Сізова К.Л. ДІЄСЛІВНІ СТИЛІСТЕМИ У ДІАЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ ТЕХНІЧНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ…… 74

Шуленок О.С. СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ Й ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ-ОРНІТОНОМЕНОМ «ГОРОБЕЦЬ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ…… 79

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Nad-Kolozhvari E.A. AUTHENTIC CHILDREN'S LITERATURE IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE – INSIGHTS FROM TRANSCARPATHIA…… 84

Нечипоренко В.О. ПРЕЦЕДЕНТНИЙ СВІТ BLACK LIVES MATTER В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ…… 89

Охріменко О.А., Гринюк О.С., Довидькова Т.А. ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ "BESTEUERUNG"…… 93

Панченко В.В. ЕЛЕКТРОННІ СЛОВНИКИ ЯК СУЧАСНЕ ДЖЕРЕЛО НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ…… 97

Пиц Т.Б. АПЕЛЯТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КРАВЦІВ І ВЗУТТЬОВИКІВ У НІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ…… 101

Підлужна І.А. НІМЕЦЬКОМОВНІ ТОРГОВІ МАРКИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ…… 106

Пожар А.Б. СОЦІАЛЬНА СЕМІОТИКА І МІФОЛОГІЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ: ДО ПРОБЛЕМИ КОРЕЛЯЦІЇ…… 111

Pozdniakov O.V. LEXICO-SEMANTIC FIELDS OF GERMAN YOUTH VOCABULARY…… 116

Прокопенко А.В., Єгорова О.І. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ НЕЙМІНГУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ БРЕНДІВ ВЗУТТЯ)…… 122

Рудік І.В., Тер-Григорьян М.Г. ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТІВ АНГЛОМОВНОЇ ПРОПОВІДІ…… 127

Sliepushova A.I. DEFEATED FATHERHOOD EXPECTATIONS: THE SHIFT IN AMERICAN ANIMATED SERIES DISCOURSE…… 131

Смаглій В.М. НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *SPEECH* ЯК СКЛАДОВОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ…… 134

Сусол Л.О. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ІНТЕНСИВНОЇ ФОРМИ ВИВЧЕННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ……139

Томчаковська Ю.О. МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ
АНГЛОМОВНОГО ГІПЕРКОНЦЕПТУ *OCCULTISM*……144

Хортюк Д.О. РЕАЛІЇ В ПОВІСТЯХ М.В. ГОГОЛЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ
В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ……148

Шастало В.О., Байбекова Л.О., Герман Л.В. КОГНІТИВНА МЕТАФОРА СКРОМНОСТІ
В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ 20-21 СТОЛІТТЯ……152

Шкамарда О.А. СОЦІОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА ПОЗИЦІЮВАЛЬНИХ ПРАКТИК
В АНГЛОМОВНОМУАВТОРСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-БЛОЗІ……158

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Бойко Я.В. СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ П'ЄС ШЕКСПІРА
У СВІТЛІ ВАЛОРАТИВНОЇ КОГНІТИВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ……163

Карпенко Н.А. ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИКИ МЕМІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ……168

Копчак Л.В., Мудренко Г.А., Алісеєнко О.М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ……173

Кушевська Н.М. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК
У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ……178

Lysenko N.O., Lytvynenko O.O., Kryvko R.M. SEMANTIC-COMPONENT ANALYSIS
AND FEATURES OF TRANSLATION OF ANATOMICAL TERMS-METAPHORS WITH MODIFIER –
NAME OF MECHANISMS AND THEIR PARTS……183

Лютянська Н.І. КІНОСЦЕНАРІЙ В АСПЕКТІ КІНОПЕРЕКЛАДУ……188

Malyk H.D. BRINGING VALUES INTO TRANSLATOR TRAINING:
A MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF A TEACHING PHILOSOPHY STATEMENT
FOR TRANSLATION STUDIES……192

Приймак Л.Б., Кабаченко І.Л., Боднар О.М. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ……201

Sheverun N.V., Nikolska N.V., Kositska O.M. STRUCTURAL FEATURES OF ENGLISH
MULTICOMPONENT TERMS INTO UKRAINIAN TRANSLATION (ON THE BASIS OF SUBLANGUAGE
OF TRANSPORTATION ORGANIZATION AND TRANSPORT MANAGEMENT) ……207

РОЗДІЛ 4
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Калимон Ю.О. ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА НОВЕЛ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: ДІАХРОНІЙНИЙ АСПЕКТ……213

РОЗДІЛ 5
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Ромас Л.М. ОБРАЗ ЖІНКИ З НАРЦИСИЧНИМ РОЗЛАДОМ ОСОБИСТОСТІ
В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «МАСКИ ДІАНИ СТОГОДЮК»……218

Руднянин О.І. РАННЯ ТВОРЧІСТЬ ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО:
СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «РАНОК»)……223

Терехова І.О. ОБРАЗ ЧАКЛУНА В «СТРАШНІЙ ПОМСТІ» М. ГОГОЛЯ:
ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ……228

Чередник Л.А. МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР НОВЕЛ КРИМСЬКОГО ЦИКЛУ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО……233

Черниш А.Є. ПСИХОАНАЛІТИЧНА ДОМІНАНТА ТВОРІВ Ю. ІЗДРИКА……237

Шульга О.О. ТИПИ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ «ФОРТЕЦЯ НА БОРИСФЕНІ» В.ЧЕМЕРИСА……242

РОЗДІЛ 6
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Маркова М.В. ЕЛЕМЕНТИ ПЕТРАРКІЗМУ У ВІРШОВАНИХ ПОСЛАННЯХ ТА ЕПІСТОЛЯРІЯХ ДЖОНА ДОННА……**250**

Смерчко А.А. КОНЦЕПТУАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ «РАЙ – ПЕКЛО» У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)……**256**

Сотникова В.Є. ПОСТАТЬ ЙОСИПА СТАЛІНА ЯК ОСНОВНИЙ ОБ'ЄКТ КРИТИКИ В АНТИТОТАЛІТАРНІЙ ЛІРИЦІ В. БАЗИЛЕВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ВЕРТЕП»)…… **260**

РОЗДІЛ 7
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Моклиця Г.В. ПАРАДОКС СУБЛІМОВАНОЇ НЕНАВИСТІ: «ОДЕРЖИМА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ…… **265**

РОЗДІЛ 8
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Личук С.О. АБИ І БОГ ПОМІ Х НА РІК ДОЧІКА ТИ: ЗІ СКАРБІВ ГОВІРОК СТЕЦЕВИ І СТЕЦІВКИ (ПОКУТТЯ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)……**270**

Потрапелюк В.А. ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ, ЗАПИСАНІ З ГОЛОСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ. УМОВИ ТА РІВЕНЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИХ ТЕКСТІВ В СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ…… **277**

РОЗДІЛ 9
ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

Вегеш А.І., Лавер О.В. ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ПСЕВДОНІМІЯ В РОМАНАХ С. ДЗЮБИ ТА А. КІРСАНОВА……**282**

Кондратьєва С.І. З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ П'ЄСИ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО «РАЙСЬКИЙ ТАБІР»…… **288**

РОЗДІЛ 10
РЕЦЕНЗІЇ

Пена Л.І. ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА…… **295**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Zaveriushchenko O.L. A PAIR CONCEPT AS A PART OF UKRAINIAN WEDDING SPHERE OF CONCEPTS……9

Zelinska O.I. SPECIAL FEATURES OF THE CONTENT OF SOCIAL AND PATRIOTIC ADVERTISING TEXTS……16

Kotsiaba I.A. LINGUALIZATION OF THE CONCEPTUALIZED IMAGE OF GOD IN THE SACRED PICTURE OF THE WORLD OF BOHDAN LEPKYI……21

Luzhetska O.B. MICROTOPONYMS OF THE PREFIX-ZERO TYPE IN THE TERRAIN OF THE SOUTH-WESTERN OPILLA……26

Moskalchuk H.O. THE ELEMENTS OF VULGAR STYLE IN OLD-UKRAINIAN DRAMAS OF THE 17TH – 18TH CENTURIES AS A MANIFESTATION OF THE LITERARY LANGUAGE DEMOCRATIZATION……30

Ostrovska L.S. FUNCTIONING OF INSERTED CONSTRUCTIONS IN OKSANA ZABUZHKO`S ESSAYISTIC DISCOURSE……34

Petrova Ozel L.P. NAMES İN FOLKLORE DİSCOURSE: ETHNOCULTURAL ASPECT……41

Polovyk D.V. SLANG AS A MEANS OF EXPRESSION OF MODERN MASS COMMUNICATION……47

Sokil B.M. VECTOR OF RELATIONS BETWEEN POLES AND UKRAINIANS IN THE TIME-SPACE OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN EMPIRE: LINGUISTIC AND POLITICAL DIMENSION……52

Struk I.M. FUNCTIONAL SYNTAX PARAMETERS OF REMARK SUPERPHRASES UNITS IN THE DRAMATIC TEXT OF BUKOVYNIAN WRITERS……59

Teslitska H.I. STRUCTURAL-SEMANTIC TYPOLOGY SEMIPREDICATIVE ADJECTIVAL COMPONENTS IN THE SIMPLE SENTENCES COMPLICATED……64

Farion I.D. NEW ANGLICISMS–PERSONONOMENA IN THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT……68

Shabunina V.V., Butko L.V., Sizova K.L. VERB STYLISTIC FUNCTIONS IN THE DIALOGUE STRUCTURE OF TECHNICAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXT……74

Shulenok O.S. SEMANTIC, STRUCTURAL AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT *SPARROW* IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE……79

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Nad-Kolozhvari E.A. AUTHENTIC CHILDREN'S LITERATURE IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE – INSIGHTS FROM TRANSCARPATHIA……84

Nechyporenko V.O. PRECEDENT WORLD BLACK LIVES MATTER IN AMERICAN LINGUISTIC CULTURE……89

Okhrimenko O.A., Hryniuk O.S., Dovydkova T.A. TERMINOLOGISCH-THEMATISCHES FELD „BESTEUERUNG"……93

Panchenko V.V. ELECTRONIC DICTIONARIES AS A MODERN SOURCE OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE……97

Pyts T.B. APPELLATIONS FOR DENOTING TAILORS AND SHOEMAKERS IN THE GERMAN DIALECTS……101

Pidluzhna I.A. GERMAN LANGUAGE TRADEMARKS: LINGUISTIC ASPECT……106

Pozhar A.B. SOCIAL SEMIOTICS AND MYTHOLOGY OF ADVERTISING DISCOURSE: TO THE PROBLEM OF CORRELATION……111

Pozdniakov O.V. LEXICO-SEMANTIC FIELDS OF GERMAN YOUTH VOCABULARY……116

Prokopenko A.V., Yehorova O.I. STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECT OF NAMING (ON THE MATERIAL OF ENGLISH-LANGUAGE FOOTWEAR BRANDS)……122

Rudik I.V., Ter-Hryhorian M.H. THE DYNAMIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH SERMON TEXTS……127

Sliepushova A.I. DEFEATED FATHERHOOD EXPECTATIONS: THE SHIFT IN AMERICAN ANIMATED SERIES DISCOURSE……131

Smahlii V.M. NOMINATIVE FIELD OF THE CONCEPT *SPEECH* AS A PART OF SCIENTIFIC WORLD VIEW……134

Susol L.O. MODERN APPROACHES TO THE INTENSIVE FORM OF ENGLISH LANGUAGE STUDY FOR STUDENTS ATTENDING HIGHER EDUCATION 139

Tomchakovska Yu.O. SPEECH REALIZATION OF THE ENGLISH HYPERCONCEPT *OCCULTISM* 144

Khortiuk D.O. REALITIES IN THE STORIES OF M. V. GOGOL AND FEATURES OF THEIR REPRODUCTION IN GERMAN-LANGUAGE TRANSLATIONS 148

Shastalo V.O., Baibekova L.O., Herman L.V. CONCEPTUAL METAPHOR OF MODESTY IN ENGLISH AND UKRAINIAN DISCOURSE IN 20-21 CENTURY 152

Shkamarda O.A. THE SOCIO-COGNITIVE PECULIARITIES OF STANCETAKING PRACTICES IN THE ENGLISH-LANGUAGE PERSONAL INTERNET BLOG 158

SECTION 3
TRANSLATION STUDIES

Boiko Ya.V. STRATEGIES AND TACTICS OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS IN THE LIGHT OF VALORATIVE COGNITIVE VARIANCE 163

Karpenko N.A. RENDERING THE PRAGMATICS OF MEMES IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION 168

Kopchak L.V., Mudrenko H.A., Aliseienko O.M. DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS AT ENGLISH LESSONS 173

Kushevska N.M. FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG LAW STUDENTS IN ENGLISH CLASSES 178

Lysenko N.O., Lytvynenko O.O., Kryvko R.M. SEMANTIC-COMPONENT ANALYSIS AND FEATURES OF TRANSLATION OF ANATOMICAL TERMS-METAPHORS WITH MODIFIER – NAME OF MECHANISMS AND THEIR PARTS 183

Liutianska N.I. FILM SCRIPT IN THE ASPECT OF FILM TRANSLATION 188

Malyk H.D. BRINGING VALUES INTO TRANSLATOR TRAINING: A MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF A TEACHING PHILOSOPHY STATEMENT FOR TRANSLATION STUDIES 192

Pryimak L.B., Kabachenko I.L., Bodnar O.M. METHODS OF TEACHING GERMANIC LANGUAGES AND FEATURES OF THEIR TRANSLATION 201

Sheverun N.V., Nikolska N.V., Kositska O.M. STRUCTURAL FEATURES OF ENGLISH MULTICOMPONENT TERMS INTO UKRAINIAN TRANSLATION (ON THE BASIS OF SUBLANGUAGE OF TRANSPORTATION ORGANIZATION AND TRANSPORT MANAGEMENT) 207

SECTION 4
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Kalymon Yu.O. DIALECTAL VOCABULARY OF VASYL STEFANYK'S SHORT STORIES: DIACHRONIC ASPECT 213

SECTION 5
UKRAINIAN LITERATURE

Romas L.M. THE IMAGE OF A WOMAN WITH A NARCISSUS PERSONALITY DISORDER IN VOLODYMYR DANYLENKO'S NOVEL "MASKS OF DIANA STOGODYUK" 218

Rudnianyn O.I. OLEKSA IZARS'KYI'S EARLY WORK: INDIVIDUAL STYLE CREATION (ON THE MATERIAL OF NARRATIVE "RANOK") 223

Terekhova I.O. THE IMAGE OF THE WIZARD IN M. GOGOL'S «TERRIBLE VENGEANCE»: FEATURES OF THE AUTHOR'S INTERPRETATION 228

Cherednyk L.A. THE INTERCULTURAL SPACE OF THE NOVELS OF THE CRIMEAN CYCLE BY MYKHAILO KOTSYUBINSKY 233

Chernysh A.Ye. THE PSYCHOANALYTIC DOMINANT OF THE WORKS OF Y. IZDRYK 237

Shulha O.O. THE TYPES OF FEMALE IMAGES IN THE NOVEL "FORTRESS ON BORYSTHENES" BY V. CHEMERIS 242

SECTION 6
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Markova M.V. ELEMENTS OF PETRARCHISM IN JOHN DONNE'S POETIC MESSAGES AND EPISTOLARIES……**250**

Smerchko A.A. CONCEPTUAL OPPOSITION "PARADISE/HEAVEN – HELL" IN SLAVIC PHRASEOLOGY (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES)……**256**

Sotnykova V.Ye. THE FIGURE OF JOSEPH STALIN AS THE MAIN OBJECT OF CRITICISM IN V. BAZYLEVSKY'S ANTI-TOTALITARIAN LYRICS (ON THE MATERIAL OF THE POETRY BOOK «THE VERTEP»)……**260**

SECTION 7
LITERARY THEORY

Moklytsia H.V. THE PARADOX OF SUBLIMATED HATRED: «OBSESSED» FROM LESIA UKRAINKA……**265**

SECTION 8
FOLKLORISTICS

Lychuk S.O. TO MAY GOD HELP YOU WAIT FOR THE YEAR: FROM THE TREASURES OF THE SAYINGS OF STETSEVA AND STETSIVKA (PUKUTTIA, IVANO-FRANKIVSK REGION, UKRAINE)……**270**

Potrapeliuk V.A. WEDDING SONGS RECORDED FROM THE VOICE OF LESYA UKRAINKA. CONDITIONS AND LEVEL OF PRESERVATION OF THESE TEXTS IN MODERN RECORDS……**277**

SECTION 9
LITERARY SOURCE STUDY AND TEXTOLOGY

Vehesh A.I., Laver O.V. LITERARY PSEUDONYMS IN THE NOVELS OF S. DZIUBA AND A. KIRSANOV……**282**

Kondratieva S.I. FROM THE HISTORY OF CREATION OF THE PLAY "PARADISE CAMP" BY YURIY YANOVSKY……**288**

SECTION 10
REVIEWS

Pena L.I. LEXICOGRAPHIC PROCESSING OF VASYL STEFANYK'S ARTISTIC LANGUAGE……**295**

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2’373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.1

КОНЦЕПТ ПАРНОСТІ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ВЕСІЛЬНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ

A PAIR CONCEPT AS A PART OF UKRAINIAN WEDDING SPHERE OF CONCEPTS

Заверющенко О.Л.,
orcid.org/0000-0002-7181-2394
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри документознавства та української мови
Національного аерокосмічного університетету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті досліджено важливість значення концепту парності як складника української весільної концептосфери. До аналізу залучено матеріали польових записів фольклорних і етнографічних експедицій переважно Центральної та Східної Слобожанщини, діалектологічних словників, збірок українських народних пісень, художніх творів українських письменників. Окреслено поняття «концепт», визначено його співвідношення з поняттям «концептосфера», з’ясовано наповнення концептами української весільної концептосфери, простежено зв’язки між концептами в названій концептосфері, названо вчених, які вивчали теоретичні питання концептології та присвятили увагу дослідженню концептам української весільної концептосфери у своїх працях.

Досліджено витоки становлення концепту парності в українській весільній концептосфері, проаналізовано реалізацію концепту парності у весільних образах молодих, їхніх батьків, старостів, неодруженої молоді, інших учасників українського весілля, його атрибутів, зокрема таких хлібних виробів, як коровай, калач, паляниця, весільного печива, одягу, зачіски та прикрас молодої. Окрему увагу звернено на опозити для позначення «чесної» та «нечесної» молодої в контексті весільної обрядовості. Простежено зв’язок весільного концепту парності з іншими весільними концептами, а саме: роду, сім’ї, батька-матері, обміну, щастя, хліба, стрічки, хустки, квітки, калини, води, а також весільними образами ікони, діжі, горіха, монети, пляшки, чарки, тарілки, ложки та ін. Відтворено космічний код архітектоніки українського весільного дійства за допомогою образів сонця (Дажбога) та місяця, неба. Прочитано військовий весільний код у метафоричних протиставлених образах князя та княгині, бояр, дружків та дружок, княжецького та простого коровая (калача). Представлено мисливський (зооморфний) код українського архаїчного весілля в образах мисливця, рибалки, з одного боку, та лисиці, куріпки, куниці, перепілки, зозулі, з іншого боку. З’ясовано «пташину» весільну семантику в образах пташки, голуба, лебедя, квочки, пташенят. Меншою мірою проаналізовано «тваринну» семантику весільних образів бобра, бика, бугая, корови. Порівняно використання ідеї парності при виконанні обрядів сватання, договору, випікання весільного короваю, прибирання молодої до вінця, власне весільних обрядів застілля, розподілу короваю, прощання молодою з рідною домівкою, а також зіставлено парні образи у весільних та поховальних обрядах українців.

Ключові слова: концепт, концепт парності, концептосфера, українська весільна концептосфера, опозит, обряд, образ, семантика, учасники весілля, молодий, молода.

In this article the importance of parity concept as a part of Ukrainian wedding sphere of concepts is observed. Materials involved in the analysis were taken from field records of folklore and ethnographic expeditions mainly of Central and Eastern Slobozhanshina, dialectological dictionaries, Ukrainian folk songs collections, Ukrainian writer`s artworks. The term of «concept» is highlighted and its relationship with the «sphere of concepts» is defined, as well as the filling of the concepts of the Ukrainian wedding conceptosphere is revealed and inks between concepts in the named conceptosphere are traced. In this article scientists who studied theoretical issues of conceptology and paid attention to the study of the concepts of the wedding Ukrainian conceptosphere in their works are named.

The term of «concept» is highlighted and its relationship with the «sphere of concepts» is defined, as well as the filling of the concepts of the Ukrainian wedding conceptosphere is revealed and inks between concepts in the named conceptosphere are traced. In this article scientists who studied theoretical issues of conceptology and paid attention to the study of the concepts of the wedding Ukrainian conceptosphere in their works are named. Special attention is paid to the opposit designations of "honest" and "dishonest" bride in the context of wedding rituals. The connection of the wedding parity concept with other wedding concepts is traced, namely: family, father-mother, exchange, happiness, bread, ribbons, scarves, flowers, viburnum, water, as well as wedding images of icons, dies, nuts, coins, bottles, glasses, plates, spoons, etc. The cosmic code of the architectonics of the Ukrainian wedding action was reproduced using the sun (Dazhbog), the moon and the sky images. Read Military wedding code in metaphorical contrasted images of prince and princess, boyars, bridesmaids and bridesmaids, princely and simple bread (Korovay, kalach). The hunting (zoomorphic) code of the Ukrainian archaic wedding is presented in the images of a hunter, fisherman, on the one hand, and foxes, partridges,

hunters, quails, cuckoos is presented from the other side. The "bird' wedding semantics in the images of birds, pigeons, swans, hens, chicks is found out. To a lesser extent the "animal" semantics of wedding images of beaver, bull, buck, cow is analyzed. The use of the idea of parity in the performance of matchmaking rites, contract, baking a wedding bread, preparing the bride to the wedding, the wedding rites of the feast, the distribution of loaves, the farewell of the bride with the native home, and the comparison of paired images in the wedding and funeral rites of the Ukrainians is compared.

Key words: concept, parity concept, Ukrainian wedding sphere of concepts, opposit, ritual, image, semantics, wedding participants, groom, bride.

Постановка проблеми. Концептосфера українського весілля як частина концептуальної картини світу дедалі частіше стає об'єктом вивчення українських та закордонних учених. З одного боку, поле вивчених концептів розширюється, заповнюються білі плями, необхідні для розуміння всієї концептосфери як такої, простежуються її зв'язки з іншими концептосферами та окремими концептами. З іншого боку, зростає інтерес до глибинного дослідження окремих архетипних символів, образів названої концептосфери, що вповільнює розгортання масштабного охоплення для її повного відтворення.

Останнім часом особливу увагу звертають на себе концепти, пов'язані з духовним світом наших предків, які позначають моральні якості людини, зокрема добра, честі, слави, щастя, любові, кохання, родинні зв'язки (батько – мати) тощо. У весільній концептосфері вони набувають нового осмислення, потребують ретельного семіотичного вивчення, оскільки мають нашарування обрядовості, акцентуалізацію весільної символіки. Не останнє місце при вивченні локусів української весільної концептосфери посідає той чинник, що дослідження потребує комплексу польових записів фольклорних і етнографічних експедицій, залучення діалектологічних, фразеологічних словників, художніх творів українських письменників тощо.

Підґрунтя вивчення української весільної обрядовості було закладено в працях Хв. Вовка Я. Головацького, О. Левицького, А. Малинки, П. Литвинової-Бартош, О. Потебні, О. Сумцова, та ін. дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш за все, потребує визначення поняття «концепт», оскільки з різних підходів до вивчення вербального комплексу весільного обрядового дійства найбільш значущим є концептуальний підхід. «Коли… за словом стоїть не лише реалія…, а її образ або символ, що постають у тому чи тому етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як етнокультурний концепт, що включає певний квант культурної інформації про неї» (В. Жайворонок) [6, с. 10].

Українські дослідники під поняттям «концепт» розуміють «лінгвістичне поняття, яке характеризується динамічністю, здатністю формувати іншу концептосферу, має національно-культурну специфіку й оцінний компонент, а також є мовним вираженням суб'єктивних уявлень того чи іншого народу про навколишній світ» (І. Агаркова) [1, с. 51]; «…практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі» (В. Ужченко, Д. Ужченко) [22, с. 238].

Поняття концепту нерозривно пов'язане з поняттями мовної та концептуальної картини світу: «…часте вживання слова у певному обмеженому значенні, ускладненому додатковими семами, фіксується в концептуальній, а зрештою і в мовній картині світу і переходить… у схованку домовного знання, обростаючи певними асоціаціями» (Л. Лисиченко) [10, с. 26].

Українська весільна концептосфера перебуває в центрі дослідження мовознавців, культурологів, фольклористів, етнографів, істориків та ін. учених. На сучасному зрізі розвитку вітчизняної науки йде мова про спеціальні розвідки, присвячені як дослідженню української весільної обрядовості в цілому, так і окремим аспектам вивчення української весільної концептосфери (М. Бігусяк, Н. Грозовська, В. Дроботенко, В. Жайворонок, Н. Здоровега, Т. Лупій, І. Магрицька, Г. Москальчук, А. Плотникова, О. Поріцька, П. Романюк, С. Творун, О. Тищенко, В. Шевченко, В. Ужченко та ін.). Зокрема, було виділено та проаналізовано такі локуси української весільної концептосфери, як номінації учасників весілля (І. Магрицька [13]), концептуальна символіка рушника (Т. Лупій [12]), гарбуза (І. Магрицька [13]), дівочої коси, вінка, хустки (О. Кондратович [8], М. Олійник [18]), роду (В. Жайворонок [6]), хліба (С. Творун [20]), печі (В. Ужченко [22]), обміну (М. Гримич [4]), купальські обряди як витоки шлюбної обрядовості (З. Марчук [15]) тощо.

Постановка завдання. Одним з концептів аналізованої концептосфери, який належить до концептуального поля духовного світу людини, є концепт парності. Концепт парності реалізується в поєднанні образів учасників весільного дійства, весільних атрибутів, предметів, символів, зокрема йдеться не тільки про число «два», а й про інші парні числа. Так, парність як така, без уточнення числа предметів, осіб, означає

у весільному контексті наявність пари для когось, відсутність самотності. Акцентуалізація значення парного числа відбувається шляхом метафоричного перенесення значення пари молодих на парні предмети, «парних» учасників дійства, що раніше не було об'єктом досліджень учених у контексті весільної тематики.

Відсутність оригінальних досліджень концепту парності у весільній концептосфері зумовлює актуальність нашої розвідки. Метою нашого дослідження є з'ясувати важливість значення названого концепту як складника української весільної концептосфери. Завданнями нашої статті є: 1) дослідити витоки становлення концепту парності в українській весільній концептосфері; 2) проаналізувати реалізацію концепту парності у весільних образах молодих, інших учасників українського весілля, його атрибутів, зокрема хлібних виробів і печива, одягу, зачіски та прикрас молодої; 3) простежити зв'язок весільного концепту парності з іншими весільними концептами.

Виклад основного матеріалу. Наші предки надавали велике значення присутності на весільній церемонії парних предметів. Так, опис центральнослобожанського весільного обряду допомагає зрозуміти вагомість семантики парності, закладеної в наявності парних предметів. На Харківщині після зняття страви з весільного столу ставили горіхи, що було сигналом закінчення застілля: «*Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок… А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень, поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». …Далі збиравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілкою поштувать…, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?»…Та й Марусі ж добре було!... Як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу, та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» – та ззирнулась з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!... Аж ось, на щастя їй, крикнув дружко: «Старости, пани підстарости, благословіте молодих вивести із хати, надвір погулять!*» [7, с. 49–50].

Парна кількість горіхів (*чіт*) є запорукою вдалого поєднання не тільки пари молодих, а й пар дружок, бояр та інших неодружених учасників весілля. Знаходження пари комусь за допомогою парного числа предметів сягає давнини, коли це було обумовлено примітивністю підрахунку, у тому числі під час гри. Так, «кості були газардовою грою ще в старинній Греції, де їх винайдення приписувано хоч малоазійським лідійцям, хоч єгиптянам, а служили вони й для ворожіння. Грецькі «куби» з числом очок на полях від 1 до 6 зовсім уже нагадують поширену в середньовіччі кістку до гри. Грецькі ігри ними – за числом очок на горішнім полі киненої кістки – парним і непарним – нагадують засаду нашої дитячої гри жетонами-камінчиками («личманами») в «чіт-лишка» (пара – без пари)» [3, с. 26].

Уявлення наших предків про дуалістичну природу світу (Бог і сатана, життя й смерть, чоловік і жінка) вплинули на реалізацію категорії парності в опозитах на позначення весільних чинів та атрибутів. Так, найкраще збереглися українські весільні терміни на позначення парних учасників обрядодій у давніх весільних піснях. По-перше, ідеться про рід як об'єднувальну одиницю в структурі українського соціуму. «Рід – …2) ряд поколінь, що походять з одного предка…, а також усі родичі, рідні; родина…; весільний обряд у своїй основі – це договір двох родів, а отже відгомін родового життя з його мораллю та звичаями; через молоду пару заприязнюються два роди, скріплюють свої стосунки…; ідея роду яскраво виступає у виготовленні й розподілі весільного короваю; ліплять його жінки-молодиці з усього роду, а розподіл набирає характеру загального родового причастя. Сходься, роде, коровай ся крає» [5, с. 500]. Саме коровай як жертвоприношення Дажбогу за формою та змістом є знаком присутності Бога на весіллі, символом угоди двох родів. «Стежили, щоб усі були наділені шматком короваю; причастя короваєм мало скріплювати зв'язок нової родини з усім родом…» [5, с. 500]. Вимішуючи тісто на весільний коровай, дружки співали: «*Дівчина, як сонце, а козак, як місяць, а небо – дорога. Зійшлися два роди до милої згоди в ім'я Дажбога та й біля порога всі пообнімались, що кровно змішались – дітьми обмінялись*» [5, с. 246].

Протистояння двох небесних світил – сонця й місяця (космічний код українського весілля), двох начал – жіночого (дівчина) і чоловічого (козак), двох родів відбувається на символічній дорозі (*а небо – дорога*), яка веде до язичницького бога Сонця – Дажбога. «Дажбог… зображується покровителем весілля, що зустрічає нареченого-князя

на світанку (зв'язок із сонцем, сходом сонця), «між трьох доріг» [5, с. 166]. Необхідність знайти пару неодруженій молоді під час весілля є відлунням давніх язичницьких обрядів, коли багато пар брали шлюб у день літнього сонцестояння, що пов'язано з архаїчною солярною символікою.

Два роди зійшлися біля порога (поріг як межа між різними світами), що є знаковим місцем для поєднання молодих як представників кожного роду, щоб два роди кровно змішались. Вірування, пов'язані з порогом, підтверджують думку про те, що поріг є межею при ініціації молодих, точкою відправлення для народження нової сім'ї: «…не можна перемітати через поріг сміття, бо не вийде дівка заміж…; на порозі не можна неодруженому сідати… – наречені порозбігаються; …порогові віддавали шану молоді, йдучи до вінця… [5, с. 470–471]. Формальне та змістове протиставлення спостерігаємо в антонімічних парах фразеологізмів на позначення родів молодої та молодого: *рідні од її чести – рідні од його чести* [14, с. 124]; *із руки молодого* – «від роду молодого» – *із руки молодої* – «від роду молодої» [14, с. 128]. Якщо зустріч двох родів є зав'язкою цього дійства, то кульмінацію репрезентовано обміном молодими (*дітьми обмінялись*).

З українських весільних пісень дізнаємося про парність образів молодих: *князь (княжатко) – княгиня, козак – дівчина, король – корольовна, царойко – царівна, пан – паня, панночка*, які функціонували на різних зрізах глибинного архаїчного контексту. Звертає на себе увагу військовий код давнього українського весільного дійства, де є князь (молодий), його бояри, що постають в образах двох бобрів у контексті обрядової пісні, яку співають під час виїзду молодого з дружиною до молодої: «*В новім городі Купалися два бобри, Прийшов до них староста: – Бобронька-братенька, Купайтеся ж бардзенько…, Бо тут прийде староста, То вас, бобрів, обере І сваненьку прибере. Бо тут прийде княжатко, То вас, бобрів, обере, А Марисеньку прибере*» [23, с. 214]. Парність є домінантною для головних дійових осіб весілля *(княжатко – Марисенька (княгиня))*, а також для другорядних *старости* (*свати*) – *сваненьки* (*свашки*), *два бобри*. Метафоричні образи *(бобронька-братенька)* наводять на міркування про те, що бояри за соціальним становищем були наближеними до князя. Образи води-річки, у якій вони *купалися*, та *нового городу* є вказівкою на ініціацію молодих, набуття ними нового статусу.

В одній з купальських пісень ми зустрічаємо весільний термін *дворянини,* який позначає двох молодих: «*На зеленій дібровоньци Копало черевец дві дівоньци: Їдна копала багатая, А друга копала убогая. Прийшло ж до них два дворянини Два молодії: – Ой помагай біг, дві дівоньки, Ой помагай біг, дві молоденькі*» [23, с. 110]. Опозити *дві дівоньци (дві дівоньки, дві молоденькі) – два дворянини (два молодії, два молодиї)* дають зрозуміти, що на час складання цього пісенного тексту суспільство знаходилося на етапі «…переходу у шлюбні дошлюбних стосунків» [15, с. 11], що пов'язано з сексуальним гетеризмом: «*Багатая замовчала, А убогая промовила: – Здорови б були, два дворянини – Два молодиї. Багатую покинули, А убогую з собою взяли. Багата стала, заплакала: – Рушники мої шовковиї, Чи вами буду дуби в'язати, Чи мні, молодій, загибати?*» [23, с. 110].

Ряд опозитів на позначення молодят можна продовжити такими «парами» лексичних та фразеологічних одиниць: *молодий – молода* [14, с. 88–89], *наречений – наречена* [14, с. 92–93], *жених – нівєста* [14, с. 94], *князь (княгинь) – княгиня (князіня)* [14, с. 70], *пан – паня (паняночка), молода панночка* [14, с. 102–103], *парень (парубок)* [14, с. 103], *хлопець* [14, с. 150] – *дівиця (дівка, дівчина)* [14, с. 46–47], *баришня* [14, с. 17]. Цілий ряд антонімічних лексичних одиниць репрезентує статус молодих: *засватаний – засватана* [14, с. 59], *заручений – заручена* [14, с. 39], *занятий – занята* [14, с. 58]. Зооморфний (мисливський) код українського весілля представлено такими протиставленими образами наречених, як: **рыбалочка – билая рыбка* [14, с. 124], **щука-рыбонька* [14, с. 157]; *охотник* [14, с. 101], **сокіл* [10, с. 139] – *куниця (куничка, *куночка), куріпка* [14, с. 79], **лысыця* [14, с. 82], **перепелочка (перепелиця)* [14, с. 104], **тетеречка* [14, с. 146], *птиця* [14, с. 122], *голубка* [14, с. 39], **зозуленька* [14, с. 61], *синиця* [14, с. 137], *сокілка рябенька* [14, с. 139]; *бичок* [14, с. 19] – *корова (коровка)* [14, с. 74–75], *телиця [продажна]* [14, с. 145], *теличка (тьолка)* [14, с. 146]. За кожним з метафоричних образів стоїть цілий культурний шар духовного світу наших предків.

Важливим моментом є те, що парні номени зі значенням «наречений» практично не можна виділити, що зумовлено пасивною роллю молодого у весільній драмі. Натомість номінативні одиниці, що представляють наречену, є численними, їх можна протиставити, що зумовлено її вагомішою роллю як під час окремих весільних обрядодій, так і у весільному дійстві в цілому. На позначення молодої вживаються парні лексеми, а також фразеологічні сполуки, які відрізняються семами «цнотлива» – «нецнотлива»: *благополушна дівчина – неблагополушна дівчина*

[14, с. 93], *яка себе видержала – яка себе не видержала* [14, с. 28], *чесна молода (нівєста)* [14, с. 94] – *нечесна молода* [14, с. 89], *хороша молода – погана (плоха) молода, нехороша дівка (дівчина)* [14, с. 89], *дівка, дівчина* [14, с. 47] – *недівка, недівчина* [14, с. 93], *неопорочена (непорочна, непорочниця)* [14, с. 93] – *опорочена* [14, с. 100], *незаймана (незайнята)* [14, с. 93], *чиста* [14, с. 155] – *порчена* [14, с. 116], *баба розодрана* [14, с. 16].

Парні образи є підґрунтям усього українського весільного дійства. Старостів, як правило, двоє, що підтверджують як фольклорний контекст, так і твори художньої літератури. У Галичині «*оба старости уходє до хати, а парубок лишєє сї на дворі, − та й кажут: «Слава Йсусу Христу». − Їм відповідают:* «*На віки слава*» [2, с. 3]. На Слобожанщині також сватали дівчину *двоє старостів* [7, с. 73]), тому відбулася диференціація при виконанні їхніх обов'язків (*старший староста* [7, с. 74], *главний (саме главний, первий) староста* – «особа, що виконує основну роль в обряді сватання, примовляючи «законні» слова» [14, с. 141]) – *другий (менший, менчий, млаччий) староста* – «помічник старости жениха» [14, с. 141]). Парність старостів, очевидно, не є випадковістю, адже парність як глибинний символ поєднання божественного й людського, жіночого й чоловічого начал, двох родів тощо супроводжує все весілля.

Витоки парності цих весільних образів ідуть від традицій давніх індійців, коли обов'язково обирали пари сватів (двоє, четверо або восьмеро), тобто це наречений зі своїми друзями, а пізніше, у середньовіччя, замість нареченого його батько зі сватами, поважними людьми [19, с. 175, 276]. Роль нареченого поступово ставала пасивною, її на себе перебрав сват. Як відомо, номен *сват* витіснив номен *староста*, що дає підстави вважати функції старости (старостів) обмеженою передвесільним етапом.

Звертає на себе увагу той факт, що на Чернігівщині у свати «*…запрошують двох людий, звичайно поважних і безперемінно жонатих, не молодих, хоча й не дуже постарілих, частують їх горілкою і просять пійти посватати синови дівчину*» [11, с. 72]. Очевидною умовою, що статус старости вимагав парності не тільки під час обрядодій, староста мав бути одруженим чоловіком, тобто мати пару. Це стосувалося й весільних свашок.

Наступний передвесільний обряд *договори* передбачає єдність пари батьків молодої: «*Через тиждень, десь у суботу, до молодого від молодої їдуть батьки, рідня… На договори тоді багато не брали – батько та мати, або дядько: як немає батька, дядька беруть*» [24, с. 49]. Наявність пари батьків або родичів замість них з боку молодої зумовлена єдністю чоловічого й жіночого начал, яка необхідна для створення нової пари. Це закладало ідею неподільності молодого подружжя в самому зародку утворення нової сім'ї, щоб закодувати її для продовження роду, нації. У поданому вище уривку опису слобожанського весілля звертає на себе увагу виконання весільних обрядів парою *весільні батько та матір*, яких могли обирати для молодих-сиріт: *... Далі збиравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілкою поштувать…, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?»* [7, с. 49–50].

Саме весільне дійство також передбачало весільні парні чини, у першу чергу, неодруженої молоді: *боярин – дружка, старший боярин – менший боярин, старша дружка – менша дружка.* Проміжними ланками є *підстарший боярин – підстарша дружка*. Струнка ієрархія весільних чинів є глибоко закоріненим уявленням про весільне дійство як драму з багатьма персонажами, яка вдосконалювалася століттями. В описі слобожанського поховального обряду дівчини ми також зустрічаємо парні весільні образи неодружених учасників весілля: «От тут *пішли* дружечки *по парці*, усі у свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду…» [7, с. 111].

Парність предметів на весільному столі є закоріненою в ті часи, коли парність учасників весілля була обов'язковою. Звертають на себе увагу парні номени на позначення весільних хлібів та обрядового печива. Центральне місце серед весільних виробів з борошна посідає коровай, що є уособленням Бога на весіллі. На Слобожанщині могли випікати два весільні короваї: «На столі перед молодими стояло гільце, під ним *два короваї*: простий і княжецький, який віддавали молодим, коли вже їхали до молодого... В княжецький жінки вкачували дрібні гроші, загорнені в папір, які приносили з собою. Перед вкачуванням в тісто їх рахували:... коли сума грошей була *парна*, то життя молодих буде гарне, коли ж ні – то разом їм не бути» [17, с. 16–17].

«Для молодої готували *2 хлібини:* калач з діркою посередині і великий княжецький калач – круглий, птичками манюнькими вкрашений, із грішми: гроші закладали в тряпичку і вкладали в тісто» [24, с. 50]. Виконання шлюбних обрядів також пов'язана з парністю весільних хлібів: хліб порізати (різати, перерізати) (розрізати хліб *на дві частини)* – «1) дати згоду на одруження;

2) посватати» [21, с. 242–243]. Після застілля в молодої її батьки благословляли молодих хлібом-сіллю, іконами, з якими вони вінчалися. Мати давала дочці *дві паляниці* з шишками зверху, або *дві хлібини*, загорнуті в рушник, або калач, або підкоровайник [16, с. 157–158].

Під час виготовлення короваю особливу увагу приділяли парній кількості коровайниць, їхньому статусу одружених жінок, а також парній кількості атрибутів: «Коли коровай посадять в піч, і він загнітиться, *чотири жінки*, які його ліпили, носять навколо столу пусту діжу, накриту віком, а зверху лежить шишка. Час від часу жінки підіймають діжу до стелі. *Двоє підіймали*, а *двоє цілувалися* навперехрест під діжею, а потім навпаки. Після цього діжу ставили на долівку, зверху ставили тарілку, наливали *чотири чарки* і клали п'ятак. Коли пили, говорили: «*Дай, Бог, щастя*. *Та щоб гарно жити, Щоб багатіли, Та наперед горбатіли*» [16, с. 16, 19].

Як хлібні хліби, так і весільне печиво, особливо з пташиною семантикою, могло бути парним. Так, *двоє хлібів* [14, с. 149] – «печиво у вигляді *двох* круглих *хлібів*, обведених навколо обручиком з тіста, що символізує молодих і розподіляється між учасниками весілля разом із короваєм». Коровай могли прикрашати червоною стрічкою, колосочками, квітами, *парою лебедів* з тіста або іншими пташками, цукерками, косами з тіста, калиною [16, с. 94–95]. *Два голуби* – «печиво у вигляді двох пташок, призначене для молодих» [14, с. 39]. На короваї «ставили зубчики, щоб був колючий, гроші запікали. Посередині бочка робиться, а біля неї одна проти одної *дві квочки*. А кругом маленькі пташенята, щоб сім'я велика була» [9, с. 225]. Пташки як весільне печиво та прикраси на короваї відбивають уявлення наших предків про походження Всесвіту, символізують молодих, їхнє довге й щасливе сімейне життя, продовження роду.

Не випадковою є й центральнослобожанська традиція перев'язування двох пляшок з червоним вином та двох дерев'яних ложок червоною стрічкою на весільному столі як символ незайманості молодої, а також нерозлучності молодих. На Східній Слобожанщині побутує фразеологізм *бики (бугая) поставити* [14, с. 31]. Тут під *биками* розуміють дві зв'язані червоною та блакитною стрічками пляшки – горілки та шампанського – та дві дерев'яні ложки, які відкладають на рік або до хрестин майбутньої дитини.

Елементи одягу, зачіски, прикрас молодої також допомагають зрозуміти ідею єдності двох родів, двох молодих людей на етапі переходу до іншого соціального статусу. Так, наприклад, на Слобожанщині на позначення зачіски молодої використовують номени *два віночка, дві коси*, *коса двійничком* − «головний убір молодої до обряду покривання» [14, с. 33, 75−76], а її весільне вбрання може містити дві хустки, дві квітки: у неділю «вранці старша дружка приходе до молодої, вони йдуть до тієї бабки, що буде зав'язувати − не кожна ж бабка убере молоду, зав'яже. Весільний вінок молодої складався з *двох хусток*, мережива, та *двох квіток*» [24, с. 53]. У цьому ж регіоні поширений обряд викупу молодої, при виконанні якого акцент робили на парній кількості прикрас молодої у вигляді квіток: «у молодої на весільному платку *дві квітки,* одну з них сестра молодої пришиває молодому до шапки… Це називають «родня скаче», або «сестра скаче». Хоче вона горілочки і шишку. Староста молодого наллє рюмку, зверху покладе шишку, а зверху – платочок у подарок. Після того вона стає скакати, танцює на лавці з картузом молодого на голові… Тоді молодий кладе їй на тарілку гроші і бере з тарілки картуза з пришитою квіткою» [24, с. 59–60]. Дві квітки символізують пару молодят, їхнє кохання, молодість, красу. Образ двох квіток пов'язаний з образами хустини молодої та шапки молодого як весільних головних уборів, що дозволяє говорити про покривання як один з найголовніших знаків ініціації молодих.

Висновки. Отже, ідея парності весільних образів має глибоке архаїчне коріння, яке дає підстави вважати її є однією з основоположних не тільки для українських весільних обрядів, а й для усього складного комплексу уявлень наших предків про важливість статусу людини в соціумі. Ці парні образи включають цілий спектр шлюбних образів: від образів молодих, їхніх батьків, старостів, неодруженої молоді та інших учасників весілля до символічних атрибутів весілля (весільних хлібів, печива, одягу, вінка, зачіски, прикрас молодої, пташиної, кольорової семантики тощо). Концепт парності має тісні зв'язки з іншими весільними концептами, серед яких варто назвати концепти роду, сім'ї, щастя, хліба, стрічки, хустки, квітки та ін. При дослідженні ідеї парності було простежено військовий, мисливський, космічний коди архітектоніки українського весільного дійства. Образи пташки, голуба, лебедя, квочки, пташенят, відтворені у весільному печиві, є символами походження Всесвіту та продовження роду. Подальші розвідки, пов'язані з концептами-складниками весільної концептосфери, видаються перспективними для повного уявлення масштабності величного українського весільного дійства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агаркова І. Ю. Фразеологізм як складник структури концепту. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* Серія «Філологія». 2007. № 787. Вип. 52. С. 50–53.

2. Весїлє в Далешеві, Городенського повіту. Записав Ів. Волошинський. *Матеріали до україно-руської етнології.* 1919. Т. XIX – XX. С. 2–34.

3. Горбач О. Лексика наших картярів і шахістів. *Вільне слово*. Торонто, 1960. С. 2–15.

4. Гримич М. Звичаї обміну в українській шлюбній обрядовості. *Етнічна історія народів Європи* : збірник наукових праць. Вип. 17. Київ, 2004. С. 5–11.

5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

6. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.

7. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1982. 540 с.

8. Кондратович О. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя… Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 240 с.

9. Кроковеє коло : матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій (2003 – 2005 рр.). Вип. 3 / наук. ред. і вступ. стаття М. О. Семенової. Харків : Майдан, 2006. 284 с.

10. Лисиченко Лідія. Невичерпні глибини мови. *Незгасимий СЛОВОСВІТ* : збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / уклад. Микола Філон, Тетяна Ларіна. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 21–28.

11.Литвинова-Бартош П. Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського пов. у Чернігівщині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т. III. Львів, 1900. С. 70–173.

12. Лупій Т. Пов'яжіть на плечі рушники! (за матеріалами передвесільної обрядовості Західного Полісся). *Берегиня*. 2001. № 4. С. 19–24.

13. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослобожанських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.

14. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ : Знання, 2003. 172 с.

15. Марчук З. «Іванові ручку дам, Степанова буду» (пережитки давніх шлюбних стосунків у купальських піснях). *Берегиня*. 2004. № 3. С. 8–21.

16. Матеріали до фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях-97» / упоряд. М. Красиков та ін. Харків : ХДІК, 1998. 360 с.

17. Муравським шляхом. Част. 1. Етнографічний опис та фольклорні матеріали селища Лиман Зміївського району Харківської області / упор. В. Осадча та ін. Харків, 1996.

18. Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.

19. Пандей Р. Д. Древнеиндийские домашние обряды (обычаи) / пер. с англ. А. А. Вигасина. Москва : Высш. шк., 1990. 319 с.

20. Творун С. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. Вінниця : Книга-Вега, 2006. 96 с.: іл.

21. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2002. 263 с.

22. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.

23. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ : Наук. думка, 1974. 783 с.

24. Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. К. Дорохова та ін. Харків : Регіон-інформ, 2002. 380 с.

УДК 811.161.2’33
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.2

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТЕКСТІВ СОЦІАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

SPECIAL FEATURES OF THE CONTENT OF SOCIAL AND PATRIOTIC ADVERTISING TEXTS

Зелінська О.І.,
orcid.org/0000-0002-7792-1065
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються особливості комунікації та текстів соціально-патріотичної реклами, покликаних згуртувати та мотивувати українське суспільство, організувати допомогу Збройним Силам України, інформувати та нагадувати про надважку працю захисників, надавати психологічну підтримку громадянам. Соціальна реклама під час війни є невід’ємною частиною складних процесів у суспільстві, багатогранним явищем мовної дійсності. Соціальну рекламу зараз варто назвати соціально-патріотичною, оскільки вона істотно відрізняється від соціальної реклами мирного часу за формою і за змістом.

Сьогодні в Україні склалася надскладна суспільно-комунікативна ситуація, в умовах якої соціальна реклама зазнала істотних змін: це передусім поява рекламни на патріотично-військову тематику, зокрема спрямована на привернення уваги до української армії, її потреб, ролі і важливості у суспільстві, неймовірний рівень патріотизації країни, а також усвідомлення ролі національної єдності для подолання ворога.

Головними засобами передачі інформації в текстах соціально-патріотичної реклами виступає вербальна частина, тобто текст, у нерозривному поєднанні з візуальною частиною оголошення. Лапідарність притаманна будь-якому рекламному тексту, але під час війни звернення повинно бути якомога коротшим, щоб інформувати та спонукати до дії.

Рекламні тексти, що є найдієвішими під час народного спротиву в Україні, часто створюються не професійними копірайтерами, а звичайними людьми або навіть дітьми, емоційність і пронизливість таких текстів найкраще мотивують до боротьби за перемогу. Тексти соціально-патріотичної реклами є важливим інгредієнтом української мовної дійсності, окремим видом комунікації, який постійно розвивається, виконуючи свою головну функцію – згуртувати українське суспільство та наблизити нашу перемогу.

Ключові слова: соціально-патріотична реклама, рекламна комунікація, інформаційний стиль, мовна дійсність, емоційно-психологічна підтримка.

The article examines the peculiarities of communication and socio-patriotic advertising texts designed to unite and motivate Ukrainian society, organize assistance to the Armed Forces of Ukraine, inform and remind about the vital work of the defenders, and provide psychological support to citizens. Social advertising during the war is an integral part of complex processes in society, a multifaceted phenomenon of linguistic reality. Social advertising should now be called socio-patriotic as it differs significantly from peacetime social advertising in terms of form and content.

Today, the social and communicative situation in Ukraine is extremely complex, and social advertising has undergone significant changes: it is primarily devoted to advertising on patriotic and military topics, in particular, aimed at drawing attention to the Ukrainian army, its needs, role and importance for the society and fighting for victory of Ukraine. The social and patriotic advertising contribute to the development of an incredible level of patriotism country, as well as awareness of the role of national unity in overcoming the enemy.

The main means of conveying information in the texts of socio-patriotic advertising is the verbal part, that is, the text, in an inextricable combination with the visual part of the announcement. Lapidity is inherent in any advertising text, but in wartime the appeal must be as brief as possible to inform and inspire action.

The most effective advertising texts in the time of popular resistance in Ukraine, are often created not by professional copywriters, but by ordinary people or even children, the emotionality and poignancy of such texts are the best motivation to fight for victory. The texts of socio-patriotic advertising are an important ingredient of the Ukrainian langual reality, a separate type of communication that is constantly developing, fulfilling its main function – to unite Ukrainian society and bring our victory closer.

Key words: socio-patriotic advertising, communication of advertising text, informational style, langual reality, emotional and psychological support.

Постановка проблеми. Соціальна реклама відіграє істотну роль в управлінні складними суспільними процесами, впливає на свідомість людей, є важливою частиною громадського життя як джерело ідей, уявлень, образів, що збагачують безпосередній досвід людини, формують її погляди, спонукають до передбачених дій. Трагічні події в Україні дали новий поштовх соціальній рекламі, в якій переважає патріотична і військова тематика. Люди в цей надскладний час потребують підтримки, поінформованості, розуміння, яким чином вони можуть долучитися до справедливої боротьби, підтримання емоційно-психологічного стану. Саме вдало дібране слово

соціальної реклами здатне заспокоювати, а також підтримувати патріотичний поклик, що виник у громадян у відповідь на нелюдську агресію.

Соціальна реклама є одним із засобів масової комунікації, значним прошарком масової культури, важливим соціолінгвальним фактором, що здійснює потужний щоденний вплив на широкі верстви населення, їй належить велика роль у розвитку мовних процесів, упровадження української мови в різні сфери суспільного життя. З перших днів повномасштабної війни в Україні працює й розвивається соціальна реклама, яку варто назвати соціально-патріотичною і яка істотно відрізняється від соціальної реклами мирного часу за формою і за змістом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна реклама привертає увагу українських дослідників, які здебільшого зосереджуються на її економічних, соціологічних або психологічних аспектах. Серед наукових статей слід згадати: А.Ф. Тихомірової «Вплив соціальної реклами на конструювання суспільної реальності», О.І. Бугайової «Соціальна реклама як особливий жанр», О. О. Анісімова «Соціальна реклама – феномен українського інформаційного простору», Д. Олтаржевський є автором навчального посібника «Соціальна реклама», Осаула В. О. «Патріотична реклама в Україні: відповідь на виклики часу».

Особливості текстів соціальної реклами, яка створюється під час боротьби з російською агресією в Україні, мовні особливості соціально-патріотичної реклами заслуговують подальшого вивчення.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Особливості змісту у поєднанні з формою текстів соціально-патріотичної реклами на прикладах рекламних звернень, які застосовуються для інформуванні та соціально-психологічної підтримки українців під час війни заслуговує дослідження. Рекламу в Україні під час війни варто назвати соціально-патріотичною, тому що метою такої реклами є гуртування суспільства з метою подолання ворога.

Мета статті – дослідити особливості змісту рекламної комунікації, текстів соціально-патріотичної реклами під час війни України, які зробили ці звернення дієвими і досягли мети інформування, соціального впливу та емоційно-психологічної підтримки громадян, а також звернення уваги світової громадськості до проблем в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальна реклама є складним і ефективним способом впливу на суспільство, складним і багатогранним явищем мовної дійсності. В Україні під час визвольної війни проти російських загарбників соціальна реклама здебільшого присвячена військовій тематиці та має патріотичне спрямування: рекламні звернення закликають пишатися українськими військовими, допомагати ЗСУ, повідомляють про героїзм і самовідданість військових і волонтерів, проблеми біжінців, і особливо дітей.

Закон України «Про рекламу» визначає соціальну рекламу як інформацію будь-якого виду, розповсюджену у будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку [5, с. 13].

Д. О. Олтаржевський визначає соціальну рекламу як вид комунікації, орієнтований на привернення уваги до найактуальніших проблем суспільства та його моральних цінностей, спрямованих на актуалізацію соціальних проблем. ЇЇ призначення – гуманізація суспільства та формування його моральних цінностей. Мета такого типу реклами – змінити ставлення аудиторії до певної проблеми, а в довгостроковій перспективі – створити нові соціальні цінності [3, с. 14].

Спосіб подання інформації соціальної реклами більш дотичний до політичної, особливо в кризові періоди історії (війна, голод), коли мета й завдання цих типів рекламування були спільними. Крім того, чим більше споживач реклами обізнаний про тему соціального чи політичного повідомлення, тим гостріше він реагує на нього, тим результативніша кампанія. Інформація ж комерційного характеру матиме очікувані наслідки за умови, якщо вона здивує своєю новизною, неповторністю, унікальністю, що не властиво соціальній рекламі. Соціальна реклама – важливий елемент політичної, економічної та морально-психологічної стабільності суспільства. Тому вона виконує ряд важливих функцій: 1) інформаційну – повідомляє про наявність певної суспільної проблеми, яка потребує негайного розв'язання; 2) освітню – пояснює причини виникнення соціальних негараздів і пропонує шляхи їх усунення; 3) виховну – формує такі моделі поведінки, які сприяють комфортному спільному проживанню людей у суспільстві, задоволенню їхніх фізичних, моральних, естетичних і культурних потреб; 4) економічну – сприяє надходженню від громадян податків, за рахунок яких здійснюватиметься фінансування соціальних програм, проектів; 5) спонукання до дії – «м'яка» реклама, яка викликає позитивні емоції, формує внутрішню готовність до дії, а потім саму дію та розрахована на довгострокий результат; «жорстка» – має агре-

сивний характер, шокує, показує соціальне явище з негативного боку, тому спонукає споживача соціальної реклами на швидку реакцію [2, с. 125]. Цими функціями здебільшого визначаються особливості текстів соціальної реклами, які мають відповідати цілям згуртування суспільства, допомоги Збройним Силам і волонтерам, сприяння боротьбі та досягнення перемоги.

Д.Х.Баранник відносить рекламу до виділеного ним "окремого функціонального стилю літературної мови – інформаційного: "Можна з упевненістю сказати, що зараз уже ні в кого не виникає сумніву щодо існування окремого функціонального стилю літературної мови – інформаційного. Стиль інформації має усну та писемну форми й існує в багатьох ситуативно-технічних варіантах [1, с. 8].

Цільову аудиторію соціальної реклами визначає мета проведення кампанії. Оскільки реклама соціального спрямування розрахована на масове відтворення певних моделей поведінки, то зазвичай об'єктом реклами є широкий загал. Проте є теми вузького спрямування: наприклад, соціальна реклама проти вживання алкоголю за кермом розрахована на водіїв, заклик вигодовувати немовлят материнським молоком стосується лише жінок, які нещодавно народили. Тому за вибором цільової аудиторії соціальна реклама буває масова, розрахована на всі категорії населення, і вибіркова, адресована певній соціальній групі. Соціальна реклама може апелювати до розуму, раціонально-логічного мислення людини, викликати певні емоції, діяти через моральні та соціальні переконання індивіда (звернення до почуття справедливості й порядності). Відповідно за характером впливу розрізняють мотиви в соціальній рекламі, як і в інших видах реклами: раціональні, емоційні, моральні та соціальні [6, с. 72]. Реалізують соціальну рекламу в різних формах: усній (радіо), письмовій (плакати, листівки, щити), зображальній (фотографія, значки, графіті, комп'ютерна графіка), комбінованій (кліпи, телевізійні ролики).

Сьогодні в Україні склалася надскладна суспільно-комунікативна ситуація, в умовах якої соціальна реклама зазнала істотних змін: це передусім поява рекламни на патріотично-військову тематику, зокрема спрямована на привернення уваги до української армії, її потреб, ролі і важливості у суспільстві, неймовірний рівень патріотизації країни, а також усвідомлення ролі національної єдності для подолання ворога.

У такий важкий період для держави соціальна реклама стає невід'ємною частиною пропаганди. Вона необхідна, цей метод використовували в усі часи, в усіх країнах. Військова реклама створюється для всіх. Її можна назвати просто некомерційною рекламою, громадською рекламою, іміджевим проектом, PR-активністю, але не «соціальною рекламою». Війни посідають особливе місце у людській пам'яті. Творці національних та ідеологічних міфів завжди користуються як поразками, так і перемогами, і навіть травматичними та геноцидними подіями [6, с. 72].

Соціальна реклама під час війни повинна викликати довіру, солідарність і бажання допомогти, надихати людей багато працювати заради перемоги.

Головними засобами передачі інформації в текстах соціально-патріотичної реклами виступає вербальна частина, тобто текст, у нерозривному поєднанні з візуальною частиною оголошення. Лапідарність притаманна будь-якому рекламному тексту, але під час війни звернення повинно бути якомога коротшим, щоб інформувати та спонукати до дії.

Велика кількість рекламних звернень, розміщених на різноманітних носіях реклами, присвячена воїнам Збройних Сил України: «Справжні супергерої носять форму ЗСУ!». Коли йдеться про українських воїнів, найчастіше вживаються лексичні одиниці «герой», «підтримка», «допомога».

Зміст повідомлень соціальної реклами під час війни можна умовно поділити на дві групи: тексти, в яких йдеться про українське суспільство, збройні сили, життя людей у такий скрутний час, допомогу, діяльність влади, об'єднані позитивністю, правдивістю, поняттями героїзму совісті та честі. Наприклад, «… Нам всім важко, дуже важко, але ніколи не буде соромно…(Валерій Залужний)», а також повідомлення, що стосуються ворога, коли справедливо відзначається брехливість та негатив. Наприклад, кампанія «Стоп Фейк» покликана розвінчувати брехню та маніпуляції, «Московські кулі вбивають тіло, московські слова вбивають душу!», оголошення-заклик покарати винних у трагедіях, спричинених російськими військовими, містить одне слово, написане по складах у кольорах російського прапору «НЕ-ЛЮ-ДИ» і передає велике емоційне навантаження. Іронія і гумор, глузування з ворога також допомагають емоційному спротиву.

З творів Т.Г. Шевченка автори рекламних звернень обирають фрагменти, які є влучними навіть через сотню років, бо стосуються боротьби українського народу: «Кацапа звідусіль жени! Хай здохне в ямі при дорозі!» Цитати з творів видатної української поетеси Ліни Костенко є тими

гаслами, що мотивують долати складний шлях до перемоги, набувають особливого змісту під час праведної боротьби. Їх активно використовують у соціальних мережах у поєднанні з виразними візуальними засобами:

«Ми воїни. Не ледарі. Не лежні
І наше діло праведне й святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність
Отож нам так і важко через те.»

На відміну від комерційної та політичної реклами мирного часу перед соціальною рекламою не стоїть завдання подолати конкуренцію, створити привабливий імідж продукту або політика, скоріше є завдання сповістити, поінформувати нагадати правила обережної поведінки. Нагадати про щоденний подвиг військових і волонтерів: «Якщо маєте можливість зранку вдома випити кави – подякуйте Богові, ЗСУ, і помоліться за наших військових». Громадяни, які об'єдналися заради перемоги, збирають чималі кошти на потреби армії, за три дні склали кошти на чотири Байрактари, потребують підтримки, доброго слова, тому виступ подяки Сергія Притули: «Українці, ви неймовірні, непереможні та єдині. Українці – титани! Низькій уклін та подяка кожному, хто долучився до збору: і людям, і бізнесам, і лідерам думок, і медіа. Кожного хочеться обійняти та потиснути руку!» Слова актора і волонтера були підхоплені медіа та соціальними мережами, зіграли роль позитивної соціальної реклами, що сприяє єднанню людей, підтримує, формує образ незламної нації. Це звернення набуло міжнародного резонансу, адміністрація заводу, що виробляє безпілотники, згадані в цьому зверненні, вирішила передати три Байрактари безкоштовно. Текст цього звернення не довелося створювати штучно, він виник як емоційна реакція на єднання людей і послужив закликом до подальшого єднання та підтримки.

Чутливого мовного питання, яке містить в собі політичний і соціальний підтекст, торкається простий жартівливий заклик: «Говори українською, бо ворог не може».

Особливе емоційне забарвлення та вплив мають звернення від дітей, які також відіграють роль соціальної і патріотичної реклами: «Привіт, Бог, врятуй Харків. Я – Сєня, 8 років», ця записка хлопчика, який опинився в соборі Святого Стефана у Відні через те, що його родина шукала прихистку за кордоном, набула міжнародного розголосу й допомагає зрозуміти і рівень гуманітарної катастрофи, яку переживає Україна, і той факт, що навіть малі діти розуміють всі труднощі, просять про допомогу, мають дорослі почуття, що повинно мотивувати дорослих у боротьбі з ворогом.

Звернення соціально-патріотичної реклами присвячені волонтерам та їх невтомній діяльності, яку заслужено вважають великою складовою боротьби українців. Рекламне оголошення-поздоровлення волонтерів із днем, коли відзначається їх діяльність, вичерпно характеризує зв'язок між військовим і волонтером у короткому діалозі, де наголошується, що волонтери готові задовольняти потреби ЗСУ:

«Привіт! ТРЕБА.
Треба? Значить буде!»

Поздоровлення довершується словами Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного: «Волонтери! Від імені Збройних Сил України – честь і шана вам! Дякую за все! Разом до Перемоги!»

Емоційний зміст, сповнений патріотизму та здатний мотивувати, передає фото, яке по суті стало соціальною рекламою: фото 20-гривневої купюри з написом олівцем: «На Байрактар!».

Харківська міська рада публікує серію текстів соціальної реклами, в яких знайомить харків'ян зі справжніми героями з установ і підприємств, що підтримують функціонування міста, працюють під обстрілами в будь-яких погодних умовах, коротка розповідь інформує про підрозділи комунальних служб і людей, які самовіддано працюють для харків'ян і наближають перемогу, наприклад: «оператор теплорозподільної станції у Немишлянському районі Валентина Богданова не залишила роботу з початку війни, роз'їхалися друзі, але хтось мав подавати тепло».

До текстів соціальної реклами часів війни також належать звернення органів влади до громадян щодо вибухонебезпечних предметів: «Побачили вибухонебезпечні предмети? Повідомте про знахідку органам ДСНС. Мобільний застосунок «Розмінування України» вам оперативно допоможе».

Символами незламності стали в текстах соціально-патріотичної реклами тварини: пес-сапер Патрон, зірка-кіт Степан, кіт, який вижив у страшних умовах у Бучі. Роль Патрона конче необхідна у рекламних зверненнях щодо розмінування, розрахованих на дітей. Головне управління ДСНС розмістило оголошення з правилами для дітей, які живуть на територіях, звільнених від окупантів, де існує небезпека потрапляння вибухо-небезпечних матеріалів до рук дітей у формі простеньких віршиків за участю Патрона: «Ти маєш, малюче, всі правила знати, у лісі чи в полі тепер не гуляти. Уважно слідкуй, куди наступати,

уламки металу в руки не брати. Автор: Головне управління ДСНС».

Пес Патрон набув міжнародної популярності, став учасником міжнародних відносин, просячи міжнародних партнерів про невідкладну допомогу: «Гав-гав!, – каже пес, – я звертаюсь до ЄС! Для перемоги нам потрібно більше допомоги! Гау-гау-гаубиць, гау-гау-гаубиць!»

Образи тварин, наділення їх людськими рисами, надання їм якостей казкових персонажів здатних говорити та жити поміж людей допомагають створити настрій, за можливості втішити, зняту соціальну напругу, тому тексти, що вкладаються у вуста тварин, їх зміст є важливим прошарком соціальної реклами. Той факт, що багато українців евакуювалися тільки разом зі своїми тваринами, маленькими й великими, і фото, які облетіли медіа всього світу, по суті є рекламою людяності, яку суспільство повинно плекати. Українці довели всьому світу, що ладні боротися за кожне життя. Героями реклами стали українські захисники, які на своїх позиціях рятують життя не лише людей, а й тварин: «Про розвиток народу можна судити з того, як він ставиться до тварин».

Прикладом соціально-патріотичної реклами, яка не потребувала тексту стали фото майолікового півника і шафи в Бородянці, які вціліли після обстрілу, що зруйнував будинок, окрім стіни, де була шафка з посудом і майоліковий півник, вони стали потужними брендами, набули світової відомості: «Півник із шафи в Бородянці тримається, тож і ти тримайся!».

Мова соціально патріотичної реклами має свої особливості: діапазон лексики протягнувся від слів духовного наповнення: «Боже, бережи наших військових!!! Україна вистоїть!!!» до просторічних звернень, наче до сусіда чи друга: «Хлопці! Ті, що в окопах! Низький уклін вам за тиху ніч і мирний світанок!» та обсценної лексики щодо російського корабля та ворога загалом, на протидію який і з виховною метою виникло гасло із глибоким підтекстом: «Солов'ї не матюкаються!»

Висновки. Соціально-патріотична реклама в Україні зараз відзеркалює процеси, що відбуваються в суспільстві, втілює його менталітет і моральні цінності. Перевагою соціальної реклами є її психотерапевтична дія в масштабах суспільства у складний час війни та залучення громадян до участі в боротьбі за перемогу. Соціально-патріотична реклама, яка стрімко розвивається під час війни об'єднує та істотно впливає на всі верстви суспільства завдяки особливостям і текстовій частині рекламних звернень. Рекламні тексти, що є найдієвішими зараз, часто створюються не професійними копірайтерами, а звичайними людьми або навіть дітьми, емоційність і пронизливість таких текстів найкраще мотивують до боротьби за перемогу. Тексти соціально-патріотичної реклами стають істотним інгредієнтом української мовної дійсності, окремим видом комунікації, який постійно розвивається, виконуючи свою головну функцію – згуртувати українське суспільство та наблизити нашу перемогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранник Д.Х. До питання про «інформаційний» стиль мови. *Мовознавство*. 1967. № 6. С. 6-10.

2. Бугайова О. І. Соціальна реклама як особливий жанр. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство.* 2013. Вип. 1(1). С. 123–128.

3. Олтаржевський Д.О. Соціальна реклама. Навчальний посібник. Київ: Центр вільної преси, 2016. 120 с.

4. Осаула В. О. Патріотична реклама в Україні: відповідь на виклики часу. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2022. № 1. С. 148–154.

5. Про рекламу : Закон України від 14.11.2019 № 293-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Тихомірова Ф.А., Вплив соціальної реклами на конструювання суспільної реальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2015. С. 70–74.

7. Kotler P. Social Marketing: Influencing Behaviors for Good. Kotler P., Lee N. SAGE Publication, Inc., 2012. 520 p.

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.3

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛІЗОВАНОГО ОБРАЗУ БОГА В САКРАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ БОГДАНА ЛЕПКОГО

LINGUALIZATION OF THE CONCEPTUALIZED IMAGE OF GOD IN THE SACRED PICTURE OF THE WORLD OF BOHDAN LEPKYI

Коцяба І.А.,
orcid.org/0000-0002-4064-7963
аспірантка кафедри загального мовознавства і слов'янських мов
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано концепт «Бог», що є одним із ядерних у сакральній картині світу Богдана Лепкого, має здатність моделювати її як сукупність ментальних смислів та знаходить своє вираження в мові. Тому вважаємо дослідження тієї системи знань, що закріплені за цією лінгвоментальною одиницею в українській етнокультурі, актуальним. Метою статті було з'ясувати семантико-когнітивну природу концептуалізованого образу Бога у поетичній творчості Б. Лепкого для поглиблення нашого розуміння сакральної картини світу автора. Матеріалом дослідження послужили поетичні тексти тривалий час незаслужено замовчуваного українського письменника першої половини ХХ ст. Б. Лепкого. Лінгвалізація образу Бога засвідчила, що автор поетизує різних богів, демонструючи в такий спосіб давність етнічних вірувань та історичну тривалість, проте перевагу віддає єдиному християнському Богу, з яким пов'язує відродження України. Під час аналізу було виявлено основні засоби його вербалізації, семантико-конотативні особливості, словотвірні і сполучувальні можливості різних імен концепту. Встановлено когнітивну багатогранність дослідженого концепту, його полісемантичність, амбівалентну природу, кореляції з етнічною та релігійною картинами світу, а також специфічне індивідуально-авторське забарвлення, що поглиблює зміст відповідного кванту знання. Дослідження показало, що, дотримуючись етнічної релігійної практики, Б. Лепкий також передає своє авторське світовідчуття, що й визначає специфіку проаналізованого сакрального образу. Перспективи дослідження вбачаємо, з одного боку, в подальшому ґрунтовному студіюванні індивідуально-авторської картини світу Б. Лепкого, а з іншого – у поглибленні уявлень про сакральну картину світу.

Ключові слова: концепт «Бог», сакральна картина світу, вербалізатор, концептуальний смисл, Б. Лепкий.

The article analyzes the concept of «God», that is one of the core in the sacred picture of the world of Bohdan Lepkyi, has the ability to model it as a set of mental meanings and finds its expression in language. Therefore, we consider the study of that system of knowledge assigned to this linguomental unit in the Ukrainian ethnoculture to be relevant. The aim of the article was to clarify the semantic and cognitive nature of the conceptualized image of God in the poetic work of B. Lepkyi to deepen our understanding of the sacred picture of the author's world. The material of the research was the poetic texts of the long time undeservedly silenced Ukrainian writer of the first half of the twentieth century B. Lepkyi. The linguization of the image of God has shown that the author poetizes various gods, thus demonstrating the antiquity of ethnic beliefs and historical duration, but prefers the only Christian God with whom he connects the revival of Ukraine. During the analysis the main means of its verbalization, semantic-connotative features, word-forming and connecting possibilities of different names of the concept were revealed. The cognitive versatility of the researched concept, its polysemanticity, ambivalent nature, correlations with ethnic and religious pictures of the world, as well as specific individual-author coloring, which deepens the content of the corresponding quantum of knowledge, are established. The study showed that, adhering to ethnic religious practice, B. Lepkyi also conveys his authorial worldview, which determines the specifics of the analyzed sacred image. We see the prospects of the study, on the one hand, in the further thorough study of the individual author's picture of the world of B. Lepky, and on the other hand, in the deepening of ideas about the sacred picture of the world.

Key words: concept «God», sacred picture of the world, verbalizer, conceptual meaning, B. Lepkyi.

Постановка наукової проблеми та її значення. На кожному етапі свого розвитку наука збагачується новими поглядами щодо власної сутності, завдань, місця людини, внаслідок чого змінюється наукова парадигма та методика дослідження. Проте це є свідченням поглиблення знань і поступу людської думки, а не запереченням набутого досвіду. Погляд на мову як складне для аналізу явище, що не замикається саме в собі певною мірою зумовлений проникненням у мовну царину теоретичних питань сфери інженерії, зокрема штучного інтелекту, соціології, політології, етнології тощо. Запозичивши питання когніції, лінгвістика перетворюється на сукупну науку з центральним для неї антропоцентричним підходом, зі своїм термінологічним апаратом, де основним є поняття концепту. Дослідження тієї системи знань, що закріплені за цією мовно-ментальною одиницею, залишається актуальним упродовж досить тривалого часу. Особливе зацікавлення вони викликають у тезаурусах письменників як свідчення їхнього індивідуально-авторського світовідчуття. В останні десятиліття помітно активізувався інтерес саме до релігійних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з вагомих постатей у літературному процесі, насамперед на теренах Західної України, є Богдан Лепкий, поетичні зразки якого наскрізь релігійні. Уся його творчість просякнута сакральними образами, мотивами, темами. Дослідник поетичної творчості письменника Р. Пазюк зазначає, що митець виховувався в глибоко релігійній сім'ї, адже був сином греко-католицького священника, внуком церковного діяча о. Михайла Глібовицького. Окрім того, на нього вплинуло знайомство з М. Шашкевичем, який також був священником. Цими фактами науковець аргументує те, що в 95 % поезій наявні елементи сакрального [9, с. 35]. Одним із найважливіших з-поміж них є концептуалізований образ Бога, який у запропонованій статті тлумачимо як концепт. Концепт (концептосферу) «Бог» та інші сакральні концепти в різний час досліджували Т. Вільчинська, Т. Космеда, П. Мацьків, М. Скаб, Л. Шевченко, О. Ясіновська та ін.

Зауважимо, що всі вони мають здатність моделювати сакральну картину світу як сукупність ментальних смислів та знаходять своє вираження в мові, тобто є концептуально-мовними утвореннями, що розглядаються в контексті індивідуально-авторської та етнічної картин світу. За словами В. Ніконової, «…в художньому творі реальний світ представлено за допомогою системи словесних поетичних образів, яка створює *художню модель світу (фіктивний світ, текстовий світ)»* [8, с. 231], а щодо образу, то в когнітивній стилістиці його кваліфікують як «категорію свідомості, за допомогою якої людина здатна зрозуміти таємниці слів, смисл поетичного тексту, оскільки образ є втілене розуміння» [8, с. 232].

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, аби з'ясувати семантико-когнітивну природу концепту «Бог» у поетичній творчості Б. Лепкого. Основними завданнями є виявити вербалізатори аналізованого концепту, його семантико-аксіологічну природу, словотвірні і сполучувальні можливості назв Бога в досліджуваних текстах, що поглибить наше розуміння сакральної картини світу автора. Адже, як зазначав Е. Сепір, «читати між рядками варто навіть тоді, коли ці рядки не записані на папері» [11, с. 285]. Разом із цим розуміємо, що вербалізований концепт є мінімальним «пакетом» інформації [2, с. 5]. Щодо семантичного простору імені концепту, то погоджуємося з думкою М. Скаб, яка під ним розуміє «усю сукупність його значень, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання семантики слова – семантичному (розширення значеннєвої структури слова), словотвірному (утворення похідних від аналізованого слова) та синтагматичному (сполучувальних властивостях аналізованого слова)» [12, с. 80].

Опис досліджуваного концепту здійснюємо за допомогою методу семантико-аксіологічного поля, запропонованого Т. Вільчинською, який вважаємо найоптимальнішим. «Використання подібної методики, – на думку дослідниці, – передбачає аналіз концепту в когнітивному, семантичному, семіотичному, комунікативному та інших аспектах» [1, с. 97]. Також використаємо окремі прийоми аналізу Н. Слухай, застосовані нею для характеристики художнього образу в позиціях суб'єкта осмислення, суб'єкта зіставлення й об'єкта зіставлення [13, с. 22].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Дослідження концепту «Бог» показало, що в поетичних текстах Б. Лепкого він характеризується розгалуженим рядом номінацій, представлених як однокомпонентними, так і двокомпонентними одиницями на зразок: *Бог, Господь, Біг, Христос, Ісус, Отець, Син, назарей, Спаситель, Бозя* та *Пан Біг, Господь Бог, Святий Дух, Бог Предвічний, Бог Всевишній, Пан Небес, Бог України, вище Провидіння.* Пор.: *«Що Бог один лиш знає»* [5, с. 249]; *«Таж і Господь велить / У законах своїх, / Щоб на світі любить / Без різниці усіх»* [4, с. 258-259]; *«І миру нашого дасть Біг!»* [4, с. 190]; *«Муки колись Христос за нас прийняв»* [10, 518]; *«Лиш назарей, Ісус!»* [4, с. 352]; *«А діти вголос: – «Ми хочем до Бозі…»* [7, с. 433] і *«А Пан Біг що на це?»* [4, с. 200]. Уживання номінативної словосполуки *Пан Біг* мотивується, очевидно, польським впливом. Привертають увагу і парафрастичні найменування на кшталт *Пан небес* : *«Боже наш! / Пане небес!»* [3, с. 132]. Із метою інтимізації автор вживає також займенники *Він*, *Ти: «То йдім туди, де кличе Він / Через кордони, ген, над Дін!»* [4, с. 148].

Бог мислиться письменником як невіддільний від України, що зафіксовано в поширеному звертанні: *«О милий Боже України!»* [5, с. 229].

У поетичній творчості Б. Лепкого за аналогією до Біблії Бог зображується як Триєдиний, напр.: *«Во ім'я Отця і Сина, – / Най буде ніч горобина, / І Святого Духа, – / Най буде завірюха»* [4, с. 340].

Водночас є всі підстави констатувати, що в картині світу письменника досліджуваний концепт реалізується як когнітивно багатогранний і полісемантичний. Загалом виявлено багато спільних компонентів в авторському світобаченні й релігійній картині світу, зокрема ті аспекти семантики, що ґрунтуються на розумінні Бога як «Того,

хто воскрес із мертвих»: *«Що з Воскресенням Божим і з весною / Народ собі добуде кращу долю»* [4, с. 210] і «Того, хто створив рай»: *«Ще твій край / Буде неначе в Бога рай»* [4, с. 324].

Здебільшого авторські концептуальні смисли помітно розширюють семантику образу. Наслідуючи церковні канони, Б. Лепкий насамперед демонструє традиційне осмислення Бога, відповідно до його біблійного розуміння. Звідси Бог – це передусім «Той, хто є втіленням низки ознак», як-от: «всевідання, всезнання»: *«А Бог один хіба це тільки знав»* [4, с. 204]; «всемогутності»: *«Божа сила!...Війну спини!»* [3, с. 131]; «всебачення»: *«Ти бачив, Боже!»* [4, с. 217]; «всеприсутності»: *«Втишіться, Господь з вами»* [4, с. 352], «доброти»: *«О Боже, таж ти не з каміння»* [3, с. 131], «вічності»: *«Бог предвічний…»* [3, с. 74], «милосердя»: *«Бо життя – це Божа ласка, / милий друже!»* [3, с. 172]; «краси»: *«І відблиск Божої краси»* [6, с. 241] і под. Подібні смисли реалізуються в позиції суб'єкта осмислення.

Крім указаних, важливе місце в структурі досліджуваного концепту займають такі смисли, як: «Той, хто створив світ і опікується ним» : *«І Ти, Всевишній, що правиш над світом, / І печалишся мушкою і цвітом, / І пташкам стелиш на галузці ложе»* [7, с. 434] (при цьому автор нерідко використовує словосполуку *світ божий*: *«По світі божому, великому, / Як по полі дикому»* [3, с. 125]); «Той, хто управляє людьми»: *«Жили ви чесно, як Господь велів»* [5, с. 258]; «Той, локусом якого є небо»: *«О Господи з небес»* [5, с. 255] або *«І навіть, схоче Бог, що в небі буду»* [3, с. 89]; «Той, у якого вірять»: *«Так за Христа терпіли християни, / Тому, бо вірні були»* [4, с. 217]. Полісемантичну природу концептуалізованого образу засвідчують й інші смисли, як-от: «Той, у кого добрі помисли»: *«О Христе, Христе! / Ти бажав собі, / Щоби не було кривди на землі, / Щоби по правді кожний в світі жив, / Своїм язиком Господа хвалив»* [3, с. 138]; а відтак, «Той, до якого відчувають почуття вдячності»: *«Гурток людей, немов сім'я одна, / Сердечно Богу дякує за всьо»* [4, с. 152]; «Якого прославляють, вихваляють, до кого звертаються у молитвах»: *«Як не молитись Тобі?»* [3, с. 132]; у віршах для дітей – «Якого боготворять діти»: *«Й невинні серця, діточки, / До Господа несіть»* [3, с. 132] та «величають тварини, птахи, комахи»: *«Мушки гудуть, пташки співають, / Піснями Бога величають»* [7, с. 467].

В етносвідомості українців Бог всемогутній та здатний наділяти людей матеріальними і нематеріальними благами. У структурі аналізованого концепту це знаходить вираження в такому смисловому фрагменті, як: «Той, хто наділяє різними благами»: *«На те й розум Панбіг дав, / Щоб про завтра пам'ятав»* [3, с.191]. Зауважимо, що зафіксовано паралельне написання найменувань *Пан Біг* і *Панбіг* з однаковим функціональним навантаженням.

Не менш важливими семантичними компонентами є «Той, хто навчає»: *«Де ж ці слова, що їх учив Христос?»* [4, с. 199] і «Той, хто асоціюється зі словом»: *«Господнє слово глаголати? / Господнє слово і – гармати! / Господнє слово і – шрапнелі!»* [5, с. 230].

Виявлено контексти, в яких Бог осмислюється як охоронець, заступник, що втілюється в концептуальному смислі «Той, хто охороняє, опікується» : *«Бог най останеться там! / Від Ногайця, Черкеси і Донця / Нехай він буде оборонця / Нашим жінкам. / ...Най пильнує сиріт / ... Нехай нагодує старців»* [3, с. 131]; «Який допомагає, жалує»: *«Боже, помагай!»* [3, с. 115] або *«Пожалуйтеся Богу»* [5, с. 233]. Бог завжди поруч із людиною: *«Так най нам свідком стане Бог!»* [5, с. 232], що експлікується в смислі «Той, хто є свідком людського життя», причому нерідко він і «Той, що у кожної людини свій»: *«З нас кожний храм свій власний має / І свій уквітчаний престіл. / В нім свого Бога величає / Молитвою думок і діл»* [3, с. 94].

Як і в біблійній традиції, Б. Лепкий осмислює Бога в образі судді, здатного вирішувати долю людей: *«Чи, може, вище Провидіння / Нам щось великого судило»* [3, с. 187], що презентує семантичний компонент у структурі концепту «Той, хто судить». Використане найменування парафрастичного типу засвідчує індивідуально-авторське розуміння Бога та демонструє певне переміщення концепту по оцінній шкалі в негативний бік. Подібні зміщення на аксіологічній лінійці в бік негативних конотацій засвідчує також смисл «Той, хто проявляє гнів»: *«Трудилися, як Ти велів – / За що ж твій гнів?»* [5, с. 230], який протиставляється іншим концептуальним фрагментам – «Той, хто милує»: *«Помилуй нас!»* [5, с. 229] і «Той, хто є розрадою для людей»: *«Тут Бог один розрадить і потішить»* [4, с. 349]. Усе це підтверджує амбівалентну природу концепту «Бог».

Знижені конотації супроводжують і такі концептуальні смисли: «Той, хто карає»: *«Всюди люди сумні-сумні, / Мов кара Господня»* [3, с. 140] або *«За нашу кривду най їх Бог поб'є…»* [4, с. 202]; «Той, якого можна розгнівити»: *«Будь тихо, жінко, Бога не гніви»* [4, с. 205]; «Той, хто буває байдужим до людей»: *«Не дав Бог щастя…»* [4, с. 216].

Господь мислиться письменником не лише в небесній, а й земній проєкції, зокрема як «Той, хто народився серед людей, аби прийняти за них страждання»: *«Що знов Христос родивсь між нами, / Родилась правда, мир, любов / І всепрощення»* [3, с.199] (у наведеному контексті імплікується смисл «Той, хто уособлює правду, мир, любов, всепрощення») або *«Що ж це? Хіба так, без цілі / Христос за нас розпинався?»* [5, с. 221].

Характерною є реалізація в одному контексті декількох смислових компонентів, як-от: «Той, хто уособлює правду», «суддя», «обновитель», «спаситель»: *«Богу правдивому. Він може / у нас прибувати, як в чорнилі / Залізо, може нас по хвилі / Вести, як вів Петра Спаситель, / Він наш суддя і обновитель, / Він нас не хоче покорити»* [5, с. 232].

Сакрального значення в досліджуваних поетичних текстах нерідко набувають частини тіла Бога, зокрема *керваві ноги*, *пробитий бік*, що символізують жертовність і прийняття мук задля спасіння людства: *«Христос на це нічого нам не рік, / Лиш показав на свій пробитий бік, / Лиш показав керваві ноги нам / І серед них остався в полі сам»* [3, с. 138], а також *Божі руки*: *«Що злучили Божі руки, / Не розлучить чоловік»* [3, с. 68], *божеські уста*: *«Святі глаголи / Треммтять на Божеських устах»* [3, с. 165], *ласкаве око*: *«Прости, о Господи, прости / І не карай жорстоко! / На непростимії гріхи / Примкни ласкаве око»* [4, с. 168]. У цих контекстах об'єктивується амбівалентна природа Бога, який може одночасно і карати, і виявляти ласку до людей. Автор висловлює віру і надію на краще майбутнє, яке пов'язує з Господом: *«Не трать надії! Близький час, / Ще вчує світ Господній глас, / Господній він побачить палець, / І встане люд твій, як страждалець»* [4, с. 324].

Під час дослідження поетичних текстів Б. Лепкого, зокрема у змалюванні історичного походу Ігоря Святославича, виявлено також назви язичницьких богів, як-от *Стрибог, Перун, Дажбог* і *Ладо*: *«Се вітри, Стрибогові внуки женуть / З-над моря і на Ігоря воїв / Кидають каленії стріли»* [5, с. 330]; *«Струї дощу потекли, Перун зірвався з припону, / Мов розлючений змій, побачив дубів корону»* [5, с. 206]; *«Ще дзвонять, мов дзвінки, / Ті співи в честь Дажбога»* [4, с. 221], *«Він гордий, ніби грецький бог, / Мов наш забутий Ладо»* [4, с. 329]. Знаходимо в автора і давньогрецьких богів *Зевса* і *Феба*: *«Життя і світ, мій пане, / Це не франкфуртська меса, / Це задуми і плани / Зевса»* [5, с. 311], *«Куди ж ти гониш, злотосяйний Фебе, / На скорій колісниці?»* [4, с. 332]. Апелює він і до узагальненого образу богів: *«Людську хлань кленучи і в богів накликали кари»* [5, с. 206]. Виведений у віршах також сукупний образ своїх богів: *«Яким богам і чиїй святині / Ти молишся? – Своїх святих благай»* [7, с. 444]. Ще Б. Лепкий звертається до образу бога кохання: *«Обличчя його, як у бога, / У бога молодого кохання»* [7, с. 441]. Поетизація язичницьких богів засвідчує давність етнічних вірувань й історичну тривалість, хоча в контексті творів письменника це лише посилює віру в єдиного християнського Бога, з яким автор пов'язує відродження України: *«Я вірю, як у Бога, / В відродження країни»* [4, с. 94] (відповідний смисл реалізується в позиції об'єкта зіставлення).

Одна з важливих тем, яку порушує митець у своїх віршах, є війна, що також осмислюється автором у стосунку до Бога. Це втілюється у концептуальному смислі «Той, кому немає місця на війні»: *«Ми Господа не кличем в бій, / Війна не Боже діло»* [3, с. 131] або «Той, до кого звертаються у відчаї»: *«Життя завмерло. Люта кара / Зближається. О Боже! Боже! / Мов море, розлилось вороже / Військо незчисленне»* [5, с. 229]. Загалом Бог осмислюється письменником як «Той, що протистоїть будь-якій злій силі, у тому числі й нечистій, та перемагає її»: *«І де є Він, де є той Він, / Що чорта з люду гонить?»* [4, с. 145].

Констатуємо також й інші особливості вербалізації аналізованого концепту, зокрема багато похідних від його основного імені та широкі сполучувальні можливості назв Бога. Наприклад, виявлено такі прикметники, як *божий*: *«Весни Божої спокійно / дожидайся!»* [3, с. 171], *«Меркнуть зорі Божі»* [3, с. 90], *«…божими дощами»* [3, с. 124]; *божеський*: *«Святі глаголи / Треммтять на божеських устах»* [3, с. 165]; *побожний*: *«Молитви шепотить побожнії»* [3, с. 164]. Фіксуємо використання прислівників *боговійно, богомільно*: *«Так спокійно, боговійно, / Як давно було мені»* [3, с. 133]. *«Ступають тихо, богомільно»* [4, с. 151]. Також засвідчено демінутив *Бозя*. У поетичних текстах спостерігаємо лексеми, які етимологічно пов'язані з номеном *Бог*, але з плином часу втратили цей зв'язок, зокрема: *заубога, небіж, збіжжя, небога, вбогий*. Похідними від назви *Бог* є слова *богиня, бігме: «Людей бігма»* [3, с. 104]. Широко представлений словотвірний ряд і такими назвами, як *Господній, Ісусовий, Христовий*, напр.: *«Господнє слово глаголити?»* [5, с. 230], а також *кара Господня, ісповідники Ісусові, Христовім вертограді* тощо.

Щодо сполучувальних можливостей імен Бога, то їх демонструють насамперед численні атрибутивні синтагми: *Божий світ, Божа ласка, Божії*

слова, Божеські уста, Божі руки, суд Божий, заповіти Божі, Божі святині, храми Божі, Боже діло, весна Божа, Божа воля, зорі Божі, Божі дощі, світ Божий, Божий дар, Божа краса, Божа сила, Божий рай (*«Так воля Божа, судьба ворожа, – / Її не відмінити»* [4, с. 116]), а також *Господнє слово, знання Господні, Господній глас, Господній палець, Господній світ*. Атрибутивні конструкції з вербалізаторами концепту «Бог» побудовані за схемами: N + A: *Бог Предвічний, Бог Всевишній* та A + N: *Святий Дух* або оказіональна назва *вище Провидіння*. Поширеними при цьому в поезіях Б. Лепкого є поєднання ад'єктива з темпоральними (*весна Божа, Божа година*) й абстрактними іменниками (*Божа воля*, *Божа кара*) та назвами частин тіла (*Божі руки, уста, очі*).

Виявлено низку різнокомпонентних усталених словосполук на зразок: *суд божий*, *іскра Божа, лиш один Бог знає, не гніви Бога, божий світ, Бог зна що, Боже крий, Богу духа дати, єй-Богу* : *«Розумів, що син одідичить много, / Дуже много – святу іскру Божу»* [4, с. 274] або *«А то, чужа опіка, Боже крий!»* [4, с. 209]. Органічно вплітаються в канву поетичних творів Б. Лепкого паремійні одиниці, що сформувалися в народному уявленні давно, як-от зіставлення гостя з Богом: *«Гість до хати – Бог до хати»* [4, с. 256], представлене його іменем у позиції ОЗ.

Специфіку вербалізації концепту «Бог» у текстах Б. Лепкого засвідчують і різноманітні тропеїчні одиниці, що посилюють мовну експресію, зокрема епітетні *милий Бог* і *Бог милий, Бог предвічний, Бог праведний;* порівняльні (сполучникові і без): *я вірю, як у Бога* або *гість до хати – Бог до хати*; метафоричні: *Божа ліра, в Бога вівці завертає*; антитезні: *якщо не Бог, / А лиш юдейський цар* та інші, які суттєво доповнюють семантику образу.

До Бога Б. Лепкий часто звертається, роздумуючи над життям і в моменти відчаю чи розчарування, що супроводжується відповідною експресією: *«І жив я з дня на день, без віри, без ідей…/ О Боже! Я тоді всю силу горя змірив»* [3, с. 52]. Позитивні конотації нерідко експлікуються за допомогою займенників *мій*: *«Ах, мій Боже!»* [3, с. 55]; *мій ти*: *«Мій Ти Боже»* [3, с. 64]; *наш*: *«Що правди на землі нема, / Прости, прости наш, Боже!»* [4, с. 170].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, концептуалізований образ Бога у творчості Б. Лепкого осмислений у ракурсі поетичного хисту митця і з погляду людини-християнина, яка розуміє причину свого життя завдяки жертві Ісуса, а тому проявляє найвищі моральні цінності та устої у служінні Богу і людям на цій землі. Проведений аналіз доводить те, що концепт «Бог» є ядерним у структурі сакральної картини світу автора, полісемантичним і багатогранним та характеризується амбівалентною природою. Свідченням позитивної в більшій і негативної в меншій мірі є насамперед його семантика, а також сполучувальні та словотвірні можливості імен концепту, які довершують розуміння образу Бога. Дослідження показало, що, дотримуючись етнічної релігійної практики, Б. Лепкий також передає своє авторське світовідчуття, що й визначає специфіку проаналізованого сакрального образу. Перспективи дослідження вбачаємо, з одного боку, в подальшому ґрунтовному студіюванні індивідуально-авторської картини світу Б. Лепкого, а з іншого – у поглибленні уявлень про сакральну картину світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільчинська Т. Концепт-образ *бог* у мовно-концептуальній картині світу І. Величковського. *Стил*. Београд, 2008. № 7. С. 95-104.

2. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования. *Лінгвістичні студії.* Черкаси, 1997. Вип. 2. С. 3-11.

3. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / упоряд., авт. передм. Н. І. Білик, Н. І. Гавдида. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 1. 606 с.

4. Лепкий Б. Твори : в 2 т. / упоряд., авт. вступ. ст. та прим. Ф. П. Погребенник. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 1 : Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. 845 с.

5. Лепкий Б. С. Твори : в 2 т. / упоряд., авт. передм. та приміт. М. М. Ільницький. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1: Поезія. Оповідання і нариси. Історичні повісті. 861 с.

6. Лепкий Б. С. Поезії / редкол. : В. В. Біленко та ін. ; упоряд. вступ. ст. та прим. М. М. Ільницький. Київ : Рад. письменник, 1990. 383 с.

7. Лепкий Б. Поезії. Тернопіль : Джура, 2005. 500 с.

8. Ніконова В. Г. Концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ у трагедіях Шекспіра. *Мова і культура: наук. щоріч. журнал.* Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 7. Т. IV. Ч. 2. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. С. 229-236.

9. Пазюк Р. Поетичні твори Богдана Лепкого з елементами сакрального (аспект форми). *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія.* 2013. Вип. 697-699. С. 35-39.

10. Розсипані перли : Поети «Молодої Музи» / упоряд., авт. передм. та прим. М. М. Ільницький. Київ : Дніпро, 1991. 710 с.

11.Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. Москва : Прогресс. Изд. Группа «Универс», 1993. 654 с.

12. Скаб М. Динаміка семантики концепту ДУША в українській мові. *Українська мова*, 2007. №3. С. 80-89.

13. Слухай Н. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. Київ, 1995. 486 с.

УДК 811.161. 2'373.21 (477.84+477.86)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.4

МІКРОТОПОНІМИ ПРЕФІКСАЛЬНО-НУЛЬОВОГО ТИПУ НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ

MICROTOPONYMS OF THE PREFIX-ZERO TYPE IN THE TERRAIN OF THE SOUTH-WESTERN OPILLA

Лужецька О.Б.,
orcid.org/0000-0002-9238-1378
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Наукові розвідки у сфері вивчення топонімного словотвору досі не втрачають своєї актуальності. Адже як загальні, так і власні географічні найменування є органічним компонентом кожної мовної системи та підпорядковуються її нормам та закономірностям.

Тим не менше кожен регіон вирізняється наявністю свого часу сформованих структурно-слововотвірних моделей із відповідними кількісно-якісними показниками, що пов'язано передусім з історією його заселення, взаємодією мов і діалектів тощо.

У статті розглянуто один з основних підходів до аналізу пропріальної деривації, а саме префіксацію у межах морфологічного термінотворення на прикладі 240 монолексемних фактів, зафіксованих у синхронії на території Рогатинщини й Галичини Івано-Франківської області та Бережанщини й Підгаєччини Тернопільської області.

Встановлено, що з-посеред репрезентантів трьох різновидів афіксації назви префіксально-нульового типу на землях Південно-Західного Опілля малопоширені з огляду на обмежені словотвірні можливості своїх формантів. Це є характерним явищем і для решти етнографічних регіонів України.

Найбільшою продуктивністю з-поміж усіх типових для обстежуваного краю відзначилися афікси *за-* і *під-*, відповідно 105 та 83 одиниці. Раритетними однак на цій території виявилися різновиди з префіксами між- (межи-), на-, над- (понад-). Їх мотивувальними основами слугують як пропріативи, так й апелятиви в називному або орудному відмінку однини або множини. Попри те, що у лексикографічних документах XIV–XVII ст. побутують утворення на зразок *Загора́, Підлі́с*, у діахронії вони є фактично рідкісними прикладами. Крім цього, з'ясовано семантико-деривaційні особливості мікротопонімів префіксально-нульового типу у світлі наукових розвідок українських та зарубіжних дослідників та представлено їх відповідні квантитативні показники.

Ключові слова: мікротопонім, пропріатив, дериват, формант, апелятив.

Scientific explorations in the field of toponymic word-formation still do not lose their relevance. After all, both general and proper geographical names are an organic component of every language system and are subject to its norms and regularities.

Nevertheless, each region is distinguished by the presence of structural and word-forming models formed in its time with corresponding quantitative and qualitative indicators, which are primarily related to the history of its settlement, the interaction of languages and dialects, etc.

The article examines one of the main approaches to the analysis of proper derivation, namely prefixation within morphological term formation using the example of 240 monolexemic facts recorded in synchrony on the territory of Rohatyn and Halychyna of Ivano-Frankivsk region and Berezhany and Pidhaitsi of Ternopil region.

It was established that among the representatives of the three types of affixation, names of the prefix-zero type in the lands of South-Western Opil'a are not common due to the limited word-forming possibilities of their formants. This is a characteristic phenomenon for the rest of the ethnographic regions of Ukraine.

Affixes za- and sub-, respectively 105 and 83 units, were noted for the highest productivity among all typical for the examined region. However, varieties with the prefixes inter- (border-), na-, nad- (over-) turned out to be rare in this territory. Their motivational bases are both propriatives and appellatives in the nominative or instrumental singular or plural.

Although in the lexicographical documents of the 14th–17th centuries formations such as Zagorá, Pidlís are common, in diachrony they are rare examples. In addition, the semantic and derivational features of microtoponyms of the prefix-zero type are clarified in the light of scientific investigations of Ukrainian and foreign researchers, and their corresponding quantitative indicators are presented.

Key words: microtoponym, proptiative, derivative, formant, appellative.

Постановка проблеми. Мікротопоніми – власні назви незначних за розміром та формою об'єктів природного або антропогенного характеру, які побутують у певній місцевості відносно недовго та вирізняються з-поміж інших класів пропріальної лексики своєрідною семантико-деривaційною структурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Топонімному словотвору приділяли значну увагу як українські ономасти, зокрема: Д. Бучко, С. Вербич, Л. Гумецька, В. Ґрещук, Ю. Карпенко, І. Ковалик, А. Корепанова, В. Лучик, Є. Черняхівська, так і зарубіжні мовознавці: Є. Адамович, Г. Борек, С. Грабець, В. Жучкевич, М. Карась, С. Роспонд, В. Ташицький та ін.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є висвітлення одного з ключових підходів до структурно-словотвірного аналізу мікротопонімікону, а саме префіксації як одного із способів морфологічної деривації на прикладі однослівних найменувань, засвідчених на теренах Південно-Західного Опілля. **Об'єкт** розвідки становлять 240 монолексемних утворень, виявлених крізь призму синхронії на Бережанщині й Підгаєччині Тернопільської області та Рогатинщині й Галичині Івано-Франківської області. **Предметом** дослідження є розгляд семантико-деривaційних характеристик згаданих вище локальних різновидів у розрізі наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна полягає у тому, що, ймовірно, вперше в українській мікротопоніміці кваліфіковано назви префіксального способу творення репрезентантами префіксально-нульового типу з огляду на їх словотвірну структуру [6, с. 163].

Виклад основного матеріалу. До сьогодні **актуальними** залишаються наукові розвідки у сфері вивчення пропріальної деривації. Адже як загальні, так і власні, зокрема географічні, назви є органічною складовою кожної мовної системи та підпорядковуються відповідно її закономірностям і нормам [11, с. 11].

Зважаючи на те, що оніми не виражають суті денотатів, а лише виокремлюють їх з-поміж подібних [1, с. 113], то пропріальний словотвір певною мірою відрізняється від апелятивного. Топонімоформанти також різняться від апелятивних, бо мають на меті творення власних географічних найменувань як своєрідних формацій для певної говіркової системи [6, с. 140].

Водночас окремі території, розмежовані адміністративно, культурно-історично або діалектно, характеризуються наявністю свого часу сформованих структурно-слововотвірних моделей зі своїми квантитативно-кваліативними характеристиками. Тому конфронтація комплексу топонімотворчих афіксів із певними словотворчими засобами й способами креації нових похідних відбувається лише у межах діалекту, притаманного місцевості, на території якої власне й побутують відповідні назви [10, с. 171].

Для сучасного мікротопонімокону фактично кожного регіону властива монолексемна (однослівна) форма вираження, представлена, як правило, основоскладанням, лексико-семантичним, морфолого-синтаксичним та морфологічним способами творення.

Нижче розглянемо сучасні лінгвальні факти морфологічної деривації, зокрема локальні пропрітиви префіксально-нульовогого типу на теренах Південно-Західного Опілля.

Префіксам як у структурі апелятивів, так й онімів притаманне одне і те ж саме значеннєве навантаження – вказівка на місцезнаходження певного топографічного об'єкта стосовно іншого [7, с. 130].

Вперше ойконіми префіксальної моделі (наприклад, *Залíс, Підгорá*) на слов'янських землях проаналізував польський науковець М. Карась. Такі назви, за його переконанням, утворилися на основі колишніх прийменникових конструкцій, приєднавши відповідні форманти до іменників в одиничній чи множинній формі називного відмінка [14, с. 5–7]. Як зазначають вітчизняні дослідники, пропріативи такого типу виникли первинно шляхом універбації прийменниково-відмінкових сполук [5, с. 60]. За словами Ю. Карпенка, такі деривати «лише у плані синхронії є префіксальними, а у плані ж діахронії виявляється їхній генетичний зв'язок з прийменниково-іменниковими конструкціями» [5, с. 60]. Тому словотворчим засобом слугує саме нульовий суфікс, тобто негативна суфіксація, і в жодному разі не префікс [5, с. 60–61].

Д. Бучко також стверджує, що «в назвах цього типу немає чисто префіксального словотвору» [3, с. 389–390]. Насамперед «відбува-

лася лексикалізація й онімізація апелятивного прийменникового сполучення, а згодом перехід прийменника в префікс з одночасним відкиданням флексії непрямого відмінка» [3, с. 390]. Цілком погоджуємося із висловлюваннями українських мовознавців, оскільки зібраний пропріальний матеріал свідчить про побутування паралельних монолексемних префіксальних та прийменникових утворень, що підтверджує похідність перших від прийменникових сполук. На досліджуваній території виявлено одночасно існуючі найменування для ідентифікації одного і того ж мікрооб'єкта: *п. За Лісько́м / Залісо́к (Урм., Брж.).* Тому позначаємо такі пропріативи дериватами *префіксально-нульового способу*.

Цей спосіб у мікротопонімотворчому процесі Південно-Західного Опілля репрезентує меншу продуктивність порівняно із суфіксальним з урахуванням відносно обмежених словотвірних можливостей. Типовими для цієї місцевості стали афікси *за-, під-, над-, між- (межи-)* тощо, які функціонують у поєднанні як із пропріальними, так і з апелятивними основами в називному чи орудному відмінку однини чи множини [6, с. 165].

Домінанта за кількісними показниками належить локальним онімам, утвореним за допомогою префікса **за-,** який вказує на те, що названий мікрооб'єкт знаходиться за іншим, помітним відносно номінатора об'єктом [2, с. 21]. Досліджуваний край ілюстрований низкою прикладів такої структури: *п. Завиґін (Влхв., Брж.), п. Завітря'к (Слв., Брж.), вул. Загора́ (Кншв., Гал.; Нвсл., Пдг.), п. Загра́б'ячок (Жкв., Брж.), п. / ур-ще Заде́бра (Ргч., Брж.; Тнтк., Гал.), л. Зака́мінь (Слв., Брж.), п. Закапли́ця (Урм., Брж.), вул. Замли́н (Пкв., Рог.), ч. с. Заозе́рі (Тнтк., Гал.), п. / пас. Зарікá (Плвнк., Гал.; Тнтк., Гал.), ч. с. Заста́в (Жкв., Брж.; Птнц., Рог.); ч. с. Заце́рква (Дбрнв., Рог.; Пкв., Рог.; Слв., Брж.),* усього 105 одиниць (3,4% від усіх простих найменувань) [6, с. 165].

Друге місце за квантитативними показниками займають місцеві утворення із формантом **під-** у значенні «знизу» [8, с. 144]. Цей афікс репрезентований у наших матеріалах багатьма найменуваннями не лише у сингулярній, але й плюральній формі з фіто- та орографічною термінологією в основах: *п. Підберегу́ (Гнвч., Брж.), п. Підбере́зина (Дмн., Брж.), вул. Підве́рби (Комар., Гал.), пас. Підга́й (Блшвц., Гал.; Влхв., Брж.; Нвсл., Пдг.), п. Підгора́ (Дбвц., Гал.; Слв., Брж.; Чснк., Рог.), п. Підгорбу́ (Урм., Брж.), ур-ще Підгоро́ди (Тстн., Гал.), п. Підгра́бина (Гйк., Брж.), пас. Підліско́к (Урм., Брж.), к. с. Підлу́г (Жвч., Рог.),* загалом 83 назви (2, 69%) [6, с. 165].

Префікс **над-** (**понад-**) у мікротопонімах вказує на те, що денотат розташований «вище» [8, с. 142] іншого примітного дрібного об'єкта у певній місцевості. У наших записах таким похідним властива незначна продуктивність, яка представлена кількома різновидами, мотивованими насамперед гідрографічною термінологією: *вул. Надвода́ (Кнчк., Гал.), п. Надста́в (Ндрч., Брж.), п. Надріка́ (Ндрч., Брж.)*, тільки 7 назв [6, с. 165].

Рідкісними на обстежуваній території виявилися також пропріативи з формантами **між-(межи-)**, **на-**: *пас. Межига́ї (Хнв., Гал.), ч. с. Межигора́ (Кзр., Рог.), п. Межиго́рби (Влхв., Брж.), бол. Межеро́ви (Загр., Рог.), п. Міжлани́ (Бжкв., Брж.), вул. Нагó́ру (Влщ., Брж.), г-рб Налó́зи (Влщ., Брж.)* [6, с. 165]. Зважаючи на те, що позначувана дрібна реалія знаходиться між двома чи кількома об'єктами, то за словами Н. Сокіл, афікс **межи-** приєднувався до найменувань, в основах яких засвідчені апелятиви лише у плюральній формі [9, с. 117].

Найпродуктивнішими топонімотворчими префіксами в обстежуваному регіоні стали **за-** і **під-**, відповідно 105 та 83 одиниці. На думку З. Франко, різновиди із **за-** та **під-** лексикалізувалися лише на пропріальному рівні [12, с. 48]. Попри те, що у лексикографічних джерелах XIV–XVII ст. [13, с. 146] виявлено місцеві оніми на зразок *Загора́, Підлíс*, у діахронії вони є фактично раритетними [4, с. 56].

Висновки. Стає очевидним, що деривати префіксально-нульового типу мають незначний вплив на назвотворчий процес досліджуваної території, оскільки їхнім афіксам притаманний відносно обмежений словотвірний потенціал. Найактивнішими виявилися форманти *за-* і *під-*, усього 105 та 83 приклади. Їх мотивувальною базою слугують не лише загальні, але й власні назви в називному або орудному відмінку однини або множини.

Загалом на Південно-Західному Опіллі зафіксовано 240 одиниць (7,8% від усіх монолексем), що є релевантною рисою і для інших етнографічних регіонів України. Крім цього, окреслено їх семантико-деривaційну природу у світлі наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців та з'ясовано відповідні кількісні показники.

Перспективи подальших розвідок доцільно сконцентрувати на дослідженні окремих класів ономастикону прилеглих лінво-етнографічних регіонів Південно-Західного Опілля для комплексного аналізу територіального пропріального фактажу на загальноукраїнському тлі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

Блшвц. – Більшівці Кзр. – Козарі
Бжкв.– Божиків Комар. – Комарів
Влхв.– Вільховець Ндрч. – Надрічне
Влщ. – Волощина Нвсл. – Новосілка
Гйк. – Гайок Плвнк. – Поплавники
Гнвч. – Гиновичі Пкв. – Пуків
Дмн. – Демня Птнц. – Путятинці
Дбрнв. –Добринів Ргч. – Рогачин
Дбвц. – Дубівці Слв. – Слов'ятин
Жвч. – Жовчів Тнтк. – Тенетники
Жкв. – Жуків Тстн. – Тустань
Загр. – Загір'я Урм. – Урмань
Кншв. – Кінашів Хнв. – Хохонів
Кнчк. – Кінчаки Чснк. – Чесники
Брж. – Бережанський Пдг.– Підгаєцький
Гал.- Галицький Рог.– Рогатинський
бол. – болото пас. - пасовище
вул. – вулиця п. – поле
г-рб – горб ур-ще – урочище
л. – ліс ч.с. – частина села

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучко Д. Г. Принципи номінації і класифікації українських ойконімів : II міжнародний конгрес україністів, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 113–115.

2. Бучко Д. Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych. *Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту* / redakcja M. Łesiow, M. Olejnik. Lublin : Wydawnictwo universytetu Marii CurieSkłodowskej, 2005. S. 17–23.

3. Бучко Д. Г. Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. 456 с.

4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. 298 с.

5. Карпенко Ю. А. Ещё о топонимической префиксации. Конференция по топонимике северо-западной зоны СССР : тезисы докладов и сообщений. Рига, 1966. С. 59–62.

6. Лужецька О. Б. Мікротопонімія Південно-Західного Опілля : монографія / за ред. В. В. Ґрещука. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 369 с.

7. Подольская Н. В. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской онимии) : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19. Москва, 1990. 48 с.

8. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.

9. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : монографія / за ред. Д. Г. Бучка. Львів : ТзОВ ВФ Афіша, 2008. 206 с.

10. Суперанская А. В. Структура имени собственного : Фонология и морфология. Москва: Наука, 1969. 206 с.

11. Топоров В. Н. Из области теоретической ономастики. Вопросы языкознания, 1962. № 6. С. 6–12.

12. Франко З. Т. Словотворчі типи мікротопонімів староукраїнської мови XIV – XV ст. Мовознавство. 1984. № 4. С. 44–50.

13. Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини. Питання українського мовознавства. Львів, 1960. Кн. 4. С. 144–149.

14. Karaś M. Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich. Wrocław, 1955. 146 s.

УДК 811.161.2:82-2]'04
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.5

ЕЛЕМЕНТИ НИЗЬКОГО СТИЛЮ У СТАРО-УКРАЇНСЬКИХ ДРАМАХ XVII – XVIII СТ. ЯК ВИЯВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

THE ELEMENTS OF VULGAR STYLE IN OLD-UKRAINIAN DRAMAS OF THE 17TH – 18TH CENTURIES AS A MANIFESTATION OF THE LITERARY LANGUAGE DEMOCRATIZATION

Москальчук Г.О.,
orcid.org/0000-0002-6806-4954
аспірантка кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті на матеріалі драматичного тексту періоду зрілого українського бароко «Царство Натури Людской» (1698 р.) проаналізовано процеси лібералізації та демократизації мовної системи староукраїнської мови. Драматичний текст визначено як такий, що репрезентує особливості тогочасного народно-розмовного мовлення, оскільки є художнім відображенням реального комунікативного процесу. Розглянуто витоки теорії про функціональні слоги, зроблено висновок про те, що розмивання меж між функціональними підсистемами, зокрема поступове проникнення окремих народно-розмовних елементів низького стилю у високий, характеризує як процес розширення сфери використання староукраїнської мови, так і визначає початок процесу її демократизації. Серед проаналізованих особливостей на морфологічному рівні прикладами з тексту проілюстровано систематичне вживання кличного відмінка, закінчення *-ѣмо/-ѣм* та *-ѣте* у дієсловах наказового способу множини, послідовне використання граматичної морфеми *нехай*. Зроблено висновок про розширення словникового складу староукраїнської мови високого слогу за рахунок введення автором у текст лексики української народної мови та іншомовних запозичень. Окремо висвітлено особливості вживання композитних утворень як таких, що є відображенням індивідуальності мовотворчості тогочасних авторів. Відзначено, що оновлення синтаксичної системи відбувається за рахунок активного входження до текстів структур усного мовлення, зокрема синтаксичних фігур, що мають умовно-діалогічний характер та елементів експресивного синтаксису. Зроблено висновок, що ослаблення стильових обмежень, переорієнтація письмового художнього тексту на національно-розмовне мовлення та посилення його експресивності у комплексі призвели до активізації процесів демократизації та лібералізації староукраїнської літературної мови.

Ключові слова: народно-розмовна лексика, староукраїнська літературна мова, бароко, теорія про функціональні слоги, лібералізація мови

The article analyses the processes of liberalization and democratization of the lingual system of the Old-Ukrainian language based on the material of the dramatic text of the High Ukrainian Baroque "The Kingdom of Human Nature" (1698). The processes of liberalization and democratization of the lingual system of the Old-Ukrainian language have been analyzed. The dramatic text is defined as manifesting the peculiarities of the colloquial language of those times since it is the artistic reflection of the natural process of communication. The origin of the theory of functional phraseology is considered, the conclusion is made that the blurring of limits between the functional sub-systems, in particular, the gradual penetration of separate vulgar elements into the elevated style characterizes both the process of the extension of the sphere of Old-Ukrainian language application and determines the beginning of the process of its democratization. The analyzed peculiarities at the morphological level include the examples from the text which illustrate the systematic usage of the exclamatory case, meaning "*-ѣмо/-ѣм"* and "*-ѣте"* in the verbs of the imperative mood of the plural number, consecutive usage of the grammatical morpheme "*nekhai"*. The conclusion is drawn on the extension of the vocabulary of the Old-Ukrainian language of elevated style due to the introduction of vulgar Old-Ukrainian language and foreign borrowings into the text. The peculiarities of the usage of compound formations as the ones reflecting the uniqueness of the formation of new words and expressions by the authors of those times are provided a separate coverage. It is outlined that the syntactical system is updated due to the active penetration of the colloquial language into the texts, in particular, the syntactical figures of conventionally–dialogic nature and elements of the expressive syntax. The conclusion is drawn that weakening of the stylistic limits, change of the orientation of the written artistic text towards the national colloquial language and intensification of its expressiveness in combination resulted in the activation of the democratization and liberalization of the Old-Ukrainian literary language.

Key words: colloquial speech, Old-Ukrainian literary language, Baroque, theory of functional phraseology, language liberalization

Україна епохи бароко характеризується активним розвитком національної різностанової літератури. Суспільно-політичні процеси, зокрема переорієнтування на західну культурну традицію, зумовлюють те, що поряд з церковною та світською постає література мішана, яка поступово, завдяки поєднанню у одному тексті «високих» тем з «низькими» живомовними елементами, виходить на перший план. У окреслених період спостерігаємо активізацію лібералізації та посилення демократизації мовної системи староукраїнської мови, що у літературі найбільшого відображення набуває у драматичних текстах, оскільки саме вони уповні відображають мовно-мовленнєву дійсність тогочасного суспільства.

Мета статті – охарактеризувати вияви процесу демократизації староукраїнської мови на основі драматичного тексту XVII ст. «Царство Натури Людской» з урахуванням теорії функціональних слогів.

Підґрунтям для дослідження стали теоретичні розвідки науковців про українську барокову драматургію (М. Гудзій, Р. Козлов, М. Сулима, І. Франко, В. Шевчук), особливості системи староукраїнської мови та її функціонування (Т. Видайчук, О. Ніка, В. Німчук, В. Передрієнко), становлення та розвиток функціональних слогів (теорії «трьох стилів») (П. Плющ, В. Русанівський).

Традиційні у сучасній риториці уявлення про три типи стилю (високий, середній і низький), що беруть свій початок із «Поетики» та «Риторики» Аристотеля, знаходять своє відображення і в українських поетиках (зокрема в «Сад поетичний» М. Довгалевського та «De arte poetica», «Про риторичне мистецтво» Ф. Прокоповича). Традиційно-стильова традиція диктувала авторові не тільки жанр твору, а і мовне оформлення тексту: «було небажаним змішування різних структурних типів мови в певному одному жанрі, отже, вважалося своєрідною нормою використання у творах «високого» стилю («слогу») лише слов'яноруської мови, «середнього» стилю – «простої мови» (староукраїнської літературно-писемної), «низького» – живої народної» [1, с. 81].

Одним із ключових процесів в історії мови є процес її демократизації, який полягає у розмиванні меж між функціональними підсистемами, взаємодії літературної мови і внутрішньо-літературних елементів, розхитуванні традиційної норми [2, с. 5]. Іншими словами, «демократизація – це закріплення літературною мовою того, що вже побутує у народному мовленні, або є найбільш перспективним у найближчому майбутньому» [3, с. 16]. Інтенсифікацію мовних змін та поступове проникнення окремих розмовних елементів низького стилю у слог високий, що характеризує не тільки процес розширення сфери використання староукраїнської мови, а і визначає початок процесу її демократизації, адже розмовна стихія починає активно впливати і на письмову комунікацію починаємо спостерігати з кінця XVI ст.

У цей період морфологічний рівень староукраїнської мови «високого» стилю поповнюється особливостями, які характерні для національно-розмовного мовлення, зокрема в аналізованій драмі спостерігаємо систематичне вживання кличного відмінка: *Аароне и Моисею* [4, с. 145], *Боже* [4, с. 113], *Вѣро* [4, с. 135], *Господи* [4, с. 142], *госпоже* [4, с. 118], *Едеме* [4, с. 129], *любимице* [4, с. 118], *Михаиле* [4, с. 113], *Надеждо* [4, с. 135], *Натуро* [4, с. 118], *свѣте* [4, с. 129], *Сило* [4, с. 118], *Суде* [4, с. 126], *фараоне* [4, с. 140], *царице* [4, с. 122] та ін.

У наказовому способі дієслів у множині вживаються закінчення *-ѣмо/-ѣм* (перша особа) та *-ѣте* (друга особа): *возшумѣте* [4, с. 124], *источѣте* [4, с. 127], *обратѣте* [4, с. 125], *падѣте* [4, с. 124], *побѣдѣте* [4, с. 136], *поднесѣте* [4, с. 136], *приймѣте* [4, с. 133], *разсудѣте* [4, с. 114], *рцѣте* [4, с. 134], *соболѣзнѣте* [4, с. 129], *сосжѣте* [4, с. 124], *тецѣмо* [4, с. 136], *ходѣмо* [4, с. 123] та ін.

У третій особі однини й множини наказового способу часто використовується граматична морфема *нехай*: «*Нехай* утону во слезахъ во вѣки, // *Нехай* не жию между чоловѣки // В тяжкой печали!» [4, с. 127], «*Нехай* здѣ и вся сили небесния прийдут, // Без успѣха, без слави сов стидом отийдут» [4, с. 139] та ін.

У XVII – XVIII ст. під впливом суспільно-історичних факторів активно змінюється словниковий склад староукраїнської мови. У драмі «Царство Натури Людской» спостерігаємо максимальне відображення лексики української народної мови: *викладати* [4, с. 122], *горе* [4, с. 128], *грѣх* [4, с. 123], *дерти* [4, с. 120], *запровадити* [4, с. 120], *зѣница* [4, с. 112], *инший* [4, с. 112], *лупити* [4, с. 120], *местник* [4, с. 123], *мудрий* [4, с. 120], *нехай* [4, с. 127], *ніч* [4, с. 127], *оборона* [4, с. 147], *очі* [4, с. 120], *пекло* [4, с. 133], *пиха* [4, с. 149], *погорда* [4, с. 124], *порада* [4, с. 114], *порятувати* [4, с. 128], *сила* [4, с. 114], *слава* [4, с. 115], *слухати* [4, с. 114], *стріла* [4, с. 123], *темниця* [4, с. 124], *тилко* [4, с. 147], *як* [4, с. 112] та ін.

До виявів активізації функціонування елементів простонародного мовлення відносимо активне використання іншомовних запозичень у якості дієвих, подекуди образних, засобів мовно-культурного коду означеного періоду: *борзо* (пол. bardzo) [4, с. 115], *зрада* (пол. zdrada) [4, с. 114], *именовати* (пол. mianowa) [4, с. 117], *кайдани* (ар. kajdāni) [4, с. 127], *натура* (лат. natura) [4, с. 110], *пан* (пол. pan) [4, с. 130], працувати (пол. praca) [4, с. 132], *фараон* (гр. Φαραώ) [4, с. 140], *фортуна* (лат. fortuna) [4, с. 139], *цар* (рос. царь) [4, с. 110], *цнота* (пол. cnota) [4, с. 132] та ін. А також паралельне вживання лексем церковнов'янського та українського народнорозмовного походження: *совѣт/порада:* «Натура человѣча, змииним *совѣтомъ* // И ласкателним милости прелщена привѣтом» [4, с. 110], «Ибо преждевѣчніе мнѣ откри *совѣти*, // Что на престолѣ райском имѣет сидѣти» [4, с. 112], «Ви токмо зволте моя здравия *совѣти* // Вси единодушно днес скоро

исполнити» [4, с. 113], «Добрѣ таковой всегда слухати *поради*, // Котрая в себѣ жадной не имѣет зради! // Внимаем ми глаголом Михаила здравим, // Скланяем и ушеса ко *совѣтом* правимъ» [4, с. 114], «Будь благословение твоея *поради*» [4, с. 118] та ін.

Носієм лексико-стилістичного навантаження та відображенням індивідуальності мовотворчості тогочасних авторів стає широке уживання у текстах композитних утворень. З одного боку композити виражають складні поняття чи уявлення, що уточнюють думку автора, а з іншого – надають мові новизни та образності. Композити дозволяють авторові створювати нові смисли за рахунок вже відомих реципієнту понять. Більшість складних слів староукраїнської мови створені з компонентів церковнослов'янських лексем, таких як: *благо-, сладко-, добро-, бого-, свѣто-, свѣтло-, горко-, огне-, пламено-, злото-, тяжко-* тощо. У той же час, багато композитів, уживаних в літературних текстах, належать до активного лексичного фонду староукраїнської літературної мови. Це лексеми, існування яких зумовлене усталеними літературними традиціями: *многочюдный, нелицемѣрный, древоделный, доброчесный, христоненависный, благодѣтелный, лихооимный, благословенный* тощо [5, с. 147].

Наділенню певної смислової ознаки образу сприяє вживання поруч із композитом близькозвучного з одним із його компонентів слова: «Бытіе; именовах свѣт з днем *доброзрадним*, // Тму назнаменовах нощним видом *мазнимъ*» [4, с. 117], «Второе, сообручих твердь *звѣздогорящу*, // Нощъ просвѣщающу, во мрацѣ *лежащу*» [4, с. 117], «Сушу землю нарекох, водния *состави* – // Моря, прорасти земля *цвѣтоносни трави*» [4, с. 117], «Свою же да угашу чужим плачем *жажду*, // Вибухаю на землю *злохитрую вражду*» [4, с. 119], «Засѣваю на сердціхъ жестокии *твари*, // Плевели, родящии *гнѣвотвории свари*» [4, с. 119], «Духъ чистъ и созданіе красно, *велелѣпо*, – // Ему бит цару райску не било би *лѣпо*?» [4, с. 120], «Хожду, удивляюся сему мѣсту *злачну*, // Хожду, велми чуждуся древу *доброзрачну*» [4, с. 121], «А понеже той власти спротивися *Творцу*, // Мене увѣсть, своего *сопротивоборцу*» [4, с. 124], «Богъ бо такого кохаетъ от *сердца*, // Котри в желѣзех бѣдна *страстотерпца*» [4, с. 130], «В плачи, Натуро, не пребуди *косно*: // Восия ти Богъ – солнце *свѣтоносно*» [4, с. 137].

Виразним художнім прийомом є вживання поруч складних слів з однаковим чи близькозвучним компонентом, переважно другим, що, сприяючи римуванню тексту, творить цілісну художньо-смислову та ритмічну єдність: «Нинѣ южкипит огнем *любвѣродним*, // Не *гнѣвохлодним*» [4, с. 137].

Окремої уваги заслуговують оригінальні види віршів, до яких звертаються барокові автори. Так, у «Царство Натури Людской» автор вдається до резонуючого вірша («вірш-луна» – у кожному другому рядку або піввірші повторюється останнє слово або його кінцева частина). У своїй праці В. Рєзанов коментує наступні вірші так – «слова, що їх поставлено поміж тире, дописано та підкреслено: це є «луна» [4, с. 117]:

«Посем взях персть от землѣ и создах разумну –
умну –
Человѣку Натуру, звѣра небезумну – *умну.*
Мнѣ вожделѣнна еси от персти созданна –
зданна –
Людска Натура, паче тебе несозданна – *зданна,* –
Твар благолѣпнѣйша по виду моему – *твоему,* –
По образу як Богъ украси своему – *твоему;* –
Духъ Божий оживи тя, много прийми ухомъ –
вчухом! –
Сила моя укрѣпи, се слыши слухом – *духомъ!* –
Насадих веселие едемскаго сада – *рада!* –
Ограда ест радости того вертограда – *рада!* –
Изгнах горда аггела из райскаго края – *з рая,* –
В том Натуру Людскую вомѣстити маю – *раю:* –
Хощу, будет царица в Едемѣ от поля – *воля,* –
Владѣти царством райским ест то ей доля – *воля*»
[4, с. 117].

У XVII – XVIII ст. активно відбувається оновлення синтаксичної системи староукраїнської мови, в яку активно проникають зразки усного мовлення, що знаходить своє відображення і у художніх текстах, зокрема драматичних. Поширення набувають елементи експресивних структур, які згодом стають одним із стилістичних засобів художнього мовлення, майстерність авторів виявляється у майстерній мовній грі.

У тексті аналізованої драми знаходимо синтаксичні фігури, що мають умовно-діалогічний характер. Розмовні риторичні звертання, запитання, оклики, заперечення надають тексту емоційно-експресивного забарвлення, образності та дієвості. Активно функціонують вигуки, звуконаслідування: «*Ах,* царица райская по роскошной волѣ – // *Уви! Уви!* – данна ест прегоркой неволѣ» [4, с. 111], «*Духъ ли ил человѣкъ имѣющий тѣло?*» [4, с. 114], «*Я, я до ада снийду? Возийду на небо!*» [4, с. 115], «*Святая Святих!* Богу противится ерес проклатая» [4, с. 116], «*Ай!* Всемогущая Сила твердими уставы // Завѣща ми, а храню судби ея прави» [4, с. 121], «*Уви мнѣ! Уви!* Не имат отради!» [4, с. 128], «*О,* грѣховни нещасни потопи, // <…> // *О,* нещасливо насту-

пило время!» [4, с. 128], «*Ах,* тяжко бремя – яблко завьщанно» [4, с. 128], «*О,* почто ж прият прелести змиини?» [4, с. 128], «*Ах мнѣ, горе мнѣ!* Плачте, плачте, очи» [4, с. 128], «Нинѣ же – *ахъ, жаль!* –подана во юзи» [4, с. 130], «*Га-га-га!* Цѣлую тя…» [4, с. 131], «*Неволе! о Неволе!* Другине любима!» [4, с. 139].

Прикладом ампліфікації на рівні синтаксису є нанизування конструкцій з протиставним значенням; однорідних членів речення, здебільшого присудків, виражених дієсловами, іменниками у називному відмінку та дієприкметниками; художніх означень і порівняльних конструкцій: «Волю, Роскошь под твоя покораю нозѣ, // *Роскошуй, веселися, радуйся о Бозѣ*» [4, с. 119], «*Роскош* мя мѣешъ, *тѣшся* на всякое время, // Не отягчит тя буди *скорби, плачу бремя*» [4, с. 119], «Источите ми крававих слез токи, // *Фѣзон, Геонъ, Тигр, Ефрад* глубоки!» [4, с. 127], «Неволя *фараону, эгипетску пану*, // Даст Натуру, в юдеях *лютому тирану* [4, с. 139], «*Царие и князи, пани и велможи* // Мнѣ *царици, княгинѣ, пани и госпожи*, // *Покараются, служат, должно работают*» [4, с. 148].

У драмі «гіперболізовані» почуття і відчуття передаються за допомогою конструкцій з лексемою *паче*: «Началствую *паче всѣх первѣйши* з начала» [4, с. 112], «Ти разумѣеши, что *паче тя честнѣйши*» [4, с. 112], «О вещ, *паче всѣх* вещей разуму *чудесна*» [4, с. 120], «Але тогда *найпаче* Люципер *скакаше*, // Егда с плачем аггелский лик горко ридаше» [4, с. 133], «Натура Человѣческа упала у клюби // *Темничние, горшие паче* лвових зуби» [4, с. 133]. Таку ж функцію виконує префікс *пре-*: *пресвѣтлаго* [4, с. 111], *пребогато* [4, с. 119], *пресладкое* [4, с. 121], *прегоркие* [4, с. 121], *престрашними* [4, с. 124], *пресвятия* [4, с. 126] та ін. Серед інших способів гіперболізації відзначимо прийом порівняння часу, впродовж якого відбувається одна подія, з часом «вічної» події за допомогою слова *поки:* «Не умолят плачевны человѣчски гласи, // *Аж поки* в адские не снийдут тараси» [4, с. 125], «Нѣкогда не изидет з темничнаго кита, // *Поки* Богъ Богомъ будет, *поки* станет свѣта» [4, с. 133], «Сим страхом и Натурѣ будет сердце тлѣти, // *Поки* буду на вѣки землею владѣти» [4, с. 149].

Тож, можемо констатувати, що основними виявами процесів демократизації та лібералізації староукраїнської літературної мови є ослаблення стильових обмежень (і як наслідок – змішування функціональних слогів і поступовий перехід до комунікативних стилів), переорієнтація письмового художнього тексту на національно-розмовне мовлення (за рахунок збільшення варіативності мовних одиниць і слововживання в цілому) та посилення його експресивності (завдяки ігровій свободі авторів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Передрієнко В.А. Бароко в контексті стильового розвитку староукраїнської літературної мови другої половини XVI–XVIII ст. *Магістеріум. Мовознавчі студії.* 2014. Вип. 57. С. 79–84.

2. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. 319 с.

3. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. Москва : Наука, 1982. 328 с.

4. Царство Натури Людской. *Драма українська.* 1. *Старовинний театр український. Вип. 3 : Шкільні дійства великоднього циклу. Додатки*. / В. Рєзанов. У Київі : З друк. Укр. акад. наук, 1925. Т. 1. С. 109–150.

5. Дем'янюк А. Стилістичні функції композитів у мові староукраїнської поезії кінця XVI – XVII століть. *Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика*. Київ. : «Вид-поліграф. центр Київ. ун-т», 2001. Вип. 2. С. 143–150.

УДК 811.161.2’42:821.161.2.09-4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.6

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ЕСЕЇСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ О. ЗАБУЖКО

FUNCTIONING OF INSERTED CONSTRUCTIONS IN OKSANA ZABUZHKO`S ESSAYISTIC DISCOURSE

Островська Л.С.,
orcid.org/0000-0003-1394-6797
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті простежено особливості функціонування вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі О. Забужко як таких, що виконують особливу конститутивну роль у його формуванні та виразно виявляють індивідуально-авторську позицію адресанта. Наголошено, що поза увагою дослідників лишається питання функціонування вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі, що й зумовлює актуальність дослідження. Зазначено, що в структурній організації есеїстичного дискурсу невід’ємними складниками в реалізації задуму мовця та суб’єктивності викладу стають вставлені конструкції, які є важливим компонентом і маркером модальності, що характерна для есеїстичного дискурсу загалом. Закцентовано, що за допомогою вставлених конструкцій реалізується позиція адресанта, його орієнтація на адресата. З’ясовано, що есеїстичному дискурсу О. Забужко притаманна діалогічність, налаштованість на взаємодію з адресатом, що найчастіше реалізується у висловленні за допомогою вставлених конструкцій. Підтверджено, що вставлені конструкції порушують лінійність мовлення й створюють змістову та комунікативну двоплановість тексту, яка спричиняє ускладнення семантичної структури висловлення, збільшення його смислової ємності, інформативних можливостей і сприяє комунікативному динамізму. Матеріалом дослідження стали близько 300 речень із вставленими конструкціями з текстів есеїв О. Забужко. Аналіз ілюстративного матеріалу дав можливість виокремити такі основні функції вставлених конструкцій, зумовлені комунікативними намірами мовця, в есеїстичному дискурсі О. Забужко: вирівнювання фонових знань, пресупозицій мовця та адресата; аргументації; акцентно-видільна; посилення категоричності; модально-оцінна; спонукальна; інтертекстуальна, уточнювальна. Запропоновано перспективу дослідження інших синтаксичних конструкцій есеїстичного дискурсу О. Забужко в комунікативно-прагматичному вимірі.

Ключові слова: вставлені конструкції, есеїстичний дискурс, текстотвірна роль вставлених конструкцій, функції вставлених конструкцій, комунікативні наміри мовця.

The relevance of the article is based on the fact that researchers do not pay attention to the functioning of inserted constructions in the essayistic discourse. The author notes that in the structural organization of the essayistic discourse the inserted constructions, which are an important component and marker of modality inherent in the essayistic discourse, become integral components in the realization of the speaker's intention and the subjectivity of the statement. With the help of the inserted constructions the position of the author as well as the orientation towards the recipient is realized. The aim of the article is to trace the peculiarities of the functioning of inserted constructions in Oksana Zabuzhko's essayistic discourse as performing a special constitutive role in the formation of the named discourse and definitely manifesting the individual author's position.

The research material consists of 350 sentences with inserted constructions from the Oksana Zabuzhko's essays. The author notes that Oksana Zabuzhko's essayistic discourse is characterized by dialogicity, attunement to the interaction with the recipient, which is often realized with the help of inserted constructions.

The author states that the inserted constructions violate the linearity of speech and create semantic and communicative duality of the text, which deepens the semantic structure of the expression, increases its semantic capacity, informative capabilities and promotes communicative dynamism The author analyzes the linguistic material and distinguishes main functions of the inserted constructions, conditioned by the speaker's intentions, in Oksana Zabuzhko's essayistic discourse. Highlighted functions: alignment of background knowledge, presuppositions of the speaker and recipient; argumentation; accent-emphasis; categorical reinforcement; modal-valuation; contact establishing; intertextual. The author offers the prospect of studying other syntactic constructions of Oksana Zabuzhko's essayistic discourse in the communicative-pragmatic dimension.

Key words: inserted constructions; essayistic discourse; text-forming role of inserted constructions; functions of the inserted constructions caused by intentions of the speaker.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці все виразніше спостерігається зміна наукової парадигми із системно-структурної до антропоцентричної у вивченні мовних одиниць, активізуються дослідження дискурсу як вербалізованої мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що тлумачиться як сукупність процесів, які мають як лінгвістичний, так і екстралінгвістичний плани. У цьому аспекті, на наше переконання, особливої значущості набуває вивчення окремих

граматичних структур у комунікативно-прагматичному вимірі, у плані взаємодії мовця та адресата. Уважаємо за доцільне простежити особливості функціонування вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі О. Забужко як таких, що виконують особливу конститутивну роль у його формуванні й виразно виявляють індивідуально-авторську позицію адресанта. Загалом дискурс як об'єкт лінгвістичного аналізу посідає значне місце в сучасних дослідженнях. Якщо говорити про структурну організацію есеїстичного дискурсу, то невід'ємними складниками в реалізації задуму мовця та суб'єктивності викладу стають вставлені конструкції, які є важливим компонентом і маркером модальності, що притаманна зокрема й есеїстичному дискурсу. За допомогою вставлених конструкцій реалізується позиція адресанта, його орієнтація на адресата. Хоч мовець і висловлює власну думку, але він вибудовує систему міркувань так, щоб переконати адресанта у своїй позиції й викликати в нього певну реакцію. Вставлені конструкції слугують структуроутворювальними компонентами, оскільки вони складають вторинний інформаційний план основного змісту повідомлення. Есеїстичному дискурсу властива діалогічність, налаштованість на взаємодію з адресатом, що часто реалізується за допомогою вставлених конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вставлені конструкції як особливі синтаксичні структури мають досить тривалу історію вивчення в українській лінгвістиці. Більшість українських мовознавців на сьогодні зазначають автономний характер вставлених конструкцій щодо інших частин речення на формально-граматичному рівні (І. Вихованець, А. Загнітко, О. Кульбабська, К. Шульжук), виділяють особливий синтаксичний реченнєвомодифікаційний інтродуктивний зв'язок вставлених конструкцій, що спричиняє невходження вставлених конструкцій в позиційну структуру речення [10, с. 555–556]. Сучасні дослідники підкреслюють також і дискусійні моменти щодо теорії вставленості й указують на ще не розв'язані питання, як-от: наявність чи відсутність граматичного зв'язку вставлення з основним реченням, окреслення диференційних ознак вставлених конструкцій тощо [9, с. 46–53].

Важливим аспектом вивчення вставлених конструкцій є твердження про реалізацію окремої від основного речення об'єктивної модальності та можливість вияву суб'єктивної модальності, що й стало теоретичним підґрунтям для розмежування вставних і вставлених конструкцій [5, с. 577]. Слушними видаються міркування З. Олійник, яка підкреслювала, що вставленість у функційному плані зближена з категорією суб'єктивної модальності, однак не стає засобом її вираження [11, с. 57–58]. На семантичному рівні речення таке тлумачення специфіки категорії модальності вставлених конструкцій дало можливість лінгвістам, зокрема О. Кульбабській, В. Грицині, виділити синтаксеми предикатно-модального плану та говорити про вставлені конструкції як носіїв інформативно-розширювальних семантико-синтаксичних відношень, окремої пропозиції в реченні, що утворює додаткове інформаційне тло [10, с. 556; 4, с. 54–57].

Зважаючи на домінування антропоцентричного підходу в тлумаченні мовних одиниць у сучасній лінгвістиці та розуміння речення як багатоаспектної мовної одиниці, вважаємо закономірним активізацію комунікативно-прагматичного напряму дослідження вставлених конструкцій, який зосереджено на з'ясуванні їхнього комунікативного і текстового потенціалу, зокрема в плані рема-тематичного членування в студіях М. Вінтоніва [2, с. 240–242]. Окрім того, публікації останніх років спрямовані на вияв особливостей функціонування вставлених конструкцій в текстах сучасного українського економічного дискурсу (Н. Ковальська) [8, с. 73–76] та художніх текстах (О. Галайбіда) [3, с. 12–15]; вивчення зазначених одиниць як засобу комунікативного впливу в науковому дискурсі (А. Романченко) [12, с. 204–209], (С. Харченко, І. Житар) [13, с. 112–118] та актуалізації публіцистичних текстів (Н. Івкова) [6, с. 200–211], виразників суб'єктивно-модальних інтенцій (С. Шабат-Савка) [14, с. 247–250], синтаксичних засобів експресивності (Р. Козак) [7, с. 119–123].

Постановка завдання. Поза увагою дослідників лишається питання функціонування вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі, що й зумовлює актуальність пропонованої статті. У цьому плані особливо доцільним видається простежити особливості функціонування вставлених конструкцій у текстах есеїстичного дискурсу О. Забужко.

Метою статті є встановити роль вставлених конструкцій у формуванні есеїстичного дискурсу О. Забужко й охарактеризувати особливості їхнього функціонування.

Матеріалом дослідження стали близько 300 речень із вставленими конструкціями з текстів есеїв О. Забужко.

Зважаючи на мету та матеріал дослідження, вважаємо за необхідне реалізацію таких **завдань**: 1) окреслити визначальні риси есеїстичного дис-

курсу; 2) охарактеризувати текстотвірну роль вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі О. Забужко; 3) з'ясувати функції вставлених конструкцій в есеїстичному дискурсі О. Забужко, зумовлені намірами мовця.

Виклад основного матеріалу. Лінгвісти, зокрема Ф. Бацевич, переважно визначають дискурс як складне комунікативне явище, форму мовленнєвого спілкування, що передбачає взаємозв'язок між мовцем та адресатом, складну систему, яка, окрім тексту, включає ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, погляди, наміри адресанта), які необхідні для більш точного розуміння тексту [1, с. 147]. Важливо, що ментальні моделі мовця та адресата є частиною комунікативної інформації для побудови тексту, важливим постає врахування пресупозиції висловлювання: адресант припускає, що адресат дискурсу належить до його макросвіту, адресат, отже, може самостійно додумати або осмислити те, що вже презентовано мовцем.

Есеїстичний дискурс – це особлива форма особистого висловлення, аналізу, роздуму на різні теми. Есеїстичний дискурс переважно не орієнтується на зображенні якогось явища чи на думку, для якої це явище було приводом, а спрямований, на переконання Т. Шевченко, на формування реальності індивідуального «Я» мовця [15, с. 295]. Відповідно індивідуальність адресанта стає своєрідним змістовим центром тексту: мовець витлумачує порушену проблему та водночас виражає суб'єктивне ставлення до неї через відповідний добір мовних засобів. Головне завдання есеїстичного дискурсу – вплинути на адресата, сформувати в нього відповідне ставлення до описуваної ситуації, залучити адресата до діалогу. Для есеїстичного дискурсу дуже важливим чинником стає компетентність мовця у сфері, якою він ділиться з адресатом. Адресант має оперувати різною інформацією, аргументувати свою думку для того, щоб вибудувати зв'язок з адресатом і викликати його довіру.

Для текстів есеїстичного дискурсу О. Забужко вставлені конструкції, на нашу думку, стають значущими для його формування. Про таке їхнє специфічне навантаження може свідчити вже той факт, що вживання вставлених конструкцій в текстах есеїстичного дискурсу О. Забужко є доволі поширеним, зокрема, досить часто трапляються дві-три або навіть більше вставлених конструкцій в одному реченні, наприклад: *Іще гірше стало, коли з'явилися рецензії, – тут мене пойняв уже таки непідробний розпач: «римейку» не впізнав жоден із критиків, зате відвертих дурниць набалакано ледве не стільки, скільки свого часу на каламутній хвилі, знятій у пресі «Польовими дослідженнями…»: чумаків плутано з «чабанами» **(!)**, диявола – зі «Святим Духом» **(я не жартую!!!)**, мене саму – з Нечуєм-Левицьким, яко літописця «селянського побуту» **(тут я, правда, була мимоволі підлещена: все-таки для «дитини асфальту», котра живу корову вперше вгледіла зблизька в 19-річному віці, це немалий комплімент!)**, а поважні доктори наших філологічних **(так!)** наук заявляли студентам, котрі написали по «Казці…» перші несміливі розвідки, що ніякої «інтертекстуальної гри» в цьому творі нема, – словом, стало безповоротно ясно, що краще б уже я писала про Синю Бороду: могла б тоді розраховувати на куди більше вирозуміння* (О. Забужко. Планета Полин, с. 15). У наведеному реченні показовим є функціонування чотирьох вставлених конструкцій: 1-а вставлена конструкція ***!*** являє собою виокремлення знаку оклику, що сприймається адресатом як вияв граничного здивування щодо наведеної інформації в основній частині речення, а саме йдеться про те, що рецензенти переплутали *чумаків* і *чабанів*, через що мовцю наче бракує вербальних засобів висловити своє здивування; 2-га вставлена конструкція ***я не жартую!!!*** реалізована двоскладним непоширеним реченням, вона продовжує емоцію 1-ої вставленої конструкції, яку вербально посилено категоричною констатацією *я не жартую* та авторською пунктуацією – трьома знаками оклику в кінці вставленого речення: мовець подивований і, можливо, розгублений через те, що рецензенти сприйняли образ *диявола* за *Святого Духа*; 3-тя вставлена конструкція ***тут я, правда, була мимоволі підлещена: все-таки для «дитини асфальту», котра живу корову вперше вгледіла зблизька в 19-річному віці, це немалий комплімент!*** структурно є складним реченням з різними видами зв'язку, виражає самоіронічність мовця, при цьому речення за характером експресії теж є окличним; 4-та вставлена конструкція презентована нечленованим окличним реченням і повертає адресата до емоції здивування, але тепер ця емоція стосується фахової компетентності окремих докторів філологічних наук.

У зв'язку з такою насиченістю вставлені конструкції в есеїстичному дискурсі О. Забужко стають особливим способом подачі інформації, відбивають специфічну побудову тексту зазначеного дискурсу, через що сприймаються не як додаткові чи побіжні зауваження, а навпаки – як дуже важливі повідомлення для мовця. Вставлені конструкції порушують лінійність мовлення

й створюють семантичну та комунікативну двоплановість тексту: мовець висловлює основну думку, що розвиватиметься в наступних реченнях, та супутню їй думку, не оформлену окремою реченнєвою структурою, але при цьому не менш необхідну. Така двоплановість тексту призводить до поглиблення семантичної структури висловлення, збільшення його смислової ємності, інформативних можливостей та сприяє комунікативному динамізму. На переконання А. Загнітка, такі синтаксичні структури із вставленими конструкціями є всі підстави витлумачувати як надскладні утворення, які можуть навіть набувати статусу речення-тексту, у межах яких «вставлена конструкція постає і структурно, і семантично ємнішою, аніж основне речення.., характеризуючись цілком викінченим інформативним та власне-суб'єктивним планом» [5, с. 582]. Очевидно, що така дворівневість тексту допомагає реалізувати відповідні комунікативно-прагматичні наміри мовця, без яких неможливе адекватне сприйняття тексту. Окрім того, частотність вживання вставлених конструкцій відображає прагнення мовця передавати однією синтаксичної структурою якомога більше інформації.

Традиційно основними функціями вставлених конструкцій в тексті вважаються уточнювальна, пояснювальна, доповнювальна [16, с. 171], іноді лінгвісти намагаються їх доповнити причиново-мотиваційною, модально-оцінною [5, с. 580].

Аналіз мовного матеріалу есеїстичного дискурсу О. Забужко дає можливість виокремити такі основні функції вставлених конструкцій, зумовлені комунікативними намірами мовця:

1. Функція вирівнювання фонових знань, пресупозицій мовця та адресата полягає в тому, що в процесі побудови тексту мовець припускає, що фонових знань адресата бракує для адекватного сприйняття повідомлення, і вставляє в основне висловлення прагматично значущу для нього інформацію, яка має заповнити відповідні лакуни в пресупозиції адресата. Така функція вирівнювання фонових знань, пресупозицій мовця та адресата є особливо важливою для есеїстичного дискурсу, адже мовець прагне, щоб адресат сприйняв його думку та інтерпретував її належним чином. Наприклад, у реченні *Можна тут говорити про політичний тиск, можна про субтильніший – ідеологічний* ***(від середини 1960-х почалось інтенсивне творення державно-пропаґандистського міфу «Великої Вітчизняної війни» – й відкрилася можливість проговорити травматичний досвід «кружним шляхом»: замаскувавши ту ґрандіозну історичну трагедію хронологічно вужчою і, головне, цензурно дозволеною – воєнною: ще один варіант цинічного «війна все спише!»)****; можна підозрювати й вульгарніші причини, соціально-психологічного характеру* ***(як і в усіх інших сферах, у літературі чимало «селянських дітей», за хрущовської «відлиги» вперше отримавши паспорти як перепустки «на волю», вискочили «в люди» зовсім не на те, щоб про залишену за собою трагедію розповісти, а на те, щоб ніколи більше про неї не згадувати)****, – одначе не можна скидати з рахунку і ще одну, може, найсерйознішу причину, вже, сказати б, антропологічну: до того, з чим у XX столітті зіткнулося людство як вид, традиційна культура, в масштабах цілої цивілізації взята, виявилась просто неготова, – не було на те в її арсеналі ні адекватної оптики, ні належного інструментарію* (О. Забужко. Планета Полин, с. 51) мовець вживає дві вставлені конструкції, які спрямовані на роз'яснення адресатові українського суспільно-політичного та історично-культурного контексту середини 1960-х років або на актуалізацію його відповідних знань. Зокрема, в 1-ій вставленій конструкції закцентовано увагу на твореннi міфу «Великої Вітчизняної війни», а в 2-ій – на дозволі отримувати паспорти селянам, що давало можливість вільного пересування країною, чого раніше вони були позбавлені. Прикметно, що аналізовані вставлені конструкції не обмежено побіжним довідково-інформаційним коментарем, а виявляють виразне оцінне ставлення мовця до повідомлюваного та стають авторською інтерпретацією описуваних подій.

2. Функція аргументації передбачає, що вставлені конструкції стають одним із засобів обґрунтування, доведення висловленої в основній частині речення думки. В есеїстичному дискурсі мовцю особливо важливим стає переконати адресата, через що адресант вдається до різних засобів аргументації. Наприклад, у реченні *«Соломія Павличко» – то вже факт історії культури: центральна постать в українському літературознавстві 1990-х* ***(тільки про неї єдину можна з певністю сказати, що вона за цей час зуміла створити в науці про літературу свою школу!)****, засновниця й промоторка українського наукового перекладу* ***(для якого до появи «Основ» у нашій «пострадянській» культурній та освітній інфраструктурі просто не існувало місця!)****, а крім того – що менш у нас відомо – «перша культурна речниця» України на Заході* ***(досить зайти на amazon.com, щоб пересвідчитися мало не все, що в перше десятиліття незалежности потрапила сказати про себе світові освічена Україна:***

від знаменитих «Листів з Києва» до двох чільних англомовних антологій сучасної української літератури, – пройшло через її руки, а про її місце в історії східноєвропейського фемінізму ще писатимуть дисертації…)*, і зрештою, просто незаперечний інтелектуальний та моральний лідер свого покоління* ***(яке по її смерті вмить утратило єдність, розсипавшись на дрібні, керовані локальними амбіціями групки, як бджолиний рій без матки)*** (О. Забужко. Планета Полин, с. 100) виділені вставлені конструкції стають аргументами, які доводять висловлені мовцем тези про роль Соломії Павличко в українській культурі 1990-х рр.

3. Акцентно-видільна функція спрямована на актуалізацію тої частини висловлення, що міститься у вставленій конструкції, а також на посилення концентрації уваги адресата саме на змісті вставленої конструкції. Видається обґрунтованим, що акцентно-видільна функція найяскравіше виявляється тоді, коли вставлена конструкція не містить нової інформації, а лише наголошує на раніше вказаній в основній частині речення. Наприклад, *Це та настанова, котра у філософів зветься життєтворчістю, –* ***послідовна*** *здійснювана* ***(а Соля була послідовна до методичности в усьому, хоч би що робила: «Я – німець», – казала жартома)****, вона, ця настанова, породжує в суспільстві наслідки глибокі й далекосяжні, одначе такі, яких не облічиш і під палітурку, для наочности не вбгаєш* (О. Забужко. Планета Полин, с. 100) вставлена конструкція підкреслює висловлене в основній частині реченнєвої структури твердження щодо послідовності як визначальної риси характеру Соломії Павличко. Акцентно-видільна функція наведеної вставленої конструкції увиразнюється ще й за допомогою лексичного повтору, пор.: ***послідовна*** *здійснювана – була* ***послідовна*** *до методичности.*

4. Функція посилення категоричності вставлених конструкцій виявляється в тому, що за допомогою них мовець не лише загострює увагу адресата на певній значущій для нього інформації, але й категорично виражає свою незаперечну впевненість щодо висловленого. З-поміж проаналізованих конструкцій частіше трапляються вставлені конструкції, які посилюють категоричність вислову, його безапеляційність: *Зате прекрасно пам'ятаю* ***(і досі гірчить!)*** *ту доглибну особисту образу, якою стала для мене поява (дещо пізніше, слава Богу, коли смаки вже сформувалися!) популярного мультфільму, де бридка коричнева кляксa-ведмідь хрипкувато-приблатньонним голосом Леонова репетував на все горло* ***(не диво, що захрип!)*** *щось вельми схоже на тодішні «пионерские речёвки» і взагалі тримався з тією брутальною, просто-таки комісарською розв'язністю і нецеремонністю* ***(надто в гостях у явного «піонервожатого» Кролика!),*** *котра недвозначно виказувала чистоту його пролетарського походження…* (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 4). У пропонованому реченні вживано чотири вставлені конструкції, три з яких виконують функцію посилення категоричності щодо несприйняття мовцем образу Вінні Пуха з радянського мультфільму, про що йдеться в основній частині висловлення. Категоричність вислову посилюється ще й тим, що виділені вставлені конструкції мають виразний іронічний характер, а за експресією є окличними реченнями. Непоодинокими є випадки в есеїстичному дискурсі О. Забужко, коли посилення категоричності вислову відбувається через вставлену конструкцію, яка являє собою ствердувальне нечленоване вигукове речення на кшталт *так! авжеж!, отож!* лат. *sic!* тощо, наприклад: *І що дійсно-таки «всєгда»* ***(так!)****, скрізь і всюди, і навіть на дні найчорнішого пекла, були й інші – ті, хто відмовлявся улягати законам біологічного виживання й розмноження на користь таких зовсім нематеріальних, геть непрактичних, а не раз і супротивних логіці виживання абстракцій, як Бог, сумління, гідність, честь…* (О. Забужко. Планета Полин, с. 299).

5. Модально-оцінна функція вставлених конструкцій полягає в тому, що вони стають засобом вираження емоційного стану адресанта (здивування, жалю, смутку, радості, надії тощо), його певної оцінки (щонайменше позитивної / негативної) повідомлюваного, ставлення до висловленого. До складу вставлених конструкцій, які виконують указану функцію, переважно входять модальні частки, вставні слова. У реченні *Поза тоді ще природно присутньою в Харкові українською народною стихією вулиць і базарів, жодних інших слідів «малоросійського впливу» в її вихованні ЮШ намацати так і не вдалося – за одним тільки винятком* ***(але яким!)****: серед улюблених викладачів Варі Медер у Миколаївському сирітському інституті в Петербурзі був Дмитро Яворницький* (О. Забужко, Планета Полин, с. 137) оклична вставлена конструкція має виразну модально-оцінну семантику захоплення.

6. Спонукальна функція виявляється в тих вставлених конструкцій, які містять безпосередню апеляцію мовця до адресата, заохочуючи його до певної дії, яку адресант вважає вкрай необхідною: *«І пізній розум з ранніх літ, і ранні рани за порогом»…* ***(Вслухайтеся лишень у цей звук затихаю-***

чої струни!) *Це робота на межі можливого – «на грані фолу» (більшість «вінграновської» поетики працює «на грані фолу»!), і тому вже наче й не «робота», в строгому сенсі слова, не рукотворне діло, а сама «природа» – як це буває в творчості дітей* (О. Забужко. З мапи книг і людей, с.15); *І лишитися повік молодим і безсмертним* ***(дивіться останні Юркові відео!)****: жвавим, легким на підйом, у чорних окулярах – як Збишек Цибульський у славетній сцені з «Попелу й діаманту»...* (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 21).

7. Уточнювальна функція вставлених конструкцій покликана внести в повідомлення додаткові відомості, допомогти адресату зорієнтуватися в змісті висловлення. В есеїстичному дискурсі О. Забужко уточнювальна функція має місце тоді, коли мовець має намір:

1) вказати на джерело повідомлення цитованого висловлення: *Наведу тільки одну цитату з виступу Луї Араґона: «Можна експериментувати з квітами, вівцями, биками, навіть з чоловіками й жінками – але не можна експериментувати з нашим Сталіним. Бо в стосунку до Сталіна всяке експериментаторство – навіть коли експериментує Пікассо – буде вимушено нижчим від реальности»* ***(цит. за: http://fr.wikipedia.org/wiki/Fun%C3%A9railles_de_Joseph_Staline)*** (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 53);

2) з'ясувати значення слова в контексті: *А серед фігур, що супроводять дівчинку на шляху від другої до восьмої лінійки, зобразив і себе – в подобі Білого Лицаря* ***(так ця фігура зветься по-англійському, а по-нашому це кінь)*** (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 27);

3) запропонувати синонім певного слова: *І зовсім осібно – на окремій полиці – стоятимуть кілька, що не містять ні формул, ні креслень, і підписані не справжнім професоровим іменем, а прибраним* ***(інакше, псевдонімом)*** *– Люїс Керрол* (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 25)

4) навести приклад для ілюстрації висловленого положення: *Це не був кінець світу – це був тільки кінець епохи, що здавалася вічною. «Приручення» Апокаліпсису, достосування його до своїх мірок, як транспонування з ультрафіолетової – в видиму частину спектра, туди, де з ним можна було «щось робити»* ***(збирати, наприклад, уже свої, незалежні від влади мітинги, створювати свої громадські об'єднання, виходити на вулиці, чогось вимагати…)****, – в регістр політичної історії* (О. Забужко. З мапи книг і людей, с. 85).

8. Інтертекстуальна функція вставлених конструкцій передбачає включення мовцем так званих фонових цитат, алюзій, ремінісценцій, що, з одного боку, увиразнюють висловлену ним думку, а з іншого, – залучають адресата до кола тих, з ким адресант веде розмову на рівних, адже мовець впевнений, що адресат розпізнає його інтертекстуальну гру. Наприклад, у реченні *Але Бродський, на відміну від своїх наступників, був талановитий і мав історичний слух. Він точно знав, що хоч як не бийсь, не лайся, не кляни й не стріляй, а своє розтягнене на триста років «сражение под Полтавой», за змогу грати роль «освіченої монархії» коштом чужого ресурсу, Росія програла – і «слава Богу».* ***(Як говорив дві тисячі років тому своїм убивцям інший Поет – «Ти сказав».)*** вставлена конструкція містить виразну алюзію на Євангеліє від Матвія (26:63), що не лише підкреслює тезу про історичний програш російської імперської стратегії, а й вказує на безкомпромісність позиції мовця, адже авторитетність Святого Письма є беззаперечною для носіїв як української, так і ширше європейської культури.

Висновки. Есеїстичному дискурсу О. Забужко притаманна діалогічність, налаштованість на взаємодію з адресатом, що найчастіше реалізується у висловленні за допомогою вставлених конструкцій. Вставлені конструкції в есеїстичному дискурсі О. Забужко виконують особливу конститутивну роль у його формуванні та виразно виявляють індивідуально-авторську позицію адресанта: спрямовані на привертання уваги, зміцнення зв'язку між адресантом та адресатом, концентрацію адресата на розвитку думки мовця. Аналіз мовного матеріалу есеїстичного дискурсу О. Забужко дає можливість виокремити такі основні функції вставлених конструкцій, зумовлені комунікативними намірами мовця: вирівнювання фонових знань, пресупозицій мовця та адресата; аргументації; акцентно-видільна; посилення категоричності; модально-оцінна; спонукальна; уточнювальна; інтертекстуальна.

Перспективою дослідження може стати вивчення інших синтаксичних конструкцій есеїстичного дискурсу О. Забужко в комунікативно-прагматичному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. 2-е вид. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

2. Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Донецьк : Донецький національний ун-т, 2013. 423 с.

3. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ : НАН України, Інститут української мови, 2009. 24 с.

4. Грицина В. Семантика вставлених одиниць у реченнях публіцистичного стилю. *Південний архів. Філологічні науки*. 2003. Вип. XXIII. С. 54–57.

5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

6. Івкова Н. Засоби смислової і функціональної актуалізації інтродуктивних компонентів у публіцистичних текстах. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 2008. Т. 22. С. 200–211.

7. Козак Р. В. Текст і дискурс як джерела спричинення експресивного синтаксису вставлених конструкцій. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2018. Вип. 46. С. 119–123.

8. Ковальська Н. А. Вставні та вставлені конструкції в текстах сучасного українського економічного дискурсу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 73. С. 73–76.

9. Колоїз Ж. Дискусійні моменти теорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.

10. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2011. 672 с.

11.Олейник З. П. Вводные и вставочные компоненты в структуре высказывания и текста: дис... канд. филол. наук : 10.02.15. Донецкий национальный ун-т. Донецк, 2002. 340 с.

12. Романченко А. П. Вставлені одиниці як засіб комунікативного впливу в науковому дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 204–209.

13. Харченко С., Житар І. Особливості функціонування вставлених конструкцій у науковому стилі української мови. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2010. Вип. XII. С. 112–118.

14. Шабат-Савка С. Т. Граматичні маркери суб'єктивно-модальних інтенцій: вставні та вставлені конструкції. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 3. С. 240–250.

15. Шевченко Т. Есе як дискурсивна практика: до постановки проблеми. *Срібний вік: діалог культур*: збірн. наук. статей за матер. IV міжнародн. наук. конференції, присвяч. пам'яті проф. С. П. Ільйова. Одеса : Астропринт, 2018. С. 290–303.

16. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Забужко О. З мапи книг і людей: Збірка есеїстики. Чернівці : Meridian Chernowitz, 2012. 376 с. URL: https://readli.net/chitat-online/?b=342042&pg=1 (дата звернення 26.05.2022).

2. Забужко О. Планета Полин. Київ : Комора, 2020. 384 с.

УДК 81’373.23
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.7

ВЛАСНІ ІМЕНА У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

NAMES İN FOLKLORE DİSCOURSE: ETHNOCULTURAL ASPECT

Петрова Озель Л.П.,
orcid.org/0000-0002-5091-7066
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства і лінгводидактики
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

З урахуванням положень, викладених у працях Л. Белея, В. Лучика, С. Вербича, М. Торчинського, Н. Торчинської, Л. Масенко, А. Ярещенка, Ю. Редька, В. Горпинича, К. Тищенка, В. Калінкіна, Ю. Карпенко, в дослідженні представлена спроба систематизації, опису й аналізу власних назв, що функціонують у фольклорному дискурсі, мають специфічні лінгвостилістичні особливості як носії культурно-історичної та етноментальної інформації, відображають світогляд українського етносу, його морально-етичні й естетичні смаки та преференції.

Актуальність статті зумовлена потребою визначення лінгвокультурних характеристик онімів, необхідністю зіставлення їх етноспецифічного семантичного потенціалу в різножанрових фольклорних текстах (прислів’ях, приказках, пісенній творчості, календарно-побутовій обрядовості), злободенністю проведення паралелей у сфері ментальних взаємозв’язків мови, культури, історії, а також запитом на аналіз прийомів і засобів актуалізації етнонаціональних складників образного мислення у фольклорному дискурсі.

Імена представлено як одиниці, що репрезентують погляди народу на навколишній світ, найперше природу й людину, уявлення про сім’ю і шлюб, громадський устрій, постають художньо-стилістичними маркерами гендерної специфіки комунікації, етнічних особливостей виховання, навчання, передачі досвіду, осмислення релігійних орієнтирів і переконань.

Серед семантичних параметрів, що визначають специфіку функціонування власних назв в усній народній творчості, найбільш виразними є такі, що передають уявлення про долю, щастя, удачу, успішну комунікацію, виявляють критичні підходи до рис національного характеру, зокрема сприяють культивуванню позитивних і перспективних, актуалізують провідні морально-етичні наративи української етнопедагогіки й філософії. Окрему галузь становлять оніми, що репрезентують календарно-побутову обрядовість та уявлення українського етносу про природу, господарську діяльність, традиційні промисли й ремесла.

У статті актуалізовано погляд на власні імена як одиниці фольклорного дискурсу, що найбільш яскраво й колоритно репрезентують етноментальну специфіку, неповторність та оригінальність українського народу, його локальні історико-етнографічні та спільні національно-культурні характеристики, що представляють його ідентичність, самобутність та окремішність.

Ключові слова: ономастика, оніми, власні імена, фольклороніми, етнокультурний аспект, антропоніми, топоніми.

Taking into account the provisions set forth in the works of L. Beley, V. Luchik, S. Verbych, N. Babych, L. Masenko, E. Badin, A. Yareshchenko, Y. Redko, V. Gorpinych, K. Tishchenko, V. Kalinkin , Yu. Karpenko, the study presents an attempt to systematize, describe and analyze proper names that function in folklore discourse, have specific linguistic and stylistic features as carriers of cultural, historical and ethnomental information, reflect the worldview of the Ukrainian ethnic group, its moral, ethical and aesthetic tastes and preferences .

The urgency of the article is due to the need to determine the specific linguistic and cultural characteristics of onyms, the need to compare their ethnospecific semantic potential in various genres of folklore texts (proverbs, sayings, proverbs, songs, calendar and household rituals), the urgency of cultural parallels , as well as a request for analysis of techniques and means of actualization of ethnomental components of figurative thinking in folklore discourse.

Names are presented as units representing the views of the people on the world, especially nature and man, ideas about family and marriage, social order, are artistic and stylistic markers of gender specifics of communication, ethnic features of education, learning, experience, understanding of religious landmarks and beliefs.

Among the semantic parameters that determine the specifics of the functioning of proper names in oral folklore, the most expressive are those that convey ideas about destiny, happiness, luck, successful communication, show critical approaches to national traits, in particular promote positive and promising, actualize leading moral and ethical narratives of Ukrainian ethnopedagogy and philosophy. A separate branch consists of those that represent the calendar and household rituals and ideas of the Ukrainian ethnic group about nature, economic activity, traditional crafts and handicrafts.

The article actualizes the view of proper names as units of folklore discourse that most vividly and colorfully represent the ethnomental specificity, uniqueness and originality of the Ukrainian people, its local historical, ethnographic and common national and cultural characteristics, representing its identity, identity and separateness.

Key words: onomastics, onyms, proper names, folkloronyms, ethnocultural aspect, anthroponyms, toponyms.

Постановка проблеми. Етнокультурний аспект лексичного, зокрема й онімного складу української мови у його семантичних та лінгвостилістичних параметрах став предметом уваги як популярних на сучасному етапі лінгвістичних наук, як-от лінгвокультурологія, етнолінгвістика,

лінгвофольклористика, так і окремих вітчизняних науковців: В. Жайворонка, С. Єрмоленко, О. Муромцевої, В. Калашника, А. Мойсієнка, О. Стишова, О. Черемської, Н. Данилюк, Н. Колесник, М. Мельник, Л. Удовенко.

Власні назви розглядаються в аспекті юридичної та соціолінгвістики, когнітивної ономастики, існують підходи, пов'язані з інтерпретацією імен як специфічних одиниць художнього мовлення, що сприяють інформативній насиченості текстів, є одним із найбільш вагомих засобів творення образу, інтелектуально збагачують художній текст. Однак незважаючи на багатий теоретичний матеріал, вивчення специфічних семантичних та художньо-стилістичних ознак імен у фольклорних текстах як одиниць, що найбільш повно й всебічно репрезентують етнічну культуру, потребує більш детального студіювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власні імена-фольклороніми в текстах українських народних пісень дослідила Н. Колесник [1]; А. Мойсієнко відзначає специфічну роль імен в образній структурі загадки [2]; Н. Данилюк вважає ономастикон важливим носієм національно-культурної інформації, що «має у своїй семантиці українознавчі компоненти» [3]; О. Куцик і В. Русецька аналізують особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок із семантикою «життєві ситуації» [4]; ономастичний казковий простір А. Швець розглядає як фрагмент національної культури, зокрема давнього світогляду, що дозволяє виявити особливості духовного й матеріального досвіду: казковий онім відтворює трансформацію етнічних звичаїв, традицій та уявлень [5]; аналізу лінгвокультурної специфіки антропонімів і топонімів, а також особливостям їх перекладу українською мовою з урахуванням лінгвокультурного чинника на прикладі роману Джорджа Мартіна «Гра престолів» присвячено дослідження М. Бобро, Л. Присяжнюк [6].

Актуальність розвідки визначається потребою поглибленого аналізу етнокультурного потенціалу власних імен й аналізу їх як специфічних лексичних одиниць, що найбільш повно й всебічно розкривають національно-культурні надбання етносу, постають як своєрідні лінгвістичні маркери світоглядних уявлень і вірувань, етнічних пріоритетів, звичаїв і традицій, народних знань, духовної й матеріальної культури народу, соціально-політичних та історичних процесів.

Постановка мети і завдань. Мета розвідки полягає у формуванні етнокультурної парадигми власних назв, а також системному й комплексному дослідженні імен фольклорного дискурсу, окресленні ролі фольклоронімів для визначення їх специфічного статусу в системі лексичних одиниць української мови.

Формулювання мети обумовило низку **завдань:**

1) здійснення опису й систематизація онімів у різножанрових фольклорних текстах; уточнення класифікаційних ознак фольклоронімів;

2) встановлення лінгвокультурологічних паралелей щодо імен в текстах різних жанрів фольклору, найперше піснях, прислів'ях та приказках;

3) визначення семантичних, структурних і стилістичних ознак фольклоронімів;

4) аналіз імен як вагомої частки фольклорних контекстів, що відображають специфіку етнічної культури українців;

5) удосконалення методики лінгвокультурологічного аналізу власного імені.

Виклад основного матеріалу. У часи глобальних загроз і небезпек як світового, так і етнонаціонального масштабу фольклор постає тією цариною, яка на лінгвістичному, культурологічному й світоглядному рівні зміцнює духовні сили народу, пробуджує його інтелектуальний і моральний потенціал, залишається потужним рушієм національно-визвольних процесів, беззаперечною умовою самоусвідомлення, збереження й ствердження власної самобутності.

Контексти українського фольклорного дискурсу, вагомою часткою яких є власні назви, демонструють розгалужену систему семантико-стилістичних інтерпретацій онімів, пов'язану з парадигмою етнокультурних знань, зокрема морально-етичних, психолого-педагогічних, аграрно-господарських, космогонічних і астрологічних, що корелюють із уявленнями народу про циклічність у житті людини й природи, про етнічну специфіку комунікації в сім'ї, родині, громаді в їх традиційному та сучасному вимірах.

Аналіз основних тематичних груп онімів, представлених у контекстах усної народної творчості, дозволяє зробити висновки про значну репрезентативність імен, із якими пов'язані погляди народу на успіх, удачу, щастя, сприяння долі або, навпаки, відображають ситуації невдалих наслідків справи, заборони або табу, пересторороги, не зовсім успішної чи однобічної комунікації, відсутності адекватної взаємодії, співпраці**:** *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, а на лавці січуть* [7, с. 39]; *Не для пса ковбаса, не для Кузьми гроші* [7, с. 23]; *Як лихо, то й «ходи, Петрико», а як п'ють та їдять, то на Петрика й не гля-*

дять [7, с. 142]; *Що вільно панові, то не вільно Іванові* [7, с. 75]; *Не для Гриця паляниця* [7, с. 23]; *Кому Варвари, а мені голову обірвали* [7, с. 15].

Значення бажаного, сподіваного адресата мовлення, якому надаються преференції в спілкуванні, авторитетного комуніканта також має специфічні іменні покажчики у фольклорних текстах, як-от *Ярема, Настя, Параска*: *Хто про Хому, а він про Яремy* [8, с. 170]; *Як це Настя скаже, так і буде* [8, с. 71]. В українських комунікативних контекстах (розмовно-побутовому, фольклорному) антропонім *Солоха* найчастіше асоціюється з негараздами, невдачами або несподіваними й непедбачуваними пригодами *(Удалоя, як тій Солосі)* [8, с. 169], ім'я *Параска*, навпаки, постає синонімом приємного, бажаного, очікуваного *(Хто до кого – а я до Параски; Хто про що, а я про Параску).*

Імена досить часто постають семантичним центром прислів'їв і приказок, що передають риси характеру особи, спосіб діяльності, поведінки, репрезентують звички, манери, виконуючи роль своєрідних художньо-стилістичних визначників етнопедагогічної функції фольклорного дискурсу, завдяки чому створюється колорит повчальності, актуалізується система народної моралі, формується своєрідний етнічний комплекс етикетних та етичних наративів**.** Професор, доктор Іскендер Пала (Туреччина), відзначаючи жанрові особливості прислів'їв, наголошує на тому, що це «формули певних загальноприйнятих правил, що виникли в результаті тривалих спостережень і досвіду предків у вигляді порад чи мудрих слів» [9, с. 7]. Так, носії імен *Марко, Гриць, Пилип* в українських фольклорних контекстах – надмірно активні, непосидючі, занадто енергійні, невиправдано діяльні, нетерплячі: *Товчеться (шатається), як Марко по пеклу* [7, с. 11]; *Без Гриця і вода не освятиться* [7, с. 40]; *Вихопився, як Пилип з конопель* [7, с. 36].

У системі етнонаціональної культури завжди цінувалися вміння, майстерність, господарська вправність або, навпаки, висміювалися (гумористично, сатирично), засуджувалися безгосподарність, лінь, недосвідченість, культивувалися працьовитість, акуратність, дбайливість, у зв'язку з чим деякі імена набули характеристичних ознак у контекстах із відповідною семантикою: *Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті* [7, с. 11]. Імена маркують певні вікові періоди, зокрема етапи навчання й виховання особи, набуття життєвого досвіду, здобування освіти (*Івась* – малий, його ще можна навчити; *Іван* – дорослий, тому вже не навчиш, бо втрачено відповідний для цього час, сензитивний період): *Чого Івась не навчився, того й Іван не буде вміти* [7, с. 21]; *Казав Наум: візьми на ум* [8, с. 37], стають носіями значення можливості – неможливості дії, де вказують на перебіг річного господарського циклу, позначають зміну сезонів, стають основою для творення назв свят і постів (*Петро – Петрівка; Пилип – Пилипівка*): *Тоді добудешся, як о Петрі вода замерзне* [7, с. 43]*; Забажалося як мерзлого в Петрівку* [7, с. 90]; *Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку* [11, с. 178].

Семантика темпоральних характеристик подій представлена у фольклорному хронотопі іменами календарно-звичаєвої обрядовості, що відображають сприйняття часу у світлі етнічних уявлень про циклічність, ритмічність життєдіяльності, наявність певних закономірностей і паралелей у житті людини й природи: *За царя Томка, коли земля була тонка – пальцем проб'єш і води напийся* [7, с. 13]; *От тобі, бабо, й Юрія* [7, с. 13]; *Сиди, Векло, бо ще не смеркло* [7, с. 124]. Передача незрозумілого, невизначеного, плутаного, невиправданого, нечесного передбачає вживання імені *Сидір*, контекст якого увиразнено фігурою оксиморону, що має на меті вербалізацію абсурдної ситуації: *Правда Сидорова – киселем млинці помазані – на паркані сушаться* [7, с. 13].

Позитивні й негативні риси вдачі, особливості характеру, що обумовлені освітою, вихованням, інтелектуальними, ментальними характеристиками, якостями, в системі народної моралі часто закріплені за іменами: *Розумна Парася на все здалася* [8, с. 36] ; *Бас гуде, скрипка грає, Іван мовчить, та все знає* [7, с. 26]; *На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла: вона лежить на печі і ноги задерла* [7, с. 17]; *Який Сава, така й слава* [7, с. 29]; *Ні сюди, Микита, ні туди, Микита* [7, с. 26]; *Не журиться Онтін об тім: батько вмирає, а він блини вминає* [7, с. 38]; *На безриб'ї і рак риба, на безлюдді й Хома чоловік* [7, с. 39].

Етнічні уявлення про міжперсональні стосунки, звичаєво-правові установки щодо сім'ї, громади знайшли переосмислення через уживання пар імен, що містять протиставлення за гендерною ознакою, часто з ініціативою, комунікативною перевагою на боці жінки, що властиво українській ментальній традиції, де статус особистостей завжди відзначався демократичністю, рівноправністю, свободою; такі контексти носять характер гумористично-сатиричного представлення ситуації з елементами гіперболізації: *Била Хима Євдокима, пішла позивати, присудили Євдокиму ще Хими й прохати* [7, с. 25]; *Катерина та Дем'ян посварились за бур'ян, Катерина*

Дем'яну не попустить бур'яну [8, с. 171] і часто мають переспіви та перегуки в інших фольклорних жанрах, як-от мотив наведеного прислів'я спостерігаємо в пісні «Била жінка мужика» [10, с. 218]. Чимало прикладів наявності графічно й фонетично подібних імен та лексем засвідчують семантику схожості, подібності зовнішніх (візуальних) і особливо внутрішніх (ментальних) характеристик: *Все одно, що Яким, що Яків* [7, с. 53]; *Зійшовся Яким з таким* [7, с. 92]; *Затвердила сорока Якова, та все одно про всякого* [7, с. 24]; *По Савці свитка* [7, с. 55].

Гендерна рівність, відповідність або, навпаки, протистояння характерів, сумісність чи незбіжність індивідуально-психічних рис, прояв симпатій чи антипатій у середовищі молоді виражається парами імен: *Парочка Мартин (Семен) та Одарочка* [8, с. 122]. Гендерні ознаки онімів постають у складі стилістичної фігури паралелізму до природних реалій, явищ і стихій, що є притаманною ознакою українського фольклорного дискурсу, зокрема пісенного: *Що зірочка по хмарочці як бродить так бродить, / Що Василечко до Галочки так ходить, так ходить* [10, с. 133].

Комічна й сатирична функція імені у фольклорному тексті виявляється також у специфічному різновиді гумористичних куплетів на молодь (*Що в нашого Михайлика / Да сивая шапка, / Ой вийде на улицю – / Скакає, як жабка. / Що в нашого да Грицюхни / Да довгії чуби, / Ой як вийде на улицю – Розвішає губи)* [10, с. 123] й актуалізує нюанси української сміхової культури, що є яскравою демонстрацією гумористичності як одної з провідних ознак українського фольклорного дискурсу.

Етнокультура суспільних та громадських інституцій, зокрема уявлення про сім'ю, родину, рід, ступінь спорідненості представлена різними за обсягом прислів'ями та приказками, серед яких контексти з одним, двома іменами (*Не мала дівка лиха, так Каленика привела* [7, с. 42], де ім'я актуалізує семантику невдалого чи недоречного вибору дівчини; трьома онімами (*Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка)* [8, с. 123]; багатокомпонентні тексти (триіменні, де одна з номінацій (*Омелько*) є семантичним центром (позначає голову родини, роду), підпорядковує інші лексеми й оніми)**:** *У нашого Омелька невелика сімейка: тільки він та вона, та старий та стара, тільки Сидір та Нестірко, та діток шестірко, та батько та мати, та їхніх три брати* [8, с. 21].

Власні іменування у функції звертання демонструють традиції й оригінальність етикетних мовних формул з основним компонентом – іменем у формі вокатива, увиразненого демінутивними морфемами, контекстним оточенням (ідеонімами сакрально-релігійної тематики, лексемами, які виявляють семантичні зв'язки з назвами традиційних промислів і ремесел), що є однією з оригінальних ознак як граматичної системи, так і лексичних особливостей української мови, культури мовлення й наявності етнонаціональних максим у комунікації, проявом емоційної оцінності, ліричності, гречності українського фольклорного дискурсу й однією з провідних етномовних характеристик: *З Богом, Парасю, коли люди трапляються. Не зівай, Хомко, на те ярмарок. Хапай (куй), Петре, поки тепле* [7, с. 32].

У контексті християнських міфологем імена-ідеоніми, зокрема бібліоніми, демонструють широке коло інваріантів, актуалізують символічну семантику й афористичність, пов'язану з відомими біблійними сюжетами, переосмисленими у традиціях фольклорної поетики та образності: *Не утнеш, Авраме, Ісаака, бо порох замок* [7, с. 48]; *Не утнеш, Каїне Абля, бо тупая шабля* [7, с. 48]; *Адам ззів кисличку, а у нас оскома на губах* [7, с. 48].

Аналізуючи специфіку імен святих у парадигмі онімів календарно-звичаєвої обрядовості, враховуємо думку Л. Белея щодо актуальності такого етнокультурного феномена, як «засвоєння українською мовою чужомовного за походженням християнського іменника», який науковець називає «яскравим прикладом «інкультурації» християнських імен на українському етнонаціональному ґрунті» [11, с. 45], і простежуємо «супровідні емоційно-оцінні конотації», «ускладнення онімійної семантики», варіювання структури [11, с. 51] власних назв цієї групи.

З широким колом ідеонімів, зокрема геортонімів, пов'язаний також народний прогностик, як наслідок, низка імен у етнічному світосприйнятті асоціюються із циклом зимових свят (*Катерини, Матвія, Георгія (Єгорія, Юрія), Парамона, Андрія, Наума, Варвари, Сави, Миколи, Амвросія (Андросія), Спиридона)*; з наближенням або початком весни (*Казимира, Тимоша, Івана Предтечі, Василя-плаксивця, Євдокії (Явдохи-плющихи), Федота, Конона, Кирила)*: *Спиридон Сонцеворот небо плечима підпирає – дня добавляє*; *Яка Ганка до полудня, така зима до кінця грудня*; початком літа (*Олени, Феодосії, Харитона, Луки*), кульмінацією літнього сезону (*Горпини Купальної, Івана Купала, Петра й Павла – Петрівка, Петрів піст; Полупетра,* або *Петрового батька*), *Кузьми й Дем'яна, Прокопа, Валентини, Івана Багатостраждальника*; закінченням літа, збо-

ром урожаю, завершенням польових робіт, осінніми змінами в природі, переходом до зимового способу господарювання, початком весільних обрядодій (*Іллі, Марії Магдалини, Пантелеймона-Паликопа, Палія, Андрія Стратилата, Головосіки Іоанна Хрестителя, Семена, Різдва Богородиці)*. Серед іменоназв цієї групи простежуються як однокомпонентні номінативні оніми (*Агелая, Даниїла)*, так і двокомпонентні субстантивно-субстантивні (*Симеона Стовпника, Михайла Чудотворця*), ад'єктивно-субстантивні (*Теплого Олекси,*), так і багатокомпонентні *(Успіння Пресвятої Богородиці*).

Імена святих – покровителів промислів і ремесел, певних видів господарювання, віддавна популярних у народі, також майстрів, що займалися відповідними видами діяльності, досить активно репрезентовані в дискурсі календарно-побутової обрядовості: *Кузьма й Дем'ян* (14 листопада) – захисники й помічники ковалів і ковальства, що відображено й у відповідних прислів'ях, де імена разом із номінаціями промислів і ремесел є семантичним центром, ключовими лексемами контекстів (*Кузьма з Дем'яном ковалі: закують дороги й річки*); свята *Параскева* – покровителька прядіння й ткацтва.

З часом культурологічний контекст християнського ономастикону все глибше закріплювався у свідомості народу, як наслідок, став активно функціонувати у фольклорному дискурсі в його взаємозв'язках з іншими етнореаліями, представленими лексемами – репрезентантами матеріальної культури, зокрема номінаціями комплексів одягу та їх окремих складників, назвами інтер'єру та екстер'єру народної архітектури, національних страв, флористичною та анімалістичною символікою, назвами природних стихій, традиційних свят, ритуально-магічних обрядодій, атрибутів громадського устрою, створюючи в такий спосіб неповторний етнонаціональний колорит і відображаючи специфіку світосприйняття українців від найдавніших часів до сьогодення (починаючи від імен святих *Гната* (2 січня), *Анастасії* (4 січня) до *Ганни* (22 грудня), *Спиридона Сонцеворота* (25 грудня), *Даниїла* (30 грудня).

З іменем святого *Андрія* (13 грудня) пов'язана парадигма етноспецифічних лексем: *калита* (великий корж, який символізував народження нового сонця); *балабушки* (борошняні вироби, що використовували дівчата під час ворожінь, передбачень; за християнською традицією, апостол *Андрій (Первозванний)* – один із дванадцяти апостолів Ісуса Христа і найближчих учнів, перший єпископ Візантійський; супроводжував Ісуса на проповідях, проповідував християнство, був присутній на Святій Вечері, Розп'ятті й Воскресінні; *Варвари* (17 грудня) – *вареники* з маком і сиром, а також особливий їх різновид *пирхуни* (вареники, заправлені борошном); у християнстві *Варвара* – свята, великомучениця, таємно прийняла християнство, за що була страчена; *Маланки* (13 січня) – *щедра кутя* (ритуальна страва); *щедрування* – обряд із виконанням пісень-щедрівок, одяганням *кожуха* (символічного одягу), вшануванням тотемної тварини – *кози*; свята *Меланія* у сприйнятті християнина – черниця, меценатка часів занепаду Римської імперії, будувала храми й лікарні, переписувала священні книги й роздавала їх бідним; *Євдокії* (*Явдохи*), 14 березня, – *байбак* (тварина, поява якої символізує прихід весни); *ластівка, вівсянка* (птахи, що вважаються провісниками тепла); за християнським віровченням, *Євдокія (Іліопільська)* – настоятелька християнського монастиря в Сирії, мучениця, чудотворица.

Зважаючи на поєднання дохристиянської і християнської традицій в культурній спадщині українців, календарно-побутова обрядовість як весняно-літнього, так і осінньо-зимового періодів, зокрема народний календар, запрезентовує традиції використання низки імен, що є лексичними маркерами, які символізують характерні риси способу життя етносу, його світоглядні уявлення й вірування, зокрема відображають циклічність господарсько-економічної діяльності, перебіг і регламентацію сімейних звичаїв та обрядів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На підставі аналізу українського фольклорного дискурсу, а також розгляду календарно-побутової обрядовості резюмуємо, що фольклороніми мають специфічні класифікаційні ознаки, зокрема 1) символізують сезонні зміни у природі, актуалізують етнічні аграрні знання, відображають світоглядні уявлення про циклічність господарської діяльності; 2) пов'язані з сімейними, родинними, громадськими звичаями й обрядами; 3) постають як номінації, що репрезентують етнокультурологічні паралелі християнської і дохристиянської традицій; 4) є маркерами промислово-ремісничої діяльності українського етносу; 5) актуалізують різні типи національних символів; 6) пов'язані із магічними обрядодіями, як-то ворожіння, передбачення долі.

Функціонування онімів у фольклорних текстах свідчить про давність їх вживання, традиційність, узвичаєність, специфічний етноментальний колорит і культурологічну значущість. На підставі аналізу зазначаємо, що імена у фоль-

клорному дискурсі функціонують як філософеми, що представляють етнічне світобачення, морально-етичні, художньо-естетичні максими, установки, уявлення про людину як представника оригінальної етнокультурної спільноти.

Поліфункціональність імен у дискурсі усної народної творчості вимагає подальших більш глибоких досліджень і детального розгляду кожної із етнокультурологічних груп із метою докладного їх аналізу з точки зору встановлення лексико-семантичних особливостей, виявлення їх стилістичних функцій не тільки у фольклорному, а й художньо-літературному контексті та більш широкому різностильовому комунікативному дискурсі.

Застосування у перспективі вдосконаленої техніки етнолінгвістичного й лінгвокультурологічного аналізу власних назв дозволить проводити паралелі, аналогії із функціонуванням імен у фольклорних і художньо-літературних контекстах інших мов і культур з метою вибудовування підвалин ефективної міжкультурної комунікації, усвідомлення природи етнонаціональних картин світобачення. Подальші дослідження сприятимуть виявленню нових нюансів щодо уточнення теорії функціонування онімів у текстах літератури й фольклору, широкому етнокультурному контексті.

Спираючись на висновки мовознавців В. Калашника, М. Філона щодо специфіки функціонування народнопоетичної символіки як «важливого засобу не тільки образного представлення світу, а й ідейно-світоглядної його концептуалізації» [12, с. 232], а також на результати аналізу онімів у художніх текстах відповідно до їх функціонального призначення, запропоновані в дослідженнях М. Мельник [13, с. 33], Л. Удовенко [14, с. 108], резюмуємо, що власні назви фольклорного дискурсу мають специфічні ознаки порівняно з парадигмою імен у текстах художньої літератури, дискурсами інших стилів, оскільки позначені рисами колективного характеру їх вживання, призначенням для сприйняття широким загалом представників окремої культури, орієнтацією на знання норм народної моралі й естетичних смаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колесник Н. Онімія української народної пісні. Чернівці : Технодрук. 2017. 368 с.
2. Мойсієнко А.К. Власна назва в загадці. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика.* 2001. № 3. С. 55–61.
3. Данилюк Н. Лексика з національним культурним змістом на початковому етапі вивчення української мови іноземцями. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної : НПУ імені Драгоманова.* 2012. С. 186–192.
4. Куцик О., Русецька В. Особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок з семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 165–173.
5. Швець А.І. Предметно-номінативна класифікація онімів та місце в ній фольклорних онімів. 2015. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Випуск 13. С. 227–234.
6. Бобро М.П., Присяжнюк Л.Р. Лінгвокультурна семантика антропонімів і топонімів у романі Дж.Мартіна «Гра престолів» та особливості їх перекладу українською мовою. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Філологія.* 2021. № 88. С. 67–73.
7. Народ скаже – як зав'яже. К. : Веселка. 1973. 232 с.
8. Приказки. Практичний російсько-український словник приказок. Упорядник Г.С. Млодзинський. Х. : Прапор. 1996. 143 с.
9. Türk Atasözlerinden Seçmeler. İstanbul : Parıltı yayıncılık. 2005. 142 s.
10. Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика. К. : Державне видавництво художньої літератури. 1963. 569 с.
11. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ : Темпора. 2010. 128 с.
12. Калашник В.С., Філон М.І. Українські народнопоетичні символи у фольклорній та індивідуальній художніх картинах світу. *Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна.* 2011. С. 227–233.
13. Мельник М.Р. Функційне навантаження онімікону в поезіях Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії.* 2021. № 15. С. 29–33.
14. Удовенко Л. Авторське створення топонімічного простору в художньо-історичному творі (на матеріалі роману Павла Загребельного «Диво»). *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Філологія.* 2012. № 1006. С. 105–109.
15. Покровська І.Л. Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу. *Science and Education a New Dimension*. *Philology*. II (5). Issue : 28. 2014. С. 80–83.
16. Скуратівський В. Український рік. К. : Веселка. 1996. 238 с.
17. Українські приказки, прислів'я і таке інше. К. : Либідь. 1993. 768 с.
18. Dağpınar Aydın. Proverbs and idioms with their turkish equivalents. Atasözler ve deyimler. İngilizce karşılıklarıyla. İstanbul : Remzi Kitabevi. 2017. 250 s.

УДК 81'276.5.070
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.8

СЛЕНГ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕКСТІВ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

SLANG AS A MEANS OF EXPRESSION OF MODERN MASS COMMUNICATION

Польовик Д.В.,
orcid.org/0000-0002-8045-9609,
аспірантка кафедри документознавства
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Субстандартна лексика завжди була одним з найдинамічніших шарів розмовного стилю. Саме сленг нині певною мірою «задає тону» іншим функціональним стилям української мови і сприяє тяглості тенденції орозмовлення усіх стилів української мови. Особливо активно проникають до публіцистичного стилю саме лексеми іншомовного походження, які потребуть трактувань, систематизації лексем тощо.

Метою статті є аналіз найуживаніших сленгізмів іншомовного походження, які зафіксовані в мові газети «День» кирилицею, із визначенням стилістичної ролі.

Під час дослідження використано методи *аналізу і синтезу*, що дали змогу здійснити узагальнення теоретичної бази роботи та систематизацію зібраного матеріалу; *описовий метод*, за допомогою якого виявлено специфіку уживання сленгізмів у масмедійних текстах; метод *безпосереднього спостереження* – для виокремлення характерних мовних показників стилістичного забарвлення лексичних одиниць.

Зроблено висновки, що в текстах української газети «День», сленгізми іншомовного походження, відтворені кирилицею, активно використовують журналісти. Написання іншомовних слів українською графікою засвідчує тривале використання цих мовних одиниць в українській публіцистиці. Ті лексеми, які нещодавно активізувалися, нерідко мають різне написання, що визначає тенденцію неповної адаптації в мові, порущення літературних норм. Спостерігаємо тенденцію до творення складних слів, одним із компонентів яких є запозичена лексема, що засвідчує тривалість функціонування лексеми в українській мові.

На тлі нейтральної лексики сленгізми нерідко надають текстам виразності, емоційності, нерідко негативної оцінки.

Перспективами дослідження вважаємо вивчення аналізованих лексем у мові різних масмедіа, сформувавши тематичні групи сленгізмів.

Ключові слова: публіцистика, сленгізм, запозичення, стилістична роль, емоційно-експресивне забарвлення.

The substandard vocabulary has always been one of the most dynamic layers of conversational style. It is slang that today to some extent “sets the tone” for other functional styles of the Ukrainian language and contributes to the persistence of the tendency to speak all styles of the Ukrainian language. The lexical items of foreign origin, which require interpretations, systematization of lexical items, etc., are especially active in the journalistic style.

The aim of the article is to analyze the most commonly used slangisms of foreign origin, which are recorded in the language of the newspaper “The Day” in Cyrillic, with the definition of stylistic role.

During the research, methods of *analysis and synthesis* were used, which made it possible to generalize the theoretical basis of work and systematize the collected material; *descriptive method*, which revealed the specifics of the use of slang in mass media texts; method of *direct observation* – to highlight the characteristic linguistic indicators of stylistic color of lexical units.

It is concluded that in the texts of the Ukrainian newspaper “The Day”, slang words of foreign origin, reproduced in Cyrillic, are actively used by journalists. Writing foreign words in Ukrainian graphics testifies to the long-term use of these language units in Ukrainian journalism. Those lexical items that have recently become more active often have different spellings, which determines the tendency of incomplete adaptation in language, violation of literary norms. We observe a tendency to create complex words, one of the components of which is a borrowed lexical item, which indicates the duration of the lexical item in the Ukrainian language.

Against the background of neutral vocabulary slangs often give contrast, give the texts expressiveness, emotionality, often negative evaluation.

We consider the study of the analyzed lexical items in the language of different mass media to be perspectives of the research, having formed thematic groups of slangisms.

Key words: journalism, slangism, borrowing, stylistic role, emotionally-expressive coloring.

Запозичення залищається один із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу сучасної української мови і важливе джерело формування субстандартної лексики, зокрема сленгу. Як свідчать лінгвістичні дослідження, захоплення запозиченими словами стало своєрідною модою, що обумовлена певними стереотипами та ідеалами, існуючими в сучасному суспільстві. Мовна культура носіїв мови є тим мовленнєвим середовищем, що швидко реагує на появу нового в суспільстві. Увважають, що «сленг – це субстандартна підсистеми мови, що складається з лек-

сико-фразеологічних одиниць, які не входять до складу літературної мови і функціонують у невимушеному спілкуванні…» [5, с. 11].

Постановка проблеми. Субстандартна лексика завжди була одним з найдинамічніших шарів розмовного стилю, але сучасна мобільність її використання вражає. Саме сленг нині певною мірою «задає тону» іншим функціональним стилям української мови і сприяє тяглості тенденції орозмовлення усіх стилів української мови. Особливо активно проникають до публіцистичного стилю саме лексеми іншомовного походження, які потребуть трактувань, систематизації лексем тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві відомі різні визначення сленгізмів, як наголошує І. Р. Гальперін, етимологія терміна «сленг» досить розмита, свідченням чого є багаточисельні визначення сленгу, що мають подібний характер. Сленг часто плутають з іншими пластами субстандарту: діалектами, вульгаризмами, жаргонізмами [4, с. 110]. Напр.: «Сленг – жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають певного емоційно-експресивного забарвлення» [10, с. 45] або «Сленг – варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків» [6, с. 160];

Загалом термін сленг у зарубіжній лінгвістиці використовують у двох значеннях: 1) синонім до терміна жаргон; 2) сукупність жаргонних слів і словосполучень, жаргонних значень загальновідомих слів (семантичних жаргонізмів), що належать за своїм походженням до різних жаргонів, що набули не стільки загальновживаності, скільки стали зрозумілими досить широкому колу мовців. Саме так характеризують сленг відомі дослідники О. С. Ахманова [1], Г. Н. Васільєва [2], В. В. Виноградов [3], В. В. Хімік [13] та ін. Серед досліджень українських мовознавців виокремлюємо праці: Т. М. Левченко, М. І. Личук, Ю.О. Молоткіної, М.І. Навальної, Л. О. Ставицької та ін. [7; 8; 9; 12].

Цей різновид мовлення став нині масовим і широко використовується в різних сферах життя сучасного суспільства, входячи через рекламу, засоби масової комунікації та Інтернет в писемні форми української мови.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз найуживаніших сленгізмів іншомовного походження, які зафіксовані в мові газети «День» кирилицею, із визначенням стилістичної ролі.

Під час дослідження використано методи *аналізу і синтезу*, що дали змогу здійснити узагальнення теоретичної бази роботи та систематизацію зібраного матеріалу; *описовий метод*, за допомогою якого виявлено специфіку уживання сленгізмів у масмедійних текстах; метод *безпосереднього спостереження* – для виокремлення характерних мовних показників стилістичного забарвлення лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Комунікативною основою появи сленгізмів у певному середовищі є бажання носіїв мови бути доречним і дотепними, вразити співбесідників яскравістю висловлення, прагнення показати свою певною мірою зневагу або байдужість, пом'якшити або посилити враження від висловленого, намагання уникнути узвичаєних або пишномовних слів і виразів, настанова на відверту фамільярність повідомлення тощо.

У мові масмедіа фіксуємо лексему *спіч* (англ. *speech* – промова), напр.: *Микола вимовив довгий і блискучий, за формою та змістом,* ***спіч****. Мені залишалося лише розвести руками: Мандрич повністю дискредитував відому формулу «оператор не оратор»* (День, 01.01.2017).

Сленгізми – надзвичайно виразні, часто іронічні слова, що позначають предмети повсякденного життя та інші процеси й стани. Така лексика часто розглядається як порушення норм літературної мови, бо вона контрастує з нейтральною лексикою. Пор.: *Подібні оцінки можна було б пояснити тим, що Гарантові* ***спічі*** *надихають тільки проплачених ботів і тих, хто продовжує йому довіряти. Проте, гортаючи стрічку Facebook, зауважуєш, що пафосні виступи Порошенка нерідко окриляють навіть тих, хто ще вчора звинувачував його у псевдореформаторстві та корупції* (День, 25.09.2018); *Обертаюся подивитися на цю пару творців, і бачу чоловіка з дружиною. Виявляється, це він їй присвячував* ***спіч*** *про рейки* (День, 14.01.2016); *До речі, одразу поправлю Офіс Президента, попередня зустріч Президента з ректорами провідних українських вишів відбулася не 2005-го, а 2009-го. Але, як і всі, що їй передували, якщо не брати до уваги за результат годинний* ***спіч*** *Ющенка – а Віктор Андрійович в дусі генсеків це любив, – завершилася вона тоді, взагалі-то, нічим* (День, 04.06.2020).

Нерідно лексему *спіч* використовують у контексті негативної інформації або розчарувань, напр.: *Спочатку* ***спіч*** *голови Каталонії був призначений на 1:30 у четвер, 26 жовтня, потім його перенесли ще на годину і, нарешті, скасували* (День, 26.10.2017); *Наступного дня я прослухав* ***спіч*** *Дмитра Костюка, голови УААСП*

(Українське агентство з авторських та суміжних прав), який не прийшов на Круглий стіл, а в інтерв'ю «Обозревателю» заявив, що він за «такими маргінальними зборами не ходить». Знайомий мотив: з його лаврських висот ми тут усі «такі собі щури» (говорив, до речі, якраз мовою Голохвастова) (День, 16.11.2016).

Як засвідчує зафіксований матеріал часто лексему *спіч* використовують у тематиці щодо промов видатних осіб, політиків, депутатів тощо, пор.: *Свій* ***спіч*** *Богдан Сильвестрович завершив словами, що поки під сценою їхнього театру б'є підземне джерело (в буквальному значенні – адже свого часу цю будівлю було збудовано на місці озера) – не зникне спрага до творчості франківців* (День, 29.03.2019); *...Жозе Сарамагу заявив, що, швидше за все, присвятить свій* ***спіч*** *політиці, а не літературі. «Особливо постараюся відзначити той факт, – попередив Сарамагу, – що, судячи з останніх опублікованих даних, 25 людей у світі володіють 40% всього багатства людства»* (День, 09.12.20); *Навіть більше, президент Лукашенко сказав, що не стерпить перетворення Білорусі на другорядну державу. Невеликий, але дуже емоційний* ***спіч*** *перед здивованим населенням містив побоювання щодо того, до чого може призвести об'єднання двох держав…* (День, 02.09.2019); *«Серед російської влади і серед компрадорської російської буржуазії є сили, які були зацікавлені в «проєкті Навальний» – цими словами депутат Юрій Афонін почав свій* ***спіч*** *у програмі «60 хвилин»…* (День, 04.02.2021).

Уживання лексеми *спіч* у масмедійних текстах, у яких йдеться про відомих осіб, увиразнює журналістські матеріали, привертає увагу споживачів інформації.

Виокремлюємо й складну лексему *хейт спіч* (від англ. hate speech – мова ворожнечі), яку застосовують щодо діяльності масмедіа та принципів їхньої діяльності, напр.: *...медіа, які на словах відстоюють «стандарти ВВС» та неупередженої журналістики, без проблем скочуються до односторонньої подачі інформації або відвертих* ***хейт-спічей****, якщо це – в їхніх інтересах* (День, 11.11.2016).

Фіксуємо низку сленгізмів в одному реченні, напр.: чоловік – від англ. *man*; друг дівчини – від англ.*boyfriend*; вечірка – від англ. *party*; невдаха – від англ. *loser*, пор.: *А суспільство наше переймає все це з неймовірною швидкістю.* ***Мен, бойфренд, пати...*** *А хто не з нами – той* ***лузер*** (День, 08.07.2019). Автор публікації, подаючи низку сленгізмів, зауважує на моді і перенасичені таких лексем серед носіїв мови.

Тенденцію до активно вживання підтверджують приклади використання лексеми *лузер*, напр..: *Той «****лузер****», за висловом Позднякової, якого зобразила Ліна Костенко, осмислено сприймає дійсність і готовий змінювати її. ...Невже ті десятки тисяч людей – всі* ***«лузери»****? Я бачила, як горіли очі учасників Майдану, у їхніх посмішках, поведінці була упевненість, очі світились надією змін, які обов'язково будуть* (День, 10.06.2020).

У мові газети «День» вживають словосполуку ***лакі лузер*** – від англ. Lucky loser (щасливий невдаха), пор.: *Катерина Козлова в першому раунді зустрінеться з американкою Лорен Девіс («****лакі лузер****») – 96-а ракетка світу. Натомість Даяна Ястремська дебютуватиме в основній сітці Вімблдону грою із Камілою Джорджі (41-а у світі)* (День, 28.06.2019).

Відома носіям мови лексема *respect* (шана, повага) зафіксована в українській газеті «День», напр.: *«****Респект*** *і дякую!»* (День, заг. 29.04.2017);

«Пласт має свою особливість: спочатку молоді львів'яни ідуть в Пласт, він їх змінює, а потім вони стають дорослими і змінюють Львів, змінюють Україну. Є одне правило – хто є в Пласті, той завжди дуже крутий і дуже правильний. Тому маємо великий ***респект*** *до Пласту», – зазначив міський голова Львова Андрій Садовий* (День, 11.09.2021).

Лексема *респект* вживається в текстах подяк, з повагою до інших, на різноманітних урочистостях тощо. Крім цього, аналізована лексема використовується як власна назва, наприклад, як назва видання, пор.: *Спершу 26 квітня з'явилася публікація в чеському інтернет-виданні «****Респект****», де стверджувалося, що три тижні тому до празького аеропорту імені Вацлава Гавела прибув чоловік із російським дипломатичним паспортом. ... Проте* ***«Респект»*** *наполягає, посилаючись на власні джерела інформації, що багаж таємничого дипломата складався з невеликого валізу, в якому, як припускають, був смертельний яд рицин, яким, наприклад, свого часу болгарське КДБ за сприяння радянського КДБ отруїло в Лондоні болгарського дисидента Маркова* (День, 28.04.2020).

Поширеною в мові газети «День» є лексема *invent* (від англ. вигадування, вигадка, вигадувати), напр.: ***Івент*** *наприкінці червня 2019 року створила відома мем-спільнота «Shitposting cuz im in shambles» на Facebook. На момент видалення 2 000 000 користувачів соцмережі збиралися взяти участь у штурмі* (День, 06.08.2019).

Про усталеність уживання лексеми *івент* є низка похідних: *івант-агентство, інвент-менеджер* та ін., пор.: *«Уряд не має сценарію для нас,*

для більш ніж 250 000 осіб – артистів, акторів, музикантів, балетмейстерів, організаторів заходів, кінотеатрів, ***івент-агентств****, технічного персоналу світла, звуку та сцени, декораторів, квиткових операторів* (День, 12.05.2020); *Що, однак, не завадило активістам довести дійство до кінця і обмазати шоколадом «суддю», чию роль виконувала* ***івент-менеджер*** *РПР Ольга Голобородько* (День, 04.08.2015).

Активно в масмедійних текстах використовують лексему *булінг* (від англ. bullying – залякування), напр.: *Є чимало громадян, які з багатьох причин не могли й поки що не опанували українську мову. Але* ***булінг****, агресія, примус – точно не сприятимуть її вивченню* (День, 09.11.2020).

У публікаціях видання «День» нерідко лексему *булінг* вживають у контекстах залякування дітей, підлітків, зокрема в заголовкових комплексах газети, пор.: *Рада ввела санкції за* ***булінг*** *у школах* (заг.) (День, 18.12.2018);

*«****Булінг****» чи недбалість педагогів?* (заг.) (День, 21.02.2018). А також фіксуємо складне утворення *стопБулинг*, напр.: *#****СтопБулинг*** (заг.) (День, 07.08.2018).

Відстежуємо різні варіанти написання лексеми *булінг* та *булинг,* що засвідчує неусталеність відтворення лексем, які порівняно недавно увійшли в українську мову.

Нерідко мовну одиницю *розкіш* в українських медіа замінює лексема *лакшері* (від англ. luxury – розкіш, багатство). Здебільшого фіксуємо цей сленгізм у контексті негативної оцінки, зокрема зневаги до несправедливо здобутих матеріальних цінностей тощо, напр.: *Віктора Федоровича персонально, якби він цікавився предметами мистецтва, були б раді бачити влаштовувачі Крістіс, Сотбіс і Філіпс де Пюрі. Як і Володимира Володимировича зустрічали б хлібом сіллю в будь-якому* ***лакшері*** *закладі, Де Бірс це чи Роял Датч Шел* (День, 21.12.2019).

Газета «День» подає й складне утворення: *лакшері-магазин,* пор.: *У лаконічному романі «Година зірки» сюжет розгортається в Ріо-де-Жанейро, у гущі його фавел та вулиць з вітринами* ***лакшері-магазинів****, але насправді цей текст не про місто, країну чи континент, він – про людину. Вразливому, беззахисному, вразливому. І мрійливому, хоч мрії і не завжди збуваються* (День, 14.10.2016).

Складні лексеми фіксуємо з компонентом *фейс* (від англ. face – обличчя), напр.: *Театр починається з вішалки, а НДІ – з вахтерки. Коли розповідаєш закордонним колегам про українських бабусь-вахтерок, які в одній особі – й* ***фейс-контроль****, і металошукач, і протипожежна сигналізація, – вони регочуть, аж заливаються. Тут, у Британії, до біобезпеки ставляться напрочуд серйозно* (День, 19.08.2013); *За словами Соломії Басараб, професійні візажисти школи стилю і дизайну BlueBerry Style school розмалюють обличчя 60 волонтерів у синьо-жовті тони. Долучитись до* ***фейс-арту*** *під час* ***флешмобу*** *зможуть і всі охочі* (День, 11.06.2012).

В останньому реченні також виокремлюємо складну лексему *флешмоб* (англ. *flash mob* – «заздалегідь спланована масова акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходяться») [11].

Лексему *фейс* використовують у складних власних назвах, напр.: *«Фані-фейс»,* пор.: *Фотосалон, «****Фані-фейс****» та салони дружньої карикатури, кераміки, паперопластки, плетіння, каліграфії та японського живопису; конкурс ікебан, капелюхів та масок* (День, 10.10.2012).

Аналізоване видання нерідко подає складне утворення *краш-тест* (від англ. crash test – випробування дорожніх і гоночних автомобілів на пасивну і активну безпеку. Являє собою умисне відтворення дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) з метою з'ясування рівня пошкоджень, які можуть отримати його учасники) [11], напр.: *Машина ще не пройшла* ***краш-тест****, тому що, як кажуть студенти, матеріал, з якого вона зроблена не згинається, як метал, а ламається. Випробувати автівку розробники планують до кінця року* (День, 13.08.2017); *«Взагалі це (ситуація з Олегом Сенцовим) такий* ***краш-тест*** *для всіх, у тому числі для міжнародних і міжурядових організацій, бо якщо Росія дозволяє собі таким чином реагувати на ці заяви і прохання високих осіб – чесно кажучи, не зрозуміло, як можна вплинути на Росію», – каже Марія Томак, координаторка Медійної ініціативи за права людини* (День, 27.06.2018).

Ми розділяємо позицію дослідниці Ю. О. Молоткіної, що аналізовані лексеми відносимо до сленгізмів, утворених від іншомовних назв [9, с. 189-190], цю ж позицію розділяють відомі лінгвісти М. І. Личук та М. І. Навальна [8, с. 162].

Висновок. Як підтверджує матеріал української газети «День», сленгізми іншомовного походження, відтворені кирилицею, активно використовують журналісти. Написання іншо-

мовних слів українською графікою засвідчує тривале використання цих мовних одиниць в українській публіцистиці. Ті лексеми, які нещодавно активізувалися, нерідко мають різне написання, що визначає тенденцію неповної адаптації в мові, порушення літературних норм. Спостерігаємо тенденцію до творення складних слів, одним із компонентів яких є запозичена лексема, що засвідчує тривалість функціонування лексеми в українській мові.

На тлі нейтральної лексики сленгізми нерідко надають текстам виразності, емоційності, нерідко негативної оцінки.

Перспективами дослідження вважаємо вивчення аналізованих лексем у мові різних масмедіа, сформувавши тематичні групи сленгізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов [около 7000 терминов]. Москва : Сов. эциклопедия, 1966. 607 с.

2. Васильева А. Н. Газетно-публицистический стиль речи. Москва : Русский язык, 1982. 198 с.

3. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVIII – XIX веков. Москва : Выс. школа, 1982. 528 с.

4. Гальперин И. Р. О термине слэнг. *Вопросы языкознания*. Москва : Изд-во АН СССР, 1956. № 6. С. 107–114.

5. Грабовий П. М. Когнітивні параметри українського молодіжного сленгу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 18 с.

6. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

7. Левченко Т. М. Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика : дис. ... докт. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова» / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав, 2021. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. 498 с.

8. Личук М., Навальна М., Молоткіна Ю. Динаміка запозичень в українській мові початку XXI століття: [монографія] ; Київ : Видавництво Ямчинський О.В., 2021. 228 с.

9. Молоткіна Ю. О. Функціонально-стильова диференціація новітніх запозичень у сучасній українській мові : дис. ... докт. філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2020; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав, 2020. 285 с.

10. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 903 с.

11.Словотвір. Майданчик для перекладів запозичених слів. URL: https://slovotvir.org.ua.

12. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.

13. Химик В. В. Поэтика низкого, или просторечие как культурный феномен. Санкт-Петербург : Филфак СПбГУ, 2000. 272 с.

УДК 811.161.2:378.4.096.016(477.83-25)"186/191"](093.2)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.9

ВЕКТОР ВІДНОСИН МІЖ ПОЛЯКАМИ І УКРАЇНЦЯМИ В ЧАСО-ПРОСТОРІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: МОВНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

VECTOR OF RELATIONS BETWEEN POLES AND UKRAINIANS IN THE TIME-SPACE OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN EMPIRE: LINGUISTIC AND POLITICAL DIMENSION

Сокіл Б.М.,
orcid.org/0000-0002-2839-5273
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено короткому аналізові політичних та мовних відносин між поляками та українцями на теренах Східної Галичини, зокрема подано історичну довідку розвитку Східної Галичини, наголошено на державницькому статусі української мови в Литовському королівстві, описано проєкт, підготовлений польськими політиками, відповідно до якого українці як нація повинні були перестати існувати, названо розпорядження центрального уряду, які були видані на користь української мови.

І у Великому Литовському князівстві , і в перші роки польського панування у Східній Галичині, українці почували себе рівноправними. Українська мова була урядовою: нею видавали закони, судові рішення, розмовляли князі та придворна челядь. Одна поляки задумали і почали втілювати в життя проєкт на знищення Русі. Такий проєкт був складений на початку 17 ст., а став відомим на початку 18 ст.

Після розпаду Польщі територія Східної Галичини була приєднана до Австро-Угорської держави. У 1848 р. після оголошення Конституції галицькі українці почали домагатися своїх як прав. Австрійська держава офіційно визнавала Східну Галичину як окрему адміністративно-територіальну одиницю, і ґарантувала українцям право розвивати та вдосконалювати рідну мову. З цією метою центральний уряд видавав накази, а окремі галузеві міністерства – розпорядження. Поляки, не втративши надію відродити державу «від моря до моря» намагалися перешкодити такій політиці Австрії щодо галицьких українців. Вони писали до Відня доноси, у яких звинувачували галичан.

Польща, захопивши українські міста Галич і Володимир, прийшла не у варварську країну, а в державу, у якій панували свої порядки, закони. Ця територія була розвиненіша,, аніж Польща. Тривалий час на цих землях українська мова була державною Та згодом поляки підготували план «знищення Русі». У цьому документі представникам польської національності рекомендували ігнорувати українців на всіх півнях: від політичного до приватного. Поляки сподівалися, що такими діями зможуть асимілювати українське населення. Така загарбницька політика призвела до розпаду Польщі. Українське населення почало знову почувати себе самостійним народом. Австрія підтримувала східних галичан. Уряд у Відні видавав розпорядження, у яких гарантував українцям право розвивати свою народність та плекати рідну мову.

Східні галичани завжди толерували свою прихильність до Австрійської держави. Уряд також симпатизував українцям. Це давало підстави галичанам звертатися до Відня з різними проханнями, зокрема місцеве населення, не маючи змоги добитися справедливості від місцевої влади, просили Австрійський уряд законним шляхом забезпечити функціонування української мови в усіх сферах життя українців Галичини.

Ключові слова: нація, українці, поляки, державна мова, українська мова, бездержавність, самостійність.

The article is devoted to a brief analysis of political and linguistic relations between Poles and Ukrainians in Eastern Halychyna, in particular, a historical reference to the development of Eastern Halychyna is given. The state status of the Ukrainian language in the Kingdom of Lithuania was emphasized. A project prepared by Polish politicians, according to which Ukrainians as a nation had to cease to exist, was described. The regulations of the central government, which were issued in favor of the Ukrainian language, were mentioned, and it was pointed out that in the conditions of statelessness that lasted for many centuries, Ukrainians were deprived of the right to develop both their nation and the Ukrainian language.

Both in the Kingdomof Lithuania and in the first years of Polish rule in Eastern Halychyna, Ukrainians felt equal. The Ukrainian language was the official language: it was used to issue laws, court decisions, spoken by princes and courtiers. But the Poles conceived and began to implement a project to destroy Rus. Such a project was drawn up in the early 17th century and became known in the early 18th century.

After the disintegration of Poland, the territory of Eastern Halychyna was annexed by the Austrian-Hungarian state. In 1848, after the proclamation of the Constitution, Halychyna Ukrainians began to claim for their rights. The Austrian state officially recognized Eastern Halychyna as a separate administrative-territorial unit, and guaranteed Ukrainians the right to develop and improve their native language. The central government issued orders and certain branch ministries issued orders to meet this purpose.

Having captured the Ukrainian cities of Halych and Volodymyr Poland did not come to a barbaric country, but to a state ruled by law and order. This territory was more developed than Poland. For a long time the Ukrainian language was the state language in these lands. Later, the Poles prepared a plan to "destroy Rus." Representatives of Polish nationality were recommended in this document to ignore Ukrainians on all levels: from political to private. The Poles hoped that such

actions would be able to assimilate the Ukrainian population. Such an aggressive policy led to the disintegration of Poland. The Ukrainian population began to feel like an independent nation again. Austria supported the Eastern Halychynians. The government in Vienna issued decrees guaranteeing Ukrainians the right to develop their nationality and cultivate their native language.

Eastern Halychynians always tolerated their commitment to the Austrian state. The government also had sympathy for Ukrainians. This gave the Halychynians the reason to appeal to Vienna with various requests. And local population, unable to obtain justice from the local authorities, asked the Austrian government to legally ensure the functioning of the Ukrainian language in all spheres of life of Ukrainians in Halychyna.

Key words: nation, Ukrainians, Poles, state language, Ukrainian language, statelessness, independence.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності. У це неможливо повірити, але фактично лише з 90-х рр. ХХ ст. Україна вперше здобула незалежність як соборна унітарна держава. Упродовж попередніх століть її землі належали до різних державних утворень: Литовського князівства, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Московської імперії та Радянського Союзу. Лише в Литовському королівстві українці відчували себе українцями, а їхня мова була державною, тобто нею послуговувалися як у королівських дворах, так і в усіх державних інституціях. Українською мовою видавали закони, урядові розпорядження, оголошували судові вироки тощо. В інших державах, до складу яких належала Україна, доля українського народу та його мови була доволі важкою.

Політика росіян та поляків щодо українців мала багато спільного:

а) і росіяни, і поляки не визнавали самостійності українського народу;

б) росіяни називали українську мову «діалектом» російської, а поляки – «діалектом» польської мови;

в) і росіяни, і поляки забороняли українську мову. Якщо укази та циркуляри царської Росії, різні постанови «Совєтського Союзу» загальновідомі, то мовна політика поляків щодо української мови на теренах Східної Галичини не була предметом дослідження мовознавців. Польські політики докладали чимало зусиль, щоб витіснити українську мову з усіх суспільних сфер українців. Отримавши фактично всі керівні посади в урядах Східної Галичини, а також більшість у Галицькому сеймі, польські чиновники законами та розпорядженнями місцевої як виконавчої, так і законодавчої влади намагалися витіснити українську мову з усіх сфер суспільного життя українських галичан. Однак ці нормативні акти залишилися поза увагою істориків мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, офіційно-діловий стиль функціонування української мови був поза увагою істориків мови. Окремі аспекти функціонування мови у різних сферах життя українського населення під час перебування Східної Галичини у складі Австро-Угорської монархії описав у статтях Б. Сокіл, зокрема: «Українська мова в галицькому крайовому сеймі» (2014**)**, «Українська мова в цісарсько-королівському галицькому суді» (2014). «Руська (українська) мова на теренах Східної Галичини за часів Австро-Угорської імперії: законодавчий статус» (2015), «Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської монархії» (2016), «Роль політичного товариства «Народна Рада» в утвердженні руської мови як урядової» (2016), «Руські посли в австрійському парламенті та питання руської (української) мови» (2016), «Роль руського духовенства в розвитку руської (української) мови» (2016), «Мовний закон для народних та середніх шкіл у Галичині 1867 року та дискусії навколо нього» (2016), «Руська (українська) мова в цісарсько-королівських місцевих урядах Східної Галичини» (2016), «Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської імперії» (2016), «Руська (українська) мова в історичній ретроспективі» (2016), «Вживання руської (української) мови на цісарсько-королівській державній залізниці Східної Галичини» (2016), «Посол Вахнянин і питання врегулювання мовних відносин у Східній Галичині» (2016), «Мовна ситуація на території Східної Галичини під час Австро-угорської Монархії в оцінці Анатоля Вахнянина» (2017) тощо.

Метою пропонованого дослідження є аналіз проєкту, підготовленого поляками, який передбачав знищення українців як окремого народу, показ намагань українців відстояти свою самостійність, окреслити законодавчі акти, якими центральний уряд визнавав українську народність та українську мову.

Виклад основного змісту. Із усіх слов'янських народів, які увійшли до складу Австрії, чи не найтяжча доля дісталася українцям, які проживали в Галичині. Пригнічені з трьох сторін, українці мусіли докладати чимало зусиль, щоб зберегти свої не тільки народні, але й громадянські права. Найближчі сусіди виявилися найбільшими ворогами, і їхню злобу не заглушили ані власні нещастя, ані поступи освіти. Втративши надію на співчуття єдиноплемінників, пов'язаних із ними однією історичною долею, українці готові були вбачати рятівника в спільному ворогові слов'янських народів, думаючи, що племінна ненависть

мусить уступити доброчинній силі цивілізації, якою так гордиться неприязнь до слов'ян германське плем'я. Але рятівник не приходив, а неволя все сильніше налягала на нещасний народ, який став жертвою випадковостей війни і політичних чвар [1. с. 148].

Перебуваючи в складі конституційної Австрійської держави, галицькі українці постійно відчували свою меншовартість як нація. Поляки не могли змиритися із втратою української (на їхню думку) власної землі і робили різноманітні спроби відродити Польщу в її колишніх межах. Поляки не звертали уваги ані на свідчення історії, ані на думки мовознавців, які підтверджували самостійність української мови та її окремішність від польської. Історичні факти говорять самі про себе.

Польща, яка тривалий час панувала на українських землях, не прийшла в українські міста Галич і Володимир як у пустелю чи варварську країну. Навпаки, це була держава, у якій панували свої порядки, закони, яка була розвиненіша, аніж Польща. Про Польщу у Європі знали тільки тому, що через її територію проходила дорога в край, де проживали українці.

Від 862 до 1054 рр. українські Галич та Володимир були складовою частиною Української держави зі столицею у Києві. Уже тоді українські князі позначали кордон своєї держави супроти Польщі. Упродовж 1054 – 1199 рр. панували в Галичині окремі українські князі з династії Ростислава. У 1199–1337 рр. – з роду Романа Мстиславовича. Ці князі первісне своє князівство Володимир об'єднали з Галичем і називали себе князями та королями всієї Південної Русі.

Згадані українські князі притримувалися самостійності супроти українських Київських князів, інших удільних князів, Польщі та Литви. Однак не обійшлося без уособиць, внаслідок чого два угорські князі були призвані на Галицько-український престол. Українсько-галицькі князі і королі поширювали своє володіння на Волинь, Поділля та Україну з Києвом, аж до Чорного моря та Дунаю. Після закінчення чоловічої лінії українських князів та королів Галича і Володимира свої претензії на галицько-український престол висловлювали польські та литовські князі, які були поєднані шлюбами з доньками згаданих князів, а згодом висловлювали свої претензії і угорські королі.

Спадкоємець української княгині, польський князь Болеслав Тройденович у 1338–1340 рр. володів Галичем. Після нього престол у Галичі посів його родич Казимир Великий, король Кракова, який виправдовував свої претензії в листі до Константинопольського патріархату тим, що чоловіча лінія українських князів у Галичі вимерла. Львів, тодішня столиця галицько-українських князів, здався Казимирові Великому після довгої облоги у 1340 р. з умовою, що буде збережений греко-слов'янський обряд українців супроти латинського обряду поляків. Казимир Великий гарантував українцям їхній греко-католицький обряд, який за тодішніми середньовічними поняттями був найбільшою ознакою народності.

Після зайняття Галичини Казимир Великий і його послідовники титулувалися як королі Польщі, та ще й спадкоємці Русі. Польське володіння утвердилося в українському князівстві Галича і Володимира тільки після 1387 р., оскільки між тим утримувалися на престолі в українському Галичі інші князі: литовський князь Дмитро Любарт Гедиминович (1341–1350); король Людвиг угорський (1370–1371); князь Володимир Опольський (1371–1379); князь Владислав Опольський (1379–1382); угорський король Людвик (1379–1382) і угорська королева Марія (1382–1387).

Тільки в 1387 р. польська королева Ядвига, дружина Владислава Ягайла, зміцнила польське володіння в Галичі і в незначній частині Володимирії. Інші частини Володимирії, зокрема Волинь, Поділля і Україну, привласнили собі литовські князі, які також титулували себе Великими князями Русі.

Польська корона висловила претензії та ті землі і почалися військові сутички.

За польського короля Владислава Ягайла поляки посадили на престол великих литовський князів, унаслідок чого розпочалося політичне об'єднання Литви з Польщею. Офіційно ці держави об'єдналися у Любліні в 1669 р. за короля Польщі та великого князя Литви та Русі Сигизмунда Августа. У люблінській угоді записано, що Литва, Русь і Польща об'єднуються «яко вольныи съ вольными и ровныи съ ровными» [2. с. 1].

Кожна з тих земельних областей мала окремі кордони, своє управління з власними сеймами, а також судовий трибунал. Окремо об'єднано Східну Галичину з Польською державою під назвою Руського Воєводства.

Тільки після приєднання українських земель до свого складу набула Польща більшого політичного значення в Європі. Про це свідчить польський магнат Гербут Добромиський. У листі до Папи V в 1616 р. поляк писав: «regnum Russine maximum (scilicet, relate ad Poloniam et Lithuaniam) sex Palaninatibus constans, gui non Provinciis sed Regnis aeguiparari possunt» («найбільше королівство Русі (відносно Польщі та Литви), що склада-

ється з шести Паланинатів, і їх можна порівняти не з губерніями, а з іншими королівствами»).

Політичне становище українців, які були об'єднані з Польщею та Литвою, позначилося і на українцях в Галичині. Галичани відправили до короля Сигизмунда Августа делегацію, яка отримала диплом, у якому, посилаючись на Люблінську політичну унію, галицьким українцям були гарантовані такі самі права, як і полякам. Згодом ці права підтримали й інші королі.

Оскільки народні та політичні права українського народу, підтверджені грамотами, не були дотримані, то розпочалися війни, криваві сутички, які намагалися залагодити мирним ляхом. Так був укладений Галицький пакт від 06. 09. 1658 р.

З того часу, як писав Йоахім Лелевель, Польська Республіка повинна була складатися з трьох народів – польського, литовського та українського. Русь повинна була мати власний уряд (маршалка, канцлера, скарбника, трьох сенаторів), а також власний судовий трибунал, свій університет, школи, гімназії, колегії та друкарні. Українські митрополити та єпископи повинні були посісти місця в Сенаті. В усіх містах цілої Польщі українці повинні мати рівні права з поляками щодо посідання посад у магістратах тощо.

Але ті, гарантовані українцям права, не були впроваджені в життя. Поляки носилися з формальними проєктами (у 1717, 1751 та 1786 рр.) до винародовдення Русі, поступового приводячи українців до матеріальної та моральної бідності [2. с. 2].

Під польським володінням українці були позбавлені найнеобхідніших громадянських прав. У великих містах українці не мали права займатися ремеслом і торгівлею, а коли у 1575 р. львівські купці хотіли продавати свої товари, то їхні магазини були розбиті, а купців посадили до в'язниці і оштрафували. Купці скаржилися до уряду на знущання місцевої влади, але уряд затягував із вирішенням цього питання.

Був складений цілий проєкт, у якому детально викладені заходи, які мали би призвести до знищення українського населення і стерти українців із лиця землі. Проєкт був складений, можливо, при Сигизмунді III (1587–1632), але він став відомим тільки у 1717 р.

Цілісність і безпека держави ґрунтується на взаємній любові громадян, яка стверджується переважно єдністю релігії. Тому прямим обов'язком як державних урядів загалом, так і кожного поляка зокрема було: переслідувати православних українців і намагатися придушити їх всіма доступними способами: погордою, ображанням, пригніченням тощо. Для блага своєї вітчизни поляки пропонували або ополячити українців, або знищити, рекомендуючи такі засоби:

« 1. Русиновъ не допускати къ ніякимъ должностямъ, особенно же къ такимъ, на которыхъ они могутъ пріобрѣсти друзей, заслужити общое уваженье и принести честь своему народу. Въ товариществѣ должны Поляки явно оказывати, що они гнущаются Русинами, и въ присутствіи ихъ порицати ихъ вѣру и т. п. Тогда навѣрно можна сказати, що кождый Русинъ скорше рѣшится отказатися отъ своей вѣры и народности, нежели всю жизнь подвергатися подобнымъ оскорбленіямъ.

2. Граждане, мающіе значительное состоянье, не должны давати у себе Русинамъ такихъ мьстць, на которыхъ они могли бы получити нѣкоторое образованіе. Посредствомъ того они впадутъ въ крайное невѣжество и нищету, и будутъ прозябати въ самомъ жалкомъ состояніи.

3. Такъ якъ въ городахъ жіе много достаточныхъ Русинôвъ, то и ихъ треба привести въ нищуту и невѣжество, щобы они не могли помагати своимъ соотечественникамъ на грôшми ни совѣтомъ. Для того треба въ самыхъ многолюдныхъ мѣстцяхъ городôвъ поселити жидôвъ, которыи своею ловкостію ôтобъютъ всѣ доходы у Русинôвъ, и принудятъ ихъ вынестися на передмѣстья, а затѣмъ имъ не избѣгнути и панщины.

4. Головное препятствіе къ выполненію проекта представляютъ православныи епископы и священники; но на первыхъ треба подействовати лестію и обѣцянками выгодъ, а на вторыхъ угрозами и насиліемъ, щобы убити въ нихъ всякое стремленье къ дѣятельности. Въ епископы слѣдуе выбирати лица, находщіися въ родствѣ съ католиками, понеже часть имѣнія они при своей жизни роздарятъ католической рôднѣ, а часть наслѣдуютъ, по смерти ихъ, не Русины, а Поляки.

5. Треба всяким способами старатися, щобы священническіи мѣстца занимаемы были людьми неженатими: если не буде женатыхъ панôвъ, то не буде и поповичôвъ, и за отсутствіемъ ихъ прійдется обрнутись къ хлопскимъ дѣтямъ, а понеже они старшныи невѣжды, то вмѣсто православныхъ свяженник Овъ будутъ назначаемы католическіи.

6. Всего упорнѣйши суть тѣ изъ простого народа, которіи знаютъ письмо: они имѣютъ большое вліяніе на народъ. Щобы зарадити тому, треба зломити упорство въ самомъ корень, а тое здѣлати весьма легко. Треба тôлько закрыти находящіися при церквахъ шуолы для хлопсикхъ дѣтей, и строго приказати економамъ и управляющимъ, щобы дѣти хлоповъ не смѣли брати книжки въ руки, и знали тôлько соху, лопату и граблѣ.

7. Подобныи мѣры могутъ произвести востанье въ Малороссіи. Въ такомъ случаѣ необходимо Русинôвъ истребити поголовно; если же польска армія не въ состояніи буде того исполнити, то отдати ихъ въ вѣчну неволю Татарамъ, и, т. д. [3. с. 174].

Безперечно, що така політична поведінка поляків позначилась і на використанні рідної мови в побуті українців Східної Галичини. Після розпаду Польщі у 1772 р., Східна Галичина була приєднана до Австрії як окрема адміністративно-територіальна одиниця. Отже, Галичина увійшла до складу Австрії не як польська провінція, а як колишнє самостійне українське королівство. Незважаючи на те, польський король Станіслав Август і польські стани пред'являли Австрії свої претензії на той край.

Українці ставилися прихильно до Австрійської держави, оскільки добре розуміли, що від поляків не варто чекати покращення свого життя.

Австрійська держава на перших порах також прихильно ставилася до українців: вона позбавила їх від національного гніту, признавши українцям рівноправність і в церковному, національному та політичному становищі. Свідченням того є декрети та розпорядження, видані з метою рівноуправнення українців із іншими народностями держави. Ці розпорядження є абсолютно протилежними діям колишнього польського уряду, які свідчили про пригнічення українців:

а) уже незабаром після ревиндикації Галичини придворним декретом від

03. 08. 1774 р. були встановлено, що українці нарівні з поляками можуть посідати публічні чини: «nobilitatis ruthenae filii, secundum gualificationem uti Poloni, ad officia publica admittantur» («Сини русинської шляхти мають бути прийняті на державні служби за зразком, який використовували поляки»);

б) придворним декретом від 03. 08. 1776 р. скасовано церковнообрядовий гніт українців. У цьому декреті зазначено: «ne ritui rutheno, in Galicia tam late diffuso …sub praeterito regimimine polonico oppresso, minimum infepatur detrimentum» («щоб руський обряд, настільки поширений у Галичині, … під пригнобленими минулим, під польською владою, не був порушений»);

в) у § 18 інструкції імператора Йосифа II для окружних правлінь від 13.10. 1782 р. українці оголошені рівноправними з іншими народностями держави;

г) декретами від 27.01. 1786 р. і 27.07.1786 р. і губернським розпорядженням від 18. 08. 1786 р. [ч. 20944] запроваджено українську мову викладову в школах, а також виклади у Львівському університеті на філософському та богословському відділенні, як також викладання канонічних прав українською мовою тривало від 1785 до 1809 р.;

д) українська мова була визнана навчальною для народних шкіл дипломом імператора Леопольда II від 6.04.1792. р. [Ч. 12774], а також у 1818 р. [ч. 24852];

е) розпорядженням Міністерства освіти від 31.08.1848 р. [ч. 5659] (розпорядження Галицької краєвої президії від 08.08.1848 р. [ч. 12271]) український народ визнаний рівноправним із іншими. Українська мова оголошена навчальною у Львівському університеті, гімназіях, народних та середніх школах;

є) Конституція від 29.09.1850 р. визнала український народ рівноправним із іншими народами, які проживають у державі, і забезпечила українському народові непорушне право берегти і плекати свою народність та мову;

ж) ст. 19 Основного закону від 21.12.1867 р. державною признана кожна вживана в краю мова в школі, уряді та публічному житті рівноправною, а публічні заклади так облаштовано, щоб кожен народ отримав необхідні засоби, щоб відшліфовувати свою мову. Отже, русини мають в Австрії добрі права і нікому не можуть дозволити їх обмежити [4, с. 1–2].

Після оголошення Конституції у 1848 р. українці зібралися до Львова на нараду і поставили за мету «вôйти въ непострεдственни отношенія съ народомъ, зарадити его нуждѣ и хоронити его свободу» [5, с. 148].

18.05.1848 р. було оприлюднено відозву до українського галицького народу, у якій було наголошено, що українці є частиною південноукраїнського народу, який був колись самостійним та сильним, але через різні політичні причини розпався та втратив самостійність і потрапив під владу чужинців. Українська шляхта покинула свою віру, зреклася рідної мови та церковного обряду. Однак Конституція Австрійської держави знову повернула українців до самостійного життя. Учасники цієї нарада поставили собі за мету:

«а) Першимъ заданьемъ нашимъ буде заховати вѣру и поставити на рôвни обрядокъ нашъ и права Церкви и священникôвъ нашихъ съ правами другихъ обрядкôвъ.

б) Розвивати и взносити народнôсть нашу во всѣхъ еи частяхъ: выдосконаленьемъ языка нашого, запроадженьемъ его въ школахъ низшихъ и высшихъ, выдаваньемъ письмъ часовыхъ, утримованьемъ корреспонденцій съ письменными такъ нашими якъ инними до щепу славиньского

належащими, розширеньемъ добрыхъ и ужиточныхъ книжокъ въ языцѣ рускмъ, и усильнымъ стараньемъ впровадити языкъ нашъ зъ инными въ урядахъ публичныхъ и т. д.

в) Будемъ чувати надъ нашими правами конституційными. розпôзнавати потребы народа нашого и поправленья быту нашого на дорозѣ конституційнôй шукати, а права наши ôтъ всякои напасти и оскорбленья стало и сильно хоронити» [5, с. 148].

Пробуджений до нового політичного життя український народ опинився, відповідно до обставин, перед неминучим зіткненням між конституційною Австрією та Польщею з її вічною ненавистю до українців.

Поляки звинувачували українців у різних гріхах. Головні звинувачення полягали у тому, що: а) українці підтримують Австрію; б) українці є зброєю для клерикальної партії; в) українці надто дорожать своєю мовою, вибираючи її засобом для досягнення неправильної мети.

У 1848 р. українці, як і деякі інші народності Австрії, не бажали розпаду Австрії, яка змінила своє ставлення до підлеглих їй народностей. Причинами, відповідно до яких українці вважали доцільним належати до складу Австрії в перехідний період від неволі до вільного громадянського життя, були такі:

а) попри все стремління до самобутності та свободи, австрійські українці добре розуміли, що через малочисельність вони не зможуть створити окрему самостійну державу. Почуття народності притягувало українців до своїх єдиноплемінників, але об'єднатися з ними в одну політичну цілість за тодішніх відносин між Австрією та Росією, до складу яких належали західні та східні українці, не було жодної можливості. Тому в галичан залишався єдиний спосіб – вибирати між Австрією та Польщею. Українці вибрали Австрію, оскільки вона надавала більше гарантій для їхньої народності, аніж Польща. Оголосивши Конституцію, Австрія признала рівні права всіх народностей, не перешкоджала народним зібранням, створенню товариств та інших національних організацій. Поляки з першого дня Конституції виступили проти української народності, заперечували її повністю і всіляко намагалися протидіяти українцям, зриваючи зібрання, ображаючи народних представників тощо. У той час Австрія була ліберальнішою супроти українців, аніж Польща. Австрія дала українцям Конституцію, вказала шлях до самоврядування і визнала непорушні основи їхньої народності, віру та мову українців. Поляки, вимагаючи відродження Польщі у колишніх межах, хотіли знищити незалежну Русь, замінити українську мову польською і відкрито ворогували з народною українською релігією;

б) незважаючи на різні свої зазіхання, Австрія у деяких випадках визнавала українців самостійним народом, окремим від польського, і намагалася підтримати розвиток українців. Поляки, навпаки, наперекір дійсності постійно заперечували саме існування українського народу і намагалися знищити в ньому народну життєву силу. Отже, здоровий глузд вимагав з двох недоброзичливців вибрати того, хто хоч зрідка стає другом, а не того, який безперервно пригнічує. Австрія пропонувала, хоч і не надовго, рівноправність і Конституцію, а Польща – рабство і політичне самовбивство. У минулому Австрія представляла тільки світлі спогади, а Польща – жодного [6, с. 161].

Висловивши свою прихильність до Австрійської держави, українці почали звертатися до центрального уряду із проханнями. які були для них важливим. Насамперед це стосувалося вживання української мови в публічному житті Східних Українців. Українці хотіли:

«1) Щобы во всѣхъ народныхъ школахъ тыхъ округôвъ Галиціи, въ которыхъ все населеніе или бôльшая его часть состоитъ изъ Русиновъ, преподаванье происходило на рускомъ языцѣ.

2) Щобы на рускомъ языцѣ преподавали и въ высшихъ училищахъ, находящихся въ мѣстахъ населенныхъ Русинами.

3) Щобы всѣ роспоряженія, дотычащіи краю, законы правительственныи и опредѣленія мѣстніхъ властей объявлялись на рускомъ языцѣ, такъ якъ теперѣшній способъ объявленія на нѣмецкомъ або польскомъ языцѣ не достигае своей цѣли, для того що народъ не понимае тыхъ языкôвъ.

4) Щобы мѣстця урядниковъ въ руской Галичинѣ занимаемы были лицами, знающими языкъ рускій.

5) Щобы воспитаніе руского духовенства давало ему возможность дѣйствовати на народъ роднымъ его словомъ.

6) Щобы Русинамъ были дѣйствительно доступны всѣ граждныскіи права, о рôвно и всѣ городскіи и сельскіи должности» [7, с. 166].

Уряд відреагував на ті прохання:

а) щодо пунктів 1 та 2, то було постановлено, щоб у тих місцях, де переважає українське населення, як у школах, так і в університеті викладали українською мовою;

б) щодо пунктів 3, 4 і 7 уряд наголосив, що вже видав відповідні патенти;

в) щодо пункту 5, то було рекомендовано єпископам звернути особливу увагу і зробити в семінарії для всіх катехитів українську мову обов'язковим предметом;

г) щодо пункту 6, то визнано урядом рівноправність усіх трьох віросповідань [7, с. 166].

Події 1848 р. дали українцям можливість висловитися зрозуміло і однозначно. У поглядах на події, що відбувалися, українці були вірними демократичній основі свого побуту і демократичним своїм переконанням. Керуючись тими принципами, українці не могли підтримувати поляків, вбачаючи в їхніх діях спробу знищити свою народність. Українці відстоювали конституційну Австрію, яка гарантувала самостійність кожній народності. Вимагаючи для себе вправ, українці поважали права інших народностей. Їхнім девізом було «признавай для другихъ тую-же свободу, который добиваешся для себе». Головним завдання для українців було зберегти свою народність [8, с. 202].

Висновки. Аналіз низки документів, укладених політичними, юридичними і урядовими структурами місцевої влади у Східній Галичині, що стосувалися існування українського населення як окремішньої народності, а також можливості функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя галичан, засвідчив нерівноправний статус цих мов.

Поляки, намагаючись відродити свою державу «від моря до моря», виношували плани знищити українське населення Східної Галичини. Свої наміри вони намагалися реалізувати як політично, укладаючи відповідну програму, так і шляхом усунення української мови з ужитку на теренах Галичини.

Українська спільнота не мирилася з такими поступками своїх опонентів. Українці наводили історичні факти, які свідчили про давність українського народу, а також окремішність мови від польської.

Історію змінити неможливо: її можна лише сфальшувати або переосмислити і зробити належний висновок. І московити, і поляки не визнавали українського народу ані української мови. Московія не поміняла своїх поглядів і діє за принципом «можем повторить», знищуючи Україну. Поляки одні з перших підтримали український народ у такий важкий час.

Перспектива дослідження полягає у тому, щоб на підставі офіційних документів середини XIX ст. – початку XX ст. ґрунтовно дослідити політичні та мовні процеси, які проходили на теренах Східної Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Русины въ 1848 роцѣ Русины въ 1848 роцѣ. Слово. 1863. Ч. 37. С. 148.
2. Петиція политического соединенія «Русская Рада» во Львовѣ къ выс. палатѣ депутатовъ и госпдъ во Вѣдни. Слово. 1871. Ч. 34. С.1–2.
3. Русины въ 1848 роцѣ. Слово. 1863. Ч. 44. С. 174.
4. Петиція политического соединенія «Русская Рада» во Львовѣ къ выс. палатѣ депутатовъ и госпдъ во Вѣдни. Слово. 1871. Ч. 35. С.1–2.
5. Русины въ 1848 роцѣ. Слово 1863 С 38. С. 148 .
6. Русины въ 1848 роцѣ. Слово. 1863. Ч. 41 С. 161.
7. Русины въ 1848 роцѣ. Слово. 1863. С. 42. С. 166.
8. Русины въ 1848 роцѣ. Слово. 1863. Ч 51. С. 202.

УДК 811.161.2’42:81’221
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.10

ФУНКЦІЙНО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ РЕМАРКОВИХ НАДФРАЗНИХ ЄДНОСТЕЙ В ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

FUNCTIONAL SYNTAX PARAMETERS OF REMARK SUPERPHRASES UNITS IN THE DRAMATIC TEXT OF BUKOVYNIAN WRITERS

Струк І.М.,
orcid.org/0000-0002-9883-8818
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті на матеріалі драматичного тексту буковинських письменників (Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського) проаналізовно функційні особливості та синтаксичний статус ремаркових надфразних єдностей. З’ясовано, що ремаркова надфразна єдність будується за принципом малого дозування інформації, тобто для повідомлення драматург підбирає невелику кількість речень, які групуються навколо часових і просторових характеристик. Стислість та лаконічність зумовлюють використання у складі ремаркових надфразних єдностей непоширених двоскладних та односкладних речень з дієсловами у формі дійсного способу теперішнього часу, а також неповних, еліптичних речень із переважанням іменних структур.

Описано типи ремаркових кнструкцій за інтродуктивними ремарками, що інформують про місце і час подій, знайомлять з персонажами, подають їхню характеристику, вказують на те, чим вони зайняті на початку театральної дії. Особливістю таких ремарок є автономність, вони не прив’язані до мовлення персонажів, що й зумовлює специфіку їхньої структури та функціонування в драматичному тексті.

Ремаркові надфразні єдності розглянуто через категорію зв’язності драматичного тексту, яка передбачає міжкодовий зв’язок між реплікою і ремаркою, що сприяє розумінню діалогічних партій персонажів. Зв’язність тексту зреалізована поєднанням компонентів, які формують речення, поєднанням речень у межах надфразної єдності і поєднанням надфразних єдностей у тексті.

В авторських ремарках драматурги подають найважливішу інформацію про дійових осіб, уникаючи тих подробиць, які можна передати через діалог героїв. Ремарки сприяють розвитку тем тексту, формуванню інформаційного масиву й забезпечують інтеграцію всіх текстових рівнів для створення цілого. Системний аналіз ремаркових надфразних єдностей дозволив виявити етноспецифічні та індивідуальні маркери мовостилю буковинських письменників.

Ключові слова: драматичний текст, репліка, ремарка, інтродуктивні ремарки, ремаркові надфразні єдності.

The functional features and syntactic status of remark superphrase units are analyzed in the article on the material of the dramatic text of Bukovynian writers (Yu. Fedkovych, S. Vorobkevych, S. Yarychevsky). It has been found out that remark superphrase unity is based on the principle of small dosage of information, i.e. the playwright selects a small number of sentences for the message, which are grouped around temporal and spatial characteristics. Conciseness and pithiness determine the use of uncomplicated two-syllable and one-syllable sentences with verbs in the form of the present tense, as well as incomplete, elliptical sentences with a predominance of noun structures.

The types of remark constructions on introductory remarks are described and inform us about the place and time of events, acquainting with the characters, giving their characteristics, indicating what they are doing at the beginning of the theatrical action. The peculiarity of such remarks is autonomy, they are not tied to the speech of the characters which determines the specifics of their structure and functioning in the dramatic text.

Remark superphrase units are considered through the category of coherence of the dramatic text, which provides an intercode connection between the remark and the replica, which contributes to the understanding of the dialogic parts of the characters. The coherence of the text is realized by the combination of components that form the sentence, the combination of sentences within the superphrase unity and the combination of superphrase unity in the text.

In the author's remarks, playwrights provide the most important information about the characters, avoiding the details that can be conveyed through the dialogue of the characters. They contribute to the development of text themes, the formation of an information array and ensure the integration of all text levels to create a whole. Systematic analysis of remark superphrase units allowed to reveal ethnospecific and individual markers of Bukovinian writers' style of speech.

Key words: dramatic text, remark, replica, introductory remarks, remark superphrase units.

Постановка проблеми. Драматичний текст *(далі ДТ)* – складна семіотична одиниця, поліфонію якої формує авторське мовлення та мовлення персонажів. На відміну від художнього тексту, структурною одиницею якого є надфразна єдність, ДТ має дві конструктивні одиниці – *ремарку* та *репліку*. Обов’язковою ознакою драматичного тексту є ремарка, яка супроводжує репліки персонажів, пояснює їхню тональність і дозволяє з’ясувати правильність переданих ними мовленнєвих стимулів. «містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб» [14, с. 500]. Ремарка функціонально значуща, вона описує не тільки внутрішні почуття, антураж, але

й стає змістовною, спрямованою на поглиблення ідеї твору, ремарка пов'язана не тільки із виставою, а й потребує від актора визначеної жестикуляції, динамізму, заглиблення в психологію персонажів.

У драматургії створена система ремарок, які організовують твір на всіх рівнях. До функцій ремарок належать опис і мотивація характерів, зображення внутрішнього світу героїв (ремарка може стати ліричним внутрішнім монологом, фіксацією таємних думок героя). Вона виступає як елемент сюжету і нових композиційних складників (введення хору, речитативу, епіграфа, ліричних відступів). Ремарка, вступаючи у взаємодію з репліками діалогів, стає одним із засобів типізації мови письменника та персонажів твору, «своєрідним посередником у комунікативному акті між героєм (суб'єктом мовлення, адресантом) і читачем (суб'єктом сприймання, адресатом)» [2, с. 260].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про синтаксичну природу ремарок як текстових одиниць ДТ цікавило мовознавців лише принагідно. Активізувалося це питання у зв'язку з дослідженням тексту як цілісної одиниці мовлення і створенням окремого напряму лінгвістичних досліджень – лінгвістики тексту. В. Комарова розглядає становлення так званих «обставинних ремарок» у лінгвістичному аспекті і зміну їх синтаксичної форми у історії розвитку драматичного жанру [7]. Прагматичні аспекти взаємодії репліки та ремарки в структурі п'єси описує І. Василенко [1]. Широка класифікація драматичних ремарок подана в статті «Типи і термінологія ремарок», яку опублікував у 1986 р. Б. Шварцкопф в співавторстві з А. Пеньковським [9]. Структурно-семантичні і прагматичні особливості ремарок в ДТ описує Л. Солощук на матеріалі англійської мови, виділяючи найбільш характерні моделі структурної організації авторських ремарок у драмі [15]. Н. Гуйванюк та Г. Лучак звертаючи увагу на поняття «комунікативної структури тексту», виділили на матеріалі драматичних творів І. Карпенка-Карого у структурі тексту так звані «ремаркові надфразні єдності», проаналізували їх з боку структури та семантики, функціонально-стилістичного призначення [3]. Також велику увагу Г. Лучак звертає на структурні ознаки ремарок, досліджуючи тексти драматичних творів С. Яричевського [8]. І. Струк розглядає інтродуктивні ремарки як важливий організаційний елемент драматичного тексту С. Воробкевича [16]. Дещо особливий погляд на ремарки, їх синтаксичний статус має Г. Золотова, яка розглядає їх серед так званих «вільних синтаксем». Такі вільні синтаксеми є неподільними семантико-граматичними утвореннями, що в готовому вигляді беруть участь у побудові будь-якого речення тексту і стають його невід'ємною конструктивною частиною [5]. А. Загнітко розглядає «вільні синтаксеми» серед типів речень, що перебувають на межі між повним та неповним реченнями [4, с. 309]. «Вільні синтаксеми», на думку вченого, відрізняє від неповних речень те, що для них не властивими є головні члени, які так чи інакше можуть відновлюватися як самостійні, ізольовані одиниці. У такому вигляді найчастіше представлені заголовки, драматичні ремарки, експозиційні речення тексту.

За розміщенням у ДТ розрізняють *інтродуктивні* та *супровідні* ремарки. *Інтродуктивні* ремарки відкривають сцену, готують глядача (читача) до сприймання подій. *Супровідні* ремарки проникають у діалоги чи супроводжують репліки дійових осіб, сприяють просуванню сценічного розвитку дій [3, с. 257].

Розвиток інтродуктивних ремарок бере свій початок ще з давніх часів. У грецькій і римській трагедіях ремарок не було. Необхідну інформацію про місце і час дії, про вчинки героїв і їх душевний стан вміщувала в себе сама побудова античної драми. Така інформація містилась також у піснях хору [16, с. 315–316]. Елементи епічної розповіді, які входили до реплік героїв, на певному етапі історичного розвитку драматургії як жанру вступили в протиріччя із його специфікою, з метою максимально підвищити виразність діалогу, надати твору більшої напруженості. У зв'язку з цим виникла потреба виділення у ДТ елементів опису, відділених від діалогу. Так з'являються перші інтродуктивні ремарки перед початком окремої дії чи всієї п'єси, між діями чи всередині них. Уже в п'єсах доби класицизму авторські замітки були виділені в особливий текст, який не міг звучати зі сцени. З розвитком драми на шляху до реалізму інтродуктивні ремарки із коротких заміток у деяких випадках перетворюються в опис, який становить складне синтаксичне ціле. Створення нового змісту потребувало і нової форми. Змінюється «внутрішній» вигляд ремарки, її синтаксична будова: в ролі експозиційного речення до першої дії виступає номінативне, а далі – конструкції неповних двоскладних речень [7, с. 41]. Інтродуктивні ремарки пройшли складний шлях розвитку: від простих коротких заміток до більш складних синтаксичних конструкцій.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є аналіз функційних та синтаксичних параметрів інтродуктивних ремарок-надфразних єдностей, що

відтворюють різноманітні властивості навколишньої дійсності, поєднуючи номінативну, характеризувальну, інформаційну та театральну функції. Матеріалом для дослідження послугували тексти буковинських письменників (Ю. Федьковича, С. Яричевського, С. Воробкевича).

Інтродуктивні ремарки розглядаємо через категорію зв'язності ДТ. Вони сприяють розвитку тем тексту, формуванню інформаційного масиву й забезпечують інтеграцію всіх текстових рівнів для створення цілого. Комунікативний аспект зв'язності актуальний у сучасній лінгвістиці тексту. М. Маєнова визначає зв'язність як «ознаку тексту, завдяки якій він сприймається адресатом. Зв'язність забезпечує подвійну операцію інтерактивності автора та читача: автор утворює комунікативну структуру, апелюючи до пам'яті читача, мисленнєвого процесу запам'ятовування текстової інформації, переводячи інтегровані семантизовані системи на вищий кодовий рівень (Н. Амосова, М. Жинкін, О. Леонтьєв)» [13, с. 501]. Зв'язність тексту зреалізована поєднанням компонентів, які формують речення, поєднанням речень у межах надфразної єдності і поєднанням надфразних єдностей у тексті.

Питання про так звані надфразні єдності активно розробляється в мовознавстві з другої половини XX століття. Однак закономірності змістової і формальної організації надфразних єдностей, як і комунікативна структура тексту в цілому, вивчені ще недостатньо. Групу синтаксично організованих речень, що створюють картину, в якій ми осмислюємо окремо її частини або такі, які виражають складну думку, що розкладається на ряд окремих думок, М. Поспєлов називав *складним синтаксичним цілим* [12, с. 167]. Г. Золотова визначає надфразні єдності як ланцюг речень, об'єднаних спільністю значення, певними синтаксичними та інтонаційними зв'язками, які утворюють незалежно від контексту смислову єдність [6, с. 113]. Отже, *надфразна єдність* – це поєднання речень, об'єднаних спільною темою й змістом, які становлять інтонаційну та структурну завершеність. Такі поєднання речень у межах надфразної єдності притаманні і для ДТ.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, надфразні єдності повинні досліджуватися в комплексі: 1) з боку їх формальної будови; 2) з погляду лексичних і граматичних засобів зв'язку речень в єдине синтаксичне ціле; 3) з погляду виконання ними комунікативної настанови (повідомлення, розповіді, опису, розмірковування тощо).

У препозиції більшості ремаркових надфразних єдностей номінативні речення. Вони повідомляють про особу, навколо якої відбувається дія, або яка присутня на сцені до початку розвитку подій, пор.: *Зося. Входять Параска і Одарка, цілують Зосю у руку* (17, с. 526); *Иван з Олексиним топором з одного, Джимірь з другого боку, убігають на подрю. – За ними гуцули у зброї и з лушницями* (10, с. 238). Проте в ремарках наступне речення в надфразній єдності може не називати дію, а лише вказувати на осіб, які були присутні на сцені до певного моменту і перебувають тут у цей час: *Кілька старостів. Ті, що перше.* (11, с. 292).

Характерним для такого типу імплікатур є поєднання в їх структурі специфічних буковинських темпоральних прислівників *зараз* і *вітак,* які є протилежні за значенням, хоча означають (за Ю. Федьковичем) часовий локалізатор «згодом»: *Марко и Андрушко,* ***зараз вітак*** *Семен и Лунгул* (11, с. 59); *Ті, що перше.* ***Зараз вітак*** *Зух* (11, с. 173);

Часто на початку ремаркових надфразних єдностей вжито вказівні займенники з підсилювальною часткою *ж*. Такі речення вказують на групу осіб – присутніх на сцені до приходу інших, про яких повідомляють наступні речення: *Ті* ***ж****. Входить Гаврило* (17, с. 505); *Ті* ***ж****. Входить Гаврило і Чорнило* (17, с. 520).

Незалежно від того, чи номінативні речення називають осіб, чи лише вказують на них у початковій частині ремарки, такі надфразні єдності можуть складатися із синтаксичних конструкцій, які містять і характеристику персонажів, що виходять на сцену. До структури таких речень залучено узгоджені та неузгоджені поширювачі означального типу, напівпредикативні звороти, однорідні члени речення, пор.: *Ті ж. На сцену виходять Петро і Одарка, убрана як мандаторка* (17, с. 532); УДОВА *(вибігає з хати, розхрістана; в одній руці коцюба, в другій віник, під лівою пахою маглівниця)* (10, с. 17).

На початку надфразних єдностей міститься конкретизація місця дії, інформація про обстановку в певний момент на сцені: *Перед корчмою. Парубки, дівчата, старші жінки. Цигани-музики* (17, с. 458); *У однім гуцулскім селї у галицких Карпатах и на Чорногорі. – Пора: Перша половина 18 століття* (10, с. 171). Проте типовим засобом для відтворення місця дії у надфразних єдностях є початкові номінативні речення: *Село Мамаївці на Буковині. – Річ ведет-ця на гостинці, перед Марфиною хатою* (10, с. 3).

Одночасно часові і локальні характеристики відображають ремаркові побудови, що містять двоскладні та односкладні речення: *Кирманицка при-*

стань на проті Сокілского. – На право – скосом до театру – капличка з образами матери божеї и святого отца николая. – На ліво ватрище з кужбов. – Біля него камінє до сіданя. По обох боках пристани гущі всілякого дерева. За пристанев Черемуш, за ним татарський потік, від него на право Сокілский, на ліво гора. – Напідвечер (11, с. 54).

Надфразні єдності, зреалізовані так званими інтер'єрними ремарками, поєднують речення різноманітної структури: *Кавалірська комната Ярослава. Шиба у вікні заткана старим циліндром. Стіл чотиригранний, без одної ноги, опертий о стіну ліву, два крісла, два тапчани, один з лівої, другий з правої в заступстві ліжок, софа з правої, на котрій трохи постелі, на столі фляшка, під столом самовар. Двері просто* (18, с. 233). Емоційний характер таких конструкцій підсилюють дієприслівникові звороти: *Комната Добровольського. З правого боку ліжко, на ньому пан Добровольський лежить хорий, **охаючи часто**, коло ліжка два крісла. Двері просто (на тлі), з лівого боку в куті вглиб другі* (18, с. 259).

Особливу увагу письменники звертають на розміщення меблевого гарнітура (*стіл*, *крісла*, *скриня*, *ліжко*, *софа*, *тапчан*), використовуючи при цьому відповідні прислівникові та прийменниково-відмінкові конструкції з локальним значенням (*направо*, *наліво*, *по лівім боці*, *з правого боку*, *спереду*, *посеред*, *просто (на тлі)*, *вглиб*, *в затиллі*, *в куті*, *у дому* та ін.). У більшості імплікатур перше речення є номінативним, комунікативна функція якого полягає у вказівці на місце дії, а наступні речення детально характеризують його. У таких конструкціях іноді подано й часові характеристики дії, зреалізовані односкладними номінативними реченнями: *Розвалини одного монастиря або замку при гостинци. – Ватрак находит ся у однім побічнім закамарку, але так, що лиш блиск огню відбиваєсь и цїлу подрю освічає. – С переду, на право и на ліво великі скрині на ногах, котрі также яко столи служя. – По при скрині стільці, крісла.– На праві скрини великий егепецкий папірус и усїлякий знахарский наряд, а на лїві скрини зеркало и усілякі дівочі оздоби. – Ніч* (10, с. 313).

Проте для позначення місця дії іноді використовуються менш об'ємні односкладні безособові речення, яким передує номінативна синтаксична конструкція, що подає перелік осіб, між якими буде відбуватися дія: *Побережник, легіні, дівчата, цигани-музики, нарід та ін. Діється в однім гірськім селі на Буковині* (17, с. 390). Дієслово *діється* і є тим присудком, який найчастіше опускається, утворюючи еліптичну структуру: *Перед корчмою* (17, с. 458); В *млині Токарчука* (17, с. 443).

Початкові компоненти ремарок цього типу містять описи природи, а прикінцеві – час дії. Пейзажні елементи можуть передаватися різноманітними образними лексичними засобами – зменшено-пестливими формами, оцінними прикметниками: *Поперечистий плай на Краснім-ділу. – У затилю камяні східці, на них камяний постамент, а на постаментї прекрасний мальований хрест, місцями прострілений. – На окола хреста кілька яворів. Під яворми дикі рожі. – Ранок – воздух рожевий, трохи мглистий* (11, с. 25). Кінцевий компонент таких структур може також відображати чуттєве сприйняття: *Гостинець, при гостинцеві Марфина хатка на подвірю, при воротах густий корч. – За сценою чути скрипку* (10, с. 4).

У ДТ нерідко перелік осіб як різновид ремарок-описів поєднується у структурі надфразної єдності з описом дії, що відбувається на сцені. Зазвичай перші речення у структурі таких ремаркових побудов становлять складні безсполучникові комунікати зі значенням переліку, наступні ж описують дії персонажів: *Шинкар, Мордко, Семен, Власій, Микита, Марійка, дівчата і двірник. Музика грає, парубки гуляють гуцулки і співають по двоє* (17, с. 411).

Ремарки-описи дій часто становлять надфразні єдності, які розпочинаються односкладними інфінітивними реченнями *зі значенням чуттєвого сприймання*. У таких випадках перший компонент ремаркової єдності готує читача до того, що буде відбуватися на сцені, а останній, тобто дієслово *співають*, виступаючи предикатом процесу, повідомляє про цю дію. Напр.: *Чути здалека спів. Приходить Семен з двома легенями, всі три убрані як гуцули-стрільці. Співають* (17, с. 404). Ремарки, що містять інформацію про співи персонажів, реалізують різні типи речень. Напр.: *Чути Василину, як надворі співає. Павло відповідає їй співом. Коли вона входить у млин, співають обоє разом* (17, с. 447). У структурі ремарки наявне інфінітивне речення як частина складнопідрядної конструкції. Проте, за нашими спостереженнями, у таких структурах відсутня конкретизація пісенних творів та стиль їхнього виконання.

Варто звернути увагу на ремаркові надфразні єдності, що характеризують зовнішність дійових осіб, поєднуючи її з елементами розповіді про події, які мають відбуватися на сцені. Надфразні єдності такого типу відіграють важливу функцію у ДТ, оскільки підсилюють уявлення читача про окремих персонажів. Більшість таких ремарок є односкладними номінативними реченнями. Деякі з них ускладнені напівпредикативними зворотами та однорідними членами

речення. У ремарках письменники вказують на спорядження осіб, використовуючи прийменниково-відмінкові конструкції *з + О.в.* (*з пером, з паперами, з атраментом, з тарільчиком, з каганцем, з ножем, з лушницями, з бесажками, з паличков*): *Броніслав. Входить Чорнило з пером за вухом, з паперами під пахвою, на сурдуці при гудзику прив'язаний каламар з антраментом, трохи підхмелений* (17, с. 561). Опис персонажа ґрунтується на авторському сприйманні персонажа. Авторську модальність реалізують оцінні лексеми, експресивні синтаксичні конструкції, стилістичний прийом порівняння: *Дзвінка (божевільна и розхрістана, кровавий ніж у руці, вибігає. Ніби то гуляючи на подрю)* (10, с. 395).

Фіксуємо цікаві ремаркові надфразні єдності, які не тільки вказують на осіб чи дають їм характеристику, а й повідомляють про умови, у яких вони діють, конкретизують час і місце їхнього перебування: *Ліс, лавки. Чорнило і Гаврило з двома коніками, в них вино й печеня. Вечір. Щораз більше темніє* (17, с. 527). Конструкція поєднує два номінативних речення, складне безсполучникове речення з еліпсисом двох присудків зі значенням буття та односкладне дієслівне речення. Авторське ставлення позначено удаваною байдужістю до місця, де відбуватимуться події. Більш чітко уявити час дії допомагає односкладне речення з обставинним поширювачем зі значенням міри: *Щораз більше темніє* (17, с. 527).

У ремаркових надфразних єдностях поєднано різноманітні способи передачі сценічного дійства: статичність, динамічність, опис, репрезентація та характеристика персонажів тощо: *Пропійна саля в замку. – Ніч. Увезде горит воскове світло. Одні служалі унося великий стів з усїляками пропійними начинями, другі великі срібні блюда з винами..* (10, с. 151).

Окремо варто відзначити образність та авторський характер ремаркових надфразних єдностей. Хоча, на перший погляд, для ремаркових структур образні засоби не є типовими, проте ДТ є наскрізь модалізований авторським сприйняттям, яке письменник прагне передати читачеві (глядачеві). За допомогою цих засобів втілюються задуми автора, розпізнається його ставлення до героїв чи описуваних подій.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, синтаксис ремаркових надфразних єдностей надзвичайно своєрідний, структурна природа ремаркових конструкцій різноманітна, а самі ремарки є важливим складником ДТ. Функційний діапазон інтродуктивних ремарок широкий – вони виконують у структурі ДТ різноманітні функції: уточнювальну, інформативну, ущільнювальну, конкретизувальну, театральну. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в з'ясуванні комунікативного навантаження ремаркових надфразних єдностей, їх взаємодії з репліками персонажів у драматичному тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко И. Прагматические аспекты взаимодействия реплики и ремарки в технике пьесы. *Вестник Киевского университета. Романо-германская филология*. 1986. Вып. 20. С. 8–11.
2. Гуйванюк Н., Струк І. Ремарки-вставки у прозових творах О. Кобилянської. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*: збірник наукових праць. Чернівці, 2011. Вип. 545–546. С. 260–266.
3. Гуйванюк Н., Лучак Г. Структура ремаркових надфразних єдностей (на матеріалі драм. творів І. Карпенка-Карого). *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*: збірник наукових праць. Чернівці, 2000. Вип. 83. С. 253–265.
4. Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк, 2001. 662 с.
5. Золотова Г. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973. 351 с.
6. Золотова Г. Роль ремы в организации и типологии текста. *Синтаксис текста.* Москва, 1979. С. 113–115.
7. Комарова В. Обстановочная ремарка (в драматургии). *Русская речь*. 1976. № 2. С. 39–45.
8. Лучак Г. Структурні ознаки ремарок у драматичних творах Сильвестра Яричевського. *Науковий вісник Чернівецького університету*. *Слов'янська філологія*: збірник наукових праць. Чернівці, 2001. Вип. 107. С. 122–132.
9. Пеньковский А., Шварцкопф Б. Типы и типология. *Культура речи на сцене и на екране*. Москва, 1986. С. 151–169.
10. Писаня Осипа Юрія Федьковича. Перше повне виданє. Т. III. Перша часть А. Драматичні твори. З передруків і автоґрафів видав др. Олександер Колесса. Львів, 1906. 445 с.
11. Писаня Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне виданє. Т. III. Перша часть Б. Драматичні твори. З автоґрафів видав др. Олександер Колесса. Львів, 1918. 625 с.
12. Поспелов Н. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. *Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР*. Москва ; Ленинград, 1948. Вып. 2. С. 67–81.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.

14. Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980. Т. VIII.

15. Солощук Л. Структурно-семантичні і прагматичні характеристики ремарок драматичного тексту: дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 1990. 172 с.

16. Струк І. Інтродуктивні ремарки як організаційний елемент драматичного тексту (на матеріалі творів С. Воробкевича). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Слов'янська філологія*: збірник наукових праць. Чернівці, 2012. Вип. 585–586. С. 315–321.

17. Твори Ізидора Воробкевича. Львів, 1911. Т. 3: Драматичні твори. 421 с.

18. Яричевський С. Твори у 2-х т. Том 2. Бухарест, 1978. 503 с.

УДК 811.161.2'367.332'37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.11

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ НАПІВПРЕДИКАТИВНИХ АД'ЄКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ

STRUCTURAL-SEMANTIC TYPOLOGY SEMIPREDICATIVE ADJECTIVAL COMPONENTS IN THE SIMPLE SENTENCES COMPLICATED

Тесліцька Г.І.,
orcid.org/0000-0002-0705-228X
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті комплексно досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення напівпредикативними ад'єктивними компонентами (традиційно – відокремленими прикметниковими і дієприкметниковими зворотами), що їм притаманна потенційна предикативність. Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій до проблем семантичного синтаксису, спроби створення семантичної теорії речення з урахуванням центрального місця синтаксису в граматиці, асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення. У цьому аспекті актуальним є аналіз простих речень, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними компонентами (далі – НАК), зумовлений передовсім їхньою здатністю виокремлювати пріоритети особистості в акті комунікації, під час якої мовець структурує пропозиції як динамічні або статичні, реченнєвооформлені або згорнуті.

Напівпредикативність визначено як синтаксичну категорію простого (монопредикативного) ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема: оформлення за певною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають дієприслівник, дієприкметник, прикметник чи іменник з апозитивною функцією; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість. У цьому аспекті НАК потрактовано як актуалізовані через відокремлення однолексемні або кількаслівні синтаксичні утворення, що постали внаслідок згортання простого елементарного речення в нереченнєву пропозицію, центральну позицію в якому посідає вторинна атрибутивна синтаксема у формі ад'єктива, яка граматично та семантично пов'язана з базовою частиною простого ускладненого речення (через категорії відносної темпоральності, відносної модальності та часткової персональності), оприявнює вторинні предикатно-атрибутивні відношення (інколи з адвербіальними відтінками часу, причини, мети, допусту, характеризації тощо).

Ключові слова: просте ускладнене речення, напівпредикативний ад'єктивний компонент, семантика, синтагматика, валентнісні можливості ад'єктива.

The article focuses on the study of the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semipredicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. Therefore, the analysis of simple sentences complicated by semipredicative adjectival components (SAC) is predefined foremost by their ability to distinguish priorities of a personality in his/her act of communication during which a speaker differentiates his/her propostions as dynamic or static, full-sentenced or shortened.

Semipredicativeness is defined as a syntactic category of a simple (monopredicative) complicated sentence, that has acquired formal features, namely, its structuring according to a certain grammatical pattern, where the participle, the verbal adverb, the adjective or the noun with an apositive function take a central position; its intonation of detachment; its syntactic autonomy and dismemberment. In this respect, SAC is interpreted as embodied through detachment mono- or multi-lexeme syntactic formations appearing as a result of shortening of a simple elementary sentence into a non-sentence proposition. A central position in it is occupied by a secondary attributive syntaxeme represented by an adjective, that is grammatically and semantically related to a basic part of a simple complicated sentence and it illustrates secondary predicative-attributive relations (sometimes bearing adverbial features).

Key words: simple complicated sentence, semipredicative adjectival component, semantic, syntagmatic, combinability possibilities of the adjective.

Постановка наукової проблеми. У сучасній граматичній теорії превалює багатоаспектний аналіз синтаксичних одиниць з урахуванням різноманітності їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і функційних ознак та проблеми асиметричного дуалізму простого речення.

Складність дослідження синтаксичних конструкцій асиметричної структури полягає в нечіткому визначенні поняття «неелементарне речення» та механізмів ускладнення, що їх витлумачують як «конденсацію» (Т. Лутак), «компресію» (В. Гак), «згортання» (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Кульбабська.), «взаємодію речень із втратою предикації» (В. Богданов), а також в апробації різних методологічних підходів визначення арсеналу конструкцій, які можна кваліфікувати як ускладнювачі речення.

До широкого спектру ускладнювальних засобів реченнєвої структури традиційно уналежнюють відокремлені конструкції, центральну позицію в яких посідають дієприслівники, дієприкметники, прикметники та іменники-апозитиви, хоч у наукових працях їх дотепер витлумачують по-різному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба в актуалізації компонентів семантико-синтаксичної структури речення зумовила функціювання синтаксичних конструкцій, основна мета яких – увиразнення інформативної значущості повідомлюваних явищ дійсності [5, с. 187–188]. До їх кола належать різноманітні ускладнювачі, що порушують лінійну цілісність реченнєвої структури, – вставлення, відокремлення, однорідність тощо. А. Загнітко витлумачує такі мовні феномени як вияв «внутрішньореченєвого аналітизму» [4, с. 84].

Ведучи мову про відокремлення, дослідники сходяться на думці, що це багатоаспектне синтаксичне і значеннєво-стилістичне явище, яке не набуло однозначного витлумачення серед мовознавців. Традиційно категорію відокремлення визначають з огляду на: 1) граматичні властивості певних частин мови структурувати напівпредикативний відокремлений сегмент, зокрема: іменників, дієприслівників; прикметників; дієприкметників; 2) відсутність граматичного зв'язку з основним складом речення; 3) ступінь поширення відокремленого звороту; 4) позиції у структурі простого речення; 5) »сусідство» інших відокремлених конструкцій [6]; 6) постановку розділових знаків для виокремлення на письмі певних квантів інформації, на яких фіксують увагу адресата [8, с. 66]; 7) інтонацію, порядок слів, мелодику, паузу, ритм тощо.

У функційно-стилістичному аспекті відокремлення розглядають як виразне стилістичне явище вербальної комунікації, що є засобом актуалізації комунікативно значущої інформації, мовної економії, посилення експресивності та виразності висловлення (Ф. Бацевич [1], П. Дудик [2], С. Єрмоленко [3], М. Мірченко [7]).

Завдання дослідження вбачаємо в аналізі структурно-семантичної та функційної типології напівпредикативних ад'єктивних компонентів (традиційно – відокремлених прикметникових та дієприкметникових зворотів) у простому реченні.

Виклад основного матеріалу. Ускладнення напівпредикативними ад'єктивними компонентами передбачає розширення структури простого речення на основі відношення субординації, оскільки ускладнювальний компонент граматично й семантично корелює з певними членами базового речення.

Структурно-семантична типологія напівпредикативних ад'єктивних одиниць ґрунтується на кількох чинниках.

За кількісним принципом НАК можна поділити на дві підгрупи: а) однолексемні компоненти, напр.: *В неділю виберусь до них в гості*, *принесу їм красних косиць*, *поговорю собі з ними і*, *заспокоєна*, *вертаюсь до хати* (Ірина Вільде); б) кількаслівні конструкції, наприклад, із чотирма залежними синтаксемами: *Радість*, ***вже зовсім*** *витіснена* ***з душі*** *болісними* ***тривогами*** *у безсонні ночі*, *зараз знову ворушиться в грудях* (В. Івасюк);

Синтагматична природа прикметникової семантики вможливлює поділ НАК на два типи: 1) з приіменниковою формально-синтаксичною позицією; 2) у придієслівній формально-синтаксичній позиції. Компоненти першого різновиду виявляють не лише семантичний зв'язок із опорним іменником, а й граматичний (у роді, числі й відмінку), що дає підстави вести мову про субстантивну групу в простому ускладненому реченні на зразок ***Ріка Супій***, ***супоєна річками***, *в ліси й ліси все більше поверта* (Л. Костенко). Синтаксична функція опорного іменника не є релевантною ознакою, оскільки він може посідати позицію 1) підмета: *Дощ мене застане у твоїх очах*, ***радісний***, ***рясний і неквапливий*** (І. Лазарук); 2) об'єктного поширювача (прямого й непрямого): *І ось нарешті кара наздогнала і мене*, ***невинну***, *як тепер усе частіше здається мені* (М. Матіос); 3) обставинного компонента: *В печі*, ***підбіленій до свята***, *рум'яниться хліб* (І. Чендей); 4) відокремленої субстантивної конструкції: *Ти обертаєш мене – живе розп'яття*, ***охоплене полум'ям***, ***– і в мене вибухає сонце***

(М. Матіос); 5) іншої відокремленої атрибутивної конструкції: *Намагалася самотужки відчути хоча б іще раз екстаз плоті*, ***викликаний*** *не пристрастю*, *а винятково страхом катастрофи*, ***пережитої*** *нею колись у міжнародному потягові* (М. Матіос); 6) вокативної контрукції: *Святий ангеле-хоронителю*, ***приставлений до моєї грішної душі і до пристрасного мого життя***, *не покидай мене*, *грішну* (М. Матіос).

НАК у придієслівній формально-синтаксичній позиції виявляють синтаксичний ступінь транспозиції прикметника в дієслово, оскільки їхній зв'язок із базовим предикатом послаблюється і вони набувають більшої самостійності, ніж без відокремлення. За умови акцентованого вживання атрибутивних форм у придієслівній формально-синтаксичній позиції спостережено залежність семантичних груп прикметників від лексико-граматичних властивостей дієслова. Мовець здебільшого вживає якісні прикметники, що означають непостійний фізичний і психологічний стан суб'єкта, напр.: *Тепер же сестра сама прийшла й, розгублена,* ***зорила*** *на Гатила* (І. Білик).

Типи семантико-синтаксичних кореляцій НАК із базовим реченням ґрунтуються на тотожних або суміжних відношеннях між елементарними частинами складних речень. У цьому аспекті вторинні предикатні синтаксеми, виражені прикметниками й дієприкметниками, належать до двох розрядів вторинних предикатних синтаксем – атрибутивних і адвербіальних (інші розряди – модальні, кількісні та апозитивні), семантику яких зумовлює контекст.

Пропозитивність речення, ускладненого НАК, прогнозують синтаксичні потенції та семантика предикатів: *базового* – у вихідному елементарному реченні з реальними субстанційними відношеннями; *модифікованого*, що його репрезентує атрибутивна синтаксема у складі напівпредикативної конструкції, напр.: *Але дівчина*, ***завжди привітна***, *сьогодні була різкою* (Ірина Вільде).

Предикатно-атрибутивні синтаксеми, формально виражені прикметниками й дієприкметниками, репрезентують належність ознаки певній субстанції, її відносно-якісні або кількісні характеристики. У деривaційному плані вони корелюють із різними предикатами вихідного елементарного речення: 1) предикатом якості, пор.: *Починають випускати пахощі зі свого жовтого сердечка застиглі в чеканні дива медунки –* ***рожеві***, ***сині*** (В. Китайгородська); 2) предикатом дії, пор.: *Але доріжка*, ***мощена*** *череп'ям*, *уже й зеленим мохом поросла* (Л.Костенко); 3) предикатом процесу, пор.: *А десь дозрівали сади*, ***приласкані*** *цим сонцем* (В. Шевчук); 4) предикатом стану, пор.: *І ви кажете ні*? *– промовив голосом*, ***треmтячим*** *від зворушення* (О. Кобилянська).

Предикатно-адвербіальні синтаксеми, виражені ад'єктивами, репрезентують зв'язки між ситуаціями, подіями, явищами і виражають семантику:

1. Темпоральності (у співвідношенні з дійовою ознакою базового предиката), зокрема на означення: а) одночасності явищ, подій, напр.: *Гандзя була лише в одній сорочині*, ***довгій до кісток і підперезаній червоною крайкою*** (І. Франко); б) різночасності, напр.: *Свідками цієї нещадної боротьби за життєвий простір є й залишки народів,* ***колись великих*** (І. Білик).

2. Контекстуальне значення прямої зумовленості:

2.1. Причиново-наслідкове, або мотивації (хоч у морфологічній структурі дієприкметників і прикметників у складі НК немає морфем на означення причинових відношень): напр.: ***Неприступні*** *в своїх болотах, вони* [серби] *не хочуть визнавати ніяких володарів над собою* (П. Загребельний).

2.2. Умови, за якої відбуваються чи могли б відбуватися певні події, явища, тривання стану або відповідної ознаки, напр.: *На дереві*, ***сухому й трухлявому***, *й листя не росте* (Нар. тв.).

2.3. Допусту, якщо в реченнєвому контексті містять указівку на реальну модальність і характер явища, яке суперечить повідомлюваному наслідкові, напр.: ***Обеззброєний*** *щирістю і прямотою князя Ярослава, Ігор все ж не хотів здаватися* (В. Малик).

3. Із характеризувальним значенням НАК у позиції предиката якості-стану маркують тимчасовий стан, фізіологічні, фізичні, психологічні властивості й ознаки, що їх виявляємо в момент дії суб'єкта-істоти або персоніфікованого суб'єкта, як-от: *А Матій ще сидів на припічку*, ***блідий***, ***розбитий***, ***треmтячий***, *сидів без мислі і руху* (І. Франко).

4. Із порівняльно-атрибутивним значенням, якщо НАК означають більшу чи меншу міру вияву зіставлюваної ознаки між об'єктами однієї категорії або між представниками різних класів, напр.: *Між дубами*, ***вищими од усіх***, *підвів голову і наш лісовий* «*дід*» (В. Васкан).

Місце НАК щодо означуваного слова в реченні. Нейтральним із погляду стилістики є вживання напівпредикативної конструкції після означуваного слова, напр.: *Закрасувалися жита,* ***вищі росту людського*** (М. Стельмах).

Препозитивне розташування НАК є «граматичним виразником зв'язку первинної та вторинної предикацій, посилює, конкретизує, а то й уточнює, об'єкт атрибуції, ускладнює речення, збільшуючи кількісно сукупний зміст думки»

[5, с. 83]. Така позиція для напівпредикативного комплексу є інверсивною, наприклад: ***Закутана по самий ніс шерстяною хусткою***, *Марта впала йому* [Дмитрові] *на груди* (М. Стельмах).

Своєрідним показником зв'язку предикацій в ускладненому реченні є дистантне розташування напівпредикативної конструкції щодо означуваного слова. Конструкції на зразок *Он сніпок валяється біля причілка*, ***миршавий такий і нікудишній уже*** (В. Яворівський) мають виразне емоційно-експресивне забарвлення, слугують засобом увиразнення, сприяють пожвавленню викладу та створюють розмовний стилістичний колорит.

Валентні особливості адвербіальних і атрибутивних синтаксем як трансформованих предикатів елементарного простого речення цілком або частково зберігаються, незважаючи на пониження їх предикатного рангу, що з присудкової (центральної) позиції переміщується в периферійну позицію напівпредикативних компонентів. З огляду на специфіку категорії напівпредикативності виокремлюємо два типи синтаксичних зв'язків: на першому рівні членування – між базовим елементарним реченням і ад'єктивною НК; на другому рівні членування – між вторинною синтаксемою, вираженою ад'єктивом, та складниками напівпредикативної конструкції – валентно- й невалентно зумовленими. Такий аналіз зумовив розпрацювання типології вторинних синтаксем як центральних компонентів НАК:

1. НАК із валентно прогнозованими компонентами:

1.1) одновалентні, здатні встановити семантичний і граматичний зв'язки з базовим суб'єктом (S_1) або вторинним суб'єктом (S_2), напр.: *Він лився*, *як світло*, *як вода*, *поблискуючи чи то снігом*, *чи рибою*, *що мерехтіли переді мною*, ***враженою***, *не даючи розглядіти себе* (М. Матіос // *Він* ^{S1} *лився* ^{P1}... + *Я* ^{S2} ***була враженою*** ^{P2};

1.2) двовалентні, у валентну рамку яких входять дві субстанційні синтаксеми, наприклад, суб'єкт (S_2) і об'єкт (О): *Ось і дуб стоїть,* ***розбитий*** *грозою* (М. Стельмах) // *Стоїть* ^{P1} *дуб* ^{S1} + *Гроза* ^{S2} ***розбила*** ^{P2} *дуб* ^{O};

1.3) тривалентні, наприклад, якщо в лівобічній позиції вторинної предикатної синтаксеми перебуває суб'єкт (S_2), а в правобічній – об'єкт (О) й інструменталь (І): ***Сокирою підтятий***, *повалився жидок додолу* (І. Франко) // *Повалився* ^{P1} *жидок* ^{S1} *додолу + Хтось* ^{S2} ***підтяв*** ^{P2} *жидка* ^{O} *сокирою* ^{I};

1.4) чотиривалентні (рідко), напр.: *Помітила книгу*, ***залишену мені тобою на столі*** // *Я*^{S1} *помітила* ^{P1} *книгу* ^{O1} + *Ти* ^{S2} ***залишив*** ^{P2} *мені* ^{A} *книгу* ^{O} *на столі*^{Loc}.

2. НАК із валентно незумовленими компонентами, напр.: *Останній жрець печального народу бурмоче гімни*, ***складені*** *колись* (Л. Костенко).

3. НАК із комбінованою сполучуваністю, що містять як валентно прогнозовані, так і не зумовлені валентністю компоненти, напр.: *На тую тему покотилася* ***балачка***, *чимраз* ***живіша і живіша*** (Б. Лепкий).

Зауважимо, що валентно прогнозовані й валентно не зумовлені синтаксеми можуть бути виражені як відмінковими, так і прийменниково-відмінковими формами, означатися прислівником, інфінітивом.

Висновки дослідження і перспективи. Отже, ад'єктивні компоненти, потрапляючи в напівпредикативну позицію, співвідносну з присудковою, завжди відкривають суб'єктну іменникову семантико-синтаксичну позицію. Проте в цій невластивій для них формально-синтаксичній позиції НК розширюють валентну спроможність. Відкриття двох і більше іменникових семантико-синтаксичних позицій засвідчує глибше входження відповідного ад'єктивного компонента до дієслівної сфери. У художньому мовленні поширені НАК із комбінованою сполучуваністю, що дають письменнику змогу найповніше представити інформацію про дійсність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.
2. Дудик П. С. Просте ускладнене речення. Вінниця: ВДПУ, 2002. 336 с.
3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К.: Наук. думка, 1982. 210 с
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк : ДонНУ, 2006. 378 с.
5. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
6. Мелешкевич Л. Семантична організація речення та предикат: напрями дослідження. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, 2010. Вип. 89 (4). С. 194–198.
7. Мірченко М. Категорії предикативності та предикатності в системі категорій речення. *Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології*. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 70–84.
8. Мойсієнко А. Синтаксичні відношення в простому ускладненому реченні: синкретизм відношень. *Науковий вісник Чернівецького університету.* Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 475-477: *Слов'янська філологія.* С. 64–67.

УДК 81'276:81'37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.12

НОВОАНГЛІЗМИ-ПЕРСОНОНОМЕНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

NEW ANGLICISMS–PERSONONOMENA IN THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT

Фаріон І.Д.,
orcid.org/0000-0002-5368-2055
доктор філологічних наук, професор,
доцент катедри української мови
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано особливий пласт запозичених англізмів в українській мові, що виникли як авторські новотвори за певних англомовних суспільно-культурних обставин. Ці англізми ідентифікуємо як *персонономени,* а процес їхнього виникнення називаємо *персонономінацією.*

У дослідженні розкриваємо соціолінгвальний контекст та лексико-семантичне поле *новоанглізмів-персонономенів* та їхню кількість серед вибірки 100 поширених новоанглізмів в нашому інформаційному просторі; аналізуємо їхню корельованість із чужомовною реалією та потребою її перенесення в українську дійсність, а відтак добираємо чи створюємо українські відповідники як спосіб актуалізації національних поняттєво-вербальних процесів.

В окремих випадках така лексика (на зразок *бот* чи *влог*) є розширенням поняттєво-вербальної бази нашої мови та дійсности, проте в абсолютній більшості запозичених лексем українські відповідники – це актуалізація словотвірних можливостей української мови (*буккросинг – книгообіг, книгообмін; стейкхолдер – зацікавлена сторона, користач; сторітелінг – оповідки, казки, байки, новелетки* та ін.). Предметом системного аналізу є два показові новоанглізми (чи псевдоанглізми) *фрилансер* і *бот* в соціокультурному, лексико-семантичному й етимологічному контексті, а також пошук їхніх українських відповідників.

Вивчення явища *англобарбаризації* в соціокультурному та націєцентричному контексті вможливить вибудувати механізми захисту лексичної системи української мови від невмотивованих *новоанглізмів-персонономенів*. Соціолінгвальна залежність від цих запозичень свідчить про несамостійність мислення певної частини українського суспільства, відсутність національного самоусвідомлення та знань з української мови. Пропонована стаття пропонує способи розв'язання проблеми невмотивованої кількости англізмів авторського походження.

Ключові слова: новоанглізми, псевдоанглізми, персонономен, персонономінація, лексико-семантичний та етимологічний аналіз, соціокультурний контекст.

In this article it is analyzed a special layer of English borrowings in the Ukrainian language, which emerged as author's neologisms in certain English-speaking socio-cultural circumstances. We identify these English borrowings as *personononomena*, and the process of their occurrence is called *personomization.*

The study reveals the socio-linguistic context and lexical-semantic field of *New anglicisms - personononomena* and their number among the sample of 100 common New anglicisms in our information space; we analyze their correlation with the foreign-language reality and the need to transfer it to the Ukrainian reality, and thus select or create Ukrainian equivalents as a way to actualize national conceptual and verbal processes.

In some cases, such vocabulary (such as *бот [bot]* або *влог [vlog]*) is an extension of the conceptual and verbal base of our language and reality, but in the vast majority of borrowed tokens Ukrainian equivalents – is the actualization of word-formation capabilities of the Ukrainian language (*буккросинг [bookcrossing] – книгообіг, книгообмін; стейкхолдер [stakeholder] – зацікавлена сторона, користач; сторітелінг [storytelling] – оповідки, казки, байки, новелетки*, та ін.). The subject of systematic analysis is two demonstrative New anglicisms (or pseudo-anglicisms) *фрилансер [freelancer]* і *бот [bot]* in the socio-cultural, lexical-semantic and etymological context, as well as the search for their Ukrainian equivalents.

The study of the phenomenon *of Anglo-barbarization* in the socio-cultural and nation-centric context will make it possible to build mechanisms for protecting the lexical system of the Ukrainian language from unmotivated New anglicisms - personononomena. Sociolinguistic dependence on these borrowings shows the lack of thinking independence of a certain part of Ukrainian society, lack of national self-awareness and knowledge of Ukrainian language. The given article shows the ways for solving the problem of unmotivated number of English borrowings of author's origin.

Key words: New anglicisms, pseudo-anglicisms, personononomenon, personomization, lexical-semantic and etymological analysis, socio-cultural context.

Постанова проблеми. Проблема нестримного потоку *англізмів* в українській мові – це фокус етнопсихологічної, суспільно-політичної, а відтак мовної проблематики. Кульмінаційні історичні процеси неминуче виявляють себе через чужі мовні засоби, що показово сигналізують про ідеологічний напрям розвитку суспільства та його (не)спроможність вистояти в часи глобалізму й нав'язаного мультикультуралізму. Безпрецедентна хвиля *англіїзації* як глобального явища в нашому національно ослаблому суспільстві містить реальні загрози для лексичної структури мови і ментальности українців. Ще не подолавши понад трьохсотлітній натиск російської мови під фальшивим гаслом інтернаціоналізації, українці потрапили в пастку *глобальної англіїзації*.

Основна причина сучасних масованих, навальних запозичень як *барбаризації* полягає в суспільно-психологічному чинникові. Носій на підсвідомому рівні визначає перевагу чужої мови над своєю, злегка й безперешкодно піддається чужому впливові як моді, тенденції чи престижу. Для нього чуже слово є способом підвищення самооцінки й самоствердження, себто він розумово залежний від зовнішнього світу, позаяк безсилий і не здатний наповнитися своїм. У такому випадкові рідна мова, як і сама людина, втрачає здатність до саморозвитку і, понад то, здатности боронити «*індивідуальність свого народу і його право бути самим собою*» [1, с. 390].

Вивчення явища англобарбаризації в соціокультурному та націєцентричному контексті вможливить вибудувати механізми захисту лексичної системи української мови від невмотивованих англізмів.

Аналіз досліджень з порушеної проблематики. Перше двадцятиліття третього тисячоліття – це вибух *англізмів* в українській мові, про що ми вже зазначали в нашій розвідці двадцятилітньої давнини, а також у нещодавніх дослідженнях [2; 3, с. 110–135; 4. 5–59]. Над проблемою запозичення англізмів працювали також Я. Голдованський, Я. Жлуктенко, Б. Ажнюк, П. Селігей [5; 6; 7; 8], серед найновіших розвідок дисертаційні праці Н. Попової [9], О. Стишова [10], С. Федорець [11], Л. Архипенко [12], Я. Битківської [13], О. Лапінської [14], Т. Майструк [15], Н. Ясинецької [16] та інші, а також численні статті на цю тему, де досліджено ступені освоєння англізмів, їхню лексико-семантичну структуру, синтагматично-парадигматичні, прагматичні зв'язки і функціювання, доцільність та перспективність входження до мовної системи та вплив позамовних чинників, а також напрацювання словників англізмів.

Постанова завдання. Предметом нашого аналізу є значною мірою вмотивовані запозичення, що виникли як авторські новотвори за певних англомовних суспільно-культурних обставин. Серед них трапляються *псевдоанглізми* на зразок *бот*, що насправді чеського походження, але зазвичай потрапило в інші мови через англомовне посередництво. Процес виникнення новоанглізмів у нашій мові, з огляду на їхній авторський характер, називаємо ***персонономінацією,*** а новоанглізми (чи англоамериканізми) **– *персонономенами***.

Серед наших першорядних завдань: а) розкрити соціолінгвальний контекст та лексико-семантичне поле *англізмів-персонономенів* та показати їхню кількість серед вибірки 100 поширених англізмів в нашому інформаційному просторі; б) проаналізувати їхню корельованість із чужомовною реалією та потребою її перенесення в українську дійсність; в) дібрати чи створити українські відповідники як спосіб актуалізації національних мисленнєвих процесів, адже «*кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасности, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціяльної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діялектів народного говору*» [17 т. 37, с. 206–210].

Серед ста дібраних для системного соціолінгвального та лексико-семантичного аналізу англізмів ми виявили 22% таких *персонономенів*: *birdwatching, blog, bot, bookcrossing, case, coming out, crossword, flashmob, freelancer, gender, harassment, lapbook, lifehack, meme, podcast, soft skills, spoiler, stakeholder, startup, storytelling, sex, vlog.*

Деякі з них проаналізуємо в соціолінгвальному контексті з метою заглиблення в реалії мови-джерела (*бот*) та віднайдення їхніх українських відповідників або обґрунтування їхнього вжитку в українській мові (*фрілансер*).

ФРІЛАНСЕР

Наша література, а отже, мова щедротна на неповторні таланти. Проте серед цього багатства винятковою є філософсько-літературна і мистецька творчість геніальної Емми Андієвської (1931 р. н., Донецьк) – громадянки США, мешканки Німеччини та українки з таким запасом українськости, що його стало б на кожного мешканця планети Земля.

Вільно спілкується англійською та німецькою, її твори перекладають англійською, німецькою, французькою, польською, російською, есперанто, івритом, португальською, **але вона творить і живе лише українською:**

«*Я вперше у своєму житті почула українське слово в Вишгороді, куди ми переїхали з Донбасу* (1936 р – І.Ф.). *Там зі мною, п'ятилітнім дитинчам, говорили 16-літні дівчаточка в вишиваних сорочках. Говорили українською з такою гідністю, як ніхто. І коли я мамі продемонструвала, як підхопила оту незнайому мову, мама сказала: «Не сметь! Ребенок омужичивается! <…> **Мене зробила українкою несправедливість**. Я не терплю несправедливости. Байдуже, щодо кого.*

Як це так – «пхе» лише тому, що ті дівчаточка говорили оцією мовою? Ха, я вам дам «пхе»! Я все життя тільки українською мовою пишу. Тільки! А я могла б писати, якщо б хотіла, кількома іншими мовами» [18].

І ось про цю самодостатню українку і мислительку на еміграції, справжнім домом якої є мова, у вікіпедії зазначено, що вона працювала «***фрілансером*** *на радіо «Свобода» упродовж 1959–1963 років*». Не знаю, як би поставилася пані Емма до цього новоанглізма в українському тексті, але вона, з крови та переконань українська мислителька та письменниця, точно б знала питомий відповідник, бо їй добре відомо, що «*Мова – це діялог. Слово, яке не доходить до иншого мертве. Розмова завжди здійснюється з кимось иншим і кожне слово потребує в кожну конкретну мить правильного неповторного тону, аби проникнути через иншу решітку, решітку ино-буття й дійти до иншого співрозмовника*» [19, с. 192].

Отже, англійська словосполука *free lancer* – це 1. ‘найманець’, 2. ‘політик або журналіст, що не належить до якоїсь партії або редакції’ [АУС, с. 531], де прикметник *free* 1. ‘вільний’, 2. ‘невимушений’, 3. ‘добровільний’, 4. ‘незайнятий, звільнений’, 5. ‘щедрий, багатий, значний’, 6. ‘безкоштовний, відкритий, доступний’ [АУС, с. 531]; 1. ‘особа, яка працює без будь-яких довгострокових зобов’язань перед роботодавцем’, 2. ‘особа, яка діє незалежно, не будучи пов’язаною з організацією чи уповноваженою нею’ [MW].

Староанглійське *freo* ‘звільнений; той, що діє з власної волі’, також ‘блогородний, радісний’, походить від прагерманського **friaz* ‘возлюблений, вільний’ (звідси також старофризьке *fri*, старосаксонське *vri*, давньоверхньонімецьке *vri*, німецьке *frei*, голландське *vrij*, готське *freis* ‘вільний’), далі – від праіндоєвропейського **priy-a-* ‘дорогий, возлюблений’, від кореня **pri-* ‘любити’.

Еволюція значення від ‘любити’ до ‘вільний’, мабуть, пов’язана з термінами *beloved* ‘возлюблений’ та *friend* ‘друг’, які застосовували до вільних членів клану, на відміну від рабів (пор. з готським *frijon* ‘любити’, староанглійським *freod* ‘прихильність, дружба, мир’, *friga* ‘любов’, *friðu* ‘мир’, давньоскандинавським *friðr* ‘мир, особиста безпека; любов, дружба’, німецьким *Friede* ‘мир’, староанглійським *freo* ‘дружина’, давньоскандинавським *Frigg* (ім’я дружини Одіна, буквально ‘возлюблена’), середньонижньонімецьким *vrien* ‘брати за дружину’, голландським *vrijen*, німецьким *freien* ‘свататися’) [OED].

Другий складник словосполуки – *lancer* < *lanc* n 1. ‘спис, піка’; 2. ‘воїн зі списом’; 3. ‘ості, остень’ (риболовецьке знаряддя у вигляді списа); 4. ‘ланцет’ (хірургічний інструмент з двосічним лезом). 5. *звич*. ‘кавалерист’ (із пікою) [АУС 2006, с. 773].

Слово *lance* (кін. XIII ст.; як прізвище – кін. XII ст.) походить від старофранцузького *lance* ‘спис, довжина списа’ (XII ст.), далі – від латинського *lancea* ‘легкий спис’ (Марк Теренцій Варрон вважає, що це слово еспанського походження, а точніше кельтіберського). Французьке слово просочилося в германські мови: пор. з німецьким *Lanze*, середньоголландським *lanse*, голландським *lans*, данським *landse* [OED; CIC, с. 583].

Уперше слово-композит *freelancer* ужив шотландський письменник Вальтер Скотт у славетному романі «Айвенго» 1820 року в значенні воїна зі списом, що воює як найманець з власною зброєю, себто – вільний стрілець. Переносного сенсу ця лексема набуває з 1864 року.

З огляду на сучасні обставини, відбулася десемантизація цієї історичної лексичної одиниці, що набула значення мирного робочого фаху – самовільного пошуку роботи (чи одночасно кількох робіт) без укладення довготермінової угоди як позаштатного працівника – **вільнонайманця.** В Україні вільнонайманці зазвичай виконують роботу віддалено через інтернет.

У випадкові з Еммою Андієвською вона, будучи географічно віддаленою від України, живе в самому серці її великої мови, з якої як ніхто з усіх наших письменників творить ядра сенсів:

…
Вели штурпаччю в мозку притьмом згинуть.
Втомилась плоть од вічних перегонів
Добра і зла: душа – в суцільних гулях,
Самі піски, суцільна німота,
Ні злетів, ні осяянь, ні мети, –
Усе – з нуля. І бевзь, що цілить в тир [20, с. 69].

Емма Андієвська слушно каже нам, що «***кожна доба інакше унаправлює свої ліхтарі на ті самі явища***» (як у випадкові з історизмом *фрілансер* – І. Ф.). *Масовості не завжди доступний дух. До духу йдуть лише одиниці, хоч теоретично це може робити кожен. І все ж не кожному може бути зрозуміло те щось, що має велику вартість. Я вважаю, що не треба писати всім для всіх, а писати так, як кожен, зокрема, має в цьому свою потребу*» [21, с. 35–36].

Отже, не кожен уміє віднайти свій дім через своє слово, бо не кожен вільний і щасливий власник: «*…у реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина*» [19, с. 189].

БОТ

Одне з найчастотніших слів у нет-мережі – *бот*, що є усіченням (способом аферези через скорочення початку слова) від загальновідомого іменника *робот*. З відкритих джерел, зокрема вікіпедії, відомо, що **робот**, або **бот**, а також **інтернет-бот** тощо (< англ. *bot*, скорочено від англ. *robot*) – спеціальна програма, що виконує автоматично і/або за заданим розкладом які-небудь дії через ті ж взаємодійники (інтерфейси), що й звичайний користувач. Під час обговорення комп'ютерних програм термін уживають здебільшого щодо Інтернету. Зазвичай *ботів* призначають для виконання одноманітної й повторюваної роботи з максимально можливою швидкістю (очевидно, набагато вищою за можливості людини) [22].

В англійській мові – *robot* [ˈrəʊbɒt] має такі значення: *n* 1. 'робот, механічна людина', 2. 'автомат, телемеханічний пристрій', 3. *ав*. 'автомат управління', a ~ bomb *ав*. 'керована авіаційна бомба', a ~ pilot *ав*. 'автопілот', a ~ plane 'безпілотний літак', 4. *перен*. 'бездушна людина, людина-машина', 5. 'автоматичний сигнал вуличного руху' [ВАУС]; bot *n.* 'комп'ютерна програма, яка працює автоматично, шукає і знаходить інформацію в інтернеті' (CD).

Крім того, *бот* – це омонімна лексема: '*личинка мотиля, який є внутрішнім паразитом тварин; зазвичай він живе в шлунку і, проходячи через шлунково-кишковий тракт господаря, осідає на землі*' [23; 24].

Перше вживання усіченої форми *бот* <*робот* датують 60-и роками XX століття, тоді як друге омонімне значення лексеми *bot* в англійській мові пов'язують з голландським, фризьким чи німецьким джерелом XVI століття (4; 5). Є вже і складний похідник ***чат-бот*** первісно як служба обслуговування клієнтів, щоб відповісти на запитання щодо товару, який поширений на інші інтернет-сфери спілкування, зокрема *телеграм* [23].

Проте чи насправді *робот* і його похідник *бот* англійського походження, як це нам вказують лексикографічні джерела англійської мови і, наприклад, поширене джерело вікіпедія? Звісно, що ні.

Термін *робот* 2021 року відсвяткував 100-літній ювілей. Уперше це слово використав відомий чеський письменник Карел Чапек 1921 року в своїй п'єсі «R.U.R.» «Rossumovi Univerzální Roboti», де під словом *робот* крилися одухотворені потвори на зразок чудовиськ, які хоч і біологічні істоти, але їх можна зібрати з різних запчастин. Спершу для таких людиновидних істот Карел Чапек використав запозичене з латинської мови слово *labor* < *робота, праця*, проте його брат художник Йожеф Чапек засумнівався в звучності слова *лаборжі* в чеській мові і, не відриваючись від мольберта, сказав: «*То назви їх просто «роботами»*». В основі цього новотвору лежало знайоме чеське слово *робота,* що означає не просто будь-яку працю взагалі, а надзвичайно важкий, каторжний труд; панщину. 1923 року п'єсу «Р.У.Р.» перекладено англійською мовою, а за кілька літ потому «робота» внесено до Оксфордського словника [ЕСУМ 5, с. 100; 25].

За два десятиліття, 1941 року, американський письменник-фантаст Айзек Азімов (Ісаак Юдавіч Азімаў, уродженець Білорусі) вдихнув у чеський новотвір друге дихання. Вийшло його оповідання «Брехун!», де запропоновано перше похідне слово від терміна *рóбот – robotics* (*robot+technics*, робототехніка), тобто наука, що розробляє і вивчає роботів. За рік в оповіданні «Хоровод» Айзек Азімов сформував три закони робототехніки – обов'язкові правила поведінки для роботів. До цього роботи цікавили письменників переважно як механічні створіння, що збунтувалися проти людей [25].

Етимологія слова *робота* сягає праслов'янського **orbiti* 'працювати на когось', похідне від *orb* 'раб', старослов'янське – *раб* 'працювати на когось, прислуговувати', споріднене з давньоверхньонімецьким *ar(a)beit(ï)* 'робота, тягота, нужда', середньоверхньонімецьке *ar(e)beit*, нижньоверхньонімецьке *Arbeit* 'робота', готське *arbaips* 'робота, нужда'. Натомість у слов'янських мовах маємо: московське *работать*, білоруське *рабіць*, давньоруське *робити* 'поневолювати, перетворювати на рабів; працювати, виконувати роботу', польське *robić* 'робити', чеське *robiti*, словацьке *robit'*, нижньолужицьке *robiś*, болгарське *работя* 'працюю, обробляю землю', сербохорватське *рáбити* 'уживати, користуватися, використовувати' [ЕСУМ 5, с. 989], *робить* < роб 'раб, невольник' [Ф. ЭСРЯ III, с. 487].

То хто ж такі *боти* (*ро-боти*) сьогодні в інтернет-просторі, що пройшли столітню еволюцію від новотвору братів Чапеків *робот* та етимологічного значення слова '*робота*' як *рабство*, себто *тяжка підневільна праця* до усіченого похідника *бот*?

Боти – це автоматизовані програми, які залишають, зазвичай, ті самі коментарі під різними дописами. Вони не провадять власної дискусії або її не аргументують (на відміну від *тролів*, що є реальними істотами). Бот ніколи не відповідатиме – він не вміє цього робити. Боти атакують вливових публічних осіб, інші їх не цікавлять. На бота слід скаржитися і забанювати. Боти

впливають на суспільну думку та спрямовують її в потрібне русло для тої чи тої політичної сили або бізнес-структури з чітко визначеним завданням. Боти дієвий інструмент в руках політиків з метою дискредитації своїх супротивників. Для цього вони створюють так звані *ботоферми* як ще один метафоричний лексичний складний похідник, утворений від *ро́бота*, що не думає, а виконує механічну дію, закладену з певною метою керівною силою. Ботів розпізнають за відсутністю особистої інформації, світлини та справжніх друзів, наявності в друзів значної частини акаунтів, які також схожі на ботів, за цілодобовою активністю та ін. [26].

Оже, еволюція чеськомовного індивідуального новотвору від братів Чапеків *робот <робота* свідчить не лише про семантичне розширення цієї лексичної одиниці під впливом розвитку технічної думки і суспільних процесів, але створення ще одного лексичного похідника *бот* в англомовному інтернет-просторі у 60-х роках ХХ століття. Можливо, висока продуктивність вживання цієї лексеми зумовлена також її омонімним значенням в англійській мові як '*внутрішнього паразита тварин*'. Сучасне використання слова *bot* в дивовижний спосіб перегукується з давнішими вживаннями на позначення *паразитичного черв'яка або опариша*, а в епоху Першої світової війни в австралійсько-новозеландському сленгові слово також позначало *нікчемну людину, яка тільки створює проблеми* [OED].

Хіба ж теперішні інтернет-боти – це не паразити (нахлібники), що живуть коштом чужої праці і чужих досягнень, гарцюючи на сторінках неугодних комусь публічних осіб ?

З огляду на зазначену питому ще праслов'янську етимологію та функціювання, вживання цього слова в нашій мові цілком прийнятне. Нижче пропонуємо таблицю українських відповідників до *новоанглізмів-персонономенів.* З погляду соціолінгвістичного така лексика розширює поняттєве коло української реальности та заохочує творити питомі новотвори з огляду на своєрідність українськомовної дійсности, що ми і розкрили на конкретних прикладах.

Таблиця *новоанглізмів-персонономенів* та українських відповідників

№	Новоанглізми (чи псевдоанглізми)	Українські відповідники
1.	бот	–
2.	буккросинг	книгообіг, книгомандри
3.	бьордвотчинг	птахоспостереження
4.	влог	–

Продовження таблиці

5.	гендер	соціостать
6.	камінг-аут	зізнання
7.	кросворд	хрестиківка
8.	лайфхак	навід, порада, підказка, лазівка
9.	лепбук	книжка-вкладанка
10.	мем	–
11.	подкаст	передача, запис, студія
12.	секс	любощі
13.	спойлер	шкідник, капосник, паскудник
14.	стартап	запуск, почин
15.	стейкхолдер	зацікавлена сторона, користач
16.	сторітелінг	оповідки, казки, байки, новелетки
17.	флешмоб	раптівка, попис
18.	фрілансер	вільнонайманець
19.	харасмент	домагання

Висновки. Позамовні чинники, зокрема соціокультурні обставини, в процесах запозичення лексики відіграють вирішальну роль. Зазвичай мова-джерело – це мова економічно й політично провідної держави світу з агресивною мовною політикою глобалізаційного штибу. Проте це не означає, що інші держави та мови мають цій політиці підлягати. Навпаки, варто базуватися на національному принципі з власною мовною першорядністю.

Новоанглізми-персономени – окремий підвид запозичених англізмів, що є згущеним виявом чужомовних реалій та персональною творчістю, яка потребує переосмислення на українськомовному ґрунті та пошуку питомих відповідників, що ми й запропонували в нашому дослідженні. В окремих випадках така лексика (на зразок *бот* чи *влог*) є розширенням поняттєво-вербальної бази нашої мови та дійсности, проте в абсолютній більшості запозичених лексем українські відповідники – це актуалізація словотвірних можливостей української мови (*буккросинг – книгообіг, книгообмін; стейкхолдер – зацікавлена сторона, користач; сторітелінг – оповідки, казки, байки, новелетки* та ін.).

Соціолінгвальна залежність від запозичених *новоанглізмів* свідчить про несамостійність мислення так званої української еліти в публічному просторі, відсутність національного самоусвідомлення та знань з української мови, що породжує несформованість питомих завдань та рабську залежність від чужих понять. Це дослідження є частиною майбутньої монографії про явище англобарбаризації в українській мові та способи її вмотивованої нейтралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булаховський Л. А. *Вибрані праці в п'яти томах*. Том перший. Загальне мовознавство. Київ : Наукова думка, 1975. 495 с.

2. Фаріон І. Англомовний наступ в українській дійсності. *Сучасність*. 2000. № 3. С. 150–156.

3. Фаріон І. Українська мова в пастці англоварваризації: причини, наслідки, суть. *Націоналізм vs глобалізм: нові виклики. Збірник матеріалів Сьомих Бандерівських читань. Київ, 8 лютого 2020 р.* / упор. Ю. Сиротюк, Т. Бойко, Ю. Олійник. Київ : недержавний аналітичний цент «УССД» – ТОВ «Основа», 2020. С.110–135.

4. Фаріон І. Англоварваризація: термін і дійсність / *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності.* Монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. С. 5–59.

5. Голдованський Я. Лексичні англізми як етимологічна група в системі мови-реципієнта. *Мовознавство*. 1981, № 2.

6. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини. Київ : Видавництво Київського університету, 1964. 168 с.

7. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.

8. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 625 с.

9. Попова Н. О. Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця XX та початку XXI століття: автореф. дис... канд. філол. наук. Харків : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. 17 с.

10. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2003. 597 с.

11.Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами: дис. ... канд. філол. наук. Харків : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2005. 203 с.

12. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2005. 20 с.

13. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англізмів у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. 368 с.

14. Лапінська О. М. Англіцизми в структурі українського художнього тексту кінця XX – початку XXI ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2013. 20 с.

15. Майструк Т. С. Англійські запозичення у функціонально-стильових різновидах української мови кінця XX – початку XXI століть: автореф. дис. канд. філол. наук. Кривий Ріг, 2010. 20 с.

16. Ясинецька Н. А. Структурно-семантичні особливості та функціонування новітніх англізмів в українській мові: дис. … канд. філол. наук. Київ, 2013. 253 с.

17. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.

18. Андієвська Е.: «Для того, щоб існувала Україна, треба мову». URL: https://www.dw.com/uk/% (дата звернення 26.05.21); https://www.youtube.com/watch?v=4MWE0HL3RJc (дата звернення 30.03.2021).

19. Ґадамер Г.-Ґ. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Київ : Юніверс, 2001, с. 188–194.

20. Андієвська Е. Каварня. Поезії. Сучасність, 1983. 126 с.

21. «Буття прочинилося навстіж…». Емма Андієвська (до 80-ліття з дня народження). Біобібліографічний покажчик / уклад. О. Круківська; ред. С. Чачко; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». К., 2011. 52 с. (URL: http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2889.pdf).

22. Бот. Матеріали вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0 (дата звернення 5.06.2021).

23. Bot. URL: https://www.dictionary.com/browse/bot (дата звернення 5.06.2021).

24. Bot. URL: https://www.lexico.com/en/definition/bot (дата звернення 5.06.2021).

25. Терміну «робот» виповнюється 90 років. Його придумав слов'янин. URL: https://www.istpravda.com.ua/short/2011/08/1/48350/ (дата звернення 7.06.2022).

26. Ярликова О. Знайомтеся, бот! Як виявити та протистояти фейковим акаунтам в соцмережах. URL: https://rubryka.com/article/how-to-detect-fake-accounts/ (дата звернення 5.06.2021).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУС – Гороть Є. І. Коцюк Л. М., Малімон Л. К., Павлюк А. Б. / під загальним керівництвом Є. І. Гороть. Англо-український словник. Вінниця : Нова Книга, 2006. 1700 с.

ВАУС – Гороть Є. І., Коцюк Л. М., Малімон Л. К., Павлюк А. Б. Великий англо-український словник. 100 тисяч слів. Вінниця : Нова книга, 2011. 1700 с. URL: https://e2u.org.ua/s?w=bully&dicts=17&highlight=on&filter_lines=on

ЕСУМ **–** Етимологічний словник української мови : У семи томах / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

СІС – Словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.

Ф.ЭСРЯ **–** Фасмер М. Этимологический словарь русского язика. Москва : Изд-во «Прогресс», 1964–1973. Т. I– IV.

CD – Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org.

MW – Dictionary by Merriam-Webster. URL: https://www.merriam-webster.com/.

OED – Online Etymology Dictionary / Douglas Harper, 2001. URL: https://www.etymonline.com.

УДК 81’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.13

ДІЄСЛІВНІ СТИЛІСТЕМИ У ДІАЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ ТЕХНІЧНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

VERB STYLISTIC FUNCTIONS IN THE DIALOGUE STRUCTURE OF TECHNICAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXT

Шабуніна В.В.,
orcid.org/0000-0001-7957-3378
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Бутко Л.В.,
orcid.org/0000-0002-8817-3381
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Сізова К.Л.,
orcid.org/0000-0002-3269-6343
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті наголошено, що мовне повідомлення виконує своє комунікативне завдання лише за умови його адекватного сприйняття адресатом. Особлива роль у підтриманні контакту між автором і читачем технічного науково-навчального тексту належить дієслівним стилістемам.

Автори підкреслюють, що важлива потреба мовців у спілкуванні задовольняється саме вживанням дієслів, їх стилістична потужність зумовлена не лише їхньою семантикою, а й розгорнутою системою морфологічних форм. Продемонстровано, що використання дієслів 1-ої особи множини теперішнього часу недоконаного виду забезпечує діалог автора з читачем; конструкції з дієслівними формами 1-ої особи множини майбутнього або минулого часу допомагають підготувати читача до сприйняття, нагадати про вже сказане; неактуальний теперішній час демонструє адресатові перебіг дій і процесів як аксіому; вжиті автором безособові форми дієслова, співзвучні з особовими, вказують на узагальненість змісту науково-навчального тексту; дієслова 2-ої особи множини доконаного виду наказового способу забезпечують ефект спілкування й особистого контакту автора з адресатом; конструкції з дієсловами 1-ої особи множини наказового способу доконаного виду сприяють встановленню тісного контакту з адресатом технічного науково-навчального тексту; за допомогою аналітичних форм наказового способу автор спонукає читача до спільних роздумів, показує йому бажаність зазначеної дії; використовуючи інфінітив дієслів доконаного виду в значенні наказового способу, автор підкреслює категоричність наказу, обов’язковість дотримання певних інструкцій і виконання зазначених завдань; уживаючи дієслова на позначення ментальних дій суб’єкта стосовно предмета дослідження в поєднанні зі словами категорії стану, автор дає суб’єктивну оцінку змісту тексту, наголошує на його важливих моментах. Ці основні дієслівні форми забезпечують оптимальну діалогічну взаємодію між автором і адресатом технічного тексту науково-навчального підстилю.

Ключові слова: комунікація, діалогічність, автор, адресат, технічний науково-навчальний текст, науково-навчальний підстиль, дієслівні стилістеми.

The article emphasizes that the language message performs its communicative task only if it is adequately perceived by the recipient. Verb stylistic functions play a special role in maintaining contact between the author and the reader of the technical scientific and educational text.

It’s emphasized that the important speakers’ need in communication is satisfied by the use of verbs, and its stylistic power is due not only to its semantics, but also a manifold system of its morphological forms. It is shown that the use of verbs referring to the 1st person plural of the present tense of the imperfect form provides a dialogue between the author and the reader; constructions with verb forms referring to the 1st person plural of the future or past tense help the reader to perceive new information or remind already known data; the irrelevant present tense demonstrates to the addressee the course of actions and processes as an axiom; the impersonal forms of the verb used by the author, which are consonant with the personal ones, indicate the generalization of the content of the scientific-educational text; verbs referring to the 2nd person plural of the perfect form of the imperative mood provide the effect of communication, personal contact of the author with the addressee; constructions with verbs referring to the 1st person plural of the imperative mood of the perfect form contribute to the close contact with the addressee of the technical scientific and educational text; with the help of analytical forms of the imperative mood the author encourages the reader to think together, shows him the desirability of this action; using the infinitive of verbs of the perfect form in the meaning of the imperative mood, the author emphasizes the categorical nature of the order, the obligation to follow certain instructions and perform these tasks; using verbs which denote the mental actions of the subject in relation to the subject of study in combination with

the words of the category of state, the author gives a subjective assessment of the content of the text and emphasizes its important points. These basic verb forms provide optimal dialogic interaction between the author and the addressee of the technical text of the scientific and educational substyle.

Key words: communication, dialogicity, author, addressee, technical scientific and educational text, scientific and educational substyle, verb stylistic functions.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальним аспектом комунікативного напряму мовознавства є аналіз лінгвістичних засобів викладу матеріалу, оскільки саме мовні ресурси слугують для вираження смислів у текстовій діяльності та значною мірою визначають успіх спілкування.

Часто в процесі навчання викладачі, концентруючи увагу на суті навчальної дисципліни, другорядного значення надають способу спілкування, хоча саме він визначає ставлення до предмета обговорення. І саме це необхідно враховувати при лінгвістичному аналізі текстів науково-навчального підстилю. Безсумнівно, оцінку предметного змісту підручника чи навчального посібника повинні давати представники тих наук, про які йдеться в тому чи тому науково-навчальному тексті: тільки вони можуть кваліфіковано оцінити суть предмета. Аналіз же способів викладу привертає увагу лінгвістів, оскільки мова є системою ресурсів для вираження смислів у текстовій діяльності.

У навчальному дискурсі наявна взаємодія двох комунікантів – викладача і студента. Викладач, що володіє професійним знанням, впливає на студента через усний чи писемний текст. Цей текст презентує зміст навчальної дисципліни, тобто навчальну інформацію, за допомогою якої у студента формується система професійних знань та уявлень.

Навчальний текст є сферою своєрідного перетину викладача та студента. Успіх комунікації у навчальному процесі безпосередньо залежить від того, наскільки сприятливе підґрунтя має навчальна інформація. Процес її розуміння залежить від системи уявлень, сформованої у студента на певний момент. Вона визначає ставлення студента до предмета обговорення, рівень і глибину розуміння та інтерпретації матеріалу [3; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню наукового стилю та його жанрів присвячені праці І. Гавриша, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Н. Зелінської, Л. Івашенко, А. Коваль, А. Медведєва, Н. Непийводи, Г. Онуфрієнко, П. Селігея, В. Шарканя, С. Яреми та інших дослідників, але засоби діалогічної організації жанрів науково-навчального підстилю не були об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Постановка завдання. Стаття покликана поглибити вивчення діалогічної організації наукового тексту, дослідити та схарактеризувати морфологічні ресурси забезпечення комунікативної взаємодії між автором і адресатом технічного тексту науково-навчального підстилю.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, мовне повідомлення виконує своє комунікативне завдання лише за умови його адекватного сприйняття адресатом. При створенні висловлення під впливом фактора адресата відбувається оброблення цього висловлення для досягнення максимального комунікативного ефекту, встановлення контакту з читачем та активізації його розумової діяльності. О. Потебня зауважує, що «…за допомогою слова не можна передати іншій людині свою думку, а можна лише збудити в ній її власну» [8, с. 167].

Особлива роль у підтриманні комунікативного контакту між автором і читачем належить стилістично навантаженим формам дієслова. Як слушно зазначає П.С. Дудик [1, с.200], «вживанням дієслів задовольняється важлива потреба кожного з мовців у спілкуванні з іншими». Стилістична потужність дієслів зумовлена не лише їхньою семантикою, а й розгорнутою системою морфологічних форм. У досліджуваних технічних науково-навчальних текстах автор використовує особові форми дієслова і без особових займенників, оскільки вказівка на діяча особовим закінченням дієслова достатньо виразна.

Вживання дієслів 1-ої особи множини теперішнього часу недоконаного виду (*вважаємо, використовуємо, виражаємо, встановлюємо, застосовуємо, знаходимо, маємо, можемо, ділимо, перевіряємо, прирівнюємо, робимо висновки* тощо) свідчить про авторську присутність, про те, що автор науково-навчального тексту співпрацює з адресатом, виконує зазначені дії одночасно з ним, залучає читача до спільних висновків і задовольняє його прагматичні сподівання. Наприклад: *Звідси* ***робимо висновок****, що* $\alpha_{01} = x_1$ [ОЦС, с.104]; ***Підставляємо*** $S_{z\,min}$ *у формулу (2.31) замість* S_z [10, с.61]; *Із табл. 11.17 за* $k = 4$, $n = 7$ *і* $q_{кор} = 1$ ***знаходимо*** $P(x) = x^3 + x + 1$ *або* $[P(x)]_2 = 1011$ [7, с. 453].

Очевидно, що така тактика забезпечує діалог автора з читачем. На думку О. Потебні, діалог завжди передбачає нерозуміння, оскільки висловлення є творчим, авторським процесом, а отже, до певної міри неповторним і незрозумілим [8].

Використовуючи конструкції з дієслівними формами 1-ої особи множини майбутнього чи минулого часу, автор реалізує комунікативну інтенцію –підготувати читача до сприйняття, націлити адресата на подальший виклад навчального матеріалу або нагадати про вже сказане. Вживання синтетичних і аналітичних форм дієслова майбутнього часу 1-ої особи множини недоконаного виду *(вважатимемо, вживатимемо, позначатимемо, розглядатимемо, будемо вважати (говорити, записувати, застосовувати, називати, ототожнювати, оцінювати, позначати, розрізняти, розташовувати)* тощо) дозволяє автору передати тривалу нерезультативну дію. Наприклад: *множину* $Y=\{Y_1, Y_2, ..., Y_к\}$ *в необхідних випадках* ***розглядатимемо*** *як множину виходів блока пам'яті автомата* [7, с.46]; *Як критерій оцінки складності цифрового пристрою, синтезованого на РКЕ,* ***використовуватимемо*** *сумарну кількість контактів реле або сумарну кількість пружин контактів реле* [7, с.244]; ***Будемо вважати,*** *що і навантаження, яке діє на таку оболонку, також симетричне відносно осі* [9, с. 44].

За допомогою форм 1-ої особи множини простого майбутнього часу доконаного виду (*визначимо, візьмемо, дістанемо, замінимо, зобразимо, зупинимося, нагадаємо, обчислимо, перетворимо, побудуємо, повернемося, позначимо, порівняємо, проілюструємо, розглянемо, сформулюємо* тощо) автор виражає переважно нетривалу, результативну дію в певний момент її здійснення. Такі форми дозволяють автору технічного науково-навчального тексту експлікувати процес формування думки, а також демонструвати логіку наукового мислення: *Так само* ***визначимо*** *кількість зубців коліс передач перебірної групи (рис. 2.13): [вирази]* [10, с. 62]; *З останнього рівняння* ***отримаємо*** *формулу настроювання гвинторізного ланцюга [формула] (14.13)* [6, с. 249].

Крім того, задля реалізації комунікативної стратегії автор використовує дієслова в 3-ій особі множини без формально вираженого підмета. Такі дієслова втрачають здатність указувати на конкретну особу і набувають узагальнено-особового значення. Наприклад: *Для визначення логічної функції* ***будують*** *таблицю, кількість рядків якої дорівнює числу наборів значень змінних, а кількість стовпців – n+1* [7, с. 61]; *Ефективність (η) ТО автомобіля* ***визначають*** *як відношення кількості відмов* $n_{ТО}$*, виявлених у процесі профілактики, до кількості зареєстрованих відмов у процесі експлуатації автомобіля [формула]* [5, с. 34].

Для того щоб продемонструвати адресатові «характеристики певних постійних станів істот і речей або перебіг дій і процесів як даність, аксіоматичну істину, закономірність на основі наукових узагальнень, власного досвіду чи традиційної усталеності в народі» [13, с. 283], автор вживає неактуальний теперішній час.

Використовуючи безособові форми дієслова, співзвучні з особовими, вжиті у формі середнього роду минулого часу дійсного способу або у формі теперішнього часу дійсного способу, споріднені з 3-ою особою однини, автор досягає узагальненості змісту науково-навчального тексту. Наприклад: *Як уже* ***зазначалося****, повну обробку виробу тривалістю* t_{p0} *можна виконати в однопозиційному автоматі (рис. 4.6, а)* [15, с. 64]; *Вище* ***відзначалося, що*** *при взаємодії термодинамічної системи з навколишнім середовищем відбувається обмін енергією, причому один зі способів її передачі робота, а інший – теплота* [14, с. 19].

Дієприслівники доконаного й недоконаного виду адресант синтагматично сполучає в реченні з дієслівними формами майбутнього чи теперішнього часу дійсного способу, вжитими щодо конкретної особи, або з формою інфінітива в безособовій конструкції, щоб виразити одночасність дій (додаткова дія збігається з основною в теперішньому або майбутньому часі) чи показати адресатові, що додаткова дія передує основній [3, с. 430]. Наприклад: ***Зменшити*** *надмірність повідомлень* ***можна, використовуючи*** *методи оптимального статистичного кодування, які розглядаються в розд. 12* [7, с. 344]; ***Аналізуючи*** *рівності,* ***бачимо****, що за послідовного перемикання коліс першої групи частота обертання вала III змінюється в φ разів* [10, с. 44]; ***Розглядаючи*** *головним чином методологію розробки досить складних ЕМСАК на прикладі ПУ, коротко* ***зупинимося*** *на автоматизації процесу динамічного гальмування ШПУ* [2, с. 59].

Текст науково-навчального підстилю не тільки вміщує інформацію про факти та подає їх теоретичну інтерпретацію, а й виражає авторську інтенцію, спрямовану на привернення уваги адресата, переконання його в правильності авторської думки. Крім того, за допомогою дієслів 2-ої особи множини доконаного виду наказового способу (*викладіть, запишіть, назвіть, перерахуйте, побудуйте, порівняйте, розгляньте, розкрийте, сформулюйте, укажіть* тощо) автор досягає ефекту спілкування та особистого контакту з адресатом. Наприклад: ***Сформулюйте*** *і* ***поясніть*** *узагальнений закон Гука* [9, с. 58]; ***Порівняйте*** *за завадостійкістю системи з амплітудною, частотною і кодоімпульсною модуляціями* [7, с. 475].

Ця комунікативна тактика особливо яскраво виражена в таких жанрах, як методичні рекомендації, збірник задач, навчальний посібник.

Під час вибору та реалізації стратегії мовленнєвого спілкування автор повідомлення прагне бути правильно зрозумілим тим чи іншим адресатом. «Говорячи словами Гумбольдта, будь-яке розуміння є разом із тим нерозуміння, будь-яка згода в думках – одночасно незгода. Коли я говорю, а мене розуміють, то я не перекладаю повністю думки зі своєї голови в іншу, – подібно до того, як полум'я свічки не дробиться, коли я від нього запалюю іншу свічку» [8, с. 226].

З метою досягнення найбільшого комунікативного впливу на адресата адресант підкреслює єдність між собою та слухачем, робить його учасником власних міркувань, прагне встановити з ним тісний контакт, використовуючи в технічних текстах науково-навчального підстилю конструкції з дієсловами 1-ої особи множини наказового способу доконаного виду. Наприклад: ***Припустімо,*** *що задачу розв'язано і її розв'язок подано на рис. III.5 у положенні, коли шукані площини перпендикулярні до площини зображення* [4, с. 122]; ***Уявімо****, що цей процес виконується у двох варіантах – на однопозиційному відкачному посту і на багатопозиційному відкачному автоматі* [15, с. 58].

У науково-навчальних текстах автор, спонукаючи адресата до спільних роздумів і демонструючи йому бажаність тієї чи іншої дії, часто вживає аналітичні форми наказового способу, які творяться за допомогою частки **хай (нехай)**, що додається до форм 3-ої особи дієслів теперішнього чи майбутнього часу (у зазначених конструкціях переважає семантика припущення): ***Нехай*** *повідомлення x_i, яке передається,* ***має*** *лише один результат, тобто $p(x_i) = 1$* [7, с. 315]; ***Нехай задано*** *елементарний кубик, грані якого є головними площинками* [9, с. 35]; ***Нехай*** *куліса* ***займає*** *положення, яке визначається кутами γ і δ (рис. 11.4)* [6, с. 206].

Реалізуючи комунікативний намір, автори збірників задач широко використовують інфінітив дієслів доконаного виду в значенні наказового способу з метою підсилення категоричності наказу, обов'язковості дотримання студентами певних інструкцій та виконання запропонованих завдань: ***Побудувати*** *точку B, симетричну точці A відносно площини $П_2$, і точку D, симетричну точці C відносно осі Ox (рис. I.1)* [4, с. 6]; ***З'єднати*** *найкоротшою лінією точки A і B на видній поверхні зрізаного еліптичного конуса (рис. I.73)* [4, с. 19]; ***Визначити*** *нормальні та дотичні напруження на площинці, нахиленій до горизонтальної осі під вказаним на рисунку кутом $\alpha = 30^o$* [9, с. 36].

Дотримуючись визначеної комунікативної стратегії, автор технічних текстів науково-навчального підстилю часто вживає дієслова, які означають ментальні дії суб'єкта стосовно предмета дослідження (*аналізувати, розрізняти, розробляти, розглядати, порівнювати* тощо), у поєднанні з безособово-предикативними прислівниками, або словами категорії стану (*необхідно, можна, варто, бажано, потрібно, слід, треба, доцільно* тощо), щоб поділитися з читачем суб'єктивно-оцінним ставленням до змісту тексту щодо важливості, необхідності, зумовленості, можливості, переваги чи доцільності описуваних дій, певної пізнавальної процедури, а також наголосити на важливих моментах змісту. Наприклад: *Внаслідок випадкового характеру завад* ***неможливо*** *заздалегідь точно* ***встановити****, який сигнал має бути прийнятий на виході каналу при посиланні визначеного вхідного сигналу* [7, с. 348]. *Тому* ***доцільно аналізувати*** *не окремі величини, а їхнє комплексне сполучення, що має визначений фізичний зміст* [14, с. 133]. *При формулюванні задачі оптимізації* ***потрібно виділити*** *змінні, значення яких можуть змінюватися в досить великому діапазоні і визначаються зовнішніми факторами* [14, с. 483].

Сурядні зіставно-протиставні сполучники *а, але, зате, проте, однак* дозволяють адресанту протиставляти одну думку іншій під час наукового аналізу, підсилювати наступну ідею на фоні попередньої: *При виведенні цього співвідношення потрібно враховувати, що скалярний добуток однойменних ортів дорівнює одиниці,* ***а*** *різнойменних – нулю* [16, с. 34]; ***Рідиною*** *називається фізичне тіло, здатне зберігати об'єм,* ***але*** *не здатне самостійно зберігати форму* [12, с. 15]; *Адаптивні системи керування, хоч і складні,* ***проте*** *практично не здорожують силової установки транспортних засобів загалом, бо з двигуна знімають найскладніші механічні системи керування* [11, с. 271].

Висновки. Не викликає сумніву, що метою будь-якої комунікації є вплив на адресата. Авторською інтенцією є не тільки передання нових знань читачеві, але й доведення актуальності, вірогідності, обґрунтованості та перспективності інформації, яку містять технічні тексти науково-навчального підстилю. З цією метою адресант використовує спеціальні засоби впливу на адресата, які поступово розкривають хід думок автора, сприяють його взаємодії з реципієнтом, забезпечують ефективне сприймання студентом

навчального матеріалу. За слушним зауваженням О. Потебні, «передати думку можна тільки тому, хто готовий її сприйняти, оскільки мова лише активізує розумову діяльність людини, яка, розуміючи, що їй говорять, думає своєю власною думкою, формулює думки зі свого власного матеріалу» [8, с. 95].

Отже, задля реалізації авторських інтенцій, досягнення найвищого перлокутивного ефекту та підтримання комунікативної взаємодії між адресатом і адресантом у технічних науково-навчальних текстах використовуються різні морфологічні засоби, перевагу серед яких мають стилістично навантажені форми дієслова.

Крім морфологічних засобів, діалогічне підґрунтя науково-навчальних текстів, а також комунікативно-пізнавальні потреби наукової комунікації забезпечують інші лінгвістичні засоби, зокрема лексико-семантичні, графічні, синтаксичні тощо. Особливості їх функціонування в текстах науково-навчального підстилю стануть темами наших подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудик П. С. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

2. Електромеханічні системи автоматичного керування та електроприводи : навчальний посібник / М. Г. Попович та ін. ; за ред. М. Г. Поповича, О. Ю. Лозинського. Київ : Либідь, 2005. 680 с.

3. Заніздра В. В. Морфологічні засоби підтримання комунікативного контакту між автором і адресатом науково-навчального тексту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія».* 2010. № 910. Вип. 60. Ч. 1. С. 428–433.

4. Збірник задач з інженерної та комп'ютерної графіки : навчальний посібник / В. Є. Михайленко та ін. ; за ред. В. Є. Михайленка. Київ : Вища школа, 2003. 159 с.

5. Лудченко О. А. Технічне обслуговування і ремонт автомобілів : організація і управління : підручник. Київ : Знання, 2004. 478 с.

6. Обладнання автоматизованого виробництва : навчальний посібник / В. М. Бочков та ін. ; за ред. Р. І. Сіліна. Львів : Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. 380 с.

7. Основи цифрових систем : підручник / І. П. Барбаш та ін. Харків : Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», 2002. 672 с.

8. Потебня А. А. Мысль и язык. *Потебня А. А. Слово и миф*. М. : Правда, 1989. 624 с.

9. Прикладна механіка : підручник / Е. М. Гуліда та ін. ; за ред. Е. М. Гуліди. Львів : Світ, 2007. 384 с.

10. Розрахунок та конструювання металорізальних верстатів : підручник / В. М. Бочков та ін. ; за ред. Р. І. Сіліна. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2008. 448 с.

11.Сажко В. А. Електрообладнання автомобілів і тракторів : підручник. Київ : Каравела, 2008. 400 с.

12. Срібнюк С. М. Гідравлічні та аеродинамічні машини. Основи теорії і застосування: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 328 с.

13. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2001. 430 с.

14. Теплотехніка : підручник / Б. Х. Драганов та ін. ; за ред. Б. Х. Драганова. Київ ; «ІНКОС», 2005. 504 с.

15. Технологічні машини. Розрахунок і конструювання : навчальний посібник / Ю. В. Кодра та ін. ; за ред. З. А. Стоцька. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2004. 446 с.

16. Чернишов П. М., Самсонов В. П., Чернишов М. П. Технічна електродинаміка : навчальний посібник. Х. : НТУ «ХПІ», 2006. 290 с.

17. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

УДК 811.161.2’373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.14

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ Й ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ-ОРНІТОНОМЕНОМ «ГОРОБЕЦЬ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

SEMANTIC, STRUCTURAL AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT *SPARROW* IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Шуленок О.С.,
orcid.org/0000-0001-5268-2726
аспірант кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджено специфіку функціонування українських фразеологізмів із компонентом ***горобець***, який є однією з найуживаніших назв диких птахів у вказаних одиницях. Мета розвідки – схарактеризувати семантико-структурні й лінгвокультурні особливості досліджуваних фразеологізмів. Об’єкт фразеології розглянуто в широкому розумінні – до цього проміжного рівня включено як ідіоми, так і прислів’я, приказки, усталені образні порівняння тощо. Завдяки семантичному аналізові, ФО з компонентом ***горобець*** розподілено за такими групами: риси характеру (позитивні: мудрість, досвідченість тощо; негативні: наївність, недосвідченість, легковажність, жадібність, лінощі, байдужість, боягузтво, невдячність та ін.), зовнішній вигляд (худорба, високий і низький зріст, неохайність тощо), фізичні особливості (вправність, незграбність, слабкість, холод, голод та ін.), емоційні (життєрадісність, неспокій тощо) й соціальні (рівність, нерівність, бідність, стосунки між чоловіком і жінкою та ін.) стани людини. Встановлено, що за структурою українські фразеологізми з орнітономеном ***горобець*** представлені у формі словосполучень, речень, усталених порівнянь, поєднання одного повнозначного слова з одним чи (рідше) кількома службовими словами. Орнітофразеологізми у формі словосполучення розкласифіковано на основні розряди за морфологічним вираженням опорного слова: іменникові та дієслівні. Фраземи зі структурою речень прокласифіковано на два види: прості й складні. Серед простих речень визначено односкладні (поширені й непоширені) та двоскладні (поширені й непоширені). Складні речення розподілено на складносурядні, складнопідрядні, складні безсполучникові, складні синтаксичні конструкції. ФО у формі усталених порівнянь визначено як ті, що стосуються іменника, прикметника та дієслова. Наведено приклади функціонування аналізованих орнітофразеологізмів у художніх і публіцистичних текстах. Досліджено національно-культурні особливості фразеологізмів із компонентом-орнітономеном ***горобець*** в сучасній українській мові.

Ключові слова: горобець, орнітономен, фразеологізм, структура, семантика, лінгвокультура.

The article examines the specifics of the functioning of Ukrainian phraseological units with the component ***sparrow***, which is one of the most common names of wild birds in these units. The purpose of the research is to characterize the semantic, structural and linguocultural features of the studied PU. The object of phraseology is considered in a broad sense – this intermediate level includes both idioms and proverbs, sayings, established figurative comparisons, and so on. Due to semantic analysis, PU with the ***sparrow*** component are divided into the following groups: character traits (positive: wisdom, experience, etc.; negative: naivety, inexperience, frivolity, greed, laziness, indifference, cowardice, ingratitude, etc.), appearance (skinniness, tall and short stature, dirtiness, etc.), physical features (skill, awkwardness, weakness, cold, hunger, etc.), emotional (cheerfulness, anxiety, etc.) and social (equality, inequality, poverty, relations between men and women, etc.) human states. It is established that the structure of Ukrainian PU with the ornithonym ***sparrow*** is presented in the form of phrases, sentences, established comparisons, a combination of one full word with one or (rarely) several function words. PU in the form of a phrase are classified into basic categories according to the morphological expression of the main word: noun and verb. PU with sentence structure are classified into two types: simple and composite. Simple sentences include one-member (extended and unextended) and two-member (extended and unextended). Composite sentences are divided into compound, complex, run-on sentences, complex syntactic constructions. PU in the form of established comparisons are defined as those relating to the noun, adjective and verb. Examples of functioning of the analyzed ornithophraseologisms in literary and publicistic texts are given. The national-cultural features of PU with the ornithonym ***sparrow*** in the modern Ukrainian language are studied.

Key words: sparrow, ornithonym, phraseological unit (PU), structure, semantics, linguistic culture.

Постановка проблеми. Відповідно до дефініції, поданої в «Словнику лінгвістичних термінів», *фразеологізм* – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка за своїм складом і структурою, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові [1, с. 324-325].

У статті розглядаємо об’єкт фразеології у широкому розумінні – до названого проміжного рівня включаємо як ідіоми, так і прислів’я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, усталені образні порівняння, стійкі терміносполучення, примовки тощо.

Фразеологізми з назвами тварин широко відображені в українській мові. Значний науковий

інтерес становлять сталі вислови з номенами диких і свійських птахів (орнітономенами), адже чимало вказаних одиниць характеризуються семантичною різноманітністю, зокрема, позначаючи людські риси характеру, емоції, зовнішній вигляд та ін. Отже, досліджуючи орнітофраземи, ми дізнаємося більше про українців, їхній менталітет, культуру, морально-етичні цінності, міжособистісні стосунки тощо. Неабияке зацікавлення мовознавців викликає проблема семантичної й структурної класифікації названих ФО та лінгвокультурні особливості, адже наявні різні підходи до розв'язання цих питань і немає одностайної думки.

Аналіз досліджень. Вивченням фразем із назвами тварин, зокрема й птахів, в українській мові займалися В. Руснак, А. Гребенюк, Н. Дем'яненко, Є. Буточкіна та ін. Однак, ми вважаємо, що фразеологізми з компонентами-орнітономенами потребують детальнішого дослідження у семантико-структурному й лінгвокультурному вимірах.

Мета статті – проаналізувати семантичні, структурні й культурологічні особливості фразеологізмів із компонентом-орнітономеном «горобець» у сучасній українській мові.

Джерельною базою дослідження слугували різноманітні лексикографічні праці: «Фразеологічний словник української мови» (В.М. Білоноженко та ін.), «Фразеологічний словник української мови» (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко), «Українські прислів'я та приказки» (С.В. Мишанич, М.М. Пазяк), «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу» (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко), «Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття» (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко та ін.), «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (Н. Хобзей та ін.), «Що сільце, то нове слівце» (З. Мацюк), «Фразеологія перекладів М. Лукаша» (О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк), «Знаки української етнокультури: словник-довідник» (В.В. Жайворонок), «Енциклопедичний словник символів культури України» (В.П. Коцур та ін.), а також художні та публіцистичні тексти.

Виклад основного матеріалу. У результаті опрацювання значного масиву зібраного матеріалу було виявлено, що з-поміж різних назв диких птахів орнітономен ***горобець*** є одним із найпоширеніших компонентів у складі українських фразем. ***Горобець*** – маленький сірий птах, який живе переважно поблизу житла людини. В українській культурі птахові притаманна шлюбна символіка, а також символіка спритності, моторності, злодійства. Крім того, у народному світосприйманні набув недоброї слави: якщо б'ється в шибку, то в родині буде покійник або погані вісті.

Уважають, що ***горобець*** – єдиний із птахів, який не святкує Благовіщення і в'є у цей день гніздо. Стара християнська легенда оповідає: коли Христос помирав розіп'ятим на хресті, то вояки, які перевіряли, хто на Голгофі ще живий, підійшли до Христа, і горобці відразу зацвірінькали: «Жив-жив! Жив-жив!». Цим вони виявили, що Ісус ще живий, і після цього вояки попереби-вали йому ноги. Відтоді горобці приречені шукати поживи лише по смітниках.

Горобець виступає також символом найменшої міри, що стало мотиваційною основою для ФО *горобцеві по коліна, за горобця (як у горобця), із гороб'ячий скік.* Крім того, існує прислів'я *Ліпше горобець у руці, ніж журавель у небі* (краще мала, та користь, ніж велика, та непевна).

Варто наголосити, що за поведінкою ***горобців*** визначали можливі погодні зміни. Наприклад, «горобці збираються зграйками – на дощ», «як горобці купаються, то дощ буде» [3, с. 146-147].

Серед досліджених фразеологізмів української мови із орнітономеном ***горобець*** ми виокремили такі семантичні групи:

І. Риси характеру

Мудру, досвідчену людину описують за допомогою таких ФО: *стріляний (старий) горобець; старого горобця на полову не зловиш; старого горобця не підманиш; стріляного горобця на полові не обдуриш; знає старий горобець усі шпари в клуні.* Крім того, ФО *стріляний горобець* позначає також перебірливого хлопця, який подобається багатьом дівчатам. Натомість наївність, недосвідченість, нерозумність символізують фраземи *жовторотий горобець; даватися (датися) як горобець на полову; стріляти (бити) з гармат по горобцях; смішити горобців; горобцям посміхатися.* Вислів *вискочити (вистрибнути) як горобець із стріхи* вживають на позначення того, хто недоречно, недоладно або невчасно говорить що-небудь чи виступає з чимось. ФО *покрутити біля лоба, як горобець крилами* означає показати жестами, що хтось несповна розуму. Про безтурботну, легковажну особу кажуть: *горобці (тобі) в голові (макітрі) цвірінькають; як горобець літом.*

Хитрість, спритність виражають ФО *горобці крупу з'їли, а синиця в клітку попала; горобці шкоду роблять, а синиця в спаш упаде; горобець не сіє, не жне, а зернятка клює.* Хитрість, що призводить до негативних наслідків, описують за допомогою фраземи *хитрив, хитрив та й став, бо за курку горобця дістав.* На позначення жадібної особи вживають такі вислови: *за копійку*

горобця в полі дожене; горобця (в полі) за гроші (за копійку, за двадцять копійок) (на колінах) заганяє, горобця в полі може заганяти за копійку; за руб (і) горобця в церкві (чистім) полі) заганяє.

Про ліниву людину говорять: *(навчився) давати (горнути, загортати, крутити) горобцям дулі; горобцям пальці (пальця) показувати (тикати); горобцям пір'я шерстити; ганяти (лякати, пужати) горобців; горобців у полі ганяти; (працювати) як пень за горобцями.* ФО *не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти* символізує байдужу людину. Боягузтво передають фразеологізми *сміливий як горобець; горобине (гороб'яче) серце.* Про особу, яка завдає шкоди, кажуть: *молодці, як горобці: всюди їх повно і всюди шкоду роблять.* На позначення людини, яка не пам'ятає зробленого їй добра, вживають фразему *невдячний, мов ледачий горобець.*

ІІ. Зовнішній вигляд

Про дуже тонку, худу людину кажуть: *як у горобця лікоть.* Високу на зріст людину описують так: *горобців руками ловить.* Крім того, існують вислови у формі звертань на позначення дуже високого чоловіка: *дядьку (дядю, дядь), дістань(те) (подай(те), дай, видери) горобчика.* Натомість про того, хто є низького зросту говорять: *горобцю по кісточки (по коліна, по (під) хвіст); трохи більше за горобця; сказано: велика птиця, як горобець; як гороб'ячий ніс.* ФО *ніс як у горобця* означає «дуже малий». Якщо людині щось не пасує, то кажуть: *(личити, пристати, іти) як горобцю копито.* Про брудну, невмивану особу жартівливо говорять: *горобці колодязь перекинули (в кого).*

ІІІ. Фізичні особливості

Про людину, яка швидко виконує певну роботу, кажуть: *як жевжик* (те саме, що *горобець*). Незграбну особу позначають за допомогою усталеного порівняння *повертається як ведмідь за горобцями (до горобців).* Фізично слабку людину описують так: *(сили) як у горобця.* Про того, у кого дуже слабкі м'язи говорять: *як у горобця коліно (під коліном, під колінцями); як у жонатого горобця під коліном; як у старого горобця на задній нозі.* Про особу, яку навіть хтось слабкий може скривдити, стверджують: *горобці задзьобають.*

Про особу, яка сидить скраю, кажуть: *примоститися як горобець на бантині.* Якщо хто-небудь сидить незручно, невпевнено, вживають такі ФО: *сидить (причепився) як горобець на гілці (морозі, припічку, сідалі, тернині, дроті).* Відчуття холоду виражає фразема *(змерзнути) як горобець під стріхою.* Стан голоду передають такі вислови: *і горобець у роті не наслідив; голодний горобець залізе і в горнець.*

ІV. Емоційні стани

Життєрадісність передають ФО, на зразок: *веселий, як горобець; горобчик – жвавий хлопчик; горобець на все удалець; горобців руками ловить.* Стан неспокою виражають такі вислови: *(ходити) як горобець по конюшні; (мотатися) як горобець по сараю.* Крім того, метушливій, нетерплячій особі кажуть: *не поспішай, бо горобці спішили, та маленькими вродили.* Про мовчазну, ображену людину говорять: *накапузитися як горобець на дощ.* Фразему *бовтун гороб'ячий!* уживають для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. ФО *вихопитися як горобець з димоходу (конопель)* описує того, хто з'являється неочікувано. Натомість про людей, які розбігаються навсібіч, кажуть: *розсипатися як (ніби) зграя горобців.*

V. Соціальні стани

Соціальну рівність описує ФО *синиця – горобцю сестриця.* Натомість нерівність уособлюють такі вислови: *не грати горобцеві з соколом; орел не пристає з горобцями; побратався собака з горобцем.* Бідність позначають фраземи *сидить у гостині, а дома горобці свищуть; у пустій стодолі горобці не тримаються; горобцю пополуднювати (як для горобця; як горобинячі сльози; з горобину душу)* «дуже мало (про їжу тощо)». Про дівчину, до якої залицяється багато хлопців, кажуть: *женихів – як горобців у стрісі.* Крім того, фіксуємо фразему-пораду: *не перебирай, дівчино, аби не перебрала, щоб за чоловіка горобця не дістала.* Вислів *спіймати горобця* означає «одержати відмову при сватанні, жениханні, залицянні».

Засвідчуємо поширеність фразем із компонентом ***горобець*** в українській художній літературі: – *Я й не забуваюся, знаю, з ким розмовляю, і прошу мене не лякати, я, прецінь,* ***стріляний горобець****, – відповів йому зухвало* (Р. Федорів); *Денис повертався,* ***як ведмідь за горобцями****: пекли ботинки* (Г. Тютюнник); *"Дурне базікало! Навіщо розпатякав про мандрівку! Хто тебе тягнув за язика? Адже* ***слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш****! А тут…"* (В. Малик).

Фіксуємо сталі вислови із складником ***горобець*** в публіцистичному стилі: *Керуйте своєю мовою.* ***Слово не горобець, випустиш – не впіймаєш*** (HB Life, 03.08.2017, 08:21); *Пам'ятайте:* ***слово не горобець****. Перед тим як зізнатися (прим. – у коханні), варто упевнитися в тому, що ви говорите це, тому що по-справжньому відчуваєте…* (Ukr.media, 26.02.2021, 08:26)*; Якщо людина тимчасово не працює, вона не сидить вдома і не* ***показує горобцям дулі****, а йде до притулку і вигулює собак* (Gazeta.ua, 19.05.2018, 00:16).

З лінгвістичного погляду значний інтерес становить структурна організація орнітофразем, яка нерідко відбиває національну мовну специфіку й своєрідність менталітету українців.

Опрацьований значний корпус фактичного матеріалу засвідчує, що в структурному плані серед орнітофразем значно переважають одиниці, побудовані у формі різних типів словосполучень. Аналізовані ФО у формі словосполучення ми поділили на основні розряди за морфологічним вираженням опорного слова.

1. Іменникові фразеологізми – це ФО у формі словосполучення з опорним іменником. Структура іменникових фразем найчастіше являє собою стійке сполучення іменника з прикметником: *останній горобець* «людина, на яку звалюють чужу провину»; *горобина ніч* «ніч із сильною грозою»; *Вороб'ячий став* «ставок на території Зооветеринарної академії» тощо. Також засвідчено усталені словосполучення, побудовані за структурою: іменник + прийменник + залежний іменник: *горобцю по коліна* «неглибоко, зовсім мало»; *горобцю по кісточки (по коліна, по (під) хвіст)* «низький на зріст».

2. Дієслівні фразеологізми – це ФО у формі словосполучення з опорним дієсловом: *за (на) кудикину (на закудикину) гору горобців драти (пасти)* «відповідь на запитання «куди йдеш?», коли не хочуть признаватися»; *стріляти (бити) з гармат по горобцях* «затрачати непомірні, великі зусилля там, де вони зайві, недоцільні»; *спіймати горобця* «одержати відмову при сватанні, жениханні, залицянні» та ін.

Орнітофразеологізми у формі простого речення ми поділили на 2 типи:

1) прості двоскладні:

1.1) поширені: *Щоб тебе (його, її, вас, їх) горобці подзьобали* «уживається як жартівливе побажання»; *При соловію і горобець співак; На Семена горобці збираються в табунці; Слово вилетить горобцем, а вернеться волом; І горобець на м'яку галузку не сяде* тощо;

1.2) непоширені: *Горобці задзьобають* «навіть слабкий може скривдити»;

2) прості односкладні:

2.1) поширені: *Горобців руками ловить* «моторний; високий»; *Старого горобця на полову не зловиш; На заговини й у горобця пиво* та ін.;

2.2) непоширені: *Горобця заганяє* «дуже скупий».

Орнітофразеологізми у формі складного речення ми поділили на 4 типи:

1) складносурядні: *Сидить у гостині, а дома горобці свищуть;*

2) складнопідрядні: *Як б'ється горобець у вікно, так буде лист; Де ті горобці подінуться, як корчма згорить?; Пішов наш старий у танець, як мокрий горобець; Де нема співця, послухаєш горобця; Краще горобець у жмені, ніж соловей на вербі* тощо;

3) складні безсполучникові: *Слово – не горобець, вилеті ло – не впіймаєш; Вилетить горобцем – не спіймаєш червінцем; Боїшся горобців – не сій проса* та ін.;

4) складні синтаксичні конструкції (складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку): *Кінець: пішла баба в танець, а за нею горобець!; Молодці, як горобці: всюди їх повно і всюди шкоду роблять; Сказано: велика птиця, як горобець* тощо.

Також ми зафіксували компаративні ФО, що існують в словниковому складі в усталеному вигляді. Варто зазначити, що у складі цих висловів першим компонентом, хоч структурно і необов'язковим, факультативним, виступають переважно дієслова, іменники, прикметники, прислівники і т. ін.

Орнітофразеологізми у формі усталених порівнянь ми поділили за опорним компонентом.

1. Усталені порівняння, що стосуються дієслова: *примоститися як горобець на бантині* «сісти скраю»; *сидіти* (*причепитися) як горобець на гілці (морозі, причіпку, сідалі, тернині, дроті)* «незручно, невпевнено»; *(вийду заміж) як горобці вперед хвостами полетять* «ніколи»;

2. Усталені порівняння, що стосуються прикметника: *сміливий як горобець* «полохливий»; *потрібний як горобцю рогатка* «зовсім не (потрібний)»; *невдячний, мов ледачий горобець* «який не пам'ятає зробленого йому добра»; *швидкий як жевжик* (*жевжик* – те саме, що *горобець*).

3. Усталені порівняння, що стосуються іменника: *порція як для горобця* «дуже мало, обмаль» (про їжу); *сили як у горобця* «дуже мало»; *ніс як у горобця* «дуже малий»; *женихів як горобців у стрісі* «дуже багато»; *як горобинячі сльози* «дуже мало»; *такий з нього їдець, як горобець*.

До особливого розряду зараховуємо **орнітофразеологізми з одним повнозначним словом.** Наприклад, *в горобця* «народна гра».

Висновки. Отже, в українській мові фразеологізми з орнітономеном ***горобець*** описують риси характеру (позитивні: мудрість, досвідченість тощо; негативні: наївність, недосвідченість, легковажність, жадібність, лінощі, байдужість, боягузтво, невдячність та ін.), зовнішній вигляд (худорба, високий і низький зріст, неохайність тощо), фізичні особливості (вправність, незграб-

ність, слабкість, холод, голод та ін.), емоційні (життєрадісність, неспокій тощо) й соціальні (рівність, нерівність, бідність, стосунки між чоловіком і жінкою та ін.) стани людини.

Як засвідчує наше дослідження, за структурою українські орнітофразеологізми представлені у формі словосполучень, речень, усталених порівнянь, поєднання одного повнозначного слова з одним чи (рідше) кількома службовими словами. Серед орнітофразеологізмів у формі словосполучення за морфологічним вираженням опорного слова переважають дієслівні, тоді як іменникові одиниці характеризуються меншою активністю. У формі простих речень домінують двоскладні поширені, менш чисельними є односкладні поширені. Натомість односкладні непоширені та двоскладні непоширені речення фіксуємо лише в одиничних випадках. Серед орнітофразем, побудованих у вигляді складних речень найпоширенішими є складнопідрядні. ФО у формі складних безсполучникових речень і складних синтаксичних конструкцій є менш уживаними. Також фіксуємо одиничний випадок ФО у формі складносурядного речення. В українській орнітофразеології переважають усталені порівняння, що стосуються дієслова, натомість компаративні ФО з компонентом-іменником і компонентом-прикметником фіксуємо рідше.

Відзначаємо досить активне вживання фразеологізмів із компонентом ***горобець*** в українській художній літературі та публіцистиці.

Констатуємо, що використання орнітологічних образів у фразеологізмах підкреслює національну самобутність українців, їх культурні особливості, відображає різні сфери матеріального й духовного життя народу.

Перспективними вважаємо подальші розвідки, присвячені семантичним, структурним і культурологічним аспектам назв інших диких і свійських птахів у складі українських ФО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура та ін. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В.М., 2015. 912 с.

3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

4. Словник фразеологізмів української мови / укл. : В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

5. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

6. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

7. Українські прислів'я та приказки / упор. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.

8. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття / В.Д. Ужченко та ін. ; за ред. В.Д. Ужченка. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. 288 с.

9. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2002. 735 с.

10. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся / З. Мацюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.

11.Хобзей Н. та ін. Лексикон львівський; поважно і на жарт. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

UDC 81-139
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.15

AUTHENTIC CHILDREN'S LITERATURE IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE – INSIGHTS FROM TRANSCARPATHIA

АВТЕНТИЧНА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ – СПОСТЕРЕЖЕННЯ ІЗ ЗАКАРПАТТЯ

Nad-Kolozhvari E.A.,
orcid.org/0000-0003-1844-8674
Senior lecturer at the Department of Philology (English language)
College of Higher Education of Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian

Since the beginning of formal foreign language teaching, literature has always played an important role. Currently, modern language teaching trends suggest starting as early as possible; thus, the use of children's literature in foreign language teaching is undergoing a revolution. This situation encouraged us to examine the use of children's literature and the attitude of foreign language teachers to it.

One of the main ideas of using authentic materials, authentic storybooks – the original English texts – in the classroom is to "expose" the learner to as much real language as possible. The learner is exposed to real discourse and not the artificial language of course textbooks, which tend not to contain any incidental or improper examples. Extracting real information from a real text in a new or different language can be extremely motivating, therefore increasing students' motivation for learning by exposing them to 'real' language. Authentic texts can be motivating because they prove that the language is used for real-purposes by common people.

This article focuses on primary and secondary school English language teachers in a western county of Ukraine (N=118). The results of the qualitative research revealed that the teachers' general attitude to the use of children's literature is positive; they are aware of their advantages, but they practice avoidance. The majority of teachers do not apply children's literature in their foreign language teaching because the school curriculum is too congested and fast-paced; they do not have access to appropriate authentic children's literature; and they were not taught how to utilize authentic children's literature during their university years. Results suggest that teachers should be encouraged to use children's literature. Of course, the first solution is for schools themselves to support teachers, but it would be a significant step forward if this approach were also to be taken in in-service training.

Key words: authentic, children's literature, English language, foreign language, Transcarpathia.

Література була та є важливою складовою викладання іноземної мови з самого початку. Однак використання дитячих книжок під час навчання іноземних мов змінюється через сучасні тенденції у викладанні мов, які закликають починати вивчення іноземної мови якомога раніше. Ця обставина спонукала мене дослідити, як саме дитяча література використовується у навчанні і як до цього ставляться вчителі іноземних мов.

Однією з ключових цілей використання автентичних матеріалів у класі, таких як автентичні збірники оповідань (оригінальні англійські тексти), є «змусити» учня якомога більше контактувати з реальною мовою. Замість штучної мови підручників, які часто не містять випадкових чи недоречних прикладів, учень знайомиться зі справжньою мовою. Ознайомлюючи учнів із «справжньою» мовою, вчителі можуть посилити бажання своїх учнів навчатися, допомагаючи їм отримувати справжню інформацію з автентичних текстів новою, іншою мовою. Крім того, автентична література може надихати, оскільки вона демонструє, як використовують цю мову реальні люди.

Дана стаття зосереджена на вчителях англійської мови початкової та середньої освіти (N=118) у західноукраїнській області. У ній досліджується використання ними дитячої літератури під час викладання англійської мови та їхнє ставлення до неї. Результати якісного дослідження показали, що вчителі загалом добре ставляться до використання дитячої літератури; вони знають про її переваги, але уникають її використання. Через переповненість та поспіх шкільної програми, відсутність відповідної автентичної дитячої літератури та відсутність інструкцій щодо її використання в університетські роки більшість викладачів не включає дитячу літературу у процес викладання іноземних мов. Результати свідчать про те, що заохочувати вчителів користуватися дитячими книжками є хорошою ідеєю. Очевидно, що школи повинні допомагати вчителям, але було б великим кроком вперед, якби освіту, засновану на розповідях, оповіданнях, ширше поширювали та пропагували серед практикуючих вчителів.

Ключові слова: автентична, дитяча література, англійська мова, іноземна мова, Закарпаття.

Introduction. The given paper deals with the role of children's literature (CHL) in teaching English as a foreign language in Transcarpathia, Ukraine. According to the New Ukrainian School concept, general secondary foreign language teaching aims to develop foreign language communication competence in direct and indirect intercultural communication, ensuring the development of other key competencies and meeting the child's various needs. This programme sets out the main tasks and objectives of foreign language teaching and it places great emphasis on listening comprehension of the content of authentic texts and reading comprehension of authentic texts of different types and genres [1]. Therefore, it is self-evident that foreign language authentic children's literature has an essential place in the educational process.

Analysis of recent research and publications. The importance of utilising CHL, stories, and the storytelling technique has long been recognised on a global scale [3; 7; 16; 23]. They are part of the teaching culture because children appreciate stories by nature. Children can be highly motivated by authentic storybooks because they feel a strong sense of accomplishment after working with a real English book [7].

In the field of literature, several definitions of CHL can be found. Throughout this paper, the term given by [3, p. 1] is used: "Children's literature as a term is generally used to cover all literature for children and adolescents, including oral literature, reflecting the eclectic interests of children." We focus on English language literary texts that were not published for teaching purposes or any educational context primarily aimed for children.

An extensive body of scientific literature deals with the role of children's literature in teaching English as a foreign language (EFL) or second language (ESL) [2; 3; 5; 7; 13; 16; 18; 23].

A thorough review of the literature indicates that a variety of approaches and viewpoints have been used to study and analyse the advantages of CHL in language instruction. One possible approach is extensive or free reading, an exciting and highly efficient way of language learning [11; 12; 15]. Secondly, research suggests that encouraging reading motivation and enjoyment can ignite interest in reading in a foreign language, which may have a favourable effect on the other factors that affect reading and related skills [7; 8; 9; 10; 20; 22; 23]. Thirdly, several studies have found that CHL helps develop visual literacy and language learning competence [5; 6; 17]. Fourthly, as Bland [3] suggested, content-based EFL classrooms are becoming more widespread. Theoretical studies have found an important link between reading fiction in a foreign language and acquiring intercultural communication skills [10]. CHL can develop International Communicative Competence (ICC), increase intercultural awareness, and boost positive images of the other, building an awareness of cultural diversity within children's immediate worlds [21].

Setting objectives

The current study focuses on the use of CHL in Transcarpathian schools. The given research poses two main tasks:

1) To explore if teachers apply foreign language authentic children's literature when teaching EFL in Transcarpathia.

2) To investigate the attitude of EFL teachers to the use of children's literature.

To collect data, a self-administered questionnaire was developed. The first part of the questionnaire poses questions about the teachers' teaching experience and general circumstances at the school where they teach. The second part of the instrument deals with the application of children's literature in the FLT process. The last part of the questionnaire gathered information about the teacher's personal data. Before collecting data, a pilot test was conducted.

The study participants are the English teachers working in Transcarpathian schools with Hungarian language of instruction. The researcher managed to contact 98 schools personally and hand-delivered 154 questionnaires. To process the data SPSS v22 statistical program and Microsoft Excel were used.

Results. Altogether 118 secondary school teachers took part in the survey: 109 (92%) females and 9 (8%) males. 26% of the teachers are in their twenties, while most are in their thirties (51%). In addition, 14% of the teachers are between 41 and 50, and 9% of them are older than fifty years.

The participants had a variety of teaching backgrounds, from one year to approximately 40 years. Additionally, there are between 1 and 5 English teachers per school; nevertheless, there are typically 2 English teachers per school (45 schools). There is a considerable variation in the number of pupils per class. In some cases, the number of pupils is as low as 3, while in two schools, the number of pupils reaches 33 in one class.

One of the most important questions sought to determine whether teachers preferred other teaching methods over using textbooks in their classes. It was discovered that some teachers utilise no textbooks at all and instead favour alternative approaches. Almost 13% of the teachers of Year 1 pupils do not use a textbook while teaching English. In an open-ended question, we tried to reveal the reasons for avoiding textbook use. The answers can be summarised as follows. According to the teachers, the available

textbooks are a) boring; b) not authentic, c) too difficult, d) not age-appropriate for the pupils, e) do not contain sufficient exercises for practice. The audio material is g) not authentic; h) not available. Additionally, there are situations when the textbook is just not available at the school and the parents' financial situation prevents them from purchasing it.

One of the survey's questions also asked teachers to describe their impressions of their students' attitudes regarding the textbooks they use in class. 5% of teachers think that their students enjoy textbooks very much, compared to 59% who believe that students only enjoy them. However, 24% of teachers claim that kids do not like and find textbooks uninteresting. While 6% of teachers indicated they were unable to respond, another 6% said they had alternate ideas. Based on the teachers' answers, more than a quarter of students dislike the textbooks they have to learn from. Four language teachers also cited the lack of audio material as a growing issue. It is not entirely accurate, as there is available audio content for the textbooks, but it is unlikely that everyone can access it.

The research also tried to find out which textbooks are most commonly utilised by teachers. It was found that the vast majority of teachers use books published in Ukraine, with only a small number of foreign publications being used in different grades. For example, most teachers apply books by Alla Nesvit and Oksana Karpiuk, while foreign monolingual publications include Solutions and Headway 3rd ed. (Oxford University Press), New Opportunities (Longman).

It was crucial to learn what tools teachers use to teach English during the research. According to the teachers' responses, worksheets downloaded from the Internet were the most widely used teaching aid, while 10% of them did not use any at all. The same is true for audio materials: 89% of language teachers utilise them, yet in this study, 4% of teachers reported not having access to them, and 9 teachers (7.6%) never use them. The results are summarised in the following diagram (Figure 1).

The usage of authentic children's literature is one of the most pertinent to the research questions. Authentic storybooks only come in at number 10 when rating educational tools according to frequency. Only 28.8% of teachers use them in their lessons, 51.7% do not use them at all, and 19.5% would use them if they had access to them. The availability of CHL is a critical issue. Choosing texts carefully is essential while teaching EFL in primary and secondary education. Unfortunately, few schoolchildren in Transcarpathia have access to authentic foreign-language literature at home or even in the classroom. It is partially a result of the Transcarpathian people's low socioeconomic status and, on the other side, of the difficulty finding foreign language books, even in bookstores.

Our findings imply that some teachers may be reluctant to incorporate children's books into their foreign language instruction. There are two reasons why this can be the case: first, the study of children's literature is not included in the university courses that prepare teachers in literature; second, the methodological foundation for this is not covered in a separate course.

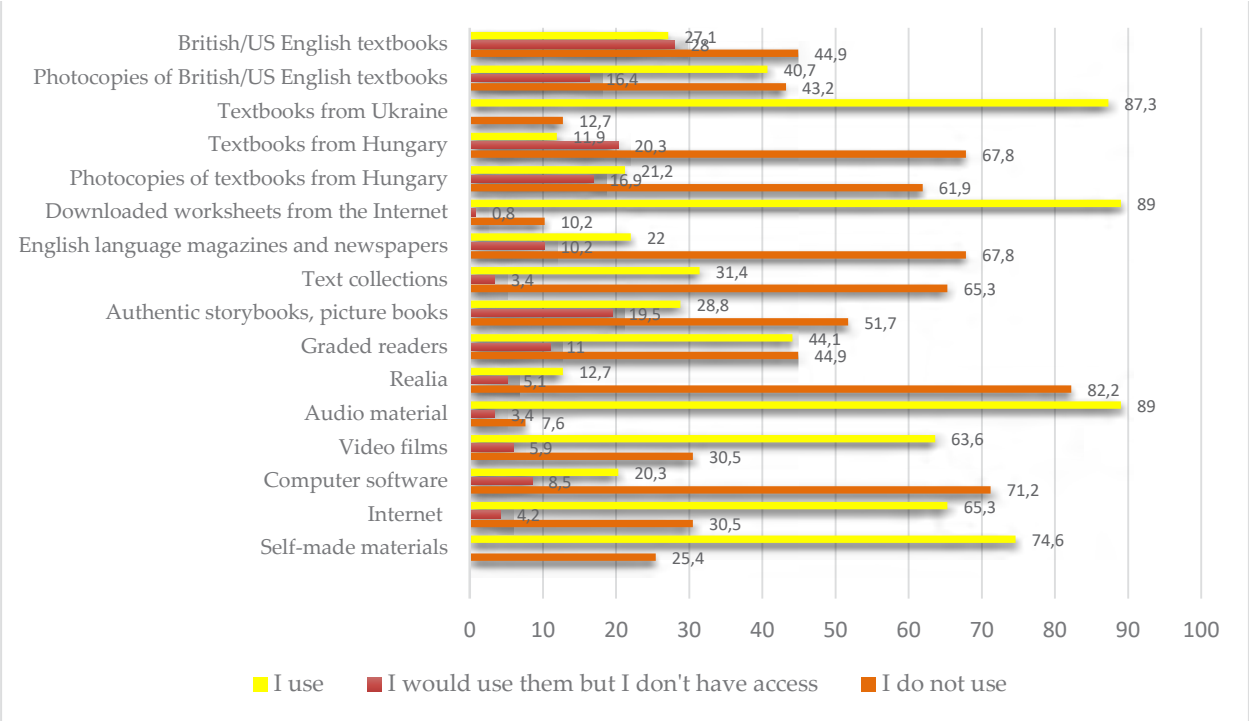

Figure 1. Percentage of teachers using different teaching aids

The use – or rather, non-use – of realia is another intriguing feature worth addressing. 82.2% of respondents openly admit that they do not include realia into the teaching process. In foreign language teaching, realia are real-life things that are used in the classroom to illustrate and teach vocabulary or to help pupils learn and produce. All this suggests that the result is regrettable and that teachers should be encouraged to use realia in the classroom.

The questionnaire included a separate open-ended question asking teachers directly whether they apply short stories and fairy tales in English lessons. The narrative responses to this question regarding the use of CHL were analysed using an open coding technique. 65% of the teachers use CHL in the English lessons, however, an overwhelming number of them emphasized that they apply it quite rarely.

Three teachers emphasised that they only use stories and tales found in the textbooks while two teachers also indicated that they only utilise CHL as summer or home reading assignments. A total of 33 respondents (28%) indicated that they do not use CHL in their lesson plans, while 8 teachers opted not to comment. Some notable justifications and observations have also been made by those who do not utilise children's literature. Five respondents expressed frustration with a lack of time, and the same number complained about overly hectic school schedules. This strategy is really helpful to one teacher, but she only applies it to individual lessons.

To explore the reasons why some teachers avoid stories in the teaching process, a multi-item Likert scale was designed. To check if the items measure the same target area, in other words, to measure the internal consistency reliability, the Cronbach Alpha coefficient was figured. The calculations confirmed the internal consistency of the 11-item scale: Cronbach Alpha=.993.

By highlighting only, the most essential findings, it is obvious that most English teachers do not employ authentic stories in their classes due to the overburdening of the curriculum and the pressures of the school schedule. Around a third of teachers (32%) partly agree, and another third (32%) totally agree that they do not have access to colourful English storybooks. One of the pillars of this approach is the accessibility of a wide variety of storybooks. It should be feasible for teachers to choose books that are appropriate for the students' interests, age, and language proficiency from among a sufficient number that are available. It is crucial to choose literary texts that are accessible to pupils and have an interesting theme.

We also wanted to know how frequently educators use stories in their classrooms. Only two teachers said they employ stories in every lesson, 21 (18%) teachers use stories once or twice a week, while 58 teachers (49%) apply stories once or twice a month. 32 (27%) teachers indicated that they never use stories and tales in English lessons. Five teachers pointed out that they do apply stories, but only very rarely. The same question was also examined from the perspective of authentic texts. The results only slightly differ from the above.

Discussion

In this paper, we have presented the most critical issues of our questionnaire on the use of CHL in teaching English as a foreign language. In conclusion, we would like to summarize the results.

EFL teachers do use CHL in the teaching process in Transcarpathia; however, they have to face some problems as well. The vast majority of teachers utilize children's literature and authentic texts in English classes once or twice a month; however, the way they are used does not always follow international methodological guidelines.

The general attitude of the teachers is positive; however, there are some sceptical and pessimistic teachers as well. They do consider the utilization of CHL necessary, and there are around ten teachers who think that CHL would be too difficult or beyond the children's abilities. They do not believe they are not flexible enough to use authentic tales, and they absolutely do not consider that children would dislike these stories. There were only two teachers who had already tried the use of CHL, but it did not work for them.

Based on the findings, the following implications for teachers can be summarised:

With the help of CHL, teachers can design interdisciplinary learning experiences for children that allow them to combine information, skills and inquiry methods from several topic areas. Teachers should be more open to modern pedagogical approaches and they should pay close attention to pupils' needs and interests;

The main pedagogical implications suggests that story-based education needs to be more widely disseminated and promoted among practising teachers; English teacher candidates should be encouraged to use CHL while at university; school management should support the purchase of foreign language CHL.

The open-ended answers revealed that some teachers struggle to envision using a storybook for up to 4-5 hours at first. Teachers must have a lot of enthusiasm, imagination, outstanding classroom management skills, and flexibility to use a story-based approach. That would result in professional and personal growth. However, kids often find it difficult to return to more traditional, explicitly written

EFL materials, which tend to stay at the bland and utilitarian level of basic dialogues and daily activities once they have applied children's books. Storybooks address universal themes and provide opportunities for youngsters to experiment with ideas, feelings, and critical thinking.

REFERENCES:

1. Шиян Р. Б. Нова українська школа. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-4 клас) URL:https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli, 2018. P. 123.

2. Ahlquist, S., Lugossy, R. Stories and Storyline: Teaching English to Young Learners. Hong Kong. 2019. P. 247.

3. Bland, J., Lütge, Ch., Children's Literature in Second Language Education. London, 2015. P. 224.

4. Bland, J. Fairy Tales with a Difference: Creating a Continuum from Primary to Secondary ELT. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge, London, 2014. P. 85-94.

5. Bland, J. Learning through literature. *The Routledge Handbook of Teaching English to Young Learners* / eds. S. Garton, F. Copland, London, 2019. P. 269-288.

6. Burwitz-Melzer, E. Approaching Literary and Language Competence: Picturebooks and Graphic Novels in the EFL Classroom. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge. London, 2017. P. 55-71.

7. Ellis, G. & Brewster, J. Tell it Again! The Storytelling Handbook for Primary English Language Teachers. London, 2014. P. 212.

8. Enever, J., Schmid-Schönbein, G. Picture Books and Young Learners of English. Münchener Arbeiten zur Fremdsprachen-Forschung. München, 2006. P. 169.

9. Garvie, E. Story as Vehicle: Teaching English to Young Children. Clevedon: 1990, P. 229.

10. Heggernes, S. L. A Critical Review of the Role of Texts in Fostering Intercultural Communicative Competence in the English Language Classroom. *Educational Research Review. 33*. 100390. 2021. DOI: 10.1016/j.edurev.2021.100390.

11.Kolb, A. Extensive Reading of Picturebooks in Primary EFL. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge. London, 2014. P. 33-52.

12. Krashen, S. (2014). Free Reading: Still a Great Idea. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge. London, 2014. P. 15-24.

13. Kovács, J., Trentinné Benkő, É. A Task-based Reader on Methodology and Children's Literature. Budapest, 2011. P. 196.

14. Kreft, A., Viebrock, B. To Read or not the Read: Does a Suitcase Full of Books do the Trick in the English Classroom? *CLELE Journal*, 2014. Vol. 2(1), P. 72-90.

15. Mason, B. Efficient Use of Literature in Second Language Education: Free Reading and Listening to Stories. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge. London, 2014. P. 24-32.

16. McKay, S. Literature in the ESL Classroom. *TESOL Quaterly*. 1982. Vol. 16(4). P. 529-536.

17. Mourao, S. Picturebook: Object of Discovery. *Children's Literature in Second Language Education* / eds. J. Bland, Ch. Lütge. London, 2014. P. 71-84.

18. Pardede, P. A Review of Current Conceptual Research on Short Stories Use in EFL Classrooms. *Journal of English Teaching*. 2021. Vol. 7(1), P. 31-42. DOI: https://doi.org/10.33541/jet.v7i1.2595

19. Slattery, M., Willis, J. English for Primary Teachers. Oxford, 2001. P. 148.

20. Sowa, E. Addressing Intercultural Awareness - Raising in the Young Learner EFL Classroom in Poland: Some Teacher Perspectives. *International Perspectives on Teaching English to Young Learners*. / ed. Rich, S., Exeter, UK, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137023230_6.

21. Szabó, F. The Motivational Force of Employing Literature in a Foreign Language Classroom. *Hungarian .Educational Research Journal,* 2016. № 6(4), C. 61-70.

22. Wright, A. Storytelling with Children. Oxford: Oxford, 2009. P. 200.

УДК 811.111’27
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.16

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ СВІТ BLACK LIVES MATTER В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

PRECEDENT WORLD BLACK LIVES MATTER IN AMERICAN LINGUISTIC CULTURE

Нечипоренко В.О.,
orcid.org/0000-0002-2429-9487
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

Статтю присвячено дослідженню механізмів мовної репрезентації сучасного лінгвоконцептуального простору – прецедентного світу BLACK LIVES MATTER. На сучасному етапі вивчення процесів формування глибинного змісту того чи іншого культурного концепту англомовного світу ключову роль відіграє аналіз опосередкованої соціально-культурним контекстом динаміки введення у лінгвокультурний простір тих чи інших актуальних компонентів соціокультурної свідомості, а також виявлення різних ступенів акцентуації елементів, асоційованих з прецедентним феноменом. Створення загального для усіх членів лінгвокультурної спільноти простору розуміння значущості концепту в аспекті формування прецедентного тексту культури виявляється однією із найменш вивчених галузей лінгвокультурологічного напрямку когнітивної, комунікативної і функціональної германістики. Актуальність даного дослідження зумовлена насамперед необхідністю створення культуроцентрованих моделей мовної репрезентації і кодифікації базових метаконцептів, які визначають спосіб світосприйняття і світобачення мовної особистості, а також потенційну інтерпретованість ментальних утворень американської картини світу. Метою статті є виявлення і аналіз мовної репрезентації колективних та індивідуальних аксіологічних і ідеологічних компонентів концепту BLACK LIVES MATTER в американських засобах масової інформації. Здійснено спробу дослідити не лише основні параметри концепту, а й проаналізувати його виникнення та динаміку розвитку всіх проекцій семантичного простору. З опертям на словникові дефініції визначено деякі домінантні області прецедентного світу BLACK LIVES MATTER. Вивчення концепту BLACK LIVES MATTER в межах американської лінгвокультури уможливлює виявлення структурно-смислових параметрів концепту та формування актуальної ціннісної картини світу представника даної культури. Словосполучення BLACK LIVES MATTER номінує семантичну ситуацію позамовної дійсності, а отже соціально-статусні характеристики учасників є неоднорідними, адже віддзеркалюють їхню різну соціокультурну приналежність. Окреслено перспективи подальших наукових розвідок.

Ключові слова: прецедентний світ, лінгвокультурний простір, концепт, метаконцепт, ціннісна картина світу, BLACK LIVES MATTER.

The article deals with the research of mechanisms of the language representation of the modern linguistic conceptual space – the precedent world BLACK LIVES MATTER. The analysis of the dynamic indirect integration of actual components of social and cultural consciousness into linguistic and cultural space through actual social and cultural context plays the vital role in the research of the complex process of deep meaning formation of the English-speaking world cultural concept. Also it is crucial to reveal different accentuation stages of elements associated with a definite precedent phenomenon. The issue of formation of the universal space of understanding the concept’s meaning within the aspect of the precedent cultural text creation, relevant for all members of this linguistic and cultural community, needs further in-depth study in the frames of cognitive, communicative and functional linguistics. The relevance of this research is caused by the need to build culture-centered models of the basic metaconcepts language representation which determine the individual outlook and worldview, and also condition potential interpretation of mental neoplasms in American picture of the world. The aim of the article is to analyze language representations of collective and individual axiological and ideological components of the concept BLACK LIVES MATTER in American mass media. The work attempts to research the origin of the concept and dynamics of progress of all its semantic projections. The analysis of dictionary definitions helps to determine some dominant spheres of the precedent world BLACK LIVES MATTER. The study of the concept BLACK LIVES MATTER within the American linguistic culture enables discovering of structural and semantic options of the phenomenon and formation of actual value picture of the world. The word combination BLACK LIVES MATTER nominates the extralinguistic semantic situation therefore social status characteristics of participants are variegated and reflect there heterogeneous social and cultural belonging. The article defines future trends in scientific development of this issue.

Key words: precedent world, linguistic cultural space, concept, metaconcept, value picture of the world, BLACK LIVES MATTER.

Постановка проблеми. Репрезентативною сферою концептуалізації історично, культурно і соціально релевантних елементів у процесі творення домінантних для американської лінгвокультури аксіологем є рух Black Lives Matter, що обумовлено його широкою наявністю у динамічних процесах мовної системи. Дана лінгвоконцептуальна область слугує інтерпретативним простором аксіологічного нормування в американській картині світу, де знаходить своє віддзер-

калення як колективна, так і індивідуальна психоемоційна сфера автора того чи іншого тексту. Створення загального для усіх членів лінгвокультурної спільноти простору розуміння значущості концепту в аспекті формування прецедентного тексту культури виявляється однією із найменш вивчених галузей лінгвокультурологічного напрямку когнітивної, комунікативної і функціональної германістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємодія мови й культури відбувається у свідомості особистості, отже будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно й когнітивним. Теоретичним підґрунтям нашої розвідки слугують праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, виконані у межах когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, Ч. Філмор, О. Кубрякова), лінгвокультурології (Л. Іванова, В. Маслова), концептології (В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, Е. Розвод, Н. Слухай, Р. Лангакер), аксіології (Н. Арутюнова, В. Карасик, Т. Космеда).

Н. Плотнікова, проаналізувавши різні підходи до інтерпретації концепту, слушно зауважує, що останнім часом у лінгвістичних дослідженнях увага акцентується на окремо взятих різновидах концептів, а розуміння концептів досить варіативне [4, с. 165]. На думку Ж. Краснобаєвої-Чорної, «концепт розглядається у різних векторах, у межах яких виділяють численні дефініції разом з цілими комплексами специфічних конкретизаторів» [3, с. 27], оскільки саме поняття «концепт» засвідчує тісну взаємодію лінгвістики з філософією, психологією, культурологією.

Постановка завдання. Актуальність даного дослідження зумовлена насамперед необхідністю створення культуроцентрованих моделей мовної репрезентації і кодифікації базових метаконцептів, які визначають спосіб світосприйняття і світобачення мовної особистості, а також потенційну інтерпретованість ментальних утворень американської картини світу, що уможливлює створення загального простору сприйняття конкретних лінгвоконцептуальних областей. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує соціально значуща роль прецедентного світу BLACK LIVES MATTER (BLM) у формуванні загального простору соціокультурної пам'яті та ціннісно-орієнтаційного простору американської лінгвокультури. Підвищує актуальність даного дослідження його антропоцентроване спрямування, суголосність із сучасними лінгвістичними розвідками, які особливу увагу приділяють людині, що говорить, міркує, пізнає і відчуває. Не можна не враховувати і гостроту расового питання у сучасному соціокультурному і суспільно-політичному житті американського соціуму, що, безперечно, знаходить своє відображення у мові.

Метою статті є виявлення і аналіз мовної репрезентації колективних та індивідуальних аксіологічних і ідеологічних компонентів концепту BLACK LIVES MATTER в американських засобах масової інформації, що передбачає розв'язання наступних конкретних завдань:

– описування специфічного інтерпретативного простору прецедентного світу BLM як лінгвоконцептологічної області американської картини світу;

– аналіз і описування емоційно-оцінного аспекту мовної актуалізації концепту BLM;

– вивчення закономірностей функціонування концепту BLM в політичній риториці засобів масової інформації США в межах репрезентації опозиції «свій – чужий».

Виклад основного матеріалу. Базовий термін когнітивної лінгвістики «концепт» є водночас центральною складовою терміносистеми лінгвокультурології. А. Загнітко і І. Богданова зазначають, що лінгвокультурний концепт є умовною ментальною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості та культури. Він співвідноситься з трьома зазначеними сферами в такий спосіб:

– свідомість – концепт перебуває у свідомості людини;

– культура – концепт є ментальною проекцією елементів культури;

– мова / мовлення – концепт «оживає» саме в мові.

Від інших когнітивних одиниць лінгвокультурний концепт відрізняється акцентуацією ціннісного елемента, оскільки саме цінність завжди знаходиться в центрі концепту, а ціннісний принцип лежить в основі будь-якої культури. Показником наявності ціннісного відношення до предмета або явища є застосовність до нього оцінних слів [1, с. 36].

«Концепт» у лінгвокультурологічних текстах – це вербалізований культурний сенс, і він «за замовчуванням» є лінгвокультурним концептом (лінгвоконцептом) – семантичною одиницею «мови» культури, план вираження якої представляє двосторонній мовний знак, лінійна протяжність якого нічим не обмежена. Визначальним у розумінні лінгвоконцепту виступає уявлення про культуру як про «символічний Всесвіт», конкретні прояви якого в певному «інтервалі абстракції» (у зіставленні з інокультурою) обов'язково є етноспеціфічними. Саме через це провідною відмітною ознакою лінгвоконцепту є його етнокультурна маркованість [5, с. 148].

Ми поділяємо думку Н. Плотнікової щодо алгоритму аналізу лінгвокультурного концепту: «щоб отримати повне уявлення про концепт, недостатньо вказати на його основні параметри, оскільки повне уявлення про концепт можна отримати, проаналізувавши його виникнення та динаміку розвитку всіх проекцій семантичного простору» [4, с. 166].

Історія виникнення і поширення руху Black Lives Matter пов'язана з подіями 2013 року, коли суд присяжних виправдав білого чоловіка Джорджа Циммермана *(George Zimmerman)*, звинуваченого у вбивстві підлітка-афроамериканця Трейвона Мартина *(Trayvon Martin)*. Саме тоді три афроамериканські активістки ініціювали рух у соціальних мережах під хештегом *#BlackLivesMatter*. Варто зазначити, що широкого розголосу і значної підтримки ця ініціатива на той час не отримує, проте саме словосполучення доволі швидко фіксується словниками. Дефініційний аналіз популярних електронних англо-англійських словників засвідчив, що вже у 2014 році вираз був включений до словника Merriam-Webster з таким визначенням: *a movement founded in 2013 to end white supremacy and support Black communities* (Merriam-Webster.com). Подібну лаконічну дефініцію розміщує Collins Online Dictionary: *a movement that campaigns against racially motivated violence and oppression* (collinsdictionary.com); один з найбільших англомовних словників Dictionary.com надає більш розгорнуте визначення: *a political and social movement originating among African Americans, emphasizing basic human rights and racial equality for Black people and campaigning against various forms of racism* (Dictionary.com).

Спираючись на наведені словникові дефініції, можна визначити деякі домінантні області прецедентного світу BLACK LIVES MATTER. Усі три визначення характеризують BLM як «рух» – *movement.* Також вони містять вказівки на характерні для цього руху риси: організованість *(founded in 2013, originating among)*, визначена мета *(to end white supremacy, support Black communities, campaigns against racially motivated violence/ various forms of racism)*. Лише одна дефініція визначає початкових учасників руху (*African Americans)*. Відмічаємо також, що власне ім'я застреленого підлітка Трейвона Мартина стає концептуалізованим антропонімом, набуває статусу прецедентного імені. Чорношкірі журналісти, обурені вироком суду, опублікували статті, батьки Трейвона написали книгу "Rest in Power: The Enduring Life of Trayvon Martin", назва якої є алюзією на прецедентний вислів *rest in peace.* На відміну від усталеного виразу, який містить сподівання, що дух померлого набуде спокою після смерті, запропонована батьками підлітка трансформація - *rest in power* – це твердження, що смерть хлопця не була марною, його дух є тією силою, яка надихне супротив расовій дискримінації. Президент Сполучених Штатів Барак Обама згадував Трейвора Мартіна у своїй промові, зазначаючи: "If I had a son, he'd look like Trayvon" [6].

Велику підтримку і більш масовий характер рух Black Lives Matter одержав під час заворушень у Фергюссоні, Міссурі, у 2014–2015рр., які виникли після того, як білий офіцер поліції застрелив 18-річного неозброєного афроамериканця Майкла Брауна *(Michael Brown Jr.)*. Протести поширилися і на інші міста, але протестувальники переважно були представниками чорношкірого населення США. Активісти використовували хештеги *#Ferguson* та *#BlackLivesMatter* аби привернути увагу до руху і чесних новин про події у соціальних мережах.

Насправді повсюдним вживання виразу *Black Lives Matter* стало після смерті Джорджа Флойда *(George Floyd)* під час спроби затримання в травні 2020 року. Відео, записане на мобільний телефон, швидко стало вірусним і поширилося соціальними мережами. Цей запис спровокував безпрецедентні протести, учасники яких вимагали «Справедливості для Джорджа Флойда» і які охопили усі штати та вийшли за межі країни. Так, мітинги і демонстрації відбулися у Великій Британії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Польщі, Угорщині, Канаді, Австралії та інших країнах. У США фіксували масові заворушення, зіткнення з поліцією, руйнування монументів і навіть зведення нових пам'ятників героям руху BLM. Визначальною рисою протестів є поява великої кількості прецедентних феноменів. Зображення вбитого чорношкірого чоловіка з'являлося і в якості графіті у громадських місцях, супроводжувало мітингувальників під час акцій, заповнювало соціальні мережі. Останні слова Джорджа Флойда *I can't breathe* стали прецедентним виразом, згодом трансформувавшись у загальнішу форму *We can't breathe*. Використання займенника першої особи множини свідчить про відчуття причетності до подій, усвідомлення суспільної значущості інциденту, почуття взаємопідтримки учасників руху BLM.

Особливістю досліджуваного концепту та прецедентного світу BLACK LIVES MATTER є те, що репрезентований вислів номінує семантичну ситуацію позамовної дійсності, наділену певним складом учасників, які безпосередньо беруть участь у протестах або публічно висловлюють свою під-

тримку. Цікавим етапом соціальної стратифікації протестувальників є вивчення їхньої расової приналежності. Поділяємо думку Н. Іваницької про те, що аналіз сучасної англомовної преси допомагає виявити інновації, які є першою реакцією на гострі політичні події [2], тому звернемося до аналізу статей у засобах масової інформації, присвячених подіям BLACK LIVES MATTER. Наступний приклад засвідчує, що у 2020 році ініціаторами активних дій, як і в 2013 році, є представники чорношкірого населення США: *...large, multiracial protests led by young local black activists – often people who have been organizing around the label and issue of Black Lives Matter for years* (The Washington Post 06/06/20). Одночасно з тим протести набувають масового характеру і залучають нових прихильників *(multiracial protests)*, про що згадується і у наведеному вище прикладі, і в наступному: *Black people alongside our allies stood up to change the course of history* (BBC News, 30/11/20). Лексема *allies – прибічники* охоплює усіх людей, які підтримали рух, а наведені статистичні дані засвідчують залученість білого населення країни: *...nearly 95 percent of counties that had a protest recently are majority white, and nearly three-quarters of the counties are more than 75 percent white* (The New York Times, 03/07/20).

Аналізуючи мовну репрезентацію концепту BLM, важливо підкреслити, що рух ставив на меті захист і просування цінностей афроамериканського населення через включення їх у ціннісну картину світу білого населення. Цілком закономірний науковий інтерес викликає дослідження ціннісних концептів, включених у структуру концепту BLM як ціннісної смислової одиниці, що формує ціннісну картину світу американської лінгвокультури. В першу чергу, привертає увагу мікроконцепт *LIFE – ЖИТТЯ*. Наявність лексеми у складі виразу, а також її актуалізація у висловленнях активістів свідчить про усвідомлення цінності людського життя: *Chelsea Fuller, spokeswoman for the Movement for Black Lives, said the movement's core idea – that black lives are valuable* (The Washington Post, 09/06/20). На нашу думку, цікавим напрямом подальших досліджень прецедентного світу BLACK LIVES MATTER може стати аналіз трансформованого виразу ALL LIVES MATTER, який сприймається як антонім оригінального концепту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення концепту BLACK LIVES MATTER в межах американської лінгвокультури уможливлює виявлення структурно-смислових параметрів концепту та формування актуальної ціннісної картини світу представника даної культури. Аналізований концепт функціонує у мові як самостійний вираз, у семантичній структурі якого можна виділити компоненти, які відповідають змісту поняття «соціальний рух», а саме: цілі руху, цінності, учасники, причини, які є підґрунтям виникнення руху. Словосполучення BLACK LIVES MATTER номінує семантичну ситуацію позамовної дійсності, а отже соціально-статусні характеристики учасників є неоднорідними, адже віддзеркалюють їхню різну соціокультурну приналежність. Важливим є висновок, що рух BLM в першу чергу асоціюється не з іменами ініціаторів протесту, а з іменами жертв, смерті яких і привернули увагу до сучасних проблем расизму. Імена Трейвона Мартина *(Trayvon Martin)* і Джорджа Флойда *(George Floyd)* стали прецедентними в американському лінгвокультурному просторі.

На нашу думку, перспективним є подальше дослідження культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER, що містить історичний, етимологічний і актуальний шари, моделювання польової структури концепту. Також цінними будуть розвідки, спрямовані на аналіз вербалізаторів, що репрезентують прецедентний світ BLACK LIVES MATTER, є інтенсифікаторами соціокультурної і індивідуальної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загнітко А., Богданова І. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.

2. Іваницька Н. Англійські політичні неологізми в перекладацькому аспекті. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. К.: Вид. центр НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2017. С. 60-63.

3. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори). *Лінгвістичні студії.* Вип. 14. Донецьк, 2007. С. 27-31.

4. Плотнікова Н. Алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. I. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, 2013. P. 165-170.

5. Розвод Е. В. Типи концептів та їх класифікація у сучасному мовознавстві. *Актуальні питання іноземної філології:* науковий журнал. 2016. No 3. С. 145–151.

6. Thebault R. Trayvon Martin's death set off a movement that shaped a decade's defining moments. *The Washington Post.* 25.02.2022. URL: https://www.washingtonpost.com/nation/2022/02/25/trayvon-martins-death-set-off-movement-that-shaped-decades-defining-moments/

УДК 811.112.2’4:34(043.3)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.17

ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ “BESTEUERUNG”

TERMINOLOGISCH-THEMATISCHES FELD „BESTEUERUNG“

Охріменко О.А.,
orcid.org/0000-0002-4428-8777
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри сучасних європейських мов
Державного торговельно-економічного університету

Гринюк О.С.,
/orcid.org/0000-0001-6113-0325
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології і перекладу
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Довидькова Т.А.,
orcid.org/0000-0001-9240-6654
викладач кафедри сучасних європейських мов
Державного торговельно-економічного університету

У статті на матеріалі податкових законів визначено номінації на позначення податкового терміну ***податок,*** який в німецькій мові репрезентовано трьома базовими лексемами: *Steuer, Abgabe, Gebühre*. На користь можливості об’єднати зазначені лексичні одиниці в одній тематичній групі свідчить їх походження, яке можна простежити за результатами етимологічного аналізу, представленого в етимологічних словниках німецької мови: DWDS: Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart, Wortshatz. German news corpus based on material crawled in 2011Sätze.

Термін *Steuer* в німецькій мові означає *податок, акциз*. Німецький термін *Abgabe* (уперше зафіксовано у 8 ст.) має значення *передачі, розподілу, декларування, витрачання грошей*. Термін *Gebühr* в німецькій мові означає *збір, виплата*.

Номінацію на позначення податкового терміна ***оподаткування*** в німецькій мові репрезентовано лексемою *Besteuerung*, що має такі значення: «*когось чимось оподатковувати, знімати податок за щось, держава оподатковує щось, держава знімає за прибутки з когось податки»*. *Оподаткування* – це «законодавчо врегульований процес встановлення та утримання податків у країні, визначення їхніх розмірів і ставок, відповідних об’єктів та кола юридичних і фізичних осіб, що підлягають оподаткуванню, а також порядок сплати податків».

У Конституції ФРН під *податком* розуміється така виплата, що відповідає інтерпретації податків у Конституції України (ст. 67). Остання проголошує, що одним з конституційних обов’язків осіб, які отримують доходи від трудової, інтелектуальної і творчої діяльності, а також з інших джерел, є участь у формуванні державного та місцевих бюджетів шляхом сплати податків і зборів. Податки – це виплати, які стягаються офіційно-правовими органами чи організацією (установою) за ***фактичне*** використання державних послуг, з метою відшкодування (покриття) відповідних витрат. За конкретні послуги адміністрації можуть призначатися додаткові платежі, що також залежать від конкретних зустрічних послуг.

Інтерпретація поняття *оподаткування* є ширшим, що дало змогу виділити тематичні групи в ТТП «BESTEUERUNG».

Ключові слова: термінологічне, тематичне, поле, оподаткування, податок, податковий.

The article on the material of tax laws defines the nominations for the designation of the tax term tax in the German language is represented by three basic tokens: *Steuer, Abgabe, Gebühre*. In favor of the possibility of combining these lexical units in one thematic group is their origin, which can be traced to the results of etymological analysis presented in etymological dictionaries of the German language: DWDS: Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart, Wortshatz. German news corpus based on material crawled in 2011Sätze.

The term *Steuer* in German means *tax, excise duty*. The German term *Abgabe* (first recorded in the 8th century) means the *transfer, distribution, declaration, spending of money*. The term *Gebühr* in German means *collection, payment*.

The nomination for the term *tax* in German is represented by the token *Besteuerung*, which means: *"to tax someone with something, to deduct tax for something, the state taxes something, the state deducts taxes from someone's income."* Taxation is *"a legally regulated process of establishing and withholding taxes in the country, determining their amounts and rates, relevant facilities and the range of legal entities and individuals subject to taxation, as well as the procedure for paying taxes."*

In the Constitution of Germany, a *tax* is a payment that corresponds to the interpretation of taxes in the Constitution of Ukraine (Article 67). The latter declares that one of the constitutional responsibilities of persons who receive income from labor, intellectual and creative activities, as well as from other sources, is to participate in the formation of state and local budgets through the payment of taxes and fees. *Taxes* are payments levied by *official legal bodies* or an organization

(institution) for the actual use of public services in order to reimburse (cover) the relevant costs. Additional payments may be made for specific administration services, which also depend on specific counter-services.

The interpretation of the concept of *taxation* is broader, which allowed us to identify thematic groups in the TTP "BESTEUERUNG".

Key words: terminological, thematic, field, taxation, tax, tax.

У текстах податкового законодавства головну роль у змістовно-інформаційній організації відіграє реєстр ядерних та периферійних терміноодиниць в єдності з структурно-композиційними, комунікативно-прагматичними і вербальними параметрами. До того ж відображають особливості категоризації правових цінностей, пов'язаних із системою оподаткування, у німецькомовній картині світу.

Вітчизняні і закордонні дослідники вивчають спеціальні тексти, у тому числі й законодавчі, займаються проблематикою юридичного дискурсу у межах якого функціонують і законодавчі тексти: В.К. Бабаєв, А.Є. Конверський, Г.І. Манов, Д. Мейер, А.А. Ференц-Сороцький, Л. Фуллер, І.В. Хоменко, О.А. Шаблій, О.Ф. Черданцев та ін.; активно вивчаються проблеми юридичної аргументації: О.О. Волков, В.В. Мельник, В.А. Новицький, Х. Перельман, А. Пріор, Д. Раз, О.Ю. Щербина та ін.; установлюються особливості комунікативної поведінки суб'єктів судового дискурсу: Т.В. Дубровська, О.В. Красовська та ін.; визначаються психолого-прагматичні особливості комунікативної практики учасників юридичного дискурсу: Л. Адам, В.І. Батов, В.О. Варламов, С.М. Вул, Н.І. Гаврилова, А.І. Єлістратов, Г.А. Зорін, О.О. Леонтьєв, О. Ліпманн, О.Р. Ратінов, О.М. Шахнарович, І.К. Шахріманьян та ін.; розвивають міждисциплінарний напрямок – юрислінгвістика: А.М. Баранов, К.І. Брін, Є.І. Галяшина, М.Д. Голєв, М.Р. Желтухіна, Г.В. Кусов та ін. тощо.

Завдання показати модель термінологічно-тематичного поля "BESTEUERUNG" на основі лексикографічних джерел і текстів німецького податкового законодавства з виокремленням ядерних і периферійних компонентів і побудовою словотвірних гнізд базових термінів.

Розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє отримувати різні дані, ставлячи питання на форумах. Відтак на німецьких юридичних форумах (wirtschaftslexikon.gabler.de, juraforum.de) можна також знайти інформацію щодо визначення податків, наприклад:

1) *податками* називають грошові засоби, які збираються особами, спеціально для цього призначеними. Фактично мова йде про платежі, які стягуються офіційними фінансовими відомствами та надходять до бюджета. Частіше ці платежі існують у формі податків, які сплачуються платниками податків у відповідні інституції. Ці податкові платежі регулюються відповідно до податкового закону ФРН.

До податків також відносять внески та платежі, які стягуються офіційними інституціями, наприклад, збір за послуги органів управління, оплата за користування та ін. Зобов'язання щодо виконання платежів закладені вже у назву податку, наприклад: *мито на право скинення стічних вод*.

Цікаво, що податки стягаються за відповідними вимогами і відрізняються фінансовими виплатами, за які платник отримує зустрічні послуги: витрати на електроенергію, поштовий збір і т.д.

Податки оцінюються за 3 критеріями:

– за фактичним використанням офіційними установами – незначні податки;

– за можливим використанням певних установ – платежі;

– податки у формі мита тільки у тих випадках, коли фактично відбувається конкретне застосування.

Не суперечливою і найбільш узагальненою є дефініція оподаткування в електронній популярній енциклопедії Wikipedia: «**Оподаткування** – законодавчо врегульований процес встановлення та утримання податків у країні, визначення їхніх розмірів і ставок, відповідних об'єктів та кола юридичних і фізичних осіб, що підлягають оподаткуванню, а також порядок сплати податків» [1].

Отже, для оподаткування важливо не лише визначити різновид податку та його розмір, а й встановити учасників цього процесу: хто сплачує і кому.

Таким чином, подана інформація закладає підвалини для моделювання лексико-семантичних полів «*Steuer», «Abgabe»* і *«Gebühr»* (на основі німецькомовних лексикографічних джерел) і термінологічно-тематичного поля «BESTEUERUNG» (власне на основі текстів податкового законодавства ФРН).

Моделювання лексико-семантичних полів «*Steuer», «Abgabe»* і *«Gebühr»* дала змогу окреслити базове коло термінологічних одиниць, дотичних до сфери оподаткування, а саме: *Besteuerung*.

Загальновизнано, що синоніми об'єднуються в групи за певними ознаками і утворюють системи, наприклад: підвищення ступеня обдарова-

ності людини: *fähig (здатний на щось) – begabt (обдарований) – talentvoll (талановитий) – genial (геніальний)*. Синонімічними є слова з тотожними / подібними значеннями, «слова, які означають одне й те ж саме поняття чи поняття дуже близькі між собою, слова з єдиним чи дуже близьким предметно-логічним змістом, слова, однакові за номінативною віднесеністю, але, як правило, розбіжні стилістично, слова, здатні у тому ж самому контексті чи в контекстах, близьких за змістом, заміняти один одного» [3, с. 6].

Жодне багатозначне слово не може бути синонімічним іншому у всіх своїх значеннях, тобто не слова, а окремі значення знаходяться у синонімічних відношеннях одне з одним, саме тому у *Deutsch-russisches Synonymwörterbuch* [3] об'єднання в синонімічні ряди відбувається на основі лексико-семантичних варіантів слів [3, с. 7].

Отже, здійснюючи пошук за терміном *Steuer* (заголовне слово словникової статті «Steuer» на с. 449 [3]), нами було виявлено, що саме він є індиферентним синонімом, оскільки у своєму першому значенні (I) передає значення усього синонімічного ряду найбільш узагальнено, не має емоційного забарвлення та є найуживанішим в цьому ряді.

Як правило, ядерні компоненти полів (лексико-семантичних, функціональних тощо) визначаються за якісними та кількісними критеріями. Тому першим кроком для виокремлення базових термінологічних одиниць ТТП «BESTEUERUNG» було визнано виправданим звернення до Словника синонімів «*Deutsch-russisches Synonymwörterbuch, немецко-русский синонимический словарь*» [3, с. 449]. У вказаному словнику зазначено, що *Steuer* може бути прямим – *direkte*, непрямим – *indirekte*, державним податком – *staatliche Steuer*, високим – *hohe*, важким – *drückende*, їх можна підвищувати – *Steuern erhöhen*, знижувати – *senken*, обкладати податком – *eine Steuer auf etw. legen, etw. mit einer Steuer belegen*, щось може підлягати оподаткуванню – *etw. unterliegt der Steuer*, податки утримуються із заробітної плати – *vom (Brutto-) Gehalt werden die Steuern abgezogen*; *vom Gehalt geht die Steuer ab*.

Abgabe – крім значення податок, це й акциз на окремі вироби (наприклад, *direkte* – прямий, *indirekte* – непрямий, *regelmässige* – регулярний, *jährliche* – щорічний, *hohe* – високий, *niedrige* – низький, *drückende* – тяжкий, *Abgaben eintreiben* – збирати податки, *erheben* – стягати податки, *auferlegen* – оподатковувати, *Abgaben zahlen (entrichten)* – платити податки, *vom Abgaben befreit werden* – звільняти від податків, *die Abgabe auf Tabakerzeugnisse werden erhöht* – підвищувати акциз на тютюнові вироби).

Gebühr: *die Gebühr* – це внесок, збір, плата за використання, *eine Gebühr entrichten* – платити внесок (збір), *erhöhen* – підвищувати внесок (збір), *eine Gebühr festsetzen* – встановлювати внесок (збір), *kassieren* – збирати внесок (збір), *die Gebühr für die Benutzung beträgt 10 Mark* – плата за користування становить 10 німецьких марок, *die Gebühr für das Telefon bezahlen* – платити за телефон [3, с. 449].

Також наведено синонім *Akzise*, що є застарілим, книжковим і наразі не використовується [5].

Отримані результати дали пістави для подальшого моделювання термінологічно-тематичного поля «BESTEUERUNG» на основі текстів податкового законодавства ФРН [12].

Із 50 текстів методом суцільної вибірки було вилучено термінологічні одиниці, що безпосередньо вказують на приналежність аналізованих текстів до сфери податкового законодавства Німеччини. За результатами кількісного опрацювання частотності податкових термінів було змодельовано ТТП «BESTEUERUNG» (оподаткування) для кожного з 50 текстів, що складається з чотирьох (4) лексико-семантичних мікрополів, представлених такими тематичними групами, а саме: 1. Види податку; 2. Особи, задіяні у процесі оподаткування; 3. Назви різновидів податкових законів; 4. Складові оподаткування.

У 49 законах ТТП термінологічним ядром виступає «Steuer», крім «Gesetz zur Durchführung der EG-Beitreibungsrichtlinie (EG-Beitreibungsgesetz – EG-BeitrG)» – у цьому законі ядром є «Abgaben*»[12]*.

Einkommensteuergesetz

У тексті німецького податкового закону «Einkommensteuergesetz (EStG)» [12] виявлено **57** термінологічних одиниць з кількістю вживань **8436** разів, що формують ТТП «BESTEUERUNG». Тематичним ядром зазначеного поля (як і у всіх інших 49 текстах) є «Besteuerung», що включає чотири (4) виділені нами тематичні групи.

Перша тематична група «Види податку» включає **14** термінологічних одиниць, що реалізуються у тексті аналізованого закону **5528** разів. Ядерна зона представлена лексемою *Steuer* (**3835**) (тут і далі цифри у дужках позначають частотність вживання термінологічної одиниці в тексті); приядерна зона та віддалена периферія не репрезентовані; дальня периферія формується **13** лексемами: *Einkommensteuer (933), Lohnsteuer (426), Körperschaftsteuer (210), Kirchensteuer (39), Gewerbesteuer (24), Umsatzsteuer (22), Gebühr*

(19), Erbschaftsteuer (10), Vermögensteuer (3), Schenkungsteuer (3), Grundsteuer (2), Verbrauchsteuer (1), Mehrwertsteuer (1).

Друга тематична група «Особи, задіяні у процесі оподаткування» включає **4** термінологічні одиниці, що реалізуються у тексті аналізованого закону **680** разів. Ядерна зона представлена лексемою *Steuerpflichtige* (**670**); приядерна зона та віддалена периферія не репрезентовані; дальня периферія формується **3** лексемами: *Steuerschuldner (8), Steuerberater (1), Steuerbevollmächtigte (1).*

Третя тематична група «Назви різновидів податкових законів» включає **9** термінологічних одиниць, що реалізується у тексті аналізованого закону **763** рази. Ядерна зона представлена лексемою *Einkommensteuergesetz (602)*; приядерну зону та віддалену периферію не репрезентовано; дальня периферія формується **8** лексемами: *Körperschaftsteuergesetz (130), Außensteuergesetz (15), Umsatzsteuergesetz (8), Jahressteuergesetz (4), Steuerberatungsgesetz (1), Steuervergünstigungsabbaugesetz (1), Unternehmensteuerreformgesetz (1), Steuerbürokratieabbaugesetz (1).*

Четверта тематична група «Складові оподаткування» включає **30** термінологічних одиниць, що реалізуються у тексті аналізованого закону **1465** разів. Ядерна зона представлена лексемою *Steuerpflicht (751)*; приядерну зону та віддалену периферію не репрезентовано; дальня периферія формується **29** одиницями: *Steuerabzug (258), Besteuerung (134), Steuerermäßigung (79), Doppelbesteuerung (46), Steuerbescheid (39), Versteuerung (25), Nachversteuerung (23), Steuerbefreiung (14), Lohnsteuer-Jahresausgleich (12), Steuerfestsetzung (10), Steueranmeldung (10), Steuerschuld (9), Bundessteuerblatt (7), Einkommensteuerbescheid (6), Besteuerungsgrundlagen (6), Steueranspruch (5), Steuervorteil (5), Steuerstraftaten (4), Besteuerungsverfahren (4), Steuerbeträge (4), Steuervergütung (3), Steuererklärungen (2), Steuervergünstigung (2), Steuererstattung (2), Steuerordnungswidrigkeiten (1), Steuersachen (1), Steuerabzugsbeträge (1), Steuerstatistiken (1), Steuerhinterziehung (1).*

Термінологічним ядром виступає «Steuer», позаяк цей термін зустрічається у тексті «Einkommensteuergesetz (EStG)» **3835** разів як окрема лексема, плюс **4582** рази як складова інших термінологічних одиниць, тобто **8417** разів з **8436** терміновживань.

Висновки. У ході аналізу й опису спеціальних термінів податкового законодавства ФРН здійснено такі процедури: моделювання лексико-семантичних полів "*Steuer", "Abgabe*" і *"Gebühr"* на основі німецькомовних лексикографічних джерел; моделювання термінологічно-тематичного поля "BESTEUERUNG" на основі текстів податкового законодавства ФРН; побудову словотвірних гнізд базових податкових термінів "*Steuer", "Abgabe", "Gebühr"* і змішаного словотвірного гнізда маловживаних спеціальних термінів; обчислення коефіцієнтів насиченості та варіативності термінологічно-тематичного поля "BESTEUERUNG" текстів податкового законодавства ФРН.

Процедура моделювання лексико-семантичних полів "*Steuer", "Abgabe"* і *"Gebühr"* на основі тлумачних словників і словників синонімів із залученням деяких даних з етимологічних лексикографічних джерел дала змогу окреслити базове коло термінологічних одиниць, дотичних до сфери оподаткування. Подальше моделювання ТТП "BESTEUERUNG" на основі текстів податкового законодавства ФРН демонструє розподіл податкових термінів у ядерній, навколоядерній зонах та близькій і / чи далекій периферії. Тематичним ядром зазначеного поля у всіх 50 текстах є "Besteuerung", що об'єднує чотири виокремлені нами тематичні групи, а саме: 1) види податку; 2) особи, задіяні в процесі оподаткування; 3) назви різновидів податкових законів; 4) складники оподаткування. Термінологічним ядром здебільшого є лексема "Steuer" як найбільш уживана в текстах аналізованих законів не тільки самостійно, а і як компонент інших терміноодиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. Ergriffen aus https://uk.wikipedia.org/wiki/Оподаткування.
2. Gabler Wirtschaftslexikon. Ergriffen aus https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/steuern-45766
3. Grosses russisch-deutsch Wörterbuch. Bd. 26, Sp. 1513. Ergriffen aus http:.woerterbuchnetz.de
4. Kempcke, G. (2000). Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin: de Grueter.
5. Online Etymology Dictionary. Ergriffen aus https://www.etymonline.com/word/text#etymonline_v_10699
6. Vaan de, M. (2008). Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages (Vol. 7). Leiden-Boston: Brill, 2008.
7. Wahrig-Burfeind, R. (2011). Wahrig Deutsches Wörterbuch. Wissenmedia. München.
8. Wortshatz. German news corpus based on material crawled in 2011 Sätze: 26,142,898.

9. Ergriffen aus http://corpora.unileipzig.de/de?corpusId=deu_newscrawl_2011
10. Ergriffen aus https://www.finanzen.net/wirtschaftslexikon/Abgabe
11.Ergriffen aus https://juristoff.com/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/11020-stattya-67-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini
12. Steuergesetze. – München : Verlag C. H. Beck, 2009.

УДК 811.111:004(038)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.18

ЕЛЕКТРОННІ СЛОВНИКИ ЯК СУЧАСНЕ ДЖЕРЕЛО НЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

ELECTRONIC DICTIONARIES AS A MODERN SOURCE OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Панченко В.В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Лексика англійської мови постійно поповнюється, збагачується, оновлюється. Слова зникають, виходять із вжитку, інші, навпаки, з'являються, починають активно використовуватися носіями мови. Найоперативніше на такі зміни реагують саме інтерактивні електронні словники, які надають користувачеві широкі можливості для лінгвістичного аналізу новоутворених лексем. У статті проаналізовано три онлайн-словника The Dictionary of Obscure Sorrows, Word Spy, Urban Dictionary. The Dictionary of Obscure Sorrows – проєкт, створений Джоном Кенігом для позначення складних людських емоцій, які не мають відповідного лексичного відображення в англійській мові, але позначені окремими лексемами в інших мовах світу. Словник неологізмів П. Макфедріса Word Spy містить неологізми, розподілені за семантичними категоріями Бізнес, Комп'ютери, Культура, Мова, Наука, Соціологія, Технології, Світ. Усі нові одиниці, що з'явилися в англійській мові починаючи з 1995 р. та зустрічалися на сторінках англомовних видань США, Великої Британії, Канади тощо або у випусках на радіо чи телебаченні, наводяться з ілюстративними прикладами та датою їх появи. Неологізми описуються та класифікуються на основі лінгвістичного, лексикографічного та соціолінгвістичного підходів. Urban Dictionary створювався як ресурс для пошуку сленгізмів та культурно забарвлених слів або термінів, уживаних вузьким колом носіїв англійської мови. Однак, з часом словарний зміст досяг більш ніж семи мільйонів одиниць і щоденно поповнюються новими словами і фразами з дефініціями, описами і автентичними прикладами вживання. В результаті проведеного аналізу вищезазначених електронних словників з'ясовано, що ця предметна область стрімко розвивається, контент постійно збагачується новими словами та фразами, доповнюється прикладами з усного та писемного англійського мовлення. Тематична класифікація лексики в обраних словниках дозволяє наочно представити її розмаїття та нерозривний зв'язок із соціолінгвістичними та соціокультурними феноменами. Разом із тим, певним недоліком можна вважати недостатньо розвинену фонетичну складова, адже певна кількість неологізмів належить до сленгізмів і діалектизмів. Відповідно, їх вимова може бути незнайомою для неносіїв мови.

Ключові слова: лексикографія, онлайн-словник, мовні новоутворення, запозичення, емоціно забарвлена лексика.

The vocabulary of the English language is constantly expanded, enriched, updated. Some words disappear, go out of use, others, on the contrary, are coined and gain popularity among native speakers. Interactive electronic dictionaries react most quickly to such changes, which provide the user with ample opportunities for linguistic analysis of newly formed lexemes. The article analyzes three online dictionaries The Dictionary of Obscure Sorrows, Word Spy, Urban Dictionary. The Dictionary of Obscure Sorrows is a project created by John Koenig to denote complex human emotions that do not have a corresponding lexical representation in the English language, but are marked by separate lexemes in foreign languages worldwide. Word Spy dictionary of neologisms by P. Macfedries contains neologisms subdivided into semantic categories such as Business, Computers, Culture, Language, Science, Sociology, Technology, World. All new items that have appeared in English since 1995 and have been found on the pages of English-language publications in the USA, Great Britain, Canada, etc. or in radio or television broadcasts are illustrated with vivid examples and the date of their appearance is given. Neologisms are described and classified on the basis of linguistic, lexicographic and sociolinguistic approaches. Urban Dictionary was created as a resource for finding slang and culturally coloured words or terms used by a narrow circle of native English speakers. However, over time, the dictionary content has reached more than seven million units and is updated daily with new words and phrases with definitions, descriptions and authentic examples of their usage. As a result of the analysis of the above-mentioned electronic dictionaries, it was found that this subject

area is rapidly developing, the content is constantly enriched with new words and phrases, supplemented with examples of spoken and written English. The thematic classification of the vocabulary in the selected dictionaries allows you to visually present its diversity and inextricable connection with sociolinguistic and sociocultural phenomena. At the same time, an insufficiently developed phonetic component can be considered a certain drawback, because a certain number of neologisms belong to slangisms and dialecticisms. Accordingly, their pronunciation may be unfamiliar to non-native speakers.

Key words: lexicography, online dictionaries, newly-coined words, borrowings, emotionally coloured lexemes.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день технічний прогрес настільки розповсюдився на всі сфери життя, що дійшов і до словників. Наразі існує велика кількість онлайн словників, кожен із них нараховує тисячі слів. І щодня вони доповнюються новими, раніше неіснуючими поняттями, адже у різних сферах життя суспільства постійно з'являються нові реалії, що отримують своє мовне оформлення, постійно з'являються нові абревіатури, особливо для спілкування у віртуальному середовищі, запозичуються деякі лексичні одиниці з інших мов, наприклад, японської, іспанської, французької та інших.

Аналіз процесів укладання та роботи з електронними словникам привертав увагу багатьох дослідників. Зокрема, В. Дубічинський зробив значний внесок у вивчення української лексикографії та її комп'ютерної складової. І. Заваруєва розглядала роль електронних словників в словнику дискурсі. О. Кудоярова та К. Сологуб висвітлювали особливості укладання вузькоспеціалізованих термінологічних онлайн-словників. У центрі досліджень В. Путрашика знаходимо українське онлайн-словництво, а колектив авторів на чолі з В. Широковим вивчав персоналізацію інтерактивних словників у мережі Інтернет. Незважаючи на численні наукові доробки у сфері сучасної лексикографії, динамічний розвиток електронних словників та постійне збагачення словникового складу англійської мови надають нам широке поле для подальших досліджень у цій галузі.

Так, **метою** нашої статті є огляд й аналіз електронних словників Dictionary of obscure sorrows, Word Spy та Urban dictionary як сучасного джерела неологізмів англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як слушно зазначає М. Бєлозьоров, сучасні довідники у глобальній мережі дозволяють користувачеві отримувати структуровані відомості з різних електронних баз даних та враховувати його когнітивні та комунікативні запити, брати участь в інтерактивних операціях, пропонуючи йому цікавий та пізнавальний інтерфейс [1].

Таким чином, ми стали свідками нових відносин між словником і користувачем: останній має можливість як користуватися готовим словником у зручному для себе режимі, так і брати участь у його створенні, спостерігаючи за змінами в навколишньому мовному середовищі.

Нові технології створення словників безмежно розширюють як можливості звичайного користувача, націленого на пошук значення конкретного нового слова (терміну, сленгізму, професіоналізму, запозичення, абревіатури тощо), так і лінгвіста-дослідника. Останній у зручному вигляді та швидко, за умови правильного вибору словника та ресурсу його розміщення, може знайти необхідну лінгвістичну інформацію: про написання слова (включаючи всі можливі варіанти), його вимову, семантику, історію появи та інші важливі характеристики; може піддати науковому аналізу – залежно від лінгвістичних інтересів [3].

У нашій роботі ми аналізуємо такі словники: The Dictionary of obscure sorrows [7], Word Spy [10], Urban dictionary [8].

Словник The Dictionary of obscure sorrows називають проєктом, що «дав ім'я нашим найглибшим емоціям» [2].

Цей проєкт розпочався на просторах соціальної мережі Tumblr більше 10 років тому. Мета створення було дуже простою – автор хотів створити слово для кожної емоції, яку може відчувати людина, але для опису якої бракує лексичних засобів. *The Dictionary of obscure sorrows* – це «словник вигаданих слів для емоцій, які ми всі відчуваємо, але не маємо слів для вираження, наповнений новими визначеннями, ілюстраціями, етимологією та есе, які прагнуть охопити забуті куточки людського стану» [5].

The Dictionary of obscure sorrows розділено на шість розділів з визначеннями, згрупованими за темою:

1) між життям і мрією (про світогляд і бажання);

2) внутрішня пустеля (самотність і ідентичність);

3) монтаж атракціонів (відносини та інтим);

4) обличчя в натовпі (суспільство та відчуження);

5) човни проти течії (час і пам'ять);

6) Roll the Bones (невпевненість і хаос).

Також є розділ після скрипту під назвою «Після слів», з деякими коментарями щодо мови та значення, а також того, що цей проєкт означав особисто для автора.

«Визначення впорядковано без певного порядку, з наголосом на різноманітності та непередбачуваності. Це виглядає досить правдиво, враховуючи те, як твій настрій, як погода, змінюється у твоєму розумі», зазначив автор Дж. Кеніг [7].

Джон Кеніг – автор проєкту, який він розпочав у 2009 році, прагнув повернути «sadness» до його початкового значення (від латинського «satis», «повнота») та визначити емоції, які ми можемо відчувати, але не знаємо, як описати. Він вважає, що розширення нашої «емоційної палітри» може сприяти глибшому розумінню один одного [5]. Словник Кеніга включає словесні записи з описами до абзацу та відео. Він має відеоканал на YouTube, а також публікує оновлення на Facebook, Twitter і на своєму веб-сайті.

Цей проєкт є настільки унікальним, що Дж. Кеніг регулярно запрошує представників громадськості надсилати описи своїх емоцій та переживань, і пропонує створити слово, щоб описати їх. Також автор зауважує, що в англійській мові існують прогалини, для опису емоцій, наводячи приклади з інших мов:

– з грецької мови терміном *lachesism*, що означає «голод катастрофи» («ви знаєте, коли ви бачите грозу на горизонті, і ви просто вболівали за шторм»);

– з китайської мови, де *yù yī*, описує бажання знову відчути безтурботність так, як ви відчували, коли були дитиною;

– з польської, де слово *jouska*, відноситься до типу гіпотетичної розмови, яку ви нав'язливо розгортаєте у своїй голові;

– німецької, де *zielschmerz* визначає страх отримати те, що ви хочете.

Кожен запис у *The Dictionary of obscure sorrows* оригінальний і створений вручну Джоном Кенігом. Але, маємо зауважити, що словниковий запас не створюється на порожньому місці.

The Dictionary of obscure sorrows представляє собою збірку неологізмів, в якій кожне нове слово насправді означає щось етимологічно, є запозиченням з однієї з десятка мов або оновленим жаргоном.

Останні записи у словнику датуються листопадом 2021 року. Наведемо декілька прикладів:

– прикметник *aftersome* (від шведського слова «eftersom», «тому що»), що означає «*здивований, згадати про химерну послідовність нещасних випадків, які привели вас туди, де ви знаходитесь сьогодні – ніби ви витратили роки, стрибаючи по дошці Plinko, проходячи через мільйони нешкідливих точок прийняття рішень, будь-яка з яких могла змінити все – через що ваш довгий і звивистий шлях з самого початку здавався доленим, але таким малоймовірним, що стане практично неможливим* ».

– *«lilo»* (від «все життя» і «лежати низько»), що означає «*дружба, яка може не підтримуватися роками, але миттєво відновиться, ніби не минуло часу відтоді, як ви востаннє бачилися»*

– *agnoathesia* (від грецького «agnostos», «невідомий» і «діатез», «настрій»), що означає *«стан незнання, як ви насправді ставитеся до чого–небудь, що змушує вас дослухатися до підказок, прихованих у вашій поведінці, нібито ви інша людина – помічаючи кислинку в голосі, непристойну кількість зусиль, докладених до чогось дріб'язкового, або незрозумілу вагу на ваших плечах, що заважає вставати з ліжка»*.

Також, слово *Sonder* (яке Дж. Кеніг розтлумачує як у*свідомлення того, що кожен випадковий перехожий живе життям таким же яскравим і складним, як ваше власне),* почало розповсюджуватись в онлайн–розмовах і в повсякденній мові. «Sonder» також використовується різними компаніями як назва бренду велосипедів, назва відеоігри та двох музичних альбомів, один від інді-поп-виконавця Каору Ішібаші («Sonderlust»), англійської прогресив–метал–групи TesseracT («Сондер»).

Сам Дж. Кеніг наголошує, що це слово пов'язане «з ідеєю, що ми всі вважаємо себе головними героями, а всі інші – просто статистами. Але насправді ми всі головні герої, а ти сам статист в чужій історії» [6].

Словник неологізмів П. Макфедріса *Word Spy* [10], головна перевага якого – ретельно опрацьована макроструктура, із зазначенням через використання точної газетної цитати, першої дати появи нового слова та його подальшого вживання у британській, американській, канадській пресі тощо, а також присутність великої кількості авторських коментарів, цікавих зауважень щодо етимології слова, думок користувачів тощо.

На даний час цей інформаційний ресурс включає понад 3 тис. англійських слів-неологізмів, що з'явилися у 1995-2014 роках. Він має зручну навігацію та побудований з урахуванням усіх сучасних можливостей представлення словникового матеріалу: у тезаурусному та гіпертекстовому режимі, з великою кількістю автентичного ілюстративного матеріалу, з використанням для обговорення соціальних мереж та wiki-технологій для поповнення словника. Звернення до архівних даних дозволяє простежити історію та часові рамки появи та закріплення того чи іншого слова у мові, динаміку змін.

Пошук слова може здійснюватись із загального алфавітного списку або з тематичного (Post

by Category). Останній включає алфавітний список слів, розподілених за вісьмома категоріями: «Культура», «Технології», «Мова», «Світ» тощо з їх подальшим тематичним розподілом та зазначенням кількості одиниць. Так, наприклад, категорія «Світ» включає 540 одиниць, що розподіляються так: Activism (63), Crime (120), Espionage (8), Geography (49), Government (33), Law and Order (36), Military (51), Politics (114), Terrorism (20), Urbanism (54).

Через систему гіперпосилань та перехресних посилань зручно працювати з майданчика словника із сайтами цитованих газет та іншими джерелами. Словник постійно поповнюється, і це наочно демонструє не тільки динаміку розвитку словникового складу англійської мови, але чинні в ньому закони аналогії та економії зусиль, тісний зв'язок мови з культурою та економікою суспільства, а також провідні тенденції у словотворенні та написанні. Важливою особливістю словника Word Spy є реєстрація в ньому варіантних характеристик вхідних одиниць: графічних, орфографічних, фонетичних, стилістичних, лексичних тощо.

Цікаво, що у структурі словникових статей наявна інформація як про час появи неологізму, так і широкі контекстуальні приклади, що дозволяють повніше зрозуміти зміст новоутворення чи його семантичний відтінок, підтвердити реальність функціонування неологізму. Важливо, що, працюючи з новим словом, користувач може простежити динаміку формування його змісту, встановити зв'язок із близькими поняттями цієї сфери (розділ Related Words).

Сайт Urban Dictionary [8] був запущений у 1999 році як пародія на стандартний словник Dictionary.com, проте з того часу став важливим ресурсом в Інтернеті, до якого навіть офіційно зверталися судді у Великобританії для розуміння слів реперів, що брали участь у судовому розгляді. Особливістю Urban Dictionary є поповнення словнику та модерація зусиллями самих користувачів – будь-хто може додати нове слово або проголосувати за або проти одного з уже написаних пояснень.

Щоб з'ясувати, наскільки швидко в Urban Dictionary з'являються нові слова і що можна дізнатися, порівнявши його з більш традиційним, але також поповнюваним користувачами, словником Wiktionary [9], дослідники з британського Інституту Алана Т'юрінга провели перший масштабний аналіз [4]. Ці два словники істотно відрізняються: в Urban Dictionary немає шаблону оформлення, тільки можливість дати короткий опис і кілька прикладів, при цьому чужий опис не можна правити, тільки проголосувати за нього, в той час як Wiktionary має строгу структуру, можна внести зміною в будь-який запис, а модератори стежать за правильністю оформлення, відстежують та виправляють вандалізм.

Аналіз показав, що в Urban Dictionary міститься 2661625 визначень для 1620438 слів і фраз. Більшість пояснена лише однією людиною, хоча деякі мають понад тисячу описів. Рекордсменом є слово «emo» (представник музичної субкультури емо), для якого написано 1204 визначення.

Перетинів між словниками виявилося замало – 72% слів із Urban Dictionary не представлені у Wiktionary. Однак автори помітили, що багато записів словника сленгу релевантні лише для невеликої кількості людей – наприклад, прізвиська, ймовірно, конкретної людини. Тому вони вирішили використовувати лише терміни з двома або більше описами – тоді перетинів стало набагато більше і лише 25% не опинилося у Wiktionary. Також це виявилося вірно, якщо поміняти словники місцями: 69% слів з Wiktionary не визначено в Urban Dictionary, що не дивно, оскільки перший містить багато енциклопедичних термінів, таких як офіційні назви хімічних речовин [4].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що в цілому електронні словники неологізмів – важливе та достовірне джерело різноманітної лінгвістичної інформації, що дозволяє оперативно отримати дані щодо широкого кола лінгвістичних проблем, працювати з найновішою англомовною лексикою – з усних та письмових джерел, що відображає сучасну мовну картину, яка, своєю чергою, видозмінюється під впливом соціальних чинників, нових культурних та освітніх практик. Зауважимо, проте, що електронні словники неологізмів поки що зберігають типовий недолік традиційних словників: їхня фонетична частина погано опрацьована, спелінг незручний і незвичний для іноземців. Тож перспективою подальших досліджень вбачаємо розробку рекомендацій щодо оптимізації умов роботи з електронними словниками та шляхів покращення репрезентації матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлозьоров М. В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 243 с.

2. James, N. A dictionary that coins words for emotions. *The Nindu BusinessLine*. 2019. November, 11. URL: https://www.thehindubusinessline.com/news/variety/the-dictionary-of-obscure-sorrows-a-dictionary-for-emotions-that-havent-been-coined-yet/article29943573.ece.

3. Koltsova E. Neologisms in the English language in the 21st century. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*. 2017. № 9. P. 604–613. DOI: https://doi.org/10.22363/2313-2299-2017-8-3-604-613.

4. Nguyen Dong, McGillivray Barbara, and Yasseri Taha. Emo, Love, and God: Making Sense of Urban Dictionary, a Crowd-Sourced Online Dictionary. 2018. April, 5 URL: https://arxiv.org/abs/1712.08647.

5. Poole S. The Dictionary of Obscure Sorrows by John Koenig review – fifty shades of sad. *The Guardian.* 2022. January, 5. URL: https://www.theguardian.com/books/2022/jan/05/the-dictionary-of-obscure-sorrows-by-john-koenig-review-fifty-shades-of-sad.

6. Smith, Jen Rose. Can't name that feeling? Try consulting 'The Dictionary of Obscure Sorrows'. *The Washington Post*. 2021. November, 30. URL: https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/dictionary-of-obscure-sorrows-book/2021/11/29/a33c460e-5146-11ec-9267-17ae3bde2f26_story.html.

7. The Dictionary of Obscure Sorrows. URL: https://www.dictionaryofobscuresorrows.com/.

8. Urban Dictionary. URL: https://www.urbandictionary.com/.

9. Wiktionary. URL: https://www.wiktionary.org/.

10. Word Spy. URL: https://www.wordspy.com/index.php.

УДК 811.112. 2' 04/06
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.19

АПЕЛЯТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КРАВЦІВ І ВЗУТТЬОВИКІВ У НІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

APPELLATIONS FOR DENOTING TAILORS AND SHOEMAKERS IN THE GERMAN DIALECTS

Пиц Т.Б.,
orcid.org/0000-0002-6055-3622
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню сілезьких, нижньопрусських і східнопоморанських апелятивів на позначення кравців і взуттьовиків XIV – XVI ст. Тут обґрунтовується актуальність дослідження зниклих, унаслідок Другої світової війни, німецьких діалектів, аналізується фахова література, характеризується історія досліджень німецьких апелятивів на позначення ремісників у колишніх східнонімецьких діалектах, визначається рівень їхньої вивченості, формулюються мета і завдання публікації, а також окреслюються перспективи подальших наукових розвідок. Крім цього висвітлюються словотвірні особливості апелятивів на позначення кравців і взуттьовиків, форми їхньої фіксації у складі сілезького, нижньопрусського і східнопоморанського діалектів. До кожної форми наводяться дані щодо часу та місця їхньої фіксації. Згідно результатів дослідження встановлено 30 апелятивів на позначення кравців та взуттьовиків. Також встановлені їхні твірні основи: а) назви ремісничих виробів; б) назви матеріалів, з яких вони виготовлені; в) назви виконуваної дії ремісником; д) за загальною характеристикою виробів. Більшість (17) апелятивів є двокореневими, однокореневих –лише 13. Другими твірними основами у різнокореневих апелятивах на позначення кравців і взуттьовиків слугують -macher, -wurcht(er) (-worcht), -schneider, -näher, -schuster, -mann, -knecht, -bußer. У межах виявлених апелятивів на позначення кравців і взуттьовиків можна виокремити сім синонімічних рядів. Засвідчені форми фіксації назв ремісників фіксують такі історичні зміни у системі консонантизму і вокалізму німецької мови: а) перехід свн. s [s] перед n в sch [š]; б) дифтонгізацію; в) підняття u > o; г) перехід w > b; д) умлаутизацію o > ö, u > ü, a > ä; е) появу придихового h; є) послаблення голосних у афіксах; ж) синкопу; з) заміну приголосного k-ch.

Ключові слова: апелятив на позначення ремісника, форма фіксації, німецькі діалекти, твірна основа, словотвір, синонім, консонантизм, вокалізм.

The article studies the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian appellations for denoting tailors and shoemakers of the 14th-16th centuries. The article substantiates the topicality of studying the German dialects that disappeared due to the World War II, analyses the specialized literature, characterizes the history of studying the German appellations for denoting craftsmen in the former East-German dialects, determines the level of their coverage, formulates the objective and task of the publication and outlines the perspectives of further academic research. Besides, the article provides the insight into the word-formative peculiarities of the appellations for denoting tailors and shoemakers, the form of their fixation within the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian dialects. Each form is accompanied by the data concerning the time and place of the fixation. According to the research results, 30 appellations for denoting tailors and shoemakers were established. The formative bases of the appellations were established: a) names of the handicrafts;

b) names of the materials of which they were produced; c) names of the craftsmen's actions; d) according to the general characteristic of the items. Majority of the appellations for denoting craftsmen are bi-root, 13 have one root. The second word-formative bases in the appellations for denoting tailors and shoemakers with the different roots are as follows: -macher, -wurcht(er) (-worcht), -schneider, -näher, -schuster, -mann, -knecht, -bußer. Seven synonymic rows can be identified within the established names of the metal-processing craftsmen. The defined forms of fixation of the appellations for denoting tailors and shoemakers fixed also various historical changes in the system of consonantism and vocalism of the German language.

Key words: appellations for denoting craftsman, form of fixation, German dialects, forming basis, word formation, synonym, consonantism, vocalism.

Постановка наукової проблеми. Руйнування мовної картини Центральної Європи стало одним із наслідків Другої світової війни. Майже повністю зникають нижньопрусський, верхньопрусський, східнопоморанський і сілезький говори. Відповідно в середині XX ст. назавжди втрачається не лише «живий» говірковий матеріал для подальших досліджень, але й «міст» через який століттями поширювались запозичення не лише з німецьких діалектів, але й західноєвропейських мов у слов'янські, а також із сходу на захід. Єдиним шляхом вивчення різних груп лексики та мовних явищ зниклих говорів залишаються пам'ятки цих діалектів, словники апелятивної, ономастичної лексики та лінгвістичні атласи. Відповідно вивчення і реконструювання частково чи повністю зниклих німецьких говорів становить чималий інтерес для сучасного мовознавства, що й обґрунтовує актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом німецьким назвам ремісників окремих промислів уже присвячена низка досліджень. Наприклад, М. Голмберґ зібрала історичні свідчення щодо ремісничих найменувань, що стосуються обробки шкіри та дерева [11]; Р. ван де Коолвійк та У. Вітте присвятили свої спеціальні дослідження назвам виробників бочок [14; 24]; Т. Пиц – назвам ремісників шкірообробних і хутрообробних ремесел а також текстильників [1; 2]; А. Шьонфельдт – назвам ремісників, які займалися забоєм худоби та заготівлею м'яса [22]; Е. Єтєр – найменуванням виробника возів у всіх німецьких діалектах [12], Б. Шір – кушнірам [21]. Середньовічні південнонімецькі назви ремісників досліджувала у своїй монографії І. Ньоллє-Горнкамп [18]. Також окремим назвам ремісників присвячений дев'ятий том у «Deutscher Wortatlas» [8], а історичним назвам різноманітних професій присвячено словник Я. Ебнера [9].

Мета дослідження. Водночас відсутнє окреме спеціальне дослідження апелятивів на позначення кравців і взуттьовиків, що і є метою цієї публікації. Завдання вбачаємо у чіткій фіксації апелятивів, антропонімів та форм їхньої фіксації XIV-XVI ст. у сілезькому, нижньопрусському і східнопоморанському діалектах із зазначенням даних щодо часу і локалізації. У подальшому визначаємо їхні мотивуючі основи, словотвірні особливості, аналізуємо історичні зміни у системі консонантизму і вокалізму у назвах ремісників та виокремлюємо синонімічні ряди.

Кравці. З розвитком витонченості моди виникає професія самостійного кравця – ***Schneider*** (свн. snīden, двн. snīdan, ст. сакс. snīthan), який розуміється на розкрої тканини і шитті. До того часу розкрій тканини при купівлі здійснював *Gewandschneider* або *Gewandscherer,* а шили, зазвичай, *Näher* або жінки: ... *rat* vnde wille habin gemacht vnde vundin vndir den *snydern* ... (Schweidnitz, 1347) [15, с. 24], Pesch Helewyk, der *Snyder* meyster (Striegau, 1352) [15, с. 39], Vincensius *snyder* sartor (Breslau, 1362) [5, с. 115], Jekel Beugentancz der *snyder* (Liegnitz, 1389) [3, с. 120], Nicclos *Sneider* (Kunitz, 1415) [4, с. 130], ... des seindt ursach gewesen erstlick die *schneider* ... (Stettin, 1523) [7, с. 100], vordorve ock ein meister ... *schnider* esste wandtscherer ... (Stettin, 1533) [7, с. 214], Schmide, *Schneider,* Schuster, Wagner, Bütner und ander hantwercker auffm Lande (Königsberg, бл. 1549) [26, т. I, с. 896], Michel *Schneider* (Danzig, 1603) [20, с. 71]. Очевидно, *houesnyder* позначає постачальника герцогського двору: meistir Nicclos der *houesnyder* (Liegnitz, 1388) [6, с. 110, 131, 134].

Schröder (свн. schrôten «відрізати») – синонім до *Schneider*: … Symon *Schroter,* Cunrad Brachman vnd andir *schroter* ... (Schweidnitz, 1337) [15, с. 21], wo man vyndet eynen *schrôter,* der eyn tuch teylte ûswendik den kameren (Liegnitz, 1353) [4, с. 130], Heinrich der schilnde *schroter* (Breslau, 1360) [19, с. 152], Nykel *Schroter* (Görlitz, 1400-1401) [5, с. 116], Albert *Schröter* (Danzig, 1431) [25, с. 66], Jeorgen *Schröder* (Danzig, 1583) [20, с. 72]. *Schröter* також може позначати у середньовіччі візника, що розвозить (schroten) бочки з пивом або вином від пивоварень до погребів споживача, напр.: Joh. Hofman *birschroter* (Liegnitz, 1351), Herman *winschroter* (Würzburg, 1350) [3, с. 123; 5, с. 116].

Як уже зазначалося, ***Gewandschneider*** розкроював тканину для пошиття одягу, та згодом переважно лише продає її: ... aller vnsir mitte *gewantsnydern* ... (Reichenbach, 1369) [15, с. 65], ... an dy *gewantsnider* weysen als reich ader als arm worden … (Reichenbach, 1387) [15, с. 82], …

der nicht eyn *gewandsneyder* abir eyn webir ist czu Rychinbach … (Schweidnitz, 1399) [15, с. 107]. А ***Näher*** (свн. næjen, снн. neien, neigen, двн. nājan «шити») не лише шив одяг, а займався художньою вишивкою (свн. naete): Hempe *Nether* textor (Breslau, 1370) [4, с. 130], Petir *neter* (Liegnitz, 1372) [4, с. 134], Bartholomeus *Nether* pistor (Breslau, 1385) [19, с. 107].

Hosenmacher, ***Hosennäher*** шили штани (свн. hose, що з двн. hose, ст. сакс. hosa). Зауважимо, що А. М. Голмберґ сумнівається, з якого саме матеріалу – шкіри чи сукна [11, с. 50]: Heinrich *Hozenmecher* goltsloer (Breslau, 1375) [19, с. 106], Ertman *hosenmeker* (Danzig, 1377–1378), *Hosemaker* (Danzig, XV ст.) [11, с. 60]. Також задокументовано апелятив на позначення ремісника у назві вулиці м. Данциг (п. Gdańsk) середини XV ст.: *hasenneger*gasse (Danzig, 1459) [10, с. 81].

Пошиттям курток (свн. jop(p)e, juppe, schōpe, schop(p)e), тужурок вільного покрою займався ***Joppener***: Nicz *yopener* preemptor (Breslau, 1385) [19, с. 106]. ***Kittler*** шив халати (свн. kit(t)el, снн. kedele): Vecencz *kitteler* (Liegnitz, 1435) [4, с. 130]. А ***Kogeler*** – капюшон (свн. kogel, kögel), який прикріпляли до куртки або пальта і натягали на голову: Nitsche *Kogeler,* balneator (Liegnitz, 1382) [6, с. 134], Gregor *Kögeler* (Bauer) (Liegnitz, 1470) [3, с. 82].

Kotzner (свн. kotze, ссн. kucze, двн. koz(zo), kott «груба шерсть») виступає, очевидно, синонімом до Kotzmacher (ткач), який шив пальта чи ряси, що захищали від дощу і вітру подорожніх, паломників, селян і людей нижчого стану: А. *Koczner* (Landskron, 1393), Klose *Kuczner* (Braunau, 1408) [3, с. 83].

Шапкарі та рукавичники. Виготовлення капелюхів виглядало так: спочатку ***Filzer*** продукував фільц (свн. vilz, двн. filz, ст. сакс. filt «вовняна маса») з вовни або волосся: Hensil *vilczer* seteler (Breslau, 1364) [19, с. 106], а ***Huter*** чи ***Hutmacher*** обробляли його та формували з нього капелюхи (свн. huot, двн. huot, ст. сакс. hōd): Mathis *huter* hat ufgereicht Heine Zemften das gebude uf Hensil *huters* erbe undir den *huter*leuben (Breslau, 1358) [17, с. 80], Nitsche Lawbros der *huter* (Liegnitz, 1383) [6, с. 134], … handwerker der czechen … der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenwebe … *hutter* ... (Breslau, 1388) [15, с. 84]. Однак найраніше свідчення про ремісника документується у назві вулиці м. Бреслау ще 1345 р.: do lit under der *huter* leubin by Hellinboldis steinhus [17, с. 80]. Також тут знаходимо згадку про *Hutmacher*: unter den *hutmachern* (1562, 1595, 1599) [17, с. 80]. Проте, як стверджує Г. Балов, *Filzer* сам робив капелюхи з фільцу [4, с. 130].

Handschuhmacher та ***hanczkenworcht*** шили рукавиці (свн. hantschuoch, hentschuoch, hentsche, двн. hantscuo) переважно зі шкіри, інколи з шовку: Nitsche *hanczkenworcht* (Liegnitz, 1369) [4, с. 130], Andreas *hanczkenmecher* (Liegnitz, 1372) [6, с. 133], Heynrich Lyndener der *hanczkenworchter* (Liegnitz, 1385) [6, с. 134], *hanczkemachers* (Breslau, 1390) [13, с. 254], das dy *hanczkenmecher* nicht sullen machen hanczken scheffin vor hundin (Liegnitz, бл. 1420) [6, с. 143]. Як вважає К. Бюхер, жінки-ремісниці виготовляли рукавиці з тканини або шкіри, а чоловіки – з металу для рицарів і воїнів [цит. за 25, с. 59]. Очевидно, синонімом до нього був ***Handschuster***: … handwerker der czechen … der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber ...*handschuster* ... (Breslau, 1388) [15, с. 84].

Латачі. Altbüßer, нн. *Oltboter* (свн. büeßen, снн. *böten* «виправляти, ремонтувати») латали старі речі і переважно обмежувалися дрібним ремонтом взуття: *wie* Heynrich *Altbüßer* renovator (Wohlau, 1339) [4, с. 130],... gegebin habin ... vnsern *altbusern* czur Stregon eczliche recht (Striegau, 1365) [15, с. 57], Martinus *Oldbuter* (Braunsberg, 1372) [11, с. 62]. Синонім – ***stuckewurchter*** (свн. stuck(e), stuck(e) «частина; окремий цілий предмет, річ; певна міра», двн. stucki «частина чогось цілого»): Jocob *stuckewurchter* sutor (Breslau, 1381) [19, с. 108]. Також апелятив на позначення цього ремісника ліг в основу назв вулиць – сілезького м. Бреслау (п. Wrocław) і східносередньопоморанського м. Штеттін (п. Szczecin) : erbe in der *altbuser* gasse do Schonche der altbuser ynne wont (Breslau, 1365) [17, с. 5], *oldeböter*strate (Stettin, 1403) [10, с. 73], *oldbuter*strate (Stettin, 1432) [16, с. 17],

Mäntler відновлював старі пальта (свн. mantel, mandel, снн. mantel, двн. mantal) та інший одяг і торгував ним: (Hensil) Bozewort der *menteler* (Liegnitz, 1348) [6, с. 135], Tile *menteler* (Breslau, 1349) [17, с. 115], Hannos *mentiler* (Breslau, 1352) [19, с. 62], vor der *menteler* phorten (Breslau, 1387) [17, с. 115], Henrich *menteler* (Komotau, 1382) [3, с. 91], Georg *Menteler* (Görlitz, 1590) [5, с. 112].

Виробники взуття зі шкіри. Виробництвом взуття (свн. schuo(ch), двн. scuo(h), ст. сакс. skōh) зі шкіри займалися ***Schuhmacher, Schuhmann, schuwurcht*** (***-worcht, -wert, -wort, -bort, -berdt, -birt, -bart***), ***Schuhknecht, Schuster*** (свн. schuohsūtære, schuohsūter, утворено із свн. schuo(ch) та sū(s)ter, двн. sūtāri, sūter, що з лат. sutor «швець»): Claus *schumaker* (Danzig, 1377–1378), *schumecher* (Thorn, бл. 1400), Johannes *scomaker* (Danzig, 1377–1378), Merten *Schumechers* (Braunsberg, 1400) [11, с. 73], in der remsnyderstrate da Sneberch der *schomaker* nu inne wanet (Stettin, 1421) [16, с. 35], ouch sollen

die *schumacher* nicht meh leder gerben (Marienburg, 1426) [25, с. 149]; Johann *scoman* (Danzig, 1377–1378) [11, с. 74]; … Heyne Crossen vnd andir *schuwerten* ... (Schweidnitz, 1337) [15, с. 21], by Cunczil *schuborten* uf der beckergasse (Breslau, 1340) [17, с. 106], Pecze kleinsmit der *schuwurcht* (Breslau, 1345) [19, с. 107], Hannus Virczigmark *schuworcht* (Liegnitz, 1361) [6, с. 134], erbe uf der *schuwortken* (Breslau, 1373) [17, с. 189], Jocob *schuwort* mactator (1381) [19, с. 108], Dornoch eyn ynder *schuwort* sal czu bencken stehen … (Schweidnitz, 1387) [15, с. 79], Close *Schuberdt* (Glatz, 1415) [5, с. 116], *schuwert* (Elbing, 1417) [11, с. 76], Hans *Schubirt* (Görlitz, 1498-1499) [5, с. 116], Nickel *Schubart* der becke (Liegnitz, 1508) [5, с. 102]; *schuknecht* (Braunsberg, 1400) [11, с. 69]; Nickel *Schuster* (Görlitz, 1457), Meister Caspar der *schuster* (Liegnitz, 1547) [3, с. 124], Schmide, Schneider, *Schuster,* Wagner, Bütner und ander hantwercker auffm Lande (Königsberg, бл. 1549) [26, т. I, с. 896]. Свн. schuochwürchte, -worchte, -würke (власне «Schuhwirker») перейшло у XIV-XV ст. у ссн. schuwort, schuwert, а в антропонімах – у Schubert [5, с. 116]. Форма *Schuster* є пізнішою, аніж *Schuhmacher*, до того ж південнонімецькою. ***Bosenmacher*** займався пошиттям чобіт (свн. boze «чобіт»): Nitsche *bosenmecher* (Liegnitz, 1381) [6, с. 134].

Виробники взуття з дерева. Korkenmacher (снн. kork < нідерл. kurk, kork < icп. corcho < лат. cortex «кора, кора коркового дерева») та ***Trippenmacher*** (снн. trippe – дерев'яне взуття на високих підборах з ременями) виготовляли взуття з дерева для двору та дому, яке було часто незамінним для переходу небрукованих вулиць: *korckmaker* gesellen (Danzig, 1533) [11, с. 62]; *trippenmaker* (Danzig, 1377-1378) [11, с. 78], Jocob *trippenmecher* (Liegnitz, 1387) [6, с. 134], Hermen *Trippenmaker* (Danzig, 1523, 1524, 1534) [11, с. 78]; а *Trippenmechergasse* (Danzig, 1416, 1523) перейменовано на *Korkenmacher*gasse (1633) [23, с. 59]. Вони також виготовляли *patîne* (з італ. pattino, фр. patin). Це, здебільшого, жіноче взуття (синонім до снн. *trippe*), через те їх у Північній Німеччині часто називали ***Pattinenmaker*** чи ***Patiner***: Arnold *patinnenmaker* (Danzig, 1377–1378), Hinrik *potinenmacher* (Danzig, 1377–1378) [11, с. 67]; Hermanno *Patinere* (Stettin, 1309, 1310, 1311), Ludolphus et Arnoldus dicti *Pattiner* (Stettin, 1351) [11, с. 67]. Спорідненим з ними або навіть синонімом слугує ***Klipper*** (свн. klippe, kliffe «домашнє взуття» < звуконаслідувальне klippklapp) – галоша з одним краєм зі шкіри, шкіряною прокладкою та підошвою зі шкіри або з коркового дерева: Herman *clipper* (Danzig, 1377–1378) [11, с. 60].

Висновки. Виявлено 30 nomina agentis, які займалися виробництвом і ремонтом одягу та взуття, серед них: пошиттям одягу займалося 10 ремісників, виготовленням взуття зі шкіри – 6, з дерева – 5, виробленням головного убору та рукавиць – 6, ремонтом одягу – 3. Від назв ремісничих виробів утворено 24 апелятиви на позначення кравців і взуттьовиків, матеріалу, з якого виготовлені вироби, – 1, назви виконуваної дії – 3. Окрім того, за загальною характеристикою матеріалу – 2 (Altbußer, stuckewurchter).

За допомогою суфікса *-er* утворено 11 апелятивів на позначення ремісників (Filzer, Huter, Kittler, Klipper, Kogeler, Mäntler, Näher, Patiner, Schneider, Schröder, Schuster), інший – його варіант: *-ner* (Joppener, Kotzner). Також формою фіксації *Patiner* є його різновид із суфіксом *-ere* (> -er), який походить від лат. *-ārius*. Другими твірними основами у різнокореневих назвах ремісників виступають *-macher* (Bosenmacher, Handschuhmacher, Hosenmacher, Hutmacher, Korkenmacher, Pattinenmaker, Schuhmacher, Trippenmacher), *-wurcht(er)* (*-worcht*) (hanczkenworcht, schuwurcht, stuckewurchter), *-schneider* (Gewandschneider), *-näher* (Hosennäher), *-schuster* (Handschuster), *-mann* (Schuhmann), *-knecht* (Schuhknecht), *-bußer* (Altbüßer).

Засвідчені форми фіксації назв ремісників фіксують такі історичні зміни у системі консонантизму і вокалізму німецької мови: а) перехід свн. s [s] перед n в sch [š]: *Sneider-schnider*; б) дифтонгізацію î>ei: *schnider-schneider, gewantsnydern-gewandsneyder*; в) підняття u>o: *schumaker-schomaker, Kuczner-Koczner, schuworcht-schuwurcht*; г) перехід w>b: *schuwort-schubort, schuwert-Schuberdt*; д) умлаутизацію o>ö: *schroter-Schröter-Schröder, Kogeler-Kögeler;* u>ü: *altbuser-Altbüßer*; *a>ä: Hosemaker-hosenmeker, schumacher-schumecher, hanczkemacher-hanczkenmecher;* е) появу придихового h (аспірація) *t-th: neter-Nether;* є) послаблення голосних у афіксах: *mentiler-menteler*; ж) синкопу: *oldeböter-oldbuter;* з) заміну приголосного k-ch: *hosenmeker-Hozenmecher, patinnenmaker-potinenmacher; trippenmaker-trippenmecher.*

Також можна виокремити сім синонімічних рядів: *Schneider-Schröder* «кравець»; *Hosenmacher-Hosennäher* «той, що шиє штани»; *Schuhmacher-Schuhmann-Schuhknecht-Schuster-schuwurcht* «швець»; *Trippenmacher-Pattinenmacher-Patiner* «виробник взуття з дерева»; *Huter-Hutmacher* «капелюшник»; *Handschuhmacher-hanczkenworcht-Handschuster* «рукавичник»; *Altbüßer-stuckewurchter* «латач».

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

двн. – давньоверхньонімецьке
ісп. – іспанське
іт. - італійське
лат. – латинське
мн. – множина
нідерл. – нідерландське
нн. – нижньонімецьке
п. – польське
свн. – середньоверхньонімецьке
сн. – середньонімецьке
снн. – середньонижньонімецьке
ст. сакс. – старосаксонське

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пиц Т.Б. Назви ремісників шкірообробних і хутрообробних ремесел у німецьких діалектах. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 20. Т. 2. С. 49-53.

2. Пиц Т. Б. Сілезькі назви текстильників XIV–XVII століть. *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 9. С. 181–186.

3. Bahlow H. Liegnitzer Namenbuch: Familiennamen, gedeutet aus den Quellen des Mittelalters. Lorch : Weber, 1975. 160 S.

4. Bahlow H. Mittelhochdeutsches Namenbuch nach schlesischen Quellen : Ein Denkmal des Deutschtums. Neustadt an der Aisch : Degener & Co, 1975. 182 S.

5. Bahlow H. Schlesisches Namenbuch. Kitzingen : Holzner, 1953. 147 S.

6. Bahlow H. Studien zur ältesten Geschichte der Liegnitzer Familiennamen *Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz*. Liegnitz : Krumbhaar, 1926. Bd. 10. S. 102–162.

7. Blümcke O. Die Handwerkszünfte im mittelalterlichen Stettin. *Baltische Studien*. Stettin : Herrcke & Lebeling, 1884. S. 81–247.

8. Deutscher Wortatlas [hrsg. von W. Mitzka (ab Bd. 5: L.E.Schmidt)]. Gießen, 1951–1980. Bd. 1–22.

9. Ebner J. Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen. Berlin/Boston : de Gruyter, 2015. 1027 S.

10. Hoffmann A. Die typischen Straßennamen im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Ostseestädte: Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Königsberg, 1913. 103 S. + XII S.

11.Holmberg M. Å. Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters : Leder- und Holzhandwerker. Lund [u.a.], 1950. 279 S.

12. Jäger E. Die Synonymik der Berufsnamen für den Wagenbauer. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Marburg, 1948. 154 S.

13. Jungandreas W. Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter. Breslau : Maruschke & Berendt, 1937. 586 S. + LXIV S.

14. Koolwijk R. v. d. Eine sprachliche Untersuchung zum Küferhandwerk. [Masch. Manuskript]. o.O., o.J. 96 S. + X S.

15. Korn G. Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400. Breslau : Josef Max & Comp, 1867. 137 S.

16. Lemcke H. Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung. 2. neu erarb. Aufl. von G. Fredrich. Stettin : Saunier, 1926. 92 S.

17. Markgraf H. Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen. Breslau : Morgenstern, 1896. 244 S.

18. Nölle-Hornkamp I. Mittelalterliches Handwerk im Spiegel oberdeutscher Personennamen: eine namenkundliche Untersuchung zu den Handwerkerbezeichnungen als Beinamen im Corpus der altdeutschen Originalurkunden. Frankfurt am Main [u.a.] : Lang, 1992. 730 S.

19. Reichert H. Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts. Breslau : M. & H. Marcus, 1908. 192 S. + IX S.

20. Rühle S. Geschichte des Handwerks der Bäcker zu Danzig. Danzig: Danziger Verl., 1932. 77 s.

21. Schier B. Die Namen des Kürschners. Leipzig [u.a.] : Hermelin, 1949. 32 S.

22. Schönfeldt A. Räumliche und historische Bezeichnungsschichten in der deutschen Synonymik des Schlächters und Fleischers. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Marburg, 1965. 164 S.

23. Stephan W. Die Strassennamen Danzigs. Danzig : Saunier, 1911. 99 s.

24. Witte U. Die Bezeichnungen für den Böttcher im niederdeutschen Sprachgebiet : eine Wort- und sachkundliche Untersuchung zum Böttcherhandwerk. Frankfurt a. M. : Lang, 1982. 485 S.

25. Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit. Würzburg : Memminger Verlagsbuchhandlung, 1921. 354 S.

26. Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch: Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands. Königsberg : Gräfe u. Unzer, 1935–1944. Bd. I–II.

УДК 811.112.2'25(043.3)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.20

НІМЕЦЬКОМОВНІ ТОРГОВІ МАРКИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

GERMAN LANGUAGE TRADEMARKS: LINGUISTIC ASPECT

Підлужна І.А.,
orcid.org/0000-0003-2720-804X
старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України

Статтю присвячено вивченню лінгвістичних особливостей назв торгових марок німецькомовних країн. Автором досліджено лінгвістичні особливості назв німецькомовних брендів шляхом комплексного дослідження їхніх морфологічних та лексико-семантичних властивостей. Описано особливості композиційної структури назв німецькомовних торгових марок та акцентується увага на взаємозв'язку їх вербальних і невербальних компонентів. Визначено базові складові створення назви торгової марки та джерела формування назв німецькомовних марок.

Автор дійшов висновку, що кожен бренд є унікальним феноменом, а його мова – специфічною системою знаків, яка ідентифікує цей бренд, виділяючи його з-поміж інших. Правильно створене ім'я бренду має значний семантичний підтекст і, відповідно, підвищує його комунікативну значущість. З етимологічної точки зору основними джерелами поповнення лексики для номінації торгових марок слугують власні назви, загальні назви, запозичення та штучно створені фонетичним способом слова. Назви брендів можуть утворюватися морфологічним, лексико-семантичним, фонетичним, та інколи специфічним способом. Серед морфологічних способів утворення назв торгових марок переважають афіксація, абревіація, телескопія, усічення, словоскладання, рідше – деформація. Лексико-семантичними моделями номінації брендів є запозичення, створення неологізмів, описових назв та метафоричне перенесення. Значення і внутрішня форма слова несуть позитивні чи нейтральні конотації, а переносне значення слів та їх семантика не мають суперечити маркетинговій ідеї. Семантика бренду формується в свідомості людини, забезпечуючи емоційний зв'язок між лінгвістичним сприйняттям бренду і його змістовою функціональністю. Таким чином, назва формує стратегічний потенціал бренду, а його лінгвістичні аспекти дозволяють надавати імені нового семантичного відтінку.

Отримані результати дозволять глибше зрозуміти статус брендів у сучасній німецькій мові та необхідність урахування різноманітних чинників при їх творенні.

Ключові слова: бренд, слоган, рекламний відеоролик, еквівалент, інтернет-реклама.

The article is devoted to the study of linguistic features of trademark names of German-speaking countries. The author investigates the linguistic features of the names of German-language brands through a comprehensive study of their morphological and lexical-semantic properties. The peculiarities of the compositional structure of the names of German-language brands are described and the emphasis is on the relationship between their verbal and nonverbal components. The basic components of trademark name creation and sources of formation of German-language brand names are determined.

The author came to the conclusion that each brand is a unique phenomenon, and his language is a specific system of signs that identifies this brand, distinguishing it from others. Properly created brand name has a significant semantic connotation and, accordingly, increases its communicative significance. From the etymological point of view, the main sources of vocabulary for the nomination of trademarks are proper names, common names, borrowings and artificially created phonetic words. Brand names can be formed morphologically, lexically-semantically, phonetically, and sometimes in a specific way. Among the morphological methods of formation of trademark names, affixation, abbreviation, telescopy, truncation, word formation, and, less frequently, deformation predominate. Lexical and semantic models of brand nomination are borrowing, creation of neologisms, descriptive names and metaphorical transfer. The meaning and internal form of the word have positive or neutral connotations, and the figurative meaning of words and their semantics should not contradict the marketing idea. Brand semantics is formed in the human mind, providing an emotional connection between the linguistic perception of the brand and its semantic functionality. Thus, the name forms the strategic potential of the brand, and its linguistic aspects allow to give the name a new semantic nuance.

The obtained results will provide a deeper understanding of the status of brands in modern German and the need to take into account various factors in their creation.

Key words: brand, slogan, advertising video, equivalent, online advertising.

Постановка проблеми. У наш вік глобальної економіки створення хорошої назви бренду є запорукою успіху фірми. Рекламна номінація є зоною підвищеної оригінальності, оскільки назви створюються штучно з певними цілями: поширити потрібну інформацію, сформувати імідж, дати позитивну оцінку. Комерційні назви належать до динамічних систем, котрі постійно поповнюються новими одиницями. Їхній статус залишається невизначеним, за деякими своїми ознаками вони займають проміжне місце між власними та загальними назвами. Незважаючи на це, назви брендів, разом з іншими штучними онімами, ще донедавна вважалися «периферійними» й залишалися найменш вивченими ономастичними одиницями лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження рекламних текстів знайшли своє відображення у роботах сучасних вітчизняних і зарубіжних лінгвістів – роботи О.В. Вінарєвої, О.В. Вороніної, Т.В. Євсюкової, А.В. Кожанової, Н.Н. Фролової, К.О. Дзюби, Н.О.Стадульської, О.С. Фоменка, M. Fink, G. Koß , S. Latour, Ch. Platen та ін., проте назви виключно німецькомовних брендів не були предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у вивченні та описі лінгвістичних особливостей назв німецькомовних брендів шляхом комплексного дослідження їхніх морфологічних та лексико-семантичних властивостей.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- вияснити базові складові створення назви торгової марки;

- визначити джерела формування назв німецьких марок;

- вивчити лінгвістичні (морфологічні, лексико-семантичні, синтаксичні) особливості номінації брендів.

Базу дослідження склали 265 найменувань брендів, розміщених на сайтах http://www.markenlexikon.com/start.html, https://www.taschenhirn.de/wissenschaft/beste-marken-der-welt/, https://www.forbes.com/powerful-brands/list/3/#tab:rank, https://ig.ft.com/top-100-global-brands/2018/ та ін.

Виклад основного матеріалу. З точки зору лексичних категорій у назвах торгових марок найчастіше зустрічаються антропоніми. Практика присвоєння товару імені власника компанії є поширеною на Заході та, крім унікальності, покликана створювати сприятливий контекст та давати додаткову гарантію якості завдяки позитивному іміджу бізнесмена, його особистій відповідальності.

Вживання власних імен та прізвищ у назвах поширене у компаніях, де особливо цінується довіра до виробника, наприклад, виробники електроніки, косметики, ліків. Відсоток фірм, які взяли за назву прізвище засновника, досить значний: Bertelsmann (видавничий дім); Maggi (виробник приправ, локшини та супів швидкого приготування); відома фармацевтична компанія Bayer (засновник Friedrich Bayer, який із маркетингових підстав змінив одну букву власного прізвища Beyer); Braun (компанія, що виробляє побутові прилади); концерн Siemens; найбільша в світі компанія з виробництва продуктів харчування та напоїв Nestlé (засновник Heinrich Nestle, пізніше Henri Nestlé). Слово Nestle на швабському діалекті означає Nestlein, гніздечко. Тому логотип компанії – пташка-мама з двома пташенятами. Ще рідше новий бренд називають не прізвищем, а іменем власника, наприклад кавова компанія Melitta (засновниця Melitta Bentz) чи концерн Otto, початком якого став маленький каталог нерозпроданого взуття, розісланий молодим бізнесменом Otto Werner в обсязі всього 300 екземплярів.

Назва відомої автомобільної компанії Audi – переклад латиною прізвища засновника компанії (August Horch). Він залишив свою першу компанію "Horch", але хотів і далі виробляти авто. Оскільки перше підприємство продовжувало працювати, він назвав нову компанію латинським перекладом свого прізвища (Horch – слухай). А засновник найвідомішої у Німеччині марки сталеволокна Rakso Oscar Weil придумав назву миттєво, перевернувши своє ім'я задом наперед.

Також непоодинокі випадки, коли компанія названа іменами рідних. До прикладу, назва торгової марки ювелірних прикрас Bijou Brigitte походить від французького слова «bijou», яке означає коштовність, та імені дружини засновника компанії – Brigitte. Власник підприємства, що виробляє автозапчастини HELLA назвав його короткою формою імені дружини (Helene), провівши також асоціації із "hell" (світлий, ясний, дзвінкий). Відома компанія Mercedes-Benz названа іменем дочки представника тодішньої компанії Daimler-Motoren-Gesellschaft та прізвища Benz, засновника Benz & Cie, а бренд Victorinox, що спеціалізується на виготовленні ножів, отримав свою назву від імені Victoria (мами засновника компанії) та французького слова «inoxydable» (неіржавіючий).

Часом торгову марку називають іменем якоїсь відомої людини, діяльність якої чимось пов'язана зі сферою роботи фірми. Так марка печива Leibniz названа на честь відомого філософа (Gottfried Wilhelm Leibniz), який, серед іншого, винайшов перший хліб із тривалим терміном збереження – Zwieback, сухарі.

Часом використовують чуже прізвище: подружжя Schmitz мало маленьке сімейне підприємство, яке займалося імпортом та сортуванням кави, чаю та какао. Коли через 25 років їхні сини захотіли створити у Дюсельдорфі свою першу крамницю, вони вважали нижче своєї гідності бути просто «крамарями» Schmitz, тому вони обрали за назву прізвище сімейного адвоката – Tengelmann. Зараз це відомий німецький холдинг, що контролює роздрібну та мережеву торгівлю.

А іноді прізвище-назва взагалі не має нічого спільного ні з власником компанії, ні з його родичами, ні зі сферою діяльності. Наприклад, засновник мережі супермаркетів Lidl Dieter Schwarz вважав своє прізвище неприйнятним для назви, тому за 500 € викупив право на ім'я у вчителя-пенсіонера Ludwig Lidl.

Досить поширеною у світі є практика називати фірму іменем богів чи міфологічних персонажів. Так назва фірми натуральної косметики Weleda, яка спочатку називалася «Veleda», утворена від імені давньої німецької провидиці, яка була водночас і знахаркою, що використовувала цілющі природні властивості. А марка пива Holsten пішла від назви давнього німецького племені, яке населяло південну частину федеральної землі Schleswig-Holstein та вважалося свободолюбивим, впертим та дуже гостинним.

Географічні назви чи топоніми є також популярною категорією, яка використовується для створення назв брендів. Така назва викликає асоціації з певною місцевістю. Мінеральна вода Valser, ковбасний бренд Herta, кондитерська компанія Schwartau, провідний виробник фарб Hoechst, виробник товарів для дому і саду emsa названі на честь містечок, де започатковане виробництво (Valsertal, Herten, Bad Schwartau, Höchst, Emsdetten). Найстаріша броварня у світі Weihenstephan, яка була заснована у 1040 році при монастирі, отримала свою назву від гори, на яій знаходився монастир. Бренд засобів по догляду за взуттям Erdal використав місцеву вимову назви вулиці, де було розташоване перше підприємство (Erthalstraße, Mainz).

Водночас у найменуваннях брендів можуть бути присутні і топоніми, які жодним чином не пов'язані із цим місцем. Наприклад, власник компанії продуктів здорового харчування Schneekoppe Fritz Klein взяв бренду назву гори, тим самим передаючи власне захоплення цим регіоном та як символ природності, краси і чистоти.

Джерелом нової назви стають і запозичення. Наприклад, компанія, що надає телекомунікаційні послуги, шукала коротку і точну назву. Їх вибір припав на назву Arcor, яка випромінювала динаміку та компетенцію. Семантика назви обігрує французьке слово "l'arc d'or" – золота веселка, символізуючи міст до клієнтів. Компанії вподобали і запозичення з латини: виробник комп'ютерного обладнання Vobis («для вас»); телеканал Vox, який позиціонував себе як новий голос німецького телебачення, обрав за назву латинське запозичення, що означає «голос»; назва миючого засобу Viss утворена від латинського "vis", що означає «сила».

Часом запозичені терміни використовують лише як складову частину для створення неологізму: компанія Evonik (від латинського «evolvere» – розвиватися) раніше називалася RAG (Ruhrkohle AG), але оскільки rag у США означає «дурниці», терміново шукали нову інтернаціональну назву. У 19 столітті, коли продукт для гігієни рота був новинкою і лише заможні використовували зубні щітки, у Дрездені розробили рецептуру ополіскувача для ротової порожнини, назвавши його Odol (від грецького слова «Odontus» (зуб) та італійського «Oleum» (олія), така собі «олійка для зубів»).

До морфологічних моделей, за допомогою яких утворюють назви брендів, можна віднести наступні: абревіація, телескопія, усічення, словоскладання, афіксація, деформація.

Абревіація – утворення нових слів шляхом поєднання початкових складів кількох слів або перших літер слів словосполучення. При використанні цього способу з'являються абревіатури наступних типів:

1. Акроніми – слова, створені шляхом складання перших літер слів скорочуваного словосполучення, які вимовляються як одне слово. Зустрічаємо як акроніми, утворені від прізвищ та імен власників, так і від загальних назв. Наприклад, Chio – сімейний бізнес із виготовлення чіпсів (комбінація ініціалів усіх членів родини – Carl, Heinz та Irmgard von Opel); Thjnk – одна з кращих рекламних агенцій Німеччини (засновники – Michael Trautmann, Karen Heumann, Armin Jochum und ('n') і André Kemper, проте останній давно залишив компанію, тому остання «K» сьогодні вважається «Kollegen»).

2. Ініціалізми – слова, утворені шляхом складання перших літер, які вимовляються по буквах. Таким чином утворена велика частка німецьких брендів. До прикладу, найбільша логістична компанія у світі DHL (Adrian Dalsey, Larry Hillblom та Robert Lynn); KTM (Kronreif Trunkenpolz (засновник), Mattighofen (місто)).

Часто абревіатури утворилися від колишньої повної назви компанії. Так, BASF – колишня Badische Anilin und Soda Fabrik (сода та анілін були першими продуктами цього підприємства); BSF – Bremer Silberwaren Fabrik; HEW – Hamburgische Electricitäts-Werke AG. Зрідка абревіатура розділена крапками: S.K.I. – в оригіналі Skikonstruktionsinstitut, підприємство з виготовлення професійного лижного обладнання.

Оригінальними є випадки утворення назв бренду від фонетичної версії ініціалів. Так, назва торгової марки Aunde, що спеціалізується на

пошитті автомобільних чохлів, утворена від початкових літер прізвищ засновників Viktor Achter та Conrad Ebels (A & E), виробник гірськолижного спорядження Vaude (Albrecht von Dewitz), електромеханічна компанія effeff (Fritz Fuss).

3. Ініціально-складові абревіатури, у яких початкові букви поєднуються із початковими складами вихідного словосполучення: відомий у світі виробник насосів та помп WILO (від засновника компанії Wilhelm Opländer); компанія електрообладнання WAGO (засновники Wagner та Olbrich); виробник автомобільних дисків INA – Industrie-Nadellager.

Словоскладання: поєднання двох і більше морфем, які виступають кореневими в окремих словах. Наприклад, німецький технолог Hugo Fischer у післявоєнний час почав виробляти піну для ванн, яку спочатку хотів назвати просто "Das Bad" (ванна). Але йому здалося смішним, що покупці казатимуть в аптеці "ich möchte 'Das Bad' kaufen", тому виникла ідея поміняти слова місцями – Badedas.

Такі назви можуть писатися окремо, разом чи через дефіс. Прослідковується тенденція, що дефіси використовуються у назвах зараз значно рідше, ніж у минулому, хоча успішні торгові марки зберегли їх (Coca-Cola). Часто нові назви такого типу утворюються через злиття компаній: Ciba-Geigy (Chemische Industrie Basel, злите з підприємством, названим на честь засновника Johann Rudolf Geigy-Merian).

Ще одним популярним способом створення назв є телескопія або блендинг, де нові слова утворюються шляхом взаємного накладання вихідних слів одне на одного: Bionade – die biologische Limonade; Leica – Leitz Camera; BILLA – Billiger Laden; Osram – від хімічних елементів Osmium und Wolfram; Nespresso – Nestle + Espresso; Wolford – відомий виробник панчох, назва утворена від прізвища засновника (Reinhold Wolf) та англійського Oxford, яке славиться виробництвом текстильних виробів. Зустрічаються випадки телескопії від імен чи прізвищ засновників компанії (Brabus – Klaus Brackmann та Bodo Buschmann; Eduscho – Eduard Schopf; Festo – Albert Fezer та Gottlieb Stoll) та прізвищ із місцем розашуванням виробництва (Bizerba – Bizer та місто Balingen; Ferbedo – засновник Ferdinand Bethäuser, місце розташування підприємства Nürnberg-Doos).

Використовують при блендингу і запозичення. Так, назва молочного шоколаду з медом та мигдалем Toblerone виникла від прізвища виробника Tobler та латинського слова "Torrone" (мигдальна цукерка з нугою). Togal – виробник фармацевтичних, косметичних та дієтичних продуктів, відомий своїм знеболювальним. Назва утворилася від шведського слова «tog» (тодішній компаньйон фірми був швед), що означає «забрав», та «alles». Пізніше виник і слоган компанії "Togal – Nimmt alle Schmerzen" (забирає усі болі).

Іноді назва бренду виникає від компонентів, які використовуються у продукції фірми: Milka – Milch + Kakao; Aral – Aromaten та Aliphaten; Nirosta – Nicht rostender Stahl (нержавіюча сталь); Onko – ohne Koffein (марка кави); PEZ – бренд цурок, абревіатура від PfeffErminZ (м'ята). Цікава назва марки лікеру на травах Stichpimpulibockforcelorum, утворена від складових STICHos (екстракт трав), PIMpernuss (клокичка), PULque (напій із агави), LIebstöckel (любисток) та Ligusterstrauch (бірючина), BOCKsdorn (ліція) та Bockshornklee (пажитник), FORle (сік молодої сосни), CErealien (злаки), LOtus (лотос) та RUM (ром).

Досить уживаним способом утворення назв брендів є усічення або кліппінг, коли нове слово утворюють шляхом відкидання початкової чи кінцевої частини вихідного слова. Так, компанія ISRI Autositze – з міста Isringhausen, виробник устаткування для магазинів Vitra отримав назву від скороченої форми "Vitrine", а марка продуктів для догляду за тілом Fa – скорочення від "die Fabelhafte".

Афіксація. Нові назви утворюють за допомогою префіксів чи суфіксів. Із суфіксів, які беруть участь у творенні нових назв, можна виділити -латинські. Суфікси -ol та -in(e) часто є маркерами фармацевтичної або хімічної продукції: Thomapyrin – назва знеболювального засобу утворена від прізвища виробника (Dr. Karl Thomae) та грецького "руг" (вогонь).

Суфікс -ex також використовується для утворення різноманітних назв брендів. І якщо в англомовних брендах він перегукується із словом excellent, то в німецькій це частіше латинське «виключити, прибрати»: Tipp-Ex – коректор, винайдений секретаркою, яку дратували помилки під час друку. Назва утворена від "Tippfehler" та латинського слова "ex" (із) – тобто «геть помилки із тексту»; Uvex – виробник оптики отримав назву від комбінації «UV-Strahlen» та першого складу "excluded" у значенні «прибрати з очей».

Деформація. Щоб привернути увагу потенційних клієнтів, виробники навмисне деформують назву, змінюючи правильний правопис на неправильний. Способом деформації утворено назву ігристого напою, який продається у маленьких пляшках, Pikkolo (від італ. Piccolo – маленький).

До семантичного способу творення назв брендів можна віднести створення неологізмів, описових назв та метафоричне перенесення.

Створення неологізмів (Xerox, Kodak) – це досить поширений спосіб утворення нової назви. Такі слова нічого не означають, але при правильній розкрутці можуть стати справжніми брендами. Окрім того, вони мають переваги, оскільки, по-перше, не мають перекладу і можуть бути міжнародними, по-друге, не викликають ніяких негативних асоціацій, а по-третє, ніколи не виникає проблем із реєстрацією нового бренду на ринку. Наприклад, саме так виникла торгова марка Rolex: засновник компанії Hans Wilsdorf прагнув взяти за назву нове слово, яке б легко вимовлялося різними мовами, тому він покомбінував букви і таки знайшов нову назву. Таким же штучно створеним словом є назва німецької торгівельної онлайн-компанії Zalando.

Проте дійсно нових слів, створених для номінації бренду, насправді мало. Зазвичай неологізм базується на вже існуючому слові. Засновники компанії OBI, що виробляє інвентар для дому та саду, купили права на назву у французького виробника "Hobby". Але оскільки французи букву "H" не вимовляють, то слово скоротилося до OBI.

Іноді власники компаній хочуть, аби ім'я було зрозумілим та відображало специфіку роботи, тому називають бренд описовою назвою. Мінус таких назв у тому, що вони майже вичерпали себе, а тому кожна наступна буде в чомусь повторювати відомих конкурентів. Тому зараз це не дуже популярна практика у номінації торгових марок. Окрім того, назва може бути незрозумілою через мовні бар'єри та не дуже оригінальною за звучанням: HeidelbergCement AG, KW-Software, LOWA Sportschuhe, Kinder Schokolade.

Найбільш поширеним механізмом семантичної деривації серед торгових назв є метафоричне перенесення. При творенні торгових назв шляхом метафоризації з безлічі різноманітних ознак предметів та об'єктів навколишнього світу виділяється якась ознака, що стає основою метафоричного перенесення. Такі неологізми несуть у собі прихований зміст. Так, назва продукту Schauma наголошує на його пінистості, марка лікеру на травах Doppelherz («подвійне серце») – на його цілющих властивостях. Засновник Puma AG – Rudolf Dassler, брат засновника Adidas (Adolf Dassler), через непорозуміння з братом створив власну компанію, яку спочатку назвав "Ruda" (від Rudolf Dassler). Та через подібне, але краще звучання та асоціації з динамікою американського «сріблястого лева», він швидко змінив назву на "Puma".

Зауважимо, що інколи назва компанії проводить і помилкові асоціації. Фінансова компанія Elster – акронім від "Elektronische Steuererklärung", проте саме слово німецькою означає «сорока», що наводить на думку про «тріскучість» та «злодійкуватість». Назва марки авто компанії Opel Blitz асоціювалася в англійців не з "der Bliz" (блискавка), а зі словом "Blitzkrieg", актуальним на той час.

Особливо часто це відбувається, коли назва має інший переклад іноземною мовою. Наприклад, ще одна марка компактного авто отримала назву Corsa – неологізм від Korsa (Корсіка), асоціативно проводячи паралелі між компактним авто та корсіканцем Наполеоном, який був малого зросту. Проте в англомовному середовищі ця назва перегукується із словом "coarse" (хриплий, грубий), що мало нагадує плавну їзду на автомобілі. А всесвітньовідома та успішна марка Persil викликала непідробне здивування у французів, бо там це слово означає «петрушка», тому у Франції цей бренд продають під назвою "Le Chat".

Водночас назви деяких брендів зовсім не співвідносяться із сферою діяльності фірми.

Прозорий клей Uhu, винайдений у 1932 році, назвали так, бо на той час було дуже популярним називати канцелярські марки назвами птахів (Pelikan, Marabu, Schwan, хоча останнє утворене від прізвища Schwanhäuser). Тому винахідник зупинився на назві виду сови, яка водилася у місцевих лісах. Згодом ця назва стала загальною для різного роду клеїв.

Що стосується лексико-синтаксичного способу, який використовується для створення назв-словосполучень та речень, то зауважимо, що в німецькомовних брендах переважно вживаються прості назви, є небагато словосполучень (Ergee Strümpfe, Kibek Teppiche). Утворення слова безпосередньо з фонем без опори на морфемні елементи (фонетичний спосіб), як у випадку з компанією Rolex, також є не дуже поширеним, як і нумералізація: 4711 – марка відомого одеколону, який виготовляли в Кьольні на Glockengasse у будинку номер 4711; nimm2 (бренд цукерок, назва пішла від того, що в солодощах були і вітаміни); 8×4 – марка дезодоранту Beiersdorf AG, діючий компонент якого Hexac hlordihydroxydiphenylmethan, скорочено B 32 (32 літери у назві), звідси і 8×4.

Висновки. У сучасній ринковій ніші цілком природно дати марці ім'я виробника, вказати на географічний локус або розкрити функціональні можливості продукту, щоб уже з назви були зрозумілі його особливості, призначення. Серед джерел поповнення назв німецькомовних брен-

дів спостерігаємо переважно реальні антропоніми, топоніми та запозичення. Серед морфологічних способів утворення назв торгових марок переважають абревіація, телескопія, усічення, словоскладання, рідше – афіксація та деформація. Семантичними моделями номінації брендів є створення неологізмів, описових назв та метафоричне перенесення (за подібністю ознаки чи функції). Із лексико-семантичної точки зору назви брендів – це переважно прості слова та словосполучення. Специфічні способи номінації вживаються доволі рідко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Введенська Т. Прагматика рекламного тексту як перекладацька проблема. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика :* збірник наукових праць. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. С. 116–121.

2. Ніколащенко Ю. А. Лінгвістичні особливості німецьких рекламних текстів та їх переклад. *Молодий вчений,* 2018. № 4. С. 590−593.

3. Рассомахіна О. А. Поняття торговельної марки та її співвідношення із суміжними категоріями. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2007_3_34.pdf (дата звернення 19.06. 2022).

4. Семенюк Т. П. Вербальні та невербальні індикатори персуазвної стратегії аргументування у німецькій комерційній рекламі. *Львівський філологічний часопис*. Львів, 2018. № 3. С. 234–238.

5. Фоменко О. Вербальні та візуальні маркери національної ідентичності в комерційних брендах (на матеріалі англійської мови). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_46(4)__26.pdf (дата звернення 19.06. 2022).

6. Fink M. Waren- und Produktnamen als besondere Namenskategorie; Exemplifiziert an den Namen der IKEA-Produkte. Hamburg: Diplomica Verlag, 2010. 120 S.

7. Janich N. Werbesprache. Ein Arbeitsbuch. 5., erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Studienbücher Verlag, 2010. 324 S.

8. Koß G. Die runde Irmgard mit der gelben Farbe: die Warennamen. In Namenforschung; Eine Einfhrung in die Onomastik. 3., aktualisierte Auflage. Tübingen: Niemeyer Verlag, 2002. 247 S.

УДК 81’22’42:81-133(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.21

СОЦІАЛЬНА СЕМІОТИКА І МІФОЛОГІЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ: ДО ПРОБЛЕМИ КОРЕЛЯЦІЇ

SOCIAL SEMIOTICS AND MYTHOLOGY OF ADVERTISING DISCOURSE: TO THE PROBLEM OF CORRELATION

Пожар А.Б.,
orcid.org/0000-0001-9821-0740
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри фонетики і практики англійської мови
Київського національного лінгвістичного університету

Статтю присвячено дослідженню рекламного дискурсу у соціально-семіотичному ракурсі у поєднанні з підходом до усвідомлення реклами як простору вторинної сигніфікації і міфологізації. Мета статті полягає у виявленні корелятивних зв’язків між міфотвірною і світотвірною функціями реклами у конструюванні можливих світів і цільових споживчих ідентичностей. Для досягнення поставленої мети у статті використовується інтегративна методика аналізу, що включає методи стилістичного аналізу, прагматичний аналіз, базований на теорії мовленнєвих актів, інтертекстуальний аналіз, спрямований на визначення алюзій, закодованих слоганами, у поєднанні з елементами соціально-семіотичного аналізу.

Дослідження дійшло низки основних висновків. З погляду рекламної семіології і соціосеміотичного підходу як напряму сучасного критичного дискурс-аналізу рекламний дискурс маніфестує третій (міфологічний або ідеологічний) порядок означення – набір сконструйованих знаків-конотатів чи міфологем, що формує дискурсивну міфологію, створюючи один із «можливих світів», у якому змодельована реальність позиціонується як природна, об’єктивна та безальтернативна. Сконструйований можливий світ стає картиною світу, що визначає той чи інший тип споживчої ідентичності.

Простори міфологізації, сконструйовані рекламним дискурсом, є «метамовою», що базується на первинній мовній системі. На вербальному рівні основними засобами, що конотують вторинне семіологічне значення, ідентифіковані метафора, метонімія, слова-інтенсифікатори способу дії, алюзії, різноманітні стилістичні прийоми. На рівні прагматики простори міфологізації організовані поліінтенційними директивами, які мають декілька іллокутивних

директивних сил, асоційованих з рівнями мотиваційних потреб цільової споживчої ідентичності. На концептуальному рівні рекламний міф структурований дискурсотвірними концептами, що втілюють мотиваційні потреби і ідеї, які витісняють онтологічне функціональне значення товару або послуги. З погляду соціосеміотичного підходу такі концепти є симулякрами, за допомогою яких здійснюється маніпулювання свідомістю людей і контроль їх поведінки у просторі сконструйованих рекламою можливих світів.

Ключові слова: рекламний міф, дискурсотвірний концепт, світомоделювальна функція, мовленнєвий акт, алюзія.

This article focuses on the study of advertising discourse in a socio-semiotic perspective in combination with the research approach to the advertising as a space of secondary signification and mythologizing. The aim of the article is to identify the correlations between the myth-making and world-creating functions of advertising in the construction of possible worlds and target consumer identities. To achieve this goal, the article uses an integrative method of analysis, including methods of stylistic analysis, pragmatic analysis based on the theory of speech acts, intertextual analysis aimed at identifying allusions encoded by slogans, added by elements of socio-semiotic analysis. The article reached the following key conclusions. From the point of view of advertising semiology and sociosemiotic approach in modern critical discourse analysis, advertising discourse manifests the third (mythological or ideological) order of signification – a set of constructed connotations or mythologemes that forms a discursive mythology, creating one of the "possible worlds", in which the simulated reality is positioned as natural, objective and unalterable. The constructed possible world becomes a picture of the world that defines one or another type of consumer identity.

The spaces of mythologizing, constructed by advertising discourse, are a "metalanguage" based on the primary language system. At the verbal level, metaphors, metonymy, words-intensifiers of the mode of action, allusions, and various stylistic devices are identified as the main means that connote secondary semiological meaning. At the level of pragmatics, the spaces of mythologizing are organized by polyintentional directives, which have several illocutionary directive forces associated with the levels of motivational needs of the target consumer identity. At the conceptual level, the advertising myth is structured by discourse-creating concepts that embody motivational needs and ideas that displace the ontological functional meaning of a product or service. From the point of view of the sociosemiotic approach, such concepts are simulacra, with the help of which people's consciousness is manipulated and their behavior is controlled in the space of possible worlds constructed by advertising.

Key words: advertising myth, discourse-creating concept, world-modeling function, speech act, allusion.

Постановка проблеми. Вивчення рекламного дискурсу як мультимодального дискурсивного утворення безпосередньо пов'язано із соціосеміотичним вектором сучасних американських і європейських досліджень. У свою чергу, такий вектор під час вивчення реклами фокусується, насамперед, на аналізі рекламного дискурсу як простору вторинної семіотизації і міфологізації, на виявленні імпліцитних смислів – асоціативних і конотативних, тобто значень «другого рівня сигніфікації» [1], які у своїй сукупності створюють міфологію – як вторинну знакову систему, своєрідну «метамову», що базована на первинній мовній системі.

Аналаз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя цієї статті становлять два вектори наукових пошуків, пов'язаних з вивченням інституційних дискурсів і конструюванням ідентичностей (зокрема, цільових споживчих ідентичностей). Провідне значення для нашого дослідження має усвідомлення дискурсу як когнітивно-семіотичної цілісності зі світомоделювальними властивостями у побудові соціальних цінностей [2]. Такий соціосеміотичний або конструктивістський підхід є похідним від концепцій дискурсивної формації та дискурсивного порядку Фуко [3], що набуває подальшого розвитку в рамках критичного аналізу дискурсу [4; 5; 6] і, насамперед, у постструктуралістському аналізі, який наголошує на процесах побудови значення та його соціальних ефектів, на механізмах артикуляції значень, що постійно відтворюють, створюють і трансформують дискурси, які, у свою чергу, регулюють соціальний світ [7; 8; 9].

У такому ракурсі соціально-семіотичний підхід узгоджується з концепцією рівнів сигніфікації та міфологізації, запровадженою Р. Бартом [1]. Світотвірна функція реклами реалізується рекламним дискурсом у такий спосіб: значення, актуалізоване лінгвістичним кодом, що позначає товар або послугу, стає формою або означувальним, що використовується на позначення концепту, який «відчужує» «природну» функцію товару і «підмінює» початкове денотативне значення конотативним, асоційованим з мотиваційними потребами цільового споживача [10, p. 144].

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні корелятивних зв'язків між міфотвірною і світотвірною функціями реклами у конструюванні можливих світів і цільових споживчих ідентичностей. Для вирішення такого завдання у статті використовується **інтегративна методика** аналізу, яка охоплює методи стилістичного аналізу [11] для виявлення стилістично маркованих конотативних значень, пов'язаних з міфологічною цінністю товарів/послуг; прагматичний аналіз, базований на основі теорії мовленнєвих актів [12; 13; 14]; інтертекстуальний аналіз, спрямований на визначення алюзій, закодованих сло-

ганами, та інтерпретацію асоційованих з алюзією імпліцитних смислів; а елементи соціально-семіотичного аналізу – з метою виявлення концептів, що є дискурсотвірними у рекламному дискурсі для конструювання цільових споживчих ідентичностей у «можливих світах» рекламного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Для зіставлення соціосеміотичного і міфологічного підходів до вивчення рекламного дискурсу слід, насамперед, визначити й порівняти основні дослідницькі орієнтири, на яких фокусуються, з одного боку, дослідники мови реклами і, з іншого боку, критичні дискурс-аналітики інституційних дискурсів, оскільки соціосеміотичний вектор аналізу будь-якого інституційного спілкування є різновидом критичного дискурс-аналізу.

Дослідницький фокус рекламного дискурсу зумовлений метою реклами, яка, у свою чергу, детермінує прагматичні, концептуальні і вербальні ознаки рекламних дискурсів. Такою метою є продаж ідей, уподобань і базисних потреб людини замість продажу товарів і послуг. Використовуючи термінологію А. Маслоу, доцільно зазначити, що реклама намагається у такий спосіб продавати «буттєві» або вищі потреби, асоційовані з зростанням та розвитком людини, замість «дефіцитарних», нижчих потреб [15].

Наприклад, у рекламному слогані бренду Toyota *Drive your dreams* конотативним значенням, яке витісняє первинне онтологічне (денотативне) значення товару як транспортного засобу, є значення «самовираження», «здатність здійснювати власні мрії» [16]. Тобто факт придбання товару позиціонується для цільового адресата реклами як маніфестація його самореалізації, а також як підтвердження здатності втілювати власні мрії у життя. Для актуалізації такого вторинного значення, яке завдяки слогану має стати стійкою асоціацією з найменуванням бренду, використовується метафора ТОЙОТА – ЦЕ ВТІЛЕНІ МРІЇ. При цьому використання множини у слові *dreams* змінює смисловий акцент з дефіцитарних потреб людини, тобто таких, що зумовлені нестачею чогось і, відповідно, можуть задовольнятися з набуттям певної речі (придбання Тойоти є втіленням мрії), на буттєві, продиктовані потребою цільового клієнта у власному розвитку, які є «ненасиченими». Тобто *dreams* у множині означає, що придбання Тойоти відкриває простір для реалізації різних мрій – мандрувати, відчувати себе успішним, статусним (удосконалення свого соціального статусу через приналежність до групи власників Тойоти), відчувати себе сучасним і, водночас, у безпеці тощо.

У слогані бренду Apple *Think Different*, що стосується реклами першого iMac, вторинна семіотизація базується на значенні «інноваційність» мислення, що пов'язане з сьомим, тобто вищим рівнем мотиваційних потреб-пріоритетів людини – потребою у самоактуалізації й самоідентифікації, реалізації своїх цілей, здібностей, розвитку власної особистості [17].

Водночас, у наведеному слогані Apple ще у більшому ступені, аніж у проаналізованому слогані Тойота, як вторинне сигніфікативне значення актуалізується сема «приналежність до обраних», а саме до знаменитостей і мислителів, які «думали інакше», аніж звичайні люди. Тобто, поряд з рівнем актуалізації й самореалізації, серед пріоритетних мотиваційних потреб, на які спирається слоган Apple, є потреба у приналежності до групи (третій рівень мотиваційних потреб за пірамідою А. Маслоу). Це означає, що найменування бренду мало активувати у цільового споживача, з одного боку, значення «інноваційність» і, з іншого боку, «інаковість», приналежність до групи «божевільних геніїв» як найяскравішого втілення такої інноваційності.

Друге із вказаних значень підтримується як вербальним, так і візуальним компонентом реклами.

Так, повний текст реклами *Think Different* сформульований у вигляді білого неримованого вірша, «*Here's to the crazy ones*», написаного копірайтером Чіат/День Крейгом Танімото. Текст звучить у виконанні актора Річарда Дрейфуса (закадровий голос) і супроводжується візуальним рядом «божевільних геніїв» – Альберта Ейнштейн, Джона Леннона, Боба Ділана, Махатма Ганді. Варто зазначити, що після першої компанії Apple ряд «божевільних геніїв», які разом з компанію і її клієнтами-шанувальниками «думають інакше», поповнився іншими іменами: Apple почала розсилати безкоштовні плакати до державних шкіл по всій країні, на яких зображені різні знаменитості, включаючи Пабло Пікассо, Джейн Гудолл і Рон Говард [18].

Here's to the crazy ones. The misfits. The rebels. The troublemakers. The round pegs in the square holes. The ones who see things differently. They're not fond of rules. And they have no respect for the status quo. You can quote them, disagree with them, glorify or vilify them. But the only thing you can't do is ignore them. Because they change things. They push the human race forward. And while some may see them as the crazy ones, we see genius. Because the people who are crazy enough to think they can change the world, are the ones who do [19].

Як можна побачити на основі аналізу цього тексту, у рекламі немає назви жодного продукту і, відповідно, характеристик рекламованого продукту, оскільки «продається» власно ідея інноваційного мислення і потреба у груповій самоідентифікації із групою геніальних інакомислячих, що маркується лексикою і фразеологією на позначення сем «інноваційність», «прогрес», «нестандартність», «порушники правил»: *the crazy ones, the rebels, the troublemakers. the round pegs in the square holes, see things differently, not fond of rules, no respect for the status quo, change things, push the human race forward, genius, change the world.*

З точки зору лінгвопрагматичних характеристик, слоган *Think Different* є прямим поліінтенційним директивом, оскільки має декілька іллокутивних директивних сил, кожна з яких асоційована з рівнями мотиваційних потреб цільової споживчої ідентичності Apple: окрім експліцитної директивної сили «Думай інакше», актуалізується низка імпліцитних іллокутивних значень, таких як: будь інноваційним, будь у групі божевільних геніїв і, найголовніше, користуйся продуктами Apple – як засобом набуття (або підтвердження) своєї інноваційності і приналежності до групи тих, хто змінює світ.

Те, що однією із іллокутивних сил слогану *Think Different* є заклик щодо приєднання до групи «своїх», тобто імплікується конструювання нової групової ідентичності шанувальників-споживачів ІТ-товарів і послуг Apple, підтверджується експліцитними маркерами, що реферують до ознак такої ідентичності, у виступі Стіва Джобса.

I think you still have to think differently to buy an Apple computer and I think the people that do buy them do think differently. And they are the creative spirits in this world. They are the people that are not just out to get a job done, they're out to change the world. And they're out to change the world using whatever great tools they can get. And we make tools for those kinds of people. [20].

Водночас, і в наведеній вище рекламі, що закінчується слоганом *Think Different*, і у виступі Стівена Джобса актуалізується така ознака групової ідентичності користувачів продуктів бренду, як єдність з командою компанії, яка «думає інакше» і створює товари і послуги, що змінюють світ.

Так, у рекламі така внутрішньогрупова ідентифікація здійснюється завдяки смисловій антитезі з конструюванням груп «свій – чужий»: *While <u>some</u> may see them as the crazy ones, <u>we</u> see genius* (група об'єднує у такому контексті компанію і всіх, хто поділяє її ідеї). У виступі Джобса ідентифікація із групою «шанувальники-клієнти бренду» забезпечується повторами *think differently* на позначення всіх покупців продукції бренду (*you still have to think differently to buy an Apple computer and I think the people that do buy them do think differently*), словосполученнями-метоніміями на позначення креативності і інноваційності представників такої групи *the creative spirits,* повтором *change the world,* що утворює стилістичну фігуру «ланцюгового зв'язку» або анадиплозиса – повторення останньої групи слів одного речення на початку наступного речення. Зазначена вище іллокутивна сила слогану *think different* «користуйся продуктами Apple – засобом набуття (або підтвердження) своєю інноваційності і приналежності до групи тих, хто змінює світ» у виступі експліцитно підтверджується асертивом *we make tools for those kinds of people,* у якому інклюзивний займенник використовується вже виключно на позначення компанії Apple [21].

Нарешті, сам слоган, завдяки імплікованій інтертекстуальності, стає засобом конструювання групи «своїх» на основі дихотомічного протиставлення «свій» – «чужий». Зокрема, слоган Apple *Think Different* містить алюзію на відомий слоган IBM *Think*, що є основним конкурентом бренду на ринку персональних комп'ютерів. Отже, якщо слоган IBM реферує до шостого рівня піраміди мотиваційних потреб людини, а саме до рівня пізнавальних потреб (знати, вміти, досліджувати), що маркується дієсловом когнітивної діяльності *Think*, то у слогані Apple смисловим фокусом стає прикметник *Different* у функції прислівника-модифікатора способу дії, що стає поліфункціональним і полісемантичним маркером якісної відмінності бренду. Завдяки алюзії на слоган конкурентів, *Think Different* позначає інноваційність мислення на відміну від традиційності мислення конкурентів.

Отже, за допомогою придбання продуктів Apple споживач набуває здатності щодо інноваційного мислення і приєднується до групи тих, хто змінює світ; придбавши Тойоту, цільовий клієнт маніфестує свою здатність до самореалізації і втілення власних мрій у життя.

У такий спосіб бренди, за допомогою стійких конотативно-асоціативних значень, створюють вторинний рівень сигніфікації реклами, рівень рекламного соціального міфу, конструюючи один із «можливих» світів, у якому споживач відчувається комфортно, оскільки нібито реалізує свої базисні потреби у самовдосконаленні, безпеці, належності у групі «своїх» тощо. Створюється псевдореальність, наповнена симулякрами, за допомогою яких споживач товару або послуги

певного бренду здатний вирішити будь-яку життєву проблему. Рекламним дискурсом конструюється певна міфологічна реальність (гіперреальність, за Ж. Бодіяром), націлена на формування у цільової споживчої ідентичності уявлення про те, що «річ орієнтована на них, турбується про них і любить їх» [22].

У такому ракурсі концепція другого рівня означення та міфологізації, впроваджена Р. Бартом [1], узгоджується з соціально-семіотичним підходом як одним із актуальних напрямів сучасного дискурс-аналізу.

Соціо-семіотичний ракурс досліджень [23; 5; 6] дає змогу пояснити вплив рекламного дискурсу у його властивостях «моделювання світу» на створення ідентичності споживача шляхом конструювання, підтримки та трансформації його базових цінностей. Сам дискурс стає одним із семіотичних концептів, що сприяє побудові та підтримці соціальних цінностей.

З соціосеміотичної точки зору інтерпретація структурних, семантичних і прагматичних властивостей інституційних дискурсів (одним з яких є дискурс реклами) базується на визначенні основних дискурсотвірних цінностей, які визначають домінантний спосіб означення і пов'язані з ним інституційні стратегії. Такий підхід, який можна також позначити як «дискурсивно-конструктивістський», розглядає ідентичність як дискурсивну конструкцію [24].

З структурно-дискурсивної точки зору дискурс постає як система означення, задана привілейованими знаками-символами, або, за М. Фуко [3], конфігурацією знання, що утворюють структуру дискурсу і задають «спосіб поєднання семантики мови з прагматикою дії». У дискурсі відбувається артикуляція різних знакових форм (signifiers), у такий чи інший спосіб пов'язаних один з одним; завдяки такому взаємозв'язку конструюється специфічне означувальне (signified) або значення, спосіб інтерпретації реальності і подій. Дискурси пов'язують різнорідні елементи у відносно стійку цілісність і у такий спосіб виробляють систему цінностей і уявлень, всередині якої елементи набувають умовного значення.

У такому просторі вторинної сигніфікації і міфологізації, одному з можливих світів, конотативні, вторинні значення, симулякри витісняють денотативний, онтологічний рівень (реальність). Можливість такого витіснення або маніпуляції споживчою свідомістю є, на наш погляд, одним із наслідків закону асиметричного дуалізму мовного знаку, що спостерігається на всіх трьох рівнях його маніфестації: мови, мовлення і дискурсу через відсутність природного зв'язку між «означуваним» та «тим, що означає», між знаком і денотатом.

Висновки. Отже, з погляду вторинної семіології і міфології Р. Барта і соціосеміотичного підходу у сучасному критичному дискурс-аналізі рекламний дискурс маніфестує третій (міфологічний чи ідеологічний) порядок означення – набір сконструйованих знаків-коннотатів чи міфологем, що формує дискурсивну міфологію, створюючи «світогляд, один із «можливих світів», у якому змодельована реальність позиціонується як об'єктивна та безальтернативна. Саме такий можливий світ стає картиною світу, що визначає той чи інший тип споживчої ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barthes R. Mythologies. London: Paladin Books. 1973. 158 p.

2. Kravchenko N., Zhykharieva O. Sign-like pragmatic devices: Pro et contra: *Kalbų studijos / Studies about Languages*. 2020. Vol. 36. P. 70-84.

3. Foucault M. L'ordre du discourse, Paris: Gallimard. 1971. 88 p.

4. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: the critical study of language, London; New York: Longman. 1995. 265 p.

5. Kress G. Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication, London: Routledge. 2010. 212 p.

6. Van Leeuwen T. Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis, New York: Oxford Univ. Press. 2008. 172 p.

7. De Cleen B., Stavrakakis Y. Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public: Journal of the European Institute for Communication and Culture*. 2017. Vol. 24 (4). P. 301–19.

8. McNamara T. Poststructuralism and Its Challenges for Applied Linguistics. Applied Linguistics. 2012. Vol. 33 (5). P. 473–82.

9. Torfing J. New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek, Oxford: Blackwell. 1999. 356 p.

10. Kravchenko N., Valigura O., Meleshchenko V., Chernii L. *Token: A Journal of English Linguistics.* 2021. Vol. 13. P. 141-169.

11.Simpson P. Stylistics. London: Routledge. 2014. 332 p.

12. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press. 1969. 203 p.

13. Kravchenko N. Illocution of direct speech acts via conventional implicature and semantic presupposition. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. 2017. Vol. II (1). P. 128-168.

14. Pozhar A. Age-related conversations in English and American literary discourse: linguopragmatic aspect. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2020. 23 (1). P. 84–93.

15. Maslow A. H. Toward a psychology of Being, 2nd Ed. New York, NY: D. Van Nostrand Company. 1968. 240 p.

16. 200 Famous Car Slogans And Taglines. URL: https://sloganshub.org/car-slogans/(дата звернення: 05.06.2022).

17. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review. 1943. Vol. 50 (4). P. 370-396.

18. Deutschman A. The Second Coming of Steve Jobs. N.Y.: Crown Business; 1st edition. 2001. 352 p.

19. List of Apple Inc. Slogans. URL: https://annex.fandom.com/wiki/List_of_Apple_Inc._slogans#cite_note-H30B-2 (дата звернення: 10.06.2022).

20. A Steve Jobs' Moment That Mattered: Macworld, August 1997. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EauGoACmp7E (дата звернення: 01.06.2022).

21. Steve Jobs: 20 Best Quotes. 20 From '20/20': Inspiring words from the Apple founder and visionary. URL: https://abcnews.go.com/Technology/steve-jobs-death-20-best-quotes/story?id=14681795 (дата звернення: 02.06.2022).

22. Baudrillard J. Selected Writings, Stanford: Stanford University Press. 2002. 304 p.

23. Dunn K.C., Neumann I.B. Undertaking discourse analysis for social research. Ann Arbor: University of Michigan Press. 2016. 150 p.

24. Bamberg, M., De Fina A., Schiffrin, D. Discourse and identity construction». In: S.J. Schwartz, K. Luyckx, V.L. Vignoles (eds.). Handbook of Identity Theory and Research. New York: Springer Science. 2011. P. 177-199.

UDC 811.112.2 : 81'276.3
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.22

LEXICO-SEMANTIC FIELDS OF GERMAN YOUTH VOCABULARY

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПОЛЯ НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ВОКАБУЛЯРУ

Pozdniakov O.V.,
orcid.org/0000-0001-7525-7108
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Country Studies,
Faculty of Tourism
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The article deals with the issue of lexico-semantic arranging German youth vocabulary. The given language subcode is a means of communication within a certain socio-age group. The impact of social processes and modern technologies on young people's language picture of the world determines changes reflected in the set of verbalized concepts. Creation and use of most analyzed lexical units is determined by extralingual factors. At the same time, young people's vocabulary is actively used to satisfy different communication needs beyond the above-mentioned socio-age group, which makes the proposed study relevant.

The author singles out 12 key lexico-semantic fields of German youth vocabulary, such as: people; subjective assessments; leisure activities; learning, physical and mental activities; communication; forbidden things; parts of body; physical and mental state; sexual contacts; conflict; physiological needs; clothing and hygiene. It has been stated that the most numerous lexico-semantic fields of the analyzed vocabulary include words and collocations to describe different types of people and express subjective assessments. It can be stated that German youth vocabulary is a personality oriented language subcode. We consider that a significant number of lexical units to express subjective assessments may be explained by realization of young people's desire to give an emotional description of the surrounding world, which is typical for representatives of this socio-age group. The studied subsystem of German language also has a variety of lexical units that reveal peculiarities of leisure activities, learning and communication. These concepts represent an intergral part of young people's everyday life. There are also a lot of words and collocations to denote forbidden things, such as drinking alcohol, smoking cigarettes or using drugs. Nominative processes in the research material are featured by verbalizing subcultural and intra-group value orientations regarding appearance, social status, traits of character, etc. The impact of extralingual determinants is expressed in the concentration of most lexical units within certain lexico-semantic fields.

Key words: language subsystem, communication needs, nominative processes, semantic modifications, language picture of the world, subcultural and intra-group values.

Стаття досліжує питання лексико-семантичної систематизації німецької молодіжної лексики. Зазначений мовний субкод є засобом спілкування в межах певної соціально-вікової групи. Вплив суспільних процесів і сучасних технологій на мовну картину світу молоді визначає зміни, відображені в комплексі вербалізованих концептів. Утворення та використання більшості аналізованих лексичних одиниць детерміновані екстралінгвальними чинниками. При цьому молодіжний вокабуляр активно використовується для задоволення різних комунікативних потреб за межами зазначеної соціально-вікової групи, що робить пропоноване дослідження актуальним.

Автор виокремлює 12 ключових лексико-семантичних полів німецької молодіжної лексики, а саме: люди; суб'єктивні оцінки; дозвілля; навчання, фізична та розумова діяльність; спілкування; заборонені речі; частини тіла; фізичний і психічний стан; статеві контакти; конфлікт; фізіологічні потреби; одяг та гігієна. Встановлено, що найчисельнішими лексико-семантичними полями аналізованої лексики є слова та словосполучення для опису різних типів людей та вираження суб'єктивних оцінок. Можна констатувати, що німецька молодіжна лексика є особистісно орієнтованим мовним субкодом. Вважаємо, що значну кількість лексичних одиниць для вираження суб'єктивних оцінок можна пояснити реалізацією бажання молоді дати емоційну характеристику навколишньому світу, що характерно для представників цієї соціально-вікової групи. Досліджувана підсистема німецької мови також включає чимало лексичних одиниць, які розкривають особливості дозвілля, навчання та спілкування. Ці концепти репрезентують невід'ємну складову повсякденного життя молоді. Зафіксовано також багато слів і словосполучень на позначення заборонених речей, як-от розпивання алкоголю, паління цигарок або вживання наркотиків. Номінативні процеси в досліджуваному матеріалі характеризуються вербалізацією субкультурних та внутрішньогрупових ціннісних орієнтацій стосовно зовнішності, соціального статусу, рис характеру тощо. Вплив позамовних чинників виражається у концентрації більшості лексичних одиниць у межах певних лексико-семантичних полів.

Ключові слова: мовна підсистема, комунікативні потреби, номінативні процеси, семантичні модифікації, мовна картина світу, субкультурні та внутрішньогрупові цінності.

Formulation of the problem. Youth vocabulary is a means of communication within a certain socio-age group. In terms of linguistics, the given group has a number of features that make its members different from other representatives of German-speaking community. This is clearly seen when analyzing lexico-semantic fields that form the basis of young people's vocabulary subsystem. In this case, age characteristics and social values influence the process of creation and functioning of most lexical units.

At the present stage of development of German language as a system of interconnected subcodes and patterns, the trend of using youth vocabulary for satisfying a wide range of communication needs beyond the above-mentioned socio-age group is becoming more popular. This determines the relevance of the proposed study.

Scientific novelty of the article. Youth vocabulary is a changing language subsystem. Young people's communication is featured by constant process of "inventing" new lexical units to meet the needs for originality and self-identification. Every generation of the given socio-age group want to look different from their "predecessors" continuously creating new subcultural styles, types of leisure time activities, clothing, etc. According to this evolution, their active vocabulary is being modified as well. Such rapid changes of the studied language subsystem cause fruitful lexicographic practice in compiling up-to-date dictionaries of youth vocabulary.

The impact of social factors and modern technologies on young people's picture of the world also determines changes reflected in the set of verbalized concepts which are the most relevant for the given group of speakers. Thus, it is necessary to describe German youth vocabulary in terms of its contemporary state.

The purpose of the article is to single out main lexico-semantic fields that verbalize the worldview of modern German youth taking into consideration the impact of social and cultural processes on the development of the given vocabulary system. The objectives of the proposed research are: to analyze earlier approaches to the thematic division of young people's vocabulary, finding out the possibility of applying them given today's interests and activities of the studied socio-age group; to provide quantitative description of this language subsystem; to establish connection between certain social and subcultural factors and popularity of the singled out lexico-semantic fields.

To achieve our objectives, we have applied the following methods of scientific research: descriptive method, as well as methods of analysis and synthesis have helped us in the study of approaches to the thematic division of German youth vocabulary; inductive method has been applied for the analysis of the selected lexicographic material; the use of quantitative methods has contributed to establishing proportions of the analyzed lexico-semantic fields.

The material of the research are about 2000 words of three parts of speech (including nouns, verbs, and adjectives), which represent a sampling from dictionaries of modern German youth vocabulary (4 lexicographic sources in total) [4; 7; 9; 10].

Analysis of recent research and publications. The literature review in the field of German language studies has shown that the issue of lexico-semantic arrangement of youth vocabulary has been of significant importance. This is expressed in a number of scientific papers published by foreign and Ukrainian scientists. These publications provide description of thematic division of German youth vocabulary which

was used by previous generations of German-speaking young people. Hence, we consider it necessary to analyze them and establish the possibility of their use to systematize material sampled for our research.

The first study under analysis was carried out by H. Henne over 30 years ago. The researcher singles out 7 main lexico-semantic fields of German youth vocabulary: 1) intra-group communicative relations; 2) internal state of the speaker; 3) attitude to others; 4) music; 5) objects of interest; 6) learning; 7) worldview and politics [6, p. 212-213]. In general, we consider this approach to thematic division of the studied language subsystem to be correct, as it reflects all spheres of young people's life. However, in our opinion, importance of music among other leisure activities does not exactly meet their modern range of interests. The spread of new hobbies (such as communication in social networks and online interaction using modern technologies) makes it less relevant. Besides, a significant part of today's youth is not interested in politics to such a degree as to create numerous lexical units for verbalizing this sphere of life. This proves the above-mention statement about distinctions in value systems of different young speakers' generations and rapid changes of their active intra-group vocabulary.

Further approaches to systematization of the studied language subsystem can be found in scientific papers by E. Neuland and M. Heinemann. Both researchers have singled out rather limited lists of lexico-semantic fields. E. Neuland suggests to divide youth vocabulary into groups of words and collocations which include the names of: 1) clothing and food; 2) forms of communication; 3) social values; 4) types of people and things; 5) feelings and internal state [8, p. 77]. M. Heinemann marks the dominance of lexical units to denote: 1) sexual relations; 2) intragroup relations; 3) relations in the family; 4) money; 5) music; 6) cars [5, p. 26]. We do not consider both divisions of German youth vocabulary to be comprehensive enough. The first approach does not cover lexico-semantic fields of free time activities relevant for contemporary representatives of the sudied socioage group. In the second case, the spheres of extragroup contacts, as well as subcultural activities are missing.

It shoud be mentioned that the given issue draws attention of Ukrainian scientists. For example, O.D. Oguy and S.A.Marynchyna single out 8 lexico-semantic fields of German youth vocabulary which include: 1) forms of greeting; 2) friends / other relationships; 3) expressions of surprise and admiration; 4) girls / women; 5) boys / men; 6) sexual life; 7) informal groups; 8) drugs [1, p. 95-97]. In general, we consider this division to be correct, but it does not take into account learning which represents an important part of young people's life. Drugs are singled out in a separate lexico-semantic field, although they are not relevant for all representatives of socioage group "youth". In addition, words and collocations to verbalize the spheres of modern technologies, communication, and subcultural activities do not occupy an important place in the given approach.

One of the latest divisions can be found in the dictionary of German youth vocabulary "PONS 15 Jahre Wörterbuch der Jugendsprache". Young people's words and collocations are divided into 16 lexico-semantic fields: 1) alcohol, smoking; 2) appearance; 3) images; 4) defecation; 5) unpleasant phenomena; 6) parents and other adults; 7) food and drinks; 8) flirting and compliments; 9) friends and leisure; 10) sex; 11) theft; 12) contacts; 13) parties and music; 14) learning and teachers; 15) style and clothing; 16) animals and children [9]. In our opinion, this division is the most comprehensive, as it is based on modern German youth vocabulary. However, we consider it not quite right to single out music and parties among other types of entertainment. The lack of lexico-semantic fields of words and collocations to denote young people's internal state and feelings should be mentioned as well.

Results and discussions. In view of the above, each of the analyzed approaches to systematize German youth vocabulary has its advantages and disadvantages, which has proved the relevance of the proposed study. That is why, to provide a comprehensive description of the sampled lexicograpic material (1026 nouns, 583 verbs, and 397 adjectives), we suggest to distinguish 12 lexico-semantic fields each of which includes at least 50 words and collocations. The latter, in our opinion, reflect worldview, values, surroundings, age characteristics, and level of psychological development of German-speaking youth without regard to their social status and territorial belonging. In our study, we have arranged them by the number of lexical units. Given that, the suggested lexico-semantic fields are located in the following order.

1. People (498 lexical units which make 25.90 % of the analyzed vocabulary). This lexico-semantic field includes names of all people, as well as names of different groups of people regardless of their age, gender, place of residence, social status, and ethnicity. The quantitative data show that these lexical units make more than a quarter of the research material. However, we consider them to be relevant, given the above analyzed approaches to thematic division of German youth vocabulary. The dominance of words and collocations with these meanings is also supported by statements found in the papers

of J.K. Androutsopoulos and O.S. Khrystenko. Both scientists point out the popularity of such vocabulary among representatives of the studied socio-age group [3, p. 35-36; 2, p. 125]. By using these lexical units, young people emphasize positive and negative traits of character, appearance, type of behaviour, social status, etc. This is particularly clear when analyzing words and collocations to denote females. For example, the noun *Nachtkerze – hässliche Frau* emphasizes unattractive appearance of a person and has a clearly seen negative evaluative connotation. On the contrary, the metaphorized root of the word *Barbie – attraktives Mädchen* has the meaning of tenderness and elegance of a referred person.

2. Subjective assessments (308 lexical units – 15.35 %). The given lexico-semantic field is an expression of young people's need for personal characteristics of their surroundings. This part of German youth vocabulary is featured by superlative adjectives formed as a result of various nominative processes. For example, the word *ätzend – sehr gut, voll stark, hervorragend* is used to demonstrate passion that borders on a state of shock. This meaning is enhanced by adding a word-building morpheme. The adjective *fundamental – super, klasse, prima* is formed as a result of semantic modification of the root morpheme. In the studied vocabulary, it is used for positive assessment of people, things, and actions.

3. Leisure activities (219 lexical units – 10.92 %). We classify into this category words and collocations to denote fun and entertainment, as well as spare time organization (different kinds of subcultural activities including music, sports, vehicles, gaming, visiting parties and other leisure venues such as clubs, discos, concerts, restaurants, etc.). Thus, young people's interest in music, which is an important part of their leisure activities, is reflected in creating a set of special lexical units. A good example is the noun *Muckomat – MP3-Player* which refers to a device needed to play favorite songs. Visiting discos and nightclubs is also a popular way to spend free time. Such places are usually pretentious about the interior and quality of entertainment offered by them. In German youth vocabulary, this is seen in the use of the word *Schnellficktreff – Diskothek*, which has an emphasized ironic connotation.

4. Learning, physical and mental activities (157 lexical units – 7.83 %). This lexico-semantic field includes vocabulary to denote educational institutions, means of learning and labor, physical work, and mental processes. Getting an education, young people have to spend a lot of time at school performing tasks in various disciplines. Not everyone enjoys it. An example is the word *Büffelbude – Schule*. This compound noun is characterized by metaphorical modification of both its roots. Performing manual labor also causes not too much young people's enthusiasm. A lot of lexical units to denote this process are marked by ironic connotation. A good example is the verb *muddeln – langsam, ohne Ziel arbeiten* formed with the use of a word-building suffix.

5. Communication (156 lexical units – 7.78 %). These words and collocations demonstrate communicative interaction of young people with each other and with other members of society. The analysis of this lexico-semantic field shows the dominance of vocabulary to emphasize negative attitude to boring, annoying conversations. Example here is the verb *zupowern – pausenlos auf jemanden einreden*, when disadvantages of obnoxious talking are pointed out. Having analyzed the research material, we can state that young people prefer communicative acts which are rather relaxed, not burdened with unnecessary additional information. The latter is clearly seen on the example of the verb *zusalben – jemanden mit Unsinn vollquatschen*.

6. Forbidden things (116 lexical units – 5.79 %). Taking into consideration differences in educational level, social status and values within young members of society, we have grouped words and collocations to denote smoking, alcohol, drugs, and theft into this lexico-semantic field. Before reaching adulthood, young people are under constant custody and control of parents and teachers. During this period of life, representatives of the studied socio-age group try to demonstrate their protest against existing rules by drinking alcohol, smoking cigarettes, using drugs, etc. Sometimes this protest is expressed by performing different kinds of deviant actions. As far as such actions are punishable, they are denoted by lexical units that are confusing to non-members of a subcultural or peer-group. For example, the meaning of the verb *twixen – heimlich rauchen* points to prevalence of smoking among young people. At the same time, the adjective *betrieft – betrunken* is used to show the attitude to consequences of alcohol abuse.

7. Parts of body (107 lexical units – 5.33 %). This category of the analyzed material is a proof of young people's concentration on their appearance. The wish to look attractive causes critical assessment of physical defects, such as shape of legs, arms, head, as well as focusing on genitals. Semantic transformations are regarded as an efficient way to create the above-mentioned vocabulary. For example, in the compound noun *Schalllappen – Ohr*, metaphorization of the second root can be seen. The given lexical unit emphasizes that unattractive ear size is a remarkable flaw. The word *Lampe – Kopf* is also formed by

means of metaphorical modification and provides a negative description of a person's appearance, in particular the shape of his (her) head.

8. Physical and mental state (100 lexical units – 4.98 %). This lexico-semantic field reflects impressionability and emotional vulnerability inherent for representatives of the studied socio-age group. Young people's exaggerated focus on their feelings and experiences is verbalized by means of creating new words. Most of them have negative connotation. For example, the adjective *abgepfeffert – völlig erschöpft, entkräftet* points to exhaustion of the organism, while *matt – schwach, kraftlos* emphasizes its physical weakness.

9. Sexual contacts (97 lexical units – 4.84 %). The given part of German youth vocabulary reveals peculiarities of relationships between boys and girls based on sexual interest. Puberty, which occurs during the adolescent period of individual's development, contributes to explosion of sexual activity. Thus, the concept «Sexual contacts» takes an important place in young people's language picture of the world. Both male and female representatives of the socio-age group «youth» often choose it as a topic to discuss using various lexical units to verbalize their ideas and points of view. On the other hand, lack of experience often causes misconceptions and frivolous attitude to the subject of communication. For example, the verb *poppen – Geschlechtsverkehr haben* demonstrates incomprehensibility in choice of partners and represents sexual intercourse as general routine. Another verb *schnäbeln – küssen* shows an ironic relation to kiss as a sign of intimate relations.

10. Conflict (65 lexical units – 3.24 %). This lexico-semantic field can be regarded as a good example to demonstrate young people's nonconformism at satisfying the need for self-identification. Becoming a member of a peer-group in particular and society in general involves participating in various conflict situations with different ways of resolving them. Therefore, young people have specific vocabulary to denote the above-mentioned phenomena (*zentrieren – jemanden schlagen*). The choice of such words and collocations is variable depending on a communicative situation. For example, the meaning of the noun *Randalo – Schlägertyp* clearly indicates the subject of the action, emphasizing his (her) low social status.

11. Physiological needs (60 lexical units – 2.99 %). The basis for distinguishing this lexico-semantic field can be explained by the trend to use rude and obscene vocabulary, which is peculiar to the youth in general. As a rule, the motivation of these lexical units is clearly seen. For example, the verb *dönern – Darmgase entweichen lassen* demonstrates young people's attitude to oriental cuisine and possible consequences of consuming its dishes. In the verb *sprudeln – urinieren* formed by means of lexical derivation accompanied by semantic modification of the root, metaphorization on the basis of similarity of shape can be observed.

12. Clothing and hygiene (58 lexical units – 2.89 %). We include into this category words and collocations that reveal the essence of youth style of fashion, cosmetics, accessories, self-care, etc. Appearance plays a considerable role in the process of ahieving desired status in a subcultural or peer-group. In this case, we can distinguish two trends. On the one hand, young people try to imitate one style or another as accurately as possible. Some items of daily self-care become so beloved that they get playful nicknames (*Urwaldmaggi – Deodorant*). On the other hand, youth is a period of searching for one's own style. Both boys and girls are likely to dye their hairs, pierce different parts of the body, and get tattoos (*Blechpickel – Piercing*).

The rest of analysed research material (65 lexical units – 3.24 %) includes words to denote different spheres of everyday life and surrounding environment. By renaming well-known objects and phenomena, young people's tend to creativity and originality is shown. The latter is achieved by various verbal means. For example, the word *Dackelschneider – sehr dünner Fahrradreifen* draws attention to subjectively identified features of the referred object. An unusual morpheme structure of the noun *Monnis – Geld* is determined by germanization of a lexical unit borrowed from American English.

Conclusions. The results of the study have shown that the most numerous lexico-semantic fields of the analyzed vocabulary include words and collocations to describe different types of people and express subjective assessments within and beyond the socio-age group. The studied subsystem of German language also has a variety of lexical units that reveal peculiarities of young people's leisure activities, learning, and communication. Considerable attention is paid to people they deal with in routine communication situations. Subcultural and intra-group value orientations regarding appearance, social status or personality traits are verbalized in this way. Thus, it can be stated that German youth vocabulary is a personality oriented language subcode. In our opinion, a significant number of lexical units to express subjective assessments may be explained by realization of the desire to give an emotional description of the surrounding world, which is typical for representatives of the studied socio-age group. Words

and expressions belonging to lexico-semantic fields "Leisure activities" and "Learning, physical and mental activities" are numerous in the vocabulary of young people, because both leisure and study are an integral part of their everyday life. Communication is an important means for young people to learn about reality getting and sharing information. It is also an opportunity to establish new contacts in the group and beyond. An unsignificant part of the analyzed material is represented by words and collocations to denote everyday concepts, where lexical units of standard German language are preferred.

Summarizing the proposed division of youth vocabulary, we would like to point out the impact of extralingual determinants, expressed in the concentration of most lexical units within certain lexico-semantic fields. These words and collocations verbalize the need for subjective assessment, demonstration of personal feelings, revealing key spheres of interests and activities of their creators and active users.

We see prospects of futher research in study of using the analyzed lexical units in different types of media, which have become a favorable environment for realization of young people's creativity.

REFERENCES:

1. Огуй О.Д., Маринчина С.А. Німецька та українська молодіжна мови: спроба лексикографічного опису та порівняння. *Vocabulum et Vocabularium: сб. науч. трудов по лексикографии / под ред. В.В. Дубичинского.* Харків: ХЛО, 1997. Вип. 4. С. 95–97.

2. Христенко О.С. Німецький молодіжний сленг: лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти: дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2009. 323 с.

3. Androutsopoulos J.K. Von Schnecken, Bundis und Blondinen. *JUMA.* 2000. TIPP 3. S. 34–37.

4. Duden – Das neue Wörterbuch der Szenesprachen. Duden, 2009. 208 S.

5. Heinemann M. Zur Sprechweise der Jugendlichen. *Kleines Wörterbuch der Jugendsprache. Wörter-Wendungen-Texte.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1989. S. 9–32.

6. Henne H. Jugend und ihre Sprache: Darstellung, Materialien, Kritik. Berlin; New York: de Gruyter, 1986. 385 S.

7. Langenscheidt 100 Prozent Jugendsprache. München: Langenscheidt, 2020. 160 S.

8. Neuland E. Spiegelungen und Gegenspiegelungen. Anregungen für eine zukünftige Jugendsprachforschung. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik.* 1987. H. 1. S. 58–82.

9. PONS 15 Jahre Wörterbuch der Jugendsprache – Sammelband [1. Aufl.]. Stuttgart: PONS, 2016. 288 S.

10. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2017. Stuttgart : PONS, 2016. 144 S.

УДК 811.111:[659.131.2:685.3]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.23

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ НЕЙМІНГУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ БРЕНДІВ ВЗУТТЯ)

STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECT OF NAMING (ON THE MATERIAL OF ENGLISH-LANGUAGE FOOTWEAR BRANDS)

Прокопенко А.В.,
orcid.org/0000-0002-4590-4201
кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри германської філології
Сумського державного університету

Єгорова О.І.,
orcid.org/0000-0002-3225-5580
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

Запропоноване дослідження присвячено комплексному аналізу основних структурно-семантичних характеристик неймінгу торгових марок взуття в сучасній англійській мові. Для реалізації цього аналізу використовуються елементи таких методів: кількісних підрахунків, семантичного аналізу, аналізу словникових дефініцій, метод реферативного аналізу, семіотичного аналізу, описового методу.

Результати дослідження представлені виокремленими методами створення комерційних назв брендів взуття, визначеною роллю словесних та візуальних елементів бренд-комунікації. Для формування цілісного уявлення про неймінг як частину англомовної бренд-комунікації, досліджено структурно-семантичну організацію комерційних назв за допомогою аналізу вербальних та невербальних компонентів брендів. Узагальнені результати дослідження неймінгу взуття демонструють тяжіння до застосування методу персоналізації, що пояснюється прагненням виділити торгову марку, ідентифікувати її як унікальний продукт. Крім того, популярністю користується метод комбінування слів, що дає змогу створити впізнаваний на ринку бренд, а поява нових лексичних одиниць в модній індустрії, у свою чергу, сприяє розвитку та збагаченню мови. З'ясовано, що вербальний корпус брендів представлений власне номінацією, фразою відлунням та слоганом. Визначено, що назва, як ключовий елемент бренду, інтегрована у невербальне рекламне повідомлення для підсилення комплексного сприйняття продукту споживачем, що визначає важливість неймінгу у процесі становлення торгової марки. Ім'я торгової марки виступає головним вербальним компонентом та комунікатором комерційного продукту. У ході дослідження серед брендів взуття помічено тенденцію до використання фраз-відлунь, сформованих з метою опису основних характеристик товару. Встановлено, що слоган є тимчасовою складовою бренду і використовується для підсилення рекламної кампанії. Брендові марки взуття тяжіють до застосування імперативних слоганів, сформульованих наказовим способом.

Ключові слова: нейм, брендинг, айдентика, фраза-відлуння, слоган, логотип, бренд-комунікація.

The given research analyzes the main structural and semantic characteristics of the naming of footwear brands in modern English. The elements of the following methods are used in order to implement this research: quantitative counts (identifies the usage patterns of lexical units and elements among commercial names), semantic analysis (studies the structural components, the semantic content of brand names), analysis of dictionary definitions (determines the official scientific language units in linguistics), method of abstract analysis (studies the theoretical and methodological framework), semiotic analysis (identifies the ways of interaction between verbal and visual elements of naming), descriptive method (structures the features of functioning of language brand units).

The study results are presented by the highlighted methods of creation of footwear brand names, as well as the determined role of verbal and visual elements of brand communication. The structural and semantic organization of commercial names through the analysis of verbal and non-verbal components of brands was investigated. The generalized results of the study of shoe naming show a tendency to use the method of personalization, which is explained by the desire to distinguish the brand from others, to identify it as a unique product. In addition, method of words combination is popular, which allows to create a recognizable brand on the market, and the emergence of new lexical items in the fashion industry, in turn, contributes to the development and enrichment of language. It is found that the verbal components of brands are represented directly by the nomination, the tagline and the slogan. It is determined that the name, as a key element of the brand, is integrated into the non-verbal advertising message to enhance the complex perception of the product by the consumer, which determines the importance of naming in the process of brand formation. The brand name is the main verbal component and communicator of a commercial product. In the course of research among footwear brands the tendency to use taglines formed for the purpose of the description of the basic characteristics of the goods is noticed. The slogan has been found to be a temporary part of the brand and is used to enhance the advertising campaign. Shoe brands tend to use imperative slogans.

Key words: name, branding, identity, tagline, slogan, logo, brand communication.

Постановка проблеми. З появою та розвитком численних сфер людської діяльності сучасна лінгвістика збагачується новими словами, термінами та поняттями. Значного поширення в останні десятиліття набула галузь торгівлі та реклами. Відповідно до такої ситуації, широко розповсюдженим є процес неймінгу товарів, які з'являються на ринку, що, у свою чергу, дає змогу простежувати основні тенденції розвитку мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на суспільну потребу вивчення особливостей нових мовних дефініцій, процес найменування брендів не залишився поза увагою таких науковців, як: В. Ю. Кожанова, Н. П. Скригун, Л. Л. Макарук, О. В. Курбан, І. О. Кузнецова а також зарубіжних дослідників Дж.-Н. Капферер, А. Віллер та інших вчених. Неймі мають складну структуру та включають у себе фоносемантичні характеристики, вербальні та невербальні компоненти, семантичний підтекст, що впливає на сприйняття бренду споживачем. Крім того, на основі аналізу комерційних назв простежуються мовні уподобання суспільства та основні напрямки розвитку лінгвістики, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Наукова розвідка здійснена з **метою** комплексного аналізу основних структурно-семантичних характеристик неймінгу торгових марок взуття.

Постановка завдання. Відповідно до поставленої мети, дослідження передбачає виконання наступних завдань: охарактеризувати основні теоретико-методологічні положення неймінгу як лінгвістичного явища; виокремити ключові методи створення англомовних брендових номінацій взуття; проаналізувати структурно-семантичну організацію комерційних назв на основі дослідження неймінгу в модній індустрії; з'ясувати взаємодію вербальних та невербальних елементів брендових найменувань в англомовному комунікативному дискурсі.

Об'єктом роботи виступає неймінг брендів взуття, а його **предметом** – структурно-семантичний аспект брендових номінацій в англомовному комунікативному просторі. **Матеріалом** для цього дослідження є корпус статей англомовних періодичних інтернет-видань і преси, а саме Cosmopolitan (2021 р.), Esquire (2020 – 2021 рр.), Fashion (2021 р.), Bazar (2019-2021 рр.), Allure (2020р.), Another (2021 р.), Purple (2020 р.), Dazed (2021р.), Vogue (2021р.), Industrie (2021 р.).

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття сфера маркетингу набула значного поширення серед досліджень у мовознавчому дискурсі. Увага приділяється не тільки рекламним текстам, а і зокрема процесу створення комерційних назв брендів. Неймінг – це процес і результат розроблення оригінального найменування торгової марки, присвоєння товару унікального комерційного імені [5, с. 192]. Саме назва компанії чи продукту є основною складовою успішного просування бренду на ринку та демонструє мовні тенденції у сфері маркетингу.

Неймінг є ключовим елементом брендингу – сукупності послідовних операцій, спрямованих на фундацію цілісного та затребуваного клієнтом іміджу товару або послуги [2, с. 56]. Вищезазначені поняття виникли наприкінці XIX століття у США, а популярності набули у XX столітті, зробивши революцію у світі маркетингу. Сьогодні це розвинені напрямки рекламного бізнесу, які швидко прогресують і в Україні.

З погляду на структуру назв брендів взуття, доцільно розподілити їх на однокомпонентні – *Timberland, Mascotte, Converse, GEOX, Lacoste;* та багатокомпонентні (наявні два та більше складники) – *Cole Haan, WOT'S Fashion, Way by Beppi, Grant Stone* [6, с. 91]. Виокремлено ключові методи, що застосовуються у процесі формування комерційних назв: метод персоналізації, алітерації, усічення, абревіатурний, географічний, асоціативний, описовий, аналогії та комбінування слів.

Метод персоналізації – характерний тим, що в основі назви бренду лежить прізвище чи ім'я засновника продукту. Використання способу можна помітити у таких брендів: *Alden, Calvin Klein, Rieker, Balenciaga, Prada, Loake, Aaltonen, Christian Louboutin, Sreve Madden, Converse, E. Vogel.*

Абревіатурний метод – полягає у застосуванні в назві скорочень словосполучення по першій літері кожного слова. Серед марок взуття спосіб застосовується у назвах: *NPS (Northamptonshire Productive Society), ASICS (Anima sano in corpore sano), TBS (Terre Battue Synthetique).*

Географічний метод – у назві використовується конкретне місто або географічна територія, що передає історично-культурні особливості регіону, де виробляється бренд чи знаходиться фірма – *CorsoComo* (Corso – назва відомої вулиці моди в Мілані; Como – озеро в престижному районі Мілану), *Base London* (м. Лондон, Великобританія), *Chippewa* (місто Chippewa Falls, штат Вісконсин, США).

Метод алітерації – у назві бренду присутній своєрідний ритм, рима, звучання. Суть полягає у співзвучності та повторенні складів, за допомогою чого номінація краще сприймається і запам'ятовується, як у випадку іспанської марки

жіночого взуття *Wanda Panda* чи молодіжного бренду одягу та взуття *Miu Miu.*

Метод усічення – використання у назві скорочених слів, спрощення слова до декількох складів [4, с. 57]. Наприклад, італійська компанія з виготовлення сумок, взуття, аксесуарів *Furla* (скорочено від прізвища засновників бренду – родини Furlanetto). Іншим прикладом є компанія *Caterpillar*, яка спочатку мала повну номінацію, що з англійської мови перекладається як «гусінь», пізніше ім'я скоротилось до абревіатури *CAT*.

Асоціативний метод – застосування конкретного асоціативного ряду, який пов'язується у свідомості споживача з об'єктом неймінгу, наприклад, *Crocs* (за зовнішнім виглядом взуття асоціюється із головою крокодила, тому назва походить від англійського слова *"crocodile" – крокодил*).

Описовий метод – характеризується наявністю загальновживаних слів, зазвичай спрямованих чітко передати сутність чи ознаки продукту. У модній індустрії описовий метод застосований для найменування таких марок, як: *BlackCool Shoes, Labour Shoes, Softmode, Comfortabel.*

Метод аналогії – базується на виборі правильного шаблону чи стереотипу, з яким пов'язується ім'я компанії чи назва бренду. У вдало підібрану номінацію засновники вкладають певний сенс, що надає товару впізнаванності: *Nike* (назва походить від грецької богині перемоги Ніки); *Teva* (з давньоєврейської слово означає *«природа»*).

Метод комбінування слів – утворення брендової номінації способом складання двох або більше основ, слів чи їх окремих частин. Завдяки цьому прийому запатентовані такі взуттєві бренди, як: *Adidas* (поєднання частин імені та прізвища засновника бренду Адольфа Даслера (Adolf Dasler), якого в колі друзів називали Adi); *Cole Haan* (комбінування прізвищ основоположників марки Трефтона Коула (Trafton Cole) та Едді Хаана (Eddie Haan)); *Ugg* (походить від вигуку *"ugh"* і англійського прикметника *"ugly"*, означає *«потворний»*).

Кожному бренду притаманний його власний фірмовий стиль або айдентика – комплекс вербальних та невербальних інструментів, покликаних на формування іміджу та створення цілісного уявлення про продукт. Важливим аспектом для дослідження з філологічної точки зору є вивчення словесних компонентів бренду, що репрезентовані неймом, рекламним слоганом та фразою-відлунням.

Назва є обов'язковим вербальним компонентом бренду і виступає його основною смисловою ланкою, що демонструє товар споживачеві. Нейм викликає у свідомості покупця конкретні асоціації з брендом, відіграє важливу роль у визначення його іміджу та впливає на споживчі рішення, адже це унікальна система комунікації [9, с. 12].

На прикладі брендових номінацій взуття можна простежувати тенденцію до утворення неологізмів, які використовуються у повсякденному вжитку. Після того, як бренди *Ugg*, *Sketchers*, *Caterpillar* стали популярними та загальновідомими на ринку, почали з'являтись такі слова як «угги», «тракторна підошва», «скетчерси» тощо.

До вербальної айдентики бренду також належать фраза-відлуння та слоган, що за своєю специфікою є схожими поняттями, проте займають різні позиції у бренд-комунікації. Основна відмінність полягає в тому, що фраза-відлуння є незмінним складником бренду, часто представлена в логотипах компанії в якості додаткового елемента, надрукованого невеликим шрифтом. Вона безпосередньо репрезентує ідеали компанії, основного бренду, і може модифікуватися тільки за умови повного ребрендингу чи зміни концепції фірми [6, с. 105]. Слоган, у свою чергу, виступає тимчасовим елементом та є актуальним лише на певному етапі розвитку бренду і створюється для конкретних цілей під час випуску нового продукту чи колекції.

Фраза-відлуння (*tagline*) за довідковим словником визначається як слоган (*slogan*), крилатий вираз (*catchphrase*), марочна лінія (*brand line*); короткий набір слів, що легко запам'ятовуються, або ключова фраза, що підсумовує основну ідею бренду або конкретної рекламної кампанії [7].

Беручи за основу класифікацію А. Вілер [10, с. 25], розрізнюємо такі типи фраз-відлунь: дескриптивні – мають на меті описати товар, послугу чи бренд; імперативні – закликають до дії; суперлативні – покликані виокремити бренд серед інших як найкращий у свій категорії; специфічні – застосовуються для розкриття концепції бізнесу; провокативні – закликають до роздумів, часто будуються у питальній формі.

Для дескриптивних фраз серед взуттєвих брендів характерна наявність специфічних лексичних маркерів *shoes, step,* що позначають сферу функціонування бренду: Peace. Love. Shoes (Steve Madden), *Pretty shoes can be comfortable* (Paris Texas), *Step into your comfort zone* (Casablanca). Крім того, сюди належать слова, що окреслюють якості товару: *faster, sport, quality*. Наприклад, *Life is a beautiful sport* (Lacoste), *Quality is remembered long after price is forgotten* (Gucci), *Forever faster* (Puma). Дескриптивна група ще представлена числівниками, що вказують на рік виробництва бренду: *Fearlessly Independent Since 1906* (New Balance).

Провокативні фрази-відлуння мають на меті зацікавити споживача, спонукати його до роздумів, захопити увагу, наприклад: *When your own initials are enough* (Bottega Veneta), *Everything in quotes* (Off-White), *Canada Goose kills* (Canada Goose), *Impossible is Nothing* (Adidas). Імперативним фразам притаманна наявність дієслів у наказовому способі: *Don't Wear It. Use It* (Timberland), *Come As You Are* (Crocs), *Just do it* (Nike*), Just blew it* (Skechers), *Dance with Repetto* (Repetto), *Be seen, be heard* (Prada).

Мета специфічних фраз-відлунь полягає у характеристиці способу ведення бізнесу [10, с. 25]. Цим брендам притаманні специфічні особливості функціонування: *Off the wall* (Vans) – марка позиціюється як взуття для скейтбордистів, девіз був сленгом шанувальників цього виду активностей, що виконували трюки на скейтбордах; *Running on clouds* (On Running) – бренд співпрацює із компанією CloudTec™ та створює кросівки для бігу, які забезпечують м'яке приземлення. Суплетивні фрази-відлуння містять в собі лексичні маркери, що демонструють перевагу бренду над іншими: *the higher, better, icon*. Вони презентовані в таких торгових марках взуття: *Wear an Icon* (Ray-Ban), *The higher the better* (Christian Louboutin).

Слоган (*slogan*) – коротка фраза чи девіз (*motto*), що легко запам'ятовується і використовується для опису політичної ідеї чи маркетингового продукту [8]. Це емоційно-навантажений складник рекламного повідомлення, покликаний підсилити споживацький інтерес та створити цілісну картину основних характеристик і якостей нового товару. Відомий бренд *Calvin Klein* у рекламних кампаніях використовував суперлативний тип слоганів задля позиціонування свого товару як найкращого серед інших марок, його ідеалізації: *Calvin Klein, or nothing at all, Nothing comes between me and my Calvins.*

Популярні спортивні марки взуття тяжіють до застосування імперативних фраз, що мають сильний емоційний підтекст та конотацію: *Keep calm and be Fendi,* (Fendi); *Fuel your passion* (Puma); *Declare your Independence* (New Balance); *Make it better* (Timberland); *Walk in comfort. Wear in style, Find your fun* (Crocs); *Go like never before* (Skechers).

Помітна тенденція до створення провокативних слоганів серед взуття, що захоплює увагу споживача та закликає до роздумів: *Do you like pink?* (Jacquemus); *Life is many attitudes, so is fashion* (Moschino); *Have you hugged your foot today*? (Nike); *What a croc?!* (Crocs).

Дескриптивні слогани базуються на прагненні передати основні характеристики товару, описати зовнішній вигляд чи якості: *Forever sports* (Adidas); *Designed With The Good Times In Mind* (Dries Van Noten); *On the water. Over land. Throughout time* (Teva); *Comfort that performs* (Skechers); *Sports car for your feet* (Casablanca).

Досить рідко бренди застосовують специфічні фрази для створення слоганів своїх рекламних кампаній: *You put high heels on and you change* (Manolo Blahnik) – бренд спеціалізується виключно на взутті на підборах.

Дослідивши вербальні компоненти взуттєвих брендів, з'ясовано, що сам нейм торгової марки застосовується у слоганах та фразах-відлуннях проаналізованих марок не досить часто: *Canada Goose kills* (Canada Goose), *Dance with Repetto* (Repetto), *Calvin Klein, or nothing at all* (Calvin Klein); *Keep calm and be Fendi* (Fendi); *Let's converse in colours* (Converse); *What a croc?!* (Crocs); *Adidas is all in* (Adidas); *The devil wears Prada* (Prada).

Процес розроблення брендових найменувань та їх рекламних кампаній передбачає наявність візуальної комунікації із споживачем – взаємодії за посередництвом допоміжних невербальних засобів, що передають необхідну інформацію. Такі компоненти можна прочитати чи сприйняти за допомогою зорових рецепторів. Вони складаються із графічних зображень різного типу: знаків, емблем, ілюстрацій тощо [3, с. 168].

У рамках цього дослідження основний візуальний елемент брендів взуття представлений логотипом, що доповнює вербальні компоненти і разом вони складають цілісне уявлення про торгову марку як частину бренд-комунікації. Це непостійна змінна складова бренда, яка модифікується у зв'язку із виходом нової продукції в межах її рекламної кампанії.

І. О. Кузнецова зазначає, що для логотипів характерна класифікація на декілька основних типів за семіотичним напрямком: лінгвістичний (словесний) логотип включає в себе слова, літери, цифри або їх комбінації; зображальний – базується на використанні малюнка чи картинки в логотипі; змішаний тип передбачає комбінацію словесних та зображальних елементів [1, с. 24]. Саме лінгвістичні логотипи брендів взуття користуються попитом, оскільки ця категорія знаків легка для розуміння та сприйняття, адже включає в себе наявність буквенно-цифрових елементів, що найточніше передає зміст інформації.

Проведе дослідження дозволило виокремити наступну класифікацію словесних логотипів:

ті, що демонструють повну назву бренду; ті, що мають форму акроніму і використовують лише початкові літери імені торгової марки; ті, що містять одну або кілька окремих літер найменування; ті, що представляють собою поєднання компонентів (цифр, фраз-відлунь) з назвою або окремими літерами. Колір та шрифт емблеми можуть змінюватись залежно від випуску нового продукту чи колекції.

У комбінації з оновленим логотипом та слоганом рекламна кампанія складає комплекс вербально-візуальних елементів, що забезпечують ідентифікацію нового товару серед уже випущених продуктів цієї ж марки.

Висновки. Неймінг характеризуються вибором унікальної, влучної, лаконічної назви, що здатна передати ключові особливості товару. Результати дослідження неймінгу взуття демонструють тяжіння до застосування методу персоналізації, що пояснюється прагненням виділити торгову марку, ідентифікувати її як унікальний продукт.

Словесний корпус представлений власне номінацією, фразою відлунням та слоганом, які можуть бути взаємозамінними. Помічено тенденцію до використання фраз-відлунь, сформованих з метою опису основних характеристик товару. Слоган є тимчасовою складовою бренду і використовується для підсилення рекламної кампанії. Брендові марки взуття тяжіють до використання імперативних слоганів, сформульованих наказовим способом. Візуальна айдентика представлена логотипом. Взаємодія вербальних та візуальних компонентів демонструє комплекс характеристик, які ідентифікують бренд і виокремлюють його серед інших. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом більшого спектру вербальних (сторітелінг, текст-опис) та аудіальних (джингл, звуковий логотип) складових бренду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузнецова І. О., Буравська А. Р. Класифікація логотипів. *Вісник ХДАДМ* : зб. наук. праць. Харків, 2010. Вип. 6. С. 23–26.

2. Курбан О. В. Бренд у системі сучасних соціальних комунікацій. *Інформаційне суспільство.* Київ, 2014. Вип. 19. С. 56–58.

3. Макарук Л. Л. Візуальна комунікація: ключові поняття та вектори аналізу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2014. Вип. 44. С. 167–170.

4. Скригун Н. П. Неймінг: сутність та прийоми. URL : http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/21100/1/27.pdf (дата звернення: 20.06.2022).

5. Тепла О. М. Лінгвістична концепція творення комерційної номінації. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки.* 2012. № 1 (3). С. 192–195.

6. Ущаповська І. В. Структурно-семантичні, соціолінгвальні та прагматичні параметри мови бренду: мультимодальний підхід (на матеріалі англомовних брендів кави): дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2020. 258 с.

7. A to Z List of Marketing Terms. URL : https://www.intellicraftresearch.com/a-to-z-list-marketing-terms-libraries/ (дата звернення: 20.06.2022).

8. Cambridge dictionary. URL : https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/slogan (дата звернення: 20.06.2022).

9. Kapferer J.-N. The New Strategic Brand Management. London : Kogan page, 2008. 560 p.

10. Wheeler A. Designing brand identity. New Jersey: John Wiley & Sons Inc., 2009. 307 p.

УДК 811.111:82-5
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.24

ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТІВ АНГЛОМОВНОЇ ПРОПОВІДІ

THE DYNAMIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH SERMON TEXTS

Рудік І.В.,
orcid.org/0000-0001-9208-4923
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Тер-Григорьян М.Г.,
orcid.org/0000-0001-7558-2533
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

В статті досліджуються питання визначення динамічних характеристик текстів проповідей. В фокусі дослідження перебувають надфразові єдності, що входять до різних частин проповіді.

Одним з основних етапів цього дослідження став аудиторський аналіз, завданням якого було визначення просодичної інформації текстів проповідей, їх емоційної та експресивної насиченості. Предметом дослідження є просодичні засоби, що беруть участь у структуруванні тексту проповіді релігійного спілкування. Об'єктом дослідження є звучні тексти англомовних проповідей, записані в природній обстановці (під час англіканських богослужінь – безпосередньо в храмі). З 7 текстів проповідей (2-х святкових, 2-х недільних, 2-х супроводжуючих обрядові служби та однієї околоцерковної) були відібрані по 6 надфразових єдностей, що відносяться до різних частин проповіді: по 1 надфразовій єдності із вступу та заключення та по 4 надфразових єдності з основної частини (по 2 – з розповіді та по 2 – з міркування).

Проведене дослідження динамічних характеристик текстів досліджуваних проповідей дозволив дійти таких висновків:

- проповідь, як і будь-який інший публічний виступ, у цілому характеризується підвищеною гучністю;

- аналіз розподілу пікової інтенсивності усередині фрази показав наявність явних загальних тенденцій у дистрибуції максимумів інтенсивності у всіх видах проповіді.

- у цілому властиво церковна проповідь (особливо святкова) характеризується більше високими значеннями максимумів інтенсивності, чим околоцерковна проповідь (особливо обрядова), що порозуміється як комунікативною спрямованістю текстів проповідей, так і специфікою аудиторії, до якої вони звернені.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що сучасна усна англомовна проповідь являє собою специфічний вид язикової комунікації, що характеризується особливими динамічними характеристиками.

Ключові слова: проповідь, динамічні характеристики, аудиторський аналіз, пікова інтенсивність, надфразова єдність.

The question of the dynamic characteristics of sermons discourse has been analysed in the present article. The super-phrasal unity of the part of the various parts of the sermon is in the center of given investigation.

One of the stages of this investigation was the phonetic auditory analysis, the aim of which was to determine the prosodic information of sermons discourse, their emotional and expressive intensity. The subject of the research is prosodic means, involved in structuring sermon discourse of religious communication. The object of the research is the oral texts of English sermons, recorded in a natural setting (during Anglican services – directly in the temple). From 7 texts of sermons (2 festive, 2 Sunday, 2 accompanying ceremonial services and one church) 6 super-phrasal unities belonging to different parts of the sermon were selected: 1 super-phrasal unity from the introduction and conclusion and 4 super-phrasal unities from the main part (2 – from the narrative and 2 – from thinking).

The research of the dynamic characteristics of the texts of the studied sermons allowed us to come to the following conclusions: the sermon, like any other public speech, is generally characterized by increased volume; analysis of the distribution of peak intensity within the phrase showed the presence of clear general trends in the distribution of intensity maxima in all types of sermons.

In general, the church sermon (especially festive) is characterized by higher values of maximum intensity than the church sermon (especially ceremonial), which is understood as the communicative orientation of the texts of sermons, and the specifics of the audience to which they are addressed.

The investigation allows us to state that modern oral English language sermons are characterized by dynamic characteristics of public speech.

Key words: dynamic characteristics, sermon, peak intensity, unity, prosodic information, phonetic auditory analysis.

Постановка проблеми. Функціонування мови тісно пов'язане з буттям людини. Однієї зі сторін буття людини є релігія, що осмислює все суще, зв'язуючи в такий спосіб природу, суспільство, людину, буття й небуття, реальний й уявлюваний, конкретний й абстрактне [4 с. 105]. Крім дослідників в галузі теології [9, с. 293; 10, с. 257; 11, с. 41; 12, с. 495] проблеми язика й релігії залучали більшою частиною фахівців в області соціальних, історичних і культурних наук [2, с. 775; 3, с. 432; 7, с. 227; 9, с. 207]. При цьому проблеми мовлення розглядаються в таких роботах попутно при рішенні інших завдань, а властиво фонетичний аспект залишається в тіні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори досліджень по вищезгаданих проблемах з'ясовують роль мовлення у формуванні релігійної або атеїстичної свідомості, роль мовлення в передачі релігійної інформації, специфіку мовлення теології, вплив мовлення релігії на пізнавальну й практичну діяльність людини. Необхідність же вивчення релігійних текстів з лінгвістичних позицій найчастіше піддавалася мовознавцями сумніву. Виходячи з того, що мовлення покликаний обслуговувати всі потреби суспільства, тому що він використається у всіх сферах людської діяльності, доцільно укласти, що його необхідно вивчати у всіх цих сферах, у тому числі й релігійної.

На актуальність таких досліджень у цей час указують ті тенденції, що намітилися в лінгвістиці при аналізі як окремих мовленнєвих явищ на матеріалі релігійних текстів [6, с. 0], так й мовленнєвої організації самих текстів, що функціонують у релігійній сфері спілкування [5, с. 57; 8, с. 180].

Постановка завдання. Однак, незважаючи на величезну кількість праць ще й досі залишається відкритим питання про визначення динамічних характеристик текстів проповідей. Саме через це у пропонованій роботі зроблено спробу з'ясувати просодичної організації різних видів проповідей.

Одним з основних етапів цього дослідження став аудиторський аналіз. Його завданням було виявлення характеру взаємодії сприйнятя просодичної інформації та інших мовних рівнів, що беруть участь у структуруванні тексту проповіді. Для визначення тієї частини просодичної інформації, яка разом з інформацією інших мовних рівнів є достатньою для диференціації виду проповіді, її емоційної та експресивної насиченості, нами були відібрані надфразові єдності, що входять до різних частин проповіді.

З 7 текстів проповідей (2-х святкових, 2-х недільних, 2-х супроводжуючих обрядові служби та однієї околоцерковної) були відібрані по 6 надфразових єдностей, що відносяться до різних частин проповіді: по 1 надфразовій єдності із вступу та заключення та по 4 надфразових єдності з основної частини (по 2 – з розповіді та по 2 – з міркування). При виборі надфразових єдностей перевага віддавалася тим, що містили у собі різноманітні цитації і сакральну лексику трьох рівнів. Загальний обсяг експериментального матеріалу для аудиторського аналізу становив 42 надфразові єдності.

В аудиторському аналізі брали участь 10 аудиторів – 5 викладачів та 5 аспірантів кафедри фонетики англійської мови, що спеціалізуються на фонетиці.

Динамічна структура текстів проповідей представлена такими значеннями, що досліджуються:

- максимальним рівнем інтенсивності у надфразовій єдності;
- максимальним рівнем інтенсивності у фразі;
- середньоскладової інтенсивністю фраз, що складають надфразові єдності текстів проповіді.

У зв'язку з тим, що проповідь, як і будь-який інший публічний виступ, у цілому характеризується підвищеною гучністю, дослідження динамічних характеристик текстів проповідей обмежувалося аналізом максимальних значень інтенсивності й значень среднеслогові інтенсивності фраз, що входять у сверхфразові єдності різних частин проповіді. У результаті проведеного аналізу перерахованих вище ознак не було виявлено істотних розходжень ні між видами проповідей, ні між частинами проповіді.

Таблиця 1

Середньостатистичне значення пікової інтенсивності фраз, що становлять надфразові єдності різних видів проповідей (від. од.)

Вид проповеді / Частини проповеді		Властиво церковна проповідь		Околоцерковна проповідь	
		Святкова	Недільна	Обрядова	Ізольована
Вступ		39,4	38,7	35,2	36,1
Основна частина	Оповідання	36,8	35,3	32,8	32,1
	Міркування	32,2	31,9	30,8	29,6
Заключення		41,2	39,8	32,2	35,4
У середньому по тексту		37,4	36,4	32,8	33,3

У таблиці 1 представлені середньостатистичні дані щодо пікової інтенсивності фраз, що становлять надфразові єдності різних видів проповідей у кожній з їх частини.

Як свідчать дані таблиці, не спостерігається значних розкидів значень досліджуваного параметра в різних частинах проповіді: у вступній та заключній частинах всіх видів досліджуваних проповідей спостерігаються вищі значення пікової інтенсивності, в міркуванні основної частини проповіді зафіксовані найменші значення параметра, що досліджується. Порівнюючи значення пікової інтенсивності У властиво церковна проповідь (особливо святкова) характеризується більше високими значеннями максимумів інтенсивності, чим околоцерковна проповідь (особливо обрядова), що порозуміється як комунікативною спрямованістю текстів проповідей, так і специфікою аудиторії, до якої вони звернені.

Розходження в значеннях пікової інтенсивності в досліджуваних текстах проповідей невеликі. Проте, у всіх аналізованих текстах значення досліджуваного параметра у вступних і заключних частинах перевищують середні по тексту в цілому, в оповіданні – наближені до середніх, а в міркуванні – трохи нижче середніх значень; по-друге, власне церковні проповіді характеризуються більшими значеннями досліджуваного параметра, ніж околоцерковні.

Дані проведеного аналізу представлені у таблиці 2.

З таблиці видно, в обох типах проповідей основний відсоток пікових значень інтенсивності у вступній й основній частинах доводиться на шкалу, що говорить про те, що в даних випадках інтенсивність виступає засобом акцентного виділення значеннєвих або емоційних центрів висловлення; у висновку – на главноударний склад (49% властиво церковна проповідь та 52% околоцерковна проповідь), що порозуміється тим, що в більшості випадків значеннєвий або емоційний центр фрази є одночасно її главноударним складом.

Аналіз розподілу пікової інтенсивності усередині фрази показав наявність явних загальних тенденцій у дистрибуції максимумів інтенсивності у всіх видах проповіді.

Дослідження среднеслогової інтенсивності фраз, що становлять сверхфразові єдності текстів проповідей, показало, по-перше, неістотність розходжень у значеннях досліджуваного параметра по всім 4-м видах проповідей.

У таблиці 3 представлені значення середньоскладової інтенсивності фраз, що входять до різних частин проповіді.

Як свідчать дані таблиці, значення середньоскладової інтенсивності фраз, що становлять надфразові єдності текстів досліджуваних проповідей, практично рівні (від 26 відн. од. у святковій проповіді до 23 відн. од. в обрядовій та ізольованій проповідях).

При цьому максимальні значення параметра, що досліджується, у всіх чотирьох видах пропо-

Таблиця 2

Розподіл пікової інтенсивності фрази усередині фрази (у %)

Вид проповеді / Частина проповеді		Пікової інтенсивності фрази					
		I ударний склад		шкала		главноударний склад	
		Властиво церковна проповідь	Около-церковна проповідь	Властиво церковна проповідь	Около-церковна проповідь	Властиво церковна проповідь	Около церковна проповідь
Ведення		19	21	53	48	28	31
Основна частина	оповідання	32	29	49	48	19	23
	міркування	28	33	51	47	21	20
заключення		21	22	30	26	49	52
У середньому по тексту		25	26	46	42	29	32

Таблиця 3

Середньоскладової інтенсивності фраз, що входять до різних частин проповіді

Вид проповіді / Частина проповіді		Святкова	Недільна	Обрядова	Ізольована
Ведення		28	25	24	26
Основная часть	оповідання	21	19	18	20
	міркування	23	21	22	19
Заключення		31	29	26	28
У середньому по тексту		26	24	23	23

відей зафіксовані в заключній частині. Введення також характеризується більшими порівняно із середніми за текстом значеннями середньоскладової інтенсивності. Мінімальні значення досліджуваного параметра спостерігаються у міркуванні більшості видів проповіді.

Таким чином аналіз дослідження среднеслогової інтенсивності фраз, що становлять сверхфразові єдності текстів проповідей, показало, по-перше, неістотність розходжень у значеннях досліджуваного параметра у всіх 4-х видів проповідей, а, у других, наявність певної закономірності в змінах значень среднеслогової інтенсивності в різних частинах проповіді: максимальні значення зафіксовані в заключній частині, мінімальні значення спостерігаються в міркуванні основної частини всіх видів проповіді.

Висновки зданого дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження динамічних характеристик текстів досліджуваних проповідей дозволив дійти таких висновків:

- проповідь, як і будь-який інший публічний виступ, у цілому характеризується підвищеною гучністю;

- розходження в значеннях пікової інтенсивності в досліджуваних текстах проповідей невеликі. Проте, у всіх аналізованих текстах значення досліджуваного параметра у вступних і заключних частинах перевищують середні по тексту в цілому, в оповіданні – наближені до середніх, а в міркуванні – трохи нижче середніх значень по тексту. У цілому властиво церковна проповідь (особливо святкова) характеризується більше високими значеннями максимумів інтенсивності, чим околоцерковна проповідь (особливо обрядова), що порозуміється як комунікативною спрямованістю текстів проповідей, так і специфікою аудиторії, до якої вони звернені;

- аналіз розподілу пікової інтенсивності усередині фрази показав наявність явних загальних тенденцій у дистрибуції максимумів інтенсивності у всіх видах проповіді: в обох типах проповідей основний відсоток пікових значень інтенсивності у вступній й основній частинах доводиться на шкалу, що говорить про те, що в даних випадках інтенсивність виступає засобом акцентного виділення значеннєвих або емоційних центрів висловлення; у висновку – на главноударний склад, що порозуміється тим, що в більшості випадків значеннєвий або емоційний центр фрази є одночасно її главноударним складом;

-дослідження среднеслогової інтенсивності фраз, що становлять сверхфразові єдності текстів проповідей, показало, по-перше, неістотність розходжень у значеннях досліджуваного параметра у всіх 4-х видах проповідей, а, у других, наявність певної закономірності в змінах значень среднеслогової інтенсивності в різних частинах проповіді: максимальні значення зафіксовані в заключній частині, мінімальні значення спостерігаються в міркуванні основної частини всіх видів проповіді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ваврінчік Р.Я. Перформативність мовленнєвих актів у англомовному теологічному дискурсі (на матеріалі сучасних проповідей) : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2016. 20 с.

2. Гадомский А. К. Религиозный язык – теолингвистика- языкознание.*Ученые записки Таврического национального университета. Сер. Филология.*2007. Том 20 (59). № 1. С. 287-292.

3. Кожин М.Л. Перевод как акт языкотворческой деятельности (переводные христианские., № 2. С. 10-19.

4. Кравченко Н.А. Влияние классической риторики на развитие лингвистической науки. *Записки з Романо-германської філології.* 2003. Вип.14. С. 81-87.

5. Кравченко Н.А. К вопросу о статусе теолингвистики в современном языкознании. *Записки з романо-германської філології.* 2016. Вип. 34. С.29-35.

6. Кравченко Н.А., Рудик И.В. Текст проповеди как объект лингвистического исследования. *Питань методики викладання іноземних мов* : зб. матеріалів доп. учасн. III міжнар. наук.-прак. конф. з, присвячена пам'яти д.п.наук,проф.Скалкина В.Л. Одеса : Астропринт, 2002. С. 191-193.

7. Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Труды по знаковым системам*. 1973. № 308. т. 4. Тарту. С. 227-243.

8. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи: книга. Киев; Одесса: Вища школа.1986. 157 с.

9. Певницкий В.Ф. Церковная проповедь в век мужей апостольских .ТКДА, 1876. Т. 1. С. 284-329.

10. Фаворов Н. Руководство к церковному собеседованию или Гомилетика. Киев.1858. Т. 8. 257 с.

11.Флоренский П. Храмовое действо как синтез искусств: собрание сочинений. Статьи по искусству. Paris.1985. Т. 1. С. 41-62.

12. Юрьевский А. Гомилетика, или Наука о пасторском проповедании слова Божия.Киев, 1903. Т. 7. 495 с.

UDC 811.111:305
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.25

DEFEATED FATHERHOOD EXPECTATIONS: THE SHIFT IN AMERICAN ANIMATED SERIES DISCOURSE

НЕВИПРАВДАНІ ОЧІКУВАННЯ ЩОДО БАТЬКІВСТВА: ЗМІНА В ДИСКУРСІ АМЕРИКАНСЬКИХ АНІМАЦІЙНИХ СЕРІАЛІВ

Sliepushova A.I.,
orcid.org/0000-0002-7727-737X
Lecturer at the Department of English Language and Communication
Borys Grinchenko Kyiv University

Animated series do not only perform didactic functions but also reflect changes in our society. The article aims at analysing fatherhood representation through the onscreen discourse of the American animated television sitcoms *The Simpsons* and *Family Guy,* that feature dysfunctional working-class families with the same family structure. The study is based on the corpus analysis of Homer Simpson's and Peter Griffin's remarks within the family as well as remarks of their children directed to them that were processed via online corpus manager *Sketch Engine*. Having used such tools as the word list, key word list, KWIC and thesaurus, it has been stated that the traditional role of fathers as breadwinners has undergone a dramatic transformation in the discourse of animated series. More specifically, Homer Simpson is depicted as an incompetent father who is not respected by his son regarding the fact that he uses *Homer* instead of *dad* or *father* when he talks to him; meanwhile Peter Griffin takes a subordinate role in the family, accepting the leadership position of his wife. In the Griffin family, it is mother who is associated with the words *rule* and *control*. Interestingly, Peter Griffin's children still use diminutive word *daddy* when they talk to him, despite the fact that he does not even know who their friends are. Thus, the research shows how father's archetype, which is usually associated with power, absolute authority and control, is transformed in popular culture. Fatherhood in the above-mentioned animated series is defiled with such fathers' flaws as ignorance, their emotional non-involvement, alcoholism, and weak willingness. Homer Simpson and Peter Griffin are represented as male figures who are not respected by their children and consequently can not be role models for their offspring.

Key words: fatherhood, gender stereotypes, animated series, discourse, corpus analysis.

Анімаційні серіали виконують не лише дидактичну функцію, але й відображають зміни в нашому суспільстві. Розвідку присвячено аналізу зображення батьківства через медійний дискурс американських анімаційних телевізійних серіалів «Сімпсони» та «Сім'янин», які показують неблагонадійні родини робітничого класу з однаковою сімейною структурою. Дослідження ґрунтується на аналізі корпусу реплік Гомера Сімпсона та Пітера Гріффіна в родині, а також реплік їхніх дітей, адресованих їм, які були проаналізовані за допомогою онлайн-програми для роботи з корпусом *Sketch Engine*. Використовуючи такі інструменти, як список слів, список ключових слів, KWIC та тезаурус, було визначено, що традиційна роль батьків як годувальників зазнала кардинальної трансформації в дискурсі анімаційних серіалів. Зокрема, Гомер Сімпсон зображений некомпетентним батьком, якого не поважає син, приймаючи до уваги те, що син звертається до нього *Homer* замість *dad* або *father*, а Пітер Гріффін займає підлеглу роль у сім'ї, приймаючи керівну посаду своєї дружини. У родині Гріффінів саме мама асоціюється зі словами *rule* та *control*, а чоловік питає у неї дозволу піти на вечірку. Цікаво, що хоча й Пітер Гріффін не знає, хто є друзями його дітей та відверто ображає їх, вони все одно використовують ласкаве *daddy* у зверненнях до нього. Таким чином, дослідження показує, як у масовій культурі трансформується архетип батька, який зазвичай асоціюється з владою, абсолютним авторитетом та контролем. Батьківство у вищезгаданих мультсеріалах заплямоване такими вадами батьків, як невігластво, їхня емоційна незалученість у виховання та захоплення їх дітей, алкоголізм і слабкість. Гомер Сімпсон та Пітер Гріффін представлені як чоловіки, яких не поважають їхні діти, а отже, вони не можуть бути прикладом для наслідування для своїх нащадків.

Ключові слова: батьківство, гендерні стереотипи, анімаційні серіали, дискурс, корпусний аналіз.

Introduction. The widespread popularity of animated series has marked a shift in the representation of fathers from the position of the leader in the family to a family dishonour by means of sarcasm, exaggerating, stereotyping. Their success can be explained by the fact that animated series raise controversial social and political topics in a US context [1, p. 199-220].

Literature Overview. The father in the American animated series (*The Simpsons*, *Family Guy*) is portrayed as a deviation rather than a role model to be followed. It is stated that "the breadwinner expectation has been attached to fathers for a number of decades, and plays out in their perceptions of fatherhood" [2, p. 525]. Meanwhile, a significant change in the portrayal of the fatherhood in film discourse has been pointed out: "back in the 1950s and 1960s, sitcom dads tended to be serious, calm and wise, if a bit detached. In a shift that media scholars have documented, only in later decades did fathers start to become foolish and incompetent" [3]. Furthermore, in contemporary TV discourse fathers' incompetence

and misgivings are often neglected as long as they love their family [4, p. 3].

Violated expectations with respect to parenting and gender roles are explained by the role strain and marital dissatisfaction after childbirth [5; 6]. These expectations are developed through different sources, such as their own family experience, conversations with friends, and media [7, p. 28]. Hence, TV discourse contributes to society's beliefs about gender roles within families.

Traditionally men have a role of a family provider and head [8], however, this tendency may have been reconsidered in TV discourse. Clueless and incompetent fathers as a specific type of comedy characters have become a common device used by scriptwriters in father-centered sitcoms. Regarding respect of family members, men are frequently ridiculed though they are portrayed as loving fathers whose love and fidelity supersede any incompetence [9].

Data and Methodology. The present corpus study is based on freely available scripts of American animated series *Family Guy* and *The Simpsons,* which were processed via a corpus tool Sketch Engine [10]. The animated series *Family Guy* features the adventures of a dysfunctional Griffin family: an ignorant, clumsy and offensive father Peter, a stereotypical housewife Lois, their three children Meg, Chris and Stewie, and a talking dog Brian. *The Simpsons*, as a family, represent a typical American working-class family, consisting of a married couple Homer and Marge and their three children Bart, Lisa and Maggie.

The corpus has been divided into several subcorpora. The first subcorpus has been compiled from 45 episodes of *Family Guy* (1999–2007) and comprises Peter Griffin's remarks addressed to his wife and children. It has a size of 35, 431 words. The second subcorpus includes Homer Simpson's remarks to the family and consists of 39,543 words taken from 40 episodes of *The Simpsons* (1993-2005) and *The Simpsons Movie* (2007). Also, the subcorpus of Bart Simpson's remarks addressed to his father Homer has been compiled (15,980 words) to analyze peculiarities of child-father communication as well as Meg's (11,765 words) and Chris' (13,570 words) remarks directed to their father Peter.

Results and Discussions. Regarding Homer Simpson, a keyword analysis shall be taken into account for the reason that it demonstrates what is unique in the research corpus compared to a reference one (English Web 2018) by means of a chi-squared test that measures the significance of an observed versus and expected frequency. Table 1 reveals that the most salient phrases in Homer's idiolect are the interjections *Woo-hoo!* and *D'oh!*.

The following examples are demonstrated via Key Word In Context (KWIC): *Woo-hoo! I just got a hundred cars for free!*; *I got the job! Woo-hoo!* [12]. These examples give us the reason to imply that the exclamation *Woo-hoo!* is used by Homer to express joy. *D'oh!*, on the other hand, is used to comment on a foolish action often done by Homer himself. *D'oh! D'oh! Why did I suggest this?; I'm tired of fumbling with round fruit. D'oh!* [12]. Considering the fact that *D'oh!* is also included in the wordlist as one of the most frequently used words by Homer, it contributes to the image of Homer as a weak-minded father.

Furthermore, the word *Jebus* is used by Homer instead of *Jesus* when he gets into troubles. Used for comical purpose, this word reveals Homer's faithless nature. *Spider-pig* refers to Homer Simpson's pet pig that he makes it crawl on the ceiling like Spider-Man and *skittlebrau* refers to a special kind of beer that has candy in it as it is imagined by Homer. These words emphasize Homer's lack of sound mind and alcohol addiction. Such a father can hardly be considered as a role model for his children.

Tab. 1

Top 5 keywords in Homer's remarks

1.	*d'oh*	keyness 164.537
2.	*woo-hoo*	keyness 133.788
3.	*jebus*	keyness 64.719
4.	*spider-pig*	keyness 58.523
5.	*skittlebrau*	keyness 46.956

Another significant aspect of fathers' representation in the given animated series is lack of respect by their children. When Bart Simpson talks to his father, he never uses *dad* or *father*. The following extract of a conversation between Homer Simpson and his son Bart reveals lack of respect to the father figure. Teaching his son life lessons, Homer performs the role of mentor and consequently is expected to be treated with utmost respect and dignity. Instead, Bart addresses his father by his name emphasizing disrespect for the male parent.

Bart: You make me sick, Homer. You're the one that told me I could do anything if I just put my mind to it.

Homer: Well now that you're a little bit older I can tell you that's a crock. No matter how good you are at something, there's always about a million people better than you.

Bart: Gotcha. Can't win, don't try [12].

Peter Griffin's children, on the contrary, call their father *dad* and *daddy* that can be clearly seen in Table 2. However, further analysis of children-father communication shall be done. For instance, when Chris

tells his father that he wants to quit boy scouts, Peter does not pay attention to his son's intentions and behaves like a mentally retarded man:

Chris: Dad, what if I told you I didn't want to be in the Scouts anymore?

Peter: I'd say 'come again?'. Then I'd laugh because I said 'come' [11].

Tab. 2

Top 5 keywords in the corpus of Meg and Chris' remarks addressed to their father

1.	*dad*
2.	*daddy*
3.	homey
4.	player-hater
5.	outcast

Another excerpt of the dialogue between Peter Griffin and his son Chris supports the image of an indifferent father with no emotional support:

Peter: Chris, how are all your friends at school?

Chris: What do you care, you don't even know who my friends are.

Peter: Sure I do... Chandler... Fonzy... and Remington Steele?

Chris: You got lucky, dad [11].

When Chris tries to point out the low level of father's involvement in his life, Peter comes up with names of fictional characters from American sitcoms. In this way, the father makes fun of his son and makes him feel ashamed.

Wife-husband communication shall also be taken into account. When searching for *Lois*, the name of Peter's wife, in the corpus of Peter's remarks we come across the following lines: *Now Lois, I work hard all week to provide for this family. I am the man of the house. And as the man, I order you to give me permission to go to this party.* In a humorous way, the matriarchy in the Griffin family is emphasized despite the stereotypical expectations that men are the leading figures in the family. The situation ends up with the words *Lois, honey, I promise. Not a drop of alcohol is gonna touch these lips tonight. That I wouldn't drink at the stag party*, that seem to be the action of begging where the final decision is made by the woman.

Turning to the thesaurus in Sketch Engine (see fig. 1) that automatically generates a list of words belonging to the same category of the given word, we observe the word *rule* that proclaims authority of the mother. When looking at the concordance line of this word, the following phrase said by Peter shall be taken into consideration: *I don't make the rules, honey*. Saying this phrase, the father admits that it is the mother who has authority over family members indeed.

In addition to this tendency, the word *mother* focuses our attention on the fact that Lois takes control of her husband's actions:

Peter: Chris, this is a big day for you, the day you become the man of the house, because when we get home, your mother is going to kill me [11].

In such a way, the father is trying to teach his son about manhood, though accepting a leader position of the woman in their family. In the Griffin family, it is the mother who is a disciplinarian, not the father.

Fig. 1. Collocations with the word Lois in the corpus of Peter Griffin's remarks

Conclusion. Contrary to expectations, fathers in the popular American animated series *The Simpsons* and *Family Guy* are not exposed to gender stereotypes. The provider archetype has been reimaged in the representation of fatherhood that undermines father's authority and turns a male parent into a disrespected family member who is unlikely to become a role model for his children. In particular, Homer Simpson is humiliated by his son when he calls his father by his name and Homer's idiolect reveals his low intellectual ability. Peter Griffin's leadership position in the family, on the other hand, is suppressed in another way. His son Chris doubts his emotional involvement in his life while Peter intentionally emphasizes his wife's authority, who has the last word in the family.

The present research has provided empirical support to gender studies in TV discorse. Further research will be aimed at compiling corpora of fathers' remarks in other American family-centered animated series, e.g. *King of the Hill*, *F Is for Family*, *American Dad!* for more representative results and comparing them to mothers' remarks to analyze female stereotypes inside family.

REFERENCES:

1. Raymond C. W. Gender and sexuality in animated television sitcom interaction. *Discourse & Communication,* 7 (2), 2013. P. 199-220. URL: https://doi.org/10.1177/1750481312472971

2. Coleman M., and Ganong L. H. *The social history of the American family: An encyclopedia*. Los Angeles: SAGE reference, 2014.

3. Scharrer E. *Why are sitcom dads still so inept?* URL: https://theconversation.com/why-are-sitcom-dads-still-so-inept-139737 (access 12.03.2022)

4. Kuo P. X., and Ward L. M. Contributions of television use to beliefs about fathers and gendered family roles among first-time expectant parents. *Psychology of Men & Masculinity*, 17 (4), 2016. P. 352-362. URL: https://doi.org/10.1037/men0000033

5. Goldberg A. E., and Perry-Jenkins M. Division of labor and working-class women's well-being across the transition to parenthood. *Journal of Family Psychology,* 18 (1), 2004. P. 225-236. URL: https://doi.org/10.1037/0893-3200.18.1.225

6. Holmes E. K., Sasaki T., Hazen N. L. Smooth versus rocky transitions to parenthood: Family systems in developmental context. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies,* 62 (5), 2013. P. 824-837. URL: https://doi.org/10.1111/fare.12041

7. Parke R. D. Fathers and families. *Handbook of parenting: Being and becoming a parent*. 2nd ed., Vol. 3, 2002. P. 27–73.

8. Kelly J. Fathers and the media: Introduction to the special issue. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers,* 7 (2), 2009. P. 107-113. URL: https://doi.org/10.3149/fth.0702.107

9. Fogel J. M. *A modern family: The performance of "family" and familialism in contemporary television series* (doctoral dissertation). University of Michigan, 2012.

10. Sketch Engine. URL: https://www.sketchengine.eu/ (access 20.03.2022)

11.Family Guy Transcripts. URL: https://transcripts.fandom.com/wiki/Family_Guy (access 20.03.2022)

12. The Simpsons Transcripts. URL: https://transcripts.foreverdreaming.org/viewforum.php?f=431 (access 15.03.2022)

УДК 811.111'37'34
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.26

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *SPEECH* ЯК СКЛАДОВОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

NOMINATIVE FIELD OF THE CONCEPT *SPEECH* AS A PART OF SCIENTIFIC WORLD VIEW

Смаглій В.М.,
orcid.org/0000-0002-6222-7652
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології
Одеського національного морського університету

Стаття присвячена вивченню англомовного комплексного концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH та його номінативного поля у науковій картині світу в межах нового наукового напряму – дуальне мовознавство: наукове і наївне трактування мови в англійській лексикографії. Вивчення вербалізованого концепту передбачає перш за все укладання його номінативного поля, тобто зібрання і структурування в єдине ціле всіх номінативних одиниць, що позначають ядрові концепти, разом із їхніми словниковими дефініціями. Отриманий таким чином фактографічний матеріал дає можливість ретельного аналізу етимології та семантики всіх зібраних лексичних одиниць. Мета статті полягає у дослідженні номінативного поля англомовного концепту SPEECH у науковій картині світу, зокрема, його ядерної зони. Зазначене номінативне поле входить як окремий сегмент у цілісне номінативне поле комплексного концепту *WORD/LANGUAGE/SPEECH* і виявляється найменшим серед всіх трьох конституєнтів, налічуючи 65 лексичних одиниць разом зі словниковими дефініціями, вилученими із чотирьох спеціалізованих словників. Кількість посилочних статей, до яких скеровують ядерні статті *speech*, загалом відносно невелика у порівнянні з двома іншими конституєнтами номінативного поля (*word* і *language*). Ядро номінативного поля нуклеарного концепту *SPEECH* містить 3 лексичні одиниці *speech*, які від самого початку демонструють розбіжності в інтерпретації фактичного матеріалу в різних наукових джерелах. Так, наприклад, деякі словники вважають іменник *speech* моносемантом, натомість словник Routledge дефінує не одну, а три семеми цього слова. Згідно з отриманими даними,

моносемантичний термін *speech* стосується тільки *усного* мовлення, його семний склад є таким: сема (1) *продукування,* сема (2) *усне мовлення*, сема (3) *передача інформації*. Словник Routledge до цього набору додає сему (4) *письмове мовлення.*

Ключові слова: концепт, дуальне мовознавство, слово, мова, мовлення, номінативне поле.

The article is dedicated to the study of the English complex concept WORD / LANGUAGE / SPEECH and its nominative field in the scientific world view within a framework of a new scientific direction – dual linguistics: scientific and naive interpretation of language in the English lexicography. The study of the verbalized concept involves, first of all, the formation of its nominative field, i.e. the collection and structuring into a single whole of all nominative units that denote core concepts, together with their vocabulary definitions. The factual material obtained in this way allows a careful analysis of the etymology and semantics of all collected lexical items. The aim of the article is to study the nominative field of the English concept SPEECH in the scientific world view, in particular, its nuclear zone. The specified nominative field is included as a separate segment in the integral nominative field of the complex concept WORD/LANGUAGE/SPEECH and is the smallest among all three constituents, having 65 lexical units together with dictionary definitions extracted from four specialized dictionaries. The number of reference articles to which the core articles of speech refer is generally relatively small compared to the other two constituents of the nominative field (word and language). The core of the nominative field of the nuclear concept SPEECH contains 3 lexical units, which from the very beginning demonstrate differences in the interpretation of the actual material in various scientific sources. So, for example, some dictionaries consider the noun *speech* to be monosemantic, but the Routledge dictionary defines not one, but three semes of this word. According to the obtained data, the monosemantic term *speech* refers only to oral speech, its semantic composition is as follows: seme (1) production, seme (2) oral speech, seme (3) information transfer. The Routledge Dictionary adds (4) written speech to this set.

Key words: concept, dual linguistics, word, language, speech, nominative field.

Постановка проблеми. Філогенез людини, тобто розвиток її як виду, має надзвичайно дов гу історію перетворення антропоїда у людину розумну. Антропологи визначають цей період довжиною 2,5 млн років. Вважається, що еволюція людини як біологічної істоти завершилася 40 тис. років тому. До цього часу сформувались фундаментальні ознаки, які і зараз відрізняють людину від інших тварин: пересування на двох ногах, крупний мозок, наявність другої сигнальної системи, мислення, мова, свідомість, опанування знаряддями труда і вогнем, соціальна взаємодія. Становлення людини як Homo sapiens невіддільне від еволюційного виникнення мови (ґлотоґенезу). висуваємо наступну ***ґіпотезу***: трактування феномену *мова* (разом із невід'ємними від нього феноменами *слово* і *мовлення*) у концептуальних, а відповідно і мовних картинах світу пересічного мовця і фахового лінгвіста є кардинально різними, що має знайти відповідне віддзеркалення у вербалізації двох варіантів єдиного комплексного концепту ***WORD / LANGUAGE / SPEECH***.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена її приналежністю до лінгвокогнітивного річища сучасних мовознавчих студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Унікальність людини як біологічного виду і те, що відрізняє її від усіх інших живих істот, полягає зокрема в наявності в неї другої сигнальної системи, у володінні мовою. А. В. Кравченко пише: «Як людські істоти ми є тими, хто ми є, завдяки нашій зануреності в потік спільної діяльності із іншими. Для людини унікальною рисою такої діяльності є мовна поведінка (або попросту мова), без якої неможливо уявити наше існування» [1, с. 97].

Поява та розвиток людської цивілізації були б неможливими без засобів фіксації інформації та можливості обміну нею в спільній діяльності членів соціуму. Таким універсальним засобом виступила людська мова, яку в такому ракурсі вивчає когнітивна лінгвістика, філософія мови, семіотика [2].

Наше дослідження зосереджено на з'ясуванні того, як усвідомлюють феномен мовного спілкування різні суб'єкти, а саме пересічні мовці, з одного боку, і фахівці лінгвісти – з іншого, тобто якими є знання і уявлення про мову, її склад, її функціонування у кожній із цих спільнот. Дослідження комплексного концепту *WORD / LANGUAGE / SPEECH* проводиться у межах нового наукового напряму, сформульованого як *дуальне мовознавство: наукове і наївне трактування мови в англійській лексикографії.*

Постановка завдання. *Мета статті* полягає у дослідженні номінативного поля англомовного концепту SPEECH у науковій картині світу, зокрема, його ядерної зони.

Одиницею аналізу в нашому дослідженні виступає словникова стаття в єдності леми (заголовного слова) і дефініції. Розщеплення дефініційної статті на компоненти створює мозаїку дефініційних ознак, із яких відфільтровуються семи, елементарні одиниці значення. У свою чергу, семи стають об'єктом когнітивного аналізу, який уможливлює відтворення цілісної концептуальної структури, вербалізованого комплексного концепту.

Дослідження виконано за ***методологією*** сучасної наукової парадигми когнітивної лінгвістики. Методологійний принцип *експансіонізму* проявляє себе у тому, що робота виконується на межі лінгвістики і когнітивістики, принцип

експланаторності очевидний, оскільки до розгляду залучаються соціокультурні і психологічні важелі, які спричиняють диференціацію двох варіантів картини світу. Методологійний принцип *антропоцентризму* є визначальним, адже зосереджуємося на порівнянні двох іпостасей комплексного концепту, які відрізняються одна від одної наявністю/відсутністю наукового бекграунду у мовців, що чітко відбивається в їхній трактовці ословлюваного феномену. Тобто фігура мовця визначає характер мовної картини світу, що він нею послуговується. Останній із чотирьох методологійних принципів – *функціоналізм* в нашій роботі допомагає уяскравити *різницю* в запасах словесного матеріалу, який значною мірою диференційований і налаштований на обслуговування різних дискурсивних ситуацій, що відбуваються між фахівцями або між пересічними мовцями і стосуються теми *вербальне спілкування*.

Виклад основного матеріалу. Концепт SPEECH слугує третім компонентом досліджуваного вербалізованого комплексного концепту ***WORD / LANGUAGE / SPEECH***. Відповідний сегмент номінативного поля комплексного концепту є найменшим в аналізованій виборці. Це відбувається із кількох причин.

По-перше, із 4 спеціалізованих словників лінгвістичної термінології в одному із них (ELL) немає окремої статті ***speech***, хоча є цілий кластер статей, що містять відповідну лексему у складі термінологічних сполук (***speech chain, speech community*** і т. п.).

По-друге, значно меншою є загальна кількість словникових статей, що дефінують і характеризують цей концепт із різних боків за рахунок меншої кількості посилань від ядерних статей ***SPEECH***. Загалом у всіх словниках налічується тільки 31 внутрішнє посилання і жодного зовнішнього.

Як вже було зазначено, ядерну зону номінативного поля концепту ***SPEECH*** складають статті трьох словників. Вони значною мірою відрізняються між собою за обсягом. Найкоротшою є стаття в словнику ODLT, яка містить лаконічну дефініцію ***speech*** [the act of speaking] і супроводжує її історичною та етимологічною довідкою, сповіщаючи, що слово є питомим іменником, який з'явився у давньоанглійській мові і походить із протогерманського кореня: [the word derives from the Old English spæc, *act or manner of speaking* (from the Proto-Germanic *sprækijo)] і вперше зареєстрований приблизно в 725 році: [its first citation is from circa 725]. Згідно з цим довідником, *speech* є моносемантом і стосується тільки *усного* мовлення. Такий висновок можна зробити із дефініції дієслова *to speak*: продукувати слова за допомогою *звуків*, говорити, сказати щось з метою передачі інформації. Словникова стаття *to speak:* [produce words by means of sounds, talk, say smth to convey information].

Отже семним набором моносемантичного терміна ***speech*** виявляється: (1) *продукування,* (2) *усне мовлення*, (3) *передача інформації*.

Водночас, звертаючись до словника Routledge, бачимо, що термін ***speech*** заявлений тут як полісемант із трьох семем. Перша із них близька до щойно наведеного трактування в словнику ODLT, але в цьому разі до виокремлених раніше трьох сем (1) *продукування*, (2) *мовлення,*(3) *усне* додається іще одна сема: (4) *писемне*, крім того сема *продукування* розщеплюється на семи (5) *процес* і (6) *результат*: [process and result of oral or written linguistic production]. Побіжно зауважимо, що у нашій виборці це єдина згадка про можливий *письмовий* модус реалізації мовлення. Абсолютна більшість випадків вживання терміна ***speech*** (в різних спеціалізованих словниках) експліцитно чи імпліцитно стосуються виключне *усного*, *звучного* модусу.

Друга семема полісеманта ***speech*** в словнику Routledge розпадається на дві складові, які відбивають дві можливі варіації *відтворення* висловлювання: у *прямий* і *непрямий* спосіб [form for retelling of utterances through (a) literal/ direct speech: *She said, 'I am tired'*, (b) dependent (or indirect) speech: *She said she was tired* (direct vs indirect speech)]. Звертаючись до трактування дієслова *retell*, бачимо таке: [to relate or tell again or in a different form]<—*to tell* [communicate by speech or writing, express with words]. Висновуємо, що в цій семемі набір сем є таким: (1) *відтворення*, (2) *дослівне*, (3) *трансформоване*, (4) *мовлення*, (5) *усне*, (6) *писемне.*

Внутрішнє посилання відправляє користувача до окремої статті словника ***direct VS indirect speech***, яку буде розглянуто пізніше.

Третя семема терміна ***speech*** дефінується в Routledge як синонім франкомовному терміну ***parole*** із Соссюрівської опозиції *langue VS parole*: [synonym for Fr. ***parole*** which designates concrete acts of language as opposed to the language system (langue vs parole)]. Тобто термін *мовлення* в такому значенні стосується *конкретного акту* мови у протиставленні мові як *системі*. Зазначена опозиція *langue VS parole* була ретельно розглянута в попередньому розділі. Тому відповідне внутрішнє посилання не буде повторно аналізуватись у даному контексті.

У цілому стаття ***speech*** в словнику Routledge є досить короткою (64 слова і два внутрішніх посилання). Інакше виглядає стаття в словнику Кристала. Тут допис обіймає більш ніж вшестеро осяжніший текстовий масив (432 слова і 29 внутрішніх посилань).

Попри такий детальний і різнобічний опис термінологічної одиниці ***speech*** словник не поділяє її на чітко відокремлені семеми, хоча розглядає феномен у різних аспектах лінгвістичної теорії.

Розпочинається словниковий допис із твердження, що в більшості випадків лінгвісти користуються терміном ***speech*** у *загальномовному* значенні в залежності від *первинних даних*, на які спирається дослідник: [for the most part, the term is used in linguistics in its everyday sense, providing the subject with its primary data]. В окремій посилочній статті Д. Кристал пояснює, що номінативна одиниця *дані* стосується будь-якого лінгвістичного матеріалу, що варіює в залежності від *дослідницької* царини, в якій він *розглядається, – поведінка, знання, здатності, процеси*: ***data*** [a term used in its general sense in linguistics, referring to the phenomena which constitute the subject-matter of enquiry identified in terms of linguistic 'behaviour', 'knowledge', 'abilities', 'processes', etc].

Якщо розгляд феномену *мовлення* відбувається в царині *фонетики*, в центрі розгляду опиняється *фонічна матерія* у протиставленні до *письмової* [from the viewpoint of phonetics speech is seen as the spoken medium or phonic substance of language (as opposed to writing)]. Під *фонічною матерією* розуміються *фізично* визначені *акустичні, артикуляційні* або *аудитивні* характеристики *мовлення*: ***phonic substance*** [a term used to refer to speech seen as a set of physically definable acoustic, articulatory or auditory properties].

Якщо розгляд *мовлення* відбувається в царині, яку Девід Кристал називає *лінгвістичною* (тобто відмежовуючись від *фонетичної* царини як не належної до лінгвістики), то в центрі уваги опиняються *фонологічні, граматичні* і *семантичні* параметри *мовлення*, яке трактується як *parole/performance*, при цьому *фонетичні* терміни, на думку автора, також дотичні до цієї сфери: [the other interpretation (of primary data) is from the viewpoint of linguistics, where spoken language (performance, or parole) can be analysed in phonological, grammatical and semantic, as well as phonetic terms].

У статті зауважується, що кожна із царин – *фонетична* і *лінгвістична*, або у більш традиційний спосіб, *фонологічна* – реалізуються у своїй власній парадигмі інших дисциплін, які вивчають *мовлення.* Зокрема дослідження у *фонологічній* галузі пов'язані з вивченням *мовних спільнот, мовних актів* [in this sense the terms such as speech community are used, referring to any regionally or socially definable human group identified by a shared linguistic system. The term speech act, also, has a more abstract sense than its name suggests; it is not in fact an 'act of speaking', but the activity which the use of language performs or promotes in the listener]. У подальшому кожний із перелічених феноменів буде проаналізований згідно з внутрішнім посиланням в окремій статті.

У *фонетичній* галузі дотичними є інакші терміни, що пов'язані з *інструментальними методами* дослідження, а також із *наукою про мовлення*, в межах якої вивчають *анатомію, фізіологію, неврологію* і *акустику мовлення*: [in this context the term is used as part of the label for the many devices available in instrumental phonetics, e.g. thespeech stretcher (which presents a slowed but otherwise undistorted recording of speech). Speech science is the study of all the factors involved in the production, transmission and reception of speech; the study includes such subjects as anatomy, physiology, neurology and acoustics, as applied to speech].

До вивчення мовленнєвої поведінки доклалися вчені з царини *фонетики* і *психолінгвістики*: [phonetics and psycholinguistics have come to pay increasing attention to constructing models of the neurophysiological mechanisms hypothesized to underlie speech behaviour]. Два протилежно спрямовані феномени – *продукування* і *сприйняття* мовлення – вивчаються саме в зазначеному науковому аналізі [in this respect, two main branches of speech analysis have developed: speech production, involving the planning and execution of acts of speaking; and speech perception, involving the perception and interpretation of the sound sequences of speech]. Усі відповідні наукові феномени потраплять у фокус внутрішніх посилань ядерної статті ***speech***, а отже розглядатимуться окремо.

До таких належать і посилочні статті про *розпізнавання мовлення* і *мовця*, процедури, що відбуваються в межах дисципліни *обробка мовлення*: [the term speech recognition is used to identify the initial stage of the decoding process involved in speech perception – and also the automatic decoding of speech by machine. Speaker recognition is the analysis of speech to infer the identity of the speaker. The whole activity of the perception and production of speech is known as speech processing].

Порівнюючи ядро номінативного поля концепту ***SPEECH***, як воно відбиває *наукову картину світу* з аналогічним фрагментом *наївної*

картини світу, звертаємо увагу на відсутність кількох семем полісеманта ***speech*** у науковій КС, які чітко відслідковуються в наївній КС.

По-перше, це семема, що була запозичена в інші мови, *спіч*, публічний ораторський виступ: [a formal address or discourse delivered to an audience; a public address or a written copy of this, e.g. *The senator gave a speech*].

По-друге, це семема *speech* у значенні *діалект* [the language or dialect of a nation or region, e.g. *American speech*].

По-третє, семема із значенням *індивідуальна манера мовлення*: [one's manner or style of speaking, e.g. *the mayor's mumbling speech*].

І окрема семема, що фіксується тільки в одному із загальних словників (Oxford Dictionary) і означає *акторський монолог у п'єсі*: [a sequence of lines written for one character in a play, e.g. *Antony's speech over Caesar's body*].

Таким чином пересвідчуємось, що стосовно лексеми ***speech*** існує велика розбіжність у її інтерпретуванні пересічними носіями мови і фахівцями-лінгвістами. Останні є більш вибірковими у процедурі включення *різних* семем лексеми *speech* до складу *єдиного* термінологічного полісеманта ***speech***.

Висновки. У підсумку вивчення номінативного поля нуклеарного концепту ***SPEECH*** як конституєнта англомовної наукової картини світу (КС) висновуємо таке. Зазначене номінативне поле входить як окремий сегмент у цілісне номінативне поле комплексного концепту ***WORD/ LANGUAGE/SPEECH*** і виявляється найменшим серед всіх трьох конституєнтів, налічуючи 65 ЛО разом зі словниковими дефініціями, вилученими із чотирьох спеціалізованих словників. Варто зазначити, що серед цих лексикографічних джерел стаття ***speech*** присутня лише в трьох, словник ELL окремої статті не містить, хоча в його вокабулярі є статті з термінологічними сполуками ***speech chain, speech community.*** Крім цього, кількість посилочних статей, до яких скеровують ядерні статті ***speech***, загалом відносно невелика у порівнянні з двома іншими конституєнтами номінативного поля (***word*** і ***language***).

Отже ядро номінативного поля нуклеарного концепту ***SPEECH*** містить 3 ЛО ***speech*****,** які від самого початку демонструють розбіжності в інтерпретації фактичного матеріалу в різних наукових джерелах. Так, наприклад, словники ODLT та Девіда Кристала вважають іменник ***speech*** моносемантом, натомість словник Routledge дефінує не одну, а три семеми цього слова. Згідно з довідником ODLT, моносемантичний термін ***speech*** стосується тільки *усного* мовлення, його семний склад є таким: сема (1) *продукування,* сема (2) *усне мовлення*, сема (3) *передача інформації*. Словник Routledge до цього набору додає сему (4) *письмове мовлення.*

Перспективою цього дослідження є аналіз периферії англомовного концепту SPEECH у науковій картині світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравченко А. В. От языкового мифа к биологической реальности: переосмысляя познавательные установки языкознания. М: РДР, 2013. 388 с.

2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

3. Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics (K. Kazzazi, & G. Trauth, Eds.) (1st ed.). Routledge. 1996. https://doi.org/10.4324/9780203980057

4. The New Penguine Encyclopedia / Ed. by David Crystal. Penguine Books, 2003. 1688 p.

УДК. 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.27

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ІНТЕНСИВНОЇ ФОРМИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

MODERN APPROACHES TO THE INTENSIVE FORM OF ENGLISH LANGUAGE STUDY FOR STUDENTS ATTENDING HIGHER EDUCATION

Сусол Л.О.,
orcid.org/0000-0002-7631-1556
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті висвітлено, що до сучасних технологій інтенсивного вивчення іноземних мов відносять ритмопедію, гіпнопедію, релаксопедію, «інтел», експрес тощо. З метою інтенсивного викладання англійської мови здобувачам вищої освіти викладачі кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ практикують технології ритмопедії для оволодіння значним обсягом матеріалу, що розрахований на довільне запам'ятовування за «комфортних і незвичних обставин досягнення результату». Крім того, періодично використовується технологія релаксопедії у освітньому процесі. Навчання за «Інтел (інтелектуальна) технологією» рекомендується викладачами кафедри мовної підготовки індивідуально для окремих здобувачів з метою підвищити свій рівень знань мови до рівня кращих студентів академічної групи. Певний інтерес викладачів кафедри мовної підготовки у процесі підготовки здобувачів за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» викликає також і драматико-педагогічна організація навчання (drama pedagogische Gestaltung des Unterrichts) англійській мові, яка повністю орієнтована на дію під час підготовки здобувачів до періодичних наукових конференцій різної тематики. Понад 50% викладачів кафедри мовної підготовки у процесі практичних занять застосовують метод «Мовчазні» технології під час саме наукової роботи здобувачів (наукові доповіді, наукові статті, тези, дипломні роботи, дисертації і т.д.) за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність». Технологія Джеймса Ашера (James Asher) повної фізичної реакції (Total Physical Response – TPR) є практично непридатною для здобувачів вищої освіти. Крім того, серед учених-методистів також немає єдності щодо доцільності застосування TPR у навчанні іноземних мов. Оскільки, «тандем – технологія» – це автономне (самостійне) вивчення іноземної мови, мета якої – віртуальне спілкування, що спрямоване на оволодіння рідною мовою партнера в процесі взаємного навчання за допомогою світової мережі Інтернет, дана методика рекомендується для додаткового індивідуального її вивчення здобувачами та не має практичного використання викладачами кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ.

Ключові слова: англійська мова, інтенсивне вивчення, право, правоохоронна діяльність, технології вивчення, освітній процес, вища освіта.

The article highlights that modern technologies of intensive study of foreign languages include rhythm therapy, hypnopedia, relaxation, "intelligence", express, etc. For intensive English teaching due to educational programs "Law", "Law Enforcement Activities " teachers of Language Training Department of Odessa State University of Internal Affairs practice rhythm therapy to master a significant amount of material designed for random memorization in "comfortable and unusual circumstances to achieve the result." In addition, relaxation technology is periodically used in the educational process. Training "Intel (Intellectual) Technology" is recommended by teachers of Language Training Department individually for individual applicants in order to improve their language skills to the level of the best students of the academic group. Teachers of the Language Training Department are also interested in the drama and pedagogical organization of learning language that is fully action-oriented in preparing applicants for periodic scientific conferences on various topics in the process of training applicants for educational programs "Law", "Law Enforcement Activities".

More than 50% of teachers of Language Training Department in practical classes use the method of "Silent" technology during the scientific work of applicants (scientific reports, scientific articles, abstracts, theses, dissertations, etc.) for educational programs "Law", " Law Enforcement Activities ". James Asher's Total Physical Response (TPR) technology is virtually unsuitable for applicants for higher education. In addition, there is also no consensus among methodist scholars on the appropriateness of using TPR in foreign language teaching. Because "tandem technology" is an autonomous (independent) study of a foreign language, the purpose of which is virtual communication aimed at mastering the native language of the partner in the process of mutual learning through the world wide web. This method is recommended for additional individual study by applicants and has no practical use by teachers of the Language Training Department of Odessa State University of Internal Affairs.

Key words: English language, intensive study, Law, Law Enforcement Activity, technologies of teaching, educational process, higher education.

Постановка проблеми. Для сучасних українців освіта залишається важливою сферою діяльності особистості та пріоритетним чинником розвитку сучасного суспільства. Беззаперечно, що вивчення англійської мови посідає провідне місце. Пріоритетним завданням сучасного викладача залишається вибір оптимальних шляхів організації аудиторної та самостійної роботи,

використання сучасних методик викладання та інноваційних методів [1, 2, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задля кращого розуміння основи сучасних методик навчання іноземним мовам, слід розглянути базові методичні принципи цих методик. Так, у структуру комунікативного методу входять пізнавальний, розвиваючий і навчальний аспекти, які спрямовані на виховання здобувача освіти. Комунікативне навчання вибудовується таким чином, що вся його суть та організація пронизані принципами новизни. Відомі наступні методичні засади комунікативної методики [4, 6]:

- принцип оволодіння всіма аспектами іншомовної культури через спілкування;

- принцип взаємопов'язаного навчання аспектам іншомовної культури (комплексний характер іншомовної культури виявляється в єдності та взаємозв'язку її навчального, пізнавального, виховного і розвивального аспектів);

- принцип моделювання змісту аспектів іншомовної культури;

- принцип системності в організації навчання іноземним мовам: спочатку намічається кінцевий продукт (мета), а потім визначаються завдання, які можуть призвести до даного результату;

- принцип індивідуалізації в оволодінні іноземною мовою;

- принцип розвитку мовленневої діяльності, мислення і самостійності студентів в оволодінні іноземною мовою;

- принцип новизни в навчанні іноземним мовам.

Базові принципи інтенсивної методики вивчення іноземної мови [6]:

- принцип колективної взаємодії (здобувачі активно спілкуються з іншими, розширюють свої знання, вдосконалюють свої вміння та навички);

- принцип особистісно-орієнтованого спілкування є не менш значущим (під час спілкуванні кожен здобувач впливає та і піддаються впливу інших здобувачів;

- принцип рольової організації навчально-виховного процесу (рольова гра – це одне з ефективних засобів створення мотиву до іншомовного спілкування студентів);

- принцип концентрованості в організації навчального матеріалу і навчального процесу (спонукає викладачів працювати в постійному пошуку нових форм подачі матеріалу);

- принцип поліфункціональності вправ відображає специфіку системи вправ в інтенсивній методиці навчання та передбачає одночасне і паралельне оволодіння мовним матеріалом і мовленнєвою діяльністю.

Мета роботи – у вивченні сучасних підходів до інтенсивної форми вивчення англійської мови за освітніми програмами «Право» та «Правоохоронна діяльність» в умовах Одеського державного університету внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. До сучасних технологій інтенсивного вивчення іноземних мов слід віднести ритмопедію, гіпнопедію, релаксопедію, «інтел», експрес тощо [3].

Ритмопедія – це технологія, яка дозволяє інтенсифікувати процес запам'ятовування через створення сприятливих умов для функціонування механізмів пам'яті. Методика набула розвитку та практичному впровадженню на уроках іноземних мов завдяки розробкам методистів Кишинівського університету. Вказана технологія грунтується на введенні іншомовної інформації, її закріплення та активізацію з використанням ритмостимуляції у процесі групового спілкування. Це безпосередній вплив на біоритміку людини монотонними звуками низької частоти, світлом, кольором, музичним супроводом через слухові і зорові аналізатори, що в свою чергу сприяє довготривалому збереженню в пам'яті здобувача освіти навчального матеріалу, що у 2-3 рази перевищує традиційну норму: 150 фраз за 90 хвилин. Експериментальним шляхом достовірно доведено, що надійне і довготривале запам'ятовування матеріалу досягає у середньому діапазоні 80-90%.

Практичне заняття із застосуванням технології ритмопедії в умовах кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ складається із безпосереднього сеансу надання інформації на фоні ритмостимуляції. А також самостійна робота виконується з використанням технічних засобів навчання (ноутбуку з виведенням інформації на екран або смартфонів, або за допомогою дистанційних методів навчань на освітній платформі МІА, з використанням ZOOM, MEET, SKYPE тощо в умовах карантинних обмежень або воєнного стану. Поданий навчальний матеріал (інформація) сприймається тричі, а саме через слуховий, зоровий і мовленнєвий канали здобувачів. Комплексне поєднання логічного (вербальна інформація) та емоційного (музичний фон, затемнена аудиторія, голос диктора (викладача)), що сприймається одночасно на свідомому й підсвідомому рівнях, допомагає активізації резервних можливостей головного мозку та суттєво нарощує як обсягу так і тривалість запам'ятовування. Як показала практика за інтенсивного викладання англійської мови здобувачам за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» технологія ритмопе-

дії відносно широко застосовується викладачами кафедри з метою оволодіння значним обсягом матеріалу, що розрахований на довільне запам'ятовування за «комфортних і незвичних обставинах досягнення результату».

Гіпнопедія – технологія навчання під час сну в історичному аспекті була доволі популярною в методичних принципах навчання англійській мові у 60-70-х рр. XX-го століття. Вважали, що в період своєї активності людина цілком здатна пізнавати почуті під час сну одиниці мовлення та здатна до їх відтворення. В цілому гіпнопедія передбачала набуття навичок пізнавання і репродукції одиниць мовлення, введених через гіпнопедичну програму. Апологети цієї технології стверджують, що заучування лексики скорочується в декілька разів. Вказана технологія при підготовці здобувачів за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» не має сенсу через втрату актуальності для її практичного використання викладачами кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ.

Релаксопедія – це технологія навчання з використанням прийомів релаксації – психічного і фізичного розслаблення, що настає в результаті словесного впливу (навіювання). Загальновідомо, що у процесі релаксації відбувається активізація розумової діяльності і здобувач може за академічну годину засвоїти підвищений обсяг навчального матеріалу. Зазначена технологія періодично використовується у розмовному клубі "English speaking club" що діє з метою інтенсифіації процесу навчання англійській мові в умовах кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ окремими викладачами.

«Інтел (інтелектуальна) технологія» – це технологія вивчення англійської мови саме на підсвідомому рівні. Суть ґрунтується на ефекті гіпермнезії – понадзапам'ятовування, яке в 1000 (!) разів, на думку низки авторів, перевищує норму. В основі зазначеної технології покладено так званий «ефект 25 кадру». При цьому доведено, що інформація з екрана телевізора, комп'ютера, смартфону тощо сприймається на свідомому рівні при темпі її подачі не більше 24 кадрів за 1 секунду. За умови, що вказаний темп підвищений, інформація сприймається і засвоюється не на свідомому, а на підсвідомому рівні. Суть цього «відкриття» початково використовували виключно у рекламних цілях. У процесі вивчення англійській мові інтелектуальні технології стали джерелом підвищення резервів головного мозку. Науковці пояснюють ефект надзапам'ятовування з тим, що 97% психічної діяльності людини як індивідуму проходить на рівні підсвідомості і лише 3% – на рівні свідомості. Саме цю ідею використано також у технологіях навчання швидкого читання – «Інтел».

Навчання за вказаною технологією рекомендується викладачами кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ індивідуально для окремих здобувачів з метою підвищити свій рівень знань мови до рівня кращих студентів академічної групи та має наступні етапи:

– I етап – на занятті використовується електронний носій (накопичувач) інформації та комп'ютер, смартфон тощо. Перші 15 хвилин здобувач спостерігає за екраном, на якому миготять пари слів із швидкістю 25 кадрів за секунду (етап «бачу»);

– II етап – («бачу і чую») слова подаються для здобувача у звичному режимі з їх вимовою;

– III етап – («працюю») здобувач бачить слова на екрані і самостійно перекладає їх.

Відомо, що після 60-70 годин такої роботи словарний запас іншомовних слів може сягати 7000 слів та виразів. За такого методу він зберігається в пам'яті на довгі роки.

«Експрес-технологія» розроблена та запропонована до широкого впровадження І. Давидовою. Суть якої полягає у прослуховуванні спеціальних текстів, які мають тематичний характер і присвячуються одній з тем із сфери побутового спілкування. Особливість методу полягає в тому, що студенти прослуховують зафіксовані специфічні звукові сигнали, які не розрізняються на слух. Звукові сигнали – це навчальний текст, який записано у високому темпі. Інформація, зафіксована у такий спосіб, сприймається на рівні підсвідомості і надійно зберігається в пам'яті. На думку низки науковців та практиків, вказана технологія орієнтована на аудиторію певного психічного стану – податливих і тих, хто легко піддається навіюванню (гіпнозу). Щоб отримати ефект від зазначеного курсу, потрібно дуже напружено працювати, а це витримують далеко не всі. Явище гіпермнезії, яке виникає в результаті використання спеціальних звукових сигналів, що впливають на підсвідомість, не отримало поки що переконливого експериментального підтвердження, тому не використовується викладачами кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ у процесі практичних занять, але здобувачів інформують про її наявність та можливість використання за власним бажанням з урахуванням індивідуальних здібностей та бажань здобувачів.

Певний інтерес викладачів кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ у процесі підготовки здобувачів за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» викликає також і драматико-педагогічна організація навчання (dramapedagogische Gestaltung des Unterrichts) англійській мові, яка повністю орієнтована на дію. Так, до різних аспектів драматико-педагогічного навчання налеать: теоретичний, індивідуально- і соціально-психологічний, психо-лінгвістичний, літературно- і мовно-дидактичний. Суть зазначеної технології: ми вчимо і вчимося мови головою, серцем, руками і ногами. Головна ідея технології – викладачі іноземної мови запозичують для своєї практичної діяльності у професійних акторів: як зробити відносно «банальний» діалог посібника напруженим і цікавим; як створити відповідну атмосферу; як вживатися в ситуацію і роль, чітко артикулювати звуки, подавати сигнали за допомогою жестів і міміки. Ключовою основою драматико-педагогічної організації навчання є, як і під час репетиції в театрі, сценічна імпровізація при широкому використанні такого прийому як живі картинки в застиглих, нерухомих позах (Standbild). Викладачі кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ у процесі підготовки здобувачів за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» застосовують даний метод під час підготовки студентів до періодичних наукових конференцій різної тематики.

«Мовчазні» технології особливого поширення набувають наприкінці XX ст. ідеї «автономії» здобувачів у навчальному процесі, що тісно пов'язана з поворотом до орієнтованого на здобувача навчання, що перегукується з поняттями індивідуальної траєкторії навчання (тематики наукової роботи, дипломного проекту, дисертації тощо) згідно вимог вищої школи.

Галеб Гатегно (Galeb Gattegno) запропонував базовий принцип «мовчазної» технології (Silent Way), який базується на підпорядкованості навчання вивченню (teaching should be subordinated to learning). Цим визначається «мовчазна» роль викладача та одночасно суттєва мовленнєва активність і самостійність здобувачів. При викладанні відносно широко використовуються жести викладача, кольорові звукові та вокабулярні таблиці, кубики (rods) для демонстрації введення і засвоєння звуків, слів, структур у діях і ситуаціях. Викладач в даному випадку виконує роль «драматурга» – він пише сценарій, визначає дійових осіб, моделює їх дії, готує необхідні вербальні й невербальні опори, задає тон, створює атмосферу для подальшої комунікації та, спостерігаючи за процесом засвоєння матеріалу, дає оцінку здобувачам. Понад 50% викладачів кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ у процесі практичних занять застосовують даний метод під час саме наукової роботи здобувачів (наукові доповіді, наукові статті, тези, дипломні роботи, дисертації і т.д.) за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність».

У практиці навчання іноземних мов за кордоном широке застосування знайшла також технологія Джеймса Ашера (James Asher) повної фізичної реакції (Total Physical Response – TPR). Як правило, ця технологія використовується на початковому ступені навчання і базується на твердженні, що відсутність стресових ситуацій значно підвищує мотивацію навчання, проте дана технологія є практично непридатною для здобувачів вищої освіти. Крім того, серед учених-методистів також немає єдності щодо доцільності застосування TPR у навчанні іноземних мов.

«Тандем – технологія» – це автономне (самостійне) вивчення іноземної мови двома партнерами з різними рідними мовами, які працюють у парі. Метою тандему є оволодіння рідною мовою свого партнера в ситуації реального або віртуального спілкування, а також отримання інформації з галузей (наприклад питань права та правоохоронної діяльності), які цікавлять здобувачів. Історично «тандем-технологія» виникла у Німеччині на прикінці XX ст. в результаті зустрічей німецько-французької молоді. В межах вказаної технології вирізняють дві основні форми роботи – індивідуальна та колективна, а до основних принципів віднесено: принцип обопільності і принцип автономності, що розкривають суть технології. Принцип обопільності передбачає, що кожен з учасників тандему отримає однакову користь від спілкування. Принцип автономності базується на тому, що кожен із партнерів самостійно несе відповідальність за свою частину навчання: за вибір мети, змісту і засобів навчання, а також за кінцеві результати.

Так, у історичному аспекті у 1992–1994 рр. в країнах Європи було створено міжнародну тандем-сітку за допомогою мережі Інтернет, мета якої – віртуальне спілкування, що спрямоване на оволодіння рідною мовою партнера в процесі взаємного навчання за допомогою світової мережі Інтернет.

Зауважимо, що звісно віртуальна комунікація має низку переваг в порівнянні із «живою»: по-перше значно розширюються кордони і можли-

вості спілкування (тандем-партнера можна знайти практично в будь-якій країні світу); по-друге обидва комуніканти знаходяться у своєму звичному життєвому просторі, зручному для використання аутентичного матеріалу і необхідних джерел інформації; по-третє спілкування відбувається, як правило, переважно на основі писемного тексту (листи, повідомлення), що удосконалює навички, вміння писемного мовлення та поступово набуває моделлі мовленнєвої поведінки партнера; по-четверте корекція помилок в писемних повідомленнях допомагає удосконаленню умінь розуміти писемний текст. Варто зауважити, що «тандем-технології» слід розглядати як перспективні у використанні сучасних методик навчання іноземних мов.

Оскільки, «тандем – технологія» – це автономне (самостійне) вивчення іноземної мови, дана методика рекомендується для додаткового індивідуального її вивчення здобувачами та не має практичного використання викладачами кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ.

Такими є основні напрями-методи і технології вітчизняної та зарубіжної методики, але життя достатньо динамічне, тому методична наука вивчення іноземної мови розвивається і, безумовно, будуть розроблятися і нові методи, і нові технології вивчення іноземних мов [1-6].

Висновки. В цілому станом на сьогодні до сучасних технологій інтенсивного вивчення іноземних мов відносять ритмопедію, гіпнопедію, релаксопедію, «інтел», експрес тощо.

З метою інтенсивного викладання англійської мови здобувачам за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність» викладачі кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ практикують використання технології ритмопедії. Крім того, періодично застосовується технологія релаксопедії у освітньому процесі.

Навчання за «Інтел (інтелектуальна) технологією» рекомендується викладачами кафедри мовної підготовки індивідуально для окремих здобувачів з метою підвищення рівня знань мови до рівня кращих студентів академічної групи. Певний інтерес викладачів кафедри мовної підготовки у процесі підготовки здобувачів викликає також і драматико-педагогічна організація навчання (dramapedagogische Gestaltung des Unterrichts) англійській мові, яка повністю орієнтована на дію під час підготовки здобувачів до періодичних наукових конференцій кафедри різної тематики.

Понад 50% викладачів кафедри мовної підготовки у процесі практичних занять застосовують метод «мовчазні» технології під час саме наукової роботи здобувачів (наукові доповіді, наукові статті, тези, дипломні роботи, дисертації і т.д.) за освітніми програмами «Право», «Правоохоронна діяльність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вишневський О. І. Методика навчання іноземних мов: навчальний посібник. К.: Знання, 2011. 206 с.

2. Вовк О. І. Формування англомовної граматичної компетенції у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання : автореферат дисертації ... кандидата педагогічних наук. К.: 2008. С. 8.

3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б. та ін. ; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2013. 590 с. URL: https://kmaecm.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/bigych-o.-b.-borysko-n.-f.-boreczka-g.-e.-ta-in.-2013-metodyka-navchannya-inozemnyh-mov-i-kultur-teoriya-i-praktyka.pdf

4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К. : А.С.К., 2006. 192 с.

5. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: [навч. посібник]. К.: ІНКОС, 2006. 248 с.

6. Токмань В. В. Методичні принципи інтенсивного навчання іноземних мов *Теорія та методика навчання* URL: http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7099/1/.pdf (дата звернення: 20.04.2022).

7.

УДК 811.111’37’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.28

МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО ГІПЕРКОНЦЕПТУ *OCCULTISM*

SPEECH REALIZATION OF THE ENGLISH HYPERCONCEPT *OCCULTISM*

Томчаковська Ю.О.,
orcid.org/0000-0003-0117-2704
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу структури англомовного гіперконцепту OCCULTISM на матеріалі тлумачних і етимологічних словників англійської мови, а також публіцистичних текстів, присвячених розгляду феномену окультизму. У роботі використано такі методи дослідження: етимологічний аналіз, дефініційний аналіз та концептуальний аналіз. Структура англомовного гіперконцепту OCCULTISM містить три складових концепти: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY. У роботі проаналізовано їх мотиваційні та понятійні ознаки. Ми вважаємо, що мотиваційні і понятійні ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіюватися в своїй кількості і способах номінації. Проведений дефініційний та концептуальний аналізи показали, що понятійними ознаками концепту ALCHEMY є *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*. Мотиваційні ознаки концепту ALCHEMY визначаються етимологією англійської лексеми alchemy та вербалізуються наступним чином: *occult, search, unscientific*. Понятійними ознаками концепту MAGIC є *power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman*. Мотиваційні ознаки концепту MAGIC визначаються етимологією англійської лексеми magic та вербалізуються наступним чином: *to be able, have power.* Понятійними та мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence.* Було виокремлено такі асоціативні концептуальні ознаки досліджуваного гіперконцепту: *diversity*, *popularity, attraction, fear, secret.* На основі проведеного аналізу робимо висновок про те, що в структурі англомовного гіперконцепту OCCULTISM містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ’ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ’ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – power to influence, control, (3) ОБ’ЄКТ – people, events, (4) АТРИБУТ – spiritual, supernatural, hidden. Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту OCCULTISM в англомовному художньому дискурсі та виявлення відповідних образних і асоціативних ознак.

Ключові слова: гіперконцепт, концептуальний аналіз, мотиваційні ознаки, понятійні ознаки, асоціативні ознаки, окультизм.

The article is devoted to the analysis of the structure of the English hyperconcept OCCULTISM on the material of explanatory and etymological dictionaries, as well as publicist text dedicated to highlighting the phenomenon of occultism. The following research methods are used in the work: etymological analysis, definition analysis, conceptual analysis. The structure of the English hyperconcept OCCULTISM contains three components: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY. The paper analyzes their motivational and conceptual features. We believe that motivational and notional features are primary or basic, other features are secondary and may vary in their number and methods of nomination. The definition analysis showed that the notional features of the concept ALCHEMY are “unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism, secrecy, purity of thought, durability, versatility”. The motivational features of the concept ALCHEMY are determined by the etymology of the English lexical unit “alchemy” and are verbalized as follows: “occultism, search, unscientific”. The notional features of the concept MAGIC are “power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman”. The motivational features of the concept are determined by the etymology of the English lexical unit “magic” and are verbalized as follows: “to be able, have power”. The notional and motivational features of the concept ASTROLOGY are “foretelling, stars, influence”. The following associative conceptual features of the studied hyperconcept were singled out: “diversity, popularity, attraction, fear, secret”. Basing on the analysis, we conclude that the structure of the English hyperconcept OCCULTISM contain the following significant components: (1) SUBJECT (PHENOMENON), (2) PROPERTY OF THE SUBJECT (PHENOMENON) – power to influence, control, (3) OBJECT – people, events, (4) ATTRIBUTE – spiritual, supernatural, hidden. The perspective of this study is the analysis of verbalization of the components of the hyperconcept OCCULTISM in English artistic discourse and the identification of their figurative and associative features.

Key words: hyperconcept, conceptual analysis, motivational features, notional features, associative features, occultism.

Постановка проблеми. Термін *окультизм* позначає загальну назву теоретичних вчень і практик, що визнають існування прихованих сил у людині та космосі, недоступних для спільного людського досвіду, але доступних людям, які пройшли через особливу посвяту або специфічні психічні тренування. За своєю суттю окультизм протиставлений науковій картині світу, оскільки він ґрунтується на ірраціональному підході до трактування явищ навколишньої дійсності на відміну від науки, стрижневим принципом якої є раціоналізм.

Тож дослідження англомовного гіперконцепту OCCULTISM дозволить вивчити фрагмент англомовної наївної та міфологічної картини світу, що є одним із актуальних завдань сучасної лінгвіс-

тики. Релевантність роботи також увиразнюється відсутністю подібних комплексних розвідок у вітчизняному мовознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт є стрижневим елементом у понятійному апараті людської свідомості, він являє собою універсальне явище складного характеру. Не підлягає сумніву той факт, що існують концепти, настільки тісно пов'язані один з одним, що сфери їх понять можуть перетинатися, конкретизуючи та доповнюючи одне одного. Такі складні явища доречно називати гіперконцептами через їх тісні асоціативні та диференціальні зв'язки між споріднеими компонентами [1].

Подібні явища становлять особливий інтерес для дослідника, оскільки вони відкривають широкі перспективи розкриття глибинної універсальності понятійного апарату.

Під концептом розуміємо ментальний комплекс, певним чином організовану різносубстратну одиницю знань, яка є включеною до свідомості людини та її колективне несвідоме. До складу ментально-психонетичного комплексу О.О. Селіванова включає наступні компоненти:

(1) вербалізований компонент мислення, що містить знання про мову, що існують в мовній формі або у вигляді текстової, дискурсивної інформації і які становлять будь-які способи опису світу (наукові, художні, фольклорні), які позначилися на нашій концептуальної моделі;

(2) невербалізований компонент мислення (досвідні, образні, математичні знання, знання культури, мистецтва та ін.);

(3) образи (гештальти), здатні мати невербальний і вербальний статус;

(4) психічні функції: відчуття, інтуїція, трансценденція, які корелюють з мисленням в пізнавальних процесах, в тому числі з використанням мови;

(5) рефлекси в ментально-психонетичному комплексі, які ґрунтуються на архетипах колективного несвідомого [2, с. 112-114].

Для повноти уявлення про характер вербалізації будь-якого лінгвокультурного концепту в будь-якій мові важливими є

(1) інформація про семантику та етимологію слів, що називають імена концептів,

(2) семантика переносних, асоціативних значень слів, що втілюють концепти,

(3) контекст (контексти), в яких вживаються слова і словосполучення, що позначають і виражають концепт;

(4) культурологічний фон асоціацій, пов'язаних з цим концептом.

Саме за вказаним алгоритмом організовано запропоноване дослідження англомовного гіперконцепту OCCULTISM.

Постановка завдання. *Мета статті* полягає у дослідженні мовленнєвих особливостей вербалізації гіперконцепту OCCULTISM та виявленні відповідних концептуальних ознак. Матеріалом аналізу виступали тлумачні та етимологічні словники англійської мови, а також публіцистичні тексти, присвячені розгляду феномену окультизму.

Під час лінгвістичного аналізу використано загальнонаукові методи (*аналіз, порівняння*) та спеціальні лінгвістичні методи: *етимологічний аналіз* – для виявлення мотиваційних ознак концепту, *концептуальний аналіз* – для окреслення понятійного складника досліджуваного концепту за допомогою *дефініційного* та *контекстуально-інтерпретативного аналізу*.

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні зроблено спробу врахувати різні підходи до структурування концепту, зокрема, лінгвокультурного концепту. При цьому важливим є наступна теза: в структурі концепту неодмінно повинно відображатися вихідне сприйняття народом відповідного феномена, його осмислення на понятійному рівні, а також інші уявлення про нього, що виникають як результат безперервної взаємодії людини з навколишнім світом [3]. Ми вважаємо, що мотиваційні і понятійні ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіювати в своїй кількості і способах номінації.

Згідно із запропонованим алгоритмом розглянемо, насамперед історичний розвиток англомовної номінації гіперконцепту. Дана лексична одиниця вперше зафіксована в англійській мові у 1870 році та позначала доктрини, принципи та практики окультних наук: «*occultism (n.) "the doctrine, principles, or practices of occult sciences," 1870, from occult + -ism. Related: Occultist*» [4].

Таким чином, лексична одиниця *occultism* походить від прикметника *occult*, етимологія якого визначається наступним чином: «*occult (adj.) 1530s, "secret, not divulged," from French occulte and directly from Latin occultus "hidden, concealed, secret," past participle of occulere "cover over, conceal," from assimilated form of ob "over" (see ob-) + a verb related to celare "to hide" (from PIE root *kel- (1) "to cover, conceal, save"). Meaning "not apprehended by the mind, beyond the range of understanding" is from 1540 s. The association with the supernatural sciences (magic, alchemy, astrology, etc.) dates from 1630 s. A verb occult "to keep secret, conceal" (c. 1500, from Latin occultare) is obsolete*» [4].

Зазначений прикметник вперше зафіксований в англійській мові на початку XVI століття у значенні «секретний, не оприлюднений», до якої потрапив з латини через французьку мову зі значенням «прихований». Згодом лексична одиниця *occult* розвинула значення «непідвласний розуму», тоді як власне асоціація зі надприродними науками (магією, алхімією, астрологією тощо) з'явилася лише століття потому.

Звернімося до словникових тлумачень відповідних номінацій у сучасних лексикографічних джерелах англійської мови:

«*Occult sciences – those sciences of the Middle Ages which related to the supposed action or influence of occult qualities, or supernatural powers, as alchemy, magic, necromancy, and astrology*» [5]; «*Occult sciences alchemy, astrology, magic, etc*» [6].

Як бачимо, вони фіксують таке ж значення та структурний склад окультних наук. Отже, робимо висновок, що гіперконцепт OCCULTISM містить три складових концепти: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY.

Розгляд етимології ключових номінацій зазначених складових концептів в англійській мові дозволив виявити відповідні мотиваційні ознаки, а саме – мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence*; мотиваційними ознаками концепту MAGIC є *to be able, have power*; мотиваційними ознаками концепту ALCHEMY є *occult, search, unscientific*.

Понятійні ознаки досліджуваних концептів виявлено за допомогою дефініційного аналізу відповідних словникових тлумачень. На основі наведених дефініцій виділяємо такі концептуальні ознаки аналізованого концепту MAGIC як *power, supernatural, extraordinary, use of means*.

Синонімічний ряд лексеми *magic* представлений наступними лексичними одиницями: *bewitchery, bewitchment, devilry, diablerie, enchantment, ensorcellment, mojo, necromancy, sorcery, thaumaturgy, voodooism, witchcraft, witchery, wizardry.* Дефініційний аналіз їх словникових тлумачень показав, що в структурі значень містяться ті ж самі ознаки (*power, supernatural, extraordinary, use of means*), що дозволяє говорити про них як про фіксовані понятійні ознаки концепту MAGIC.

Застосування дефініційного аналізу як одного з етапів концептуального аналізу дозволило виділити такі понятійні ознаки концепту ALCHEMY: *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism.*

Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *magic, occultism, witchcraft* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *містичність*. Антонімом у тезаурусі зазначається лексична одиниця *science*, що актуалізує концептуальну ознаку ALCHEMY *ненауковість* та протиставляє його офіційній науці.

Як показав проведений аналіз, понятійні ознаки концепту ASTROLOGY співпадають із мотиваційними (*foretelling, stars, influence*), що свідчить про усталеність відповідної концептуальної структури у свідомості носіїв англійської мови. Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *crystal gazing, divination, geomancy, hydromancy* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *передбачення*.

Перейдемо до аналізу мовленнєвого втілення досліджуваного гіперконцепту та його складових на матеріалі публіцистичних текстів, присвячених розгляду феномену окультизму.

В одній із проаналізованих статей підкреслюється різноманітність інтерпретацій поняття окультизму. Так, людину може цікавити алхімія, привиди, магія, НЛО і навіть уже традиційна йога. Також може цікавити наукове дослідження феномену реінкарнації, паранормальні явища тощо:

"*Here are many requests for assistance in researching "the occult," as it is popularly called. One person asking this question might be interested in such topics as alchemy, ghosts, magic, palmistry, witchcraft, UFOs, Bigfoot or yoga. Another person might be interested in para-psychology, which is concerned with the scientific investigation of clairvoyance, reincarnation and other paranormal phenomena. The range of interests covered by either category is incredibly wide*" [8].

Таким чином актуалізується асоціативна концептуальна ознака *diversity* досліджуваного гіперконцепту.

У наступному уривку зазначається, що окультизм є надзвичайно популярним явищем, яким захоплювались навіть історичні діячі:

"*Adolf Hitler's deputy, Rudolf Hess, was obsessed with the occult. He attempted to read minds and used astrological star charts to inform his battle plans. On the allied side, English magician Aleister Crowley kept in contact with German occultists, fed them false information and even created the V for Victory*" [7]. Тут фіксуємо актуалізацію концептуальної ознаки *popularity*.

Ще у одній публікації актуалізуються асоціативні ознаки *attraction, fear*:

"*The occult can be both scary and appealing, because of the secrecy around it. We look at the reality behind the curtain*" [9].

Автори статті намагаються відкрити завісу таємничості окультизму, наголошуючи, що цей термін позначає таємне, приховане знання. Ідея прихованого чи таємного знання часто дуже привабліва для людей, і вони можуть об'єднуватися в групи, щоб отримати його:

"*The word 'occult' just means 'hidden' or 'secret'. So doctors might talk about 'occult' blood in samples where the blood can't be seen but it still there. A lot of new (and old) religious groups have secret aspects to them, often only revealed to insiders and sometimes only after those insiders have worked to gain spiritual advancement. The idea of hidden or secret knowledge is often very attractive to people and they may join groups to obtain it, whether that's a religion that promises knowledge about God or gods, aliens, transcendent experiences transporting people to other worlds or planes of existence, or the secret to god-like powers, release from emotions and fears, or access to immortality in this world or eternal life in the next*" [9].

Отже, було виокремлено такі асоціативні концептуальні ознаки досліджуваного гіперконцепту: *diversity, popularity, attraction, fear, secret.*

Висновки. Проведений дефініційний, контекстуально-інтерпретативний та концептуальний аналізи показали, що понятійними ознаками концепту ALCHEMY *є unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism.* Мотиваційні ознаки концепту ALCHEMY визначаються етимологією англійської лексеми alchemy та вербалізуються наступним чином*: occult, search, unscientific.* Понятійними ознаками концепту MAGIC є *power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman*. Мотиваційні ознаки концепту MAGIC визначаються етимологією англійської лексеми *magic* та вербалізуються наступним чином: *to be able, have power.* Понятійними та мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY *є foretelling, stars, influence.* Було виокремлено такі асоціативні концептуальні ознаки досліджуваного гіперконцепту: *diversity*, *popularity, attraction, fear, secret.*

На основі проведеного аналізу робимо висновок про те, що в структурі англомовного гіперконцепту OCCULTISM містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ'ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – *power to influence, control*, (3) ОБ'ЄКТ – *people, events*, (4) АТРИБУТ – *spiritual, supernatural, hidden.*

Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту OCCULTISM в англомовному художньому дискурсі та виявлення образних і асоціативних ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. 252 p.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Wilson D. Meaning and relevance. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2012. 382 p.
4. Online etymological dictionary. URL: https://www.etymonline.com (дата звернення 15.10.2021)
5. The American Heritage Dictionary. URL: http://ahdictionary.com/ (дата звернення 20.10.2021)
6. The Merriam-Webster Unabridged. URL: http://www.merriam-webster.com/dictionary (дата звернення 20.10.2021)
7. Magick as strategy in World War II. URL: https://www.reuters.com/article/us-warcollege-24jan2017-idINKBN1582G1 (дата звернення 20.06.2022)
8. Occult sciences and parapsychology. URL: https://www.nypl.org/node/5640 (дата звернення 20.06.2022)
9. The occult. URL: https://christianity.org.uk/article/the-occult (дата звернення 20.06.2022)

УДК 811.112.2'25:5.4:811.161.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.29

РЕАЛІЇ В ПОВІСТЯХ М.В. ГОГОЛЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

REALITIES IN THE STORIES OF M. V. GOGOL AND FEATURES OF THEIR REPRODUCTION IN GERMAN-LANGUAGE TRANSLATIONS

Хортюк Д.О.,
orcid.org/0000-0001-8747-3756
аспірантка кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Під час перекладу реалій або лексичних одиниць національного або історичного колориту, перед перекладачем постають дві основні проблеми: відсутність у перекладі еквіваленту та необхідність зберегти особливий національний або історичний колорит. Ця стаття аналізує способи відтворення реалій та локалізмів німецькою мовою в «українських» повістях «Вечера на хуторе близ Диканьки» М. В. Гоголя. Особлива увага приділяється вибору прийомів відтворення реалій у мові перекладу та труднощам, з якими зустрічається перекладач у процесі перекладу реалій. Адже кожна мова відображає особливості національної культури, історії, менталітету того народу, який нею розмовляє, а кожен художній твір створюється в рамках певної культури. Носіям інших мов елементи цієї культури можуть бути абсолютно незнайомими і незрозумілими. Тому текст потребує адаптування для того, щоб він став зрозумілим для читача перекладу. Отже, у даній роботі акцентується увага на тому, що твори М. В. Гоголя та їх головна специфіка полягає в історичному та національно-культурному компоненті. Відомо, що найяскравіше ця специфіка проявляється у відповідних мовних реаліях. Дослідження показало, що переклад реалій вимагає від перекладача не лише володіння певними стратегіями та прийомами правильного відтворення елементів, що мають національно-специфічний характер, а й знання та розуміння національного характеру, культури, традицій та історичних алюзій конкретного народу. Варто зазначити, що вибір кожної трансформації залежить від контексту, конкретної ситуації та від аудиторії, на яку розрахований переклад. Аналіз перекладів реалій – це не лише вивчення певних одиниць мови, а й детальне знайомство з культурою країни досліджуваної мови, тому наведений аналіз буде цікавим не лише студентам мовних спеціальностей, а й студентам-культурологам.

Ключові слова: реалії, локалізми, трансформації, адаптація, еквівалент, переклад.

Translating realities or lexical units of national or historical color, the translator faces two main problems: the lack of an equivalent in translation and the need to maintain a special national or historical color. This article analyzes ways to reproduce realities and localisms in German in the «Ukrainian» stories «Evenings on a Farm Near Dikanka» by Gogol. Particular attention is paid to the choice of techniques for reproducing realities in the language of translation and the difficulties encountered by the translator in the process of translating equivalent vocabulary. Because each language reflects the peculiarities of national culture, history, the mentality of the people who speak it, and each work of art is created within the framework of a certain culture. To speakers of other languages, elements of this culture may be completely unfamiliar and incomprehensible. Therefore, the text needs to be adapted in order for it to become clear to the reader of the translation. Consequently, this work emphasizes that Gogol's works and their main specifics are in the historical and national-cultural component. It is known that this specificity is most clearly manifested in the corresponding linguistic realities. The study showed that translating realities requires the translator not only to possess certain strategies and techniques for correctly reproducing elements that are nationally specific, but also to know and understand the national character, culture, traditions and historical allusions of a particular people. It should be noted that the choice of each transformation depends on the context, the specific situation and the audience for which the translation is designed. Analysis of translations of realities is not only the study of certain units of the language, but also a detailed acquaintance with the culture of the country of the studied language, so the analysis will be interesting not only to students of language specialties, but also to cultural students.

Key words: realities, localisms, transformations, adaptation, equivalent, translation.

Постановка проблеми. В сучасному світі існує безліч робіт, присвячених перекладу національного колориту творів М. В. Гоголя, зокрема, колориту світу Малоросії. Незважаючи на величезну кількість досліджень, присвячених творчості письменника, однозначної відповіді на питання як достовірно відтворити авторські реалії, інтенції та взагалі зберегти неповторний стиль Гоголя не існує. Гоголівська манера письма і її характеристика настільки ж загадкові, як і сама особистість письменника. Актуальність статті полягає в тому що вона доповнить загальну теоретичну картину досліджень перекладів реалій на різних мовних рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасному світі дослідженню перекладів творів М. В. Гоголя приділяється особлива увага. З'являються нові та перевидаються старі переклади, виходять монографії та збірники статей з думками критиків про творчість письменника. Ще в першій половині XIX століття творчість М. В. Гоголя була широко відома

за кордоном. Саме в цей період критики та літератори вперше заговорили про проблеми перекладу гоголівських текстів іноземними мовами (В. Г. Бєлінський, Ф. М. Достоєвський, М. Н. Катков, М. А. Мельгунов та інші). У ХХ столітті з'явилися праці (М. П. Алексєєв, С. Г. Ісаков, А. В. Михайлов, Д. М. Урнов та інші) щодо сприйняття творів Гоголя за межами України, аналізувалися переклади на мови Азії та Сходу (А. А. Іскоз-Долиніна, К. П. Мкртчян, Є. М. Пинус, Б. Л. Ріфтін та інші). В сьогочасних реаліях відводиться особливе місце вивченню перекладів М. В. Гоголя, підтвердженням цього є – постійні оприлюднення нових публікацій та досліджень щодо питання трансформації гоголівського тексту під час перекладу. Детальний аналіз особливостей мовних реалій, а також специфіки їх перекладу, представлений у роботах М. Л. Алексєєвої (2007), В. В. Кабакчі (2001), А. Є. Супрун (1958), Б. І. Рєпіна (1970) Г. Д. Томахіна (1981), Г. В. Шаткова (1952), Д. Ю. Цибіна (1988) та інших учених. Дослідники звертають увагу на проблеми якості перекладів, проблеми перекладів реалій, проблеми відтворення авторської інтенції, проблеми збереження національного колориту, проблеми ступеня адаптації тексту до звичок зарубіжних читачів, до традицій зарубіжної літератури.

В розвідці висвітлюються основні методи та прийоми за допомогою яких перекладач досягає адекватного перекладу реалій та локалізмів. Вперше дослідження проводиться саме на українських повістях М.В.Гоголя.

Постановка завдання. Мета дослідження провести порівняльний аналіз оригіналу та його перекладу німецькою мовою циклу повістей «Вечера на хуторе близ Диканьки» та виявити відмінності між авторською інтерпретацією повістей та її перекладацькою інтерпретацією М. Пфайффера. Це дозволить простежити смислові трансформації твору за допомогою яких він увійде до німецькомовної культури.

Виклад основного матеріалу. З моменту створення М. В. Гоголем циклу повістей «Вечера на хуторе близ Диканьки» в Німеччині вийшла велика кількість професійних та аматорських перекладів цих надзвичайних повістей. Їх поява обумовлювалася історичними, політичними, соціальними причинами, індивідуальністю самого перекладача. Всі ці фактори впливали і власне на зміст перекладів. Цілком очевидно, що вони досить різні як за якістю, так і за впливом на читача у той чи інший період часу [4, с. 68].

У процесі перекладу художніх текстів перед перекладачем постають численні труднощі – лексичні, граматичні та стилістичні. Серед лексичних проблем під час перекладу особливу складність становлять переклад одиниць, що відображають національні явища та реалії, та одиниці які характеризують певний часовий контекст. Для того щоб переклад вийшов вдалим перекладач має володіти не лише мовою оригіналу, а й мати фонові знання, володіти історичними фактами та бути добре обізнаним із культурою країни, яка описується або про яку йде мова у творі. Також не варто забувати, що інтерпретація під час перекладу передбачає співтворчість перекладача та автора оригінального твору, якщо така співтворчість буде недосягнута, може виникнути зовсім нове розуміння твору у мові перекладу.

В статті ми проаналізуємо стратегії перекладу реалій на основі німецькомовного варіанту циклу повістей М. В. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки»: переклад М. Пфайффера, виконаний в 1969 році.

Повість завжди була улюбленим жанром М. В. Гоголя, він створив три цикла повістей, один з яких «Вечера на хуторе близ Диканьки» дуже часто називають саме українськими повістями. Дійсно, в повістях автор дуже детально та яскраво описує національний характер побуту і звичаїв українського народу. Для досягнення своє цілі М. В. Гоголь використовує у своїх творах велику кількість реалій та локалізмів, завдяки яким і розкривається задум автора у відображенні національного і місцевого колориту. Більшість таких реалій були не зовсім зрозумілі навіть сучасникам Гоголя, не говорячи вже про сучасного читача, тому для таких лексичних одиниць має пояснення. Як стверджує відома дослідниця творчості Гоголя О. А. Волошина, Гоголь почав складати словник з «малоруськими виразами» та споконвічно українськими словами ще під час навчання в школі, а згодом він активно використовував свій словник в написанні своїх творів.

Мова М. В. Гоголя унікальна, у ній відображається багатство мови, національний характер, своєрідність і самобутність народного життя. Тому переклад гоголівських творів іноземними мовами, відтворення національного культурно-історичного фону оригіналу – надскладне завдання, що вимагає від перекладача високої майстерності. Белінський, Веселовський, Шенрок, Белий та інші дослідники гоголівських перекладів наголошують на значних труднощах пов'язаних з перекладом реалій [3, с.110]. Основними труднощами, які чекають перекладача при відтворенні реалій

іншою мовою, є відсутність у мові перекладу точної відповідності перекладної реалії через те, що носії цієї мови не мають референта, тобто, об'єкта, що позначається цією реалією, тому постає необхідність не лише передати предметне значення реалії, а й зберегти її національний та історичний колорит. Тому для точного перекладу реалій можна обрати лише два способи їх відтворення – транскрипція та переклад (контекстуальний, приблизний, описовий, калькування).

Під час перекладу на німецьку мову повістей М. В. Гоголя «Вечер накануне Ивана Купала», «Сорочинская ярмарка», «Ночь перед Рождеством», «Майская ночь, или Утопленница» перекладач М. Пфайффер використовує практично весь арсенал засобів та прийомів. Наприклад, для відтворення побутових реалій (назв предметів побуту, одягу, страв та напоїв) використовується: описовий переклад, гіперонімічний переклад, функціональна заміна та контекстуальний переклад. Багато реалії також передаються за допомогою транскрипції.

Далі розглянемо способи відтворення реалій на прикладах з текстів повістей. Найбільше труднощів викликав переклад німецькою мовою слова «кисель», яке зустрічалося в тексті оригіналу кілька разів і щоразу було відтворено по-новому. Варто заздалегідь наголосити, що для цієї реалії існує відповідний аналог в німецькій, а саме "der Kissel".

– «в балахоне из тонкого сукна, цвету застуженного картофельного киселя [5, с. 251]»;

– «in vornehmem Staubrock – feinstes Tuch, gelblichweiß wie abgestandener Kartoffelauflauf [10, с. 255]».

Якщо розглянути слово «Кисель» з точки зору семантики, то це драглиста страва (у старі часи) ферментованого вівсяного борошна. Тому можна зробити висновки, що переклад, який підібрав перекладач є не зовсім вдалими, адже "der Kartoffelbrei" (картофельне пюре). На нашу думку, в даному конкретному випадку було б доцільніше транслітерувати слово та додати до нього пояснення.

До невдалої функціональної заміни можна також віднести реалію «наймыт» (найнятий робітник) та її переклад "die Magd". Враховуючи історичні події в Україні, а саме кріпосне право, слуга та найнятий робітник це зовсім різні речі. Саме в цьому випадку був би вдалим описовий/пояснювальний переклад.

Описовий переклад одна з найбільш вживаних трансформацій, наприклад: реалія «чумаки» (обозні, що їздили в Крим за сіллю та рибою), в перекладі твору відтворюється як "eine endlose Kette von mit Salz und Fisch" або «ятка» (щось типу палатки чи шатру), перекладається як "Leinenzelten".

Іноді межу між гіперонімічним перекладом та функціональною заміною, коли перекладач замінює незнайому читачеві предмет чи поняття іншими, знайомими, досить складно встановити, як на прикладі реалії «паленицы» – "einfaches Brot та das Roggenbrot". Взагалі за семантикою «паленицы» – це білий хліб із білого борошна, який має круглу форму в той час як "das Roggenbrot" – це темний хліб із житнього борошна. Функціональна заміна "einfaches Brot" – також виглядає не досить вдалим варіантом, адже через різний менталітет країн німці мають зовсім інше сприйняття «простого» хлібу. На нашу думку, вдалим перекладу варіантом даної реалії була б транслітерація з уточненням або поясненням. Варто зауважити, що для перекладу однієї ж і тієї реалії перекладач надавав різні варіанти перекладу, проте жодна з них не є близькою до оригіналу.

Транскрипцію та транслітерацію ми можемо бачити при перекладі таких слів як «квас» – "der Kwaß" та «тройка» – "Troika". Переклад даних реалій дуже точний та вдалий.

Часткове калькування ми можемо спостерігати під час перекладу слова «сливянка» – "der Pflaumenwein" та "der Zwetschgenschnaps". Семантичне значення «сливянка» – наливка, яка настоялася на сливах. Переклад досить вдалий та зрозумілий для німецькомовного читача.

Локалізми, як і реалії, не мають однозначних еквівалентів в мові перекладу. Однак вони мають у літературній мові еквіваленти, які у свою чергу без особливих труднощів можуть бути перекладені іншою мовою у словниковому порядку, що можна спостерігати під час перекладу німецькою мовою повістей М. В. Гоголя, наприклад, «дивчина» перекладається як "das Mädchen", а «парень» як "der Junge", а «люлька» (трубка для куріння) як "die Pfeife".

Таким чином, при перекладі локалізмів основною складністю для перекладача, особливо не носія мови оригіналу, є визначення еквівалента локалізму в літературному каноні мови. Труднощі в розумінні деяких локалізмів можуть бути обумовлені тим, що деякі лексичні одиниці омонімічні іншим одиницям зі складу літературного варіанта мови і іноді важко розпізнати значення слова. Так, наприклад «люлька» за Академічним тлумачним словником, в Україні позначає трубку для куріння, тоді як у російській мові це і колиска для немовля, і поміст для підйому матеріалів [1, с. 235].

Проблеми з розумінням значення за відсутності пояснення можуть виникнути і з лексичною одиницею «комиссар», що за часів Гоголя означало «посадова особа, яка була відповідальна за збір податків, сільську поліцію, дороги» [1, с. 101], лексема була знайомою сучасникам автора, а сьогодні читачі, які знайомі з радянською історією, можуть сприйняти цю лексичну одиницю як таку, що означає представника комуністичної партії у військових частинах (кораблях), об'єднаннях збройних сил, який наділений командними повноваженнями», що, поза сумнівом, створить плутанину у сприйняття твору.

Однак, не завжди, у літературному зразку мови можна знайти однозначний еквівалент для локалізму, іноді пояснити його можна лише описово, наприклад, «покут» – «місце в кутку під іконами, яке вважалося найпочеснішим», німецькою мовою перекладач відтворює наведенний локалізм описово "Platz der Ehre".

Під час перекладів локалізмів іншою мовою у перекладача виникає менше труднощів, ніж при роботі з реаліями через наявність у локалізмів еквівалентів у літературному варіанті мови, що дають можливість словникового перекладу, однак інші способи, що застосовуються при перекладі реалій, можуть використовуватись перекладачами при відтворенні локалізмів.

Висновки. Отже, проведений аналіз показав, що досягнення адекватності під час перекладу реалій у тексті художнього твору є досить складним завданням. Це зумовлено, насамперед, відмінностями у концептуально-культурологічному та національно-історичному відношенні. Безсумнівно, перекладач має мати філологічну освіту, має володіти талантом, професійний перекладач повинен володіти інтралінгвістичними та екстралінгвістичними знаннями, повинен чудово знати обидва народи, обидві мови, всі деталі авторського стилю і методу, походження слів і словотвори. Проаналізувавши частотність вживання різних способів відтворення реалій під час перекладу німецькою мовою повістей М. В. Гоголя «Вечер накануне Ивана Купала», «Сорочинская ярмарка», «Ночь перед Рождеством», «Майская ночь, или Утопленница» можна стверджувати, що здебільшого перекладач вдається до функціональної заміни, транслітерування та описового перекладу. Аналіз способів перекладу реалій в «українських» повістях М. В. Гоголя дозволив виявити неописані раніше способи відтворення реалій іншою мовою, які можуть розглядатися або як самостійні прийоми, або як різновиди способу функціональної заміни, – заміна реалії іноземною мовою на іншу реалію іноземної мови, з яких-небудь причин краще відому читачам перекладу, або на реалію третьої мови, також знайому читачам. Ці реалії-замінники можуть бути як реаліями у повному розумінні, так і реаліями, запозиченими та сталими в мові перекладу. Отож, переклад має як свої переваги так і недоліки. На підставі виконаної нами роботи ми можемо зробити висновок, що поряд із відтворенням семантичного значення реалії існує також необхідність передати і її колорит, тобто національне та історичне забарвлення. Подальше дослідження може бути зосереджене на класифікації наступних груп реалій та способів їх перекладу, а також на зіставленні порівняльного аналізу не тільки російсько-німецьких текстів, а й російсько-англійських перекладів. Планується детальний розбір підгруп лексики таких як «Українізми» та «Народно-розмовна лексика».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови : веб-сайт. URL: http://sum.in.ua/s/komisar (дата звернення: 15.05.2022).

2. Алексеева М.Л. О влиянии вида реалий на выбор переводческих приемов. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена.* 2009. № 89. С. 184–191.

3. Белинский В.Г. О Гоголе : статьи, рецензии, письма / за ред. С. Машинского. Москва: Гослитиздат, 1949. 512 с.

4. Виноградов В.С. Перевод : общие и лексические вопросы. Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2006. 224 с.

5. Гоголь Н.В. Вечера на хуторе близ Диканьки. Харьков : Фолио, 2017. 376 с.

6. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. Львів : Видавництво при ЛНУ, 1989. 216 с.

7. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Москва : Высшая школа, 1989. 287 с.

8. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин ; за ред. В. Россельса. Москва: Международные отношения, 1980. 343 с.

9. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : веб-сайт. URL: http://slovarozhegova.ru/ (дата звернення: 05.05.2022).

10. Nikolai Gogol. Abende auf dem Weiler bei Dikanka. Erzählungen. Berlin (Ost) und Weimar : Aufbau-Verlag, 1968. 368 S.

УДК 811.111+811.161.2]'373.612.2:179.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.30

КОГНІТИВНА МЕТАФОРА СКРОМНОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ 20-21 СТОЛІТТЯ

CONCEPTUAL METAPHOR OF MODESTY IN ENGLISH AND UKRAINIAN DISCOURSE IN 20-21 CENTURY

Шастало В.О.,
orcid.org/0000-0001-5633-7946
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методики та практики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Байбекова Л.О.,
orcid.org/0000-0002-0752-2085
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри методики та практики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Герман Л.В.,
orcid.org/0000-0003-1006-6225
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри мовних дисциплін
Державного біотехнологічного університету

Стаття присвячена вивченню культурного регулятивного концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ в англійській та українській мовній картині світу. Лінгвістичні характеристики MODESTY/СКРОМНІСТЬ описані в науковій літературі здебільш у ракурсі лексичної семантики і концептології. Як презентаційній концепт MODESTY/СКРОМНІСТЬ характеризує самопрезентацію людини відповідно до вимог моралі певної лінгвокультурної спільноти і залежить від етнокультурної, історичної та релігійної специфіки. Метою роботи є визначення спільного і відмінного у концептуальних метафорах концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ в українській та англійській мовних картинах світу. Метафорична концептуалізація MODESTY/СКРОМНІСТЬ виступає об'єктом нашої розвідки, у якій послідовно виявляємо загальні концептуальні ознаки, що утворюють зону перехресного мапування, також моделюємо діапазон і спектр концептуальних метафор. MODESTY/СКРОМНІСТЬ є ознаковим концептом–регулятивом комунікативної поведінки, який профілюється в межах субдомену КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ, що входить до домену МОРАЛЬ. В межах когнітивної метафори, ми розглядаємо цей концепт в українському та англійському художньому дискурсі. В національних мовних корпусах MODESTY та СКРОМНІСТЬ виступають як референтом, так і корлятом, утворюючи спектр та діапазон когнітивної метафори. Діапазон метафор MODESTY утворюють корелятивні домени, маповані на референтний концепт MODESTY, профільований в домені МОРАЛЬ. Діапазон охоплює провідні домени: ЛЮДИНА, КОНТЕЙНЕР, АРТЕФАКТ, РЕЧОВИНА як в українському, так і в англійському дискурсі. Спектр метафор MODESTY охоплює кілька референтних доменів: ЛЮДИНА, ЇЖА, СУСПІЛЬСТВО. В англійській та українській мовних картинах світу спільні та відмінні риси MODESTY/СКРОМНІСТЬ пояснюється близькістю культур, моральних та релігійних норм та різницею мов.

Ключові слова: СКРОМНІСТЬ, англомовний, українськомовний, концептуальна метафора, мовна картина світу, дискурс.

The article focuses on the cultural regulatory concept of MODESTY/ СКРОМНІСТЬ in English and Ukrainian linguistic construals of the world. The linguistic properties of MODESTY are mainly described in terms of lexical semantics and in cognitive perspective. Being a presentational concept, MODESTY characterizes the person's self-presentation in accordance with the moral requirements of a certain linguistic and cultural community. Its constitutive features depend on ethnocultural, historical and religious issues. Our purpose in this paper is twofold. First, to identify the general conceptual features that form the cross-mapping area for cognitive metaphors of MODESTY in the two languages. Second, to define the range and scope of conceptual metaphors of MODESTY in corresponding linguistic construals of the world. MODESTY is an attributive regulatory concept of communicative behavior, which is profiled within the domain MORALITY, mainly, its subdomain COMMUNICATIVE BEHAVIOUR. In terms of cross-domain mapping and conceptual integration theory, we examine this concept lexicalized in English and Ukrainian. In national corpora of fiction, MODESTY and СКРОМНІСТЬ serve both a target and source domains thus forming the range and scope of conceptual metaphors. The sourse domains cross-mapped on the target domain MODESTY mostly comprise PERSON, OBJECT, CONTAINER, which are common for both English and Ukrainian but vary in frequency. MODESTY also serves a source domain for the target domains of PERSON, FOOD, SOCIETY. In English and Ukrainian linguistic construals of the world, the common and different properties of conceptual metaphors of MODESTY/ СКРОМНІСТЬ reveal proximity of cultures, moral and religious norms, and differences of languages.

Key words: MODESTY/СКРОМНІСТЬ, English, Ukrainian, conceptual metaphor, linguistic construal of the world, discourse.

Скромність належить до найбільш важливих складників системи цінностей різних лінгвокультурних спільнот світу поряд із вірністю, гідністю, честю, що визначають людину, її життєву позицію, особистісні якості і соціальну поведінку [2; 9]. При цьому йдеться не про протиставлення окремих етнічних систем цінностей, а радше про домінування певних цінностей в картинах світу окремих народів і їх закріплення у мовних картинах світу [2].

Наразі СКРОМНІСТЬ досліджують на матеріалі різних мов та культур (англійської, китайської, російської, української, калмицької тощо) [7; 15]. Лінгвістичні характеристики MODESTY/СКРОМНІСТЬ описані в науковій літературі здебільш у ракурсі лексичної семантики і концептології. Зокрема, MODESTY/СКРОМНІСТЬ відносять до презентаційних регулятивних лінгвокультурних концептів, які утворюють особливий клас ментальних одиниць, конститутивними ознаками якого є етичні норми демонстрації себе оточенню, збереження власного обличчя та обличчя співрозмовників [7, с.4]. Як презентаційній концепт MODESTY/СКРОМНІСТЬ характеризує самопрезентацію людини відповідно до вимог моралі певної лінгвокультурної спільноти і залежить від етнокультурної, історичної та релігійної специфіки [24].

Для концепту культури, яким є MODESTY/СКРОМНІСТЬ, більш важливим є образно-ціннісний складник, що засвідчує, як саме певна культура концептуалізує відповідне поняття. Дотепер образний складник концепту ще не отримав всебічного витлумачення; потребують визначення актуальні для науки порівняльні англо-українські характеристики, закорінені в англійській та українській мовних картинах світу.

Метою роботи є визначення спільного і відмінного у концептуальних метафорах концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ в українській та англійській мовних картиних світу. Метафорична концептуалізація MODESTY/СКРОМНІСТЬ виступає об'єктом нашої розвідки, у якій послідовно виявляємо загальні концептуальні ознаки, що утворюють зону перехресного мапування, та моделюємо діапазон і спектр концептуальних метафор. Результати наших попередніх студій [11; 13] дозволяють визначити MODESTY/СКРОМНІСТЬ як ознаковий концепт–регулятив комунікативної поведінки, який профілюється в межах субдомену КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ, що входить до домену МОРАЛЬ. При цьому домен розуміємо як зв'язну область концептуалізації, відносно якої можуть бути схарактеризовані семантичні одиниці [21, с. 488], та витлумачуємо домен як такий, що складається із / включає в себе одиниці нижчого рівня схематичності – концепти або фрейми [17; 23].

MODESTY/СКРОМНІСТЬ належить до числа абстракцій і вимагає залучення конкретних понять для свого осягнення, що відбувається у ході метафоричної номінації. Для осмислення одного референта у ході його метафоричної концептуалізації можна залучати декілька корелятів і навпаки. Відповідно, З. Ковечеш виділяє діапазон метафори (range of metaphor) – групу з декількох концептуальних корелятів, за допомогою яких осмислюють певний референт – ціль [18, с. 64] і спектр метафори (scope of metaphor) – наявність декількох референтів, які у ході перехресного мапування співвідносяться з одним концептуальним корелятом – джерелом метафори [18, с. 108].

У нашому дослідженні MODESTY/СКРОМНІСТЬ розглядаємо як соціально значущу культурну цінність, прояв моралі – одного з факторів формування етичної системи лінгвокультурної спільноти певної епохи в цілому і окремої особистості зокрема. У мовних картинах світу англійців і українців відомості про ознаки концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ широко представлені як прямими номінаціями (поняттєві ознаки), так і переносними, зокрема, концептуальними метафорами (образно-ціннісні ознаки), що акцентує важливість скромності для носіїв цих картин світу.

У сучасній когнітивній лінгвістиці метафорична концептуалізація закорінена у теорії концептуальної метафори [20; 18; 23] і специфікована у теорії перехресного мапування (cross-mapping) [19, с. 245], згідно з якою певні характеристики корелята проектуються на певні характеристики референта. Виявлені у цьому проектуванні спільні ознаки референта й корелята утворюють зону перехресного мапування [19, с. 245]. За Ж. Фоконьє [16, с. 1], у перехресному мапуванні бере участь лише певна частина ознак двох порівнюваних сутностей.

Корелятивні домени метафори не є випадково вибраними, це заздалегідь «узгоджені» лінгвокультурною спільнотою певні концептуальні відповідники референтів. Так, корелят MODESTY/СКРОМНІСТЬ регулярно співвідносять з окремими концептами у референтному домені ЛЮДИНА. У свою чергу, результатом перехресного мапування корелятивного і референтного доменів можуть бути різні метафори. Виникнення автономних концептуальних метафор, відоме як «розширення» [19, с. 60]), або розщеплення концеп-

туальної метафори, є результатом співвіднесення одного референтного концепту з різними поняттями корелятивної сфери. Зокрема, під час взаємодії елементів референтного домену МОРАЛЬ з корелятивним доменом ЛЮДИНА один референтний концепт MODESTY/СКРОМНІСТЬ здатен співвідноситися з корелятами ПОМІЧНИК, ПРОХАЧ, ЗРАДНИК, РЯТІВНИК, ОХОРОНЕЦЬ.

Матеріал нашого дослідження вилучено з англомовного та українськомовного художнього дискурсу, представленого творами англійських та українських авторів XX – XXI ст. за даними відповідних корпусів [6; 14].

За своєю природою концепт MODESTY/СКРОМНІСТЬ є лінгвокультурним концептом, тобто таким, що «…належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується у мові» [5, с. 9]. Культурний концепт належить до числа духовних цінностей [3, с. 17]; він характеризує цивілізаційний доробок людства і визначається як «складне багатовимірне колективне ментальне утворення, у якому виділяють понятєвий, ціннісний і образний складники» [5, с. 5]. Вони виявляють як подібність, так і суттєві відмінності англо- та українськомовного концептів MODESTY і СКРОМНІСТЬ.

Метафорична актуалізація концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ базується на тому, що метафора «заперечує приналежність об'єкта до того класу, до якого вона справді входить, і стверджує його приналежність до категорії, до якої його не можна віднести раціонально» [1, с. 14]. В англо- та українському художньому дискурсі варіюються як діапазон, так і спектр концептуальних метафор MODESTY/СКРОМНІСТЬ, що частково пояснюється різними системами моральних цінностей і норм у різних картинах світу.

Лексема *modesty* за даними компонентного аналізу постає ім'ям концепту в англійській мові. У її семантиці присутні ознаки скромної поведінки особи, яка: 1) не хоче привертати до себе уваги; 2) уникає говорити про свої здібності, якості; 3) в усьому дотримується скромності; 4) відчуває сором'язливість, збентеження щодо наготи, сексу; 5) не має наміру вихвалятися [7; 13]. Лексема *modest* «смирний і невимогливий до себе; той, хто не виставляє (себе), свою особистість наперед» [4], «стриманий у виявленні своїх достоїнств, заслуг, нехвастливий» [8] ('having moderate self-regard') увійшла до словникового складу англійської мови в 1560 р. [22]. У 1590 р. у складі її лексичного значення зафіксована нова сема «пристойний, порядний» ('not improper or lewd') спочатку стосовно до жінок, а з 1600–1610 рр. – стосовно одягу, вимог, потреб тощо [22].

Поняття MODESTY номінують лексеми поля «Modesty» [11] з мікрополями: «Humble» з розширеннями «Sheepish» (*bashful, constrained, diffident, meek)* та «Unpretentious» *(reserved, cautious, demure, detached, humble,* etc.); «Decent» з розширеннями «Unostentatious» (*decent, delicate, demure, discreet, etc.),* «Proper» *(becoming, chaste, coy, decorous, delicate, quiet, reserved, virtuous,* etc.) і «Demure» (*chaste, celibate, innocent, prudish, virgin*); «Moderate» з розширеннями «Minor» (*insufficient, low, lowly, mild, small,* etc.) та «Low» (значення соціального статусу/професійного рівня: *low(er)-class, simple, minor, moderate,* etc.).

Елементи мікрополів «Humble», «Decent» прямо номінують концепт, а елементи «Moderate» виходять за межі концепту MODESTY як моральної ознаки людини і формують корелятивну зону метафор для непрямих номінацій інших концептів.

За нашими даними, спектр метафор з корелятом MODESTY/СКРОМНІСТЬ містить референтні домени, що є суміжними з доменом МОРАЛЬ, але не належать до нього і об'єднані концептуальною ознакою кількості / помірності. Провідна ознака домену ПОМІРНІСТЬ походить від етимону імені концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ– *modest***.** У ролі референтних доменів для корелятивного концепту MODESTY/СКРОМНІСТЬ виступають: домен ЛЮДИНА (метафор-розширень) та домени АРТЕФАКТ, ЇЖА / НАПОЇ слугують референтами концептуальної метонімії з корелятом MODESTY/СКРОМНІСТЬ .

В англомовному дискурсі **діапазон** метафор MODESTY утворюють корелятивні домени, маповані на референтний концепт MODESTY, профільований в домені МОРАЛЬ. Як свідчить вибірка він охоплює провідні домени: ЛЮДИНА (найбільший ступінь метафоризації), КОНТЕЙНЕР, АРТЕФАКТ, РЕЧОВИНА, ПРИЧИНА, СМЕРТЬ.

Розщеплення зони перехресного мапування ЛЮДИНА на референт MODESTY утворює метафори з корелятивними субдоменами ВЛАДНА ПЕРСОНА і ДІЯЧ. У першому випадку це метафори MODESTY Є КЕРІВНИК, який має право забороняти (*forbid, wouldn't let, prevent from),* дозволяти *(permit)*, примушувати (*compel):*

Jone's modesty prevented him from speaking in public about the full extent of Crawford's praises (BNC).

У другому випадку, концепти – кореляти із субдомену ДІЯЧ утворюють метафори:

- MODESTY Є МИСЛИТЕЛЬ: *...its shyness, combined with its great ferocity when cornered, suggests that it would have been troublesome* (BNC).

MODESTY Є ПОМІЧНИК: *...shyness that makes you avoid social events may allow you more time and motivation to pursue your solitary goals* (BNC).

Під час мапування концептів з домену **АРТЕФАКТ** на концепт MODESTY висвітлюють такі «предметні» ознаки, як можливість бути перешкодою, щось закривати або приховувати тощо. У результаті утворюються відповідні метафори:

- MODESTY є ПЕРЕШКОДА (на шляху до успіху): *Louise Bowen asked some of the other conference speakers to cast modesty aside and reveal the reasons for their success.* (BNC)*;*

- MODESTY Є ПОКРОВ: *Modesty cloaks many talents* (BNC).

Перехресне мапування домену МОРАЛЬ з корелятивним доменом РОСЛИНА створює метафору MODESTY Є РОСЛИНА, бо має коріння: *This shyness can stem both from personality and lack of confidence* (BNC).

До онтологічних метафор належать MODESTY Є ПРИЧИНА (висвітлює витоки подій і станів – спричинення змін емоційного стану людини або здоров'я) та MODESTY Є КОНТЕЙНЕР, відповідно:

- скромність спричиняє провал, втрату розуму тощо: *Similarly, shyness is constantly invoked as a legitimate reason for failure to do something* (BNC);

- вона слугує вмістищем:*What can have occasioned this sudden lapse into modesty?* (BNC).

У наш час з'являються структурні метафори з негативним переосмисленням традиційної цінності цієї чесноти:

MODESTY Є СМЕРТЬ: *La! Sir Rowland, your modesty will be the death of you* (BNC).

В окремих випадках зафіксовано метафтонімічну концептуалізацію скромності, що пояснюється неможливістю чітко розрізнити метафору і метонімію на підставі понять подібності й суміжності. Прикладом є метафора MODESTY Є ПРИЧИНА (вона спричиняє емоції) на базі метонімії ПРОЯВ ЕМОЦІЇ (колір) ЗАМІСТЬ ЕМОЦІЯ:

...modesty not anger causes him to blush frequently. (BNC)

Спектр англомовних метафор MODESTY (корелятивний домен ПОМІРНІСТЬ), номінованих лексемами з мікрополя «Moderate» та його розширень «Minor», «Low», охоплює кілька референтних доменів: **ЛЮДИНА** (субдомени: ЗОВНІШНІСТЬ/ОДЯГ, ПОВЕДІНКА/ МАНЕРИ, РОЗУМОВІ ЗДІБНОСТІ/МУДРІСТЬ, НАДІЯ, СЕРЦЕ/ДУША, СУСПІЛЬНИЙ СТАТУС)**, ЕМОЦІЯ/ОЦІНКА, АРТЕФАКТ** та **ЇЖА/НАПОЇ**. Серед цих доменів найвищим за ступенем метафоризації є референтний домен ЛЮДИНА та його субдомени: референт ЗОВНІШНІСТЬ/ ОДЯГ ЛЮДИНИ (*quiet/blushing face, innocent eyes);* референт ПОВЕДІНКА/МАНЕРИ ЛЮДИНИ (*proper manner);* референт РОЗУМОВІ ЗДІБНОСТІ/МУДРІСТЬ (*low intelligence);* референт СУСПІЛЬНИЙ СТАТУС/ПРОФЕСІЯ (*the lowly born);* референт НАДІЯ/ВІРА (*simple faith);* референт СЕРЦЕ/ДУША(*pure, innocent heart)*.

Серед інших референтних доменів, на які маповано ознаки MODESTY (домен МОРАЛЬ), фіксуємо: домен ЕМОЦІЯ/ОЦІНКА втілений через кореляти *(delicate feeling, pure and holy love);* домен ЇЖА/НАПОЇ (*modest, simple, and scanty meal);* домен АРТЕФАКТ (*minor luxuries,a modest home, etc.)*.

В українській мові лексема *скромність/скромний* з'являється, у порівнянні з англійською, відносно пізно, вона, ймовірно, запозичена з російської мови, до якої ввійшла в 17 ст. у результаті запозичення з польської, де *sromny* від чеського *skrovny* – «скромний, помірний, незначний». Слов'янське *sromny* – похідне від основи *krom,* яка, у свою чергу, походить від давньоверхньонімецького *(h)rama* – «рама, межа», де і проявляється первісне значення слова «скромний» – «той, хто тримає себе в рамках, стриманий». Основною версією походження прикметника *скромний* є його утворення від *kroma* («край») за допомогою префікса **sъ-* з мотиваційною ознакою «той, хто тримає себе в рамках» [10; 12]. Лексема *скромність/скромний* є в багатьох слов'янських мовах, проте перенос значення саме від «той, хто обмежує себе, дотримується певних меж в поведінці» до власне «скромний, той, хто не виставляє себе або свої заслуги на показ» відбувся в польській мові, звідки лексема прийшла в українську через мову-посередник – російську.

Діапазон концептуальних метафор СКРОМНОСТІ в українському художньому дискурсі XX – XXI століть, заданий концептами з корелятивних доменів, що мапуються на референтний концепт СКРОМНІСТЬ, профільований у домені МОРАЛЬ, охоплює домени: **ЛЮДИНА**, **АРТЕФАКТ, КОНТЕЙНЕР, ВІЙНА, ЗВІР**.

Концепти корелятивного домену **ЛЮДИНА,** що має найбільшу кількість субдоменів, утворюють метафори:

- СКРОМНІСТЬ Є ДРУГ/КОМПАНЬЙОН: *Так, велич завжди ходить у парі зі скромністю,— промовив Владик (В. Гжицький)*

Інші випадки персоніфікації висвітлюють різнопланові здібності людини:

- СКРОМНІСТЬ ЗАСПОКОЮЄ/ВРАЖАЄ/ ПРИКРАШАЄ: *Така скромність двоюрідного брата заспокоїла фараона (І. Білик).*

Корелятивна ознака «людина, наділена владою» утворює метафоричні розширення:

- СКРОМНІСТЬ НЕ ДОЗВОЛЯЄ/ПРИМУШУЄ: *скромність і сувора чесність не дозволили командиру заявити...(О.Довженко).*

Номінація ознаки людини замість людини утворює метонімію: СКРОМНІСТЬ ЗАМІСТЬ ПЕРСОНИ: *Треба ж зайти до Скромності (І.Драч)*

Серед концептуальних метафор СКРОМНОСТІ у корелятивному домені **АРТЕФАКТ** поряд із позитивними ознаками концепту (ПРИКРАСА/ ОРІЄНТИР/ПОЧАТОК), зустрічається і негативна конотація, що пояснюється змінами життєвих орієнтирів у сучасному суспільстві:

- СКРОМНІСТЬ Є ПРИКРАСА/ОРІЄНТИР: *...саме на скромність та лагідну безпосередність протягом віків було орієнтоване чоловіче серце (Н. Околітенко).*

У порівнянні з вікторіанською добою [11] сучасна скромність вже менше цінується, ніж раніше, їй надають негативної конотації:

- СКРОМНІСТЬ Є ПАТОЛОГІЯ/ ПРИМІТИВНЕ ПОЧУТТЯ: Твоя СКРОМНІСТЬ – це вже патологія (Л. Костенко);

Онтологічні метафори СКРОМНОСТІ утворені мапуванням на цей концепт складників корелятивного домену **КОНТЕЙНЕР**:

-СКРОМНІСТЬ ЦЕ КОНТЕЙНЕР*: Тепер лауреатське звання всіх нас зрівняло, ... коли всі мої товариші розскочилися хто куди — той у свій інститут, той у дипломатію, а той у* скромність *я лишався самотою… (П.Загребельний)*

У перехресному мапуванні концептів з домену – кореляту **ВІЙНА** на референтний концепт СКРОМНІСТЬ формується метафора СКРОМНІСТЬ Є ВОЇН: *...Савочка щосили підкреслював свою войовничу скромність (П.Загребельний).*

У корелятивному домені **ЗВІР** аналізований концепт переосмислюється як хижа істота, що «заїдає» людину, не дає спокійно жити:

- метафора СКРОМНІСТЬ Є ХИЖАК: *Нашого молодого друга заїдає скромність. (П. Загребельний).*

В українськомовній картині світу **спектр** метафор з корелятом СКРОМНІСТЬ містить низку референтних доменів, що частково перетинаються з доменом МОРАЛЬ за ознакою недостатньої кількості/якості (домен ПОМІРНІСТЬ), а саме: домени **ЛЮДИНА** (субдомен ЗОВНІШНІСТЬ/ОДЯГ, ПРОФЕСІЯ/ДОСЯГНЕННЯ, ПОЧУТТЯ тощо), **АРТЕФАКТ, ЇЖА.** У референтному домені ЛЮДИНА два перші розширення є найбільш частотними; вони утворюють концептуальні метафори з корелятивними ознаками скромності: ЗОВНІШНІСТЬ/ОДЯГ (*скромний вид, скромне вбрання);* до референтного субдомену ПРОФЕСІЯ/ДОСЯГНЕННЯ у результаті перехресного мапування з корелятом СКРОМНІСТЬ апелюють ознаки «помірний, незначний» (*скромна вдача*, *скромні успіхи, скромна автобіографія, скромні можливості тощо);* референт ЛЮБОВ/ПОЧУТТЯ ЛЮДИНИ (*невеличкий, дуже скромний амурчик);*референтний домен ЇЖА у термінах СКРОМНОСТІ переосмислюється як «бідна, недостатня» (*скромна вечеря, дуже скромні харчі);* референтний домен АРТЕФАКТ номінують ознаки «скромний, невеликий, небагатий, позбавлений розкоші» (*скромний автомобіль, скромний будинок* тощо).

Одержані в нашій роботі дані свідчать, що в англомовній та українськомовній картинах світу метафорична концептуалізація MODESTY/ СКРОМНІСТЬ має спільні й відмінні риси. До перших належить домінування метафор персоніфікації MODESTY/СКРОМНІСТЬ Є ЖИВА ІСТОТА (КЕРІВНИК, ДРУГ, МИСЛИТЕЛЬ тощо) та метафор MODESTY/СКРОМНІСТЬ Є АРТЕФАКТ (ПРИКРАСА, ОРІЄНТИР, ПЕРЕШКОДА тощо) – результат перехресного мапування референта MODESTY/СКРОМНІСТЬ і елементів відповідного корелятивного домену. Відмінними ознаками є осмислення референта концептуальної метафори MODESTY через кореляти КОНТЕЙНЕР, ПРИЧИНА, РЕЧОВИНА, СМЕРТЬ, а СКРОМНІСТЬ – через кореляти ВІЙНА, КОНТЕЙНЕР, ЗВІР.

В англійській та українській мовних картинах світу MODESTY/СКРОМНІСТЬ виступає корелятом метафоричного осмислення інших понять. В обох картинах світу цей концепт є способом апелювання до ЛЮДИНИ (її ЗОВНІШНОСТІ, ОДЯГУ, ПОВЕДІНКИ, РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ, ДУШІ, ПОЧУТТІВ, її СОЦІАЛЬНОГО СТАНУ, ПРОФЕСІЙНИХ ДОСЯГНЕНЬ), та до ЇЖІ, що пояснюється аксіологічною природою скромності; а їх різниця в англомовній та українськомовній картинах світу здебільшого виявляється у різній частотності вживань.

У цілому, наведені дані свідчать, що у двох порівнюваних мовних картинах світу діапазон і спектр концептуальних метафор MODESTY/ СКРОМНІСТЬ мають різні вектори: близькі за своїми провідними змістовими ознаками, вони суттєво варіюють за кількісними показниками вживання. Ця особливість є більш помітною для

діапазону порівняно зі спектром метафор, що пояснюється як важливою роллю етичної чесноти скромності в цих картинах світу, їх культурно-релігійною близькістю, так і загальними принципами метафоричної концептуалізації абстрактних понять у термінах більш конкретних.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні мовної і культурної специфіки концептуальних метафор різних культурних концептів в англійській, українській, польській, російській та інших мовних картинах світу у міжкультурному та історичному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*. 1990. С. 5–33.
2. Бартминьский Е. *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*. 2005. 235 с.
3. Воркачев С.Г. *Счастье как лингвокультурный концепт*. 2004. 236 с.
4. Даль В. И. *Толковый словарь В. Даля* ON-LINE. В: http://vidahl.agava.ru/. [доступ: 22 III 2019].
5. Карасик В.И. *Лингвокультурная концептология.* 2009. 116 с.
6. КУМ. *Корпус української мови*. Лінгвістичний портал. В: URL: http://www.mova.info/corpus2.aspx?tid=11996 [доступ: 14 VII 2020].
7. Мушаева О. К. *Презентационные регулятивные концепты в калмыцкой, русской и английской лингвокультурах*: автореф. дисс. .. канд. филол. наук. 2008. 20 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 1990. 921 с.
9. Потехина Е. Система ценностей старообрядцев-беспоповцев в исторической ретроспективе. *Przegląd Wschodnioeuropejski.* 2017. №2. С. 417-427.
10. Семенов А.В. *Этимологический словарь русского языка*. В: URL: http://evartist.narod.ru/text15/001.htm.
11. Турченко (Шастало) В.О. *Когнітивно-комунікативні характеристики концепту СКРОМНІСТЬ/ MODESTY в англомовному дискурсі XIV–XXI століть:* дис. канд. філол. наук. 2014. 233 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. 1986. 573 с.
13. Шевченко И.С. Дискурсообразующие концепты викторианства: СКРОМНОСТЬ vs ХАНЖЕСТВО. *Когниция, коммуникация, дискурс.*[доступ 14.10.2019: URL: http://sites.google. com/site/cognitiondiscourse].
14. BNC. *British National Corpus*. Retrieved August 2020 URL: http://corpus.byu.edu/bnc/
15. Hu X. A cross-cultural examination on global orientations and moral foundations. *PsyCh Journal*. 2019. № 9(1). С. 108-117. Retrieved December 2019 URL: https://doi.org/10.1002/pchj.315.
16. Fauconnier G. *Mappings in Thought and Language*. 1997. 205 p.
17. Kövecses Z.. Levels of Metaphor. *Cognitive Linguistics*ю 2017. № 28(2), P. 321–47.
18. Kovecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2002. 375 p.
19. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. 1993. P. 202–252.
20. Lakoff G. *Metaphors We Live By*. 1980. 242 p.
21. Langacker R. *Foundations of cognitive grammar*. 1987. 516 p.
22. OED. *Online Etymology Dictionary*. Retrieved May 2020 URL: http://www. etymonline.com.
23. Sullivan K. *Frames and constructions in metaphoric language*. 2013. 210 p.
24. Williams A. *A Brief History of Modesty*. Retrieved October 2020 URL: https://doi.org/10.4000/1718.399.

УДК 811.111’42-11+004.774.6БЛОГ
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.31

СОЦІОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА ПОЗИЦІЮВАЛЬНИХ ПРАКТИК В АНГЛОМОВНОМУАВТОРСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-БЛОЗІ

THE SOCIO-COGNITIVE PECULIARITIES OF STANCETAKING PRACTICES IN THE ENGLISH-LANGUAGE PERSONAL INTERNET BLOG

Шкамарда О.А.,
orcid.org/0000-0003-2531-6442
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри англійської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню соціокогнітивної природи процесу позиціювання суб’єкта дискурсивної діяльності в англомовному персональному блозі. Увагу приділено трактуванню ключових понять наукової праці, а саме: «суб’єкт дискурсивної діяльності», «позиціювання», «позиція суб’єкта дискурсивної діяльності (станс)», «модель інтеракції в авторському блозі».

Установлено, що суб’єкт дискурсивної діяльності – це феномен конструктивістської природи, який / яка не існує поза дискурсом, а народжується і трансформується у кожному новому акті взаємодії з іншими суб’єктами та навколишнім світом. Особливості такої взаємодії відображені у процесі позиціювання – комплексній дії, результатом якої є позиція суб’єкта дискурсивної діяльності, станс, що трактуємо як індивідуально-соціальний конструкт, у якому відображено особистісні (неповторні) та суспільні характеристики мовця / автора письмових повідомлень як представника певної соціолінгвістичної та етнокультурної спільноти.

З метою глибинного осягнення специфіки позиціювальних практик в авторському блозі побудовано модель комунікативного процесу у вищезазначеному веб-ресурсі – ментальну репрезентацію реальної інтеракційної взаємодії в дискурсі блогу. Сконструйована модель уможливила опис сценарію міжособистісної взаємодії в персональному блозі, а також виокремлення суб’єктів цієї взаємодії.

Зазначено, що в особистому блозі позиціювальні практики відбуваються між а) суб’єктом-автором – власником блогу та ініціатором інтеракції і б) суб’єктом-читачем – будь-яким відвідувачем, який прочитав авторський пост і залишив свій коментар до нього. Установлено, що певні блогери, створюючи власний ресурс, надають можливість коментування їхніх дописів лише зареєстрованим читачам, інші – відкривають доступ як підписаним на їхню сторінку особам, так і стороннім відвідувачам. Відтак суб’єктів-читачів диференційовано як а) суб’єктів-підписників – зареєстрованих у певному блозі коментаторів авторських повідомлень та б) суб’єктів-гостей – анонімних коментаторів дописів блогера.

На основі аналізу ілюстративного матеріалу, прослідковано можливі режими інтеракції в персональному блозі та описано сценарій практик суб’єктного позиціювання.

Ключові слова: суб’єкт дискурсивної діяльності, позиціювання, позиція суб’єкта дискурсивної діяльності, станс, модель інтеракції в авторському блозі, суб’єкт-автор, суб’єкт-підписник, суб’єкт-гість.

The article is dedicated to the study of the socio-cognitive nature of the process of stancetaking in the English-language personal blog. The research focuses on the interpretation of its key terms, namely: “subject of discursive interaction”, “positioning”, «position of the subject of discursive interaction (stance)”, “model of interaction on the author’s blog”.

It has been established that the subject of discursive interaction is a constructivist phenomenon that does not exist outside discourse, but is born and modified in each new act of communication with other subjects and the surrounding world. The peculiarities of such communication are reflected in the process of stancetaking, which is defined as a complex action that results in a stance. The latter is the discursive position of a stance-taker revealing personal (unique, individual) and social (common, collective) characteristics of the speaker / author of a written message as a representative of certain sociolinguistic and ethnolinguistic communities.

The model of a communicative process on the author’s blog has been built in order to delve into the specifics of stancetaking in the above-mentioned web resource. It is defined as a mental representation of a real interaction in the discourse of the blog. The constructed model enabled both the description of the interaction scenario on a personal blog and differentiation of the subjects of this interaction (stance-takers).

It has been noted that stancetaking on a personal blog occurs between a) the subject-as-author – the owner of the blog and the initiator of the interaction, and b) the subject-as-reader – any visitor who has read the author’s post and left a comment on it. It has been established that certain bloggers, creating their own resource, provide the possibility of commenting on their posts only to the registered users, while others open access both to their subscribers and to anonymous visitors. Therefore, subjects-as-readers are differentiated as a) subjects-as-subscribers – registered on a certain blog commenters of the author’s messages and b) subjects-as-guests – anonymous commenters of the blogger’s posts.

Based on the analysis of the factual material, the possible modes of interaction and the scenario of stancetaking practices on a personal blog have been traced and described in the article.

Key words: subject of discursive interaction, stancetaking, position of the subject of discursive interaction, stance, model of interaction on the author’s blog, subject-as-author, subject-as-subscriber, subject-as-guest.

Постановка проблеми. Потужний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приніс фундаментальні зміни в усі сфери суспільного життя. Виникнення і глобальне поширення всесвітньої мережі «Інтернет» сприяли появі нової реальності – віртуальної, під впливом якої трансформується не лише соціокультурна площина буття, а і сама людина – суб'єкт смислотворення. Відтак масова диджиталізація не лише продовжила, а і спричинила новий еволюційний процес людського виду *Homo sapiens* (людина розумна): від *Homo literalis* (людина епохи винайдення писемності), *Homo typographicus* (людина епохи відкриття друкарства) до *Homo informaticus* (людина епохи винайдення цифрових обчислювальних машин) та *Homo interneticus* [18] (людина епохи віртуальної мережі «Інтернет»).

Таким чином, мережева культура сприяла появі нового еволюційного виду – суб'єкта дискурсивної взаємодії у віртуальному світі, для якого / якої втрата інтернет-зв'язку не лише ускладнює, більше того – унеможливлює його / її ефективне функціонування в різних сферах свого життя: особистій, соціальній, професійній тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, у час, коли людство не лише стало свідком масштабних глобалізаційних процесів, а й живе у період численних соціокультурних змін і геополітичних ризиків та загроз, науковці сфокусувалися на дослідженні особистісної ідентичності. Крім того, актуальним об'єктом наукових пошуків залишаються і процес позиціювання та його результат – станс, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності (далі позиція СДД), аналіз яких уможливлює розкриття особливостей конструювання ідентичності індивіда у процесі міжособистісної взаємодії.

Так, зокрема, дослідники у своїх доробках вивчають поняття «позиції суб'єкта дискурсивної діяльності» (або суб'єктної позиції) [1; 4; 5; 7; 8; 9; 15] і позиціювання [4; 5; 6; 13; 15], аналізують лексичні та граматичні засоби маркування суб'єктних позицій [6; 17], інтеракційну природу позиціювання [1; 4; 5; 7; 8; 9; 13; 15], гендерні [14], соціальні [12] та соціокогнітивні [4; 5] аспекти стансу тощо.

Безумовно, дослідження особливостей перебігу позиціювальних практик у мережі «Інтернет», а саме в одному з найпопулярніших ресурсів – авторському блозі [10], є актуальним та логічно доповнює перелічені вище наукові досягнення, адже дозволяє створити цілісну картину процесів само- та взаємоідентифікації особистості, які сьогодні відбуваються одночасно у двох площинах – реальній та віртуальній.

Постановка завдання. Представлена стаття покликана змоделювати позиціювальну діяльність в англомовному авторському інтернет-блозі, розкрити її соціокогнітивну природу та виокремити основні типи суб'єктів дискурсивної діяльності (далі СДД) в зазначеному вище віртуальному ресурсі.

Виклад основного матеріалу. Одне із центральних місць у царині постмодерністських теорій займає поняття СДД, який / яка, за своєю сутністю, є «продуктом комунікації» [2, с. 122],

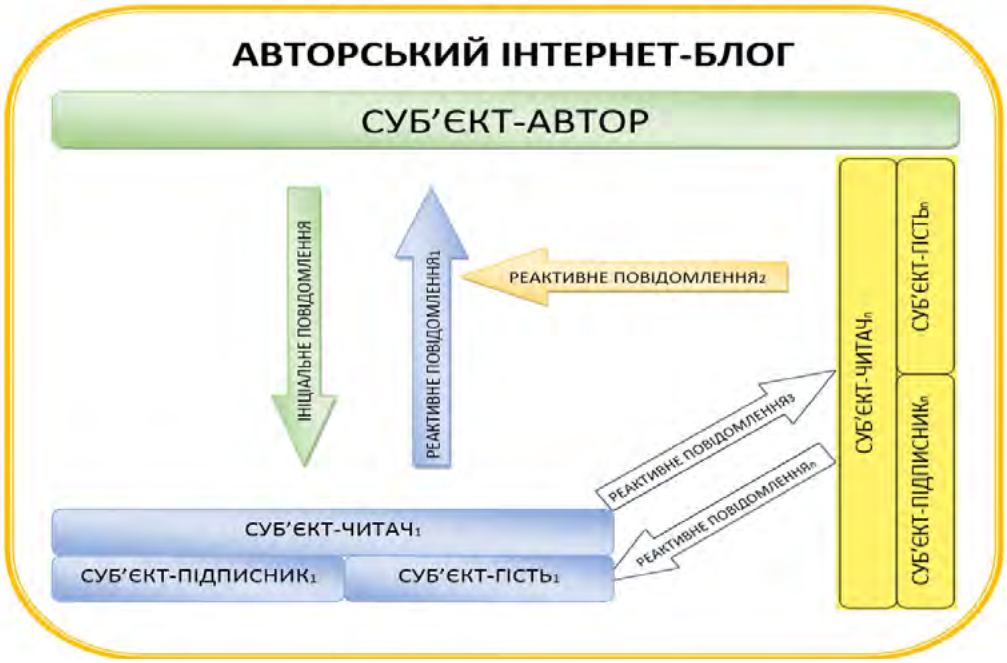

Рис. 1. Модель комунікативної взаємодії в особистому інтернет-блозі

динамічним конструктом, що самостворюється, вибудовується і трансформується у кожному новому акті взаємодії з навколишнім світом. Особливості такої взаємодії віддзеркалено у процесі позиціювання – комплексній інтеракційній дії, що може відбуватися як у мережі, так і в форматі офлайн, за допомогою якої індивіди формують свої ідентичності.

Для того, щоб повністю розкрити особливості процесу позиціювання та схарактеризувати СДД в блогосфері необхідно, насамперед, відтворити модель комунікації у згаданому вище веб-ресурсі, яка дозволить пояснити структуру комунікативного процесу, його складові елементи та взаємозв'язок між ними (рис. 1).

Так, на рис. 1 відображено модель комунікативного процесу в особистому інтернет-блозі, яку, опираючись на здобутки когнітивного моделювання [16], трактуємо як «специфічний об'єкт, створений з метою отримання й (або) збереження інформації, який відображає ті властивості, характеристики та зв'язки об'єкта-оригінала, що виявляються істотно-важливими для виконання завдання, поставленого перед суб'єктом» [3, с. 44]. У зв'язку з цим, розуміємо представлену модель як, свого роду, скрипт – «ментальну репрезентацію» [5, с. 95] реальної інтеракційної взаємодії в дискурсі блогу. Детально розглянемо вибудувану модель.

Масштабне і динамічне проникнення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності людини значною мірою відобразилося на її соціальних орієнтаціях. Так, технологічно, авторський / персональний / особистий блог – це соціальна структура, до складу якої входить сам блогер – автор дописів та читачі його повідомлень. Крім того, вищеподана модель відображає усі можливі взаємозв'язки між учасниками комунікації в блогосфері.

Таким чином, підходимо до важливого для нашої наукової розвідки висновку, що інтеракція у віртуальному середовищі персонального блогу змінює людину як суб'єкта дискурсивної діяльності в реальному світі і, як наслідок, творить своїх «особливих» суб'єктів, мовленнєва поведінка яких зумовлена їхніми ролями та функціями в просторі «по той бік екрану». Відтак проведений аналіз комунікації в блогах уможливлює виокремлення наступних типів суб'єктів блог-дискурсу: а) суб'єкт-автор та б) суб'єкт-читач.

Реальний світ сьогодні, свого роду, конкурує з віртуальним, що з кожним днем здобуває собі все більше і більше прихильників, які стають активними користувачами усіх благ, що він пропонує. Так, блоги відкривають перед особистістю нові можливості:

- бути собою, знайти однодумців, відкритися та стати активним творцем сучасності;
- «покращити» себе чи навіть більше – «створити» себе і наважитися розповісти про те, що в умовах реальної комунікації неможливо озвучити;
- приховати свою особистість та безперешкодно розповісти про усе важливе чи наболіле.

Саме ці унікальні можливості приваблюють користувачів у середовище блогосфери і спонукають їх ставати авторами блогів – новими агентами процесів смислотворення. Людина, котра створює власний блог, називається модератором чи адміністратором, особою, яка має необмежені права, публікує дописи, дискутує з читачами та слідкує за дотриманням порядку у створеному ним / нею веб-ресурсі. Саме ця особа, продукуючи власні повідомлення в онлайн-просторі, перетворюється на суб'єкта блог-дискурсу, якого надалі називатимемо релевантним для нашої праці терміном – ***суб'єкт-автор (СА)***.

Оскільки інтернет-блоги інколи називають електронними особистими щоденниками, вважаємо за необхідність зазначити ключову відмінну рису перших – націленість на аудиторію, тобто блог, на відміну від щоденника, пишеться для того, щоб його прочитали інші. У зв'язку з цим, у дискурсі блогосфери з'являється ще один суб'єкт – суб'єкт-читач, інакше кажучи, будь-який відвідувач, який прочитав авторський пост і залишив свій коментар до нього.

Для чіткої диференціації учасників комунікації в блозі, варто зауважити, що певні блогери, створюючи власний ресурс, надають можливість коментування їхніх дописів лише зареєстрованим читачам (для прикладу, звернімо увагу на встановлені правила у блозі американської акторки Джейн Фонди: **(1)** *«You must be logged in to post a comment»* (Вам необхідно ввійти в систему (тобто бути зареєстрованим), щоб опублікувати коментар) [11]), інші – відкривають доступ як підписаним на їхню сторінку особам, так і стороннім відвідувачам. У зв'язку з цим диференціюємо суб'єктів-читачів як ***суб'єкта-підписника (СП)*** (від англ. *subscribe* – підписатися, зареєструватися) та ***суб'єкта-гостя (СГ)*** (від англ. *guest* – гість, відвідувач), якому, якщо він /вона не бажає відкривати свою особистість, автоматично присвоюється ім'я *«anonymous user»* або *«guest»*. Отже, у процесі блогінгу взаємодія можлива між трьома суб'єктами (див. рис 1): суб'єктом-автором, суб'єктом-підписником та суб'єктом-гостем.

Комунікація у персональному блозі відбувається за наступним сценарієм (див. рис. 1): СА, який є ініціатором дискусії, надсилає ініціальне повідомлення (ІП) потенційному читачу – $СП_1$ / $СГ_1$, який /яка реагує на допис надсилаючи СА реактивне повідомлення ($РП_1$) – коментар. На цьому етапі дискусія може продовжуватися в такому режимі безліч разів, або ж завершитися. Крім того, як показує створена нами модель, події можуть мати і інший розвиток:

етап 1: СА → ІП →$СП_1$ / $СГ_1$;

етап 2: $СП_1$ / $СГ_1$→$РП_1$→ СА, куди втручається інший $СП_n$ / $СГ_n$, який реагує на коментар ($РП_1$) $СП_1$ / $СГ_1$ та розпочинає з ним / нею дискусію, надсилаючи $РП_1$ – комунікація завершується або ж продовжується, коли $СП_1$ / $СГ_1$ надсилає у відповідь $РП_n$. У такому режимі інтеракція може продовжуватися безліч разів, коли до обговорення приєднуються усе нові і нові суб'єкти дискурсивної діяльності у блогопросторі. Проілюструємо представлену модель та сценарій розвитку подій у ній на прикладі, вилученому із особистого блогу відомої акторки, активістки, засновниці благодійних фондів Джейн Фонди.

(2) (СА) *Jane Fonda* → (ІП): *Answering attacks on my credibility as a philanthropist. I'm not in the habit of responding to erroneous attacks and slander aimed my way but, when someone accuses me of being a hypocrite with regards to my financial support of organizations and causes I believe in, I feel compelled to answer back. <…> Last week a website called The Smoking Gun said that one of my foundations didn't donate any money <…>. They neglected to mention that I have actually contributed over $2.7 million during this 5 year period <…>. It is a shame that «News» outlets chose to report on a fraction of this without checking their facts and telling the whole story. I will continue to support the various causes that I believe in as much as I can. And I hope that these outlets will do their part to give a platform to these causes, instead of sharing information that's incomplete, inaccurate, or misleading.*

Comments:

($СП_1$) *SusanK.* → ($РП_1$): *Jane, anyone who has read your blog/Facebook/twitter entries can clearly see your unwavering commitment to the causes close to your heart. I have always greatly respected you because of just this. Obviously this «Smoking Gun» is not a responsible news source. Sounds more like a National Inquirer type thing. Definitely not worth my reading time.*

($СП_1$) *Matthew Hawn* → ($РП_1$): *SusanK, you are right, I am also deeply disappointed in The Smoking Gun. I've been a fan of Jane for ages <…>. She truly is an inspiration!*

($СП_1$) *SusanK* → ($РП_3$): *Yeah, it's true, Jane is an inspiration for women all over the world* [11]*!*

Таким чином, як показує ілюстративний фрагмент, СА Джейн Фонда розпочинає дискусію у власному блозі, опубліковуючи ІП під назвою «*Answering attacks on my credibility as a philanthropist*» (Відповідь-реакція на закиди щодо неправдивості мого філантропізму), у якому авторка конструює свій афективний станс «обурення», спричинений звинуваченнями, які оприлюднив у мережі веб-сайт під назвою *«The Smoking Gun»* щодо відсутності пожертв від її благодійного фонду. Блогерка наголошує, що не має звички писати виправдання на зведений наклеп (*I'm not in the habit of responding to erroneous attacks and slander aimed my way*), але цього разу просто змушена, оскільки звинувачення в лицемірстві є безпідставними, адже вона та її благодійні організації за зазначений період часу пожертвували чималу суму *(I have actually contributed over $2.7 million during this 5 year period)* та збираються продовжувати свою місію допомоги і надалі, незважаючи ні на що, тим паче на недостовірну інформацію *(information that's incomplete, inaccurate, or misleading)*. Очевидно, що пост опублікований акторкою не лише з метою вираження свого емоційно-оцінного стансу, а і з метою надання справі розголосу. Авторка досягає своєї цілі, адже на оприлюднений допис реагують читачі її блогу, що відображено у частині «Коментарі».

Так, дискусія продовжує розвиватися, коли $СП_1$ *SusanK.* пише $РП_1$ – коментар, у якому користувачка конструює свій епістемічний станс «солідарності» з СА. У наданому повідомленні $СП_1$ чітко прослідковуємо переконаність підписниці в істинності своєї позиції, оскільки авторка обирає відповідні мовленнєві ресурси для оформлення своєї думки, а саме – бустери *«clearly»* (чітко, беззаперечно) *«obviously»* (очевидно, безсумнівно) *«definitely»* (точно, дійсно), які, слідом за відомим англійським лінгвістом К. Хайландом, трактуємо як інтерактивні засоби, що використовуються автором письмового або усного повідомлення для вираження упевненості у власному судженні [9]. Крім того, у коментарі $СП_1$ вибудувано її евалюативний станс «несхвалення» надання недостовірної інформації про Джейн Фонду вищезгаданим сайтом: *«Obviously this «Smoking Gun» is not a responsible news source <…> Definitely not worth my reading time»*, чим виражає підтримку СА та схвалення її діяльності.

Коментар $СП_1$ ініціює відповідь-реакцію ($РП_1$) $СП_1$ *(Matthew Hawn)*, який узгоджує свої позиції

з позиціями $СП_1$ та маркує станс «солідарності» з попередньою коментаторкою за допомогою звертання до неї *(«SusanK, you are right»)* та сполучника *«also»* (також), який, водночас, слугує маркером негативної евалюації сайту *«The Smoking Gun»*. До того ж, $СП_1$ конструює оцінний станс «схвалення роботи Джейн Фонди»: *«She truly is an inspiration!»*.

На цьому етапі дискусія не зупиняється, оскільки $СП_1$ опубліковує $РП_3$ як відповідь на $РП_2$. На наступному етапі $СП_1$ узгоджує свою оцінну позицію «схвалення СА» з аналогічним станом $СП_2$ за допомогою вигуку-згоди «*yeah*», та повтору позитивної характеристики СА, яку зробив $СП_2$ у своєму коментарі: *«Jane is an inspiration…»*. На цьому комунікація між СА та $СП_1$, $СП_1$ та $СП_2$ закінчується.

Висновки. Отже, віртуальний світ сьогодні відіграє важливу роль у житті кожної людини, оскільки не лише слугує джерелом інформації, а й дозволяє кожному стати її активним творцем, позиціюючи себе на онлайн-просторах, конструюючи свої станси та формуючи свою ідентичність. Авторський інтернет-блог, як один із найпопулярніших ресурсів серед користувачів мережі, надає особистості необмежені можливості для конструювання власних суб'єктних позицій, а відтак і для активної участі у житті соціуму. Створена нами модель комунікації в блогосфері уможливлює розкриття специфіки позиціювальних практик у соціокогнітивному аспекті. Теоретичні здобутки підкріплені опрацьованим ілюстративним матеріалом, який підтверджує змодельований сценарій перебігу інтеракції в персональному блозі, що відбувається між суб'єктом-автором, суб'єктом-підписником та / або суб'єктом-гостем у таких режимах: 1) СА ↔ $СП_1$ / $СГ_1$; 2) СА ↔ $СП_1$ / $СГ_1$ ↔ $СП_n$ / $СГ_n$.

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз стансів, які конструюють суб'єкти дискурсивної діяльності у процесі позиціювання в авторських інтернет-блогах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морозова О. І. Stance: позиція суб'єкта дискурсивної діяльності. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Сер. «Філологія». Київ, 2011. Т. 14. № 1. С. 87–93.
2. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
3. Неуймин Я. Г. Моделі в науці та техніці. Львів : Наука, 1984. 189 с.
4. Ущина В. А. Позиціювання суб'єкта в сучасному англомовному дискурсі ризику : дис. … д-ра. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2016. 500 с.
5. Ущина В. А. Позиціонування суб'єкта в англомовному дискурсі ризику: соціокогнітивний аспект : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 380 с.
6. Biber D., Finegan E. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. Text 9. 1989. Vol. 9. Issue 1. P. 93–124.
7. Du Bois J. The Stance Triangle : Stancetaking in Discourse / ed. by R. Englebretson. Amsterdam : John Benjamins, 2007. P. 139–182.
8. Englebretson R. Stancetaking in Discourse: An Introduction. *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction* ; ed. by R. Englebretson. Amsterdam : John Benjamins, 2007. P. 1–25.
9. Hyland K. Stance and Engagement: a Model of Interaction in Academic Discourse. *Discourse Studies*. 2005. No 7. P. 173–192.
10. Internet Live Stats. URL: https://www.internetlivestats.com/ (дата звернення 12.05.2022).
11. Jane Fonda's Blog URL: https://www.janefonda.com/blog/ (дата звернення: 7.04.2022).
12. Jaffe A. Introduction : The Sociolinguistics of Stance : Stance: Sociolinguistic Perspectives. Oxford : OUP, 2009. P. 3–28.
13. Kärkkäinen E. Epistemic Stance in English Conversation: A Description of Its Interactional Functions, with a Focus on I Think. Amsterdam : John Benjamins, 2003. 209 p.
14. Kiesling S. F. Masculine stances and the linguistics of affect: on masculine ease. Norma, 2018. № 13:3-4, P. 191–212. doi : 10.1080/18902138.2018.1431756
15. Kiesling F. S. Style as Stance : Stance: Sociolinguistic Perspectives. / ed. by A. Jaffe. Oxford : OUP, 2009. P. 171–194.
16. Lakoff G., Kövesces Z. Cognitive model of anger inherent in American English. *Cultural models in language and thought*. 1987. P. 195–221.
17. Larsson T. Grammatical stance marking across registers. *Register Studies* 1:2, 2019. P. 243–268.
18. Wojciech Walat. Functional Illiteracy of Homo Interneticus – Result of apparent education. Inovace a technologie ve vzdělávání. 2020. No 1. URL: https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/42146/1/Walat.pdf (дата звернення: 12.04.2022).

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'255.4(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.32

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ П'ЄС ШЕКСПІРА У СВІТЛІ ВАЛОРАТИВНОЇ КОГНІТИВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

STRATEGIES AND TACTICS OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS IN THE LIGHT OF VALORATIVE COGNITIVE VARIANCE

Бойко Я.В.,
orcid.org/0000-0002-0074-5665
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У запропонованій розвідці обґрунтовуються перекладацькі стратегії і тактики, що є ефективними в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору для досягнення валоративної когнітивної варіантності одиниць оригіналу й одиниць перекладу з позицій фреймової семантики. Матеріалом дослідження слугували мовні і мовленнєві засоби образності, експресивності, емотивності й оцінки, які виокремлено із трагедій У. Шекспіра "King Lear" (1605) та "Romeo and Juliet" (1594) та їх українських ретрансляцій, авторами яких є П. Куліш (1880, 1901), М. Рильський (1941), В. Барка (1969), І. Стешенко (1952), Ю. Андрухович (2016). У статті обґрунтовано феномен валоративності, зокрема валоративної варіантності одиниць оригіналу й одиниць перекладу як результату когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. У роботі продемонстровано валоративний когнітивний варіант концептуального змісту оригіналу у перекладі, який встановлюється шляхом фреймового мапування, у світлі фреймової семантики. Виявлено, що нерівноцінне аксіологічне забарвлення одиниць оригіналу й одиниць перекладу (послаблення / посилення оцінки або її заміна на протилежну) є підставою для обґрунтування валоративного когнітивного варіанту. Ефективними перекладацькими тактиками у відтворенні одиниць оригіналу за допомогою валоративного когнітивного варіанту у діахронних ретрансляціях часово віддаленого першотвору визначено репродуктивні тактики, які реалізуються шляхом лексико-граматичних трансформацій (морфологічної заміни, транспозиції) і лексико-семантичних трансформацій (диференціації, модуляції, конкретизації, смислового розвитку), та адаптивні тактики, які передбачають використання елімінації та ампліфікації.

Ключові слова: когнітивна варіантність, фреймова семантика, валоративний когнітивний варіант, стратегія перекладу, репродуктивні / адаптивні тактики.

The present research substantiates translation strategies and tactics that are effective in Ukrainian retranslations of a chronologically distant original to achieve valorative cognitive variance between the original units and the translation units in the light of frame semantics. The material of the research was linguistic means of imagery, expressiveness, emotiveness and evaluation, chosen from Shakespeare's tragedies "King Lear" (1605) and "Romeo and Juliet" (1594) and their Ukrainian diachronic retranslations performed by P. Kulish (1880, 1901), M. Rylsky (1941), V. Barka (1969), I. Steshenko (1952), Yu. Andrukhovych (2016). The article provides a thorough description of the phenomenon of variance, in particular valorative variance of original units and translation units as a result of cognitive dissonance of the author's and the translator's mental processes. A valorative cognitive variant of the conceptual content of the original in the retranslations, which is determined by means of frame mapping, is substantiated from the standpoint of the frame semantics. The basis for substantiating the valorative cognitive variant is unequal axiological colouring of the original units and the translation units (weakening / strengthening the evaluation or replacing it with the opposite one). Reproductive tactics, which are realized by lexical-grammatical transformations (morphological substitution, transposition) and lexical-semantic transformations (differentiation, modulation, concretization, semantic development), and adaptive tactics that involve the use of elimination and amplification are defined as effective in Ukrainian retranslations of a chronologically distant original to achieve valorative cognitive variance between the original units and the translation units.

Key words: cognitive variance, frame semantics, valorative cognitive variant, translation strategy, reproductive / adaptive tactics.

Постановка проблеми. Відображення зовнішнього і внутрішнього світу є не лише раціональним, а й емоційним процесом. За допомогою образів, картин, схем у людській свідомості відбуваються пізнання, міркування, оцінювання. Аксіологічність у мовній системі фіксується у вигляді оцінного компонента у складі конотативного аспекту значення мовних одиниць,

а у висловлюванні представлена модальністю суб'єктивної оцінки (модусом пропозиції як мисленнєвого аналога ситуації, позначеної висловлюванням). Художній текст реалізує аксіологічність у текстовій категорії оцінки, що має багатошарову структуру – авторська, адресантна і персонажна оцінки, що реалізуються оцінно-маркованими одиницями, текстовою імплікацією. Особливої ваги набуває поняття оцінки у теорії і практиці перекладознавства. Сьогодні пошук індивідуальних перекладацьких рішень для відтворення аксіолологічно навантажених мовних одиниць досі залишається актуальною проблемою у перекладознавстві, оскільки індивідуальність перекладачів, яку сформовано в різних історичних умовах, зумовлює естетичні й суспільні погляди перекладачів, що є відмінними з поглядами автору оригіналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з антропоцентричним характером сучасних лінгвістичних досліджень оцінка, яку традиційно розглядали як категорію логіки, починає сприйматися як фактор, що формує семантику мовних одиниць і прагматику їх мовленнєвого використання. Вітчизняні та зарубіжні вчені досліджували лексико-семантичний вияв оцінки (Н. Арутюнова, О. Бессонова, В. Виноградов, Т. Космеда, В. Шаховський та ін.); зв'язок оцінки з експресивністю (О. Вольф, Н. Лук'янова, В. Телія та ін.); у рамках лінгвістики тексту реалізовано функційний підхід до вивчення оцінки (О. Вольф, Н. Гуйванюк, Т. Маркелова, Н. Шведова та ін.). Г. І. Приходько вважає, що оцінка є наслідком осмислення й відображення дійсності крізь призму її сприйняття людиною [3, с. 19]. Д. О. Леонтьєв стверджує, що сприйняття й оцінка залежать від минулого досвіду, знань, змісту і завдань виконуваної діяльності, індивідуально-психологічних відмінностей людей (потреб, схильностей, мотивів, емоційного стану) [2, с. 180–183]. Р. Лазарус зауважує, що подібно до багатьох когнітивних феноменів, оцінка може відбуватися та викликати відповідні емоції без рефлексії людиною самих оцінних процесів. Оцінка часто відбувається автоматично, надзвичайно швидко, неусвідомлено [6, с. 45–56].

Оцінка предметів і явищ навколишнього світу є складною когнітивною процедурою, бо передбачає оперування двома типами знань – знанням про зовнішній (оцінюваний) предмет і знанням про власні внутрішні потреби суб'єкта-оцінювача. Отже, оцінка – категорія когнітивна, оскільки її структура зумовлена різними ментальними операціями: виокремлення ознаки, що оцінюється (основа оцінки), зіставлення з ідеальною картиною світу та власною шкалою цінностей, ототожнення (з класом позитивних і негативних цінностей), а також асоціювання, диференціювання, координування, класифікація, порівняння й синтез.

Оцінка формується під впливом цілої низки чинників, серед яких виділяються інтереси, цілі, ідеали, потреби суб'єкта оцінки, його ціннісна шкала, характер об'єкта оцінки, стереотипи, норми, правила. Вважається, що з позицій характеру ставлення мовця до повідомлення оцінка може бути позитивною (+), негативною (–) і нейтральною, або нульовою (0). Виокремлення нейтральної оцінки надає змогу говорити про існування опозиції «оцінність» – «безоцінність», яка лежить в основі мікрополя «оцінити – не оцінити», що передбачає існування маркованих або немаркованих полюсів.

Дослідники виокремлюють такі типи оцінки: раціональну (утилітарну, нормативну, телеологічну); логічну (епістемічну, деонтичну); емоційну, викликану почуттями (*приємний / неприємний*); естетичну, що є реакцією на дійсність за допомогою операторів *прекрасне / потворне*; етичну, що встановлюється відповідно до норм моралі (*моральний / аморальний*); сенсорну, яка базується на відчуттях людини; кількісну, що характеризує міру, обсяг предмета, ознаки тощо [4, с. 526].

Аналіз відтворення аксіологічно навантажених мовних одиниць і висловлювань у перекладі, зокрема у діахронних ретрансляціях часово віддаленого першотвору, уможливлює обґрунтування типології когнітивної варіантності одиниць оригіналу (далі ОО) й одиниць перекладу (далі ОП) та пошук адекватних стратегій і тактик для її реалізації.

Метою цієї статті є обґрунтування перекладацьких стратегій і тактик, що є ефективними в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору для досягнення валоративної когнітивної варіантності ОО й ОП з позицій фреймової семантики. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) охарактеризувати феномен валоративності, зокрема валоративної варіантності ОО й ОП як результату когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача; 2) продемонструвати різновид когнітивної варіантності – валоративний когнітивний варіант – у світлі фреймової семантики; 3) визначити ефективні перекладацькі стратегії і тактики у досягненні валоративного когнітивного варіанту ОО у діахронних ретрансляціях часово віддаленого першотвору. **Матеріалом дослідження** слугували 1053 ОО – мовних і мовленнєвих засобів образності, експресивності, емотивності

й оцінки, виокремлених із 963-х фрагментів трагедій У. Шекспіра, та їх відповідники в українських ретрансляціях XIX–XXI століть – 1053 ОП.

Виклад основного матеріалу. У запропонованій розвідці визначення когнітивної варіантності концептуального змісту ОО й ОП з метою встановлення адекватності множинних перекладів часово віддаленого першотвору здійснюється з позицій когнітивного підходу до перекладацької діяльності шляхом **фреймового мапування**, тобто співвідношенням п'яти смислових компонентів (слотів) у смисловій структурі ОО й ОП – референція, емотивність, образність, оцінність, стилістичне забарвлення – з метою виявлення смислової невідповідності між ними [1, с. 81–84]. Залежно від смислового компоненту концептуального змісту ОО, який має варіантний відповідник в ОП, розрізняємо чотири типи когнітивної варіантності: *референтний когнітивний варіант*, *валоративний когнітивний варіант*, *смисловий когнітивний варіант*, *нульовий когнітивний варіант*. У запропонованій розвідці обґрунтуємо *валоративний когнітивний варіант.*

Термін «**валоративність**» включає оцінювання або обчислення якості, важливості, кількості або цінності чогось. Валоративність використовується як інструмент для більш гнучкого та детального аналізу мовних і дискурсивних стратегій, які використовуються перекладачами для формування оцінних суджень, включаючи метафоричні реалізації міжособистісних значень, які неявно викликають певні оцінки, вписуючи їх у текст.

Валоративний когнітивний варіант – це ОП, концептуальний зміст якої рівноцінно відтворює такі смислові компоненти концептуального змісту ОО, як референція, емотивність, образність і стилістичне забарвлення, але передбачає формування оцінності (позитивної, негативної або нейтральної), відмінної від ОО, що залежить від естетичних переконань та ідеалів перекладача.

Для відтворення аксіологічно навантаженої ОО у часово віддаленному першотворі за допомогою валоративного когнітивного варіанту в українських ретрансляціях застосовуються різні **стратегії** (модернізація / історизація / нейтралізація), вибір яких зумовлюється різноманітними соціальними, психологічними, економічними, політичними факторами, та **перекладацькі тактики,** що реалізуються у застосуванні низки перекладацьких трансформацій (репродуктивних і адаптивних), за допомогою яких відтворюються у перекладі образність, експресивність, емотивність й оцінка у семантиці ОО. Необхідність перекладацьких стратегій і тактик полягає в тому, щоб уникнути проблеми буквалізму, яка перешкоджає створенню адекватного в семантичному і структурному змісті еквівалента вихідного тексту.

Найбільш ефективними у перекладі аксіологічно навантажених ОО за допомогою валоративних когнітивних варіантів виявилися: **репродуктивні тактики**, які реалізуються шляхом лексико-граматичних трансформацій (*морфологічної заміни*, *транспозиції*) і лексико-семантичних трансформацій (*модуляції*, *диференціації*, *конкретизації*, *смислового розвитку*), та **адаптивні тактики**, які передбачають використання *елімінації* та *ампліфікації*. При цьому аксіологічне забарвлення ОО при застосуванні валоративних когнітивних варіантів або посилюється, або послаблюється, або заміняється на протилежне.

Для ілюстрації розглянемо аксіологічно навантажені фрагменти з трагедії У. Шекспіра "King Lear" (1605) та її українських ретрансляцій, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941), В. Барка (1969).

This ***ancient ruffian****, sir, whose life I have spared at suit of his gray beard*, -- [14, с. 247] – *Сей* ***старий гайдамака****, князю, що я пощадив його життє ради його сивої бороди* [9, с. 48]. *Оцей* ***старий заводіяка****, кому я подарував життя заради його сивої бороди* <...> [10, с. 271]. *Цей* ***ветхий задирака****, чиє життя я зберіг заради його сивої бороди* <...> [8, с. 61].

У наведеному фрагменті шляхом лексико-семантичних трансформацій **модуляції** та **диференціації** негативно марковану ОО ***ancient ruffian*** відтворено за допомогою валоративних когнітивних варіантів ***старий гайдамака***, ***старий заводіяка***, ***ветхий задирака***, у яких смислові компоненти концептуального змісту – референція, емотивність, образність і стилістичне забарвлення – є рівноцінними з ОО ***ancient ruffian***, проте оцінний компонент не є рівноцінним. Нейтральна оцінка прикметника ***ancient*** 'having had an existence of many years' [7] збережена у перекладах П. Куліша та М. Рильського: ***старий*** 'який існує довгий час, давно створений' [5], але у перекладі В. Барки змінюється на негативну: ***ветхий*** **'**такий, що руйнується, зотліває, витирається від часу, від тривалого існування, використання' [5]. Негативна оцінка лексеми ***ruffian*** 'a brutal person' [5], хоча й зберігається у перекладах М. Рильського і В. Барки, але є значно слабшою: ***заводіяка*** 'призвідник витівок, бешкетів, сварок' [5]; ***задирака*** 'людина, що своїми діями, словами призводить до сварки, бійки, бешкету; забіяка, бешкетник' [5]. У перекладі П. Куліша відбувається зміна негативної оцінки на позитивну: ***гай-***

дамака ‘учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту’ [5].

Unnatural, ***detested, brutish villain***! [14, с. 222] – ***Гидке ледащо*** [9, с. 18]. ***Проклята, бездушна скотина***! [10, с. 249]. *Навісний* ***смерд, потворний, огидний, брутальний смерд*** [8, с. 32].

В українських ретрансляціях фрагменту перекладачі застосовують лексико-семантичну трансформацію **модуляції** для ретрансляції ОО ***villain*** ‘a deliberate scoundrel or criminal’ [7] шляхом використання валоративних когнітивних варіантів, концептуальний зміст яких характеризується слабшою негативною оцінкою, ніж в ОО *villain*: ***скотина*** ‘*перен., розм*. про грубу, жорстоку, підлу людину’ [5]*,* ***смерд*** ‘*перен., заст., зневажл*. про людину незнатного походження’ [5]*,* ***ледащо*** ‘*зневажл*.людина, яка поводить себе легковажно, безпутно’ [5]. Для збереження негативної конотації оригіналу перекладачі вдаються до **смислового розвитку** у перекладі ***detested*** ‘to feel intense and often violent’ [7], яке в англійській мові має значення ‘напружений, жорстокий’, аніж ‘проклятий’, ‘огидний’ та ‘гидкий’. Адаптивна тактика шляхом використання **ампліфікації**, тобто додаванням декількох доречних і концептуально-пов’язаних прикметників – ***потворний*** ‘який має дуже неприваблине, негарне обличчя, непропорційну будову тіла, фізичні вади тощо’ [5], ***огидний*** ‘який викликає почуття огиди’ [5] – підсилює негативну оцінку у перекладі В. Барки. Прикметник ***brutish*** ‘strongly and grossly sensual; showing little intelligence or sensibility’ [7], замість ‘жорстокий’, відтворено у перекладі М. Рильського шляхом емотивно-забарвлених відповідників ***бездушний*** ‘позбавлений гуманних почуттів; безсердечний, жорстокий’ [5], ***проклятий*** ‘*часто лайл*. який (якого) проклинають, жорстоко засуджують, дуже ненавидять; клятий’ [5].

Create her ***child of spleen****; that it may live!* [14, с. 237] – <...> *сотвори їй /* ***Дитину злющу****, і нехай росте їй / Нелюдським упирякою і катом!* [9, с. 34]. *Нехай народить* ***хирляву потвору*** */ Собі на муки!* [10, с. 260]. <...> *створи* ***дитя маруди****, щоб жило на осоругу –* ***виродне****, в терзання їй.* [8, с. 46].

ОО ***child of spleen*** (*spleen* ‘*obsolete* the seat of emotions or passions; *archaic* melancholy’[7]), яка є нейтральною за оцінкою, відтворено у результаті **смислового розвитку** валоративними когнітивними варіантами з різко негативною конотацією: ***дитина злюща*** (*злющий* ‘дуже злий, недоброзичливий; ровдратований, сердитий; /сповнений зла, пройнятий злобою, недоброзичливістю’ [5]; ***хирлява потвора*** (*хирлявий* ‘фізично немічні, безсилі люди; який перебуває в стані занепаду; слабкий, ледве помітний’ [5]; *потвора* ‘фізично немічні, безсилі люди; який перебуває в стані занепаду; слабкий, ледве помітний’ [5]); ***дитя маруди*** – ***виродне*** (*маруда* ‘людина, що все робить надто повільно, нудно; марудна людина’ [5]; *виродний* ‘потворна людина’ [5]).

Розглянемо фрагменти з трагедії У. Шекспіра “Romeo and Juliet” (1594) та її українських ретрансляцій, авторами яких є П. Куліш (1901), І. Стешенко (1952), Ю. Андрухович (2016).

These ***violent delights*** *have* ***violent ends****.* [15, с. 23]. – ***Завзяті радощі*** *кінчаються* ***завзяттям****.* [13, с. 59] ***Бурхливі радощі*** *страшні, мій сину, / Бо часто в них* ***бурхливий і кінець****.* [12, с. 358]. ***Пориви згубні****, бо* ***поривно гинуть*** [11, с. 100].

ОО ***violent*** ‘emotionally agitated to the point of using harmful physical force’ [7] має негативну конотацію, позначаючи щось шкідливе або руйнівне. П. Куліш, застосовуючи перекладацьку тактику **смислового розвитку**, змінює негативну конотацію на позитивну: ***завзятий*** ‘*перен*. який ведеться з запалом, пристрастю’ [5]. І. Стешенко вдаючись до перекладацької тактики **диференціації**, розширює закладений смисл і змінює негативну конотацію на нейтральну: ***бурхливий*** ‘*перен*. який виявляється з великою силою; дуже сильний, палкий (про почуття та їх вираження)’ [5]. Шляхом **ампліфікації** – додаванням декількох доречних і концептуально-пов’язаних рядків, багатих поетичних лексемами, І. Стешенко змінює нейтральну конотацію у бік позитивної. Переклад Ю. Андруховича, який не відступає від своєї стратегії дотримання принципу еквілінеарності, лаконічно, стримано і чітко передає значення ОО, використавши **морфологічну заміну** іменника ***ends*** дієсловом ***гинути***, а також **транспозицію *violent delights – пориви згубні.*** Негативна конотація ОО збережена у перекладі Ю. Андруховича у результаті **диференціації** значення позитивно забарвленої ОО ***delights*** ‘a high degree of gratification or pleasure; something that gives great pleasure’ [7] і перекладу її нейтральною ОП ***пориви*** ‘раптове внутрішнє збудження, приплив енергії, піднесення, запал’ [5], а також **смислового розвитку** ОО ***violent – згубний*** ‘який веде до згуби, загрожує смертю, нещастям; дуже небезпечний, загрозливий’ [5]. Загалом, перекладачам вдалося відтворити ключову гіперболу у своїх перекладах, використавши різні перекладацькі тактики.

Like a rich jewel *in an Ethiop's ear;* <...> [15, с. 67] – *Мов* ***дорогий рубін*** *у-в усї Негра*. <...> [13, с. 29] <...> ***діамант ясний*** */ У вусі мавра;* <...> [12, с. 333]. *В темряві* ***алмаз,*** */ Або* ***сережка*** *з вуха чорношкірих,* <...> [11, с. 52].

Позитивно маркована ОО ***a rich jewel*** відтворена в українських ретрансляціях шляхом застосування таких перекладацьких трансформацій: **конкретизації** (*дорогий рубін*), **конкретизації + транспозиції** (*діамант ясний*), **конкретизації + елімінації** (*сережка*). Позитивна конотація ОО зберігається у перекладах П. Куліша й І. Стешенко, причому Стешенко зробила свій переклад високим, сповненим емоцій, застосувавши ОП ***діамант***, тобто Ромео прирівнює красу Джульєтти до найціннішої коштовності, а при відтворенні ***in an Ethiop's ear*** перекладачка обрала літературне значення слова *Ethiop* ‘мавр’. Ю. Андрухович зупинився на нейтральному варіанті перекладу: ***сережка*** *з вуха чорношкірих*, але позитивна конотація оригіналу відтворюється шляхом **ампліфікації** – додаванням позитивно забарвленої ОП *В темряві* ***алмаз.***

Висновки. Типологія когнітивної варіантності ОО у часово віддаленому першотворі й ОП у його українських діахронних ретрансляціях ґрунтується на фреймовому мапуванні концептуального змісту ОО й ОП, тобто на співвідношенні п’яти смислових компонентів – референції, емотивності, образності, оцінності, стилістичного забарвлення – з метою виявлення смислової невідповідності між ними. Нерівноцінне аксіологічне забарвлення ОО й ОП (послаблення / посилення оцінки або її заміна на протилежну) є підставою для обґрунтування валоративного когнітивного варіанту. У перекладі аксіологічно навантажених ОО валоративні когнітивні варіанти є результатом застосування в українських ретрансляціях різних перекладацьких тактик, найбільш ефективними з яких виявилися репродуктивні тактики, які реалізуються шляхом лексико-граматичних трансформацій (морфологічної заміни, транспозиції) і лексико-семантичних трансформацій (диференціації, модуляції, конкретизації, смислового розвитку), та адаптивні тактики, які передбачають використання елімінації та ампліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Я. В. Когнітивний консонанс як фактор когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу з позицій фреймової семантики (на матеріалі українських ретрансляцій творів У. Шекспіра). *Закарпатські філологічні студії*, 2021. № 20. С. 81–84.

2. Леонтьєва О. Функціонування іменного предиката з семантикою оцінки в публіцистичних текстах. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Сер. : Лінгвістика. 2014. Вип. XXI. С. 180–183.

3. Приходько Г. І. Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм: монографія. Запоріжжя: Кругозор, 2016. 200 с.

4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.

5. Словник української мови: Академічний тлумачний словник у 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980. URL: http://sum.in.ua/

6. Lazarus R. S. Cognitive and Coping Processes in Emotion. *Cognitive Views of Human Motivation* / ed. B. Weiner. New York: Academic Press, 1974. P. 45–56.

7. New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury: Lexicon Publications Inc. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

8. Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. В. Барки. Серія «Світовий театр». Штутгарт. Нью-Йорк. Оттава. 1969. С. 5–301.

9. Шекспір В. Король Лїр / пер. з англ. П. Куліша, українсько-руська видавнича спілка. Львів. 1902. С. 3–159.

10. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. М. Рильський. Твори в шести томах: Том 5. Київ: Дніпро, 1986. С. 235–343.

11.Шекспір В. Ромео і Джульєтта / пер. з англ. Ю. Андруховича. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2016. 208 с.

12. Шекспір В. Ромео та Джульєтта: пер. з англ. І. Стешенко. Післямова О. Алексєєнко і Н. Жлуктенко / Вільям Шекспір. Твори в шести томах. Київ: Дніпро, 1985. Том 2. С. 311 – 413.

13. Шекспір В. Ромео та Джульєтта / пер. з англ. П. А. Куліша. За редакцією І. Франка. Львів: Друкарня НТШ, 1901. 132 с.

14. Shakespeare, W. King Lear. In *The complete works of William Shakespeare.* In 12 vol. New York: The un-ty society, 1899. Vol. 11. P. 207–328.

15. Shakespeare W. Romeo and Juliet / W. Shakespeare. New York: The Macmillan Company, 1923. 181 p.

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.33

ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИКИ МЕМІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

RENDERING THE PRAGMATICS OF MEMES IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION

Карпенко Н.А.,
orcid.org/0000-0003-2922-0384
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України

Стаття присвячена дослідженню мемів в аспекті англо-українського перекладу. Метою розвідки є виявлення прагматики мемів та визначення способів перекладу, що забезпечують її відтворення в англо-українському перекладі.

Меми є ключовим елементом інтернет-комунікації, а їх дослідження є актуальним та необхідним, зважаючи на динаміку мовних засобів їх вербалізації та значущість цих одиниць у межах національно-культурного простору певної країни, що формується під впливом глобалізації як визначального чинника розвитку людства.

У статті схарактеризовано мем як ключову одиницю інтернет-комунікації, що транслює загальнолюдські цінності, пріоритети, тенденції сучасності та є засобом самоідентифікації. Окреслено основні ознаки та особливості інтернет-дискурсу як виміру, де виникає особливий тип мовлення із властивими йому правилами та закономірностями. Визначено витоки та генезу поняття "мем", виявлено сутність та властиві йому ознаки. Схарактеризовано прагматичний потенціал мемів та способи перекладу, що дозволяють відтворити інтенції адресанта та забезпечити необхідний прагматичний вплив. Меми розглядаються як одиниці віртуального спілкування, що є наслідком процесу глобалізації та інформатизації суспільства. Фонові знання є необхідними для їх розуміння та перекладу, оскільки однією з властивих мемам характеристик є прецедентність, а їх джерела – твори мистецтва, буденні проблеми, моделі поведінки, події політичного, культурного життя та ін.

Особливу увагу приділено прагматичній адаптації мемів в англо-українському перекладі. Виокремлено та проаналізовано меми, джерелами яких є серіали, проблеми, моделі поведінки та цінності сучасного суспільства. Визначено лексичні та граматичні трансформації, що забезпечують відтворення прагматики в перекладі українською мовою.

Ключові слова: адресант, мем, прагматика, прагматична адаптація, прагматичний вплив, інтернет-комунікація, трансформації.

The article is devoted to studying memes in terms of English-Ukrainian translation. The aim of the research is to define the pragmatics of memes and characterise ways of translation that provide its rendering in English-Ukrainian translation. Memes are key element of internet-communication and their studying is relevant and necessary taking into account the dynamics of language means of their verbalisation and importance within national and cultural dimension of a particular country that is formed under the influence of globalisation as a defining factor of human development.

Meme was characterised as a key unit of internet-communication, that exposes human values, priorities, tendencies of modern world, and functions as a means of self-identity. The main features of internet-discourse, as a dimension where a special type of language with its characteristic rules and regulations arises, were highlighted. The sources and genesis of the term "meme" were defined, its essence and characteristics were identified. Pragmatic potential and ways of translation providing rendering the intentions of the author and intended influence were defined. Memes are studied as units of virtual communication and a consequence of globalisation and informatization of society. Background knowledge is essential for understanding memes as one of their characteristics is precedence, and their sources are works of art, everyday issues, patterns of behaviour, political and cultural events etc.

Special attention is paid to pragmatic adaptation of memes in English-Ukrainian translation. Memes that come from series, problems, patterns of behaviour, and modern values were analysed. Lexical and grammatical transformations providing rendering their pragmatics into Ukrainian were defined

Key words: meme, pragmatics, pragmatic adaptation, pragmatic influence, internet-communication, transformations.

Постановка проблеми. Зміни сучасного світу є унікальними, оскільки жоден період розвитку людства не позначений такою світоглядною динамікою та залежністю від інформаційного потоку, що безперешкодно та миттєво долає кордони із безпрецедентною швидкістю.

Комунікація сьогодення є сферою, що демонструє такі глобальні зміни якнайкраще. Новітні досягнення, що трансформували стиль та спосіб спілкування, назавжди змінили людство, а мережа інтернет уможливила миттєвий обмін інформацією. Спілкування перемістилося з реального світу у віртуальний, що має свої характеристики та закономірності, які потребують уваги лінгвістів, зважаючи та значущість та ключову роль інтернет-дискурсу в житті сучасної людини. Меми є важливим елементом інтернет-спілкування, а їх дослідження є актуальним та необхідним, зва-

жаючи на недостатню кількість присвячених їм студій, динаміку мовних засобів їх вербалізації, а також значущість у межах національно-культурного простору певної країни та глобалізації як визначального чинника розвитку людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет-комунікація як специфічний процес досі не є достатньо дослідженою, що вочевидь є наслідком динамічної сутності віртуального спілкування, що генерує нові мовні одиниці, які потребують уваги лінгвістів надзвичайно швидко, зважаючи на перманентність змін у його структурі. Серед праць присвячених інтернет-комунікації варто зазначити важливий доробок Д. Крістала [6] та С. Херінг [8]. Дослідження мемів найбільш широко розглянуто закордонними вченими, зокрема відзначаємо розвідки Л. Шифман [9], Р. Докінза [7], Д. Рашкоффа [10], С. Блекмора [3] та ін. Як зазначає О. І. Чернікова [3], праці якої також сфокусовані на дослідженні мемів, проблема перекладу мемів залишається поза увагою як вітчизняних, так і європейських та американських мовознавців.

Постановка завдання. Увага вчених до інтернет-комунікації спричинена її властивістю впливати на літературну мову та виявляти й демонструвати потенціал мовних засобів, що породжуються в процесі віртуального спілкування. Варто зазначити, що меми часто мають деструктивний вплив на літературну мову. Разом із тим вони породжують низку цікавих для дослідження мовних одиниць, що демонструють явище мовної гри, яка є вартісним об'єктом дослідження у лінгвістичному аспекті.

Метою статті є виявлення прагматики мемів як одиниць інтернет-дискурсу, що транслюють цінності, пріоритети людства на сучасному етапі його розвитку та схарактеризувати способи перекладу, що забезпечують відтворення прагматики мемів в англо-українському перекладі.

Визначена мета зумовлює виконання таких завдань: 1) схарактеризувати мем як одиницю інтернет-спілкування; 2) визначити прагматику мемів, що її відтворення є необхідним в англо-українському перекладі; 3) схарактеризувати способи перекладу, що забезпечують відтворення прагматики оригіналу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ позначений тенденцією до інформатизації як явища, що передбачає трансформацію суспільства внаслідок доступності інформації широкому загалу. Одним із основних середовищ обміну даними є мережа інтернет, у якій виникає новий вимір існування людства зі своїми правилами та характеристиками. Окремо розглядають і мову інтернету із притаманними їй властивостями. Зокрема британський дослідник Д. Крістал виявляє низку термінів на позначення мови віртуального спілкування у своїй праці «Мова та інтернет» [6] (порівн.'Netspeak', 'Netlish', 'Weblish', 'Internet language', 'cyberspeak', 'electronic discourse', 'electronic language', 'interactive written discourse', 'computer-mediated communication).

Для такого особливого типу мовлення природнім є виникнення нових функціональних одиниць, що активно циркулюють у мережею та свідчать про самобутність інтернет-комунікації. Однією з них є мем, що зараз є чи не найбільш актуальною функціональною одиницею віртуального спілкування.

Термін «мем» був уведений ще до появи інтернету в 1976 році англійським біологом Р. Докінзом, де був ужитий для позначення одиниць, з яких складається культура та які здатні «розмножуватися» [7]. Сьогодні мем визначають як одиницю популярної культури, що поширюється, імітується та трансформується окремими інтернет-користувачами та створює колективний культурний досвід [10, с. 367]. Меми є значущими складовими цифрової культури, що є визначальною сьогодні, а їх вплив є суттєвим: вони формують образ мислення, поведінку та дії соціальних груп [10, с. 365].

Прагматика мемів забезпечується текстом (вербальний мем), зображенням (невербальний мем) або поєднанням тексту та картинки. Тут ідеться про комплексні вербально-візуальні меми [4] або креолізовані меми, що й були предметом цього дослідження. Більшість науковців уважають основною функцією мемів розважальну [2, с. 92], однак безперечно вони вербалізують психологічні, етичні, політичні, побутові проблеми. Вони виконують низку функцій: зокрема інформативну, самоідентифікації, експресивну, оцінну та ін. Їх прагматика також полягає у встановленні міжкультурного спілкування, що стає можливим завдяки використанні англійської мови як мови міжнаціонального спілкування, що уможливлює обмін мемами між користувачами, які є представниками різних культур та можуть бути залучені до глобальної інтеренет-культури.

Переважно меми творяться англійською мовою, зважаючи на її статус міжнародної, а внаслідок глобалізації миттєво потрапляють у національно-культурний вимір іншої країни. Тоді й постає питання їх перекладу. Інколи про їх переклад не йдеться, оскільки деякі меми є локальними та мають значення лише в межах певної території (наприклад, *'візитка Ярошa)*.

Під час перекладу мемів необхідно забезпечити адекватний переклад, що викликає у іншомовного отримувача реакцію, яка відповідає комунікативним інтенціям адресанта. Оскільки адресат є представником іншого культурно-етнічного простору, то тут ідеться про прагматичну адаптацію вихідного тексту, а саме про трансформації тексту перекладу з метою викликати відповідну реакцію. Адаптацію розглядають як тип перекладу з домінантною прагматичною настановою та орієнтацією на стереотипи очікування носіїв мови-реципієнта та його культури [1, с. 79]. Таким чином, для перекладу мема першочерговим є визначення його прагматики, з'ясування інтенцій автора та забезпечення такого ж прагматичного впливу шляхом використання найбільш доцільних способів перекладу.

Меми дають простір для креативності кожному користувачу інтернету. Часто мем стає вірусним, а згодом і серійним. Так, малюнок бразильського карикатуриста 2013 року, несподівано отримав популярність у 2021. Старий новий мем викликав низку асоціацій та емоцій, користувачі почали ділитися моментами, що викликають у них радість та сум.

В обох випадках меми виконують розважальну функцію та спрямовані на те, щоб викликати сміх у адресата. У першому випадку (Рис. 1) для перекладу використано модуляцію, що дозволяє донести зміст повідомлення до читача.

Актуальним є наступний варіант мема (Рис. 2), що подає настрої соціуму за період карантину та коронавірусної хвороби. У наведеному прикладі автор удається до непрямої комунікації та замість заклику не дивитися новини, подає картинку, що відображає позитивний настрій людини, яка їх не дивиться. Натомість персонаж зліва транслює негатив, що є наслідком психологічного впливу новин щодо ситуації з пандемією на емоційно-психологічний стан людей сьогодні. У цьому випадку використано перестановку *New Covid variant – Новий варіант Ковід* та конкретизацію, іменник *variant* перекладаємо як *штам*.

Звертаємо увагу на мем із зображенням хлопця на ім'я Білл (Рис. 3), що бере свій початок у 2015 році та містить зображення хлопця та текст, у якому часто висміюється поведінка людей в соціальних мережах, а саме тих, які роблять пост про події зі свого життя, що їх варто було б лишити поза увагою загалу. Така модель поведінки поширена як за кордоном, так і в Україні, тому мем стає поширеним і в нашій країні. В українському культурному просторі мем потребує адаптації, зважаючи на те, що ім'я Білл у ньому не функціює. Тому доречним уважаємо використання імені, що є звичним для пересічного українця. До того ж у мережі інтернет виявляємо цей мем з іменами *Тарас, Петро, Микола,* що їх використано для відтворення прагматики оригіналу. Зазначимо, що в усіх випадках перекладу мема про Білла перша та заключна частини є клішованими, що є характерним серійним мемам, порівн.: *Це Микола...Микола розумний. Будь, як Микола.*

У цьому прикладі використано вилучення: вилучено лексеми *every single*, а також прикметник *damn.* Також використано модуляцію *to capture a moment – зберігати моменти*, а для перекладу ідіоми *at every point* використано аналог *на кожному кроці*.

Як прецедентні феномени меми часто містять культурні конотації, що викликають у носіїв мови розуміння їх приналежності до конкретного національного простору, до специфічної сфери культурно значущих феноменів, цінностей та стереотипів. Відповідно для правильного сприйняття та розуміння мема та досягнення потрібного

Рис. 1.
Не взяв нічого випити в дорогу – Взяв трохи випити в дорогу

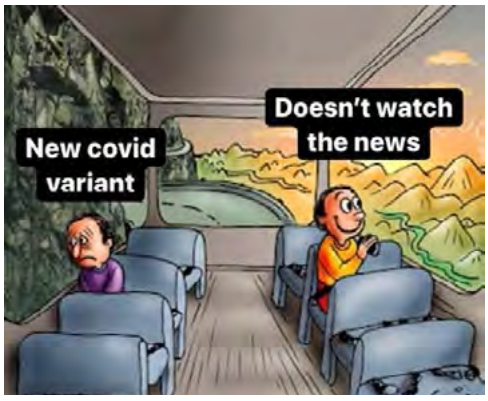

Рис. 2.
Новий штам Ковід – Не дивиться новини

Рис. 3.
Це Микола Микола збирається у відпустку Микола не постить фото, які він робить на кожному кроці Замість цього, Микола зберігає всі моменти з відпустки для себе Микола розумний Будь як Микола

Рис. 4.
Коли люди питають, як мої фінансові справи

комунікативного ефекту, реалізації прагматики важливими є фонові знання адресата, контекст, обізнаність у сучасному культурному просторі. Джерелом таких мемів є об'єкти кіноіндустрії, живопису або ж іншого культурного феномену (персонаж, предмет та ін.). Так популярний серіал «Гра в кальмара» генерував низку мемів (Рис. 4, 5), що їх розуміння можливе за умови, якщо адресат переглянув серіал або знайомий із сюжетом фільму. Тут важливий елемент упізнавання, здогадки, що забезпечує задоволення від розгадування та розуміння непрямого повідомлення.

Значення цього мема, що в гумористично-саркастичній манері повідомляє про скрутне матеріальне становище людини, актуалізується завдяки знанню сюжету серіалу. Розуміння повідомлення також слугує самоідентифікації адресата, який таким чином відчуває свою приналежність до сучасних трендів та культурного виміру. Для перекладу використано модуляцію (*how I'm doing financially – як мої фінансові справи*).

Наступний мем (Рис. 5), що також виник під впливом популярності вище згаданого серіалу, також демонструє необхідність фонових знань для його розуміння.

Для перекладу використовуємо лексичні та граматичні трансформації: модуляцію, що дозволяє відтворити значення мема, а також заміну двоскладного речення в оригіналі односкладним.

У наступному прикладі, що містить фото головного виконавчого директора корпорації Google Сундара Пічаї у юності та сьогодні (Рис. 6), виявляємо ідіому *Once a loser, always a loser*. Ідіоми є одними з найпоширеніших мовних одиниць, що забезпечують емоційно-експресивну складову мемів, слугують здійсненню прагматичного впливу, а також часто становлять проблему під час перекладу. У цьому випадку використовуємо приблизний еквівалент *Невдаха завжди лишається невдахою*, що забезпечує відтворення прагматики оригіналу в українській мові.

У наведеному прикладі коментар, доданий нібито чоловіком дівчини, котра давно відмовила у стосунках звичайному хлопцеві, допомагає

Рис. 5.
Мої очікування стосовно життя – Яким є моє життя насправді

Рис. 6.
– 10 років тому вона мені відмовила. Зараз я виконавчий директор Google і її чоловік працює на мене Хав'єр: – І все одно вона не з тобою. Тож невдаха завжди лишається невдахою

створити комічний ефект та наголосити на тому, як кардинально може змінюватися життя та ролі статусу у сприйнятті особистості.

Висновки. Отже, меми – це потужний інструмент, що відображає низку аспектів сучасного життя та уможливлює доступ до них, та в свою чергу потребує досліджень у сфері соціолінгвістики та інших суміжних наук. Функціювання однакових мемів а англомовній та українській культурах є свідченням та наслідком глобалізації, прийняття уніфікованих культурних цінностей та глобальної ментальності. Тому їх переклад є необхідним для забезпечення спільного простору знань в епоху інформатизації. Мемам властива наявність значної кількості розмовної лексики, сленгу, ідіом, що мають бути відтворені в перекладі для забезпечення необхідного прагматичного впливу. Фонові знання перекладача також відіграють важливу роль, оскільки мемам характрна прецедентність.

Для відтворення прагматики мемів використано трансформаційну модель перекладу. Основним способом перекладу є модуляція, що дозволяє найбільш повно відтворити прагматику оригіналу.

Недостатня кількість досліджень, присвячених мемам в аспекті перекладознавства, а також їх актуальність зумовлюють перспективу подальших досліджень, що її вбачаємо в розробці теорії перекладу мемів із фокусом на відтворення їх прагматики в англо-українському перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі: кросс-культурні та перкладознавчі проблеми. Херсон: МЧП «Норд», 2006. 378 с.

2. Смола Л. Мем як інструмент інформаційної війни. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2019. С. 91-95.

3. Чернікова О.І. Вербальний мем: лінгвістичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Випуск 51. С. 354-356.

4. Чернікова О.І. Вербальний, невербальний та комплексний меми: класифікація за способом подання та сприйняття інформації в інтернет-середовищі (на матеріалі англомовних кіномемів). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. Том 18. № 1. 2015. С. 151-156.

5. Blackmore S. The Third Replicator. URL: https://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/08/22/the-third-replicator/ (дата звернення 28.06.2022).

6. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 272 p.

7. Dawkins R. The Selfish Gene. Oxford: Oxford University Press, 2000. 384 p.

8. Herring S. Computer-mediated discourse analysis: an approach to researching online communities. *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning.* New York: Cambridge University Press. P. 338-376.

9. Rushkoff D. Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture: Ballantine Books, 1996. 368 p.

10. Shifman L. Memes in a Digital World: Reconciling with a Conceptual Troublemaker. *Journal of Computer-Mediated Communication.* Volume 18. Issue 3. 2013. P. 362–377,

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.34

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS AT ENGLISH LESSONS

Копчак Л.В.,
orcid.org/0000-0002-1556-1868старший викладач кафедри іноземних мов і країнознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мудренко Г.А.,
orcid.org/0000-0001-7476-4714
викладач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Алісеєнко О.М.,
orcid.org/0000-0003-3840-7714
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглянуто формування англомовної мовленнєвої компетенції студентів за допомогою сучасних інноваційних технологій. У дослідженні мовленнєва компетенція трактується як досягнення певного рівня володіння орфографічним, фонетичним, лексичним та граматичним аспектами мови та вміння використовувати мовні засоби у побудові правильно сформульованих висловлювань з метою адекватної комунікації.

У роботі розглянуто використання таких методів навчання: проблемний, реферування спеціалізованих текстів, проекту та тренінгів. Доведено, що ключовим поняттям проблемного навчання є «проблемна ситуація», що створюється викладачем із навчальною метою. Вона включає складне теоретичне чи практичне питання, що вимагає вивчення, розширення, дослідження у поєднанні з певними умовами та обставинами, що створюють ту чи іншу ситуацію. Метод проектів передбачає, що студент самостійно планує, створює, захищає свій проект, тобто активно входить до процесу комунікативної діяльності. Метод реферування спеціалізованих текстів полягає у освоєнні плану викладу мовної інформації. Пропонована у статті схема реферативної інтерпретації інформації дозволяє організувати короткочасний та економний контроль вивченого матеріалу. Метод тренінгів, які поділяються на когнітивний, поведінковий та метод атрибуції, вдало поєднує теоретичний і практичний аспекти навчання.

Ці методи навчання сприяють підвищенню ефективності процесу оволодіння англійською мовою та досягненню більш високих результатів, розвивають інтелектуальний потенціал учнів, а також відкривають можливості творчої співпраці викладача та студента. У поданій роботі викладено основні форми зазначених методів, їх специфіку та рівні. На даний момент розглянуті методи навчання студентів є найбільш продуктивними та актуальними, спрямованими на формування мовленнєвої компетенції студентів на заняттях англійської мови.

Ключеві слова: метод проекту, метод реферування спеціалізованих текстів, метод тренінгів, мовленнєва компетенція, проблемний метод.

The article considers the formation of English communicative competence of students with the help of modern innovative technologies. The study interprets communicative competence as the achievement of a certain level of mastery of spelling, phonetic, lexical and grammatical aspects of language and the ability to use language tools in the construction of correctly formulated utterances.

The paper considers the use of the following teaching methods: problem-based, abstracting specialized texts, projects and trainings. It is proved that the key concept of problem-based learning is the "problem situation" created by the teacher for educational purposes. It includes a complex theoretical or practical issue that requires study, expansion, research in combination with certain conditions and circumstances that create a situation. The project method assumes that the student independently plans, creates, defends the project, that is actively enters into process of communicative activity. The method of abstracting specialized texts is to master the plan of presentation of linguistic information. The scheme of abstract interpretation of information offered in the article allows to organize short-term and economical control of the studied material. The method of training, which is divided into cognitive, behavioral and attribution methods, successfully combines theoretical and practical aspects of learning.

These teaching methods help to increase the effectiveness of the process of mastering the English language and achieve higher results, develop the intellectual potential of students, as well as open opportunities for creative collaboration between teacher and student. The present article outlines the main forms of these methods, their specifics and levels. Currently, the considered methods of teaching students are the most productive and relevant, aimed at forming the speech competence of students in English classes.

Key words: project method, method of abstracting specialized texts, training method, communicative competence, problem method.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного етапу у розвитку науки та освіти є розширення міжнародних зв'язків та співробітництва. У наші дні знання іноземних мов стає абсолютно необхідним для сучасного фахівця. Розширення професійного міжнародного спілкування, ділові переговори із зарубіжними партнерами, робота з технічною документацією іноземною мовою, можливість виробничого стажування за кордоном зумовлюють необхідність більш повного використання можливостей іноземної мови у професійній підготовці майбутніх спеціалістів та передбачають формування іншомовної компетенції студентів.

Метою навчання іноземної мови студентів є формування мовленнєвої компетенції. Поняття «мовна компетенція» в сучасній теорії навчання іноземних мов, позначає сукупність мовних знань, умінь, навичок, оволодіння якими дозволяє здійснювати іншомовну мовну діяльність відповідно до мовних норм мови, що вивчається у сферах діяльності, а також сприяють розвитку мовних здібностей учнів.

Формування іншомовної мовленнєвої компетенції є актуальним завданням науково-практичного значення. У теоретичному аспекті мовленнєва компетенція представляється як багатокомпонентний феномен, у якому рівень сформованості його складових частин визначає результативність роботи з розвитку комунікативної компетенції майбутнього спеціаліста.

Теоретичний аспект мовленнєвої компетенції спирається на найважливіші поняття термінологічного апарату опису процесу комунікації, що включає поняття комунікативної стратегії, комунікативної поведінки як конвенції відбору мовного матеріалу та організації комунікації в сукупності соціально-психологічних і власне лінгвістичних факторів, рецептивної поведінки.

Прикладний опис іншомовної мовленнєвої компетенції зорієнтований на пошук нових прийомів навчальної роботи, що відповідають цілям формування компетентного фахівця. Продуктивні аспекти навчання іноземної мови можуть ефективно експлікуватися у таких формах методичної роботи як багатоаспектне навчання монологічного (переказ, реферування, анотування, переклад текстів іноземною мовою) та діалогічного мовлення в рамках реалізації проектної методики, ігрових технологій, технологій інтерактивного та модульного навчання.

Перелічені способи формування іншомовної мовленнєвої компетенції як частини професійної компетентності, маючи практикоорієнтований характер, можуть допомогти сформувати здатність студентів до дії, вирішення професійних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна та зарубіжна педагогіка і методика володіють значною теоретичною та методичною базою дослідження мовленнєвої компетенції у студентів, зокрема англомовної. Сучасні праці вчених присвячені вивченню формування мовленнєвої компетенції у закладі вищої освіти (Д. Бірд [8], Г. М. Мешко [4]), сутності мовної комунікації (Ф. Кортеген [9], О. В. Яшенкова [6]), методиці навчання іншомовної мовленнєвої діяльності (С. Бурнс [7], О. Б. Тарнопольський [5]). Питання національно-культурної специфіки комунікації, оволодіння іноземною мовою як феноменом національної культури, мотивація комунікативної діяльності досліджують у своїх розвідках такі вчені, як О. М. Акмалдінова [1], Н. Ю. Голтвяниця [2], А. Й. Гордєєва [3] та ін. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемі, дослідження процесу формування англомовної мовленнєвої компетентності студентів залишається а**ктуальним та потребує подальших розвідок.**

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні формування англомовної мовленнєвої компетентності студентів. Зазначеній меті відповідають такі завдання: визначити умови формування англомовної мовленнєвої компетентності студентів, виділити основні методи, які сприяють формуванню мовленнєвої компетенції студентів на заняттях з англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням навчання іноземної мови бакалавра будь-якої спеціальності є розвиток мовленнєвої компетенції студентів, що дозволяє їм практично використовувати іноземну мову у своїй професійній діяльності та з метою самоосвіти.

Компетенція у загальному розумінні – це група взаємопов'язаних та взаємозумовлених знань, умінь та навичок, що забезпечують виконання одного конкретного завдання. У свою чергу, компетентність – це здатність здійснювати діяльність у рамках освоєної компетенції, приймати відповідальні рішення та діяти адекватно у відповідності до вимог даної ситуації.

Під мовленнєвою компетенцією розуміється здатність співвідносити мовні засоби з конкретними предметними областями, ситуаціями, умовами та комунікативними завданнями. Супутнім завданням навчання іноземної мови на цьому етапі є формування навичок самостійної роботи в рамках даної спеціальності та розвиток творчого потенціалу студентів. Сучасні методи навчання,

зокрема проблемний, реферування спеціалізованих текстів, проекту та тренінгів розвивають творчу активність, сприяють розвитку самостійності тих, хто вивчає іноземну мову, залучають їх у дослідницьку діяльність [8]. Вони відкривають можливість творчої співпраці викладачів та студентів, сприяючи глибшому та міцнішому засвоєнню матеріалу та способів діяльності. Основним з їх завдань вважається активізація інтелектуального потенціалу учнів, тобто їхньої мисленнєвої діяльності на занятті.

Характер проблемного методу розкривається із перекладу грецького слова «проблема», що означає «завдання, питання». Пізніше на перше місце висунулося поняття «проблемна ситуація» [9, с. 312]. Проблемне навчання – це технічна система, що забезпечує вчителю цілеспрямовані дії щодо організації механізмів мислення та поведінки учнів шляхом створення проблемних ситуацій. У процесі проблемного навчання викладачі не дають готових знань, а ставлять учням питання, і, стимулюючи інтерес учнів, учні хочуть знайти шляхи вирішення завдань. Проблемне навчання переважно приймає такі форми: а) проблемне викладення матеріалу вчителем; б) частково-пошукова діяльність учнів за участю вчителя на практичних заняттях, семінарських та лабораторних заняттях.

Ключовим поняттям проблемного навчання є «проблемна ситуація», що створюється освітянами у навчальних цілях [10, с. 11]. Вона включає складну теоретичну або практичну проблему, яку необхідно вивчити, розширити, вивчити у взаємозв'язку з певними умовами і ситуаціями, що створюють конкретне середовище. Як правило, проблемні ситуації бувають двоякими: 1. Тема змістовна, пов'язана із протиріччям розрізнених базових знань, відсутня якась важлива інформація; 2. Мотиваційна, спрямована на осмислення протиріччя і пробудження прагнення його усунення за умови придбання студентами нових знань. Рівень проблемного навчання залежить від змісту навчального матеріалу (уміння створювати проблемні ситуації різної складності) та типу самостійної дії студентів [8, с. 77]. На підставі цих характеристик фахівці виділяють чотири рівні проблем: рівень, який визначає репродуктивну активність; рівень, який забезпечує застосування попередніх знань у нових ситуаціях; репродуктивно-дослідніцький рівень; творчий рівень.

Викладачі повинні дотримуватися таких вимог при виявленні та формулюванні проблемних ситуацій будь-якого рівня: виявляти та демонструвати протиріччя, що визначають зародження та розвиток того чи іншого явища; орієнтувати учнів на максимальну самостійність у пізнавальній діяльності; з одного боку, співвідносити проблемні ситуації, з іншого боку, забезпечити його трудомісткість і небанальність, спиратися на основні принципи навчання (науковість, систематичність, наочність і т. д.) [7, с. 95]. Враховуючи специфіку іноземної мови як предмета та її зростаючу складність, можна зробити висновок, що тільки проблемно-орієнтовані завдання можуть сприяти активізації діяльності учнів та виробленню практичних навичок використання іноземних мов як засобом спілкування, підвищенню ефективності процесу навчання іноземної мови та досягненню більш високих результатів.

Проблемні ситуації, безсумнівно, сприяють кращому засвоєнню нового матеріалу, стимулюють мовну діяльність, пізнавальні потреби учнів, самостійну діяльність та розвивають творчий потенціал. Ключем до успіху є вивчення змісту та суті теорії організації процесу формування проблемно-орієнтованої комунікативної компетенції викладача, освоєння форм та технологій проблемного навчання та систематичне творче застосування того, чому він навчився на практиці.

Проблемний метод, заснований на різноманітній доступній інформації, дозволяє студенту розвивати свої позиції, пов'язувати їх з чужими поглядами, знаходити серед них тих, хто вступає в контакт з його поглядами, та розвивати своє ставлення до неприйнятних перспектив, тобто формувати думку про світ знань, яка відкрита для уточнення та поглиблення. Для заняття обирається актуальна ситуація та аналізується зі студентами. Для проблемного методу характерне те, що знання та способи діяльності не подаються у готовому вигляді, а пропонуються інструкції. Мета полягає у стимулюванні пошукової діяльності. Для реалізації проблемного методу необхідно: добір актуальних проблем; визначення особливостей проблемного способу навчання; особистісний підхід та майстерність викладача.

Для створення проблемної ситуації необхідно використовувати такі прийоми. Викладач підводить студентів до суперечливої теми / ситуації та пропонує їм самим знайти спосіб її вирішення. Викладач викладає різні погляди на це питання. Викладач спонукає студентів робити порівняння, узагальнення, висновки. Викладач порушує конкретні питання. Наприклад, «Комп'ютерні ігри нічого не вчать, і молодим людям краще їх уникати. Яка Ваша думка з цього приводу? Аргументуйте». Студенти діляться на 3 групи – 2 проблемні групи, 1 фокус-група. Група 1 дотри-

мується лише однієї точки зору на проблему, група 2 – прямо протилежної. Групи (після індивідуальної роботи над ситуацією, підготовки власного виступу на тему як домашнього завдання) обговорюють свою думку, висувають аргументи на її користь. Групи 1 та 2 представляють свою думку з доказами. Фокус-група відстежує виступи, вибирає найбільш об'єктивну та грамотно аргументовану думку.

Ще одним способом активізації студентів у процесі навчання іноземних мов є метод проектів, коли студент самостійно планує, створює, захищає свій проект, тобто активно входить у процес комунікативної діяльності. Навчальний проект – це комплекс пошукових, дослідницьких, розрахункових, графічних та інших видів роботи, які студенти виконують самостійно з метою практичного або теоретичного вирішення значущої проблеми [7, с. 97].

Проте, на нашу думку, застосовувати нові навчальні технології (зокрема, метод проектів) у навчально-виховному процесі можна і потрібно за будь-яких умов. Це сприяє не тільки розвитку комунікативних особливостей студента, але й збагаченню знань на предмет, створює максимально сприятливі умови для розкриття та прояви творчих здібностей студента. Крім того, підвищується професійна компетентність самого викладача. Особистісно-орієнтоване навчання, навчання у співпраці, проектні методики певною мірою дозволяють вирішити проблему мотивації, створити позитивний настрій до вивчення іноземної мови, коли студенти навчаються із захопленням, тоді розкриваються потенційні можливості кожного. Це дозволяє найповніше враховувати індивідуальні особливості кожного студента, тобто реалізовувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні іноземної мови.

Основний принцип цього напряму полягає у тому, що у центрі навчання має бути студент, а не викладач, діяльність пізнання, а не викладання. Ідея цього підходу дуже приваблива, тому що навчання орієнтоване на особистісні характеристики, попередній досвід, рівень інтелектуального, морального розвитку студента, особливості його психіки (пам'яті, сприйняття, мислення) [8, с. 82]. Впевнено можна стверджувати, що метод проектів, навчання у співпраці дозволяють вирішити проблему мотивації, створити позитивний настрій студентів, навчити їх не просто запам'ятовувати та відтворювати знання, які дає їм університет, а вміти застосовувати їх на практиці для вирішення проблем, що стосуються їх життя.

Метод проектів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка має завершитись цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим чи іншим чином, метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність студентів: індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного відрізка часу [10, с. 7]. Уміння користуватися методом проектів свідчить про високу кваліфікацію викладача. Ця технологія включає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю.

Метод проектів може бути використаний на заняттях іноземної мови у рамках програмного матеріалу практично з будь-якої теми. Головне це сформулювати проблему, над якою студенти працюватимуть у процесі роботи над темою уроку.

Перелічимо основні вимоги до використання методу проектів: наявність значущої у дослідному, творчому плані проблеми, потребує дослідницького пошуку на її вирішення; практична, теоретична, пізнавальна значущість очікуваних результатів; самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність студентів під час заняття; структурування змістовної частини проекту (із зазначенням поетапних результатів та розподілом ролей); використання методів дослідження: визначення проблеми, завдань дослідження; висування гіпотези їх вирішення, обговорення методів дослідження; оформлення кінцевих результатів; аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, коригування, висновки.

Розглянемо етапи формування мовленнєвої компетенції на прикладі методики навчання реферування спеціалізованих текстів. Завдання студента полягає у освоєнні плану викладу мовної інформації, що включає низку етапів: 1) інтродуктивну фазу ознайомлення з референтною ситуацією (повідомлення теми, предмета оповіді, інформації про просторові та тимчасові межі того, що відбувається); 2) фазу деталізації, що охоплює найбільший текстовий фрагмент, в якому здійснюється конкретизація проблеми або ідеї тексту; 3) узагальнюючу-аналітичну фазу суб'єктно-аналітичного коментування викладених фактів, побудови власних висновків. Пропонована схема реферативної інтерпретації інформації здебільшого дозволяє організувати короткочасний та економний контроль вивченого матеріалу [7, с. 98].

Поширеним та ефективним метод, що застосовується для формування мовленнєвої компетенції студентів на заняттях англійської мови, є тренінги, які поєднують теоретичні і практичні аспекти викладання. Розрізняють когнітивний тренінг, що

спрямований на формування мовленнєвої компетенції шляхом отримання інформації про інші культури та її обговорення. Атрибуційний тренінг використовується для розвитку мовлення у процесі пояснення причин ситуацій і поведінки в іншій культурі. У свою чергу, поведінковий тренінг, спрямований на навчання практичним навичкам, які необхідні для здійснення діяльності в іншій культурі. У застосуванні ситуаційного тренінгу студенти відтворюють та аналізують конкретні міжкультурні контакти, обговорюють проблеми, які виникають під час цих контактів. Як бачимо, особливість тренінгів полягає у тому, щоб не лише сформувати мовленнєву компетенцію у студентів, а й міжкультурну, що є принциповим завданням у навчанні іноземним мовам сучасних фахівців.

Висновки. У процесі формування та вдосконалення англомовної мовленнєвої компетенції у студентів особливу актуальність набуває вивчення соціального та професійного контексту, поєднання колективних, соціально значущих та особистісних змінних. Таким чином, іншомовна мовленнєва компетенція, незважаючи на постійну рухливість і мінливість, сприймається як сума знань, що виступає своєрідним керівництвом до подальшої мовної поведінки та спілкування, необхідного студентам у їхній подальшій професійній діяльності.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у більш глибокому вивченню питання формування мовленнєвої компетентності студентів на заняттях з англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акмалдінова О. М. Лінгвосоціокультурний аспект навчання іноземним мовам. Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / ред. кол. О. П. Гребельник [та ін.]. Київ, 2010. Вип. 61. С. 78–83.

2. Голтвяниця Н. Ю. Лінгвосоціопрагматичний аспект звертання у віртуальному спілкуванні (на матеріалі французьких Інтернет-форумів). *Нова філологія.* 2011. № 46. С. 100–105.

3. Гордєєва А. Й. Способи мотивації комунікативної діяльності майбутніх філологів у процесі формування англомовної граматичної компетенції. *Іноземні мови.* 2011. № 2. С. 16–21.

4. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 200 с.

5. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: навч. посіб. Київ.: Інкос, 2006. 247 с.

6. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 312 с.

7. Bourns S. K., Melin C. The foreign language methodology seminar: Benchmarks, perceptions, and initiatives. *ADFL Bulletin.* 2014. № 43(1). Pp. 91−100.

8. Byrd D. R. Learning to Teach Culture in the L2 Methods Course. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching.* 2014. № 11(1). Pp. 76–89.

9. Korthagen F. A. J. Pedagogy of Teacher Education. In J. Loughran, M. L. Hamilton (Eds.), International Handbook of Teacher Education. 2016. Pp. 311−346.

10. Pennington M. C., Richards J. C. Teacher identity in language teaching: Integrating personal, contextual, and professional factors. *RELC Journal.* 2016. № 47(1). Pp. 5−23.

УДК:378.016:811.17
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.35

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG LAW STUDENTS IN ENGLISH CLASSES

Кушевська Н.М.,
orcid.org/0000-0002-9379-0915
старший викладач кафедри іноземних мов
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Нове суспільство зацікавлене у зміцненні міжнародного співробітництва як першочергової умови формування взаєморозуміння та консенсусу. У цьому ракурсі зростає роль вивчення іноземних мов. Життєві обставини свідчать про переваги іноземних мов: зміни в економічній та політичній сферах життя, вихід України у світове освітньо-інформаційне поле, міждержавна інтеграція в освіті. Метою нашої статті є розгляд та конкретизація сутності міжкультурної комунікативної компетенції щодо вивчення іноземної мови, визначення педагогічних умов, що сприяють розвитку міжкультурної комунікативної компетентності студентів-юристів. Під компетенцією для цієї категорії студентів ми розуміємо здатність до творчості на основі високої мотивації, особистісних якостей, уміння застосовувати нормативно прийнятні моделі професійної поведінки. Виходячи з того, що комунікативна функція комуніке між людьми має свою специфіку, ми вважаємо, що спілкування є міжсуб'єктивним процесом, в якому відбувається не просте отримання інформації, а принаймні активний обмін нею. Комунікативний вплив, як результат обміну інформацією, можливий лише тоді, коли комунікатор і одержувач мають унікальну або схожу систему кодування та декодування. Вивчення іноземної мови – це не що інше, як особиста потреба, яка проявляється у взаємодії та соціальному спілкуванні. Успіх спілкування залежить не тільки від бажання мовця встановити контакт, але й від його здатності реалізувати намір говорити. Ця діяльність залежить від ступеня компетентності мовних одиниць і вміння використовувати їх у конкретних ситуаціях спілкування. Однак саме розуміння певних мовних принципів не можна віднести до поняття лінгвістичної компетенції. Маючи комунікативну компетенцію, поняття «мова – мовлення» досягається як засіб (мова) і спосіб його використання (мовлення). Мовлення є поліморфною діяльністю, тобто за своїми численними функціональними призначеннями вона виступає в різноманітних формах: зовнішніх, внутрішніх, монологу, діалогу, письма, усного мовлення тощо. Вважаємо, що ситуативний діалог сприяє набуттю мовної компетенції, що створює основу для розвитку професіоналізму та навичок майбутніх юристів.

Ключові слова: міжкультурна комунікативна компетенція, педагогічні умови, професійна поведінка, геокультурна ситуація, розвиток здібностей.

The new society is interested in strengthening international assistance as the main condition for the creation of mutual understanding and consensus. In this perspective, the role of learning foreign languages is growing. Vital circumstances demonstrate the benefits of foreign languages: changes in the economic and political spheres of life, Ukraine become member of world educational and information arena. The purpose of our article is to consider and specify the essence of intercultural communicative competence concerning learning a foreign language, identifying pedagogical conditions that promote the development of intercultural communicative competence of law students. According to the competence for this category of students, we understand the ability to be creative based on high motivation, personal qualities, and the ability to apply normatively acceptable patterns of professional behavior. Because the communicative function of communiqué between people has its specifics, one believe that communication is an intersubjective process in which there is not a simple undertaking of information but at least an active exchange of it. The communicative influence, since the information exchange is possible only when the communicator and the recipient have a unique or similar encoding and decoding system. Learning a foreign language is nothing but a personal need that manifests itself in interaction and social communication. The success of communication is possible not only on the speaker's desire to make contact but also on his ability to implement the intention to speak. This activity depends on the degree of competence of language units and the ability to use them in specific communication situations. However, the understanding certain language principles is concerned with the concept of linguistic competence. Having a communicative competence means to use adequately the language and the speech. The speech is a polymorphic activity, i.e., in its numerous functional aim, it comes in diverse forms: external and internal linguistic forms, monologues, dialogues, written language, oral activity, and so on. One believe that situational dialogue contributes to language competence acquisition, which creates a basis for developing professionalism and skills for future lawyers.

Key words: intercultural communicative competence, pedagogical conditions, professional behavior, geocultural situation, development of abilities.

Постановка проблеми. Спілкування – це соціально зумовлений інформативний, сенсорний та духовний процес між людьми в різноманітних сферах людського буття, професійної та творчої сфери. Комунікацію можливо сприймати у якості синоніма до слова спілкування, але вона має ширший сенс. Спілкування – це усна і невербальна взаємодія яка уможливлюється в людській

діяльності. Говорячи про міжкультурну комунікативну компетенцію, Редько В. апелює до того, що міжкультурна компетентність – це конгломерат трьох компонентів: лінгвістичної, комунікативної та культурної компетентності [10, с.31-32]. Солідаризуємося з даним твердженням. На думку автора, формування комунікативних навичок це цілковито нова якість, яка має свої ознаки та компоненти. Мовна компетентність відповідає за правильний вибір мовних агентів у відповідних ситуаціях спілкування. Комунікативна компетентність включає в себе поняття культурна компетентність, яку можна сприймати як культурну грамотність. Точніше міжкультурну комунікаційну компетентність визначають сутністю Рись Л. та Пасик Л. – це функціональна здатність розуміння думок і ідеології представників іншої культури, вміння коректувати мовну поведінку, долаючи міжкультурні не співпадіння [11]. В цьому контексті можемо визначити спектр проблем у формуванні навичок міжкультурної комунікативної компетенції під час навчання англійської мови серед студентів юридичної спеціальності. Для досягнення вказаних навичок студентам необхідно розвиватися у наступних напрямах:

Полікультурний напрям (розширення своєї культури через засвоєння іншої, підготовка до розвитку іншої культури): засвоєння інформації про «іншу» культуру для глибшого пізнання власної; поважне ставлення до іншої культури; бачення в культурі іноземних мов полягає не тільки в тому, що вони відрізняються одна від одної, скільки в тому, наскільки вони подібні; уміння дивитися на події та їх учасників не з власної точки зору, а з точки зору іншої культури; толерантність (зосереджена на взаємодії, вмінні безконтрольно спілкуватися); здатність взаємодіяти з людьми інших культур зважаючи на їхні цінності, норми, ідеї; здатність адаптувати свою поведінку в процесі спілкування з людиною іншої культури; відсутність ригідності поведінки; здатність до співпереживання, реагування на емоційні прояви, почуття носіїв іншої культури; толерувати і розуміти настрій людей;

Поведінковий напрям (комунікативна поведінка): відповідна поведінка, прийнята у професійних сферах бізнесу, у переговорному процесі; знаходження конструктивних компромісів; вміння виходити на контакт і підтримувати його;

Мовно-соціологічний напрям (використання мовних засобів мови відповідно до культурних норм мови у професійній сфері діяльності): вміння обмінюватися думками; уміння активно слухати згадане повторення, підсумовувати, бути уважним до співрозмовника; задавати питання, які спонукають до діалогу (під час розмови юриста з клієнтом).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рідна мова, виступаючи в єднанні мети спілкування та узагальнення, є перш за все прийомом «засвоєння» людиною соціального досвіду, відтак, разом із виконанням цієї функції, є способом висловлення власних думок. Оволодіваючи рідною мовою, людина одержує інструмент пізнання дійсності. У цьому процесі, природно, задовольняються і формуються специфічні для людини когнітивні, комунікативні та інші соціальні потреби. Іноземна мова має деякі особливості порівняно з іншими предметами. Освоєння іноземної мови не дає людині безпосередньо пізнати дійсність [1]. Мова є засобом виразу думок про об’єктивну дійсність, її атрибути, закономірності якої є предметом вивчення інших дисциплін. Мова в цьому сенсі «необ’єктивна», і викладати «необ’єктивну» навчальну дисципліну важко. Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни полягає також у її нескінченності та невимірності. Дійсно, якщо порівнювати іноземну мову з будь-яким іншим предметом, то кожен з них має певні тематичні розділи, після оволодіння знаннями яких учень задоволений. Характерною ознакою явища мови, загалом, і як навчального предмета, зокрема, є її неоднорідність. Мова в широкому сенсі слова включає ряд інших явищ, наприклад, «мовна система», «мовна здатність» тощо. Де Соссюр, як відомо, говорив про мову як про дискурс, про глобальну діяльність мовної групи й окремої людини, про мову як систему знаків. У мовленні реалізуються обидва прояви мовленнєвої діяльності. Мовлення, за де Соссюром, «це акт особистості, яка реалізує свою здатність через соціальний стан». Мовленнєва діяльність людей, усвідомлюючи своє спілкування один з одним, реалізує водночас їх соціальну та комунікативну діяльність [8]. Освітні проекти Ради Європи наголошують на тому, що світ потребує спеціаліста, який готовий успішно та продуктивно співпрацювати з людьми різних культур, нести відповідальність, володіє новими інформаційними технологіями, усним та письмовим спілкуванням, що важливо у праці та в громадському житті, бути повноцінним і активним учасником демократичного суспільства, конкурентноспроможним у юридичному середовищі. Сучасне суспільство потребує педагогіки для формування стійких компонентів стилю творчого мислення особистості, розвитку його інтелектуальної та

психологічної складової. Орієнтація педагогіки на формування якостей творчої особистості у майбутнього спеціаліста повинна докорінно змінити форми та принципи педагогічної діяльності у навчанні іноземної мови [12, с. 185]. В даний час навчання мови набуло аплікативного характеру, тоді як раніше воно було відносно абстрактним і теоретизованим. На думку Кліш П. та Хом'як А., одним із найбільш серйозних і комплексних методів вивчення іноземної мови є лінгвосоціокультурний метод, який передбачає звернення до такого компонента, як соціально-культурне середовище [7, с. 16]. Особистість є продуктом культури. Мова також. Цей метод враховує два аспекти спілкування – мовний та міжкультурний. Зеліковська О. вказує, що у тварин також є мова як система знаків і засіб вираження емоцій і настрою. Що робить мовлення «людським»? Сьогодні мова «це не просто словниковий запас, а спосіб самовираження людини». Вона служить «для цілей спілкування і спроможна виявити сукупність знань і уявлень людини про світ» [6, с. 130]. На думку представників лінгвосоціокультурного методу, мова є «потужним соціальним інструментом, що формує людський потік в етносі, формує націю шляхом збереження та передачі культури, традицій, суспільного самосвідомості певного складного дискурсу [4]. Під таким підходом до мови міжкультурну комунікацію розуміють, насамперед, як «адекватне взаєморозуміння двох, співрозмовників чи людей, які здійснюють обмін інформацією, що відносяться до різних національних культур». Тоді їхня мова стає «ознакою належності її носіїв до певного суспільства». Владимирова В. вважає, що для формування міжкультурної комунікативної компетенції знадобиться набір умінь варіювати мовні засоби відповідно до ситуацій спілкування, мовленнєвого етикету, правил ввічливості, вимог до вибору теми розмови тощо [5, с. 40]. Під комунікативною компетентністю розуміють відповідну інтерпретацію комунікативної інтенції співрозмовника, як прагнення та вміння приєднатися через соціальне спілкування до «розпізнавання» і розуміння семантичних і прагматичних особливостей члена іншої мовної спільноти, до розуміння «картини світу іншої соціальної спільноти» [2, с. 455]. Таким чином, для успішного здійснення міжкультурної комунікації необхідно оволодіти не тільки мовою, а й концептуальною системою, яка включає ідеї, навички, цінності та норми, як спеціальну, так і побутову соціокультурну галузь, у тому числі знання правил. та правила зв'язку. У викладанні мови широко використовується комунікативний метод, заснований на принципах автентичності спілкування, інтерактивності, вивчення мови в культурному контексті та гуманізації навчання.

Постановка завдання. Завданням нашої роботи є опис способів формування здібності до міжкультурної комунікативної компетентності серед студентів юридичної спеціальності. Показати, що міжкультурна комунікативна компетентність здійснюється в процесі мовленнєвої взаємодії: читання нормативних документів, спілкування з клієнтами, написання листів, позовних заяв на заняттях з англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо принципи та підходи, на які ми спираємося у навчанні англійської мови студентів юридичної спеціальності, спираючись на здатність до міжкультурної комунікативної компетентності: 1) *усвідомлення національної культури та рідної мови студентами* – з цією метою поєднання комунікативного підходу із соціокультурним суспільством, що робить можливим формування специфічних культурних уявлень про країни на мовах, народах і спільнотах навчання, а також стимулювання матеріальних культурних знань про рідну країну, сприйняття презентації культури носіїв іноземної мови в іномовному осередку, в умовах міжкультурної активності; 2) *підтримка фонових знань, соціокультурного контексту, у контексті функціонування мови, що вивчається* – для правильного міжкультурного спілкування з носіями мови необхідні спеціальні знання, які уможливлюють діалог; *навчання інтерактивного мовлення в ракурсі міжкультурного діалогу* – має на увазі розширення знань про певні культури і цивілізації, знання культурно-історичних подій, визначних осіб для правильної реалізації діалогу культури в суспільстві; *гуманістична психологія освітнього середовища,* – розуміється як номінація майбутнього юриста як учасника міжкультурної комунікації та як учасника мовного навчального процесу та дозволяє твердити про зміщення акцентів у процесі вивчення іноземної мови з викладацькою діяльністю, з навчальною діяльністю, його підготовку як творчої особистості; *інтерактивність діяльності студентів юридичної спеціальності* – передбачає використання сучасних технологій, забезпечення оновлення та розвитку особистісних якостей студентів (спільне навчання, проектний метод, інформаційні технології (Інтернет), дистанційне навчання на базі комп'ютерних телекомунікацій) [3]. Диференційований підхід вихованця, що ставить

Таблиця 1

Формування міжкультурної комунікативної компетенції шляхом ситуативних діалогів на заняттях з англійської мови

Тематика	Ситуативність	Мовленнєві наміри
Ситуація ділової зустрічі з носіями мови.	У зв'язку з обговоренням плану співпраці в юридичній сфері, прийняттям зобов'язань щодо укладання можливих угод. Студент повинен відчути інтерес до характеру бесіди; підтримати рішення іноземних мовних партнерів щодо даного питання.	Студент висловлює свою точку зору, він не згоден з позицією носіїв мови, хоче її відхилити. Необхідно знайти компромісне рішення цієї проблеми. Або, студента влаштовує характер бесіди, її результати ведення.
Ситуація досудової роботи адвоката	Під час першої зустрічі адвоката з клієнтом, надання усних і письмових консультацій	Правильно використовувати юридичну лексику, знаходити чітку еквівалентику термінів, ознайомитися з особистістю клієнта, дізнатися про обставини, які привели його до адвоката, та з'ясувати ставлення, характер інтересів і рівень правомірності підходів клієнта до вирішення своєї проблеми
Ситуація зустрічей на судовому процесі.	Під час висунення обвинувачень проти іноземного звинувачуваного.	Правильно висловлюватись із носієм мови. Вміти довести власну точку зору. Повільно повторити сказане, перепитати значення незрозумілих слів, виразів, дати протилежній стороні відчути жорсткість у відстоюванні своєї позиції в деяких аспектах проблеми.
Ситуація перебування в іншомовній родині.	Заснована на програмі міжнародного обміну.	Студент хоче висловити своє захоплення отриманим прийомом, незвичним інтер'єром будинку та ландшафту. Перепрошує за недостатню мову, (треба врахувати це в діалозі). Студент не згоден з коментарями щодо його країни. Реакція студента, якщо він не хочете оглядати пам'ятні місця. Або, цікавиться містом, звичаями, традиціями.

Джерело: власна розробка автора

його в ситуацію відбору, заохочуючи до самостійності й активності, розвитку рефлексії.

Інтерактивний характер діяльності студентів юридичної спеціальності на заняттях з іноземної мови зумовлений створенням навчально-мовленнєвих ситуацій, які спонукають їх до потреби спілкування за кордоном в умовах, однотипних із природними. Навчально-мовленнєва ситуація визначається як сукупність мовленнєвих умов, необхідних для того, щоб студент правильно здійснив мовленнєвий ефект відповідно до поставленого комунікативного завдання. Ситуації можуть бути розроблені на основі вивчених кейсів судових справ і враховуються у зв'язку з роботами над ними, а також можуть створюватися працюючи з юридичними текстами і включатися в заняття як навчально-мовленнєві вправи. Комунікативна ситуація – дозволяє на основі теми визначити актуальність мовленнєвої діяльності, забезпечити її комунікативну мотивацію [12]. Студент може визначити аспекти комунікативного спілкування за допомогою умов моделювання (згоден – не згоден, безсумнівно схвалення, вільні висловлювання – вільні дискусії, перешкоди для реалізації – здатність до реалізації тощо). На основі структурних компонентів мовленнєвої ситуації (формулювання комунікаційних завдань) студенти можуть здійснювати вплив, що спонукає до спілкування, до наміру заявити про себе.

Система мовленнєвих мотивів, що визначають потребу в спілкуванні, дає змогу виділити найбільш значущі мотиваційні та цільові компоненти, що сприяють формуванню здібності до міжкультурної комунікативної компетентності [9, с. 256]. Вони здатні змінювати чи посилювати чиюсь думку чи мотивацію, стимулювати чиюсь дію, розв'язувати проблему шляхом обговорення, дискусій, висловлювати своє ставлення до будь-якої події, явища, судження тощо.

Зміст мовлення в різних суспільних сферах діяльності (побутовій, діловій, соціальній, виробничій тощо) визначається тематикою повідомлення. У рамках рішення для формування міжкультурної комунікативної компетенції серед студентів юридичної спеціальності, розглянемо зразкові варіанти ситуацій, які призводять до вміння встановлювати контакти з носіями мови (таблиця 1).

Опираючись на загальну структуру міжкультурної комунікативної компетентності та беручи до уваги принципи, на базі яких формується функціональна компетентність, що дозволяє правильно описати комунікативну ситуацію та реалізувати комунікативну інтенцію, ми визначаємо педагогічні умови, необхідні для забезпечення ефективного процесу спілкування: функціонування педагогічного простору шляхом створення та використання ситуацій спілкування, у проявах потреби в комплексі навичок, які необхідні для успішної міжкультурної комунікації; мотиваційної підготовки слухачів до вивчення іноземної мови, компоненти якої зосереджені на активності, взаємовідносинах суб'єкта в навчальному процесі, індивідуально-психологічних властивостях особистості, стимулюванні навичок міжкультурного спілкування з носіями мови.

Висновки. Таким чином, створення правильного емоційного клімату у всьому спектрі освіти, сприяння вихованню людської культури, відданої загальнолюдським цінностям, що увібрали багату культурну спадщину історії свого народу та народів інших країн, прагнення до взаєморозуміння з представниками інших культур та готовність до міжособистісного спілкування створюють міжкультурний консенсус.

Розвиток навичок міжкультурного спілкування призводить до позитивних змін особистості студентів юридичної спеціальності. Вони навчаються на основі рефлексії, орієнтуються на порівняння цінностей іншої культури, на поглиблення почуття національної самоідентифікації в процесі залучення рідної культури та мови у процес вивчення іншої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байбакова О. О. Формування міжкультурної компетентності фахівців в США. *«Modern science and practice»:* The VII International Science Conference (March 26–27, 2021, Boston, USA). USA: Boston, 2021. P. 61-62.

2. Борзенко О. Розвиток комунікативних здібностей та формування іншомовної комунікації при викладанні іноземної мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 165. С. 453–458.

3. Бурченя О. Роль інтерактивних технологій у навчальному процесі. Нова педагогічна думка. 2009. № 2. С. 21–28.

4. Владимирова В. І. Культурологічний аспект у викладанні іноземної мови за професійним спрямуванням студентам іноземцям. *Актуальні проблеми сучасної вищої медичної освіти в Україні* : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 21 березня 2019 р. Полтава, 2019. С. 32–35.

5. Владимирова В. І. Проблеми і перспективи професійно-особистісного самовизначення майбутнього фахівця в сучасних соціокультурних умовах. *Актуальні проблеми сучасної медичної освіти в Україні* : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2019. С. 39–41.

6. Зеліковська О. О. Формування міжкультурної компетентності студентів ІТ-спеціальностей: сучасний вимір. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка. 2018. С. 129–135. DOI: 10.32835/2223-5752.2018.15.129-135.

7. Кліш П. А., Хом'як А. П. Комунікативні вміння й навички як важлива складова професіоналізму педагога. Педагогічний пошук. 2017. № 3. С. 15−17.

8. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: *Мова і спеціальність: актуальні проблеми навчання іноземців у закладі вищої освіти*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-методичної конференції, Харків 14-15 травня 2020 р. / Міністерство освіти і науки України, Харківський національний університет радіоелектроніки, Ленкоранський державний університет. Харків: ХНУРЕ, 2020. 534 с.

9. Павліщева Я.О. Лексичний підхід у вивченні англійської мови в юридичних закладах вищої освіти. *Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи*: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференція з міжнародною участю. 2019. URL: http://nauka.nlu.edu.ua (дата звернення: 16.06.2022)

10. Редько В. Г. Компетентнісна парадигма змісту навчання іншомовного спілкування в сучасних гімназіях. *Information, its impact on social and technical progresses*: Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference. Haifa: International Science Group. 2020. С. 31–32.

11.Рись Л. Ф., Пасик Л. А. Форми та методи міжкультурного тренінгового навчання. *Нова філологія*. 2020. № 80. Т. II. С. 175–181. doi: 10.26661/2414-1135-2020-80-2-27

12. Салащенко Г. Визначення особливостей сприйняття часу з метою підвищення ефективності процесу міжкультурної комунікації. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4 (73). С. 182-188.

UDC 811.161.2*276.6:61
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.36

SEMANTIC-COMPONENT ANALYSIS AND FEATURES OF TRANSLATION OF ANATOMICAL TERMS-METAPHORS WITH MODIFIER – NAME OF MECHANISMS AND THEIR PARTS

СЕМНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНАТОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ-МЕТАФОР ІЗ МОДИФІКАТОРОМ – НАЗВОЮ МЕХАНІЗМІВ ТА ЇХНІХ ЧАСТИНИ

Lysenko N.O.,
orcid.org/0000-0001-8607-2213
PhD (Philology), Associate Professor,
Lecturer at the Fundamental and Language Training Department
National University of Pharmacy

Lytvynenko O.O.,
orcid.org/0000-0003-3322-8805
PhD (Philology), Associate Professor,
Lecturer at the Language Training Department
National University of Civil Defense

Kryvko R.M.,
orcid.org/0000-0002-1992-9595
Lecturer at the Fundamental and Language Training Department
National University of Pharmacy

The article considers the peculiarities of the translation of anatomical terms-metaphors with a modifier of the name of mechanisms and their parts on the material of English and Ukrainian languages. Theoretical bases of studying of terminological metaphor in modern linguistics have been specified, the works by Yu. Brazhuk, N. Tsisar, H. Usyk and T. Kyrylenko, Yu. Mararenko and I. Tkachenko have been analyzed, as a result, the classification features of metaphorical binarms included in the layer of anatomical terminology are singled out. Binary terms such as palatine-lingual arch, aortic arch, femoral ring, tendon ring, oral siphon, artery siphon, intervertebral disc, fallopian tube, ear canal, cardiac tube, vascular plate spinal cord bone plate from bone plate gutter, “groove” and “ring”, “bracket”, “plate”, “roller”, “arc”, “disk”, “cylinder”, “tube”, “siphon”, “sail” have been studied.

As a modifier in such anatomical medical terms, the names of household items, premises, buildings and their parts, tools, clothing and mechanisms and their components are normally used. External similarity and functional similarity are typical.

For the first time, a comparative analysis of metaphorical terms in the English-Ukrainian translation (taking into account their Latin equivalent as a basis) using semantic-component analysis on the material of the “New English-Ukrainian Ukrainian-English Medical Dictionary” (2020) and “Latin-Ukrainian explanatory dictionary of clinical terms” (2016). Translation transformations have been described, V. Karaban's classification has been used as a basis. The semantic-component analysis was carried out with the use of the eleven-volume “Dictionary of the Ukrainian language”, which establishes the primary lexical meaning, transformations and redistribution of seeds, the development of the connotative component. As a promising area for further research, we have chosen a similar study of pathoanatomical terminology.

Key words: anatomical metaphor, metaphorical binary, modifier, semantic-component analysis, term-metaphor.

У статті розглядаються особливості перекладу анатомічних термінів-метафор із модифікатором назвою механізмів та їхніх частини на матеріалі англійської та української мов. Уточнено теоретичні засади вивчення термінологічної метафори в сучасному мовознавстві, проаналізовано роботи Ю. Бражук, Н. Цісар, Г. Усик та Т. Кириленко, Ю. Макаренко та І. Ткаченко, у результаті чого виокремлено класифікаційні ознаки метафоричних бінарм, що входять до шару анатомічної термінології.

Досліджено такі бінарми-терміни, як піднебінно-язикова дужка, дуга аорти, стегнове кільце, сухожилкове кільце, ротовий сифон, сифон артерії, міжхребцевий диск, маткова труба, слухова труба, серцева трубка, судинна пластина спиномозкова пластинка кісткова пластинка мозковий парус із модифікаторами «жолоб», «жолобок» і «кільце», «дужка», «пластинка», «валик», «дуга», «диск», «циліндр», «туба», «сифон», «парус».

Як модифікатор в анатомічних медичних термінах зазвичай використовуються назви предметів побуту, приміщень, споруд та їх частин, знарядь праці, одягу та механізмів та їх складників. Типовим варіантом для виникнення є зовнішня подібність та функційна схожість.

Уперше здійснено порівняльний аналіз термінів-метафор при англо-українському перекладі (ураховуючи їх латинський відповідник – як першооснову) із застосуванням семно-компонентного аналізу на матеріалі «Нового англо-українського українсько-англійського медичного словника» (2020 р.) та «Латинсько-українського тлумачного словника клінічних термінів» (2016 р.). Описано перекладацькі трансформації, за основу взято класифікацію В. Карабана. Семно-компонентний аналіз проведено із застосуванням одинадцятитомного «Словника української

мови», за яким установлюються первинне лексичне значення, трансформації і перерозподіл сем, розвиток конотативного компонента. Як перспективний напрям для подальших наукових розвідок обираємо аналогічне дослідження патоанатомічної термінології.

Ключові слова: анатомічна метафора, метафорична бінарма, модифікатор, термін-метафора, семно-компонентний аналіз.

Introduction. Science is a specific type of human activity and aims to obtain new theoretical and practical knowledge about the laws of nature, society and thinking. Accordingly, today the question of the potential of scientific metaphor in all fields remains relevant, in particular in the performance of the nominative function.

On the one hand, modern medical terminology of the Ukrainian language belongs to the most progressive category of lexical composition, due to the unprecedented intensification in the field of medical development and the introduction of new treatments, using the latest technologies and equipment; on the other hand, the terminological tools of medicine, in particular anatomy, were formed over many centuries on their own linguistic basis, absorbing numerous borrowings. Today it is not a completely closed system and cannot be studied without comparison with Latin, the universal language of all physicians in the world, which concluded the Terminologia Anatomica (TA), a widely recognized international classification and standard of anatomical nomenclature.

Formulation of the problem. Each metaphor, including the metaphor-term, is a consequence of human mental and linguistic activity, and during the creation is based on a set of presupposing background knowledge, marked by the peculiarities of the national worldview. Hence the need for a comparative analysis of transformations of meaning in the translation of medical metaphorical vocabulary from Latin into English and Ukrainian has occured, as well as English-Ukrainian translation.

The topicality of scientific research is due to the lack of a comprehensive study of anatomical metaphorical binary terms, which would combine semantic-component analysis, which explains the emergence of metaphorical meaning in Ukrainian, comparative analysis of a similar phenomenon of metaphorization in Latin, as the type of transfer can be inherited studying the specifics of transformations in English translation.

The analysis of recent research and publications. The topic of medical terminological vocabulary is a relevant area for numerous studies of modern domestic linguists. Among the topics that attract the attention of linguists – the historical aspect of the formation and development of medical vocabulary (G. Dydyk-Meush, V. Nimchuk V. Peredriienko), dialect component (Ya. Vakaliuk), vocabulary of individual subsystems (R. Stetsiuk – cardiology, I. Korneiko – radiological medicine, O. Petrova – skin diseases, T. Lepekha – forensic terminology, N. Misnyk – clinical terminology); Greek-Latin medical terms (G. Krakovetska), translation transformations in Latin-English (O. Beliaieva and M. Malashchenko) and Ukrainian-English translation (Yu. Makarenko and I. Tkachenko).

A separate area of research is the study of metaphorization processes in medical terms (Yu. Brazhuk, N. Tsisar, G. Usyk, and T. Kyrylenko). However, these works are usually ascertaining and do not contain a detailed semantic-component analysis.

The subject of the research is metaphorization as a means of learning the world and the scientific nomination.

The object is the peculiarities of Latin-English-Ukrainian translation of the metaphorical terms with the modifier name of mechanisms and their parts.

The purpose of our research is to identify the features of the English-Ukrainian translation of anatomical terms-metaphors, to conduct a semantic-component analysis of terminological metaphorical binaries on the material "New English-Ukrainian Ukrainian-English Medical Dictionary" (2020) and "Latin-Ukrainian Explanatory Dictionary of Clinical Terms" (2016).

To achieve this goal, the following tasks were set:

– to clarify the theoretical foundations of metaphor study in modern linguistics,

– to identify the specifics of the reproduction of binary terms in the translation aspect, carrying out a comparative analysis of metaphorical terms in Latin, English, and Ukrainian with the use of semantic-component analysis.

THEORETICAL BACKGROUND. The peculiarities of the semantic structure of the metaphorical compound components can only be clarified by a detailed analysis of the composition of the corresponding common word.

In modern linguistics, there is a general tendency to consider the meaning of the word as a complex structure, as a multilayered complex [12; 11]. The development of the problem of the semantic structure of the word is presented in the studies of linguists V. Kalashnik, M. Filon, N. Boyko, V. Ivashchenko, Y. Tehlivets and others.

Having considered modern concepts of semantic structure of commonly used words, we agree with the

concept of three-component construction of lexical meaning, which consists of denotation, signification, and connotation, as well as the approach to dividing connotation into four components: emotional, expressive, evaluative and stylistic.

The psychological term "associative field" is related to the concept of semantic field or semantic environment in linguistics. One of the variants of the semantic environment of a word is the words related to it, i.e. those enter the valence relations.

Thus, the path to the formation of a binary (uncommon metaphor) is the violation of ordinary valence, or "violation of the category of probability of the next element" [1, p. 14]. At the same time the binary is "finding out the potential, but not realized the possibilities of language, expanding the possibilities of a word realization" [1, p. 15].

If these possibilities are realized, non-valence relations in the metaphor turn into valence ones. During metaphor formation two elements are distinguished: the first one is the main, nominative, preliminary, direct meaning of the word, which undergoes metaphorization; the second is a derivative, secondary, figurative, new meaning.

The components of meaning come into contact with different semantic environments, because they are carriers of a common feature, due to which the author of the metaphor correlates two different objects. Due to their semantic environment, words are linked by secondary valence due to the fact that the components of their semantic environments coincide. When a metaphor is decoded by another subject, metaphorical valence can be traced through secondary valence.

In a binary, as a rule, one of the words is a modifier (something used figuratively), the second one is modified.

Scientific research on the processes of metaphorization in medical terms is a separate part of research. In particular, the analysis of the metaphorical component in medical terminology (based on anatomical and clinical terms) has been conducted by Yu. Brazhuk [3]. The author cites the leading thematic groups that become the basis for metaphorization, sometimes compares selected examples with international medical terminology, but does not resort to a detailed semantic-component analysis.

In a similar study, N. Tsisar considers the sources of metaphorization in medical terminology (such as the similarity of objects that are compared; functional similarity and simultaneous transfer of external similarity and functional similarity) with lexical-semantic groups of words that became the basis for term formation [14, p. 64].

The researcher also considers the terms binomials and three-component terms separately, trying to apply the classical semantic-component analysis, but it is limited to the list of semantics before the emergence of metaphorical valence, without explaining their movement and redistribution. In particular, the researcher identifies:

1) names of household items: glass, watering can, clock, crib, pillow, tire, bowl;

2) names of tools and their parts or elements: spindle, hook, needle, lock, anvil, ploughshare, spatula, hammer, sickle, knitting needle, nail;

3) names of buildings, premises, structures and their elements: gate, chamber, cage, cell, dome, labyrinth, bridge, tent, fence, partition, pyramid, roof, vault, stairs;

4) names of containers: wicket, box, bag, sack, bag;

5) names of relief forms: furrow, hump, bottom, valley, depression, canal, lake;

6) names of plants, fruits and their parts: bud, shoot, branch, seed, root, leaf, almond, stalk, apple;

7) names of animals and parts of animal organisms: wing, paw, mouse, shell, horn, tail;

8) names of persons by profession or activity: driver, goalkeeper, carrier, etc. [14, p. 64].

H. Usyk and T. Kyrylenko have suggested a lexical-semantic approach to the classification of metaphorical terms, dividing them into anthropological and non-anthropological groups [13, p. 63].

Researching English medical metaphors, H. Usyk and T. Kyrylenko do not ignore the structural characteristics and distinguish models "metaphor + term" and "term + metaphor", and from the morphological point of view of the construction "noun + noun" and "noun + adjective". However, the study is ascertaining, it does not contain semantic-component analysis, comparison of semantic processes in Ukrainian and English is not conducted, the comparison with the international nomenclature is also absent.

Thus, until present date, there is no thorough study that would comprehensively describe the processes of metaphorical valence in medical terminology, in particular in anatomical terminology, or a comparative analysis of equivalents of metaphorical terms-binaries in Ukrainian, English, and Latin (international nomenclature) has not yet been conducted.

The analysis of special literature proves that in modern translation studies there are a number of approaches to the classification of transformations in translating the terms.

Yu. Makarenko and I. Tkachenko are working on the translation of English medical terms: "Medical terminology can be translated by transcoding

(transcription and transliteration), tracing, descriptive translation, variant equivalent, selection of equivalent. Due to certain differences in the grammatical and syntactic structure of the two languages, the translator often has to use various transformations when translating" [7, p. 269].

The authors then give the examples of typical translation: "In particular, medical terms belonging to the thematic subgroup of drugs are translated using the following methods:

1) transcoding: cyclooxegenasa – циклооксігеназа, diclofenac – диклофенак;

2) selection of equivalent: analgesic agents – болезаспокійливий, opioid – синтетичний наркотичний препарат.

For translating anatomical terms Yu. Makarenko and I. Tkachenko suggest to use the following methods:

1) transcoding and matching: lateral ligament – латеральна зв'язка;

2) selection of equivalent: calcaneofibular ligament – п'яткова малогомілкова зв'язка;

3) descriptive translation: mucosal – що відноситься до слизової оболонки [8, p. 269].

Unfortunately, the authors do not detail the methods and do not give separate examples of translation of metaphorical binaries.

V. Karaban distinguishes three main types of translating the metaphorical terms: 1) a metaphorical word that has the same or very similar nature of imagery; 2) a metaphorical word that has a different character of imagery; 3) a non-metaphorical word that only conveys the denotative meaning of the English metaphorical word, not imagery [5, p. 204].

We completely agree with the author. Consideration of semantic processes that took place in the formation of anatomical metaphorical terms-binaries in the Ukrainian language, comparison with the English equivalent and the international version in TA we consider a promising topic for research.

Findings. Metaphors belonging to the semantic class of the "world of objects" are the most numerous groups among anatomical medical terms. As a modifier in such units are usually used the names of household items, premises, buildings and their parts, tools, clothing and machinery and their components. The longest metaphorical series among the latter form the tokens "gutter", "groove" and "ring", "bracket", "plate", "roller", "arc". External similarity and functional similarity are typical.

In the Ukrainian language, transference based on visual associations occurs in noun binaries with modifiers ***дуга*** and ***дужка***.

The direct meaning of the token "дуга" is "rounded curved line" [10, II, p. 431], accordingly «дужка» is diminutive form of «дуга» or " a handle or any other part of an object having the shape of an arc" [10, II, p. 433.].

Lat.	arcus palatoglossus	arcus aortae
Engl.	palatoglossal arch	arch of aorta
Ukr.	піднебінно-язикова дужка	дуга аорти

When translating from Latin and English, a metaphorical word is used, which has the same character of imagery. In all terminological compounds with the specified modifier there are – ***дуга скронева, дуга аорти, дуга вісцеральна, дуга бронхіальна, дуга лобкова, дуга надбрівна, піднебінно-язикова дужка*** –arcus (Lat.), arch (Engl.), and дужка-дуга (Ukr.).

Modern Ukrainian anatomical terminological system has numerous metaphorical binaries with a modifier ***кільце (a ring),*** among those are ***стегнове кільце, сухожилкове кільце, кільце кон'юнктиви, кільце райдужки, кільце барабанне*** etc., transfer in which is carried out on the basis of visual similarity (in form). Hence, ***кільце (a ring)*** is an "object (usually made of metal) that has the shape of a circle" [10, IV, p. 161.].

Lat.	annulus femoralis	anulus tendineus	annulus tympanicus
Engl.	femoral ring	tendinous ring	tympanic ring
Ukr.	стегнове кільце	сухожилкове кільце	кільце барабанне

All analyzed binaries retain the construction "noun + adjective" (Latin) and "adjective + noun" (English). The Ukrainian language borrows the English version of the morphological construction in translation, and also uses a translation of a metaphorical word that has the same character of imagery (annulus (Lat.) – ring (Engl.) – кільце (Ukr.)).

Modifiers such as труба – трубка (tube), жолоб – жолобок (gutter), and пластина – пластинка (plate) are one of the most productive among the metaphors of terms with the names of mechanisms and their parts, and TA contains Latin equivalents of such adjective terminological compounds.

Лат.	tuba uterina	tuba auditiva / tuba auditoria	tuba cardialis
Анг.	uterine tube	pharyngotympanic / auditory tube	cardiac tube
Укр.	маткова труба	слухова труба	серцева трубка

When the binary is formed, the sema "channel in the human or animal body for communication

between organs" is actualized. [10, XX, p. 288.]. The basis for the transfer is both the similarity in shape of a "long hollow object or device, usually of circular cross-section", and the purpose – to connect, conduct air, liquids, sounds, and so on.

When translating all the above binary, the translation is used with a metaphorical word that has the same character of imagery: tuba (Lat.) – tube (Engl.) – труба (трубка) (Ukr.).

Metaphorical binary with a component пластина – пластинка (plate) are built on external similarities. Thus, in the token the element of the core sema "a flat, with a smooth surface, thin strip of any solid material, substance" remains relevant [10, IV, p. 565]. The basis for the emergence of visual associations is a specific form.

Лат.	lamina vasculosa	lamina spinalis	lamina ossea
Анг.	vascular lamina	spinal lamina	osseous lamina
Укр.	судинна пластина	спиномозкова пластинка	кісткова пластинка

The construction of "noun + adjective" (Latin) and "adjective + noun" (English) is preserved in the given binaries. The Ukrainian language borrows the English version of the morphological construction in translation, and also uses a translation of a metaphorical word that has the same character of imagery (lamina (Lat.) and (Engl.) – пластина (пластинка) (Ukr.).

The modifiers ***диск*** and ***циліндр*** are less productive for the formation of metaphorical binary.

Lat.	discus intervertebralis	cylindri erythrocytici
Engl.	Intervertebral disc	erythrocyte casts
Ukr.	міжхребцевий диск	еритроцитні циліндри

In the formation of the binary ***міжхребцевий диск*** the core sema "an object that looks like a flat circle" remains relevant [10, II, c. 283.], the form becomes the basis for transfer. The translation is made by a metaphorical word that has the same character of imagery (discus (Lat.) – disc (Engl.) – диск (Ukr.)).

Metaphorical binary ***еритроцитні циліндри*** is built on the same principle: using a modifier with the value "part or device having the shape of a cylinder" [10, XI, p 214.] the same metaphorical valence is formed, justified by the similarity of the cylindrical shape of the two objects.

Modifiers ***сифон*** and ***парус*** only form a few binaries.

In metaphorical terms, the oral siphon and the artery siphon in the modifier remain relevant core sema "curved tube with knees of different lengths, which pours fluid from one vessel to another, located below" [10, IX, p. 209.]. Accordingly, the emergence of metaphorical valence is based on functional and external similarities.

Lat.	siphon oralis	siphon caroticum
Engl.	oral siphon	carotid siphon
Ukr.	ротовий сифон	сифон артерії

The translation is made by a metaphorical word that has the same character of imagery.

In the binaries, «піднебінний парус» and «мозковий парус» are based on visual associations, because the sail is "a large piece of canvas of a certain shape (triangular, rectangular, etc.) attached to the mast, with which the wind moves the ship; sail" [10, VI, p. 82].

Lat.	medullare velum
Engl.	velum medullary
Ukr.	мозковий парус

Translation is used as a metaphorical word that has the same character of imagery: velum in English and Latin – парус in Ukrainian.

Conclusions and prospects for further research. Metaphorization is one of the universal ways of knowing reality. Scientific metaphor is a multifunctional phenomenon.

Metaphorical terms are an important factor in understanding the national specifics of the linguistic vision of the world around us, related to the culture of the people and reflect the results of its cognitive activity.

Metaphors belonging to the semantic class of the "world of objects" are the most numerous group among anatomical medical terms. As a modifier in such units are usually used the names of household items, premises, buildings and their parts, tools, clothing and machinery and their components. The longest metaphorical series among the latter form the words «жолоб», «жолобок» and «кільце», «дужка», «пластинка», «валик», «дуга». External similarity and functional similarity are typical in these variants.

As a promising area for further research, we have chosen a similar study of pathoanatomical terminology.

REFERENCES:

1. Басилая Н. Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний. Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1971. 78 с.

2. Бєляєва О. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів. Київ : ВСВ «Медицина», 2016. 222 с.

3. Бражук Ю. Метафоричний компонент у медичній термінології (на матеріалі анатомічних і клінічних термінів). *Studia Linguistica.* 2012. Вип. 6. С. 224–228.

4. Калашник В., Корнейко І., Пилипенко М. Проблеми перекладу медичної термінології. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. С. 328–333.

5. Карабан В. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової та технічної літератури на українську мову. Част. 2. Вінниця : Нова книга, 2001. 324 с.

6. Комиссаров В. Лингвистика перевода. Москва : Международные отношения, 1980. 168 с.

7. Макаренко Ю., Ткаченко І. До проблеми перекладу медичних терміеів в науковому англомовному медичному тексті. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. Вип 21. С. 268–271

8. Недбайло К. Транспозиції частин мови в перекладі з англійської мови на українську (на матеріалі художніх текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16. Київ. 2009. 20 с.

9. Новий англо-український українсько-англійський медичний словник. Київ : Арій. 2020. 480 с.

10. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

11.Стернин И. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. 156 с.

12. Телия В. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. Москва : Наука, 1988. 215 с.

13. Усик Г., Кириленко Т. Метафора як спосіб утворення медичної термінології. *Advanced Linguistics*. 2020. № 5. С. 62–67

14. Цісар Н. Метафора в медичній терміносистемі. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2005. № 538. С. 63–67.

УДК 81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.37

КІНОСЦЕНАРІЙ В АСПЕКТІ КІНОПЕРЕКЛАДУ

FILM SCRIPT IN THE ASPECT OF FILM TRANSLATION

Лютянська Н.І.,
orcid.org/0000-0003-2807-8339
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті йдеться про кіноперекладта його особливості. Кіноперекладяк явище характеризується власними різновидами. Серед яких виділяють синхронний переклад, озвучування фільму одним актором чи власне перекладачем, озвучування фільму двома акторами, повний дубляж фільму та використання субтитрів. Розглядається поняття кінотекст з його складовими, лінгвістичною та нелінгвістичною. Крім того, розглядається кіносценарій в аспекті кіноперекладу. Кіносценарій може створюватися на основі оригінальної ідеї, або ж на основі літературного твору. В такому випадку, говорять про екранізацію художнього фільму, яка має свої різновиди залежно від матеріалу, на основі якого він створюється. Відповідно переклад художніх фільмів тісно пов'язаний з художнім перекладом, хоча і має свої особливості. Важливим при перекладі фільмів є передача їх назви. Для цього застосовується ряд прийомів. Серед них: дослівний переклад, часткова трансформація назви та повна трансформація назви. Використання тих чи інших прийомів залежить від конкретного випадку. Переклад кіносценаріїв в цілому може бути виконаний за допомогою субтитрування, дубляжу чи напів-дубляжу. Останній термін має й інші назви серед дослідників кіноперекладу, а саме: закадровий переклад, закадрове озвучування або назвучування, псевдодубляж. Всі вищезазначені різновиди кіноперекладу мають свої особливості. Так, субтитрування є інтермодальною формою перекладу. Процес же створення субтитрів є повністю залежним від сприйняття тексту на екрані глядачами і не може перевищувати певний обсяг. Дубляж є особливою технікою запису, який забезпечує синхронізацію аудіо- та відеоряду в кінопродукції. Напів-дубляж або закадровий переклад застосовують приглушення оригінальної звукової доріжки. Така технологія застосовується при перекладі інтерв’ю або документальних фільмів. Саме кіносценарій документального фільму і брався до уваги під час аналізу кінопродукції та її перекладу.

Ключові слова: кіноперекладкіносценарій, кінотекст, субтитрування, дубляж

The present paper deals with film translation and its specifics. Film translation as a notion is characterized by its own types. There are the following types: simultaneous translation, voice-over by one actor only or its translator, voice-over by two actors, film dubbing and film subtitling. The notion of film text with its constituent parts, linguistic and non-linguistic is

considered. Moreover, the notion of film script in the aspect of film translation is taken into consideration. Film script can be written on the basis of original idea or on the basis of a literary work. In that case the notion of screen version is mentioned. The latter can have its own subtypes depending on its material. Thus, film translation is closely connected to literary translation, though it has its own peculiarities. While translating a film it is important to render faithfully its title. A certain set of methods is used in that case. They are word for word translation, partial transformation of the title and full transformation of the title. The usage of this or that method depends on some certain situation. In general, film script translation can be provided with the help of subtitling, dubbing or so called 'partial dubbing'. The latter term may have another names among scientists, in peculiar voice over or pseudodubbing. All the above mentioned types of film translation have their own peculiarities. Subtitling is an intermodal form of translation. The process of subtitling is fully dependent on reading the text on the bottom of the screen by the audience. Its volume cannot be more than it is allowed. Dubbing is a special technique of recording sounds which allows synchronization of audio with video in the film. 'Partial dubbing' or voice-over uses sound muting of original sound track. Such technology is used while translating interviews or documentaries. Film script of the documentary was taken into consideration while conducting our research.

Key words: film translation, film script, film text, subtitling, dubbing

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Кінофільми є невід'ємною частиною сучасного життя. Зростання популярності голлівудського контенту зумовлює необхідність його відтворення для іншомовної аудиторії, зокрема й української. Відтак, зростає кількість перекладеної кінопродукції, що тим самим породжує інтерес науковців до дослідження особливостей її перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під терміном «кіноперекладом» зазвичай розуміють переклад художніх та анімаційних фільмів, а також серіалів. Кіноперекладяк практичний процес вимагає високого рівня фахової підготовки від перекладача.

Теорія же кіноперекладу характеризується великою кількістю праць як вітчизняних (А.Г. Гудманян [1], Т.В. Журавель [2], С.В. Єлісєєва [3], Г.М. Кузенко [4], Т.Г. Лук'янова [5], О.В. Полякова [6]), так і зарубіжних науковців (Х. Діас Синтас [7], Фредерік Чаум [8]).

Постановка завдання. Не зважаючи на велику кількість праць, присвячених кіноперекладу в цілому, важливим є розгляд складових кінопродукції та етапів її створення. Кінопродукція не можлива без ідеї, яка включає перелік подій у фільмі. Це стає можливим завдяки написанню кіносценарію майбутньої кінострічки. Завданням же нашого дослідження є розгляд кіносценарію та особливостей його перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кіноперекладпов'язаний з труднощами як лінгвістичного, так і технічного характеру. Це безпосередньо впливає на ступінь еквівалентності та адекватності перекладу оригіналу, а також його технічного втілення на екрані. Виділяють п'ять основних видів кіноперекладу. Серед них:

- Синхронний переклад фільму. Такий різновид найчастіше застосовується під час міжнародних кінофестивалів. У цьому випадку перекладач працює над фільмом без опори на монтажні листи. Іноді він змушений перекладати фільм без попереднього перегляду, намагаючись якомога точніше передати його зміст.
- Озвучування фільму одним актором чи власне перекладачем. У цьому випадку зберігається оригінальна звукова доріжка, що дає можливість глядачеві розмежувати репліки різних героїв.
- Озвучування фільму двома акторами, чоловіком та жінкою, зі збереженням оригінального звукоряду.
- Повний дубляж фільму. В цьому ж випадку відбувається значна компресія матеріалу через необхідність збігу артикуляції акторів з перекладом їх реплік.
- Використання титрів при повному збереженні оригінального звукоряду. В такий спосіб відтворюється мова персонажів у вигляді тексту мовою перекладу в нижній частині екрана [9, с. 337].

Вимоги до кіноперекладу відрізняються від однієї країни до іншої. Вибір конкретного типу перекладу кінопродукції значною мірою сприяє сприйняттю фільму цільовою аудиторією та залежить від місця культури, з якої походить оригінал, та культури, для якої призначений переклад, на міжнародній арені, грошової вартості, вподобань глядачів, а також історичних особливостей певного народу [10, с. 36].

Кінотекст містить лінгвістичну та нелінгвістичну складову. Лінгвістична представлена вербально (титри, написи), тоді як нелінгвістична – невербально (репліки акторів, закадровий текст). Найбільш відомим типом кінотексту є кіносценарій. Перекладач працює з текстом кіносценарія, літературним драматичним твором, на основі якого створюється кінофільм. Кіносценарій – це насамперед художній твір зі своєю формою та структурою [11, с. 89].

Переклад кіносценаріїв співвідноситься з художнім перекладом, проте він має власні особливості, які слід враховувати під час роботи з ним.

Слід спершу дати визначення поняттю «кіносценарій». Кіносценарій є твором кінодраматургії, що створюється для подальшого втілення на екрані [12]. В той же час, кіносценарій є літературною основою фільму, загальним терміном, яким позначають надруковану працю, в якій детально розповідається про події та діалоги фільму [13].

Кіносценарій зазвичай створюється на основі готової ідеї, яка може бути взята з літературного твору. У такому випадку варто згадати поняття екранізації. Розрізняють наступні типи екранізацій:

- Адаптація – фільм на основі роману або оповідання;
- Контамінація – фільм на основі декількох романів чи оповідань;
- Наративізація – розповідний фільм на основі нерозповідного тексту [14, с. 122].

При перекладі художніх фільмів необхідно враховувати вимоги до художнього перекладу. Переклад художнього тексту є не стільки перекладом в його утилітарному розумінні, скільки особливим видом міжкультурної, культурно-етнічної і художньої комунікації, для якої важливим є саме текст як вагома змістовна величина і предмет художнього відтворення і сприйняття [15].

Характерною рисою кіноперекладу є синхронізація аудіо- та відеоряду або ж вербального і невербального компонентів кінопродукту.

Перекладаючи кінотекст, важливо не лише зробити фільм зрозумілим телеглядачеві, але й зберегти задум оригіналу, розкрити образи персонажів у заданому режисером стилістичному напрямку, передати засобами мови перекладу цілісний твір, не допустити порушення його впливової сили [16].

Варто звернути увагу і на переклад назв кінофільмів. Вони можуть передавати певний емоційний заряд та відіграють велику роль у розумінні жанру фільму, привертають увагу потенційного глядача. При перекладі назви фільму застосовують прийом дослівного перекладу, якщо утворений таким чином перекладений відповідник не порушує норми вживання слів в українській мові.

Іншою стратегією при перекладі є трансформація назви за допомогою смислової адаптації. Перекладач вдається до перекладацьких трансформацій, серед яких додавання, вилучення, заміни, тощо. У випадку неможливості передачі прагматичного змісту вихідного тексту, зміст якого зрозумілий лише тим, хто знайомий з мовною та етнокультурною специфікою, вдаються до повної заміни назви фільму [17, с. 89-90].

Переклад кіносценаріїв може здійснюватися у два способи, за допомогою субтитрування та дубляжу. Дубляж у свою чергу має власні різновиди. Серед них: дубляж із пофразовою синхронізацією (від англ. phrase-sync dubbing) та дубляж із синхронізацією рухів губ (від англ. lip-sync dubbing). У першому випадку текст оригіналу замінюється пофразово текстом перекладу, у результаті чого перекладений текст чітко вписується в кінокадр за змістом та тривалістю. У другому же випадку переклад узгоджується не лише з оригінальним аудіо та відео, а й з рухами губ акторів, і, як наслідок, перекладений текст виглядає невимушеним та природнім [18, с. 295].

Щодо субтитрів, то їх визначають як напис у нижній частині кадру фільму, що є коротким перекладом іншомовного діалогу або тексту взагалі, що є зрозумілим глядачам [19, с. 158].

В той же час, переклад за допомогою субтитрів є адаптацією оригінальних діалогів відповідно до потреб іншомовної цільової аудиторії.

Аналізуючи процес створення субтитрів, необхідно пам’ятати, що субтитрування передбачає перетворення усних діалогів у письмовий текст. При цьому, однією з головних проблем перекладу діалогів оригінального тексту є наявність різниці між швидкістю усного мовлення та швидкістю читання тексту перекладу глядачами фільму. Тому не використовують обсяг субтитрів більше, ніж два рядки [20, с. 296].

Процес субтитрування складається зі створення фрагментів написаного тексту (субтитрів), які накладаються на кадри. Оскільки процес переходить з аудіо- на письмові носії, субтитрування визначається як «інтермодальна форма перекладу» [21, с. 119].

Дублювання ж є особливою технікою запису, яка дозволяє замінити звукову доріжку фільму із записом діалогу мовою перекладу, так і один з видів перекладу [22].

Головний принцип дубляжу – забезпечення синхронізації аудіо- та відеоряду з метою створення ілюзії правдоподібності та реалістичності дій, зображених на екрані [23].

Виділяють також поняття напів-дубляж. Воно характеризується тим, що гучність оригінального тексту зменшується, і на перший план виходить голос диктора. Такий різновид перекладу вихідного тексту забезпечує його доцільність під час перекладу інтерв’ю, документальних фільмів та інших телевізійних програм, які не вимагають синхронізованого руху губ [24, с. 120]. Вищезазначене поняття має й інші назви. Серед них: закадровий переклад, закадрове озвучування або назвучування, псевдодубляж.

Розглянемо особливості кіносценарію на конкретному прикладі. Для аналізу був обраний документальний фільм «Земля: Один вражаючий день» (2017) (від англ. *Earth: One Amazing Day*) [25]. Фільм був знятий студією BBC Earth Films та є сіквелом фільму *Earth*. Обраний документальний фільм є науково-популярним фільмом. Події у фільмі відбуваються протягом одного дня у різних куточках світу. Головними персонажами виступають тварини, представники різних видів. Закадровий переклад українською мовою був виконаний студією *Pie Post Production* [26].

Слід відзначити, що скрипт цього документального фільму [27] має як лексичні, так і синтаксичні особливості.

До лексичних особливостей можна віднести наявність термінів на позначення класів та видів тварин, рослин (*serval, marine iguana, snakes, giant panda, bamboo*). Відповідно, під час перекладу цих термінів застосовувалися наступні прийоми:

- підбір лексичного еквівалента (*racer snake – полоз, prey – здобич*);
- транслітерація (*serval – сервал, zebra - зебра*);
- калькування (*marine iguana – морська ігуана*).

Щодо синтаксичних особливостей, то речення у кінотексті переважно прості, що визначається цільовою аудиторією – діти та дорослі. Наприклад,

It's a small blue planet, with a rocky moon.

His enormous radar ears can hear a pin drop [27].

Під час їх перекладу застосовувався переважно дослівний переклад. Назва ж фільму *Earth: One Amazing Day* була перекладена дослівно: *«Земля: Один вражаючий день».*

Загалом же, розглянутий кіносценарій вербалізує репліки для озвучування диктором. Переклад власне фільму є професійним, одноголосим (закадровий текст озвучується чоловічім голосом).

У цілому україномовний переклад є адекватним. Перекладачеві вдалося досягти мети документального фільму, а саме – просвітницької. Задум авторів документального фільму щодо показу життя тварин відтворений у повній мірі.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, кіноперекладвимагає особливого хисту від перекладача. Через це його порівнюють з художнім перекладом. Кіноперекладнеможливий без врахування лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей кінофільму. Тому під час процесу перекладу фільму увага звертається і на кіносценарій. Власне вищезазначеному явищу і було присвячено наше дослідження.

Перспективою наукових пошуків є подальші дослідження з теорії кіноперекладу задля врахування можливих проблем і труднощів під час виконання перекладу тієї чи іншої кінопродукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудманян А.Г., Плетенецька Ю.М. До проблем кіноперекладу як виду художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2012. Вип. 25. С.28-30.
2. Журавель Т.В. Кіноперекладяк вид аудіовізуального перекладу і його становлення в Україні та світі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2018. № 10. С. 35-38.
3. Єлісєєва С.В. Особливості субтитрування як напряму перекладацької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. № 32, том 2. С. 158-160.
4. Кузенко Г.М. Кіноперекладяк особливий вид художнього перекладу (на матеріалі англійської мови). *Одеський лінгвістичний вісник.* 2017. № 9, том 3. С.70-74.
5. Лукьянова Т.Г. Теоретичні аспекти кіноперекладу з англійської на українську мову. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.* 2011. № 973. *Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* Випуск 68. С. 183-187.
6. Полякова О.В. Дублювання як вид кіноперекладу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*, 2013. Вип. 116. С. 338-341.
7. Chaume F. The turn of audiovisual translation: New audiences and new technologies. *Translation Spaces 2*. 2013. P. 105-123.
8. Diaz C. New trends in audiovisual translation. Bristol: Multilingual matters, 2009. 283 p.
9. Федоренко С.В., Валькова А.О. Лінгвокультурні особливості перекладу сучасних англомовних документальних фільмів. *Молодий вчений*. Грудень 2020. № 12 (88). С. 336-340.
10. Журавель Т.В. Кіноперекладяк вид аудіовізуального перекладу і його становлення в Україні та світі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2018. № 10. С. 35-38.
11. Шевченко М.Є. Особливості перекладу художніх фільмів. *Актуальні проблеми філології.* Одеса, 2017. С. 88-91.
12. Курінна Г.В. Концепт «конструкції» кіносценарію в контексті американської сценарної школи. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* Сер.: Мистецтвознавство. 2011. № 3. С. 180-183.
13. Міславський В.Н. Терміни, визначення, жаргонізми. 2007, 328 с.

14. Довбуш О.І. Кіносценарій як засіб вербальної візуалізації літературного твору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. №17, том 1. С.122-124.

15. Гудманян А.Г., Плетенецька Ю.М. До проблем кіноперекладу як виду художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2012. Вип. 25. С.28-30.

16. Гудманян А.Г., Плетенецька Ю.М. До проблем кіноперекладу як виду художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2012. Вип. 25. С.28-30.

17. Шевченко М.Є. Особливості перекладу художніх фільмів. *Актуальні проблеми філології*. Одеса, 2017. С. 88-91.

18. Серебрянська О.В. Кіноперекладознавство: специфіка та стратегії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 2016. Випуск 62, *Серія «Філологічна»*. С. 294-297.

19. Єлісєєва С.В. Особливості субтитрування як напряму перекладацької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер.: Філологія*. 2018. №32, том 2. С. 158-160.

20. Серебрянська О.В. Кіноперекладознавство: специфіка та стратегії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Випуск 62, *Серія «Філологічна»*. С. 294-297.

21. Пушина В., Сітко А. Особливості аудіовізуального перекладу. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика:* збірник наукових праць. 3-4 квітня 2020 р. Київ: Аграр Медіа Груп. С. 119-124.

22. Полякова О.В. Дублювання як вид кіноперекладу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*, 2013. Вип. 116. С. 338-341.

23. Полякова О.В. Дублювання як вид кіноперекладу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*, 2013. Вип. 116. С. 338-341.

24. Пушина В., Сітко А. Особливості аудіовізуального перекладу. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика:* збірник наукових праць. 3-4 квітня 2020 р. Київ: Аграр Медіа Груп. С. 119-124.

25. Documentary Earth: One Amazing Day: web-site. URL: https://www.documentarymania.com/player.php?title=Earth:%20One%20Amazing%20Day (last accessed: 01.06.2021)

26. Документальний фільм «Земля: Один вражаючий день»: веб-сайт. URL: http://moviestape.net/dokumentalnyj/11029-zemlya-odin-vrazhayuchiy-den.html (дата звернення: 01.06.2021)

27. Earth: One Amazing Day. Film Script: web-site. URL: https://www.scripts.com/script/earth:_one_amazing_day_7406 (last accessed: 01.06.2021)

UDC 378.147: 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.38

BRINGING VALUES INTO TRANSLATOR TRAINING: A MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF A TEACHING PHILOSOPHY STATEMENT FOR TRANSLATION STUDIES

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ ПЕРЕКЛАДАЧІВ: МОДЕЛЬ РОЗРОБЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ВИКЛАДАННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Malyk H.D.,
orcid.org/0000-0002-7815-454X
Ph. D. in Education,
Associate Professor at the Department of Philology and Translation
Ivano-Frankivsk National Technic University of Oil and Gas
Ivano-Frankivsk, Ukraine

This paper aims to build a bridge between a personal teaching philosophy statement and Translation Studies as an academic interdiscipline that forms the translator's professional mindset and reflects the change in the translator's role in the world. As translation is viewed as a complex network of social and professional activity dealing with negotiation between two cultures rather than a mechanical act of linguistic substitution, translation pedagogy should cater to moulding an entirely new profile of the English-language translator's identity in the 21 century with its multiple modernities where translation tends to become a powerful tool for global interaction. This study tries to explain why it is helpful for educators to reflect on their teaching philosophies in translator training. A statement of personal teaching philosophy in Translation Studies is described as a document that reflects the teacher's beliefs, values, and goals regarding teaching and learning, teaching approaches and strategies, and concrete examples of their materialization in the learning environment in a particular discipline area. A pilot model for

Translation Studies was developed based on the authors' literature survey and presented at the Centre for the Advancement of Teaching and Learning at the University of Manitoba in May 2022. It is centred on the components commonly found in a study of faculty teaching philosophies in Canada and the USA. The model considers the reciprocal relationship between teaching and learning and external and internal/personal aspects of learning. Called TS-SPIRAL metaphorically, the model includes seven dimensions: 1) translation studies; 2) student-oriented and system approach, occupational standards in translation, teaching strategy, syllabus as a roadmap for learning; 3) principles/policy of the learning process, possibility to practice freedom, passion for the profession; 4) educational innovation, integration, initiative; 5) resources, research, reflection, relationship, roles; 6) achievement, assessment; 7) long-life learning. The acronym TS-SPIRAL is a metaphor describing a continuous and gradual increase circling the center point – the student, the translator-to-be. This article can stimulate personal reflections of Ukrainian educators on roles, composition, and evaluation of statements of teaching philosophy in Translation Studies and open professional discussions that will lead to a better understanding of teaching expectations and innovative teaching in this academic field.

Key words: Student-oriented teaching, standard, teaching strategy, educational innovation, learning resources, achievement, assessment, long-life learning.

Охарактеризовано особливості освітнього документа, який у західній педагогіці отримав назву «a teaching philosophy statement» і став імперативом у процесі працевлаштування на академічні посади, укладання контрактів з викладачами, номінації викладачів на професійні відзнаки та подання заявок на інноваційні гранти. Проаналізовано підходи до викладу особистої філософії викладання, яка відображає переконання, цінності та цілі викладача, підходи та стратегії викладання, а також конкретні приклади їхнього втілення у конкретній академічній дисципліні. Акцентовано на необхідності формування нового профілю ідентичності англомовного перекладача в 21 столітті з його численними модальностями, де переклад стає потужним інструментом глобальної взаємодії. Запропоновано авторську пілотну модель філософії викладання перекладознавчих дисциплін, які яка формують професійне мислення перекладача та віддзеркалюють зміни у його діяльності у сучасному динамічному світі. Модель розроблено на основі сучасної педагогічної літератури та досвіду автора і представлено в Центрі вдосконалення викладання та навчання в Університеті Манітоби (Канада) в травні 2022 року. Модель TS-SPIRAL, яка ґрунтується на взаємозв'язку між викладанням та навчанням, а також зовнішніми та внутрішніми/особистісними аспектами навчання, включає сім вимірів: 1) особливості перекладу та перекладознавства як міждисциплінарних сфер; 2) студентоцентричний системний підхід, професійні стандарти для перекладачів, стратегію викладання спеціальних дисциплін, силабус як дорожню карту вивчення спеціальних дисциплін; 3) принципи/політику процесу навчання, можливість практикувати свободу, пристрасть до професії; 4) роль освітніх інновацій, ініціативності та інтегративного навчання; 5) ресурси, науково-дослідницьку роботу студентів і викладача, рефлексію, ролі викладача; 6) академічні досягнення студентів та оцінювання перекладацької компетентності; 7) навчання упродовж життя. Це дослідження покликане започаткувати професійну дискусію серед українських педагогів-перекладознавців щодо доцільності розроблення викладачами особистої філософії викладання та її структури, що сприятиме рефлексії стосовно покращення викладання перекладознавчих дисциплін.

Ключові слова: Студентоцентричне навчання, професійний стандарт, стратегія викладання, освітня інновація, навчальнийресурс, оцінювання, навчання упродовж життя.

Introduction. In many countries, it is common for educators of higher education institutions to write their teaching philosophy (Teach-Phil) statements as part of their portfolios and dossiers. This practice assists them in guiding and organizing their teaching, establishing their professional goals and teaching methods, and expressing their experiences, ambitions, beliefs, and level of professionalism. The practice of creating statements of personal Teach-Phil started in the late 1990s. Now, these documents are regarded as a significant part of the academic identities of scholars who engage with the Scholarship of Teaching and Learning (SoTL) Programs or work at the centres for the advancement of teaching and learning.

Increasingly, these statements are becoming «the requirements of applicants to academic faculty positions, promotion and tenure procedures, nominations for teaching awards, or other application processes for innovative teaching grants worldwide» [21, p. 83]. Therefore, it is important to reflect on this internationally recognized practice and the importance of developing our Teach-Phil in Translation Studies (***TS***), an academic discipline dealing with the theory, description and application of translation, interpreting, and localization. This educational field is becoming increasingly significant in our inevitably expanding globalized life that includes cultural, political, economic, religious, social, and personal interactions, all interrelated in a complex system.

Literature review of recent developments in Teach-Phil research

Current literature offers various definitions of a recently recognized pedagogical document called a Teach-Phil statement and describes approaches and steps involved in writing it [1; 2; 3; 5; 9; 13; 18].

In her landmark article «Developing a Philosophy of Teaching Statement», N. Chism (1998) characterizes a Teach-Phil statement metaphorically as «a vivid portrait of how a person is intentional about teaching practices and committed to career.» [5] J. Beatty et al. call a statement of Teach-Phil «a tool to create and maintain a clear and authentic identity as a teacher. Authenticity in teaching requires self-awareness, awareness of others, relationships with learners, awareness of context, and a critically reflective approach to practice» [2, p. 111]. At the same time, they define it as «a narrative description of one's conception of teaching, including the rationale for one's teaching methods. It is seen as a

place to voice holistic views of the teaching process, including one's thoughts about the definitions and interaction between learning and teaching, perceptions of the teacher's and student's role, and goals and values of education» [2, p. 100]. At Carlton University, Canada, a teaching philosophy statement is described as «a short personal essay in which you outline your conceptualization of effective teaching and explain how you embody this conceptualization. It gives you an opportunity to explain to readers the kind of teacher you are, what students in your classes can expect of you and the ways you structure your courses.» [23]. Scholars from the University of Manitoba, Canada, emphasize that a Teach-Phil statement is «a systematic and critical rationale that focuses on the important components defining effective teaching and learning in a particular discipline and/or institutional context» [21, p. 84). They also outline several primary purposes of a Teach-Phil statement: clarifying what good teaching is, providing a rationale for teaching, guiding teaching behaviours, organizing the evaluation of teaching, promoting personal and professional development, and encouraging the dissemination of effective teaching [21, p. 84].

New Challenges. While many articles and guides focus on general approaches to developing a Teach-Phil statement, we found several samples of such documents provided by American and Canadian universities for various educational fields, for example, the Engineering, English Language, English Literature, Romance Languages and Literatures, Comparative Literature, and communications [20]. However, Teach-Phil statements for Translation Studies are very scarce [24] though translator training is critical for our globalized world as it helps bring people closer together, reduce bias and prejudice, and resolve political, religious, and racial conflicts that are becoming more severe by the day. Translators-to-be will become essential professionals mediating intracultural interactions, facilitating financial transactions, and mass movements of people, such as tourism, migration and refugees, etc. Hence, as developing a Teach-Phil statement is becoming a requirement in international education, this novelty will undoubtedly be implemented in Ukrainian higher education.

This article **aims** to outline the main components of a Teach-Phil statement and present a model that illustrates the practical implications of Teach-Phil weaving it with translator training and globalization challenges.

Materials and Methods. We analyzed current pedagogical literature on teaching and learning values to understand existing research concerning the essence of personal Teach-Phil and the conceptual elements underpinning Teach-Phil statements. Besides, we studied samples of teaching statements at the official sites of George Mason University, USA [7], and the University of Calgary, Canada [20]. The study results became the basis of our model for developing a Teach-Phil statement grounded in Translation Studies which was presented at the Centre for the Advancement of Teaching and Learning at the University of Manitoba in May 2022.

Results. Based on a comprehensive literature review, we accept the following operational definition of a statement of a personal Teach-Phil: *A statement of Teach-Phil is a document functioning as a component of the teaching dossier and a stand-alone essay which describes the teacher's beliefs, values, and goals regarding teaching and learning, teaching approaches and strategies along with concrete examples of their materialization in the learning environment in a particular discipline area.*

Unique to each individual and reflecting their educational experiences, a Teach-Phil statement, according to D. Pratt, «should reveal the deeper structures and values that give meaning and justification to an approach to teaching» [18, p. 32]. In most Teach-Phil statements under analysis, scholars integrate the main orientations in learning theories: behaviourism, humanism, cognitivism, social cognitivism, and constructivism (Table 1).

Thus, a Teach-Phil statement should prove the reciprocal relationship between teaching and learning and take into account external and internal/personal aspects of learning: 1) learning as a quantitative increase in knowledge; 2) learning as memorizing; 3) learning as acquiring facts, skills, and methods that can be retained and used as necessary; 4) learning as making sense or abstracting meaning; 5) learning as interpreting and understanding reality in a different way [19].

Scholars have different views on the potential components that should be included in Teach-Phil statements. N. Chism outlines the following components for developing key components: a) conceptualization of learning; b) conceptualization of teaching; c) goals for students; d) implementation of the philosophy; e) personal growth plan [5]. The authors of the article «Teaching Philosophies and Teaching Dossiers Guide» define four key components: a) beliefs about teaching and learning and post-secondary education; b) teaching strategies and strengths; c) impact; d) future goals [14]. G. Goodyear and D. Allchin recommend including six components: a) integration of responsibilities (teaching, research, and public service); b) expertise (how the teachers' special knowledge in the field helps their students learn; c) relationships (what specific ways are used to build rapport with students); d) learning environment how (supportive learning environment can help students; e) methods, strategies, and innovation

Table 1

Five orientations to learning
(abridged from Merriam S. B., Caffarella R. S., Baumgartner [17, pp. 294-296]

Behaviourism	Humanism	Cognitivism	Social cognitivism	Constructivism
View of the learning process				
Change in behaviour	A personal act to fulfil potential	Internal mental process (insight, information processing, memory, perception)	Interaction with and observation of others in a social context	Creating meaning from experience
Locus of learning				
Stimuli in external environment	Affective and cognitive needs	Internal cognitive structuring	Relationship between people and environment	Individual and social construction of knowledge/ understanding
Purpose in education				
Produce behavioural change in desired direction	Become self-actualized + autonomous	Develop capacity and skills to learn better	Learn new roles + behaviors	Build understanding and knowledge
Educator's role				
Arranges environment to elicit desired response	Facilitates development of the whole person	Structures content of learning activity	Models and facilitates new roles and behaviours	Helps build settings in which conversation + participation can occur
Manifestations in adult learning				
Behavioural objectives Competency-based education Skill development and training	Andragogy Self-directed learning	Cognitive development Intelligence, learning and memory as function of age Learning how to learn	Socialization Self-directed learning Mentoring	Experiential learning Transformational learning Reflective practice Communities of practice

(reflection on their past and present teaching practice; f) outcomes (how the previous efforts are linked with anticipated outcomes [9]. Broadly speaking, a Teach-Phil statement answers four main questions: 1) *Why do I teach? 2) What do I teach? 3) How do I teach? 4) How do I measure my effectiveness?*

Scholars recommend that a Teach-Phil statement should not overwhelm the readers. Though there is no set length for the statement, it is generally two-five pages single-spaced. However, the selected samples of Teach-Phil statements and dossiers [7; 20] show that some of the documents are more than ten pages if they include information on specific teaching strategies.

As this document communicates the individual teacher's identity, writers use a ***first-person, present-tense*** point of view.

Translation Studies and Translation Pedagogy

As current pedagogical literature highlights the connection between a statement of Tech-Phil and the practice of teaching particular academic subjects, our study will focus on TS as a discipline that forms the translator's professional mindset and reflects the change in the translator's role in the world.

TS as an academic discipline emerged after J. Holmes published his prominent paper entitled «*The Name and Nature of Translation Studies»* in 1972. He describes translation as interlingual transfer and intercultural communication and TS as an interdisciplinary field that deals with the theory, description, and application of translation [11]. J. Holmes designates two large classes of TS, each having several groups:

1) pure TS:

a) descriptive TS or translation description: product-oriented, process-oriented, function-oriented;

в) theoretical TS or translation theory:

i. general TS dealing with limited aspects of translation theory:

ii. partial TS: medium restricted (human translation), machine translation), mixed or machine-aided translation), area restricted (language and culture restrictions), rank restricted (lower linguistic levels: word, word group, sentence), text-type restricted (specific types are genres of lingual messages), time restricted (cross-temporal translation), problem restricted (limits of variance, invariance, equivalence);

2) applied TS: translator training, translation aids, translation criticism [11].

As we see, TS embraces contrastive linguistics, comparative literature, cultural studies, history, philosophy, psychology, semiotics, and translation pedagogy. It is translation pedagogy that can help train translators able to catalyze international communication, translators that are not, as D. Kiraly puts it, «linguistic her-

mits, sitting alone behind a typewriter and surrounded only by dusty tomes» but «embedded in a complex network of social and professional activity» [15, p. 12). Therefore, translation pedagogy should transgress the concept of the translator's «invisibility» [25, 1995] and cater to moulding an entirely new profile of the English-language translator's identity in the 21 century with its multiple modernities where translation tends to become a powerful tool for global interaction and make, as M. Cronin stipulates, «connections, linking one culture and language to another, setting up the conditions for an open-ended exchange of goods, technologies and ideas» [6, p. 41].

To become effective mediators between different linguistic and cultural communities, translators-to-be must develop soft skills and trade-related hard abilities to deal with an ever-changing market environment to cope with the exponential expansion in state-of-the-art translation technologies and work styles. That means that translator education and training programs and learning and training environments need to be reoriented from teacher- and product-oriented transmissionist approaches to student- and process-oriented approaches. Contrastive theoretical content approaches in TS should be reasonably balanced with objective-based training, the translation task and project-based approach, the social constructivist approach, competency-based training, and focus on professional aspects.

My Teach-Phil in Translation Studies

(first-person, present-tense point of view)

Introduction

Having many years of experience in a professional faculty, I believe it is essential to educate people, fuel their inquiry and stimulate their desire to imagine, analyze, think, and make judgements to achieve ongoing personal and professional success. My cognitive machinery was designed for viewing the world of communication as large canvasses painted in broad strokes, hiding crucial bits and pieces. These details have always been phantoms of delight to me. I have been trying to pique my students' interest by revealing implicit meanings of utterances and developing their enthusiasm for the subject I teach.

My diverse teaching and learning experiences in multicultural environments helped me formulate the main ideas that underpin my pedagogical approach by reflecting on numerous theoretical and philosophical tenets of teaching and learning. I call them «**TS-SPIRAL** Teach-Phil».

On the one hand, *TS-SPIRAL* is an acronym that stands for the fundamental values I apply in my TS classroom as part of a teaching team. On the other hand, it is a metaphor describing a continuous and gradual increase circling the center point – the student, the translator-to-be.

Here I would like to share the key components that ground my Teach-Phil:

– **TS**: translation, TS;

– **S**: student, standard, system, strategy, syllabus;

– **P**: principles/policy, process, possibility, practice, passion;

– **I:** innovation, inquiry, integration, initiative;

– **R**: resources, research, reflection;

– **A**: achievement, assessment;

– **L**: long-life learning.

TS

To empower translators-to-be to play the seminal role of mediators between cultures and raise their conscience concerning the responsibility they will play in establishing all sorts of international relationships, I ground my Teach-Phil primarily in J. Holmes' concept of TS. Discussing translator training, he writes, «The task of the translation scholar in this area is to render informed advice to others in defining the place and role of translators, translating, and translations in society at large» [11, p. 182].

In my teaching practice, I also take into account A. Chesterman's model of TS, which consists of four big branches: 1) textual (texts of different genres); 2) cultural (values, ethics, ideologies, traditions, history, examining the roles and influences of translators and interpreters through history, as agents of cultural evolution); 3) cognitive (mental processes, decision-making, the impact of emotions, attitudes to norms, personality, etc.); 4) sociological (translators'/interpreters' observable behaviour as individuals or groups or institutions, their social networks, status and working processes, their relations with other groups and with relevant technology, and so on [4].

SPIRAL

S: student, standard, system, strategy, syllabus

My teaching philosophy is firmly rooted in **student**-centred or **student**-driven instruction. My primary goal is to make students active and responsible participants who can amplify their voices in the learning process. I believe that every student possesses enormous untapped potential, and it is my responsibility to assist students in recognizing their strengths and determining their learning paths to become competent translators. On that account, on the first day of my course, I show my students several job descriptions for translators and provide some examples of the most well-known translation errors that caused considerable trouble. By doing this, I illustrate that translation necessitates more than just language proficiency; it requires cultural awareness, encyclopedic knowledge, and expertise in specialized fields.

My pedagogy stems from several methodological approaches to teaching. First, I use personalized approaches to outline students' learning profiles to create a supportive learning environment that resonates with students' needs. My students have diverse cultural and social backgrounds, varied interests, paces, and learning styles. Therefore, my role is to ensure that no student is left behind, as teaching (though reciprocally related to learning) is often the derivative of learning. It entails encouraging students to apply their new ideas and abilities, offering continuous feedback on their progress, and removing the fear of making mistakes indispensable to learning. I am available to every student throughout their program. I meet weekly to share their experiences from the previous week so that everyone understands how instructional activities affect their learning, what worked and what didn't. I am always ready to take a student's attitude and learn something new from them.

Generally, my primary challenge is creating an environment where students are empowered to acquire specific knowledge, set goals, seek the necessary resources, think critically, act creatively, and develop skills and attitudes essential to professional practice in intercultural communication and translation. To create a dedicated learning environment and make the study of language and culture appealing to students, I apply communicative, task-based and grammar-translation modalities, balancing students' fluency and accuracy, extending their repertoire of linguistic structures and patterns, and enhancing translingual and transcultural competencies that will enable students to engage with native and non-native speakers of English meaningfully. In teaching translation, I prefer process-oriented approaches focusing on the professional aspects of translation and understanding its impact on individuals and the world. In light of this, I have three key goals for student educational experiences: 1) to make it easier for students to understand the complicated, big-picture concerns involved in the processes of mediated communication; 2) to give them foundational skills and information that they may use in their studies and their future professions in translation-related fields; 3) to improve critical self-awareness and comprehension of how translation affects both individuals' personal, social, and cultural value systems and the world at large.

The tools that help me design and facilitate profound learning experiences for students are professional and educational competency-based **standards**. As I was actively involved in developing national academic standards in information records management and translation studies and harmonizing international occupational standards in translation and interpreting, my students know the expected outcomes that will make them competitive in the global market.

To ensure the necessary quality of instruction and help students understand the intertwined puzzling issues of the world, I view the teaching-learning process as a **system** that is open and pluralistic, though complex and constrained. For me, a classroom is a system in which I collaborate with students in the shared construction of meaning in the context of community expectations uniting all the components of the learning process: the student, learning objectives, course content, and effective media supporting learning experiences. I also encourage my students to explore language as a system in which text is examined in terms of new ideas, notions, norms and deviations.

One way to actualize my objectives and facilitate learning is by employing various instructional **strategies**. They depend primarily on the class's size, students' past knowledge and instruction objectives. For large class sizes, I deliver lectures, providing students with lecture notes, engaging them in active listening, relating to previous material, and presenting relevant evidence-based case studies.

In my *Communication Theory* course, the flipped classroom approach creates a learner-centred learning environment where students manage their learning, and become more active and intuitive in class. Students analyze the content, characters' communicative intentions, speech acts, non-verbal behaviour, and linguistic deviations. Students watch videos concerning strategies in various contexts, negotiation skills, conflict resolution, communication laws, models and principles of assertiveness. Presentations, small group discussions, role-plays, case studies, and projects based on well-known movies encourage higher-order thinking and enhance partnerships between teachers and learners.

In my *Translation Practice* class, I highly value learning by doing. We compare and contrast parallel texts to identify points of similarity and divergence between them, practise voice-over, and analyze cross-cultural pragmatic aspects of the source text with an emphasis on recreating the author's intent in the target language. Students learn to understand the synergy of discourse texture, apply the Cooperative Principle and the theories of meaning, identify the illocutionary force of utterances (what is presupposed and what is stated), and the purpose of communicators.

In language education, I believe that increasing learner metalinguistic awareness (which, if strategically triggered, always provides much space for progress) is critical in learning a foreign language. For this reason, I draw student attention to specific characteristics of the target language that may res-

onate with them and serve as a catalyst for further acquisition, thus promoting students' self-direction, self-regulation, and self-evaluation.

In undergraduate courses, a particular focus is on cognitive processes related to extracting and analyzing information and metacognitive learning strategies presupposing critical analysis of the results, seeking alternatives, changing study techniques, and using the **syllabus** as a roadmap and a guide to understanding the course content **principles, policy**, and **practices** used.

P: principles/policy, process, possibility, practice, passion

As the subject matter of theoretical courses can be challenging to students, my syllabus includes a standard-language ethics **principles/policy** expressed through «*I will/ You will*»:

***"I will**: provide the opportunity to learn and develop your intellectual curiosity; create an environment of mutual respect; support your mental health and resilience; help you organize and connect your knowledge; help you recognize your growing edges and potential; provide timely feedback; set realistic learning goals; help you build confidence; demand quality; assess you on the frequency of participation and ability to work with others, and behaviour; respect your investment of time and money. I shall not engage in any discrimination.*

***You will**: check your attendance and notify me of a discrepancy; keep up with lectures, readings and assignments; provide feedback and ask questions; prepare adequately for every class and participate in discussions providing valuable insights; complete projects on time; have the approval to turn in the assignment late; use reliable sources of information; account for all sources cited in your research paper; contribute to your learning outcome; respect my investment of time and effort."*

I believe these principles define the essence of **process**-oriented learning, scaffolding students with new ideas. I experiment with videos and audiobooks, invite English-speaking natives, and involve students in dramatizing to enhance their listening comprehension and speaking skills inside and outside the classroom. Collaborating with the British Council, I supervised the Virtual English Club, where the participants could discuss social innovations, acquire skills in public speaking, develop job profiles in communication and translation services, have mock job interviews, and design language-learning products.

Process-oriented learning is the **possibility** to make a student the nucleus of all we do, open their minds to the unexpected, transgress, and face real-life challenges. As B. Hooks argues,

*the classroom, «with all its limitations, remains a location of possibility. In that field of possibility we have the opportunity to labor for freedom, to demand of ourselves and our comrades, an openness of mind and heart that allows us to face reality even as we collectively imagine ways to move beyond boundaries, to transgress. This is education as the **practice** of freedom» [12, p. 207].*

This practice of freedom (freedom of speech, thought, and development) reveals students' creative energy. Evidence-based praxis/practice enhances their critical evaluating skills through hands-on experience and exposure to actual practitioners.

The last P stands for the **passion** for being a professional. I am proud to be a teacher. Even with the limitations and restrictions imposed by the Covid pandemics and war in Ukraine, I teach students, I teach the subjects, and I teach the students about these subjects, thus shaping their minds and lives. I strive to instill a passion for inquiry that can help learners move beyond boundaries to become good professionals and encourage them to be thoughtful synthesizers of their knowledge and critical thinkers. In brief, translators-to-be should become active self-educators cultivating a sense of ownership in their learning.

I: innovation, inclusion, integration, initiative

I can say without any exaggeration that catalytic **innovations** are a priority in TS. As today's translators should be multi-professionals facing the demand for rapidly growing volumes of text to be translated within a relatively short time and at a low cost, TS students should be taught how to use Computer Assisted Translation (CAT) tools, cloud-based Software-as-a-Service (SaaS) solutions and Web-enhanced communication tools. In addition, to cope with worldwide competition, learners must learn how to apply telecollaborative translation work modes and enhance their online communication and social networking skills. Therefore, I balance ongoing or in-service training, work in teams, autonomous work, document management, software localization, desktop publishing and the like. I support the learning and teaching community through many venues such as presentations, workshops and short- and long-term programs. As an adviser, I challenge my colleagues and students to reach their full potential through informed discourse and the pursuit of excellence in a framework of academic freedom that reflects the following values: student success, high standards of excellence, civic engagement, well-roundedness, inquiry into social justice, inclusion, etc.

Innovation is impossible without **initiative** as a journey of self-realization for young and mature students. Therefore, I always welcome student-initiated forms of work, including professional festivals, trans-

lator forums, and panel discussions. My workshops are devoted to innovations in course content, classroom management, **technology integration** into classroom teaching, interdisciplinary relations and transdisciplinary **integration**, and soft skills development. We discuss deep learning, massive open online courses as part of the blended learning, flipped classroom techniques, cooperative strategies, communication with the Z generation, mixed and augmented realities, classroom management and virtual reality, quality of innovations, etc. I employ **integrative** learning activities with my younger students to connect prior information and abilities from several disciplines to solve problems or develop new knowledge or understanding. I also believe in contextualizing language by including all modalities in a balanced manner (listening, speaking, reading and writing).

R: resources, research, reflection, relationship, role

To facilitate learning and knowledge acquisition, I thoroughly choose the necessary informative, illustrative and technological **resources** to accommodate students via visual, audio, and kinesthetic media. I **integrate** fiction and non-fiction, phonics activities and presentations, and contrasts between prescriptive and descriptive grammar. I like to work with controversial and multi-layered texts, videos, tables and charts that are challenging to interpret. To capture students' interests and cultural experiences, I regularly update my textbooks and guides, integrating fresh theoretical and practical material to meet real-world issues and the current challenges in international communication.

I lay particular emphasis on **research** as a core activity in my work. I keep myself current in educational research and research in communication and translation studies. My research is driven by practice, and my practice is enriched through research as it shapes my decisions about how and what to teach. As a teaching team member, I use theory and research on collaboration and collective decisions. My students are also engaged in team projects, researching areas of the course content that interest them. Their evidence-based, integrative, analytical, capacity-building research helps them develop the required **reflective** skills by connecting the experience gained with course content, learning styles, skills, and values. Reflection as the instrument «by which experiences are translated into dynamic knowledge» [16, p. 53] is crucial for students' self-examination and self-evaluation.

As practice shows, in joint research and collaborative learning, students develop new **relationships**. I consider them a cooperative enterprise where all participants feel a sense of connection, discover one another's values and life priorities and share a sense of responsibility for individual and group success. Students who have access to more stable relationships tend to be more socially adept, behave more positively, and engage more in their academic work.

In this environment, the teacher acquires new roles:

information provider: lecturer, teacher in a practical class setting;

role model: on-the-job role model, teaching role model;

facilitator: mentor/, personal adviser/tutor t, learning facilitator/student supporter;

assessor: student assessor, curriculum evaluator;

planner: curriculum planner, course organizer;

resource developer: study guide producer, resource material creator [10].

A: attitude, achievement, assessment

Reflection also helps students build positive attitudes toward learning and choose the proper time management, and understand the ways of measuring their progress. They should be aware of **assessment** tools (both formative and summative) that determine their **achievements**. Trust and transparency are cornerstones of fair assessment that provide helpful feedback to improve teaching and learning. I am sure that to promote a growth mindset in students, it is necessary to give them more than one chance to demonstrate their competence. We should allow learners to develop their skills until their proficiency matches their genuine ability rather than evaluating their discrete-time performance.

L: long-life learning

The last tenet of my Teach-Phil is self-motivated and voluntary **long-life learning**, which is necessary to navigate a longer, more turbulent work life, provide choices, and influence the future. To quote C. Bedford, «You can teach a student a lesson for a day; but if you can teach him to learn by creating curiosity, he will continue the learning process as long as he lives.» (Bedford cited in [22, p. 7]) I teach my students to be perpetual learners. Life often provokes changes, upsets the status quo, forces us to adapt, and imposes demands. It also creates new opportunities. I am ready to take advantage of unexpected opportunities, seek fresh ideas, hone my skills and contribute to others. I believe my students will be prepared too.

Conclusion. The innovative practice of developing a personal Teach-Phil statement is becoming more and more frequent in the academic market. It synergizes the teacher's authentic self, disciplinary culture, and institutional context. Our TR-SPIRAL Teach-Phil is a metaphor that aligns TS content with learning experiences, objectives, beliefs, opportunities for faculty-student engagement and the evolution of student success. It also reflects the author's life's call-

ing, capacity to evolve as a teacher, and enthusiasm to engage students' hearts, equip their minds and find their differences and greatness.

It would be appropriate to continue to monitor the trend of using the teaching philosophy statement as indicators of teaching achievement, competence and potential. Additional guidelines should be offered to develop a rubric in order to ensure that evaluators take a systematic and fair approach to assessing Teach-Phil statements in TS.

REFERENCES:

1. Alvarez, A., Ventura, D., Moreno, B., Natividad, R. Teachers' philosophical views: Towards a development of philosophical framework in education. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education.* 2019. No 10(3). Pp. 4112-4119. URL: https://doi.org/10.20533/ijcdse.2042.6364.2019.0501

2. Beatty, J., Leigh, J., Lund Dean, K. (2009). Philosophy rediscovered: Exploring the connections between teaching philosophies, educational philosophies, and philosophy. J*ournal of Management Education.* 2009. No 33(1). Pp. 99-114. URL: https://doi.org/10.1177/1052562907310557

3. Carraway C., Scott B. Common Themes Emerged from Teaching Philosophies and Methods of Effective Postsecondary Teachers. *NACTA Journal.* 2017. Vol. 61. No 1. Pp. 27–32. *JSTOR*. URL: https://www.jstor.org/stable/90004101. Accessed 6 Jun. 2022.

4. Chesterman A. (2009) The Name and Nature of Translator Studies. Hermes: Journal of Language and Communication Studies. 2009. No 42. Pp.13-22. URL: DOI: https://doi.org/10.7146/hjlcb.v22i42.96844

5. Chism N. V. N. Developing a philosophy of teaching statement. Essays on Teaching Excellence. 1998. No 9 (3). Pp. 1-2.

6. Cronin M. Translation and Globalisation. London and New York: Routledge, 2003. 197 pp. URL: https://lantrans.weebly.com/uploads/2/1/1/6/21169610/translation_and_globalization.pdf

7. Documenting Your Teaching. URL: https://stearnscenter.gmu.edu/knowledge-center/general-teaching-resources/documenting-your-teaching/

8. Examples of Teaching Philosophy Statements. URL: https://teaching.uwo.ca/awardsdossiers/teachingphilosophy.html

9. Goodyear G. E., Allchin D. Statement of teaching philosophy. To Improve the Academy. Stillwater, OK: New Forums Press, 1998. Vol. 17. Pp. 103-22.

10. Harden R.M., Crosby J.R. (2000) The good teacher is more than a lecturer: The twelve roles of the teacher. AMEE Education Guide. 2000. No. 20. Pp. 3-17.

11.Holmes J. S. The name and nature of Translation Studies. In Holmes, J.S., *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. Pp. 67-80.

12. Hooks B. Teaching to transgress. Education as the practice of freedom. New York: Routledge, 1994. 216 pp. URL: https://sites.utexas.edu/lsjcs/files/2018/02/Teaching-to-Transcend.pdf

13. How to write a teaching statement that sings. *The Chronicle of Higher Education, 2015*. 16 pp.

14. Kenny, N., Berenson, C., Jeffs, C., Nowell, L., Grant, K. Teaching Philosophies and Teaching Dossiers Guide. Calgary, AB: Taylor Institute for Teaching and Learning, 2018. URL: http://www.ucalgary.ca/taylorinstitute/resources/

15. Kiraly D. A social constructivist approach to translator education; empowerment from theory to practice. Manchester, UK & Northampton MA, St. Jerome Publishing, 2000. 207 pp.

16. Korthagen, F. A. J. A reflection on reflection. In F. A. J. Korthagen, J. Kessels, B. Koster, B. Lagerwerf & T. Wubbels (Eds.), Linking Practice and Theory: The Pedagogy of Realistic Teacher Education. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2001. Pp. 51-69.

17. Merriam S. B., Caffarella R. S., Baumgartner L. M. Learning in Adulthood: A Comprehensive Guide, 3rd ed. (San Francisco, CA: John Wiley & Sons/Jossey-Bass 2012. 560 pp.

18. Pratt D. D. Personal philosophies of teaching: A false promise? *Academe*. 2005. No 91(1). Pp. 32-35.

19. Säljö, R. (1979). Learning in the learner's perspective. I. Some common-sense conceptions, Reports from the Institute of Education, University of Gothenburg. 1979 Vol. 76. URL: https://infed.org/mobi/learning-theory-models-product-and-process/

20. Sample Teaching Philosophies and Dossiers. University of Calgary. Taylor Institute for Teaching and Learning. URL: https://taylorinstitute.ucalgary.ca/resources/sample-teaching-philosophy-statements

21. Schönwetter D. J., Sokal L, Taylor K. I. (2002) Teaching philosophies reconsidered: A conceptual model for the development and evaluation of Teach-Phil statements. *International Journal for Academic Development*. 2002. No 7:1. Pp. 83–97.

22. Strickland J. Linkedin Memoirs. Lulu.com, 2014. 360 pp.

23. Structuring Your Teaching Philosophy Statement – Teaching Resources. *Structuring Your Teaching Philosophy Statement – Teaching Resources*. URL: https://carleton.ca/tls/teachingresources/developing-your-pedagogy/structuring-your-teaching-philosophy-statement/

24. Toossi B. The philosophy of foreign language teaching and teacher with special reference to translation. *Bulletin de la Société Royale des Sciences de Liège*. 2017. Vol. 86, special edition. Pp. 165–174.

25. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995. 368 pp.

УДК 811.11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.39

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

METHODS OF TEACHING GERMANIC LANGUAGES AND FEATURES OF THEIR TRANSLATION

Приймак Л.Б.,
orcid.org/0000-0003-1683-271Хкандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і країнознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кабаченко І.Л.,
orcid.org/0000-0003-3906-7125
доцент кафедри перекладу
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Боднар О.М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Статтю присвячено дослідженню інтерактивних методів викладання германських мов та особливостям їх перекладу. Мета статті полягає у виявленні ефективних способів розвитку мовної та мовленнєвої, а також перекладацької компетенцій у навчанні германських мов, зокрема англійської та німецької, українських студентів-філологів. До розв'язання завдань розвідки залучено загальнонаукові методи, що включають описовий метод, спостереження, узагальнення, систематизації, словникових дефініцій та інтерпретації. Аналіз проведеного дослідження уможливив висновок, що навчання германським мовам вимагає впровадження інтерактивних форм навчання з метою підвищення ефективності навчального процесу. У статті розглянуто такі інтерактивні методи навчання як обговорення у групах, тренінги, дискусія, метод «мозкового штурму», проблемне навчання, тематичні презентації, метод екскурсійної діяльності та запропоновано методи навчання міжмовним омонімам. Важливим є те, що у статті надаються покрокові інструкції до використання кожного методу та описані очікувані результати від його застосування. Кожен метод спрямований на розвиток не лише мовної, а й мовленнєвої компетенції, а також готує студентів до професійної діяльності. У результаті комплексного аналізу розроблено загальну методологію навчання германських мов та умотивовано доцільність застосування розглянутих методів. На основі комплексного аналізу доведено, що впровадження зазначених методів навчання германських мов створює на занятті атмосферу вільного спілкування, що характеризується співпрацею між учасниками освітнього процесу, рівністю аргументів, накопиченням загальних знань, справедливою оцінкою та взаємоконтролем. Доведено, що використання інтерактивних технологій дозволяє залучити до навчального процесу усіх студентів, незалежно від рівня володіння мовою.

Ключові слова: германські мови, інтерактивний метод навчання, інтерференція, міжмовні омоніми, мовленнєва компетенція, переклад.

The article is devoted to the study of interactive methods of teaching German languages and the peculiarities of their translation. The aim of the article is to identify effective ways to develop language and speech, as well as translation competencies in the teaching of Germanic languages, including English and German, Ukrainian students of philology. General scientific methods are involved in solving intelligence tasks, including descriptive method, observation, generalization, systematization, vocabulary definitions and interpretation. The analysis of the study allowed us to conclude that teaching German requires the introduction of interactive forms of learning in order to increase the efficiency of the educational process. The article considers such interactive teaching methods as group discussions, trainings, discussion, brainstorming method, problem-based learning, thematic presentations, excursion method and methods of teaching interlingual homonyms. It is important that the article provides step-by-step instructions for using each method and describes the expected results from its application. Each method is aimed at developing not only language but also speech competence, and also prepares students for professional activities. As a result of the complex analysis the general methodology of teaching German languages is developed and expediency of application of the considered methods is motivated. Based on a comprehensive analysis, it is proved that the introduction of these methods of teaching German creates an atmosphere of free communication, characterized by cooperation between participants in the educational process, equality of arguments, accumulation of common knowledge, fair assessment and mutual control. It is proved that the use of interactive technologies allows to involve all students in the educational process, regardless of the level of language proficiency.

Key words: Germanic languages, interactive teaching method, interference, interlingual homonyms, speech competence, translation

Постановка проблеми. В останні роки в освіті відбуваються значні зміни, які охоплюють майже всі сторони навчального процесу. Все частіше порушується питання про застосування сучасних методичних технологій у навчанні іноземних мов. З'являються нові способи і форми навчання, які, своєю чергою, представляють не лише різні засоби обміну та передачі інформації, з допомогою яких здійснюється навчальний процес, а й одну велику систему методів навчання, спрямованих на розвиток комунікативних знань студентів, поліпшення навичок мовлення. Пошук нових методичних технологій пов'язаний із підвищенням у студентів мотивації до вивчення іноземної мови. Досвід роботи показує, що використання різних, сучасних, свіжих джерел та засобів викликає у студентів інтерес, підвищує їхню мотивацію до вивчення мови.

Застосування сучасних технологій у процесі навчання іноземних мов дозволяє відтворювати навчальні ситуації, допомагає доповнювати традиційні методи навчання, сприяє формуванню основних навичок іншомовного спілкування від усвідомлення можливості висловлювати думку іншою мовою до самостійного вирішення комунікативних завдань [1], підвищує бажання, інтерес студентів по-новому поглянути на дисципліни, що вивчаються, розкриваючи, таким чином, свої творчі та інтелектуальні можливості, таланти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне та практичне обґрунтування впровадження новітніх методів у процесі підготовки студентів ЗВО знайшло своє відображення у дослідженнях вітчизняних та закордонних науковців таких як: Н. Ю. Бутенко, Ф. Кортеген, Г. Петцгольд, К. Янг, які розглядали навчання іноземній мові у ЗВО; С. Борнс, С. М. Ковальової, які вивчали різноманітні підходи до класифікації методів навчання; І. Р. Романова, Ю. П. Сурміна, які досліджували методи навчання у перспективі використання у навчанні майбутніх правознавців англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Впровадження інтерактивних форм навчання є одним із найважливіших напрямів покращення сучасної підготовки здобувачів вищої освіти. Для викладача нового часу недостатньо бути компетентним у своїй галузі знань, тому в освітньому процесі необхідно використовувати методичні інновації, які пов'язані із застосуванням інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання засноване на прямій взаємодії студентів зі своїм досвідом та досвідом своїх одногрупників. Мета інтерактивного навчання – підвищення ефективності навчального процесу, в якому всі студенти досягають високих результатів.

Розглянемо цю проблему на прикладі навчання студентів іноземних мов, зокрема, германських.

Інтерактивне навчання передбачає занурення студентів у реальне середовище ділового співробітництва для вирішення проблем з метою розвитку необхідних якостей майбутнього спеціаліста [2]. Всі учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми та моделюють ситуацію.

Використання інтерактивних форм навчання у роботі зі студентами має низку переваг, а саме: залучення студентів до процесу навчання як активних учасників; підвищення мотивації здобувачів вищої освіти до вивчення предмета; освоєння сучасних технічних засобів навчання; формування та розвиток навичок самостійної роботи з пошуку інформації та продуктивного використання отриманих знань на практиці.

Слід зазначити, що освітній процес зі студентами, заснований на використанні інтерактивних технологій, має на меті залучити всіх, хто включений у навчальний процес, незалежно від рівня підготовки з мови. Спільна діяльність означає, що учасники обмінюються інформацією та ідеями. На такому занятті створюється атмосфера вільного спілкування, що характеризується співпрацею між учасниками освітнього процесу, рівністю аргументів, накопиченням загальних знань, справедливою оцінкою та взаємоконтролем.

Розглянемо низку інтерактивних методів навчання, впровадження яких допоможе досягти мети – підвищення ефективності освітнього процесу.

Метод **обговорення у групах** проводиться, як правило, на конкретну тему та націлений на знаходження правильного рішення та досягнення кращого порозуміння [1]. Групові дискусії сприяють кращому засвоєнню матеріалу, що вивчається.

На першому етапі групового обговорення студентам дається завдання на певний час, протягом якого вони мають підготувати обґрунтовану, докладну відповідь. Викладач може встановити конкретні правила проведення групових дискусій (запровадження алгоритму виявлення єдиної думки; призначення лідера реалізації керування груповим обговоренням).

На другому етапі такі обговорення з викладачем призводять до групових рішень. Різновидом групового обговорення є «Круглий стіл», метою якого є обмін інформацією про проблеми та власне розуміння цього питання з метою ознайомлення з досвідом та досягненнями у цій галузі.

Тренінг – це форма інтерактивного навчання, метою якої є розвиток навичок міжособистісного спілкування та професійної поведінки у спілкуванні [3]. Перевага тренінгу полягає в тому, що всі учасники активно залучені до процесу навчання.

Вимоги до проведення тренінгу: оптимальна кількість учасників – 15-20 осіб за кількістю учасників в аудиторії, що сприяє активній співпраці його членів; ознайомлення учасників із цілями цього заняття ще на початку тренінгу; проведення на першому занятті тренінгу-вправи «знайомство» та прийняття «угоди», тобто правил роботи групи; створення дружньої атмосфери довіри та підтримування її протягом усього навчання; залучення всіх учасників до активної роботи під час тренінгу; повага почуттів та думки кожного учасника; технічне забезпечення навчального процесу; ефективне поєднання теорії та інтерактивних вправ; обов'язкове підбиття підсумків навчання після завершення тренінгу. Викладач, який проводить тренінг, повинен володіти психолого-педагогічними знаннями та вміти вміло використовувати їх у процесі навчання, знати методи отримання інформації, збирати та представляти її учасникам, впливати на їхню поведінку та їхні стосунки.

У процесі **дискусії** учасники повинні обговорювати проблеми публічно чи вільно обмінюватися знаннями, думками, ідеями щодо спірних питань [2] різних точок зору та позицій. Дискусія – це особистісно-орієнтоване навчання. Воно характеризується активною взаємодією студентів одного з одним та інтенсивним, особистісно-спрямованим навчанням з боку викладача. Перевага дискусії в тому, що вона показує, наскільки добре група розуміється на певній проблемі.

Будь-яке обговорення, як правило, відбувається у три етапи: постановка проблеми; розв'язання цієї проблеми; підведення підсумків [4].

Перший етап – це адаптація учасників один до одного, за допомогою чого можна сформулювати проблему, цілі зустрічі, регламент та правила дебатів. Другий етап передбачає виступ учасників, їх відповіді на питання, збирання якнайбільшої кількості ідей, пропозицій, придушення викладачем особистих амбіцій учасників дискусії та відхилень від обговорення тем. І третій етап – це аналіз результатів обговорення, узгодження думок та поглядів, спільне формулювання рішень та їхнє прийняття. Під час обговорення студенти можуть або доповнювати один одного або протистояти один одному.

Тип обговорення, обраний викладачем, залежно від поставленого ним завдання, може бути поєднанням різних типів дискусій (класична дискусія, експрес-дискусія, текстова дискусія, обговорення проблеми, рольова гра).

Позитивним у дискусії є те, що обговорення протягом короткого періоду часу дає можливість викладачеві моделювати реальні проблеми, розвивати у студентів здатність слухати та ділитися з іншими учасниками своїми думками, взаємодіяти та аналізувати реальну ситуацію, відокремлювати важливе від неважливого.

Таким чином, дискусія дає можливість зрозуміти і оцінити різноманіття існуючих поглядів на будь-яку проблему, провести всебічний аналіз кожного з них, заслухавши індивідуальну думку кожного учасника дискусії на цю тему. Така форма роботи зі студентами є дуже важливою та продуктивною, оскільки в ході дискусії вони набувають комунікативних навичок, необхідних для подальшого професійного становлення.

Метод **«мозкового штурму»** досить популярний спосіб вирішення проблем шляхом стимулювання творчої активності. Відповідно до даної методики викладач пропонує групі студентів дати якнайбільше відповідей на питання [5]. «Мозковий штурм» відбувається у три етапи.

На першому етапі перед групою ставиться проблема. Учасники один за одним роблять припущення в точній та лаконічній формі, викладач записує їхні ідеї на дошці чи плакаті без жодних коментарів.

На другому етапі проходить обговорення цих ідей та обмін точками зору. На даному етапі групі потрібно знайти спосіб використати чи покращити свої ідеї.

На третьому етапі група представляє презентацію результатів роботи.

Для «Мозкового штурму» можна розділити учасників на кілька груп: генератори ідей, які формулюють різні пропозиції для вирішення проблеми; критики, які намагаються знайти негатив у запропонованих ідеях; аналітики, що пов'язують вироблені пропозиції з реальними умовами, з урахуванням критичних коментарів тощо.

У контексті **проблемного навчання** важлива не лише проблема освіти чи проблемне завдання, а й уміле викладення питань викладачем. Питання у процесі організації діяльності студентів допоможуть навчити їх відтворювати з пам'яті отриману інформацію та виконувати репродуктивні дії [6]. У результаті, це стимулюватиме творче мислення студентів, дозволяючи їм відкривати та набувати нових знань, навичок та вмінь.

Запитання можуть бути такими, наприклад, на заняттях з німецької мови: *Was ist die Idee? Worin besteht der Sinn …? Definieren Sie den Begriff …! Beschreiben Sie … ! Argumentieren Sie …! Erklären*

Sie ...! Führen Sie Beispiele an! Klassifizieren Sie! FassenSie ...zusammen!SindSiemitdiesemArgument einverstanden? Nennen Sie Vor- und Nachteile ...! Worin besteht der Humor? Vergleichen Sie ...!

Основні принципи роботи на інтерактивному уроці: кожен учасник має право висловити свою думку щодо кожного питання; немає місця для прямої критики особистості (можна критикувати лише саму ідею).

Тематичні презентації (презентації на запропоновані теми) – це ефективний прийом вдосконалення монологічного мовлення, що представляє великий матеріал для спілкування іноземною мовою [6-7]. За допомогою презентації студент має можливість вибудовувати свою мову логічно послідовно та складно, викладати свої думки досить повно та правильно у мовному відношенні. При організації заняття з використанням презентації навчальний матеріал представляється наочно і доступно, ніж якби це було у звичайній усній формі.

У процесі виступу студент має можливість використовувати ключові слова, схеми, таблиці, картинки, які він підготував. Це дозволяє висловлюватися послідовно, розгорнуто, впевнено та виразно. Використання мультимедіа-виступів у навчанні іноземної мови – це двосторонній процес, який сприяє розвитку комунікативної компетенції студентів. З одного боку, у студента-доповідача удосконалюються навички говоріння (монологічного мовлення). З іншого боку, аудиторія вчиться сприймати іноземну мову на слух (навички аудіювання), а також вести діалог з доповідачем на тему презентації, удосконалюючи цим навички діалогічного мовлення.

Створення тематичної презентації – це цікавий та досить трудомісткий процес. Для підготовки презентації необхідно вивчити великий обсяг інформації, щоб уникнути шаблонів та перетворити свою роботу на продукт індивідуальної творчості. Слід пам'ятати і про структуру презентації: вступ, головна частина з розвитком основних положень, логічно пов'язаних між собою, та висновок.

Успіх мультимедіа-виступів багато в чому залежить від дотримання вимог до створення презентації: інформативність, лаконічність, логічність, структурованість, наочність та грамотність [8]. Дотримання перерахованих вимог необхідне для створення якісної презентації, використання якої зробить заняття пізнавальним і ефективним.

Робота над створенням презентації включає етапи:

1. Підбір та структурування інформації на тему.
2. Вибір ілюстративного матеріалу.
3. Складання тексту та оформлення презентації.
4. Підготовка виступу на тему презентації.
5. Захист презентації, її обговорення на занятті.

Слід зазначити, що ефективним є не лише індивідуальне створення презентації, а й колективна робота, коли, крім вище згаданих переваг використання презентації, розвивається почуття відповідальності, робота в команді. Як правило, створення тематичних презентацій викликає великий інтерес у студентів, при цьому, на відміну від традиційного переказу тексту, до процесу залучаються різні за рівнем володіння іноземною мовою студенти, що безсумнівно оптимізує навчальний процес.

Тематичні презентації можуть ефективно використовуватися як оцінний засіб. Студенти отримують завдання представити виступ на усну тему у супроводі мультимедійної презентації. Вивчивши лексичний та граматичний матеріал за запропонованою темою, вони повинні самостійно скласти усні повідомлення, підібрати ілюстративний матеріал, та подати свої повідомлення перед аудиторією. При цьому найбільш успішним є такий виступ, коли сама презентація не повторює слова доповідача, а доповнює їх, створюючи цілісну та яскраву картину виступу.

Якість тематичної презентації може бути оцінена викладачем за такими критеріями:

– відповідність змісту презентації заявленій темі;
– структурованість тексту презентації;
– візуальне оформлення презентації;
– грамотність викладу;
– тайм-менеджмент;
– виступ;
– відповіді на запитання аудиторії [9].

Процес організації **екскурсійної діяльності** сприяє формуванню наступних дослідницьких умінь: висування гіпотези; визначення способу дії з урахуванням знань, здобутих у різних галузях; пошук недостатньої інформації в інформаційному полі; встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Важливим моментом тут є те, що під час роботи над планом екскурсії студенти набувають також менеджерських умінь та навичок, а також комунікативних умінь, презентаційних вмінь.

Заняття-екскурсії мотивують студентів до аналізу умов, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, до пошуку шляхів вирішення проблем, і, отже, виводять їх на метапредметний рівень, створюють умови для зіставлення різних предметних областей, сприяють формуванню універсальних умінь інформаційного характеру, дозволяють визначити соціальну важливість освітнього

об'єкта [10]. Позитивні емоції, які студенти переживають на подібних заняттях, сприяють формуванню умінь дослідницької діяльності.

Розробка екскурсії відбувається у кілька етапів. На першому етапі відбувається знайомство з визначною пам'яткою. У ході цього етапу студенти знайомляться з місцем/пам'яткою, накопичують первинний матеріал у вигляді фото, відео, інтерв'ю, ідей для подальшого осмислення та обробки.

Другий етап – аналітичний, під час якого студенти обговорюють ідею екскурсії у парах, або у групах, визначають ідею і концепцію самої екскурсії і розподіляють ролі та завдання серед членів групи.

Третій етап – інформаційний. На цьому етапі студенти збирають і обробляють інформацію, що бракує, працюють над структурою і текстом презентації.

Четвертий етап – презентація результатів роботи. Один із важливих етапів здійснення проекту – проведення екскурсії. Він завершує, підбиває підсумки всієї проведеної підготовчої роботи і важливий як для студентів, так і для викладача.

П'ятий етап – контроль. Під час презентації своїх проектів студенти оцінюють свою роботу, порівнюють результати своєї роботи з результатами учасників інших груп, роблять спроби оцінити роботу своїх однолітків, дають один одному рекомендації про те, що потребує доопрацювання або що можна було змінити у наступному проекті. На цьому етапі відбувається звіт, оцінка результатів проведеної екскурсії та загального ходу над ним.

Таким чином, розглянуті методи спрямовані на підвищення ефективності освоєння матеріалу, що вивчається студентами, та стимулювання їх до вивчення та освоєння нових знань. Ці методи можна використовувати з різним рівнем володіння мовою.

Головною умовою формування та розвитку професійно-комунікативної компетенції студентів-філологів є створення системи вправ, яка включає мовні, умовно-мовні та мовні вправи, спрямовані на поетапне становлення та розвиток мовної особи майбутніх філологів у процесі засвоєння ними міжмовних омонімів, зокрема германських мов. На заняттях з перекладу слід звернути увагу на такий феномен як міжмовні омоніми, які часто ще називають «фальшиві друзі перекладача», та на методи навчання, які слід застосувати у засвоєнні студентами-філологами цього мовного явища.

Велика кількість запозичень з німецької або англійської мов в українській ускладнює студентам-філологам переклад. Слово, схоже за звучанням та / або написанням, легко переплутати з українським та зробити неправильний переклад. Студенти думають, що слово має німецьке походження і перейшло в українську мову без зміни значення. Наприклад, вивчаючи німецьку мову, можна неправильно перенести на німецьке слово *die Garderobe* значення «шафа для одягу» або, навпаки, вивчаючи українську, надати українському слову «гардероб» значення «убиральня актора», «вішалка для верхнього одягу», що є характерними для німецького слова.

З-поміж інших міжмовних омонімів можна згадати такі: *der Konkurs* – банкрутство, неспроможність; а не конкурс українською; *der Perückenmacher* – майстер, який виготовляє перуки; а не перукар, перукар німецькою – *der Friseur; die Anekdote* «історичний випадок», а не «анекдот»; *die Kompanie* «рота», а не «компанія»; *die Schar* «натовп», «стовпотворіння», «військовий відділ СС», а не шар, прошарок.

Цікавим є приклад слова *Süßwasser* – прісна вода. Зважаючи на семантику компонентів студенти можуть перекласти це слово як «солодка вода», хоча в німецькій мові такого поняття не існує. *Süßwasser* перекладається як прісна вода, тобто вода, позбавлена сольових домішок, не солона. Можливо, протиставлення солоного смаку солодкому лягло в основу даного терміну.

Інтерференція викликає багато проблем для тих, хто вивчає декілька іноземних мов, що характерно для філологів. Через це багато реалій в різних мовах отримують однакові чи подібні найменування, які є запозиченнями з інших мов, й призводять до плутанини. Незважаючи на те, що германські мови, зокрема англійська та німецька, мають багато подібних слів, вони не завжди збігаються за значеннями, і це призводить до хибних асоціацій у тих, хто вивчає декілька мов.

Методика порівняння подібних слів в англійській, німецькій й українській мовах допомагає дослідити специфіку перекладу зазначених слів. Так, англійський іменник / прикметник academic (1. вчений, який працює в університеті, викладач ВНЗ, 2. академічний, педагогічний), німецький der Akademiker (людина з вищою освітою, викладач ВНЗ, академік, член академії) та український академік мають спільні значення, наприклад, німецьке та українське слова та німецьке й англійське слова, а також різні значення, що не збігаються між собою у всіх трьох мовах.

Порівнюючи англійський іменник *aspirant* (претендент, кандидат), німецький іменник der Aspirant (претендент, кандидат на високу посаду, аспірант) та український іменник аспірант, які тотожні за зву-

чанням та написанням, помічаємо, що німецький іменник співпадає у значеннях з англійським та українським словами, а український і англійський іменник не мають жодного спільного значення.

Іменник repetition (повторення, завчання, копіювання) в англійській мові, die Repetition (повторення, завчання, репетиція) в німецькій та репетиція в українській подібні за звучанням та написанням, втім однакове значення мають лише українське та німецьке слова і німецьке та англійське, натомість англійське та українське не мають спільних значень.

У процесі оволодіння студентами-філологами міжмовними омонімами на заняттях з англійської/німецької мови рекомендується використовувати такі групи методів:

– теоретико-пізнавальні методи (пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, метод мовного розбору);

– практичні методи (імітаційний, метод аналогії, комунікативний метод).

Висновки. Неможливо уявити сучасний навчальний процес без використання інноваційних інтерактивних методичних технологій. Такі технології міцно обґрунтовуються в сучасній системі освіти. Сьогодні викладач іноземної мови має безліч можливостей, які допомагають проводити свої заняття цікавіше, ефективніше та різноманітніше. Ці можливості сприяють активнішій діяльності студентів, дозволяють підвищити мотивацію до навчання, значно підвищують інтерес до іноземної мови, а також дають відчутні результати щодо формування комунікативних навичок у порівнянні з традиційною методикою.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у поглиблені досліджень методів інтерактивного навчання германських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beck U. Qu'est-ce que le cosmopolitisme? Paris: Aubier, 2006. P. 180.
2. Byrd D. R. Learning to Teach Culture in the L2 Methods Course. Electronic Journal of Foreign Language Teaching. 2014. №11(1). Pp. 76–89.
3. Jiang X. Towards the internationalisation of higher education from a critical perspective. Journal of Further and Higher Education. 2008. №32 (4). Pp. 347-358.
4. Chudaske J. Sprachliche Kompetenz. Sprache, Migration und schulfachliche Leistung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2012. 124 S.
5. Korthagen F. A. J. Pedagogy of Teacher Education. In J. Loughran, M. L. Hamilton (Eds.), International Handbook of Teacher Education. 2016. Pp. 311−346.
6. Pennington M. C., Richards J. C. Teacher identity in language teaching: Integrating personal, contextual, and professional factors. RELC Journal. 2016. № 47(1). Pp. 5−23.
7. Call K. Professional Teaching Standards: A Comparative Analysis of Their History, Implementation and Efficacy. Australian Journal of Teacher Education. 2018. № 43(3). Pp. 93−48.
8. Pätzold, G.: Sprache – das kulturelle Kapital für eine Bildungs- und Berufskarriere. Sprachkompetenz und Berufsbildungskarriere. 2010. S. 161–172.
9. Craney C., McKay T. Cross-discipline perceptions of the undergraduate research experience. The Journal of Higher Education. Vol. 82. 2011. Pp. 92−113.
10. Bourns S. K., Melin C. The foreign language methodology seminar: Benchmarks, perceptions, and initiatives. ADFL Bulletin. 2014. №43(1). 2014. Pp. 91−100.

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.40

STRUCTURAL FEATURES OF ENGLISH MULTICOMPONENT TERMS INTO UKRAINIAN TRANSLATION (ON THE BASIS OF SUBLANGUAGE OF TRANSPORTATION ORGANIZATION AND TRANSPORT MANAGEMENT)

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ ПІДМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ТА УПРАВЛІННЯ НА ТРАНСПОРТІ

Sheverun N.V.,
orcid.org/0000-0002-5920-5428
Candidate of Sciences in Education,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics

Nikolska N.V.,
orcid.org/0000-0003-3393-3248
Candidate of Sciences in Education,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics

Kositska O.M.,
orcid.org/0000-0001-9354-4856
Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
National Transport University

The theme of the research is determined by the application of a systematic approach to the study of the English terminological subsystem of transportation organization and transport management in terms of its inherent structural and semantic characteristics and its implementation in the network of connections and relations with other elements of the lexical system. The relevance of the study relies on the leading role of scientific and technical terminology in English-language professional communication. The need for analysis is driven by the lack of special studies of this terminological subsystem in English.The article is devoted to the study of the structural features of English multicomponent terms into Ukrainian translation on the basis of sublanguage of transportation organization and transport management. As a result of the research it was revealed that the process of multicomponent terms' translation consists of two main procedures – analytical and synthetic. An important role in the translation of phrases is played by the analytical stage – the translation of its individual components. And for this it is necessary to correctly determine the components of a complex term, because they can be not only words but also phrases that are part of a complex term. It is also important to establish in which semantic relations the components are with each other and with the main component of the term-phrase. The nature of these relations determines the order and content of a multicomponent term's translation. The synthetic stage of translation involves the construction of components depending on these semantic relationships and obtaining the final version of the translation of a multicomponent term. This study gave impetus to further study of translation aspects of English multicomponent terms on the basis of sublanguage of transportation organization and transport management

Key words: multicomponent terms, terminological subsystem of transportation organization and transport management, the morphological basis of the main word of the multicomponent term, syntactic grounds of multicomponent terms' formation, component words.

Тема дослідження визначається застосуванням системного підходу до вивчення англійської термінології підмови організації перевезень та управління на транспорті з точки зору властивих їй структурно-семантичних характеристик та її реалізації в мережі зв'язків і відносин з іншими елементами. лексичної системи. Актуальність дослідження спирається на провідну роль науково-технічної термінології в англомовному професійному спілкуванні. Необхідність аналізу зумовлена відсутністю спеціальних досліджень цієї термінологічної підмови англійською мовою. Стаття присвячена дослідженню структурних особливостей англійських багатокомпонентних термінів в перекладі українською мовою на основі підмови організації перевезень та управління на транспорті. У результаті дослідження було виявлено, що процес перекладу багатокомпонентних термінів складається з двох основних процедур – аналітичної та синтетичної. Важливу роль у перекладі фраз відіграє аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. А для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміна, адже ними можуть бути не лише слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміна. Важливо також встановити, у яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин визначає порядок і зміст перекладу багатокомпонентного терміна. Синтетичний етап перекладу передбачає побудову компонентів залежно від цих смислових відношень та отримання остаточного варіанту перекладу багатокомпонентного терміна. Це дослідження дало поштовх до подальшого вивчення аспектів перекладу англійських багатокомпонентних термінів на основі підмови організації перевезень та управління на транспорті.

Ключові слова: багатокомпонентні терміни, термінологічна підмова організації перевезень та управління на транспорті, морфологічна основа головного слова багатокомпонентного терміна, синтаксичні основи утворення багатокомпонентних термінів, слова-компоненти.

Introduction of the problem. Translation is an important field in the scientific, business and social life, as it fosters communication between people from different countries. Due to the increasing role of scientific and technical translation, special attention is paid to the translation of terms and their components. At the present stage, the systematization of English terminological systems of certain fields and industries and the study of various aspects of their formation and functioning in the language system becomes especially important. A critical generalization of the study of terminology allows us to conclude that the English terminological subsystem of transportation organization and transport management remains virtually unexplored. However, it is difficult to overestimate its place, quantity and importance in the professional language communication of modern society. The formation and ways of replenishment of this terminological subsystem, semantization and standardization of terms still require in-depth analysis, which is carried out in our study.

Analysis of recent research and publications. Multicomponent terms have been the subject of research by such domestic and foreign scholars as R. Andriyiv (2010) [1], O. Balatska (2019) [2], D. Boyko (2017) [3], I. Ermoeva (2015) [10], O. Khavrun (2008) [11] L. Kozub (2019) [5], O. Rudenko (2015) [6], O. Snigovska (2016) [7], V. Strilets (2019) [8] and others.

Scientific novelty of the article is that it proposes the analysis of the structural features of English multicomponent terms into Ukrainian translation on the basis of sublanguage of transportation organization and transport management.

The main purpose of the study is realization of analysis of the structural features of English multicomponent terms into Ukrainian translation on the basis of sublanguage of transportation organization and transport management.

To achieve the goal of the research, we used a set of methods. They are based on a communicative-functional approach and include theoretical analysis of special literature on the research topic, selection of multicomponent terms for analysis using selective-analytical and contextual methods of English-language multicomponent terms research and identification appropriate groups of multicomponent terms depending on the available number of component words, on the morphological basis of the main word of the multicomponent term and on syntactic grounds of multicomponent terms' formation. In this paper, we also used the methods of contrastive translation analysis and word-formation analysis.

Results and discussions. Multicomponent terms are fixed phrases that have a certain terminological meaning, for example: *traffic control computer – комп'ютер для керування дорожнім рухом, background impurity concentration – фонова концентрація домішку, vacuum-brake cylinder – циліндр вакуумного гальма.* The vast majority of terms are prepositional attributive phrases, that is such phrases where there is a definition and the denoted component and the definition occupies the initial position in the phrase. The translation of multicomponent terms consists of two main procedures – analytical and synthetic. An important role in the translation of phrases is played by the analytical stage – the translation of its individual components. And for this it is necessary to correctly determine the components of a complex term, because they can be not only words but also phrases that are part of a complex term. It is also important to establish in which semantic relations the components are with each other and with the main component of the term-phrase. The nature of these relations determines the order and content of a multicomponent term's translation. The synthetic stage of translation involves the construction of components depending on these semantic relationships and obtaining the final version of the translation of a multicomponent term.

However, most words, including a significant number of general scientific and general technical terms, are polysemous. For example, the term *range* means «*діапазон», «інтервал, проміжок», «область зміни», «полігон», «межі»* and in appropriate contexts or combinations is translated accordingly: *range of application – сфера застосування, range of forecast – інтервал прогнозування, range of patent – обсяг патентного захисту.*

Much more often, depending on the compatibility, the word (term) can have different meanings and be translated differently. Thus, the usual translation of the term *abnormal* in scientific and technical texts is *«аномальний»,* but in some complex terms *abnormal* can be translated differently: *abnormal decay – аномальне затухання; abnormal end of task – аварійне припинення (виконання) завдання; abnormal operating conditions – ненормальні умови експлуатації; abnormal operation – обробка несправним інструментом, обробка (деталі) на неоптимальних режимах, abnormal operation – особливі випадки виконання польоту; abnormal-steel – маловуглецева сталь, що не піддається цементації, сталь з перлитною структурою; abnormal termination – аварійне завершення; abnormal transient – нерозрахунковий перехідний*

режим; abnormal wood – кренева деревина, крень. Therefore, when translating such complex terms, it is necessary to clarify its translation in the dictionary (if it is there), or take into account the features of the designated concept and the compatibility of words in terms [7, p. 329-332].

When translating such complex terms, it should also be borne in mind that in addition to words with several variants of meaning (polysemantic words), there are also homonymous words that are translated quite differently: *abstract analysis – абстрактний аналіз; abstract axiomatics – абстрактна аксіоматика; abstract bibliography – реферативна бібліографія; abstract information – реферативна інформація; abstract justification – абсолютне підтвердження; abstractk knowledge – абстрактне (теоретичне) знання; abstract review – реферативний огляд.*

Let's consider the basic models of multicomponent terms on the basis of sublanguage of transportation organization and transport management and features of their translation into Ukrainian.

1. Terms of the model N1 + N2

Complex terms, built on the model N1 + N2 (combination of noun with noun), are translated mainly in the following ways [9, p. 48-53]:

- by complex term, where the Ukrainian equivalent N2 is in the form of a genitive case with a postpositive definition to the equivalent N1: *accuracy analysis – аналіз точності, saddle bearing – опора балансиру, package body – тіло пакету, cabin heating – обігрівання кабіни;*

- by complex term, where adjective is corresponded to N1: *band separator – стрічковий сепаратор, cable duct – кабельний канал;*;

- by complex term, where the Ukrainian equivalent of the noun N1 is an adverb: *labor-cost – витрати на робочу силу, achievement motivation – зацікавленість в досягненні (мети), object coding – програмування в машинних кодах, article patent – патент на виріб, failure access – звертання внаслідок збою;*

- by complex term, where N1 is transformed into a subordinate clause: *safety standard – стандарт, який встановлює правила техніки безпеки; fand raft – потік, що створюється вентилятором;*

- by complex term, where N1 is transformed into a phrase, that contains a direct equivalent of the noun N2: *application period – термін подання заяви; acceleration jet – жиклер насосу-прискорювача; application study – дослідження галузі застосування.*

It should be borne in mind that N1 is usually in the singular form, but not necessarily translated into the appropriate form in the Ukrainian language – the equivalent of this noun can be in the plural form: *decision pattern – модель прийняття рішень.*

2. Complex terms with the final term component *-looking:*

The final basis of *looking*, combined with adjectives, forms complex words, including terms meaning «*такий, що має вигляд»*, which indicates the adjective: *harmless-looking object – безпечний на вигляд об'єкт, forward-looking corporate plan – перспективний план підприємства, fiery-looking – страшний на вигляд.*

Such complex terms based on *looking* are translated mainly in the following ways [5, p. 77-82]:

- by the combination of the Ukrainian adjective (as a counterpart of the English adjective) with the phrase *«на вигляд»: modern-looking – сучасний на вигляд, odd-looking – дивний на вигляд;*

- by complex word, where the equivalent of the component *looking* is a subordinate clause (often with the predicates *«виглядати», «мати вигляд» «дивитися»* тощо): *primitive-looking – що виглядає примітивно, backward-looking – що дивиться назад;*

- sometimes in descriptive way: *side-looking sonar – сонар з боковим локатором.*

3. Terms of the model (N + Part.I) + N

The second component of these complex terms (N-noun) is translated by the Ukrainian noun, and the first component (N + Part.I) is translated mainly in the following ways:

- by subordinate clause, where the adjective 1 is transformed into a predicate, and the noun – in addition: *air-retaining – такий, що утримує повітря; efficiency-decreasing – такий, що зменшує ефективність*;

- by simple adjective, the basis of which is the equivalent of the English noun or adjective 1: *aroma-producing – ароматичний, plane-boarding – посадковий*;

- by complex adjective: *aluminium-smelting – алюмінієплавильний, armour-piercing – броне-бійний*.

4. Model terms (N + Part. II) + N

The second component (N) of these terms is translated into Ukrainian by a noun, and the first component (N + Part II) is usually translated in the following ways:

- by subordinate signifier sentence, where the adjective II is transformed into a predicate, and the noun – in the adverb: *engine-powered – такий, що приводиться в рух двигуном; carrier-based – такий, що базується на авіаносці*;

- by definite phrase, where the English adjective II corresponds to the Ukrainian adjective or participle: *UnitedNations-sponsored – організований ООН, air-cooled – охолоджуваний повітрям*;

- by signified prepositional-noun phrase: *rod-shaped – у формі пальця, torpedo-shaped – у формі торпеди.*

5. Model terms (Adj. + Part. I) + N

The second part of such terms (N-noun) is translated by a Ukrainian noun, and the first part of such terms – (Adj. + Part.I) (combination of adjective and participle I) – is usually translated in the following ways:

- by complex adjective of two bases – adverb, numeral or adjective base (corresponding to the English adjective) and adjective (corresponding to the English participle): *quick-acting – швидкодіючий, far-reaching – далекосяжний, short-acting – короткодіючий, single-acting – однотактовий;*

- by simple adjective, which often corresponds to the English adjective: *long-standing – тривалий, easy-flowing – плавний*;

- by subordinate clause, where the first component of the English word is transformed into a circumstance, and the second component (participle 1) – in the predicate: *hard-working – такий, що багато працює; clean-burning – що згорає без забруднення повітря*.

6. Terms of the model (Adj. + Part. II) + N

The second component of these terms is translated into Ukrainian by a noun, and the first component mainly in the following ways:

- by simple adjective: *tooth-edged – зубчатий*;

- by complex adjective: *single-celled – одноклітинний*;

- by definite phrase, where the corresponding English participle II is an adjective or participle, and the English adjective – a noun or adverb: *loose-jointed – слабо пов'язаний, gas-shielded – захищений від газу;*;

- by signifying prepositional-noun phrase: *open-fronted – з відкритим передом, yellow-tipped – з жовтим наконечником;*

- by subordinate clause, where the English participle II is transformed into a predicate: *human-powered – такий, що приводиться в рух людиною, longest-used – такий, що використовується найдавніше*.

7. Terms of the model (Num. + Part. II) + N

The second component (noun) of such terms is translated by the Ukrainian noun, and the first – mainly in the following ways:

- by complex adjective, consisting of the base of the numeral and adjective: *four-sided – чотирьохсторонній*;

- by significant prepositional-noun phrase: *ten-sided – з десятьма сторонами;*;

- by subordinate clause, usually with the predicate *«мати»* and an adverb that corresponds to the basis of the English participle II: *hundred-gated – такий, що має сто воріт (про місто)* [4, p. 41-44].

The desire to save language means causes a high prevalence of two-component phrases. Multicomponent terms can be differentiated by types depending on the structure of the phrase, part of the language model of the term. After reviewing and analyzing the factual material, we divided the multicomponent terms into:

(1) two-component terms, consisting of two words, one of which is the main and the other subordinate to it: *carrying unit – транспортна одиниця, insulated equipment – ізотермічний транспортний засіб, landed weight – завантажена вага*;

(2) three-component terms consisting of three words. In such terms subordinate words define various aspects of the meaning of the main word: *multiple carrier market – ринок транспортних послуг при наявності конкуруючих компаній, prohibited articles list – список товарів, ввіз або вивіз яких заборонений, heavily insulated equipment – ізотермічний транспортний засіб з посиленою ізоляцією*;

(3) multi-component terms consisting of four or more words. In such multicomponent terms as in three-component terms, dependent words highlight different aspects of the meaning of the main word: *long haul transcontinental market – ринок трансконтинентальних магістральних перевезень, relatively high transport costs – високі транспортні витрати, increasingly dominant international road haulier – домінуючі дорожні перевезення*.

As a result of the analysis we can present the percentage of multicomponent terms depending on the available number of component words. Thus, it was found that most of the multi-component terms of sublanguage of transportation organization and transport management are represented by two-component (55%) and three-component terms (30%). Polycomponent terms that contain more than four-component terms are only 15% (see Table 1).

According to the morphological feature of the main word, multicomponent terms of transportation organization and transport management can be divided into:

(1) multicomponent terms with noun component (with noun as the main word): *cost and freight price – ціна КАФ, що повністю включає витрати щодо транспортування товару, але не включає витрати на страхування, cost insurance freight price – ціна СІФ (ціна, яка означає, що всі витрати по перевезенню вантажу, оплаті митних зборів і страхуванню разом з ризиком загибелі або зіпсування товару до перетинання*

Table 1.

Register of English-language multicomponent terms of sublanguage of transportation organization and transport management by the number of components in the term

Name of the number of components in the term	Number of multicomponent terms	% of the total number of multicomponent terms
Two-component	110	55%
Three-component	60	30%
Multicomponent (with four or more components)	30	15%

Table 2

Analysis of English multicomponent terms of sublanguage of transportation organization and transport management on the morphological basis of the main word

Name of morphological feature of the main word in the term	Number of multicomponent terms	% of the total number of multicomponent terms
with noun component	75	38%
with adjective component	50	25%
with verbal component	50	25%
with adverbial component	25	12%

Table 3

Analysis of English-language multicomponent terms of sublanguage of transportation organization and transport management on syntactic grounds

Name of syntactic feature in the term	Number of multicomponent terms	% of the total number of multicomponent terms
without prepositional word combinations connected by control method	136	68%
prepositional phrases	64	32%

ним борту судна в порту покупця несе продавець товару), declaration of origin – декларація про походження вантажу;

(2) multi-component terms with an adjective component (with an adjective or verb as the main word): *non)-dutiable articles – речі, що (не) підлягають миту, bonded warehouse – митний склад для збереження товарів, за які не сплачено мито, combined transport – об'єднаний транспорт, dual channel system – система подвійного коридору*;

(3) multi-component terms with a verb component: *pay taxes outside the customer's territory – платити податки за територією замовника, produce a declaration – пред'являти декларацію, observe customs regulations – виконувати митні правила, make out an invoice – виписати фактуру (накладну)*;

(4) multi-component terms with an adverbial component: *heavily insulated equipment – ізотермічний транспортний засіб з посиленою ізоляцією, daily payment – щоденний платіж, monthly income – місячний прибуток*.

Analysis of English-language multicomponent terms of transportation organization and transport management on the morphological basis of the main word allowed the following percentage distribution of such terms: multicomponent terms with noun component is 38% of the total, multicomponent terms with adjective component – 25%, multicomponent terms with verbal component – 25% and multi-component terms with an adverbial component – 12% (see Table 2).

According to syntactic features we distinguish prepositional combinations of words connected by the method of control: *articulated vehicle – тягач з напівпричепом, dry freight van – фургон для сухих вантажів, vehicular ferry – пором для перевезення транспортних засобів* and prepositional combinations: *actual time of arrival (ATA) – фактичний час прибуття, general condition of delivery – загальні умови поставок (ЗУП), a door-to-door service – обслуговування «від дверей до дверей»*.

The analysis of English-language multicomponent terms of sublanguage of transportation organization and transport management by syntactic features allowed the following percentage distribution of such terms: without prepositional combinations connected by control make up 68% of the total and prepositional phrases – 32% (see Table 3).

Conclusions. Our analysis of the terms of the modern English language of sublanguage of transportation organization and transport management has shown that multicomponent terms make up the vast majority of the body of research units.

Thus, the analysis of the structural features of multi-component terms of transportation organization and transport management translation shows that the complexity of the structure of the term narrows its meaning and limits the field of application.

REFERENCES:

1. Андріїв Р. М., Медвідь О. М. Перекладацький аспект англійських багатокомпонентних термінів. *Перекладацькі інновації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Суми, 2010. С. 29-31.

2. Балацька О. Л., Куц О. В., Педашев С. А. Особливості англо-українського перекладу багатокомпонентних термінів: лексичні трансформації. *Молодий вчений*, 2019. № 5.1 (69.1). С. 14-17.

3. Бойко Д. Р. Структурно-семантичні особливості багатокомпонентних термінів англійської та української мов. *Освітній дискурс = Educational discourse : збірник наукових праць.* Київ : Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 1. С. 155-163.

4. Іващишин О. М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах. *Іноземна філологія*. 1996. Вип.109. С. 41-44.

5. Козуб Л. С. Проблемні аспекти перекладу багатокомпонентних кластерів англійської аграрної термінологіїю. *Міжнародний філологічний часопис*. 2019. Том 10, № 2. С. 77-82.

6. Руденко О., Козуб Л. Специфіка перекладу англійських і німецьких багатокомпонентних термінів з гідробіології та аквакультури українською мовою. *Наукові записки*ǁ *Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. *Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 136. С. 79-83.

7. Сніговська О. В. Особливості перекладу англійських і новогрецьких економічних багатокомпонентних термінів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2016. Випуск 61. С. 329-332.

8. Стрілець В. В., Андрієнко В. В. Структурні моделі англійських багатокомпонентних термінів нафтогазової галузі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія Філологія*. 2019. № 38, том 2. С. 140-142.

9. Тимченко І. І. *Теорія і практика перекладу*. Харків, 2006. 204 с.

10. Ermoeva I. A., Togocheev T. Zh. Translation of multi-component terms in technical English, 2015. P. 163–166. Retrieved from : https://core.ac.uk.

11.Khavrun O. Role and position of multicomponent terms in aviation communication. *Aviation*, 2008. 12(3). P. 95–99.

РОЗДІЛ 4
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 82’282:82-32 «Стефаник»
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.41

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА НОВЕЛ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: ДІАХРОНІЙНИЙ АСПЕКТ

DIALECTAL VOCABULARY OF VASYL STEFANYK’S SHORT STORIES: DIACHRONIC ASPECT

Калимон Ю.О.,
orcid.org/0000-0002-0062-2382
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

У статті запропоновано застосування корпусних та кількісних методів для вивчення певного прошарку лексики художнього твору як симбіоз кількісного та якісного підходів до вивчення мови літератури. У розвідці розглянуто діалектну лексику новел Василя Стефаника з метою визначити її відносну частку та розподіл у новелах загалом та у діахронійному зрізі зокрема. Творчість новеліста віддавна є об’єктом зацікавлень учених. Переважна більшість праць присвячена окремим новелам або ж новелам, які увійшли до академічного тритомного видання, виданого після смерті письменника (1949–1954 рр.). На нашу думку, більш об’єктивним було б вивчення прижиттєвих видань новел, які позбавлені ідеологічних правок чи нашарувань. Відтак запропоновано здійснити аналіз на основі корпусу новел, виданих за життя письменника. До згадано корпусу увійшли новели з останнього прижиттєвого ювілейного видання творів (1933 р.) та три новели, які не увійшли до нього. Задля вивчення саме діалектної лексики корпус було відповідно розширено та структурно виокремлено використання такого плану лексики у авторському та персонажному мовленні (результати такого дослідження було представлено у попередніх публікаціях). Виявлено, що частка діалектної лексики у новелах загалом становить 22%. Створивши окрему вибірку новел, опублікованих у різні періоди творчості Василя Стефаника, здійснено їх аналіз задля вияву частки діалектної лексики по кожній новелі та чи характерні якісь значні коливання у її використанні для різних періодів творчості автора. Встановлено, що найменшим був показник у другому періоді творчості, а найвищим – у першому. Назагал значення є близькими між собою. Отже, можна підсумувати, що Василь Стефаник був послідовним у своїй творчій манері письма, попри вагання, які він висловлював у своїх листуваннях із видавцями та друзями. Перспективним убачаємо здійснення схожих досліджень на матеріалах творів письменників того ж періоду та застосуванням отриманих фактів в укладанні частотного словника та словника мови творів Василя Стефаника.

Ключові слова: корпус новел, діалектна лексика, частка, діахронія, прижиттєві видання.

The article suggests the use of corpus and quantitative methods to study a certain layer of vocabulary of literary works. The dialectal vocabulary of Vasyl Stefanyk’s short stories is considered in order to determine its relative proportion and distribution in the short stories in general and its possible diachronic change in particular. The short stories have long been of interest to scholars. The vast majority of works are devoted to individual short stories or the ones included in the academic three-volume edition that was published after the death of the authr (1949–1954). In our opinion, it is more relevant to study the lifetime editions of short stories, which are free of ideological edits or layers. Therefore, it is proposed to make an analysis based on the corpus of short stories published during the writer’s lifetime. Such corpus includes short stories from the lifetime anniversary edition of works (1933) and three short stories that were not included in it. In order to study dialectal vocabulary, the corpus was accordingly tagged and the use of such vocabulary in author’s and personal speech was analyzed (the results of such research were presented in previous publications). It was found that the share of dialectal vocabulary in the short stories is 22%. Having created a separate sample of short stories published in different periods of Vasyl Stefanyk’s literary career, their analysis was carried out to identify the share of dialectal vocabulary for each short story and whether there are any significant fluctuations in its use for these different periods. It is found out that the lowest rate was in the second period, and the highest was in the first one. In general, the values are close to each other. Thus, we can conclude that Vasyl Stefanyk was consistent in his style of writing, despite hesitations he expressed in his correspondence with publishers and friends. We believe the implementation of similar research on the works of Vasyl Stefanyk’s contemporaries and the application of the obtained facts in compilation of the frequency dictionary and the dictionary of the language of the works of Vasyl Stefanyk would be fruitful and promising.

Key words: short stories corpus, dialectal lexicon, proportion, diachronic, lifetime publications.

Постановка проблеми. Усе частіше дослідники зосереджують увагу на кількісному та якісному підходах до аналізу літературного надбання письменника, яке пропонують розглядати і як факт мови, і як факт мистецтва. Новітніми методами дослідження особливостей авторського стилю

вважають квантитативні та статистичні методи, які набувають популярності з розвитком комп'ютерних технологій, з появою корпусів текстів та програмного забезпечення, здатного опрацьовувати значні обсяги даних та аналізувати їх відповідно до запитів дослідника [1; 2]. Із середини минулого століття постала необхідність комплексного підходу до аналізу художнього твору, який передбачає злиття лінгвістичних, математичних і літературознавчих методів [3, с. 3-10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає більшість укладачів мови творів українських письменників, є потреба в упорядкуванні нових академічних видань творів, які були б позбавлені всіх ідеологічних нашарувань і максимально дотримувалися текстологічних засад. Проте така праця надзвичайно клопітка та потребує зусиль великого колективу науковців, що сьогодні виглядає недосяжною розкішшю та далекою перспективою [4, с. 40 55; 5, с. 128–130]. Як один зі способів часткового вирішення цього питання, С. Бук на прикладі творів Івана Франка створила проєкт паралельного корпусу творів, який містить кілька видань одного й того самого твору та дає змогу одночасно звертатися до обох варіантів у разі необхідності [6].

Стосовно принципів наукового видання творів Василя Стефаника, то тут маємо ґрунтовні міркування здійснені О. Білявською [7] та Р. Піхманцем [5] у 1968 та 2016 роках відповідно. Природно, що й окреслені підходи мають певні відмінності, зважаючи на хронологію праць. Провідною думкою О. Білявської є використання творів, опублікованих в останньому прижиттєвому виданні, яким є ювілейна збірка «Твори», видана у 1933 році. Свою позицію дослідниця аргументувала тим, що новеліста ніколи не задовольняла перша редакція його творів [18, с. 299 300]. Натомість Р. Піхманець наполягає на тому, що такий шлях є хибним та недосконалим, оскільки сам письменник, за спогадами упорядника ювілейного видання – Михайла Рудницького – байдуже поставився до редагування своїх творів, лише просив залишити незмінною мову своїх персонажів [5, с. 125-128]. За свідченнями багатьох дослідників творчості Василя Стефаника така його індиферентність до редагувань власних творів почасти пояснювалась його бажанням достукатися до ширшого кола читачів, зокрема і з Наддніпрянської України, а частково й станом здоров'я. Творчість новеліста припадає на злам століть, який охарактеризувався як переломний у контексті становлення української літературної мови. Про це свідчать численні листи до редакторів та друзів, де письменник висловлював своє занепокоєння тим, як сприйматимуть його твори без належного унормування, тоді як сама українська літературна мова того часу проходила етап свого становлення [про що детально описано у працях Р. Горака [8], В. Ґрещука [9; 10], зібраннях творів В. Стефаника за редакцією В. Лесина, Ф. Погребенника [11, с. 321–324, 331, 334, 341], І. Матвіяса [12], Р. Піхманця [13], Ю. Шевельова [14]. Щодо канонічного видання творів Василя Стефаника, Р. Піхманець указує, що упорядники тритомного видання 1949–1954 рр. (що досі є єдиною спробою наукового видання творів Василя Стефаника) за основу намагалися брати або першодруки, або рукописні джерела, проте і тут виявляється непослідовність дотримання текстологічних принципів, особливо в мовно-правописних питаннях [5, с. 128–130]. Стосовно діалектного складника мови творів Василя Стефаника, то тут доцільними видаються кількісні дослідження, які дають змогу визначити чи справді покриття тексту малозрозумілою лексикою настільки велике, що заважає зрозуміти твір.

Постановка завдання. Відтак метою цієї розвідки є дослідження еволюції використання Василем Стефаником діалектної лексики та її кількісний розподіл у новелах автора, які були опубліковані саме за життя письменника. Такий підхід на даний час дає змогу максимально відійти від ідеологічних та редакторських нашарувань притаманних пізнішим публікаціям новел та на основі яких ґрунтувалось більшість досліджень. Для досягнення мети виокремлено такі завдання: на основі корпусу прижиттєво виданих новел, структурно та морфологічно роззначеному, визначити частку діалектної лексики; на основі вибірки новел, які припадають на різні періоди творчості новеліста, визначити чи відбувалися значні зміни у використанні діалектної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши доступні джерела та проєкти зі створення корпусів творів українських письменників та врахувавши далеку перспективу упорядкування наукового видання творів Василя Стефаника, у межах нашого дослідження до корпусу творів залучено новели, які увійшли до останнього прижиттєвого ювілейного видання «Твори» 1933 року [15]. Варто зазначити, що до ювілейного видання новели було здебільшого згруповано за фактичними першими виданнями цих новел. Перший блок – «Кленові листки» – складається з новел, що вперше вийшли у чернівецькій газеті «Праця» у 1897,

у «Літературно науковому віснику» упродовж 1898–1901 років та в «Будучності» 1899 року. Другий блок «Дорога» – новели з однойменної збірки, вперше виданої у 1901 році. Третій блок «Земля» – це новели, написані після тривалої перерви та опубліковані у збірці 1926 року під однойменною назвою (6 новел), у «Літературно-науковому віснику» (8 новел) та раніше неопубліковані [8, с. 500-505]. З невідомих причин не увійшли до видання новели «Межа», «Портрет» та «Шкільник», які були опубліковані за життя письменника, відповідно у 1927 [16], 1929 [17] та 1932 [18] роках. Їх було звірено з відповідними виданнями та долучено до корпусу.

Діаграма 1. Співвідношення загальновживаної та діалектної лексики за всіма новелами

Діаграма 2. Розподіл співвідношень загальновживаної та діалектної лексики для кожної новели

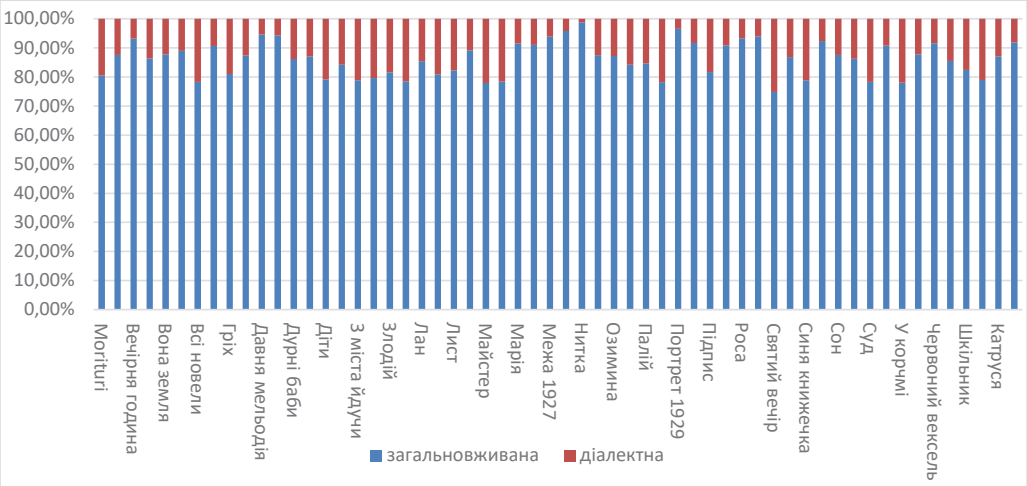

Діаграма 3. Співвідношення загальновживаної та діалектної лексики новел, опублікованих у різні періоди творчості

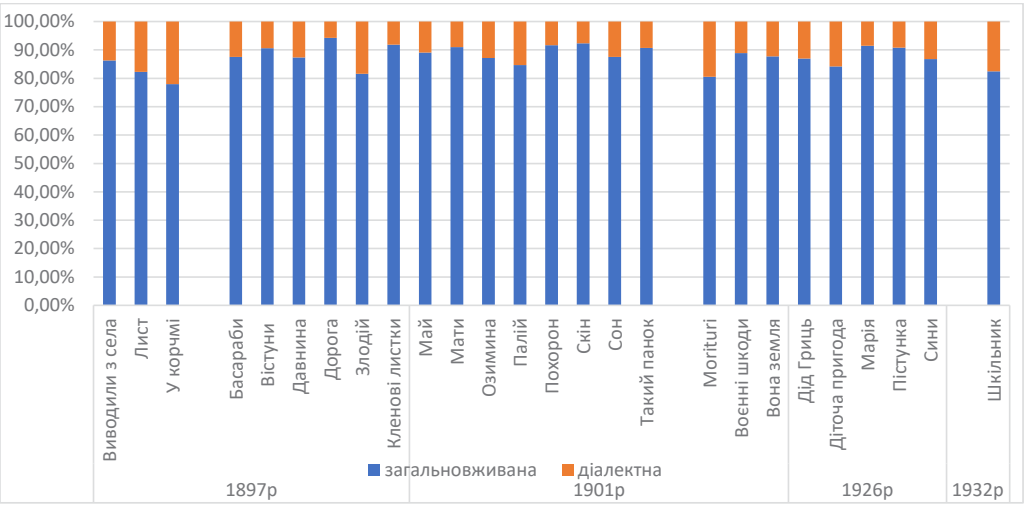

На основі корпусу обчислено кількісний розподіл (абсолютний і відносний) загальновживаної та діалектної лексики письменника для кожної новели.

Нижче подано узагальнену діаграму співвідношення цих типів лексики за всіма текстами (Діаграма 1).

У попередній розвідці ми досліджували розподіл діалектної лексики відносно авторського та персонажного дискурсу новел. Доведено кількісно, що Василь Стефаник переважно вкладав діалектну лексику у персонажну мову, чим власне його новели і вирізняються – живою мовою персонажів, прототипів сучасників письменника [19].

Назагал діалектна лексика становить менше чверті всіх словоформ. Розподіл співвідношень загальновживаної та діалектної лексики для кожної новели подано в діаграмі нижче (Діаграма 2).

Отримані результати свідчать про те, що у кожній новелі обсяг діалектної лексики перебуває в межах від 1% до 25%.

Як було зазначено у Розділі 2 (пп. 2.2.1), до ювілейного видання увійшли твори, опубліковані в різні періоди творчості. Порівняймо кількісні показники діалектної та загальновживаної лексики на прикладі новел, опублікованих у різні роки, щоб визначити, чи змінювалося їхнє співвідношення у різні періоди творчості.

Для аналізу обрано новели, які було опубліковано у 1897 році («Виводили з села», «Лист», «У корчмі»), у 1901 році («Басараби», «Вістуни», «Давнина», «Давня мельодія», «Дорога», «Злодій», «Май», «Мати», «Озимина», «Палій», «Похорон», «Скін», «Сон», «Такий панок»), у 1926 році («Morituri», «Воєнні шкоди», «Вона земля», «Дід Гриць», «Діточа пригода», «Марія», «Пістунка», «Сини») та у 1932 («Шкільник»). Діаграму співвідношення загальновживаної та діалектної лексики подано нижче (Діаграма 3).

Діапазон значень діалектної лексики в новелах 1897 р. становить 13,71% – 22,01%, 1901 р. – 5,71% – 18,41%, 1926 р. – 8,54% – 19,47%, 1932 р. – 17,57%. Як бачимо, найменшим був показник у другому періоді творчості, а найвищим – у першому. Назагал значення є близькими між собою. Отже, можемо підсумувати, що впродовж творчості Василь Стефаник попри вагання, які він висловлював у листуваннях із друзями та видавцями, не відступав від своєї творчої манери та послуговувався однаковим стилем.

Висновки та перспективи подальших розвідок. За підсумками дослідження частка діалектної лексики становить близько 22% усієї лексики та має рівномірний розподіл по новелах і в хронологічно різні періоди творчості письменника. Як показують проведені дослідження, методика кількісного аналізу дає змогу підтвердити або уточнити наявні уявлення про стилістику творчості автора. Дослідження такого плану актуальні в україністиці та сприятимуть поглибленню вивчення ідіолектів інших письменників.

Подальший розвиток корпусних досліджень (зокрема поява нових корпусів творів українських письменників) уможливить більш релевантні дослідження, а подальше роззначення корпусу творів новеліста дасть змогу вивчати мову його творів на наступних рівнях та у перспективі посприяє створенню повного словника мови Василя Стефаника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калимон Ю. О. Використання квантитативних методів у дослідженні ідіолекту письменника. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки». Мовознавство.* Луцьк, 2017. С. 417-421.

2. Калимон Ю. О. Квантитативне дослідження графем у новелах В. Стефаника. *Міжнародна наукова конференція IX Оломоуцький симпозіум україністів.* Оломоуць, 2018. С. 66-70.

3. Vaughan E., O'Keeffe A. Corpus Analysis. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction.* 2015. P. 1-17.

4. Гриценко П. Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. *Критика у слов'янській лексикографії. Паламарчуку Леоніду Сидоровичу.* Інститут української мови НАН України: упорядн.: І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. С. 39-68.

5. Піхманець Р. В. Проблеми наукового видання художньої спадщини Василя Стефаника. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово.* 2016. С. 122-133.

6. Бук С. Статистична структура роману І. Франка «Борислав сміється». *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.* 2010. С. 114-118.

7. Білявська О. Принципи наукового видання творів В. Стефаника. *Питання текстології.* Київ : Наукова думка, 1968. Вип. 1. С. 243-294.

8. Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 608 с.

9. Ґрещук В. В. Взаємодія української літературної мови та південно західних діалектів. *Українознавчі студії.* № 8-9. 2007-2008. С. 3-13.

10. Ґрещук В. В. Діалектне слово в художній мові. Українознавчі студії. 2010-2011. № 11-12. С. 3-11.

11.Лесин В., Погребенник Ф. Стефаник В. Вибране. Ужгород; Карпати. 1979. 392 с.

12. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови. *Мовознавство.* 1985. № 2. С. 37-43.

13. Піхманець Р. В. Листи Василя Стефаника як джерело вивчення його життя і творчості. *Парадигма : збірник наукових праць. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2004. Вип. 2. С. 191-228.

14. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування у формування української літературної мови. Київ, 2003. 160 с.

15. Стефаник В. Твори / Василь Стефаник; з дереворитами В. Касіяна і М. Бутовича. Львів: З друкарні Видавничої Спілки «Діло», 1933. 222 с.

16. Стефаник В. Межа. *«Літературно-науковий вісник»*. т. 92, кн. 2. Львів, 1927. С. 97-98.

17. Стефаник В. Твори (передмова В. Коряка. До друку виготував Ів. Лизанівський. 3-є вид.) ДВУ, 1929. С. 94-95.

18. Стефаник В. Шкільник. *«Рідна школа»* № 1. Львів, 1932. С. 2-4.

19. Kalymon Yu. O. Narrative and Language Types of Short Stories by Vasyl Stefanyk: Quantitative Approach. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (2). С. 125–128.

РОЗДІЛ 5
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2:616.89-008.442.6
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.42

ОБРАЗ ЖІНКИ З НАРЦИСИЧНИМ РОЗЛАДОМ ОСОБИСТОСТІ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «МАСКИ ДІАНИ СТОГОДЮК»

THE IMAGE OF A WOMAN WITH A NARCISSUS PERSONALITY DISORDER IN VOLODYMYR DANYLENKO'S NOVEL “MASKS OF DIANA STOGODYUK”

Ромас Л.М.,
orcid.org/0000-0003-1755-5857
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У пропонованій статті автор долучається до дослідження одного з актуальних питань не лише сучасної філологічної, а й психологічної науки. Ідеться про те, що образ фатальної жінки, жінки-вамп був і є популярним у літературі, оскільки цікавив і цікавить письменників завжди: леді Макбет із п’єси Вільяма Шекспіра «Макбет» (1600–1609), Кармен із однойменного оповідання Проспера Меріме «Кармен» (1845), Маргарита Наваррська з роману Александра Дюма «Королева Марго» (1845), Катерина Львівна з повісті Миколи Лєскова «Леді Макбет Мценського повіту» (1864), Елен Курагіна з роману Льва Толстого «Війна і мир» (1865–1869), Саломея з п’єси Оскара Вайлда «Саломея» (1893), Скарлет О’Хара з роману Маргарет Мітчелл «Звіяні вітром» (1936), Мілдред Ретчед із роману Кена Кізі «Над зозулиним гніздом» (1959). Окремо зауважено, що фатальною жінкою, або жінкою-вамп, називали специфічний жіночий типаж саме в культурі арт-декору й нуару.

На матеріалі роману «Маски Діани Стогодюк» відомого українського письменника Володимира Даниленка проаналізовано специфіку творення образу жінки з нарцисичним розладом. Основну увагу зосереджено на особливостях творення домінантних (нарцисичних та психопатичних) рис характеру головної героїні. Виявлено, що саме такі особистості є об’єктами сталого інтересу письменника впродовж багатьох років, від виходу книги оповідань «Сон із дзьоба стрижа» (2007) і до виходу 2021 року роману «Маски Діани Стогодюк». Це Юлія Маринчук з роману «Кохання в стилі бароко», Ольга Фафлей з повісті «Тіні в маєтку Тарновських», Тая-киз із роману «Газелі бідного Ремзі», Ганна Жебрій з роману «Клуб «Старий Пегас», Єва Розпутна з роману «Ніч із профілем жінки».

У романі «Маски Діани Стогодюк» нарцисичний цикл головної героїні описаний з позицій шістьох чоловіків, кожного з яких вона затягнула в свої стосунки. Володимир Даниленко художньо трактує нарцисизм як демонічне явище, що не підлягає ні психотерапії, ні гуманізації, а образ головної героїні є яскравим прикладом зла в подобі вишуканої скромної жінки, котра з чарівною посмішкою затягує у свої обійми чоловіків, перетворюючи їхнє життя на пекло.

Ключові слова: нарцисизм, психопатія, психологізм, страх, егоїзм, жінка-вамп, жінка-хижачка, образ.

In the given article the author deals with the research of one of the topical questions of both modern philological and psychological science. It is said that the image of a fatal woman, a vamp woman has been very popular in literature, because it has always been the object of great interest among writers: lady Macbeth from William Shakespeare's play “Macbeth” (1600-1609), Carmen from the story of the same name by Prosper Merimee “Carmen”(1845), Margarita of Navarre from Alexandre Dumas’s novel “Queen Margot” (1845), Katerina Lvivna from Nikolai Leskov’s novel “The Lady Macbeth of Mtsensk” (1864), Ellen Kuragina from Leo Tolstoy’s novel “War and Peace” (1865- 1869), Salome from Oscar Wilde's play “Salome” (1893), Scarlett O'Hara from Margaret Mitchell's novel “Gone with the wind” (1936), Mildred Retched from Ken Keese's novel “Over the Cuckoo's Nest” (1959). It was a specific female character in the culture of art décor and noir that was called a fatal woman, or a vamp woman.

The specificity of creating the image of a woman with a narcissistic disorder has been examined on the basis of the novel “Masks of Diana Stogodyuk” by the famous Ukrainian writer Volodymyr Danylenko. Great attention is paid to the peculiarities of creating dominant (narcissistic and psychopathic) character traits of the main character. It has been revealed that such personalities have been the objects of the writer's constant interest for many years, from the publication of the short story book “A Dream from a Swift's Beak” (2007) to the publication of the novel “Masks of Diana Stogodyuk” in 2021. These are Yulia Marynchuk from the novel “Love in the Baroque Style”, Olga Fafley from the novel “Shadows in the Tarnowski Estate”, Taya-kiz from the novel “Poor Ramsey's Gazelles”, Anna Zhebriy from the novel “Old Pegasus Club”, Eva Razputna from the novel “A night with a woman's profile”.

In the novel “Masks of Diana Stogodyuk” the narcissistic cycle of the main character is described from the standpoint of six men, each of whom was dragged into their relationship. Volodymyr Danylenko artistically interprets narcissism as a demonic phenomenon that is affected by neither psychotherapy nor humanization, and the image of the main character is a vivid example of evil in the image of a refined modest woman who draws men into her arms with a charming smile, turning their lives into hell.

Key words: narcissism, psychopathy, psychologism, fear, selfishness, woman-vamp, wild woman, image.

Постановка проблеми. Повноцінна нація завжди має повноцінну літературу. Спостерігаючи за письменниками, можна судити про країну загалом. Хоча один із українських авторів, Максим Дупешко, писав, що «сучасна українська література «блукає», шукаючи свій стиль. Читачам не завжди до вподоби експерименти, які проводять письменники у своїх творах. Інколи їхні тексти залишаються не зрозумілими, а тому і не цікавими читачу. Сучасна українська література існує окремо від народу, а тому не в праві брати на себе відповідальність бути його представником та ще й виховувати в людині Людину» [1]. Заперечуючи цю думку, наголосимо, що твори Володимира Даниленка, як представника новітньої української літератури, зрозумілі й цікаві читачеві, вони далеко не позбавлені експериментальності, але він, як і переважна більшість представників сучасного літературного процесу, прагне вразити й подивувати читача творами, побудованими на кросворді або у вигляді родинної хроніки, або у вигляді літопису, проте уникає при цьому брутальності й вульгаризації зображуваного. Дещо іншої думки про сучасну українську літературу дотримується Сергій Грабовський. На палітурці книги «Сон із дзьоба стрижа» він зауважує, що проза останніх десятиліть була надто успішною, щоб зробити все прозаїчним: і людські почуття, і найтонші словесні мережива, навіть сама фантазія перетворилася на щось брутально-матеріальне, уречевлене. Не лише детективи чи екшени, у яких українські автори здебільшого прагнуть уподібнитися до «найкрутіших» російських чи американських літераторів, а й інтелектуальна проза, за рідкісними винятками, слабує на вульгарне, грубе, зриме. Сучасна українська література порушує проблеми, які часто стоять на помежів'ї двох наук. Зокрема й Володимир Даниленко у кількох своїх творах, серед яких і останній за часом виходу в світ, торкається проблеми, яка балансує між літературознавством і психологією.

Постановка завдання. Мета цієї статті – дослідити специфіку творення образу жінки з нарцисичним розладом особистості в романі Володимира Даниленка «Маски Діани Стогодюк».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихід кожного нового роману Володимира Даниленка викликає бурхливу читацьку реакцію. Наразі вже маємо декілька рецензій на електронних сайтах, присвячених порушенню означеної проблеми, зокрема Тараса Левіна [2], Ірини Громик [3], Володимира Сердюка [4], Сніжани Чернюк [5] та Інни Вербицької [6].

Виклад основного матеріалу Говорячи в цілому про творчість цього сучасного автора, хотілося б згадати слова В'ячеслава Шнайдера про три етапи художньої еволюції Володимира Даниленка: містичний, реалістичний, сатиричний. Автор розвідки стверджував, що під час читання його творів часто здається, що написане належить трьом різним авторам. «У містичній прозі Даниленко виступає глибоким містиком, у реалістичній – суворим реалістом, що відображає правду життя, у сатиричній – безжальним і в'їдливим суддею, що знімає маски лицемірства й показного благополуччя» [7, с. 184–187]. Роман «Маски Діани Стогодюк», за висловом Сергія Грабовського, йде супроти течії. Він повертає слову його потрібний позанаціональний вимір. Можливо, саме там, де йдуть Даниленко й невелика шопта прозаїків, завтра буде головне річище української літератури (палітурка до збірки «Сон із дзьоба стрижа»). Ці слова були сказані про одну з перших книг письменника, але вони актуальні й сьогодні, коли інтернет-мережі чи не щодня публікують рецензії на нові твори письменника, зокрема на містичний детектив «Ніч із профілем жінки» та роман «Маски Діани Стогодюк». Перший можна вважати спробою з'ясувати те, що відбувається в підсвідомості людини, коли вона не може пояснити реальність. У другому йдеться про жінку з нарцисичним розладом особистості, яка в стосунках з чоловіками імітує почуття, що створюють їй ілюзію справжнього життя і водночас наповнюють енергією.

Інтерес до фатальної жінки в мистецтві загалом і в літературі зокрема існував завжди. Особливо він загострився ще в 40–50-і роки XX століття в культурі арт-декору й нуару. Ці роки, отруєні Другою світовою та початком холодної війни, проходили в атмосфері жорстокості й цинізму, тому агресивна й небезпечна жінка добре вписувалась у свою епоху. У цей час особливої популярності образ фатальної жінки набув у кінематографі. Фатальних жінок зіграли кінодіви епохи нуар Лорен Беколл, Рита Гейворт, Мерилін Монро, Барбара Стенвік, Джин Тірні.

У літературі цей образ теж був популярним. Власне, фатальна жінка цікавила письменників завжди: леді Макбет із п'єси Вільяма Шекспіра «Макбет» (1600–1609), Кармен із однойменного оповідання Проспера Меріме «Кармен» (1845), Маргарита Наваррська з роману Александра Дюма «Королева Марго» (1845), Катерина Львівна з повісті Миколи Лєскова «Леді Макбет Мценського повіту» (1864), Елен Курагіна з роману Льва Толстого «Війна і мир» (1865–1869),

Саломея з п'єси Оскара Вайлда «Саломея» (1893), Скарлет О'Хара з роману Маргарет Мітчелл «Звіяні вітром» (1936), Мілдред Ретчед із роману Кена Кізі «Над зозулиним гніздом» (1959). Варто зауважити, що фатальною жінкою, або жінкою-вамп, називали специфічний жіночий типаж саме в культурі арт-декору й нуару. Пізніше жінок такого типу почали називати не так романтично, а більш грубо: стервозна жінка, або стерва. Така жінка має або зіпсований характер, або належить до людей із психічною патологією, особливий інтерес до яких спостерігається й у наш час.

Образ жінки-хижачки давно перебуває в центрі уваги Володимира Даниленка. У романі «Кохання в стилі бароко» головна героїня Юлія Маринчук зображена в образі смерті, яка раз на сто років стає молодою вродливою жінкою і з'являється, щоб спокусити і звести зі світу найталановитішого чоловіка. У повісті «Тіні в маєтку Тарновських» стервозною жінкою є Ольга Фафлей. Милою стервою постає в романі «Газелі бідного Ремзі» Тая-киз, що робить кар'єру від повії з Великої Окружної дороги до працівниці пресслужби Верховної Ради України. Жінкою, яка «жебракує» на почуттях чоловіків і живе у світі вигаданих цінностей, є Ганна Жебрій – кохана жінка Юрія Солодчука – черства, холодна, егоїстична та меркантильна натура з роману «Клуб «Старий Пегас».

Але в романах «Ніч із профілем жінки» (2020) і «Маски Діани Стогодюк» (2021) письменник від метафоричної Жінки-Смерті та класичної стервозної жінки переходить до зображення жінки з нарцисичним розладом особистості. Цей тип психічної патології не досліджений у літературі і мало досліджений у кінематографі. Нарцисичний розлад особистості не такий яскравий, як психопатія і соціопатія. У нарцисів, як і в психопатів і соціопатів, відсутня емпатія. Вони не прив'язуються до людей, не можуть полюбити, не виробляють власної життєвої енергії, тому потребують жертв, які стають їхніми донорами. У побуті таких людей називають енергетичними вампірами. У літературному світі відомим нарцисом була муза російського авангарду, господиня літературно-художнього салону Ліля Брік. У близьких стосунках із нею одночасно завжди перебувало багато відомих і впливових чоловіків. Коли Брік пояснювала, кого вона насправді любила, то говорила так: «Я завжди любила одного. Одного Осю… одного Володю… одного Примакова… одного Ваську…» [8, с. 93–94]. Як типова нарциска, з усіма чоловіками Ліля Брік поводилася за одним сценарієм. Тобто всіх використовувала й нікого не любила. Жінка-нарцис то наближує до себе чоловіка, то виштовхує зі своїх стосунків, але ніколи не залишає його в спокої, проявляючи до нього неймовірні жорстокість і садизм. Цих чоловіків, яких нарциска накопичує протягом усього життя і з жодним із них остаточно не розриває стосунків, психотерапевти називають нарцисичним гаремом. Саме Ліля Брік емоційно виснажила Володимира Маяковського, довівши його до самогубства. Усі нарциси діють за одним сценарієм. Якщо нарцис стає керівником, то його жертвою опиняється підпорядкований колектив, який зазнає насильства й маніпуляції. Якщо нарцискою стає мати, то недолюблена дитина, коли виростає, теж стає нарцисом. У нарцисів немає людяності, вони схожі на біороботів. Усе їхнє життя складається з безкінечного нарцисичного циклу. У стосунках із чоловіками жінка-нарцис перебуває у постійному пошуку чергового чоловіка.

У романі «Маски Діани Стогодюк» нарцисичний цикл головної героїні описаний з позицій шістьох чоловіків, кожного з яких вона затягнула у свої стосунки: колишнього розвідника Сергія Чекаля, що після війни на Донбасі поміняв уніформу на дорогий одяг і крісло власника автосалону, професора історії Олександра Брегуса, дрібного підприємця і палкого прихильника Московського патріархату Ірена Давимуху, Артема Бобошка, бізнес якого побудований на кримінальних схемах, керівника пресцентру федерації профспілок Юрія Роботюка, депутата Верховної Ради Едуарда Горянського. Читач звик до того, що жінки-вамп – яскраві, сексапільні хижачки, проти яких не можуть встояти чоловіки, але головна героїня роману Володимира Даниленка на них зовсім не схожа. Діана Стогодюк «Струнка й доглянута, але зморшки в момент награних усмішок видавали її вік» [9, с. 6–7]. Та насправді її зовнішність і поведінка – оманливі, а ефективність її маніпуляцій нічим не поступається ефективності маніпуляцій фатальних героїнь із фільмів-нуар.

«Читач дізнається, що Діана Стогодюк водночас є героїнею попереднього роману Володимира Даниленка «Клуб «Старий Пегас», тільки там вона мала ім'я Ганна Жебрій, бо письменник Юлій Солодчук, з яким у неї був бурхливий роман, змінив її справжнє ім'я» [10]. Отже, маємо літературну гру – роман у романі. Для Діани Стогодюк гра пов'язана з виживанням. Як усі нарциски, вона – хижачка, яка полює на чоловіків. Чоловіки їй потрібні, як буйволи для пантери. Для неї чоловіки – джерело емоцій і можливостей. Таке ім'я героїні автор обрав не випадково, адже Діана була давньоримською богинею полювання і водночас уособлювала місячну енергію. Чоловік для такої

жінки – сонце, від якого вона бере силу й тепло. Ось що говорить про Діану професор Олександр Брегус: «Кохання з Діаною схоже на ігрову залежність, але якщо виграти в автомата є шанс, то виграти в неї немає жодного. Її стихія – це хаос і пристрасті, коли за неї одночасно бореться кілька чоловіків. Вона ніколи не буде з одним чоловіком. Їй постійно треба когось з'їдати, інакше вона зачахне. Гра, яку веде Діана з чоловіками, дуже проста. Вона мала всього два гачки, якими тримала біля себе чоловіків: телефон і секс. Коли насичувалася закоханістю чоловіка, який уже починав до неї прив'язуватись і звикати, відразу блокувала його телефонний номер, не відповідала на його дзвінки, повідомлення й відлучала від сексу…» [9, с. 90].

У взаєминах із протилежною статтю нарциси проходять цикл, який складається з пошуків жертви, бомбардування коханням, коли за короткий час нарцис спокушає і затягує її у свій інтимний світ, короткого цукрового шоу, під час якого нарцис переживає медовий місяць любовних стосунків. А потім нарцис збирає вершки почуттів, а коли жертва до нього прив'язується, йому стає нудно, і нарцис несподівано зникає. Вимикає телефон, не виходить на зв'язок, знущається й одержує насолоду від психологічного садизму. Коли шокована жертва, яка не розуміє, чому її кохана чи коханий так поводяться, достатньо настраждається, нарцис, що від знущань одержує неабиякий приплив енергії і насолоди, знову втягує її в стосунки, але при цьому її медовий місяць стає коротшим, ніж на початку знайомства. І після кожного повернення до жертви ці щасливі миті, коли нарцис дозволяє себе любити, щоразу стають коротшими. Від садизму й насильства нарцис одержує більше енергії, ніж від любові. Тому любовну прелюдію з кожною жертвою нарциска обов'язково закінчує психологічним аб'юзом. Якщо відсторонено дивитися на стосунки між особистістю з психічною патологією і жертвою, то виникає запитання: чому жертва не розриває стосунки з такою людиною. Однак на момент насильства жертва вже настільки прив'язується до свого мучителя, що в неї немає сил від нього відірватися. Це нагадує жабку в казані з водою на плиті. Коли казан підігрівається, жабка не вискакує, бо воду ще можна терпіти, і так вона досиджується в казані, коли в неї вже не буде сил з нього вискочити. У токсичних стосунках з нарцисом жертва спочатку думає, що раптове охолодження коханої людини – прикре непорозуміння, яке минеться, і все буде добре. Але згодом усе так ускладнюється, що без допомоги психотерапевта не кожна людина може вийти з цих отруйних стосунків. Нарциси спустошують свою жертву емоційно, фізично, фінансово. Жінка-нарциска нагадує рослину венерина мухоловка, яка ловить комах, якими харчується. Для нарциски чоловіки – такий же харч, як мухи для мухоловки. Якщо у чоловіка немає сил розірвати цей згубний емоційний зв'язок, то його або розбиває інсульт, або він емоційно вигоряє і перетворюється на руїну, або закінчує життя самогубством.

У «Масках Діани Стогодюк» із чоловіків, які мали близькі стосунки з героїнею роману, закінчує життя самогубством Віталик Лознюк, Олександр Брегус одружується з нею після того, як суперниця Діани облила їй кислотою обличчя, і вона втратила колишню привабливість. А решта чоловіків розривають з Діаною зв'язок. Навіть через кілька років, коли Стогодюк із попсованим кислотою обличчям разом зі своїм чоловіком Олександром Брегусом випадково зустрічає Сергія Чекаля, то намагається знову його спокусити і затягти в свої стосунки. Усього в романі описано дев'ять історій Діани, починаючи з її дитячого віку. Розповідь ведеться від імені шести чоловіків, яких Діана втягнула в інтимні стосунки. І в кожній історії вона використала один добре відпрацьований сценарій. Ось як він описаний у романі: «Як тільки вона відчувала, що чоловік готовий упасти в її обійми, запрошувала його в сауну, поїздку до моря, в Карпати чи за кордон. Відразу віддавалася й спивала вершки від стосунків, які давали їй нові емоції, можливості, гроші, зв'язки. А коли цим насичувалася, переходила до наступної, найголовнішої в її житті стадії: раптово і без будь-яких причин рвала з цим чоловіком і розпочинала роман з іншим, зв'язок із яким уже був нею підготовлений» [9, с. 91].

Психологи по-різному визначають природу нарцисизму. Одні вважають, що нарцисизм – соціально набута якість, коли в дитинстві емоційно холодна мати не дає своїй дитині любові, і та виростає обізленою потворою. Або ж у сім'ї є одна дитина, якій батьки приділяють занадто багато уваги, постійно її захвалюють, дитина звикає до цього, а згодом, коли виростає, вимагає, щоб весь світ любив її і нею захоплювався. Та інші психологи вважають нарцисизм генетичною поломкою. Це означає, що в роду цієї людини був хтось із нарцисичним розладом особистості. Серед сучасних психотерапевтів поширена думка, що в лобній частині мозку нарциса відсутня частина сірої речовини, яка відповідає за емпатію, тому нарциси жорстокі й не відчувають чужого болю. У романі «Маски Діани Стогодюк»

відтворено саме генетичну природу нарцисизму. Діана просить Сергія Чекаля завезти її в Кам'янку Черкаської області, де живе її баба, яку вона жодного разу не бачила, бо та колись дуже юною народила дитину, батька Діани, і відмовилася від неї. Володимир Даниленко описує сцену першої зустрічі онуки з бабою, яка говорила з нею через браму і не пустила навіть у двір. Із розмови Діани з сусідкою стає зрозумілий характер баби, її жорстокість, які пояснюють, звідки в самої Діани взялися садизм і душевна потворність. Ось що розповідає про бабу сусідка: «А на тому тижні мого кота вбила. Прив'язала за хвоста й почепила мені на хвіртку. Що ж тобі той кіт зробив, га?! Хіба в тебе є курчата? Він тобі не зділав ніякої шкоди. Тільки пройшов через твій двір. А вона його дрином! Ще й ловка така на свої восємдесят дев'ять год! Мухи на льоту ловить. Летить муха, а вона її отак!.. Зловить, роздушить і витре об себе!» [9, с. 124].

Про те, що Діана успадкувала свій нарцисизм як генетичний «подарунок» від баби, яка навіть не визнає її онукою, йдеться в дитячій історії про Діану й Лесика Підіприхату, де вона вже вправно маніпулювала хлопчиками й використовувала їх, змушуючи виконувати свої дитячі забаганки. Діана дозволяла Лесику дружити з нею, вимагаючи, щоб він щодня купував їй фісташкове морозиво. І коли Лесикова молодша сестра розповіла матері, що брат за гроші, які одержує на обід, купує Діані морозиво, мати, яка важко утримувала сім'ю, перестає йому давати в школу гроші, і Діана відразу принижує Лесика і переключається на Генку Пуговку, товстого хлопчика з маленькими очицями, з яким не хотіла дружити в класі жодна дівчинка. І Пуговка, батьки якого були заможними і давали йому достатньо грошей, справно купує Діані те морозиво, якого вона хоче. Цю дитячу історію розповідає Олександру Брегусу однокласниця Діани Лора Каралаш. І Брегус робить висновок, що Діана Стогодюк була такою вже в дитинстві: «Ті самі риси, які я добре знав, ці зубки, що відчував на своїй горлянці, були такими ж гострими і кровожерними вже в дитинстві» [9, с. 86].

При всій простоті нарцисичного сценарію найбільшою загадкою залишається, як Діані вдається з кожним чоловіком повторювати одну й ту ж схему, яка завжди спрацьовує. Ось як про це пише в рецензії психотерапевт Тарас Левін: «Жорстоке, цинічне чудовисько ховається під масками тендітної, витонченої жінки. Бізнесмени і вчені, ортодоксальні віруючі й невіруючі депутати Верховної Ради, напівкримінальні нувориші й профспілкові діячі, зачаровані масками Діани Стогодюк, йдуть до своєї загибелі, як натовп дітей за гамельнським щуроловом» [2]. І ця нарцисична магія, яку Діана Стогодюк успадкувала генетично, робить її смертельно небезпечною жінкою, архетип якої з'явився вже в біблійну епоху. Такою жінкою, як Діана Стогодюк, була демониця ночі Ліліт, перша дружина Адама, яка відмовилася коритись йому і стала дружиною Сатани. У «Масках Діани Стогодюк» у сні Сергія Чекаля письменник зображує Діану реінкарнованою Ліліт. Це подано у сцені зустрічі головної героїні з Сатаною, коли за Діаною йдуть представники українського демонічного світу разом із Михайлом Булгаковим: «Біля філармонії ватага зупинилася, і до Діани Стогодюк підійшов дебелий чоловік, обліплений зеленими гнойовими мухами. Вони були на ньому всюди: на голові, тулубі, руках і ногах. Я подумав, що це такий комбінезон, а коли підійшов ближче, зрозумів, що чоловік зовсім голий, а мухи в нього замість одягу. Чоловік щось сказав, але я не почув, що саме, надів Діані на голову діамантову корону, став перед нею на одне коліно, вона велично взяла його під руку.

– Слава цариці! – заверещала й залементувала юрба.

Увесь почет посунув за Діаною та дивним чоловіком, обліпленим мухами, до Подолу. Біля млина Лазаря Бродського юрба перетворилася на дим, але повіяв вітер з Дніпра, і дим розвіявся» [9, с. 246–247].

Висновки. Володимир Даниленко трактує нарцисизм як демонічне явище, що не підлягає ні психотерапії, ні гуманізації, повертаючись до образу Жінки-Смерті, зображеної в романі-кросворді «Кохання в стилі бароко», де Юлія Маринчук змушує чоловіка розгадувати кросворд із загадкою його смерті. У романі «Маски Діани Стогодюк» світ постає у вічній боротьбі добра і зла, в якій Діана є представницею зла в подобі вишуканої скромної жінки, котра з чарівною посмішкою затягує в свої обійми чоловіків, перетворюючи їхнє життя на пекло.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корсун Вікторія [Про важливість сучасної української літератури для українців: інтерв'ю з Максимом Дупешком]. URL: https://www.weche.info/blog/liudi-8/post/pro-vazhlivist-suchasnoyi-ukrayinskoyi-literaturi-dlia-ukrayintsiv-4351

2. Левін Тарас. Образ нарциски в романі Володимира Даниленка «Маски Діани Стогодюк». URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/09/11/200534.html

3. Громик Ірина. Увага! Новинка! «Маски Діани Стогодюк» Володимира Даниленка, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1085250462282475&id=447738402700354

4. Сердюк Володимир. Жінка зі снів у романі Володимира Даниленка «Маски Діани Стогодюк», *Newssky.com.ua*.

5. Чернюк Сніжана. Чоловічий токсикоз у новому романі Володимира Даниленка «Маски Діани Стогодюк», http://ukrainka.org.ua/art

6. Вербицька Інна. Володимир Даниленко і його мистецтво розповідних форм, http://hvilya.com/news/culture/volodymyr-danylenko-i-jogo-mystetstvo-rozpovidnyh-form.html

7. Шнайдер В. Письменник, що сказав жорстоку правду. *Кур'єр Кривбасу*. 2005. №10. С. 184–187.

8. Ваксберг А.И. Лиля Брик. Жизнь и судьба. Москва : Олимп, 1999. 446 с.

9. Даниленко В. Маски Діани Стогодюк. Київ: ВЦ «Академія», 2021. 256 с.

10. Ромас Людмила. Гра в романі Володимира Даниленка «Маски Діани Стогодюк», http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/10/26/184932.html

УДК 82-31: 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.43

РАННЯ ТВОРЧІСТЬ ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО: СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ (на матеріалі повісті «Ранок»)

OLEKSA IZARS'KYI'S EARLY WORK: INDIVIDUAL STYLE CREATION (on the material of narrative "Ranok")

Руднянин О.І.,
orcid.org/ 0000-0002-4456-5543
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті на матеріалі повісті «Ранок», першого твору сімейної хроніки, українського письменника-емігранта Олекси Ізарського досліджено становлення індивідуального стилю митця. Художній задум Олекси Ізарського написати хроніку української родини Лисенків було втілено завдяки обранню особливої романної форми – сімейного роману. Романи та повісті Олекси Ізарського не отримали авторської загальної назви, хоча в документалістиці письменника є свідчення про його задум назвати сімейний роман-хроніку «Дім і чужина». Така назва демонструвала розщепленість, дуалізм внутрішнього світу головного героя, породжений, в свою чергу, авторським світовідчуттям.

Першим твором сімейної хроніки про родину Лисенків стала повість «Ранок», в якій прозаїк засвідчив оригінальну творчу манеру письма. Твір був імпульсом до народження ідеї про серію книг, об'єднаних долею одного героя, історії однієї сім'ї. Уся подієвість повісті обертається навколо концепту «дім» як одного з базових онтологічних концептів. У повісті Олекси Ізарського цей концепт взаємодіє із дитячими візіями, а отже, з концептом «дитинство», набуваючи різних семантичних відтінків (затишок, сон, тепле молоко, молодший брат Льока, казка, фантазія). Художнє втілення локусу дому в повісті найчастіше відбувається двома шляхами: через персоніфікацію та метонімію. Зростання та дорослішання Віктора – це постійне віддалення від рідного дому. Концепт дому тісно пов'язаний з архетипами роду, мами та батька як найдавнішими і найстійкішими архетипами універсальної картини світу. Образ матері в повісті – статичний, однаково позитивний, тоді як образ батька – динамічний, іноді навіть суперечливий. У художньому втіленні цих образів переважає то ескізність, то деталізація.

Домінантною рисою ідіостилю письменника стала персоніфікація предметів та явищ, а особливістю образу Віктора в сімейному романі про родину Лисенків стало те, що це тип нового інтелігента, інтелектуала, перед яким тільки відкривається життя. Для читача цінним є дослідження його світу дитинства, що еволюціонує з кожним днем. Цей світ сконструйовано із таких дихотомій: перемога – невдача, казка – буденність, безпорадність – здатність діяти, зрештою, життя – смерть.

Ключові слова: творчість, ідіостиль, сімейний роман, повість, хроніка, концепт «дім», персоніфікація, архетип.

The article investigates the establishment of individual style in writing of the Ukrainian writer-emigrant Oleksa Izars'kyi on the basis of his narrative "Ranok" ("Morning"), the first work of his family chronical. Oleksa Izars'kyi's artistic idea to write a chronical about the Ukrainian Lysenko's family was realized through the choice of a special novel form – a family novel. Oleksa Izars'kyi's novels and narratives did not receive the author's common title, although in the writer's documentary there is an evidence of his idea to call the family novel-chronical "Dim i Chuzhyna" ("Home and Strange Land"). This title demonstrated the split, the dualism of the protagonist's inner world, in turn, caused by the author's sensation of the world.

The first work of the chronical about the Lysenko's family became the narrative "Ranok" ("Morning"), in which the prosaist certified the original manner of writing. His first creation was an impulse to the birth of the idea about a series of books, united by the fate of one hero, the story of one family. The whole plot of the narrative revolves around the concept of "home" as one of the basic ontological concepts. This concept interacts with child's visions, and therefore with the concept of "childhood", acquiring different semantic shades (cosiness, sleep, warm milk, younger brother Lioka, fairy tale, fantasy). The artistic embodiment of the locus of home in the narrative often occurs in two ways: through personification and metonymy. Victor's growth and maturation is a constant estrangement from native home. The concept of "home" is closely connected with family archetypes, mother and father, as the oldest and the most stable archetypes of the universal picture. Mother's image in the narrative is static, equally positive, while father's image is dynamic, sometimes even contradictory. In the artistic embodiment of these images prevail sketchiness and detailing.

The dominant feature of the writer's idiostyle became the personification of objects and phenomena. The peculiarity of Victor's image in the Lysenko's family novel became the fact that he was the type of a new intelligent and intellectual person, before whom life only opens up. It is valuable for the reader to study Victor's world of childhood, which is evolving with each passing day. This world is constructed out of the following dichotomies: victory – failure, fairy tale – everyday life, helplessness – the ability to act, finally, life – death.

Key words: works, idiostyle, family novel, narrative, chronicle, concept of "home", personification, archetype.

Постановка проблеми. Олекса Ізарський – маловідомий в Україні літературознавець, перекладач, письменник-романіст української діаспори, творчість якого лише повертається до пересічного читача і до вчених-літературознавців. Особливого значення набуває дослідження становлення індивідуального стилю українського письменника-емігранта, яке відбулося ще в його ранній творчості. У житті української еміграції спочатку в Німеччині, а згодом у США його постать посіла чільне місце в плеяді талановитих письменників покоління Другої світової війни, що не залишилося осторонь епохального творення й духовного піднесення української літератури поза межами батьківщини.

Аналіз останній досліджень і публікацій. Першим твором сімейної хроніки про родину Лисенків стала повість «Ранок», тому цей твір – важливе белетристичне джерело для дослідження процесу становлення авторського стилю та формування світогляду художника слова. Автор також приділяв повісті особливу увагу, про що свідчать щоденникові записи, в яких він скрупульозно розглядає листи своїх епістолярних співрозмовників із щонайменшими відгуками чи згадками про цей твір. Повість стала початком реалізації ідеї написати сімейний роман під загальною назвою «Дім і чужина».

Повість «Ранок» була предметом досліджень лише в поодиноких наукових студіях. Так, першою рецензією на твір відгукнулася діаспорна дослідниця А.-Г. Горбач, яка в рецензії до часопису «Сучасність» (1964) назвала його «поетичною повістю про дитинство» і без перебільшень зарахувала до найкращих творів нашої літератури останніх років. На думку вченої, авторові вдалося майстерно відтворити чарівний світ дитинства свого малого героя Віктора, що виростає в інтелігентській родині священичого походження на Полтавщині [2, с. 116]. Позитивно відгукнувся про повість також І. Кошелівець, назвавши її в одному з листів до Ізарського безпрецедентною річчю в нашому письменстві і відзначаючи оригінальну манеру та стиль письма в руслі «прустіянської прози». А критик В. Радзикевич, як свідчить щоденниковий запис від 22 березня 1964 року, назвав твір психологічним романом, акцентуючи в такий спосіб саме на психологічному принципі відтворення дійсності [3, с. 56]. Представниця еміграційної літератури Віра Вовк в одному з листів до письменника висловила дуалістичну позицію щодо повісті «Ранок»: з одного боку відзначила ліричність пасажів та багатство мови прозопису, а з іншого – помітила певні слабкі сторони повісті: непрозорість натяків, автобіографічність, повторення [3].

Критичні зауваги щодо повісті висловив Ю. Лавріненко, презентуючи її читачам у журналі «Листи до приятелів». Критик відзначив бездоганну оповідну манеру, але слабкою стороною назвав той факт, що ця бездоганність іноді переростає в монотонність. З цією думкою можна, звісно, дискутувати, адже письменник творив інтелектуальну прозу споглядання із безфабульним сюжетом, де головною мізансценою розвитку подій є душа головного героя, його пізнання світу, фантазії та перші відкриття.

Літературознавець С. Лущій розглядала повість «Ранок» в контексті дослідження всієї родинної хроніки Олекси Ізарського. Крім того, дослідниця виокремила окремі риси письменницького ідіостилю: «Попри ґрунтовне вивчення творів зарубіжних та вітчизняних митців, Олекса Ізарський торував свій шлях у прозі. Він намагався виробити власний стиль письма, активно залучаючи засоби модерністської літератури, а то й постмодерністської (інтертекстуальність, алюзії, цитування)» [5, с. 94]. Автор передмови до повісті А. Анненкова відзначала автобіографізм повісті, наголошувала на глибокому психоло-

гізмі відтворення образів, поставивши твір в один ряд з «Пробудженням» із «Саги про Форсайтів» Дж. Голсуорсі, де семирічний хлопчик відкриває красу навколишнього світу, а соціум формує його як інтелігента, аристократа духу. Сам Олекса Ізарський наголошував на зв'язку із французькою літературною традицією, а зв'язок із українським романом-хронікою взагалі відкидав («я не маю літературних родичів на Україні», – писав він в одному з листів) [1, с. 6].

Постановка завдання. Досліджувана повість, попри поодинокі критичні відгуки чи просто листові зауваги, досі не стала об'єктом ґрунтовного літературознавчого дослідження, тому завдання цієї розвідки – це здійснити детальний аналіз концептосфери повісті Олекси Ізарського «Ранок», зокрема окреслити семантичні поля концепту «дім», архетипів матері і батька, що презентують світобачення письменника, охарактеризувати особливості ідіостилю і творчої манери прозаїка.

Виклад основного матеріалу. Уся подієвість повісті «Ранок» обертається навколо концепту «дім». Це один із базових онтологічних концептів, часто невіддільний від архетипу матері, батька, роду. У повісті Олекси Ізарського цей концепт взаємодіє із дитячими візіями, а отже, концептом «дитинство». Досить часто повернення додому тлумачиться як повернення до матері. Дім – це своєрідний простір для втілення ідеї сімейної єдності, тому він часто втілюється в образі родинного вогнища як символу духовної та матеріальної фемінно-маскулінної єдності.

Концепт дому в повісті Олекси Ізарського набуває різних семантичних відтінків: затишок, сон, тепле молоко, молодший брат Льока, казка, фантазія. В уяві малого Віктора дім персоніфіковано. Він оживає від подиху вітру, на його білих стінах танцюють тіні, він прокидається і засинає, як людина, однак має свій особливий біоритм: вдень дім засинає від сонячних променів, а вночі оживає: «Від сонця Вітин дім, здається, засинає, щулиться і збирається мов верблюд, скласти під себе ноги, заплющити очі й лягти в сутінь напіввирубаного в революцію парку…» [4, с. 15].

Метаморфози з домом відбуваються часто під впливом розпаленої печі, вогню. У сприйнятті Віктора піч надає його дому «душі», вдихає життя, нагадуючи Везувій. Зі спостереження над вогнем в хлопчика розвивається здатність розглядати найменші деталі, він стає допитливим обсерватором дійсності: «Віктор любив у таке сизе надвечір'я сидіти на ослінчику і заглядати в пащу палаючої груби. Його обличчя, по-старечому закладене між долонями обпертих на коліна рук, рожевіло, а чоло пітніло. Льока стояв біля багаття і спокійно спостерігав хижу, жорстоку красу вогню. Червона тінь спалахів заглядала хлопчикам в лиця і лизькала їхні щоки й носи, їхні плечі, ноги і взуття» [4, с. 66]. Вогонь уявляється дитині з червоними чи помаранчевими косами і синіми зубчиками. Розжарена піч, полум'я – це ті деталі, що надають концепту «дім» загадковості, таємничості, затишку і родинного тепла.

Концепт «дому» також розкривається через семантичне поле «чужий». Наприклад, гостюючи з мамою у мадам Долі, наш герой робить спостереження за інтер'єром її дому, наповнюючи кожну деталь негативною конотацією: «Самановий дім хваленої мадам Доля зовсім не подобається Віті. Ні мазаний, ні білений! Не дороблений! На ґанкові глина, на порозі. А сад навкруги – на сад не схожий» [4, с. 53]. Іноді хатня метушня втомлює малого Віктора, і концепт дому доповнюється асоціатом «дім-міраж», «дім-мрія».

Унікальною рисою малого Віктора стає здатність до перевтілення і любов до самотності. Це одна із ознак автобіографічності цього образу, адже письменник також полюбляв усамітнюватись, особливо за читанням чи веденням щоденника. Олексі Ізарському не вдалося створити власної родини, тому, по суті, після смерті матері був приречений на самотність. Прикладом для наслідування Віктор обирає образ Т. Шевченка: «Віктора найбільше вабив Шевченко. Опинившись у хаті на самоті, він раптом «по-шевченківському» всідався на канапу, гнувся наче під важезним баранячим кожухом і такою ж кудлатою шапкою. Для більшої подібності трохи надував щоки і довго дивився сумними очима на підлогу під вікном» [4, с. 45]. Ці рядки можна вважати як перші дитячі спроби переживання національного міфу. Будучи добре обізнаним зі світовою та українською історією, малий Віктор часто імітує бої або ж перевтілюється в історичні постаті. Таке «вростання в образ» знову ж завжди відбувається на самоті і не потребує публіки. Так, в одному епізоді хлопчик зображує гетьмана Сагайдачного, що скаче на коні попереду каскаду свого війська. Іноді таке перевтілення доходить навіть до рівня катарсису: малий Віктор настільки глибоко «вживається» в роль, що, наприклад, після протяжного співу історичної пісні «Ой Морозе, Морозенку» обличчя дитини заливають щирі сльози.

Трансцендентальний світ Віктора Лисенка розщеплювався на два «я». Віктор ніби виходив за межі власного тіла, спостерігаючи за собою з боку. Такий вихід за межі власного «я» відбувався лише в сакральному місці – в храмі, але цей

храм був також уявним, викликаним споглядан-ням домашнього вогнища: «Заглядаючи в розпечені до червоного дверцята груби, він бачив перед собою поля палаючих свічок, мерехт стародавніх ікон і попелясті платки богомольних бабів. Себе бачив у церкві – поруч баби Тарасенчихи, а згодом помічав другого Вітю. Наче переселявся в нього» [4, с. 56]. Художнє втілення локусу дому в повісті найчастіше відбувається двома шляхами: через персоніфікацію («дім завмер» «дім стогне», «дім засинає») та метонімію («поволі дім від хвороби вичухувався» – йдеться про час, коли вся родина Віктора перехворіла на скарлатину).

Невід'ємним атрибутом концепту «дім» є образ родини: мама і батько Віктора, бабуся, молодший брат, якого він по-дитячому називає Льокою, і навіть собака. Особливої інтимності дитячому світові малого Віктора надає саме дружба із собакою: «Він гладить свою собаку, що роки вже сидить на ланцюгові під ганком та стереже дім, тисне її голову собі до грудей. Дворняга жалібно скавучить від радости, переступаючи з лапи на лапу, стиха погавкує, крутить хвостом, підтанцьовує» [4, с. 15]. Наприкінці твору, коли родина змушена переїхати до Полтави, покинувши рідний дім, батько віддає собак. Прощання із трьома улюбленцями: Розою, Лойдом і Джеком, прощання з рідним домом можна вважати кульмінацією цієї повісті: «Віктор був ладен на віки залишитися жити в Сонгороді. – Так боліла душа, що від ранку до ночі в домі одні речі пакувалися на Полтаву, а інші щодня пускалися на вітер – розпродувалися і роздавалися сусідам» [4, с. 158]. А далі Віктор сумно і стримано обіцяє батькові, що вже не плаче за Сонгородом і радо поїде до Полтави. Він хотів ще додати слово «назавжди», але пропустив його, щоб випадково не заплакати. Рідне місто для головного героя залишилося світлим спогадом, сном, «ранком» його подальшого життя. Більше того, саме з образом рідного дому і рідного міста Сонгорода, на нашу думку, пов'язаний епіграф до повісті – слова Тараса Шевченка: «Неначе цвяшок в серце вбитий». Цим цвяшком в серці, як можна здогадуватись, став для Віктора Лисенка локус рідного дому і міста Сонгорода.

У повісті використано психологічний паралелізм, коли подієвість дитячих років Віктора зображено на фоні засніжених зим. Білизна снігу передає чистоту душі дитини, незайманість його дитячого світу. І саме в такі морозні дні в хлопчика загострюється відчуття теплоти родинного дому: «Зима – пора дивних ранків над білим цвітом дерев і кущів, парканів і дахів… Це пора марної люті хуг безпросвітними добами і родинного затишку, коротких днів і некваплівих вечорів та ночей. Яка бувальщина і сум, і раювання, набридливо навідувалися ночами до заметеного під вікна снігом будинку, під білою шапкою-горою» [4, с. 66].

Бурхлива уява дитини під впливом почутої розповіді про наближення комети малює апокаліптичні картини. Найбільш боляче хлопцеві змиритися з думкою, що в разі кінця світу «йому в такому разі вже не бути таким, як тато: великим, дорослим, значним». [4, с. 19]. Незвичної метафоричності набувають картини нічних страхів малого Віктора: «У вікні спальні блискавично виринає патлата ніч. Ялина в зеленому хітоні встромляє в шиби свої вкриті лускою руки. Хлопець натягає ковдру на голову, потім залазить під подушку – обличчям до простирадла, простягає руки й міцно охоплює долонями й пальцями краї матраца» [4, с. 20].

Зростання та дорослішання Віктора – це постійне віддалення від рідного дому. Відтак концепт «дім» вступає в асоціативні зв'язки із локусом школи, тобто школа стає для малого Віктора другим домом. Психологічно тонко автор зображує цей перехід дитини з домашнього, наївно-казкового світу до світу соціуму – школи: «Вікторові вважається, що він запізнився до школи. На мить з'являється навіть думка, що взагалі не треба було спати цієї ночі… Віктор дуже поспішав, проте глянув на дім і прислухався: палахкотіли шибки вікон, ледь ворушили вухами зграї сонячних зайчиків на білій стіні хати» [4, с. 116]. Перехід від одного життєвого простору (рідного дому) до іншого (школи) розбурхував уяву, і хлопцеві не вдавалося контролювати свої емоції («Часто схвильований, інколи захоплений і школою, і поверненням додому, Віктор, так виходило саме собою, починав будити зі сплячки все живе, бігати з хати до хати, пестити кота і псів, голосно розповідати про школу і сміятися, а нарешті хапав брата за руку й вилітав на подвір'я, в сад… Час ставав гранчастим, а просторе довкола дому здалося хлопчикові нараз безмежним. Тепер траплялося, що Вітя, як у забутті, нісся від дверей хати через садок, на толоку, в степ до цілковитого безсилля») [4, с. 124].

У повісті «Ранок» дім тісно пов'язаний із життям самої людини, а залишення дому призводить до руйнування всієї родини чи смерті когось із її членів. Наприклад, смерть бабусі Олени (батькової матері) малий Віктор детермінує саме руйнуванням її старого дому: «Бабуся не дожила до першої зими в новій хаті. Не дарма вона злякалася, як зруйнували стару. Глиняна пляма, як над свіжою могилою, лишилася над парканом» [4, с. 105].

Концепт дому тісно пов'язаний з архетипами роду, мами та батька як найдавнішими і найстійкішими архетипами універсальної картини світу. Образи батьків Віктора автобіографічні. Про тісний зв'язок письменника із родиною дізнаємося з його листів і щоденникових записів. Так, у листі до Д. Нитченка 20.10.75 читаємо сентиментальні спогади про батька: «А мій батько похований у Німеччині. Саме сьогодні одна моя приятелька, що постійно живе в Дюсельдорфі, надіслала з того баварського містечка гілочку сосни та кілька шишок… Така несподіванка!» [6, с. 31]. А вже в листі від 5.02.88 про смерть батька сказано в деталях і навіть підкреслено автобіографічність образу батька Віктора в романі «Літо над озером»: «Ви питаєте про мого батька, його смерть. – Він помер 11-го серпня 1945 року. Саме по закінченню війни. Серце його прихватило ще в Полтаві, як у нас стояли німці. В місті не було навіть доброго лікаря, щоб йому допомогти. Власне, був і наш родинний лікар з давніх часів, але, глибокий старець уже сам занедужав на тиф. І вижив між іншим. А тут евакуація, втікання. Тяжка робота в Шлезьку, а потім під Ляйпцігом, під Мюнхеном. Він ледве спиньчався. Бавер, у котрого він і мама працювали примусив батька підняти й віднести куди треба мішок з картоплею. Це був початок його кінця. А тут прийшли американці. Я з батьком влаштувався в американському ресторані на працю: мили посуд і т. д. І от на роботі батька схопив справжній «сіжер», як кажуть англійці. Серцевий напад. Мені допомогли відвести батька, кварталів два-три, до американського лікаря (лікарні). Але той відмовився лікувати батька, відіслав до німця, німецької лікареньки, де в той час не було ліків, нічого, крім валеріянових капель… отак тато й помер без лікарської допомоги. Без ліків. Його смерть описана в мене в «Літі над озером», може, пам'ятаєте» [6, с. 82].

Образ матері в повісті – статичний, однаково позитивний, тоді як образ батька – динамічний, іноді навіть суперечливий. У художньому втіленні цих образів переважає то ескізність, то деталізація. Мама Віктора виступає надійним захистом від усіх життєвих невдач: це образ-талісман, деталізований то в мікрообразі маминої руки («Найголовніше в житті, щоб мамина рукавичка міцно тримала Вітю за руку. Усе інше приходить саме собою» [4, с. 51]), то в амбівалентному (казковому і буденному водночас) втіленні мами як недосяжної мрії («За весь час розлуки Вікторові не вдавалося уявити звичайну і буденну маму перед собою – тонку й легку жінку, її сніжно-білі мережані або з темного турецького матеріалу ловко викроєні блузи, її квапливу ходу, кістляві плечі й на дев'ять замків замкнені губи, звичайно щось невдоволено розважаючі сірі очі, напівзавішане, як вікно, обличчя») [4, с. 28].

Образ батька, на відміну від статичного, лінійного образу матері, зітканий із протиріч. Малий Віктор відчуває то духовне зближення, то глибоку прірву між ними. Часто хлопець через брак батьківської уваги сприймає себе тінню, що тиняється між подвір'ям і хатою. В такі хвилини і мама ставала йому чужою, а тато навіть страшним, малим героєм опановувало почуття злоби і жорстокості, а життя нагадувало «пожарище» («Тато рано прийшов з роботи. Такий як завжди, а разом з тим – далекий. Хоч був він у доброму настрої, звертав на хлопчика мало уваги, дуже мало… І думав тато не про Віктора, – про щось своє і, видно, приємне… До Віктора йому було ніякісінького діла» [4, с. 25]). З дітьми батько говорив тільки, як із дорослими, а від Віктора вимагав «солідності». Час від часу між батьком і сином наставали періоди духовного зближення і порозуміння. Таким «містком» були батькові оповіді про його дитинство, родичів та знайомих («розповіді батькові обіцяли й Віті життя дуже цікавим, навіть захоплююче та змістовне» [4, с. 44]). Зближення відбувалося і після коротких розлук. Олекса Ізарський в деталях змальовує зустріч малого Віктора із батьком на пероні вокзалу: «У Сонгороді зі східців вагона Віктора вихопили татові руки. Тато міцно-наміцно, наче хотів стерти з обличчя Вітиного носа і вуха, притиснув хлопчика до грудей й поставив на освітлений ліхтарями перон» [4, с. 93].

Важливим етапом дорослішання Віктора було усвідомлення себе частиною великого роду. Першим його відкриттям стало родинне прізвище Лисенко. Із розмови з батьком він дізнається, що прізвище це «розповсюджене і нагадує про якусь або чиюсь лисину» [4, с. 31]. Однак дуже швидко після усвідомлення своєї приналежності до роду Лисенків малий Віктор відчуває початок розпаду великої родини, асоціюючи її зі старомодним потопаючим кораблем: «Початком кінця родини став від'їзд «дівчат», маминих сестер з дому. Назавжди. За два тижні до смерті «діді», вони першими залишили потопаючий старомодний корабель» [4, с. 41]. А далі на родину посипалися нові випробування та переживання: хвороба Льоки, розлука з мамою і братом, від'їзд Дуньки. Родинна єдність часто руйнувалася через дитячий егоїзм Віктора, через почуття ревності до молодшого брата і батька. Ось як автор описує зустріч хлопця з мамою та Льокою після їхнього повернення

з лікарні: «Мама і тато з Льокою. А Віктор наче на боляче далекому вершкові цього уявного трикутника… Мама обіймає за шию і цілує тата. Раптом на неї з розгону кидається Віктор. У нього пече в горлі, а очі й обличчя уже в сльозах» [4, с. 30].

На думку А.-Г. Горбач, при відтворюванні переживань та внутрішнього і зовнішнього світу свого героя автор не пішов утертими слідами конвенційної прози, в якій дія розвивається хронологічно; він застосував модерні композиційні й стилістичні засоби, що полягають головне у вживанні різних часових площин розповіді, пов'язаних між собою асоціацією думок. Ці композиційно-стилістичні засоби були введені свого часу в літературу французьким письменником М. Прустом, у його «шуканні втраченого часу» і мали великий вплив на розвиток модерної повісті і роману світової літератури [2, с. 116-117].

Висновки. Здійснивши концептологічний та поетикальний аналіз повісті Олекси Ізарського «Ранок», можна відзначити, що цьому творові належить особлива роль, адже саме з нього розпочався творчий шлях автора в царині художнього слова, а українська еміграційна критика «сколихнулась» відгуками про народження нового майстра психологічної інтелектуальної прози, майстра художньої деталі, письменника-новатора та письменника-експериментатора. Головну роль в онтологічній системі координат Олекси Ізарського відіграє концепт «дім», архетипи матері і батька. У повісті «Ранок» відбулось становлення ідіостилю письменника та формування його власної картини світу, адже ця повість – перший твір хроніки про українську родину Лисенків. Домінантною рисою ідіостилю письменника стала персоніфікація предметів та явищ, яку ми розцінюємо як спосіб конструювання світу дитинства головного героя Віктора. Це дозволило зрілому авторові передати рецепцію загальної картини світу малого Віктора крізь призму дитячого світосприйняття й раннього усвідомлення себе частиною великого роду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анненкова А. Високий дух, вмережаний у слово. *Ізарський Олекса. Ранок: повість.* Полтава : Дивосвіт, 2012. Вд. 2-е. С. 3–10.
2. Горбач А.-Г. Поетична повість про дитинство на Україні. *Сучасність*. Мюнхен, 1964. Ч. 9 (45). С. 116–117.
3. Ізарський О. «Висмики» з щоденників. 1940–1980-ті роки. Полтава : Динамік, 2006. 392 с.
4. Ізарський О. Ранок: повість. Полтава : Дивосвіт. 2012. Вид. 2-е. 140 с.
5. Лущій С. Родинна хроніка Олекси Ізарського. *Слово і час.* 2017. № 11. С. 89–94.
6. Нитченко Д. Олекса Ізарський. *Листи письменників. Зб. 5.* Мельборн; Ніжин, 2001. С. 12–107.

УДК 821. 161. 2. 09 Гоголь
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.44

ОБРАЗ ЧАКЛУНА В «СТРАШНІЙ ПОМСТІ» М. ГОГОЛЯ: ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

THE IMAGE OF THE WIZARD IN M. GOGOL'S «TERRIBLE VENGEANCE»: FEATURES OF THE AUTHOR'S INTERPRETATION

Терехова І.О.,
orcid.org/0000000256305175
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті висвітлено специфіку гоголівської інтерпретації інфернального образу чаклуна.

Об'єктом дослідження є повість М. Гоголя «Страшна помста», що увійшла до збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831−1832). Тут порушено концептуально важливі проблеми сьогодення, зокрема злочин і покарання, гріховність і праведність, добро і зло.

У статті використано такі методи дослідження: структурний, аналітичний, системний, типологічний.

«Страшна помста» М. Гоголя, що містить в собі ознаки готичного роману, є оригінальним і новаторським твором в українській літературі XIX століття. Повість викликає інтерес з огляду порушеної проблематики, сюжету та образної системи. Особливої уваги заслуговує головний герой – інфернальний образ чаклуна, зображений як грішник, якого ще не бачило людство.

Чаклун − маргінальний образ, який знаходиться на межі реального та ірреальних світів, виступає його провідником, несе з собою деструктивне зло без будь-яких спроб покаяння. За чаклуном бачимо цілий ланцюг злочинів, найбільший з яких – знищення власного родового дерева: він жорстоко вбиває дружину, доньку, онука.

У повісті М. Гоголя образ чаклуна подано в тривимірному плані: як образ-перевертень, як герой, котрий зневажає суспільну мораль, як людину, здатну керувати чужим життям і смертю.

Художній образ цього чародія розкривається через розв'язання проблеми помсти, репрезентовану в творі на трьох рівнях: державному (помста козака Данила), морально-етичному (помста доньки Катерини), сакральному (помста Петра та Івана).

Чаклун є втіленням страху у творі, що своєю чергою є композиційним елементом кожного з розділів твору. Страх у Гоголя набуває градаційного рівня і виявляється як страх перед витівками нечистої сили, як страх покарання і врешті страх очікування самої смерті.

У комплексі художньої проблематики твору з'ясовано співвідношення проблем духовного і праведного. Протиставлення божественного і диявольського відбувається протягом всієї сюжетної дії твору. На початку – викриття чаклуна на весіллі за допомогою ікон, згодом спокуса душі Катерини, у кульмінаційні частині − це святий схимник, який не дає чаклуну змоги врятувати свою душу від покарання вершника.

Ключові слова: романтизм, проза, чаклун, гріховне, праведне, Микола Гоголь.

The article considers the specifics of Gogol's interpretation of the infernal image of the wizard.

The object of research is the M. Gogol's novel «Terrible Revenge», which was included in the collection «Evenings on a farm near Dykanka» (1831−1832). Conceptually important problems of the present are raised here: crime and punishment, sinfulness and righteousness, good and evil.

The proposed research methods are used in the proposed work: structural, analytical, systemic, typological.

M. Gogol's «Terrible Revenge», which contains features of a Gothic novel, is an original and innovative work in the Ukrainian literature of the XIX century. The story is of interest in view of the issues raised, the plot and the image system. The main character of the work deserves special attention − the infernal image of a sorcerer, depicted as a sinner who has never been seen by mankind.

Wizard − a marginal image that is on the border of real and unreal worlds, acts as its guide. The hero is endowed with the power of sin and is able to change the universe. He carries with him destructive evil without any attempt at repentance. The sorcerer has a whole chain of crimes, the biggest of which is the destruction of his own family tree: he brutally kills his own wife, daughter and grandson.

In M. Gogol's story, the image of a sorcerer is presented in three dimensions: as a werewolf image, as a hero, despising public morals and principles, as a person capable of controlling someone else's life and death.

The artistic image of Gogol's wizard is revealed through the solution of the problem of revenge, which is represented in the work on three levels: state (revenge of the Cossack Daniel), moral and ethical (revenge of his daughter Catherine), sacred (revenge of Peter and Ivan).

The wizard is the embodiment of fear in the story, which in turn is a compositional element of each section of the work. Gogol's fear acquires a gradation level and manifests itself as a fear of the antics of evil spirits, as a fear of punishment and ultimately a fear of waiting for death itself.

The relationship between the problems of the spiritual and the righteous is clarified in the complex of artistic problems of the work. The opposition of the divine and the diabolical occurs throughout the plot of the work. In the beginning − exposing the sorcerer at the wedding with the help of icons, then the temptation of Catherine's soul, in the culminating parts − is a holy schemnik, which does not allow the sorcerer to save his soul from the punishment of the rider.

Key words: romanticism, prose, wizard, sinful, righteous, Mykola Gogol.

Постановка проблеми. Повість М. Гоголя «Страшна помста» із збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831−1832) є фантастичним, фольклорно-побутовим і водночас філософським твором, в якому порушено концептуально важливі проблеми сьогодення: злочину та кари, гріховності та праведності, добра і зла.

Особливої уваги заслуговує гоголівська інтерпретація інфернального образу чаклуна. Варто зазначити, що в українській романтичній прозі вже існувала спроба олітературнення подібного персонажа – йдеться про твір О. Сомова «Перевертень» (1829), де образ чаклуна змальовано в суто фольклорних традиціях, наголошено на його властивостях перевертатися на тварину, зокрема у вовка. Зазначимо, що такий цікавий обряд, коли людина перетворюється на вовка, зафіксовано в народній міфології: «Коли чоловік забуде за Бога, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього три рази, тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулаком» [1, с. 224].

Сюжет «Перевертня» побутового спрямування, а образ чародія зображено досить схематично, без вказівок на індивідуальні риси. У повісті М. Гоголя «Страшна помста», опублікованій кількома роками пізніше, образ чаклуна набуває новаторських рис: автор індивідуалізував його, розкрив особливості характеру демонологічного героя.

Новаторство М. Гоголя у тому, що він зобразив не звичайного інфернального персонажа, наділеного надприродними здібностями, а передав образ великого грішника, якого ще не було в світі. На нашу думку, гоголівський чаклун характеризується тривимірністю в своїй системі зображення: по-перше, це образ-перевертень, по-друге, герой,

який нехтує моральними принципами та законами, а тому цілком підвладний силі гріха, по-третє, людина, здатна керувати чужим життям і смертю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток гоголезнавства зробив П. Михед, про що свідчать його роботи «Крізь призму бароко» (2002), «Пізній Гоголь і бароко» (2002), «Слово художнє, слово сакральне» (2007) тощо. Слушною є думка вченого про те, що «в один і той самий час Україна дала світові двох геніальних митців – Гоголя і Шевченка, які глибоко усвідомлювали свою місію як пророків» [6, с. 4].

Гоголь у своїх ранніх творах представив цілісний образ України в різноманітті її фольклорних звичаїв і обрядів – це гоголівська візія України, що репрезентує народне багатство її традицій. Серед циклу творів особливої уваги заслуговує «Страшна помста», позначена наявністю в ній готичних образів і мотивів. Звісно, у сучасному літературознавстві є спроби інтерпретації цієї повісті.

Так, українська літературознавиця Л. Мацапура звернула увагу на проблемі віри та гріха [5, с. 111], наголосивши, що «Страшна помста» є найбільш готичним твором М. Гоголя [5, с. 108]. Заслуговують на увагу студії В. Казарина та М. Новикової. У дослідженні «Н. В. Гоголь «Страшная месть» – круг и чаша» вони звернули увагу на символіку Кола, Чаші, Книги, зіставили історичний і космічний часи тексту, розкрили магічну тему потойбічних явищ, подали нову інтерпретацію сюжету твору [3, с. 26]. Дослідниця І. Фісак на матеріалі збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» констатувала, що фольклорний складник є домінантним у поетиці ранніх творів М. Гоголя, чим і пояснюється наявність образів народної демонології в збірці, а нечиста сила представлена тут переважно образами, чорта, відьми, чаклуна [7, с. 37].

Постановка завдання. Основними завданнями роботи є:

• визначити специфіку гоголівської інтерпретації інфернального образу чаклуна;

• з'ясувати співвідношення проблем духовного і праведного у творі;

• розглянути художній образ чаклуна крізь призму розв'язання проблеми помсти в повісті М. Гоголя;

• здійснити художній аналіз «Страшна помста» з урахуванням новітніх досягнень літературознавчої думки.

Виклад основного матеріалу. Інфернальний образ чаклуна знайшов своє широке застосування в українській романтичній прозі, зокрема в «Страшній помсті» М. Гоголя. І. Фісак спостерегла, що «.найбільшою концентрацією зла відзначається образ чаклуна у повісті «Страшна помста», що близький за своєю суттю до відьми (у народі їх називали відьмаками)» [7, с. 40]. Це людина з демонічними властивостями, яка впливає на плин життя, де дійсний і потойбічний світи здатні перехрещуватися.

Чаклун – маргінальний образ, який знаходиться на межі реального та ірреальних світів, виступає його провідником. Герой наділений силою гріха та здатний змінювати Всесвіт, несе із собою деструктивне зло без будь-яких спроб покаяння. За чаклуном тягнеться цілий ланцюг злочинів, найбільший з яких – знищення власного родового дерева: жорстоке вбивство дружини, доньки, онука.

Зазначимо, що в сюжеті «Страшної помсти» М. Гоголя простежується певна циклічність і замкненість – так звана художня круговерть. За слушним зауваженням В. Казарина та М. Новікової, втеча чаклуна та космічна гонитва за ним сил природи – сюжет, за своєю структурою круговий; смерть невинної дитини, онука Чаклуна (це долі іншого немовляти, сина Карпатського Вершника), також утворює круговий сюжет, а сам круговой сюжет може належати тільки одній картині світу – язичницькій. Він – відображення її жорстокої несправедливості, її беззастережного фаталізму. Розірвати це коло язичництво не спроможне [3, с. 32].

Повість М. Гоголя розпочинається зображенням святкового дійства – весілля, яке справляє осавул Горобець. Саме тут увагу присутніх привертає запальний танець козака. Але як тільки вносять ікони для благословення молодих, козак-танцюрист вмить перетворюється на потворного старця-горбуна (відповідно фольклорних уявлень, горб – зовнішня ознака чародія). У нього одразу змінюються риси обличчя: очі замість карих умить стають зеленими, з рота вилазить страшний клик, а губи синіють, вказуючи на втрату живого духу. Подібне перевтілення викликало страх у більшості людей, а не злякався лише один тільки осавул. Зауважимо, це єдиний персонаж у повісті М. Гоголя, якому чаклун так і не зміг завдати шкоди: «Величаво и сановито выступил вперед есаул и сказал громким голосом, выставив против него иконы: «Пропади, образ сатаны, тут тебе нет места! – И, зашипев и щелкнув, как волк, пропал чудный старик» [2, с. 125].

Чаклун, змінюючи власну подобу, здатний викликати душу доньки, коли та перебуває у сні. Подібне перевтілення є способом переходу з реального світу в ірреальний. Л. Мацапура зауважує, що ойнерична складова дуже важлива в розвитку готичного сюжету, за допомо-

гою сновидінь здійснюється входження містичного начала в художню тканину твору [5, с. 109]. Характеристичним є обряд викликання душі: «колдун стал прохаживаться вокруг стола, знаки стали быстрее переменяться на стене, а нетопыри залетали все сильнее вниз и вверх, взад и вперед. Голубой свет становился реже, реже и совсем как будто потухнул. И светлица осветилась уже тонким розовым светом […] И чудится пану Даниле […], что уже не небо в светлице, а его собственная почивальня: висят на стене его татарские и турецкие сабли […], но вместо образов выглядывают страшные лица [...]. И опять с чудным звоном осветилась вся светлица розовым светом, и опять стоит колдун неподвижно в чудной чалме своей. Звуки стали сильнее и гуще, тонкий розовый свет становился ярче, и что-то белое, как будто облако, веяло посреди хаты» [2, с. 136]. Далі подано промовистий діалог, який відбувається між чаклуном і душею його доньки.

Душа Катерини збентежена тим, що чаклун зарізав її матір. Той своєю чергою починає їй погрожувати, а душа доньки благає грішного батька покаятися, оскільки невдовзі настане Страшний Суд: «Покайся, отец! Не страшно ли, что после каждого убийства твоего мертвецы поднимаются из могил?» [2, с. 137]. Чаклун залишається непохитним − навіть намагається силоміць заволодіти Катериною та стати їй чоловіком, але доньчина душа чинить опір: «Нет, не будет по-твоему! Правда, ты взял нечистыми чарами вызывать душу и мучить ее; но один только бог может заставлять ее делать то, что ему угодно. Нет, никогда Катерина, доколе я буду держаться в ее теле, не решится на богопротивное дело […] Если бы муж мой и не был мне верен и мил, и тогда бы не изменила ему, потому что бог не любит клятвопреступных и неверных душ» [2, с. 138]. Отже, діалог представляє своєрідний герць праведного і гріховного – тут праведне є переможним. Чаклун так і не досягає бажаного. У повісті М. Гоголя подібне зіткнення спостерігається кілька разів. Недаремно на початку твору чаклун опиняється між двох ікон, а наприкінці два грішники постають перед самим Богом. У фіналі гоголівської повісті також подано картину Божого суду, що концентрує в собі розгадку злодіянь інфернального персонажа.

Двобій божественного і диявольского відбувається протягом всієї сюжетної дії. На початку – викриття чаклуна на весіллі за допомогою ікон, згодом спокуса душі Катерини, у кульмінаційні частині − це святий схимник, який не дає чаклуну змоги врятувати свою душу від покарання верш-ника (тут Гоголь використав давній обряд, пов'язаний із спасінням грішника: «… для невільного чаклуна можливе покаяння і спасіння: їх відмолюють священники, монахи в монастирях» [4, с. 188]. Врешті наступає Боже покарання, що триватиме вічно (так само, як в античній легенді про сізіфів камінь, який треба нести повсякчас угору): грішника-мерця гризуть інші мерці, а найбільший з них не може встати з могили, до того ж подано образ вершника, який змушений постійно споглядати за цим дійством. Отже, як бачимо, це чи не єдиний твір М. Гоголя, де напруження тримається постійно, а фінал фактично відкритий. Слушним є зауваження В. Казарина та М. Новікової: коло – історичне, легендарне, космічне – розімкнулося, замість очікуваного язичницького повернення, вивищується фінальна парабола, що свідчить: смерть – фінал тимчасовий; її зміст (життєствердження любові та добра) – фінал вічний [3, с. 33].

Художній образ чаклуна розкривається через розв'язання проблеми помсти. У творі відбувається її філософське осмислення, зокрема композиційно важливим є постулат про неможливість реалізації: «..ибо для человека нет большей муки, как хотеть отомстить и не мочь отомстить» [2, с. 158]. Слід зауважити, що сюжет «Страшної помсти» має дві основні складові: нагнітання страху та бажання здійснення помсти. На нашу думку, реалізації самої ідеї помсти у творі проявляється на трьох рівнях: державному (помста козака Данила), морально-етичному (помста доньки Катерини), сакральному (помста Петра та Івана).

Ідея помсти пов'язана з інфернальним образом чаклуна. Спершу з ним намагається змагатися носій козацького авантюрного духу Данило. Чаклун приносить біду до хати козака, що однак не стало поштовхом для реалізації помсти: Данила обурила державна зрада чаклуна − той допоміг католикам у боротьбі з українським народом, спаливши християнські церкви. Козак вирішив жорстоко розправитися з чаклуном, спіймавши та посадивши його в підвал. Козацька помста однак виявляється нездійсненною, оскільки Катерина визволила батька. Згодом, коли на хутір Бурульбаша нападають поляки, чаклун холоднокровно убив Данила.

Морально-етичного змісту набуває помста Катерини. Уже йшлося про те, що батько-чаклун силоміць хоче оволодіти своєю донькою та стати їй чоловіком. Зауважмо, що такий мотив згодом з'явиться у творчості Марка Вовчка («Дев'ять братів і десята сестриця Галя») та М. Костомарова («Незаконнонароджені»). Чаклун викликав душу Катерини, але не досяг своєї мети: донька зали-

шається вірною своєму чоловікові. Тоді батько карає її, вбиваючи власного онука. Скривджена Катерина намагається помститися – зарізати злодія, однак не змогла цього зробити: вона сама вмирає від рук чаклуна.

Сакральний рівень помсти репрезентовано історією про Петра та Івана. Через жадобу грошей Петро убив Івана та його малолітнього сина, тим самим викоренивши весь рід. У кінці твору подано картину суду, головним суддею якого стає сам Бог. Кара, яку видумав скривджений Іван, виявилась страшною: «Страшная казнь, тобою выдуманная, человече! – сказал бог. – Пусть будет все так, как ты сказал, но и ты сиди вечно там на коне своем, и не будет тебе царствия небесного, покамест ты будешь сидеть там на коне своем! И то все так сбылось, как было сказано: и доныне стоит на Карпате на коне дивный рыцарь, и видит, как в бездонном провале грызут мертвецы мертвеца, и чует, как лежащий под землею мертвец растет, гложет в страшных муках свои кости и страшно трясет всю землю..» [2, с. 158]. Як бачимо, грішні обидва: Іван і Петро. Дослідники В. Казарин та М. Новікова стверджують, що це не Бог, а добрий *Брат* замовив для свого злого Брата *таку смерть, таке* посмертя і – в нащадках – *таке* життя [3, с. 32]. Така страшна кара стає ключем до розгадки феномену жорстокості чаклуна.

Специфічною рисою повісті М. Гоголя «Страшна помста» є переплетення поколінь, тут відбувється також і часове перехрещення: минулого і теперішнього.

Образ чаклуна уособлює в творі почуття страху, який, власне, є одним із композиційних елементів кожного з розділів повісті. Страх у Гоголя набуває градаційних рис: спочатку відбувається його нагнітання, потім перживанння, а згодом боротьба з ним. Страх подано у трьох вимірах − страх перед витівками нечистої сили, страх покарання і страх самої смерті.

Страх – це ореол, яким яким чаклун оточив себе. Навіюють страх мерці, які постають з могил після чаклунового гріха (це риса готичного роману): «Крест на могиле зашатался, и тихо поднялся из нее высохший мертвец. Борода до пояса; на пальцах когти длинные, еще длиннее самих пальцев […] Страшную муку, видно, терпел он. «Душно мне! Душно!» − простонал он диким, нечеловечьим голосом. Голос его, будто нож, царапал сердце, и мертвец вдруг ушел под землю. Зашатался другой крест, и опять вышел мертвец, еще страшнее, еще выше прежнего; весь зарос, борода по колена и еще длиннее костные когти […] Пошатнулся третий крест, поднялся третий мертвец […]. Борода по самые пяты; пальцы с длинными когтями вонзились в землю. Страшно протянул он руки вверх, как будто хотел достать месяца, и закричал так, как будто кто-нибудь стал пилить его желтые кости» [2, с. 128]. Мерці з'являються в експозиції твору та у розв'язці, виступаючи карателями великого грішника.

Спершу виникає страх перед витівками чаклуна в оточуючих, а наприкінці страх оволодіває самим чаклуном при вигляді месника-вершника, котрий звертається до схимника, аби той його врятував, однак священна книга не дає змоги цього зробити. Через страх власної смерті чаклун вдається до вбивства схимника.

Висновки. «Страшна помста» М. Гоголя як твір з ознаками готичного роману є новаторським явищем в українській літературі першої половини XIX століття. Повість викликає інтререс з огляду порушеної проблематики, сюжету та образної системи. Особливої уваги заслуговує головний герой твору – інфернальний образ чаклуна, що зображений як грішник, якого ще ніколи не бачило людство, адже руйнує все на своєму шляху, зокрема докорінно знищуючи власний рід.

У повісті М. Гоголя образ чаклуна подано в тривимірному плані: як образ-перевертень, як герой, котрий зневажає суспільну мораль і принципи, як людина, здатна керувати чужим життям і смертю.

Художній образ гоголівського чародія розкрито через проблему помсти, що репрезентована у творі на трьох рівнях: державному (помста козака Данила), морально-етичному (помста доньки Катерини), сакральному (помста Петра та Івана).

Чаклун є втіленням страху у повісті, що своєю чергою є композиційним елементом кожного з розділів твору. Страх у Гоголя набуває градаційного рівня і проявляється як страх перед витівками нечистої сили, як страх покарання і врешті страх очікування самої смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів: Інститут народознавства Національної академії наук України, 2000. 263 с.

2. Гоголь Н. Полное собрание сочинений. В 6-и т. Т. 1.: Вечера на хуторе близ Диканьки. Киев: Видавничий союз «Андронум», 2021. 188 с.

3. Казарин В., Новикова М. Н. В. Гоголь «Страшная месть» − круг и чаша *Філологічні науки*. 2019. № 30. С. 26−35.

4. Кононенко О. Українська міфологія. Божества і духи. Харків: Фоліо, 2017. 191 с.

5. Мацапура Л. Повесть Н. В. Гоголя «Страшная месть» и роман М.Г. Льюиса «Монах»: типологический аспект *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.* Сер.: Літ-во. Вип. 3 (1). 2012. С. 107−114.

6. Михед П. Слово художнє, слово сакральне…Збірник статей. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2007. 172 с.

7. Фісак І. Динаміка структури художнього образу в аспекті дихотомії «світло» й «темрява» (на матеріалі повістей збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя *Філологічні науки*. 2017. № 26. С. 37−42.

УКД 821.161.2.091:316
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.45

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР НОВЕЛ КРИМСЬКОГО ЦИКЛУ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

THE INTERCULTURAL SPACE OF THE NOVELS OF THE CRIMEAN CYCLE BY MYKHAILO KOTSYUBINSKY

Чередник Л.А.,
orcid.org/0000-0001-9589-804
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У статті розглядаються особливості міжкультурного простору новел кримського циклу відомого українського письменника-класика Михайла Коцюбинського. Проаналізовано репрезентацію життя, побуту, звичаїв, традицій кримських татар у новелах «В путах шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами». Автор звертає увагу на особливості поетики, жанрової особливості творів. Кримськотатарські мотиви розкриті у творах за допомогою великої кількості лексичних засобів, семантичні компоненти яких актуалізують ознаки авторського ставлення до зображуваного світу. Відзначаються риси новаторства, що з'являються у новелах, а саме: відсутність детальних описів, побутових подробиць, розгорнутого традиційного сюжету, широкої характеристики персонажів та ін. Натомість значно більшої уваги приділяється зображенню суб'єктивних вражень і почуттів персонажів у поєднанні з об'єктивною авторською розповіддю, індивідуальним світосприйняттям та світобаченням. Варто підкреслити також появу нових для української літератури XIX – початку XX сто. жанрів (акварель, маленький нарис, публіцистична розповідь). Усі ці риси є прекрасним свідченням появи уже в ранній творчості Коцюбинського модерністських, зокрема імпресіоністичних, тенденцій, які у майбутньому стануть ознаками його неповторного стилю. Слід зазначити, що кримськотатарські мотиви розкриваються у творах і за допомогою детальних описів дивовижно-красивої природи, зокрема надзвичайно багато морських пейзажів. Письменник-реаліст, змальовуючи гострі конфлікти між прихильниками патріархальних звичаїв і традицій, вбачає ті нові, європейські віяння, що проникають у життя кримців. Вагомість новел кримського циклу полягає у тому. що письменник розкрив для тогочасного українського суспільства неповторний світ кримськотатарської культури. І разом з тим ці твори пробуджують думку читача, спонукають до глибоких роздумів про людину і суспільне життя загалом.

Ключові слова: поетика, жанрові особливості, міжкультурний простір, модернізм, сюжетні колізії.

The article considers the peculiarities of the intercultural space of short stories of the Crimean cycle of the famous Ukrainian classic writer Mykhailo Kotsyubynsky. The representation of the life, way of life, customs, traditions of the Crimean Tatars in the short stories "In the shackles of Satan", "On the stone", "In the sinful world", "Under the minarets" is analyzed. The author draws attention to the peculiarities of poetics, genre features of works. Crimean Tatar motifs are revealed in the works with the help of a large number of lexical means, the semantic components of which actualize the signs of the author's attitude to the depicted world. There are features of innovation that appear in the novels, namely: the lack of detailed descriptions, household details, a detailed traditional plot, a broad description of the characters, etc. Instead, much more attention is paid to depicting the subjective impressions and feelings of the characters in combination with an objective author's story, individual worldview and worldview. It is also worth emphasizing the emergence of new for Ukrainian literature of the XIX – early XX centuries. genres (watercolor, short essay, journalistic story). All these features are an excellent evidence of the emergence of modernist, in particular impressionist, tendencies in Kotsyubynsky's early work, which in the future will become signs of his unique style. It should be noted that the Crimean Tatar motifs are revealed in the works and with the help of detailed descriptions of the amazingly beautiful nature, in particular an extremely large number of seascapes. The writer-realist, depicting the sharp conflicts between the supporters of patriarchal customs and traditions, sees the new, European trends that penetrate into the life of the Crimean people. The importance

of the novels of the Crimean cycle is. that the writer revealed to the contemporary Ukrainian society the unique world of Crimean Tatar culture. At the same time, these works awaken the reader's mind, encourage deep reflection on man and social life in general.

Key words: poetics, genre features, intercultural space, modernism, plot collisions.

Постановка проблеми. Михайло Коцюбинський, у творчості якого оригінально поєдналися риси української та європейської прози, належить до славної когорти визначних майстрів імпресіонізму в літературі XIX століття. Він одним із перших в тогочасній українській літературі усвідомив необхідність її реформаторства в напрямі до європейського модернізму. Коцюбинський увійшов в українську літературу як «найкращий ювелір в майстерні слова» [7].

Особливе місце у творчому доробку письменника обіймає цикл кримських новел, написаних під враженням перебування в Криму.

Метою нашого дослідження є виявлення міжкультурних зв'язків у творчості М. Коцюбинського, вивчення особливостей творчої манери митця щодо художнього переосмислення кримськотатарської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Михайла Коцюбинського вже впродовж багатьох років цікавить літературознавців. Науковці досить детально аналізували стилістичну манеру письменника, спостерігали над ідейно-художніми особливостями його творів. Такі дослідження, зокрема, проводили П. Кононенко, П. Колесник, О. Черненко, Й. Куп'янський, В. Агеєва та багато інш. У XXI столітті окреслилися нові аспекти у вивчення творчої спадщини письменника. У наукових працях Я. Поліщука, Ю. Тимченко, О. Ковальчука та ін. розглядається культурна поетика, що допомагає краще розкрити естетичну концепцію майстра слова, застосовується компаративний, наратологічний аналіз, психоаналіз, що уможливлюють значно глибше поринути і зрозуміти особливості авторського світосприйняття.

Виклад основного матеріалу. Відкриття Криму для Михайла Коцюбинського сталося навесні 1895 року, коли він працював в Одеській філоксерній комісії, створеній урядом для боротьби з тлею, що знищувала виноградники. Саме тоді й відбулося його знайомство з життям і побутом кримських татар, що надзвичайно вразило його. У листі до дружини Коцюбинський із захопленням пише: «Справжнє татарське царство без впливу московщини» [3, с. 47]. Кримська земля для письменника був місцем справжнього натхнення, і перший же приїзд сюди справив на нього таке незабутнє враження, що він, за його ж словами, «ходив тут, як уві сні» [1]. Під таким сильним емоційним враженням був Коцюбинський постійно. Адже для його спостережливої натури мусульманський Крим був неабияким джерелом натхнення. Крім чарівних пейзажів, захоплювали татари зі своїми екзотичними, як для європейця традиціями, культурою, поселеннями.

Це й не дивно – знайомство з півостровом відбувається в найкрасивіших місцях – на виноградниках Південного берега, на околицях Сімеїзу. Незабаром його перевели в Алуштинську долину, потім у Куру-Узень. «Майже цілий день просидів над морем. Тихо, сонячно. Повітря таке прозоре, що Демерджі, здається, ось-ось за плечима. Море синє до чорноти, тільки білою піною б'є об берег... Такі дні бувають тільки в Криму, і то восени» [1], – пише Коцюбинський дружині в одному з листів.. І хоча в нього дуже багато роботи, але є час і для спостережень за незвичним для нього побутом місцевих жителів – кримських татар. Результатом мандрівки й став кримський цикл, до якого увійшла низка новели: «В путах шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами».

Кримськотатарські мотиви розкриті у творах за допомогою великої кількості лексичних засобів, семантичні компоненти яких актуалізують ознаки авторського ставлення до зображуваного світу, детальним описам дивовижно-красивої природи.

Першим оповіданням Коцюбинського в його «кримському циклі» став твір, який за авторським визначенням є «маленьким нарисом» − «В путах шайтана» (1899). Уже з самого початку оповіді помітною є глибока обізнаність автора з основами мусульманської релігії і традиціями кримськотатарського народу. М. Коцюбинський описує кримськотатарське село і його мешканців, роблячи це коротко, але вишукано. Такими легкими акварельними дотиками він створює реальну картину з пейзажами, описами персонажів і природи, які чіпляють читача до глибини душі. Сюжет оповідання статичний, швидше схожий на ескіз, адже твір із дещо стереотипними на перший погляд темами, однією з яких є становище мусульманської жінки. Свої погляди автор доносить до читача за допомогою двох головних героїв, які є представниками абсолютно різних поглядів на світ. Це татарська дівчина Емене, яка прагне реформи традиційного суспільства, і софта [семінариста – татар.], який закликає ці традиції берегти.

Надзвичайно актуальними сьогодні є думки М. Коцюбинського про потребу діалогу західного і східного світів, які не можуть ігнорувати один одного, а мусять знаходити порозуміння, а також про суспільні реформи, які наприкінці XIX століття відбувалися в Європі і починали поширюватися на Схід. Конфлікт традиційного і новаторського у творі письменник виводить на вищий рівень – це не просто традиція протистояння новизні, а боротьба духовного і матеріального світів. В оповіданні «В путах шайтана» духовний світ зазнає поразки, його перемагають гроші, а путами шайтана стає матеріальне життя.

Окремої уваги заслуговують описи кримської природи і моря, якими М. Коцюбинський прикрасив своє оповідання, помереживши ними весь текст твору. Наприклад: «А далі було море. Блакитне, сліпучо-блакитне, як кримське небо, воно мліло у спеці літнього дня, дихало млою і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосхилом, чарувало й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить…» [5, с. 68]. Або ще один опис моря: «… А воно невинне і чисте, як дівчина, в сліпучо-блакитних шатах, з низкою перлів-піни на шиї, радісно осміхається до берега і пеститься, і тулиться до нього, немов кохаюча істота. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів: чорні потвори, мов виводок чортів, виплигують з глибини, перекидаються в повітрі, стрімголов пірнають в море і знов виринають, щоб наново розпочати веселі ігрища» [5, с. 70]. Метафори, порівняння, епітети допомагають створити образ моря, що стає ще одним персонажем твору.

В оповіданні яскраво виражені риси новаторства, які вже з'являлися у стилі митця цього періоду. Так, у творі майже немає описів, побутових подробиць, широкої характеристики персонажів, розгорнутого традиційного сюжету. Події передаються через суб'єктивні враження й почуття персонажа у поєднанні з об'єктивною авторською розповіддю, у якій письменник зосереджує увагу на руйнуванні старих звичаїв і народженні паростків нового життя. Усе це разом: і тональність замальовок природи, і вибір художніх засобів, зокрема, епітетів, − передають душевний стан Емене, її глибокі переживання.

Події новели «На камені» (1902) розгортаються у маленькому приморському татарському селі, розташованому на скелі (тобто, на камені). Саме селище М. Коцюбинський порівнює з каменем – «татарське село здавалось грудою дикого каміння» [5, с. 86], а сірий колір каменю створює відповідний колорит твору. Упродовж всього твору камінь буде постійним безмовним персонажем.

У новелі «На камені» Коцюбинський розповідає про тяжку долю кримської татарки Фатьми, яку насильно видали заміж за кривоногого м'ясника Мемета, ненависну їй та жорстоку людину. Фатьма полюбила бідного наймита Алі. Наприкінці новели головні герої гинуть, зіткнувшись з неприйняттям їхнього кохання тим світом, у якому вони живуть.

Читача вражає фрагментарність, образність, акварельність стилю. Варто зазначити, що акварельність новели «На камені» полягає не тільки у барвистості зображення, не лише в «малярському» способі бачення пейзажу та людей (силуетно, барвистими плямами), а й у самій ідеї картинності, у способі композиції, розрахованої на цілісне сприймання людини і тла, пейзажу, неповторної «настроєвої атмосфери». У читача складається враження, що навіть звуки мають певне забарвлення, наприклад: «сріблястий регіт мокрих листочків», «чорна тиша», «золотий усміх» тощо.

Варто зазначити, що І. Франко вважав новелу «На камені» однією з найкоштовніших перлин нашої літератури. За його словами, «новела вражає пластичністю людських характерів, мальовничістю образів природи»[4, с. 127].

Результатом короткого перебування письменника в Бахчисараї стала його публіцистична розповідь «Під мінаретами» (1904), у якій автор рішуче виступає проти фанатизму та мракобісся того часу. Цей твір продовжує тему визволення людини, розпочату в попередньому творі.

У центрі уваги оповідання «Під мінаретами» є не просто звичайна розповідь про трагічне кохання, а швидше змалювання прогресивних тенденцій, що зароджувалися серед татар. Саме це сприяє появі того романтичного начала, що знайшло своє відображення у новелі «На камені», творах більш пізнього періоду(наприклад, «Дорогою ціною»).

Важко сказати, чи був Коцюбинський знайомий із видатним кримськотатарським просвітителем Ісмаїлом Гаспринським та його діяльністю, але в образі вчителя Рустема, до якого звернені симпатії письменника, – явно проглядаються риси великого бахчисарайця, борця з відсталістю та неосвіченістю своїх сучасників. «Треба показати, − говорить герой, − як живуть інші народи, що вони не невірні, а старші брати, треба будити свідомість» [5, с. 95]. І в цьому вчитель і бачить своє покликання.

Слід підкреслити, що у цьому творі, як і в інших новелах циклу, письменник пропонує читачеві до роздумів низку складних проблем, що турбували суспільство на початку XX століття.

«Під мінаретами» можна назвати, передовсім, оповіданням ідей, сюжетні колізії якого є лише способом показати читачам ці ідеї і спонукати їх подумати над ними.

Останню подорож до Криму письменник здійснив у червні 1911 року. На острів його привела важка хвороба молодшого сина. Але внутрішній зв'язок Михайла Коцюбинського з Кримом не переривався ніколи: «Ці краї дали мені дуже багато вражень, і я із задоволенням згадую час своєї служби у філоксерній комісії, хоча довелося пережити й чимало гіркого» [1].

Цікаво, що друге життя, кінематографічне, творам із кримського циклу М. Коцюбинського дав чудовий український режисер Олександр Муратов, який у 2004 році зняв фільм «Татарський триптих». Прикметно, що саме цей фільм став першою після депортації 1944 року спробою екранізації української класики, пов'язаної з життям кримських татар у Криму. У фільмі знімалися відомі кримськотатарські актори – Ахтем Сеїтаблаєв, Ельзара Баталова, Ділявер Сеттаров, Сейтабла Меметов, Ельмар Аблаєв, а також артисти Кримськотатарського академічного музично-драматичного театру. Головним художником фільму був Шевкет Сейдаметов.

Висновки. Кримський цикл оповідань Михайла Коцюбинського – яскрава сторінка у його творчій спадщині. Крим був для письменника не тільки місцем натхнення, а й відкрив йому новий незнаний світ життя і побуту кримських татар.

У ранніх творах Коцюбинського вражають не сюжетні лінії, а багатство й краса мови, авторське «малювання» словом, завдяки якому створюються замальовки нової для нього культури.

Важливу роль у цьому циклу обіймає зображення духовної сфери представників кримськотатарської культури, які стали героями творів. У них відчувається не просто зацікавленість новою для письменника культурою, а глибоке співпереживання проблемам, які хвилювали населення Криму. Усе це створює неповторний колорит і допомагає становленню гуманних міжкультурних стосунків українського та кримськотатарського народів.

Важко не погодитися з думкою літературознавців, що ці твори «сповнені дивної, неоромантичної туги за красою і свободою», а з дивовижних описів моря «починався новий Коцюбинський, прозаїк-модерніст, чиї художні відкриття стануть значним здобутком не тільки української літератури» [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Губернський Богдан. «Ці краї дали мені дуже багато вражень…» Крим Михайла Коцюбинського. URL: https://www.google.com/amp/s/ua.krymr.com/ (дата звернення: 23.06.2022)

2. Журба С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років XX століття : монографія. Тернопіль : СМП «Астон», 2000. 120 с.

3. Єрмоленко О. І. Михайло Коцюбинський (1864 – 1913): Життя та творчість / О.І. Єрмоленко, Н.М. Коцюбинська. Чернігів, 2010. 104 с.

4. Меншій Аліса Миколаївна. «Напоєні красою слів твоїх...»: школа М.Коцюбинського в українському постімпресіонізмі: монографія. Миколаїв: Іліон, 2016. 580 с.

5. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ: КМ-Букс, 2014. 512 с.

6. Панченко Володимир. Кримські хроніки Михайла Коцюбинського. URL: https://tyzhden.ua/History/119449(дата звернення: 25.06.2022)

7. Сонцепоклонник. Образ Михайла Коцюбинського в художніх і художньо-документальних джерелах : бібліогр. покажч. 1913–2014 / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад. О. М. Куцевол ; наук. ред. Н. І. Морозова. Вінниця, 2016. 234 с. URL: https://library.vn.ua/Konf2017/text/Kotsubinskij.pdf.(дата звернення: 25.06.2022).

УДК 82-31: 616.89
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.46

ПСИХОАНАЛІТИЧНА ДОМІНАНТА ТВОРІВ Ю. ІЗДРИКА

THE PSYCHOANALYTIC DOMINANT OF THE WORKS OF Y. IZDRYK

Черниш А.Є.,
orcid.org/0000-0001-6183-7312
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Епічна творчість Ю. Іздрика відзначається майстерно змодельованою писхоаналітикою, уводячи його тексти до психоаналітичного дискурсу в українській художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. разом із творами інших письменників із психоаналітичною складовою (С. Процюк, Олесь Ульяненко, О. Забужко, О. Жупанський, Ю. Андрухович та ін.). Загалом романістика Ю. Іздрика активно продукує типажі персонажів з виразною девіацією або психічною патологією – маргінали, соціопати, шизофреніки, аналіз психічної організації яких доцільний із застосуванням теорії психоаналізу. Герої творів українського письменника, як правило, розбалансовані, дезорієнтовані, розгублені, переконані у власній значущості і манії месіанства. Ризоматичність тексту як стильовий прийом актуалізує внутрішню подієвість, сприяючи розгортанню простору потаємних думок, глибинного асоціювання, фантазіювання, формуванню галюцинаційно-сновидного дискурсу. Твори Ю. Іздрика насичені візіями, маренням, сновидіннями, асоціаціями, сповідями, проявленнями різних альтер-его, викривленим розумінням світу. Несвідоме як одна із найпродуктивніших психоаналітичних складових на текстовому рівні у повісті «Острів КРК» (1993), романах «Воццек» (1997) та «Подвійний Леон» (2000) представлена низкою асоціацій і переносів, сприяючи звільненню головних героїв від травм, тригерів, численних бажань і навіть табу. Психоаналітичну домінанту в аналізованих творах увиразнює моделювання множинної особистості, шизофренічної одержимості, деперсоналізації, проблем із самоідентифікацією, божевілля. Поетологія аналізованих творів чітко підпорядкована кодам психоаналітичної інтерпретації, в якій вагомості набувають асоціативне мислення, потік свідомості, нелогічність викладу думок, порушення внутрішньої хронотопіки, засвідчуючи проблеми з психікою та ідентифікацією персонажів. Численні поведінкові девіації та залежності героїв Іздрикових творів (алкоголізм, внутрішній ескапізм, асоціальність, екзистенційний вакуум, еротоманство) також посутньо впливають на формування психоаналітичного бекґраунду його прози.

Ключові слова: психоаналіз, шизофренія, психоз, маргінальність, патологія, ризома.

Yu. Izdryk's epic works are marked by skillfully modeled psychoanalysis, introducing his texts to the psychoanalytic discourse in Ukrainian fiction of the late 20th and early 21st centuries. Both with the works of other writers with a psychoanalytic component (S. Protsyuk, Oles Ulyanenko, O. Zabuzhko, O. Zhupanskyi, Yu. Andruhovych etc.) in general Y. Izdrik's novels actively produce types of characters with pronounced deviation or mental pathology – marginals, sociopaths, schizophrenics, the analysis of whose mental organization is expedient using the theory of psychoanalysis. The heroes of the Ukrainian writer's works are, as a rule, unbalanced, disoriented, confused, convinced of their own importance and obsession with messianism. The rhizom of the text as a stylistic technique actualizes the inner event, contributing to the unfolding of the space of secret thoughts, deep association, fantasizing, and the formation of delusion and dreamlike discourse. Yu. Izdryk's works are full of visions, delusions, dreams, associations, confessions, manifestations of various alter-egos, a distorted understanding of the world. The unconscious as one of the most productive psychoanalytic components at the text level in the story "KRK Island" (1993), the novels "Wozzek" (1997) and "Double Leon" (2000) is represented by a number of associations and metaphors, contributing to the liberation of the main characters from traumas, triggers, numerous desires and even taboos. The psychoanalytic dominant in the analyzed works is expressed by the modeling of multiple personality, schizophrenic obsession, depersonalization, problems with self-identification, madness. The poetics of the analyzed works is clearly subordinated to the codes of psychoanalytic interpretation, in which associative thinking, stream of consciousness, illogicality of the presentation of thoughts, violation of the internal chronotopy, testifying to problems with the psyche and identification of characters, gain weight. Numerous behavioral deviations and addictions of the heroes of Izdryk's works (alcoholism, internal escapism, antisociality, existential vacuum, erotomania) also have a direct influence on the formation of the psychoanalytic background of his prose.

Key words: psychoanalysis, schizophrenia, psychosis, marginality, pathology, rhizome.

Постановка проблеми. Епічний доробок Ю. Іздрика вагомо наповнює українську літературу перехідного періоду психоаналітичними кодами. Письменник у своїх творах виразно продукує типаж героя – маргінала, соціапата і шизофреника – відповідно до загальної тенденції характеротворення персонажа кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. (Олесь Ульяненко, С. Процюк, Є. Пашковський, Ю. Позаяк, пізніше – С. Жадан, О. Жупанський, С. Ушкалов, С. Завара, А. Дністровий). Обрана для аналізу епіка Ю. Іздрика «Острів КРК», «Воццек», «Подвійний Леон» у сюжетній парадигмі та поетологічній структурі містить психоаналітичну домінанту, поступаючись його епічним творам «Ам™», «ТАКЕ», «Флешка-2 GB». Його творчість, як, зрештою, і доробок Олеся Ульяненка, С. Процюка, Є. Пашковського, О. Забужко, Ю. Позаяка, О. Жупанського та ін.,

різною мірою текстуально наповнені психоаналітичними кодами, що засвідчує радше стильові пошуки, новації й експериментування, аніж стильову загерметизованість і закостенілість. Найпоказовішими епічними творами з психоаналітичними домінантами вважаємо повість «Острів КРК» (1993), романи «Воццек» (1997) та «Подвійний Леон» (2000), що їх Т. Гундорова умовно об'єднує у трилогію, стрижневим компонентом якої є не сюжетна пролонгованість чи композиційна єдність, а типовість представлення персонажа. «У ґрунті речі, йдеться про шизофренічного персонажа, головним діагнозом якого стає втрата комунікабельності й індивідуальності» [1, с. 185], – зауважує дослідниця.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Механізм соціальної дезорганізованості, втрата інтересу до комунікування та знеособлення персонажа, направду, є центральними проблемами, що їх Ю. Іздрик супроводжує розлогим психоаналітичним коментарем. Обрані для аналізу твори українського письменника помітно вирізняються з-поміж низки творів із психоаналітичною домінантою інших українських авторів кінця XX – початку XXI ст. сюжетною ризомністю, що переводить фокус уваги із зовнішньої подієвості у внутрішню, де простір потаємних думок, глибинне асоціювання, фантазії та фантасмагорії, галюцинації та сновидний дискурс стають полем розгортання трагедії персонажа, помітно обезцінюючи події із реального життя героїв. Відтак *мета статті* – виділити і проаналізувати психоаналітичні домінанти, що формують психоаналітичний потенціал текстів Ю. Іздрика.

Виклад основного матеріалу. Повість «Острів КРК», романи «Воццек» та «Подвійний Леон» становлять унікальний хитросплетений сплав реального та ірреального художніх дискурсів. Густо помережаний снами та галюцинаціями простір складає доказове психоаналітичне тло, що виразно продукує вияви неусвідомленого персонажів, проявленого у низці асоціацій і переносів, сприяючи звільненню головних героїв від травм, тригерів, численних бажань і навіть табу. Ці твори виразно оприявнюють табуйований дискурс української літератури перехідного періоду – алкоголізм, внутрішній ескапізм, асоціальність, екзистенційний вакуум, еротоманство.

Наскрізним сюжетотвірним мотивом у творах Ю. Іздрика виступає нерозділене кохання, що радше відповідно до простору розгортання душевних мук, протиріч, нереалізованих бажань зводиться до таємного чи навіть надуманого кохання, виступаючи ключовим тригером, що й пояснює складну асоціативну систему, психічні патології і страхи персонажів. Якщо у повісті «Острів КРК» автор лише штрихово означує низку проблем у житті героя із утратою коханої жінки, зауважуючи, що він «сповзав у свою хворобу» [3, с. 27], однак був далекий від параноїдальної нав'язливості чи маніакального бажання оволодіння жінкою, то у романах «Воццек» і «Подвійний Леон» Ю. Іздрик наповну розгортає механізм появи множинної особистості, шизофренічну одержимість і низку деструктивних для психіки наслідків – проблеми із самоідентифікацією, одержимість алкоголізмом, деперсоналізацію, зрештою, божевілля.

Психічний мікрокосм та часткові прояви неусвідомленого у повісті «Острів КРК» представлений низкою асоціативних замальовок філософського характеру як своєрідних ліричних рефлексій на тему кохання та його втрати (через мікрообрази внутрішньої трагедії, засоційовані тарганами, брудною водою, зляганням, блюванням, навскісним хрестом, комуною замість спільного будинку тощо), символами втраченого чи навіть невідбулого кохання, художньо вираженого у тексті трупиком чорного кошеняти. Письменник поступово приводить свого персонажа до внутрішнього інсайту внаслідок утрачених почуттів, визнаючи свою вразливість і навіть травмованість, висновуючи, що «раніше я не здогадувався багато про що, і віриш… був набагато щасливішим» [3, с. 32]. Психоаналітичний потенціал твору змодельовано через сновізійну канву, у просторі якої розгортається сюжетострій повісті, а також низки власне поетикальних психоаналітичних кодів – асоціацій, переносів, інсайтів, переживань, що увиразнюють напругу і меланхолійний пафос твору. Ці коди психоаналітики представлені й в інших творах Ю. Іздрика, однак поглиблені вже вагомішими і змістовнішими психоаналітичними конструктами – власне психічними патологіями і божевіллям як крайніми формами втрати комунікації, знеособлення і хворобливості.

Концептуально важливою категорією у структурі роману «Воццек» виступає біль як екзистенційна і фізіологічна проблема водночас. Концепт болю підпорядкований сюжетній (психофізіологічний та екзистенційний аспекти), композиційній (ризоматичне письмо, структуроване за принципом спазмів або приступів) і власне поетологічній (художнє моделювання категоріального апарату виразників болю – страх, переживання, патологічного асоціювання, невпевненість, знесилення, психічна напруга, драматизм почуттів тощо) структурі твору. Роман Ю. Іздрика вагомо

увиразнює психоаналітичний дискурс української літератури кінця XX – початку XXI ст., привертаючи увагу насамперед типологією деструктивного персонажа, вираженого соціопатією, шизофренією, маргінальністю, на чому свого часу слушно зауважували Т. Гундорова, О. Кошелюк, Л. Лавринович, С. Підопригора, Р. Харчук та ін. Так, скажімо, Л. Лавринович зауважує, що образ Воццека не виражає конкретної психопатології, а засвідчує лише деструктивний варіант поведінки і мислення, своєрідний межовий психічний стан, тому він – репрезентант «психогенного розладу, ускладненого неврозом через нещасливе кохання» [6, с. 77]. Не вбачає конкретної психічної патології і Р. Харчук, зауважуючи, що «історія його хвороби, його діагноз, як випливає із роману, стали наслідком егоїзму й нігілізму, а також його надвразливості» [12, с. 161], з яких, як видається, починаються психічні розлади, непідконтрольні героєві. Егоїзм, самозакоханість, безкомпромісність, переконаність у власній правоті, надмірна емоційність, віра в надумане месіанство запустили у дію механізм внутрішньої деструкції, увиразненої неприхованими лібідозними мотивами володіти іншою жінкою (не дружиною), представленою у романі коханою А.

О. Кошелюк переконливо доводить, що Іздриків Воццек – виразний «маргінал, заглиблений у душевні переживання, сни-візії-реальність (що для нього є практично невіддільними одне від одного), страхи, роздуми, роздвоєння, помноження, колажування» [5, с. 86]. Маргіналізація, як відомо, не є психопатологією, а лише способом самопрезентування, що полягає у свідомій відстороненості й відсутності бажання підпорядковуватися загальноприйнятим культурним нормам, соціальним ролям, політичним віянням тощо [див. про це: 2; 4; 7; 8; 9; 10]. Маргінальність, як стверджують Я. Бос, Д. Парк, П. П'єтікайнен, «може бути усвідомлено вибраною позицією, що дозволяє людині позбутися тиску домінантної позиції з її чітко визначеними соціальними конвенціями» [13, с. 210]. Також маргінальність може бути наслідком глибокої кризи ідентичності, викликаною вагомими для індивіда факторами – соціальною дезорієнтованістю, неможливістю пристосуватися до нових умов життя, душевними потрясіннями або травмами, невдачами в особистому й інтимному житті тощо. Достоменно відомо, що, попри різну ґенезу маргінальності, по суті, в її основі лежить бунт і нігілізм, що неодмінно призводить до формування і розуміння Іншого-себе, спроможного свідомо або неусвідомлено чинити опір і відкрито його декларувати.

На інакшості/відмінності/обраності/нетиповості Воццека наголошено і в романі Ю. Іздрика. Щоправда, його інакшість, як зауважує О. Кошелюк, «помножена на патологію й анормальність» [5, с. 87], зрештою, призводить до трагічних наслідків для його психіки. Ю. Іздрик представляє розбалансованого й розгубленого персонажа, одержимого ідеями-фікс – амбітною місією із виголошення послання про ницість і розтлінність світу та маніакальним прагненням володіти бажаною А. Усвідомлення про А. як відокремлений від Воццека об'єкт викликає нестерпні муки, обурення, гнів, що неусвідомлено провокує його на агресію й злочини.

Патологічність образу вагомо увиразнена множинністю особистості як конкретними психічними розладами, внаслідок чого Воццек безперервно знаходиться у пошуках власного Я, помережаного іншими істотами та індивідами. Галюцинаційно і сновізійно переслідуваний різними іпостасями себе, він неспроможний свідомо і достеменно розмежувати світ реальних подій та ірреальний простір існування усіх своїх альтер-его: «До того ж передбачається ціла низка непорозумінь, пов'язаних із нез'ясованістю стосунків між «я», «ти», «він». Тобто між мною, тобою та ним. Тобто між Воццеком та Воццеком інкорпорейтед» [3, с. 39]. Текстуально така множинність персонажа позначилася на сюжетній дисперсії і композиції роману, структурно підпорядковані спробі автора каталогізувати й описати кожну з іпостасей та химеризацій образу центрального персонажа, характеристика кожного із проявів котрого сукупно витворює ансамбль психоаналітичних сенсів із метою пошуку істинного Я Воццека та сягання глибин його неусвідомленого.

Порушена хронотопіка тексту, наратологічне багатоголосся й щільне сплетіння реального й ірреального дискурсів, сновізійна канва сюжету сприяють особливому моделюванню психоаналітичного інструментарію. Ю. Іздрик користується широким арсеналом психоаналітичних кодів – візії, марення, сни, асоціації, сповіді, проявлення різних альтер-его, викривлене розуміння світу, порушення процесу соціалізації персонажа. Прикметно, що сюжетострій роману «Воццек» хоч і передбачає періодичні повернення персонажа до реальності, все ж здебільшого розгортаються у просторі снів, в яких доволі чітко структуровано механізми проявлення неусвідомленого персонажа. У такий спосіб Ю. Іздрик не лише моделює ризоматичний текст, а й сповна репрезентує дисперсійне уявлення персонажа про

самого себе, який блукає у лабіринтах власного неусвідомленого.

Воццек, як доводить роман, прагне з'ясувати всі внутрішні непорозуміння, які оприявнюються йому у сновізіях, оскільки у снах індивід найуразливіший до проступання неусвідомленого, позбавленого тиску свідомості й соціальних, культурних і навіть національних імперативів як важелів контролю і впливу. Тому саме оніричний дискурс роману сприяє появі широкого спектру «Воццек-інкорпорейтед». Усі бажання, що не можуть бути зреалізовані на яву, уві сні химерно виповнюються, витворюючи особливий абсурдистський простір, що текстуально проявляється у власне поетологічних особливостях (часових зміщеннях, хронотопній деталізації, алогізмі і хаотичності подій, невмотивованості вчинків, психологічному нагнітанні тощо), а психоаналітично конструюють альтернативну матрицю неусвідомленого. Саме у снах проявляється переважна більшість альтер-его Воццека, відмінних від нього-реального, адже, як переконує автор, «всі персонажі твоїх снів – це завжди тільки ти сам» [3, с. 54].

Деперсоналізація Воццека – індикатор його множинної особистості. Як видається, навряд чи Ю. Іздрик мав на меті описати суто психічний стан свого персонажа, оскільки у тексті змодельовано не клінічні епізоди із життя Воццека, а художні ситуації, що розкривають механізм появи і функціонування психічних розладів і відповідних психічних станів індивіда, обтяженого тиском неусвідомленого. Отже, художній модус неусвідомленого є найвагомішим із психоаналітичних компонентів у романі «Воццек», якому підпорядкований драматизм твору, його пафос і поетологічна система. Неусвідомлене центрує сюжетну мозаїчність, або дисперсійність, впливаючи на композиційну розпорошеність і ризоматичність тексту.

Неусвідомлене як чинник психічних розладів і навіть патології шизофренічного світоуявлення представлене низкою промовистих сновидних картин – блукання Гранд-готелем, грою у шахи, поглинанням великою водою. Чи не найпромовистішим із психоаналітичних художніх ситуацій є конструювання сну, в якому Воццек, інспірований Тоєм, безжально вбиває хлопчину з вовченям. Сприймаючи за ключову для психоаналітичної інтерпретації тезу, що всі іпостасі зі снів Воццека є його альтер-его, украй насторожено виглядає сцена розправи над хлопчиком, який, по суті, є одним із неусвідомлених беззахисних його альтер-его, що виборює право на існування. Сновізійний Той як Воццекова проєкція в оніричному дискурсі здійснює акт самосуду і фізичної розправи над слабкою своє стороною, образно засоційованого Хлопчиком із вовченям на руках. У структурі роману Ю. Іздрика така безкомпромісна розправа зі слабкими своїми сторонами символічно прирівнюється до самогубства, на яке Воццек не спроможний на яву.

Символічне зведення рахунків із самим собою притаманне й іншому Іздриковому героєві – Леону. Його свідомість так само, як і Воццекова, узалежнена від деперсоналізації, наближеного до стану шизофренії, поглиблена ще й обсесивно-компульсивними фобіями бруду як провідної художньої метафори у романі «Подвійний Леон». Власне, навіть сама назва промовисто декларує проблеми з особистісною самоідентифікацією, спонукаючи до пошуків двійників чи навіть множинності героєвих іпостасей. На відміну від Воццека, Леон напрочуд тонкої душевної організації поет, узалежнений від шкідливої звички. Алкоголізм, нещасливе подружнє життя, нерозділене кохання до іншої жінки, соціальна невлаштованість і загострене відчуття несправедливості світу, асоційоване у свідомості персонажа з брудом і нечистотами, сукупно формують тригерну платформу для множинності особистості, щоб зрівноважити, узгодити і прилаштувати до життя усі свої іпостасі. Слушною видається характеристика Леона, запропонована Р. Харчук: «Леон-кіллер Ю. Іздрика – самогубець й естет в душі, якого мучать два неврози – гігієнічний, що виявляється у маніакальній любові до чистоти і води, які є антитезою бруду світу, і нелюбов до людей, спричинена їх захланністю й жадібністю у боротьбі за місце під сонцем» [12, с. 162-163]. Щоправда, поступово латентні форми неврозів, поглиблені тиском неусвідомленого, перейшли у крайні форми патології. Відповідними художніми ситуаціями, тригерами і низкою власне психоаналітичних кодів (сни, галюцинації, асоціації, фобії) Ю. Іздрик майстерно змоделював психостан героя, наближеного до божевілля, який віддає свою свідомість на розсуд «невидимих режисерів снів» [3, с. 177], переводячи дискурс реальних подій у простір ірреального, що текстуально у романі означено численними снами, візіями, мареннями, фантазмами, галюцинаціями. Це ж бо в них час від часу зринає великий чорний пес, що нуртує Леона, викликаючи в ньому огиду і страх; колишня вчителька зі своїми ученицями; жебраки і злодії, сусіди, які переслідують персонажа.

Найнестерпнішими і гнітючими проєкціями снів і галюцинацій Леона виявилися кошмари і спровоковані ними алогічні й важко пояснювані фобії (низькі стелі, автомобілі, висота, падіння,

вільне дрейфування у морі, відчинені вікна, ножі, скло, казарми тощо). Із-поміж усіх вивільнених асоціацій, представлених у романі фобіями, Леон виділяє найнебезпечніші для себе, щоправда вони текстуально не відокремлені, а подані суцільним щільним текстовим потоком, зімітованим під потік свідомості і думок персонажа – самотності, безсоння, постійних думок про алкоголь, зрештою, «поступового звиродніння й латентного божевілля» [3, с. 159]. Наведені асоціації, на відміну від образів, снів і низки асоціативних уявлень у «Воццеку», свідчать не про деперсоналізацію героя, а про фрагментування його свідомості, в якій герой утрачав відчуття часу, простору, волі, реальності й достовірності подій, що з ним відбувалися: «Я перебував у якійсь напівдійсності, де не було ні звільнення, ні волі. Кошмари стали майже всевладними – нова галюциногенна дискретність дозволяла їм з'являтися в необмеженій кількості, брутально втручаючись у залишки денної свідомості. <…> Моя внутрішня хронометрія набувала тієї граничної точності, ясності, за межею якої зникає сама структура часу» [3, с. 156]. Нагромадження снів, галюцинацій, марень призводить героя до своєрідної абсурдистської візії дійсності, в якій майже неможливо текстуально роз'єднати реальне та ірреальне, що підпорядковане постмодерним принципам текстоукладання, ризоматичності письма, а змістовно потребує практики психоаналітичного прочитання, в якому асоціативне мислення, потік свідомості, нелогічність викладу думок, порушення внутрішньої хронотопіки засвідчують проблеми з психікою та ідентифікацією персонажа.

Таке фрагментування свідомості, на думку С. Підопригори, є ознакою шизофренічного стану з розщепленням ідентичності: «У шизофренічній свідомості психоделійних героїв індивідуальність розпадається на частини, у такий спосіб фрагментизуючи й оточуючий світ знаків, у якому навіть слова втрачають значення й перетворюються на симулякри» [11, с. 81]. Так, найістотнішими з-поміж симулякрів як не лише слово-замінників, а передусім сенсо-замінників є музика, яка, насправді, ніколи не лунала у плеєрі Леона, і запах спирту. Вони – одні з найвагоміших психоаналітичних конструктів, що вибудовують психоаналітичну потужність Іздрикового тексту. Музика як самовслуховування у свій мікрокосм і запах спирту, що провокує не шкідливу звичку, а радше засвідчує «хворобу душі» Леона, його патологію розщеплення, проблеми із самоідентифікацією, крах особистісних бажань і сподівань на омріяну реалізацію і щастя, є тими симулякрами, що витворюють декілька семіотичних парадигм розуміння тексту і його персонажа – поверхневий, власне психоаналітичний та ірреальний простір героєвого щастя, – але надміру лякають й обурюють його оточення.

«Нез'ясованість основних світоглядних принців» [3, с. 220] як соціальне виправдання свого алкоголізму й соціопатії не пояснює весь діапазон внутрішніх проблем, психічну напругу й дискомфорт Леона. Він сприяє виповненню абсурдистського простору, в якому виявляються набагато серйозніші проблеми – множинність особистості, думки про самогубство, бажання швидкої кончини, самотність. Одним із потужних тригерів, що викликає у Леона відчуття спустошеності, невлаштованості й розчарування, як видно із роману, є нерозділене кохання, що й спровокувало проблему алкоголізму в його житті. Та передусім ця життєва ситуація підтекстово демонструє іншу значно вагомішу проблему в житті персонажа – його одиничність, самотність, інакшість.

Самотність Леона химерно замаскована автором в асоціативному образі кілера Леона, на якого герой відрефлексував найпоказовіше. Це ж бо анекдот про Леона-кілера по-справжньому продемонстрував сутність Леона-Іздрикового героя, який, ототожнивши себе із найманим убивцею, оприявнив свою істинну сутність – самітника за аналогією до образу Леона-кілера з однойменної стрічки: «самотній кілер чомусь засіло мені в голові абсурдне словосполучення кілер завжди самотній хіба що він подвійний леон» [3, с. 264]. Метафоризація тексту за рахунок промовистої аналогії до образу Леона-кілера спонукає до розмислів над психостаном героя: або він є надміру самотнім; або він є самотнім, попри ілюзію перебування у колі сім'ї, друзів, соціуму; або він множинний, розгублений між усіма своїми іпостасями – Леоном, Bear, Beer, він, той, хто. У будь-якому випадку Іздриків роман «Подвійний Леон» чи не найпоказовіший серед інших його творів та епіки українських письменників, у яких психоаналітичне є визначальним сюжетотвірним, композиційним і поетологічним конструктом.

Висновки. Ризоматичність тексту, композиційна і сюжетна дисперсійність, ахронологія викладу подій, апунктуація, нелогічність і абсурдність думок, дій і почуттів персонажа, переважання сновізійного дискурсу над реальними подіями, питома вага інспірованих бажань у снах як показових проявів неусвідомленого і табуйованого, незрозумілого для самих персонажів, низка промовистих асоціацій, потік свідомості, складні

наративні конструкції є тими текстовими важелями, що формують психоаналітичне тло кожного окремого твору й психоаналітичний дискурс української літератури кінця XX – початку XXI ст. Психоаналітичний потенціал текстів Ю. Іздрика питомо наповнюють численні патологічні механізми думок, дій і вчинків персонажів, підпорядкованих системі несвідомого, травм, множинності особистості, психозам, розбалансованості, внутрішнім конфліктам і неузгодженостям, що й формують психоаналітичну домінанту аналізованих творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.

2. Гурин С. Маргинальная антропология. Саратов: Изд-во СГСЭУ, 2000. 237 с.

3. Іздрик Ю. 3:1. Острів КРК. Воццек. Подвійний Леон. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 320 с.

4. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва: Политиздат, 1990. 415 с.

5. Кошелюк О. Вербальне та маргінальне: патологія комунікації в романі Ю. Іздрика «Воццек». *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. Вип. 14. С. 84-94.

6. Лавринович Л. Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу-персонажа. Дисертація на здобуття наук. ступ. кандид. філолог. наук. Луцьк, 2002. 175 с.

7. Мартинова С. Marginality as a reality and a perspective of transition: conceptual approaches in culture [Маргінальність як реалія та перспектива перехідності: концептуальні підходи в культурі]. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2020. № 4. С. 46–50.

8. Мартинова С. Маргінальна особистість у сучасному культурному просторі. *Культура і сучасність*. 2020. № 2. С. 70– 75.

9. Маслов А. Маргінальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу. Житомир: ЖДТУ, 2004. 165 с.

10. Никитин Е. Феномен человеческого самоутверждения. Санкт-Петебург: Алетейя, 2000. 224 с.

11.Підопригора С. Біблійний дискурс у прозі Ю. Іздрика (на матеріалі романів «Подвійний Леон» та «АМТМ»). *Філологічний дискурс*. 2017. Вип. 6. С. 79-87.

12. Харчук Р. Українська постмодерна проза. Київ: Академія, 2008. 247 с.

13. Bos J., Park D.W., Pietikainen P. Strategic self-marginalization: the case of psychoanalysis. Journal of the History of the Behavioral Sciences. 2005. Vol. 41. № 3. P. 207-224.

УДК 821.161.2-311.6 : 7.04-055.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.47

ТИПИ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ «ФОРТЕЦЯ НА БОРИСФЕНІ» В.ЧЕМЕРИСА

THE TYPES OF FEMALE IMAGES IN THE NOVEL "FORTRESS ON BORYSTHENES" BY V. CHEMERIS

Шульга О.О.,
orcid.org/0000-0003-4797-2432
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри українознавства
Запорізького національного університету

У статті проаналізовано типи образів жінок і художню специфіку їх творення в історичному романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені». Виокремлено типи: жінка-полонянка, жінка-чарівниця, жінка-воїн. Один жіночий образ може поєднувати в собі кілька типів у різний час або й одночасно. Жіночі образи в романі зазнають трансформацій залежно від зміни соціального статусу (заміжжя, материнство) або зовнішніх обставин. Автор по-різному зображує жінок у статусі нареченої, дружини, матері, кожен соціальний статус додає певних відтінків у творення образів.

У романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса зображено долю українок під ґнітом польської шляхти. Долю полонянок відтворено автором у художньому образі Насті-українки. Для узагальнення образу автор не приділив уваги рисам обличчя дівчини. У портретному описі акцент зроблено на косі і на одязі дівчини – вишиванці, що є символом українського народу, одним з чинників національної ідентифікації. Ще однією ознакою узагальнення образу героїні є її відмова сказати власне ім'я, натомість вона називає себе «полонянкою», «українкою». В образі полонянки простежується уособлення України – незламної, волелюбної.

Ознаками типу жінка-полонянка є відчуття національної ідентичності, прагнення до волі, непокора поневолювачам, бажання зберегти честь і гідність навіть ціною власного життя.

У романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса тип жінки-чарівниці представлено в образі Орисі. Інакшість жінки автор передає в зовнішній характеристиці описом чорного волосся і чорних очей. Автор не зображує магічні дії і обряди, він змальовує знахарку в стилі романтизму: вона вродлива і добра. Орися намагається замовляннями допомогти козакам. Риси доброти і патріотизму є визначальними у творенні образу Орисі-чарівниці, вони є специфічними для зображення відьми, тому вирізняють даний образ від традиційного змалювання відьом і знахарок в українській літературі про козаччину.

Історичний роман В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» представляє кілька образів типу жінка-воїн: Марину Кизим, Олену Матусевич, Параску Хрущиху. Визначальною рисою жінки-воїна є відчуття національної ідентичності, усвідомлення важливості боротьби за незалежність української нації. Образи даного типу унікальні тим, що поєднують у собі жіночу принадність і військові вміння.

Ключові слова: жіночі образи, жінка-воїн, національна ідентичність, роман, тип, трансформація.

The article analyzes the types of images of women and the artistic specifics of their creation in historical novel "Fortress on Borysthenes" by V. Chemeris. Types are distinguished: female-captive, female-sorceress, female-warrior. One female image can combine several types at different times or at the same time. Female images in the novel undergo transformations depending on changes in social status (marriage, motherhood) or external circumstances. The author portrays women in different ways in the status of bride, wife, mother, each social status adds certain shades to the creation of images.

The novel "Fortress on Borysthenes" by V. Chemeris depicts the fate of Ukrainian women under the yoke of the Polish Gentry. The fate of the captives is recreated by the author in the artistic image of Nastya-Ukrainian. To summarize the image, the author did not pay attention to the girl's facial features. In the portrait description, the emphasis is placed on the braid and on the girl's clothes – vyshyvanka, which is a symbol of the Ukrainian people, one of the factors of national identification. Another sign of generalization of the image of the heroine is her refusal to say her own name, but she calls herself a "prisoner", "Ukrainian". In the image of the captive, the personification of Ukraine can be traced – indestructible, freedom-loving.

Signs of the female captive type are a sense of national identity, a desire for freedom, disobedience to enslavers, a desire to preserve honor and dignity even at the cost of one's own life.

In the novel "Fortress on Borysthenes" by V. Chemeris, the type of female sorceress is represented in the image of Orisa. The author conveys the otherness of a woman in the external characteristic with a description of black hair and black eyes. The author does not depict magical actions and rituals, he depicts a healer in the style of romanticism: she is beautiful and kind. Orisa tries to help the Cossacks with conspiracies. Features of kindness and patriotism are decisive in creating the image of Orisa the sorceress, they are specific to the image of a witch, so they distinguish this image from the traditional depiction of witches and healers in Ukrainian literature about the Cossacks.

In the novel "Fortress on Borysthenes" by V. Chemeris are presents several images of the female warrior type: Marina Kizim, Elena Matusevich, Praskovya Khrushchev. The defining feature of a female-warrior is a sense of national identity, awareness of the importance of fighting for the independence of the Ukrainian nation. Images of this type are unique in that they combine feminine charm and military skills.

Key words: female images, female-warrior, national identity, novel, type, transformation.

У час війни і боротьби за збереження незалежності України актуальним є звернення до літературних творів, у яких відтворено боротьбу українського народу з поневолювачами. Окрім того, актуальним є звернення до висвітлення ролі жіноцтва у національно-визвольній війні. В історичному романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса змальовано жіночі образи, які по-різному намагались долучитись до визвольних змагань українського народу.

Творчість В. Чемериса загалом проаналізована Т. Антоненко у дисертації «Поетика художньої прози Валентина Чемериса» [1]. Однак, з огляду на значну кількість творів, які були предметом дослідження науковиці, не всі жіночі образу роману «Фортеця на Борисфені» було розглянуто. У статті Т. Антоненко «Типологія жіночих образів у прозі В. Чемериса» виокремлено тип жінки-борця на прикладі образів Параски Хрущихи і Олени Матусевич з роману «Фортеця на Борисфені», але детальної характеристики цих жіночих образів не було зроблено [2]. З огляду на відсутність ґрунтовних досліджень жіночих образів історичного роману «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса, вважаємо доречним детально проаналізувати образи жінок цього роману.

Метою дослідження є охарактеризувати типи жіночих образів і художню специфіку їх творення в історичному романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені». Поставлена мета зумовлює виконання наступних завдань: проаналізувати тип жінки-полонянки в романі, з'ясувати особливості творення В. Чемерисом образу жінки-чарівниці, простежити традиції зображення жінки-воїна

в українській літературі про козаччину, охарактеризувати тип жінки-воїна, простежити специфіку творення образів жінок, що брали активну участь у боротьбі українського народу за незалежність. Характеристику типів жіночих образів в історичному романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса подано нами у дисертації «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція» [8].

У романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса зображено долю українок під гнітом польської шляхти. Безчестя, які чинили поляки над дівчатами, жінками на українських землях, дають підстави виокремити певні жіночі образи, які змальовано у романі В. Чемериса в тип жінка-полонянка. Долю таких полонянок відтворено автором у художньому образі Насті-українки, як вона себе назвала. На початку твору В. Чемерис подав загальну портретну характеристику дівчини: «Висока, стрункa, з русою косою. Коса довга і товста, до пояса. Маленькі груди під благенькою сорочкою, наче два горбочки. Рукавця сорочки – вуставки – вишиті червоними квіточками з чорними пагінцями та листочками… Зваблива» [7, с. 14–15]. Автор не приділив уваги рисам обличчя, очевидно, для узагальнення даного образу, типізації, адже подібних полонянок і таких трагічних історій було багато. У портретному описі акцент зроблено на косі, яка є обов'язковим атрибутом у зображенні вродливої українки козацького періоду, а також акцентується на одязі дівчини – вишиванці, що є символом українського народу, одним з чинників національної ідентифікації. Ще однією ознакою узагальнення образу даної героїні є її відмова називати власне ім'я. Замість імені дівчина називає себе «полонянкою», «українкою». Перед тим, як кинутись з вежі дівчина називає своє ім'я, але говорить, що важливіше її національність, бо вона одна з багатьох, яких спіткала така ж доля: «Настею мене люди кличуть. А для тебе я просто українка. Настя-українка» [7, с. 17].

Також автор для змалювання даного художнього образу використовує характеристику іншими персонажами: «…надто горда холопка. Як шляхтянка…» [7, с. 14]; «Ти молода, вродлива, гостроязика» [7, с. 16]. В авторській характеристиці теж акцентовано на внутрішніх якостях дівчини, а саме на її гордості: «Вона глузливо гмикнула» [7, с. 15], «Вона випросталась і гордо глянула на нього» [7, с. 15], «Дивився на її … горду поставу…» [7, с. 16].

Попри безвихідне становище дівчини (з полону не втекти), усвідомлення неминучого безчестя (сподобалась коменданту Кодацької фортеці, добивався її), героїні вдається не впадати у відчай, залишитись гордою і непохитною у своїх судженнях, ставленні до поневолювачів, її слова пройняті відчуттям власної і національної гідності: «…хочу жити вільною, а не панською затичкою» [7, с. 16]; «У мене є рід, і великий. Я – українка» [7, с. 15].

В образі полонянки простежується уособлення самої України – незламної країни, волелюбної. Попри поневолення у словах дівчини звучить впевненість у майбутньому визволенні української нації, держави. Незламна гідність і бажання зберегти честь будь-якою ціною. У романі зображено кілька жіночих образів, які обирають смерть, щоб не бути згвалтованими (крім Насті це кріпачки Христина, Глафіра).

Останні слова героїні звернені до рідної землі, бо в її оточенні лише вороги, земля, ріка – це єдине рідне, що в неї є: «Земля моя рідна, так хочеться жити» [7, с. 16]. «Дніпре, любий Дніпре, прийми мене, і тіло моє, і душу. І зроби мене чайкою-зигзицею» [7, с. 17].

Автор надав ваги даному вчинку, вказав, що така відвага дала можливість зрозуміти приїжджому французу сенс боротьби козаків, українського народу за свободу: «Дівчина відкрила йому очі, зняла з них полуду» [7, с. 41]. Якщо до цього вчинку комендант бачив у дівчині лише вродливе тіло, яким бажав оволодіти, то після він усвідомив, що непокора цієї тендітної дівчини – це непокора усього українського народу, бажання бути вільними на своїй землі: «Велів поховати дівчину в степу з усіма військовими почестями» [7, с. 41]; «Полковник Жан Маріон був військовою людиною і в інших, бодай то були й вороги, вмів цінувати і хоробрість, і самопожертву» [7, с. 41]; «Дивіться на цю просту селянку, холопку з чужої вам України. Беріть з неї приклад, як треба бути мужнім і відважним, як треба палко любити свою землю і ненавидіти своїх ворогів! Коли й ви будете такими відважними і хоробрими, як ця українка, жоден ворог не візьме нашого замку» [7, с. 41].

У художньому образі Насті-українки з роману «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса представлено тип українки-полонянки. Ознаками даного типу є відчуття національної ідентичності, прагнення до волі, непокора поневолювачам, бажання зберегти честь і гідність навіть ціною власного життя.

У романі «Фортеця на Борисфені» в образі чарівниці Орисі В. Чемерис змалював жінку, яка знає замовляння і розуміється на травах. У кожному селі були такі знахарки, яких поза очі люди називали відьмами. Ставлення до таких жінок

зазвичай було негативним, у всіх бідах села чи особистих часто звинувачували їх. Однак, коли хтось важко хворів, зверталися по допомогу саме до знахарок.

Знайомлячи читача з новим жіночим образом, автор використовує пестливі форми «відьмочка», «чарівниченька», виказуючи власну симпатію. Інакшість Орисі В. Чемерис передає в зовнішній характеристиці описом «чорного волосся» і «чорних очей», не карих, а саме чорних: «…чорне волосся розметалося по оголених плечах. Важко дихаючи, дівчина позирала на гетьмана великими чорними очима» [7, с. 355]; «…глянув у її великі чорні очі, в яких спалахнули зірниці» [7, с. 355]. Чорний колір асоціюється з невідомим, таємничим, демонологічним. Саме чорних очей Орисі лякались односельці і лише гетьман Остряниця, який покохав дівчину, не відчував страху, а був зачарований красою її очей.

Автор не зображує магічні дії і обряди, він змальовує знахарку в стилі романтизму: вона вродлива, добра, хоче допомагати людям, хоча від них отримує лише образи і цькування: «А я ж нікому мани не пускаю, добра людям хочу» [7, с. 358]; «Що де трапиться в місті, лихе яке чи пеня, так усе на мене валять…»[7, с. 356]; «А яка ж я відьма? У мене в серці й крихти зла немає. Навіть до тих жінок, котрі хотіли мене втопити» [7, с. 359]. Акцентує В. Чемерис на доброті Орисі, в її серці не має зла на односельчан, якої б шкоди вони їй не заподіяли. Також важливим у творенні образу є патріотизм дівчини. Вона переймається національно-визвольною боротьбою українського народу, намагається чарами допомогти козакам. Цими рисами – добротою і патріотизмом – чарівниця в романі В. Чемериса відрізняється від традиційного змалювання відьом і знахарок в українській літературі про козаччину.

Серед здібностей, що відрізняють Орисю від інших односельців, В. Чемерис вказує на розуміння властивостей лікарських трав, віру в магічну силу слова – замовляння: «Хотіла зачарувати лядські кулі, щоб вони в козаків не вцілили» [7, с. 357]; «І пішов росяним споришем, а вона стояла, простягнувши йому вслід руки, і шепотіла, заклинаючи зорі і ясну днину, тихі води і святу землю, аби він повернувся живим…» [7, с. 360]. Такий арсенал магічних дій недостатній для називання «відьмою», тому автор обирає варіант «чарівниця». Слово «чарівниця» доречно вжите і з позиції вроди дівчини, здатності закохати в себе гетьмана Остряницю з першого погляду.

Таким чином у романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» серед загалу жіночих образів виокремлюємо тип жінки-чарівниці. Для даного типу властивими є доброта, гуманізм, патріотизм, віра в силу замовлянь, які можуть захистити українців від ворогів.

У художніх текстах, що відтворюють події Козацької доби, більша увага надається постатям чоловіків і значно менше інформації маємо про жінок та їхній внесок у загальнонаціональну боротьбу. Довгий час побутувала думка, що в роки козаччини чоловіки воювали, а жінки сиділи вдома, займаючись господарством і виховуючи дітей. Однак, це не відповідає істині. За словами О. Лугового, «не можна ігнорувати активної присутності української жінки в українській історії» [5, с. 7]. Особливості нестабільного життя в українських воєводствах біля татарських кордонів зумовлювали необхідність озброєння, войовничу вдачу та своєрідність світосприйняття. Життя на прикордонні привчало українських жінок до витривалості, самостійності, сміливості, вміння постояти за себе і свою родину зі зброєю в руках. М. Логвин, який у 1550 р. побував в Україні, писав: «Хоча влада жінки – це сором навіть усередині приватного дому, проте вона начальствує в нас у фортецях, навіть прикордонних із землями московськими, турецькими, татарськими і молдавськими, які необхідно було б доручити лише чоловікам великої сміливості» [за 6, с. 34].

Дослідник ролі жіноцтва в суспільному житті козаччини О. Кривоший зазначав: «Жінка, будучи значимою одиницею тогочасного українського суспільства, часто нарівні з чоловіком брала активну участь в усіх суспільнотворчих і свідомотворчих процесах, що відбувалися на українських землях за козацьких часів… На чолі козацько-селянських загонів жінки не раз нападали на сусідів-ворогів і боронили свій край від чужинців» [4, с. 4]; «Участь жінок у військових діях разом із чоловіками й навіть керівництво чоловічими військовими підрозділами було звичайним явищем для тогочасного українського суспільства» [4, с. 22].

Тип жінка-воїн – це образ національно свідомої жінки, для щастя якої замало родинного затишку, для неї важливим є майбутнє рідного краю, його незалежність. Це горда і сильна жінка, яка знає ціну боротьбі за волю свого народу, яка відчуває ментальну приналежність. Вона унікальна тим, що поєднує в собі жіночу принадність і військові вміння.

У романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса відтворено кілька постатей жінок, які представляють тип жінка-воїн. Це Марина Кизим, Олена Матусевич, Параска Хрущиха.

В образі Марини Кизим риси воїна зображено особливо чітко і втілюють задум автора – показати жінку в боротьбі за свободу.

Портрет дівчини традиційний для розлого реалістичного викладу з фольклорними елементами: «З хати вибігла дівчина, висока, тоненька, з довгою чорною косою, зашарілася кланяючись. … Її ніжне юне личко так і полум'яніло, полум'яніла вишивана сорочка, дівчина зніяковіло заплітала і розплітала кінчик довгої коси» [7, с. 154]; «Марина зашарілася і стала ще вродливішою» [7, с. 155]. Прикметною ознакою авторського стилю є зображення почуттів, внутрішнього стану героїні через опис її очей: «Марина глянула на нього великими чистими очима, в яких було стільки нерозтраченої дівочої ніжності й доброти…» [7, с. 155]; «Марина дивилась на нього сумними очима» [7, с. 155]; «Марина засміялась, карі теплі очі її спалахнули живими іскорками, і Павлюкові здалося, що то бризкає живлюща волога з чарівної криниці» [7, с. 221].

З інтересом змальовує В. Чемерис дівчину в козацьких обладунках. Помітна симпатія до героїні, увиразнення жіночності та відважності: «Марина стояла перед ним, наче намальована: в блакитних козацьких шароварах, в сивому кожушку з чорним коміром, в шапці, отороченій смушком, з-під якої вибивалося м'яке русяве волосся, за малиновим поясом стирчав пістоль, червоні чоботи, як мак, горять на білому снігу. …перед ним стоїть ставний чорнобривий козак з ніжним, зашарілим від морозу лицем і теплими карими очима» [7, с. 220];

Зовнішність героїні органічна з її внутрішньою красою. Вона розумна й самодостатня, з кращими моральними якостями. Марина закохується в Павлюка не за його вроду чи соціальне становище, а за вдачу і вчинки: «Ти на святе діло людей піднімаєш. Тебе кохатимуть. Хочеш, я тебе покохаю? І буду чекати тебе з походу. Все життя чекатиму. Я терпляча» [7, с. 157].

Автор простежує формування Марини як особистості з чіткими цінностями, особливо волелюбністю та силою духу: «Так вона хоч і дівчина, а Кизимового роду. Як навріпилась, так і наполягла на своєму» [7, с. 221]; «У нас і рід увесь такий: жінки чоловіків за пояс заткнуть. Моя дружина покійна маленька була, як дівчинка, а як розійдеться, то й сам біс, бувало, з нею не зладить» [7, с. 221]. В. Чемерис достовірно відтворив образ козачки, яка в умовах постійних війн, зобов'язана вміти захистити себе і свою родину.

Усвідомлення важливості боротьби нівелює страх перед власною смертю, втратою особистого щастя: «Краще разом загинемо на валах міста, аніж до ляхів іти. Чує моє серце біду лютую» [7, с. 304]; «Коли треба – йди. За мене не турбуйся. Аби була воля на Вкраїні, а решта… Решта буде. …йди, якщо треба. А я… народжу тобі сина» [7, с. 305]. Марина стала для гетьмана Павлюка не лише коханою жінкою, але й соратницею, вони обоє розуміють вищість ідеї незалежності України, можуть змиритися з неминучими втратами, жертвами й далі жити заради цієї ідеї.

Як і Олена Матусевич, Марина, будучи вагітною, втрачає коханого чоловіка. Але для Марини, на відміну від Олени, дитина стає сенсом життя. Усвідомлюючи необхідність продовження гідного роду, Марина намагається врятуватися, щоб зберегти життя дитини: «Не за себе боялася, а за дитя під серцем» [7, с. 314]. Присутність жінки на страті батька і брата – випробування, яке може вбити горем, але для Марини жорстока розправа над рідними стає мотивацією для помсти, на яку буде спроможний її ще ненароджений син: «Швидше, швидше з'являйся, сину, на білий світ, і зануртує в тобі гаряча нескорена кров Павлюків і Кизимів! Козацькому роду та й не буде довіку переводу!..» [7, с. 318].

Отже, в образі Марини Кизим змальовано тип «жінки-воїна», яка може зі зброєю в руках захистити себе, взяти участь у боротьбі на рівні з чоловіками. У змалюванні цього образу превалює милосердя, тому на війні героїня частіше зображена доглядальницею за пораненими, а згодом коханою гетьмана Павлюка, а не воїном. Виявом внутрішньої стійкості, сили духу є здатність жінки після трагічної загибелі всіх близьких (чоловіка, батька, брата) жити далі заради ненародженої дитини, попри поразку козацького повстання вірити в майбутню перемогу українського народу.

У художньому образі Олени Матусевич простежується формування особистості від полонянки до безстрашної месниці. У портретній характеристиці героїні В. Чемерис традиційно акцентує увагу на деталях зовнішності української дівчини: коса, очі, стан: «…В гурті сиділа тоненька дівчина з довгою русявою косою. Вишивана сорочка вже встигла вилиняти і була на грудях розірвана, а потім зшита. Роман побачив тоненьку ніжну шию і синю жилку, що кволо, з останніх сил пульсувала. …дівчина звела голову і глянула на нього великими карими очима. Її очі були засмучені, повні горя, сліз, відчаю і муки і ще чогось болючого і пекучого… І водночас вони були такі бездонні, сповнені живлющої вологи…» [7, с. 127]. З першого погляду в неї закохується Роман і віддає всі кошти і цінності, щоб викупити її з полону.

Позиція дівчини зрозуміла з її поведінки. Вона горда, незламна, волелюбна: «Ти належиш до того кодла, котре віками душить мій народ. Як же я, українка, зможу тебе покохати, коли у вас, ляхів, руки по лікті у нашій крові?» [7, с. 118]; «Ліпше б я загинула у турецькій неволі, ніж бути панею в тебе і бачити, як ляхи щодень знущаються з таких же нещасних, як я» [7, с. 118]. На звертання «Гелено» дівчина гостро реагує: «Я вже просила не звати мене на лядський манір. Я – Олена» [7, с. 120]. Це рівносильно ствердженню «Я – українка».

У панських покоях, в оточенні розкоші, фактично будучи панею, Олена відчуває себе й надалі полонянкою, бо є невільницею Матусевича. Ненависть і гнів до панича зображено не лише через мовлення героїні, але й через портретний опис: «Її гарні карі очі … враз потемніли. У них спалахнув гнів. І ще щось… Мабуть, зневага до нього, погорда» [7, с. 118]; «…Коса гнівно здіймалася на грудях» [7, с. 118]; «…В її очах спалахнув гнів» [7, с. 128].

Пів року Олена змушена була знаходитися поряд із чоловіком, якого ненавиділа за те, що є польським шляхтичем, позбавив її волі. Та попри умови життя вона зберегла власну гордість, незламність, не зневірилася: «…Олена вийшла, гордо несучи свою гарну голову» [7, с. 121]; «Висока, пружна, ставна. Ніби й не була в татарській неволі» [7, с. 118].

У суперечках із Романом останнє слово завжди за Оленою. Жінка усвідомлює свій вплив на закоханого панича, тому у вирішальний момент, коли селяни бунтують і можуть бути вбиті за наказом Романа, Олена вдається до словесних маніпуляцій, щоб переконати шляхтича відпустити людей: «Ти не вчиниш цього, Романе. …Ти не будеш убивцею» [7, с. 146]; «Коли ти кохаєш мене, то не смій… Чуєш, не смій проливати людську кров, бо зненавиджу тебе на віки вічні…» [7, с. 147].

Лише після того, як Роман добровільно дав волю кріпакам, Олена починає прихильно до нього ставитись, а згодом закохується. До цього моменту протистояння у свідомості Олени між поневоленим народом і паном унеможливлювало виникнення почуттів. Зміну в ставленні до чоловіка автор традиційно зображує через опис очей героїні: «Олена посміхнулась, і він вперше побачив у її очах ніжність» [7, с. 148]; «…Очі її були такі привітні й теплі, що Роман ладен був за ті очі світ перевернути» [7, с. 159].

Взаємне кохання змінює обох молодих людей, вони стають морально сильнішими і проявляють мужність, відвагу, щоб зберегти одне одного: «Я не боюся… а жовнірів аніскілечки не страшно» [7, с. 163]; «Не тямлячи себе від люті, Олена схопила рушницю. …майже не цілячись вистрілила» [7, с. 164]; «…Бігла з останніх сил, несучи закривавленого Романа» [7, с. 165]. Межова ситуація – напад польських жовнірів – змінює Олену. Жінка не лише змогла вбити нападника, але і врятувати Романа. В. Чемерис гіперболізує сили жінки під час зображення порятунку коханого.

Автор використовує художню деталь, щоб зобразити, наскільки важко жінці було самій у знищеному селі виходжувати Романа: «Оленко… А в тебе пасемко над скронею… сиве…» [7, с. 195]. Сиве волосся в молодої жінки є ознакою сильного стресу, переляку, відчаю. Коли Роман одужав, молоді люди могли жити в селі, будувати своє життя у спокої. Однак Олена так не хоче жити і веде чоловіка за собою: «Я кохаю тебе, але цього мені мало. Мене Україна кличе, та, що повстала. Хіба ми можемо цілуватися і милуватися, коли вирішується доля України? …щастя не лише в коханні. Щастя і в боротьбі. Щоб у нас були і зосталися чисті серця, ходімо!» [7, с. 197].

У дорозі закохані потрапляють у полон до поляків. Опинившись у ситуації вибору між безчестям і життям, Олена свідомо обирає смерть: «Вмерти… вмерти, тільки не датись тим ґвалтівникам», – подумала вона і забігала очима по хаті, з надією шукаючи своєї смерті, котра б урятувала її від глуму» [7, с. 231]. Збереження власної честі в народній традиції українців є важливішим за життя. Обороняючись від ґвалтівника, Олена вбиває ротмістра його ж ножем, а далі вона помстилася ще й гусарам, підпаливши хату, в якій їх зачинила. Думка про людей і Романа, яких потрібно рятувати, дає їй сили вбити шаблею вартових. Коли жінка опиняється за крок від смерті, бачить знущання над невинними людьми, вбивства, в образі Олени проявляються риси месниці: «Люди!.. Це я – Олена!.. Вибігайте, люди, паліть хати з п'яними ґвалтівниками! Вбивайте хижих звірів! Хапайте по хлівах їхніх коней – і до Павлюка…» [7, с. 233]. Ця межова ситуаціє трансформує образ Олени у відважного воїна: «Попереду летів вершник в шоломі і кольчузі, за його спиною маяв зелений кунтуш» [7, с. 245]; «…ніжнолиций воїн з тонкими чорними бровами» [7, с. 245]; «В шоломі й кольчузі, з шаблею при боці…» [211, с. 271]; «Будь-якого чоловіка за пояс заткне. Славна молодичка, нічого не скажеш. І красуня, і відважна» [7, с. 271].

В образі Олени поєднано жіночність і войовничість. Це вказує на подвійну природу жінки. Згідно з теорією К.-Г. Юнга, в жінці водночас поєд-

нується два протилежні начала – добра і зла [9]. З одного боку, жінка може бути люблячою, виступати в ролі берегині, давати любов, а з іншого, – перетворюватися на злу відьму, руйнувати все довкола [9]. У романі В. Чемериса агресія героїні спрямована на поневолювачів рідної землі, тільки в бою з ними вона стає безжальною. У взаєминах із співвітчизниками, у стосунках із чоловікам автор змальовує образ вродливої, ніжної, тендітної жінки: «Стояли, побравшись за руки, з щасливими, замріяними посмішками, забувши про все на світі, відчуваючи лише тепло рук… Вогняний пал бушує, а їм одне кохання…» [7, с. 256].

Після загибелі чоловіка Олена втрачає сили жити: «Бідна, місця собі не знаходить. Вони ж любилися, як голубів пара. Тепер сама…» [7, с. 271]; «…в очах… сум, біль, під очима – сині кола. Вуста міцно стиснені, в куточках уст залягли гіркі зморшки» [7, с. 272]; «Мені світ без Романа померк» [7, с. 275].

У захопленому поляками місті Олена наважується агітувати людей не припиняти боротьбу: «Люди! … Не слухайте цих катюг і вішальників! Козаки-павлюківці – то наші славні лицарі! Вони борються із лядськими душогубами за вашу волю!» [7, с. 293]; «Ідіть до козаків, люди! До Павлюка! – кричала Олена. – Вірте, люди, колись здолаємо лютих ворогів!..» [7, с. 293]. В останніх словах жінки зображено її безстрашність перед лицем смерті, патріотизм, віру в майбутню перемогу.

Останній вчинок Олени Матусевич перед смертю засвідчує войовничий дух. Охоплена вогнем, вона кидається до возів і падає на бочку з порохом, що й спричиняє вибух та смерть ворогів. Героїчний вчинок не є художнім вимислом В. Чемериса. В історичних описах М. Аркаса є інформація про дружину сотника Зависного, яка «…сіла на бочку з порохом, підпалила порох і вилетіла у воздух, аби не дістатися полякам» [3, с. 207].

Ще одним образом типу жінка-воїн є Параска Хрущиха. У її зображенні використано фольклорні мотиви, з елементами народного гумору і фантастики: «Гуп-гуп-гуп! Хтось, гупаючи, квапно дереться на вежу кам'яними східцями» [7, с. 395]; «Наче з-під землі, виросла перед ним Параска…» [7, с. 329]; «…З темряви вигулькнула висока й дебела молодиця з дрючком в руках» [7, с. 338]. У казках такі описи супроводжують появу Баби Яги, якогось міфічного (Змія Горинича), героїчного персонажа. Т. Антоненко вказує, що фемінні образи типу жінка-борець у творчості В. Чемериса «…витворені шляхом поєднання літературних, історичних і фольклорних традицій» [1, с. 142].

Портретна характеристика Параски є нетиповою для зображення козачок, автор порушує усталені традиції зображення жінок: «…Висока, дебела, вдвічі вища і більша за маленького кругленького сотника» [7, с. 329]; «Гарна вона, скажу вам, хоч і мухи в неї в носі грають» [7, с. 339]; «…Важка і тверда рука, мов камінь, лягла йому на плече» [7, с. 330]; «Попереду, розмахуючи руками, широко ступала висока і дебела Хрущиха» [7, с. 339]. Автор виділяє виразні маскулінні ознаки, притаманні опису чоловіків.

В описовій характеристиці героїні іншими персонажами В. Чемерис часто використовує гіперболу: «Рідна жіночка по саме горло нагодує духопеликами. …Полк ляхів не такий страшний, як Параска Хрущиха» [7, с. 329]; «Вона в мене така, що й чорту роги вправить» [7, с. 330]; «Коли б ляхів, то вгамував би, тільки не Параску. З голомозою татарвою легше впоратися, ніж з нею» [7, с. 348].

Автор користується художньою деталлю, щоб передати враження, яке справляє Параска на оточуючих: «Крикнула Параска, а свічка тільки пурх з рук!..» [7, с. 329]; «Тільки гляне пані сотникова, в боки візьметься, гримне, то в пана сотника й шабля з рук випорскує» [7, с. 329]; «…ніжно проспівала Параска, і в сотника мороз по спині пройшов» [7, с. 330].

Оригінальним у зображенні Параски є використання комічних ситуацій, гумору. Монологу героїні передує авторська мова: «…І раптом наче гармата на вулиці бахнула» [7, с. 329]. Мовлення героїні насичене описовими зворотами, іронічними звертаннями, прокльонами, що посилюють ефект комізму: «…щоб тобі коти оселедця засмоктали», «Хіба ж тобі повилазило…», «…най би тобі чорти вуса вискубли!» [7, с. 329].

Письменник акцентує увагу на неординарності Параски, готової до боротьби. Жінка, не вагаючись, йде в бій разом з чоловіком і організовує інших жінок, які бажають боротись: «Нікуди я тебе самого не пущу! Удвох підемо ляхам боки латати. Де моя зброя? Ти думаєш я остання спиця в колесі? Нехай наших знають! Зброю!» [7, с. 332]; «Я і моя півсотня жінок виявили бажання разом з усіма нагортати вал. …Ми хвоста ляхам вкрутимо!» [7, с. 339].

Показовими є риси жінки з позиції сотника: «Бачили, пане гетьмане, яка в мене жіночка? Чисте золото червоне! Світ обійдеш, а кращої не знайдеш. Вона не тільки півсотню, а й полк збере. Бойова жіночка! Козир-баба!» [7, с. 340]; «І здалось йому, що немає милішої в світі жінки за його Парасочку. І хай би вона хоч і щодень тягала його за оселедець, тільки б вони були вкупі…» [7, с. 396].

Попри кремезну зовнішність, жінка здатна на ніжні почуття, однак грубо проявляє їх, говорить про них напряму: «Кохаю! – вигукнула Параска. – Та мені, може, світ білий без тебе не милий!» [7, с. 332]; «Але вдвох нам і смерть не страшна…» [7, с. 396]; «Параска пригорнула сотника до грудей, погладила його по голові, як дитину» [7, с. 397].

У ролі борця жінка змальована динамічно, реалістично, без прикрас: «Важко хекаючи, розпатлана, з божевільними очима й закривавленою шаблею в руках піднялась вона на вежу і довго мовчки дивилася на нього, нічого не тямлячи…» [7, с. 396]; «Я підібрала у вбитого козака шаблю і зарубала тих катюг… Я ще одного зарубала…» [7, с. 396]; «Параска вистрілила, голова враз зів'яла і зникла» [7, с. 397]; «Ще одна голова виткнулась, і Параска лихим наскоком стяла її при самих плечах» [7, с. 397].

У героїчному вчинку перед смертю простежується і вияв любові до чоловіка, і непокора перед ворогами: «Тамуючи біль від куль в грудях, Параска взяла на руки конаючого чоловіка, міцно поцілувала його в холодні помертвілі губи і, напруживши всю свою могутню силу, зробила кілька кроків і полетіла з вежі, притискаючи до себе чоловіка…» [7, с. 398].

Художні образи типу «жінка-воїн» представлені в романі «Фортеця на Борисфені» подані В. Чемерисом з позиції градації. Риси воїна проявляються в художніх образах жінок за допомогою прийому нагнітання. Якщо Марина Кизим здатна в козацьких обладунках бути серед воїнів, вміє вправно стріляти і володіє шаблею, то вже Олена Матусевич є ватажком загону і в боях знищує ворогів. У художньому образі Параски Хрущихи ознаки воїна присутні не лише в рисах характеру, але й у зовнішньому зображенні. Автор змальовує дебелу, високу жінку з дужими руками.

В історичному романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» представлено типи жінки-полонянки, жінки-чарівниці, жінки-воїна. Спільним для цих типів є вияв позиції жіночих образів у національно-визвольній війні, тільки деякі представниці типів безпосередньо беруть участь у боротьбі, а інші – словами, вчинками демонструють свою позицію.

Образ жінки-полонянки є засобом відтворення трагізму в художній канві роману. Специфіка типу полягає в утвердженні сили духу, боротьби добра зі злом, перемоги людської честі над безчестям.

Образ жінки-чарівниці демонструє надздібності українського жіноцтва і здатність молитвами-замовляннями захистити воїнів, покарати ворогів. Особливістю творення жінки-чарівниці є акцент на доброзичливості і патріотизмі знахарки, її врода.

У романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» представлено кілька образів типу жінка-воїн. Усі вони наділені різними рисами й уособлюють жіноцтво України. Автор багато уваги надав неординарності жінок, які виборюють свободу, вирізняючи їхні риси вдачі, зовнішність, стосунки з іншими персонажами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антоненко Т. Поетика художньої прози Валентина Чемериса : дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Старобільськ, 2016. 201 с.

2. Антоненко Т. Типологія жіночих образів у прозі В. Чемериса. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2012. № 4. С. 9–11.

3. Аркас М. Історія України–Русі. 2-е вид. Київ : Вища школа, 1991. 456 с.

4. Кривоший О. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини : історичні розвідки. Запоріжжя : Поліграф, 1998. 68 с.

5. Луговий О. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи. 2-ге вид. Київ : Ярославів Вал, 2007. 282 с.

6. Українки в історії / За заг. ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2006. 328 с.

7. Чемерис В. Фортеця на Борисфені : іст. роман. Харків : Фоліо, 2012. 443 с.

8. Шульга О. Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція : дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Бердянськ, 2021. 185 с.

9. Юнг К.-Г. Психологические аспекты архетипа матери. URL : http://www.fidel-kastro.ru/psihology/jung/j014.htm (дата зв. 17.06.2022)

РОЗДІЛ 6
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.09(092)"15/16"
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.48

ЕЛЕМЕНТИ ПЕТРАРКІЗМУ У ВІРШОВАНИХ ПОСЛАННЯХ ТА ЕПІСТОЛЯРІЯХ ДЖОНА ДОННА

ELEMENTS OF PETRARCHISM IN JOHN DONNE'S POETIC MESSAGES AND EPISTOLARIES

Маркова М.В.,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена творчості маловідомого в Україні англійського поета, прозаїка і проповідника кінця XVI – початку XVII ст. Дж. Донна. Авторка констатує, що художній спадок письменника дуже важко «вписати» у будь-які літературні течії чи стилі: у його текстах можна віднайти і ренесансні, і барокові, і маньєристичні риси; «своїм» за духом його вважали англійські модерністи; його поезія та проза і сьогодні виглядають навдивовижу сучасно. Разом із тим, стверджується, що митця варто кваліфікувати насамперед як представника європейського петрарківського руху, який був домінуючим в англійській літературі його часу, позаяк петрарківські рецепції можна відслідкувати практично у кожному тексті, створеному Дж. Донном. У статті проаналізовано функціонування художніх елементів петрарківської поетичної традиції у його віршованих посланнях та епістолярії. Проводяться прямі паралелі між петрарківською лірикою поетичної збірки Дж. Донна «Пісні і сонети», виокремлюються художні образи, виражально-зображальні засоби, теми та мотиви, що складають фундамент віршованих і прозових компліментів письменника на адресу покровителів, друзів, близьких людей, та прямо співвідносяться із традицією європейського петраркізму. Зроблено висновок, що петрарківські конвенції були не лише органічною складовою любовної лірики Дж. Донна – петрарківські кліше стали для нього засобом для вираження глибоко інтимних почуттів та емоцій навіть у тих текстах, де літературні маски зазвичай спадають, а особистість автора розкривається найбільш правдиво і повно. Показано, що у традиційні петрарківські формули письменник вкладав свої повсякденні думки і відчуття, страхи і сподівання, скарги і надії, що свідчить про те, що петраркізм був для нього не просто поетичною технікою, а органічною частиною світоглядної парадигми, формою як творчого, так і повсякденного мислення.

Ключові слова: епістолярій, комплімент, петраркізм, послання, рецепція, традиція.

The article is devoted to the works of the little-known in Ukraine English poet, novelist and preacher of the late XVIth – early XVIIth centuries J. Donne. The authoress states that the writer's artistic heritage is very difficult to "fit" into any literary trends or styles: in his texts you can find Renaissance, Baroque and Mannerist features; English modernists considered him to be "their own"; his poetry and prose still look amazingly modern. However, it is argued that the artist should be described primarily as a representative of the European Petrarchan movement, which was dominant in the English literature of his time, as Petrarchan receptions can be found in the almost every text created by J. Donne. The article analyzes the functioning of Petrarchan artistic elements in his poetic letters and prose epistolary. Direct parallels between Petrarchan lyrics of J. Donne's collection "Songs and Sonnets" are shown, artistic images, expressive means, themes and motives that form the foundation of the writer's poetic and prose compliments to patrons, friends, close people and are directly correlated with the tradition of European Petrarchism are singled out. It is concluded that Petrarchan conventions were not only an organic part of J. Donne's love poetry – Petrarchan clichés became for him a means of expressing deeply intimate feelings and emotions, even in the texts where literary masks usually fall and the author's personality is revealed most truthfully and fully. It is proved that the writer expressed his everyday thoughts and feelings, fears, hopes and complaints with the help of traditional Petrarchan formulas, which indicates that Petrarchism was for him not just a poetic technique, but an organic part of his worldview paradigm, a form of creative and everyday thinking.

Key words: compliment, epistolary, letter, Petrarchism, reception, tradition.

Постановка проблеми. Дж. Донн – талановитий англійський автор кінця XVI – початку XVII ст., чий художній спадок дуже важко «вписати» у будь-які літературні течії чи стилі. У його текстах можна віднайти і ренесансні, і барокові, і маньєристичні риси; «своїм» за духом його вважали англійські модерністи; разом із тим, його поезія та проза і сьогодні виглядають навдивовижу сучасно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, у вітчизняній науці про літературу практично немає досліджень, присвячених твор-

чості цього автора. У такому контексті можемо назвати лише кілька розвідок К. Баліної [1], А. Безрукова [2; 3], М. Зуєнко [4; 5], Н. Назарова [6] та А. Паньківської [7]. При цьому українські дослідники переважно розглядають Дж. Донна як типового представника барокової літератури. Ми вважаємо такий підхід не зовсім коректним і переконані, що письменника варто кваліфікувати насамперед як представника європейського петрарківського руху, який був домінуючим в англійській літературі його часу [детальніше див.: 8]. **Метою** нашої статті є проаналізувати функціонування художніх елементів петрарківської поетичної традиції у віршованих посланнях та епістолярії Дж. Донна.

Виклад основного матеріалу. Ніде петраркізм Дж. Донна не є таким явним, як у його поетичних та прозових епістолах. Маємо тут на увазі передусім листи, присвячені графині Бедфорд. Люсі Рассел, графиня Бедфорд (1581–1627), фрейліна королеви Анни, покровителька мистецтв і знана меценатка, підтримувала тісні стосунки з митцем у 1607–1615 рр., будучи хрещеною матір'ю його доньки. Була відома своїм марнотратним характером та активним придворним життям, проте в останні роки потрапила під уплив кальвіністів, через що й припинилася її дружба з поетом. Стосунки Дж. Донна з леді Бедфорд, якими вони постають із його текстів, носять типово петрарківський характер куртуазного схиляння чоловіка перед недосяжною, але, поряд із тим, цілком реальною жінкою. Так, приміром, як справжній петрарківський герой, у посланні «To the Countess of Bedford (Though I be dead and buried)» («До графині Бедфорд (Хоча я помру і буду похований») Дж. Донн пише: *«Though I be dead and buried, yet I have / Living in you – court enough in my grave»*[1] [9]. Існування один в одному – поширений мотив у петрарківській ліриці. Проте у митця жінка наділена не лише здатністю дарувати безсмертя, але й деякими іншими надприродними властивостями: від її дотику виростають сторінки у книзі («To Mrs. M. H.» («До місіс М. Г.»)), її дихання встелює луг квітами, а сльози дарують виснаженій землі силу родючості, одна лише думка про неї здатна повернути мертвого до життя: *«As oft as there I think myself to be, / So many resurrections waken me»*[2] [9]. Так само, як Лаура затьмарює сонце (XXXI), леді Бедфорд є другим, ще більш яскравим світилом на небесному видноколі («To the Countess of Bedford (You have Refin'd me)» («До графині Бедфорд (Ви вдосконалили мене»)): *«Out from your chariot morning breaks at night, / And falsifies both computations; so, / Since a new world doth rise here from your light, / We, your new creatures, by new reckonings go»*[3] [9].

Подібно до численних петрарківських володарок, графиня Бедфорд реалізує платонівську ідею досконалості, земне уособлення неземних краси та блага. Перед чарівною привабливістю і надлюдськими якостями патронеси ліричний герой, як і будь-який інший петрарківський закоханий, почуває себе мізерним і недостойним. Поряд із тим, як і у Ф. Петрарки, ідеалізована Пані Серця підносить та облагороджує його: *«Madam – / You have refined me, and to worthiest things – / Virtue, art, beauty, fortune…»*[4] [9].

У віршованих посланнях Дж. Донна Люсі Бедфорд зображена як янгол-охоронець поета, що втілився у смертну людську подобу. Тому, говорячи про неї, автор часто змішує сакральні і профанні елементи. Наприклад, у вірші «До графині Бедфорд («Ви вдосконалили мене»)» до неї моляться священники, йдуть паломники, їй приносять жертви, а у поезії «Reason is our Soules Left Hand» («Розум – ліва рука наших душ») графиня порівнюється зі святою: *«Therefore I study you first in your saints, / Those friends whom your election glorifies; / Then in your deeds, accesses and restraints, / And what you read, and what yourself devise <…> / for you are here / The first good angel, since the world's frame stood, / That ever did in woman's shape appear»*[5] [9]. Люсі Бедфорд змальована у Дж. Донн як сукупність усіх можливих чеснот, як *«транскрипція і джерело»* (*«transcript and original»* [9]) всього найдобрішого і найгарнішого, що тільки є у світі: *«If good and lovely were not one, of both / You were the transcript and original, / The elements, the parent, and the growth; / And every piece of you is both their all»*[6] [9].

У посланнях до графині актуалізується традиційне для петрарківського поета прагнення увіковічнити жінку у віршах. Однак взаємини Дж. Донна з Люсі Бедфорд не завжди були без-

[1] Оскільки тексти Дж. Донна, на превеликий жаль, не перекладені українською мовою, тут і далі наводимо російськомовний переклад: *Пусть лягу в гроб, отмаясь, отгрешив, – / Мадам, пока я в Вашем сердце жив, / Я при дворе…* [10, с. 168].

[2] *…одна лишь мысль о Вас / Меня способна воскресить тотчас* [10, с. 168].

[3] *Сойдите ж з колесницы, сотворя / Рассвет вночи явленьем беззаконным; / Пусть в новом небе новая заря / Взойдет над миром новообретенным…* [10, с. 173].

[4] Тут і далі підрядковий переклад наш: *Мадам – / Ви вдосконалили мене, і до найдостойніших речей / Доброчесності, творчості, краси, щастя…*

[5] *Зане тот ближе к Богу, кто постиг / Деяния святых, – я изучаю / Круг Ваших избранных друзей и книг / И мудрость Ваших дел постигнуть чаю <…> / Вы добрый ангел в образе жены, / Нам явленный с начала дней впервые* [10, с. 167 – 168].

[6] *Когда добро и красота – одно, / Вы, леди, оного и часть, и целость; / Во всяком Вашем дне заключено / Начало их, и молодость, и зрелость* [10, с. 174].

хмарними. Іноді у текстах митця проглядає і його невпевненість у прихильності графині, і страх її втратити, і певні хитання у почуттях до жінки, що також передаються через звичні петрарківські мотиви й образи. Так, поезія під назвою «Mad Paper» («Божевільний лист»), з одного боку, у традиційних петрарківських виразах виявляє низькопоклонство автора щодо патронеси, з іншого ж – вказує на сильну заздрість до суперників, котрим вона теж виявляла знаки уваги (відомо, зокрема, що жінка протегувала Майкла Дрейтона, Джона Флоріо та деяких інших митців). Біографи письменника встановили, що цей вірш міг бути написаний у 1617 р., коли Дж. Донн відчував гострі ревнощі через милість леді Бедфорд до пуританського священника Джона Бергеса (1563–1635) [11, с. 161]. Едвард Ле Комт також зазначає з цього приводу, що зацікавленість поета графинею мала, очевидно, переважно фінансовий характер, про що, на його переконання, свідчить частота вживання ним художніх образів, пов'язаних із грошима та багатством, в окреслений часовий період [11, с. 159]. Можливо, саме через недостатнє фінансування Дж. Донн зрештою змінює об'єкт служіння – його патронесою стає графиня Гантинґтон. Змінюється і тональність його висловів про Люсі Бедфорд, котра тепер відходить на дуже далекий план. У листі до Генрі Ґудира він пише: *«My integrity to the other Countess <…> yet I have since an implicit faith, and now a knowledge; and for her delight <…> I had reserved not only all the verses which I should make, but all the thoughts of woman's worthiness»*[7] [цит. за: 11, с. 161–162].

Стосунки Дж. Донна і Люсі Бедфорд неодноразово ставали предметом зацікавлення дослідників. В. Ґаррод, для прикладу, рішуче заперечував будь-яке романтичне чи еротичне їх підґрунтя. Винятково дружніми вважав їх і Г. Ґрирсон, хоча він, як нам видається, так і не дійшов остаточної думки щодо цього питання, залишивши його відкритим. На наш погляд, численні патетичні і неоднозначні висловлювання на адресу графині, як, скажімо, *«[її] хвилюючий погляд, / Що рівною мірою вимагає як кохання, так і благоговіння»* (*«perplexing eye / Which equally claimes love and reverence»* [9]), можуть зароджувати сумніви щодо характеру взаємин між нею та Дж. Донном лише у тому випадку, якщо не брати до уваги їх петрарківську ґенезу. Якщо ж розглядати їх у руслі петрарківської традиції, то вони не викликають жодного подивування, позаяк є органічними для неї, більше того – навіть ординарними.

Неординарним натомість видається інше – послання митця, присвячені чоловікам, у яких Дж. Донн звертається до друзів та добрих знайомих у тих самих термінах обожнення і схиляння, що у віршах петраркістів стосуються коханої жінки. Так, у поезії «To Mr. T. W. (Pregnant again with th' old twins)» («До містера Т. В.»), присвяченій Томасові Вудварду, автор, як типовий петраркіст, просить свій лист *«благати»* адресата про милосердя. У цьому ж посланні, подібно до безтямно закоханого, поет зізнається, що в хвилюючому очікуванні звістки від друга він «*знову вагітний давніми близнюками: Надією і Трепетом»: «Pregnant again with th' old twins, Hope and Fear, / Oft have I asked for thee, both how and where / Thou wert; and what my hopes of letters were»*[8] [9].

У вірші «To Mr. R. W. (Muse not that by thy mind)» (у російському перекладі Г. Стариковського – «Мистеру Р. В. (От нашей музы вам троим – привет!)») Дж. Донн зізнається, що довга відсутність Роланда Вудварда мала для нього невтішні наслідки. Від'їзд друга розлучив не лише їхні тіла, але й серця, і що найважливіше – музи, а тому він більше не може творити: *«Muse not that by thy mind thy body is led: / For by thy mind, my mind's distempered. / So thy Care lives long, for I bearing part / It eates not only thyne, but my swolne heart. / And when it gives us intermission / We take new harts for it to feede upon. / But as a Lay Mans Genius doth controule / Body and mind; the Muse beeing the Soules Soule / Of Poets, that methinks should ease our anguish, / Although our bodyes wither and minds languish. / Write then, that my griefes which thine got may bee / Cur'd by thy charming soveraigne melodee»*[9] [9]. Подібні мотиви звучать і у поезії «To Mr. B. B. (If Thou unto Thy Muse be Married)» («До містера Б. Б. (Якщо ти одружився із музою)»).

Ще в іншому посланні до друга чоловічої статі («To Mr. R. W.» («До містера Р. В.»)) Дж. Донн порівнює себе із закоханим, Роланда Вудварда з коханою жінкою, а свій лист – із портретом, який коханець посилає подрузі: *«Though I stay here I can thus send my heard / As kindly as any enamoured patient / His picture to his absent love*

[7] *Моя чесність щодо іншої графині <…> безумовно, вірна і тепер відома; і для її задоволення <…> я зберігаю не лише всі вірші, які можу написати, але і всі думки про жіночу цінність.*

8 *Тревожась, будто баба на сносях, / Надежду я носил в себе и страх: / Когда ж ты мне напишешь, вертопрах?* [12, с. 276].

9 *От нашей Музы вам троим – привет! / Она осведомилась на предмет / Всей троицы, от коих ты союза / Произошел: се – Тело, Ум и Муза. / Чума ль тебя в деревню прогнала? / Любовь или хандра тебя взяла? / Иль круг друзей покинул ты так скоро, / Чтобы укрыться от мирского вздора? / А может быть, вдали от суеты / Слагаешъ гимны набожные ты? / Все ж нашим музам вместе быть угодно: / Ведь без твоей моя теперь бесплодна* [12, с. 280].

hath sent»[10] [9]. У свої епістоли Р. Вудвартові, щиро зізнається митець, він вкладає всього себе: *«As this my letter is like me, for it / Hath my name, words, hand, feet, heart, minde and wit»*[11] [9].

Вірш Дж. Донна під назвою «To Mr. T. W. (At once, from hence, My Lines and I Depart)» («До містера Т. В. (Негайно звідси мої рядки та я вирушаємо)»), мабуть, найчіткіше оприявнює петраркізм автора у стосунку до адресатів-чоловіків. Ліричний герой поезії звертається у цьому посланні до власного серця, яке його покинуло і гостює тепер у Томаса Вудварда: *«At once from hence my lines and I depart, / I to my soft still walks, they to my heart, / I to the nurse, they to the child of art»*[12] [9]. Сам адресант відчуває наближення смерті, але при цьому думає лише про те, яким щасливим є відправлений ним лист, позаяк він перебуває поруч із *«бажаним»* другом: *«So, though I languish, press'd with melancholy, / My verse, the strict map of my misery, / Shall live to see that, for whose want I die / Therefore I envy them, and do repent, / That from unhappy me, things happy are sent»*[13] [9]. Цей мотив заздрості речам, якими користується донна, яких вона торкається і які завжди при ній – загальне місце петрарківської лірики. У фіналі тексту, начебто справжній коханець, ліричний суб'єкт у смиренних виразах благає Томаса Вудварда про взаємність: *«Yet as a picture, or bare sacrament, / Accept these lines, and if in them there be / Merit of love, bestow that love on me»*[14] [9].

Тут, очевидно, необхідно зробити ремарку, що деякою мірою прояснила би присутність гомоеротичних мотивів у творчості Дж. Донна. Витоки самої проблеми гомоеротизму сягають античності, де він проявлявся насамперед у стосунках вчителя та учня та був прямо пов'язаний із явищем духовного наставництва. У діалозі «Бенкет» її торкається і Платон, у концепції якого почуття любові до чоловіків (т. зв. «небесний Ерот») протиставляється відповідним почуттям до жінки (т. зв. «посполитий Ерот»), при цьому любов між чоловіками не передбачає обов'язкової консумації. Давньогрецький філософ пише: «Так уже в нас заведено. Якщо хтось хоче служити іншому з надією, щоб завдяки йому стати кращим, збагативши мудрістю чи іншою чеснотою, то таке добровільне рабство не вважається соромним чи принизливим. Ці два звичаї – любови до юнаків та любови до мудрости і всякої чесноти, – якщо їх поєднати, то вийде, що й справді, коли юнак всіляко догоджає своєму залицяльнику, то це прекрасно. Якщо обоє – закоханий муж і юнак погодяться в одному, – перший, що він має різними способами чесно прислужитися юнакові, який йому віддається, а другий визнає, що справедливо буде з його боку ні в чому не відмовляти мужеві, який веде його шляхом мудрости й добра, і якщо один справді спроможний допровадити іншого до мудрости, тоді тільки, коли вони це визнають, погодившись з таким законом, прекрасно буде віддатися залицяльникові, але ніяк інакше» [13, с. 27].

Сучасна негативно маркована термінологія не відображає яскравої специфіки стосунків між особами чоловічої статі у Стародавній Греції, які, по суті, не можуть розглядатися як гомосексуальні в силу їх природності для тогочасної свідомості. В епоху Відродження філософія неоплатонізму дещо реорганізувала цю концепцію. М. Фічино, коментуючи «Банкет», також повторює платонівську ідею про три різновиди любові (жінки до чоловіка, чоловіка до жінки і чоловіка до чоловіка), але вже називає любовний зв'язок між чоловіками неприродним. Щоправда, М. Фічино взагалі негативно сприймав будь-які прояви любові, спрямовані на отримання чуттєвого задоволення. Загалом же, у культурному полі Ренесансу ідея про «високу чоловічу любов» була доволі популярною та поширеною. При цьому, на думку бельгійського культуролога Дені де Ружмона, її витоки слід вбачати не лише в античності, але й у царині містики. У своїй фундаментальній праці «Любов і західна культура» вчений висунув гіпотезу про те, що поезію трубадурів слід розглядати як завуальоване вираження єретичної парадигми катарів. У текстах куртуазних поетів, на переконання дослідника, прекрасна Пані може трактуватися по-різному: і як Церква Любові катарів, і як Марія-Софія гностиків, і як Аніма, і, врешті, як сам Бог. Саме тому провансальські, андалузькі та арабські трубадури, звертаючись до неї, часто вживали слова чоловічого роду і називали «сеньйором» («mi dons», «mi dominus», «senhor» тощо). Будучи насправді спрямованим не на жінку, а на Господа, куртуазне кохання, за Д. де Ружмоном, неодмінно пов'язане з психологічним явищем нарцисизму, що породжує реальні відхилення у сексуальному плані, відтак більшість трубадурів були гомосексуалістами [14, с. 116]. Можливо, коріння того, що

[10] *…дух мой у тебя гостит в дому, / Пересланный в письме – не знаю, кстати ль / Как свой портрет шлет милой воздыхатель* [10, с. 149].

[11] *Ведь я вложил в мое посланье разом / Всего себя: глаз, руку, душу, разум…* [10, с. 149].

[12] *Отсюда врозь брести стихам и мне; / Им – к другу, мне – к древесной тишине, / Я к Няньке Муз, к питомцу Муз – они* [10, с. 274].

13 *Так, пусть я гибну, скорбью обуян, / Стихи, моих невзгод подробный План, / Доджутся встречи с тем, кто мне желан. / Не страшно, коли мне удачи нет; / Все счастье – им* [12, с. 274].

[14] *Прими же как Портрет / Иль неприкрашенной любви Обет / Горсть этих строк – и к чести их простой / Меня любви взаимной удостой* [12, с. 274].

з висоти сьогодення можна сприйняти як гомоеротизм Дж. Донна, лежить саме в цій культурній спадщині, що надзвичайно тісно пов'язана з петрарківським дискурсом.

Отож, петраркізм Дж. Донна поширюється не лише на сферу звичайних любовних стосунків між чоловіком і жінкою, взаємин між поетом та його покровителькою, але навіть на дружні зв'язки з чоловіками, що, очевидно, свідчить про те, що петраркізм був не тільки тогочасною літературною модою, а радше стилем життя і поведінки.

Насамкінець серед послань митця не можна не згадати і поезію «To Mr. K. B.» («До містера К. Б.»), адресовану Кристоферу Бруку: *«Thy friend, whom thy deserts to thee enchain, / Urged by this unexcusable occasion, / Thee and the saint of his affection / Leaving behind, doth of both wants complain. / And let the love I bear to both sustain / No blot nor maim by this division; / Strong is this love which ties our hearts in one, / And strong that love pursued with amorous pain. / But though besides thyself I leave behind / Heaven's liberal, and the thrice fair sun, / Going to where starved winter aye doth won, / Yet Love's hot fires, which martyr my sad mind, / Do send forth scalding sighs, which have the art / To melt all ice, but that which walls her heart»*[15] [9]. Як бачимо, за набором мотивів і образів (розлука, нарікання на власні нещастя, паралелізм між коханою жінкою і природою, холодність Пані Серця, антитетичні образи льоду і полум'я тощо) і поетичною інтонацією процитований вірш є спробою створити абсолютно традиційний сонет у петрарківському стилі.

Широке проникнення петраркізму у повсякденне життя англійського митця підтверджується і його епістолярною спадщиною. Окремі листи Дж. Донна надзвичайно близькі до петрарківських поезій його збірки «Пісні і сонети». Згадаймо, наприклад, твір під назвою «Твікенгемський сад», у якому краса природи різко контрастувала з пригніченим настроєм ліричного героя, і порівняймо його з уривком листа до Генрі Ґудира: *«The pleasantnesse of the season displeases me. Every thing refreshes, and I wither, and I grow older and not better, my strength diminishes, and my load growes, and being to passe more and more stormes, I finde that I have not only cast out my ballast which nature and time gives, Reason and discresion, and so am as empty and light as Vanity can make me»*[16] [9]. Як відомо, образи корабельних аварій, мотиви небезпечних морських подорожей були дуже поширеними у петрарківській ліриці, де переважно символізували безнадійність і відчай закоханого героя. Як і Ф. Петрарка, котрий стверджував, що нерозсудливе почуття цілковито затьмарило його розум, Дж. Донн відчував, що його слабкості перемогли доброчесність, підкорили собі його особистість. Можливо, саме тому митець іноді говорить про себе як про покійного: *«The sickness of which I died is that I began in your Lordship's house this love. Where I shall be buried I know not»*[17] [9] (лист до Томаса Еджертона).

Проте найбільше у прозових епістолах Дж. Донна впадають у вічі надмірні, часом дуже вишукані лестощі автора адресатам. Зокрема, у листах до Люсі Бедфорд митець уживає ті самі піднесені засоби, що й у віршованих посланнях, присвячених їй: *«It (the letter – M. M.) shall tell you truly <…> with what height or rather lownes of devotion I reverence you <…> To that treasure of your vertues whereof your fayre eyes curtesy is not the least jewell I present this paper»*[18] [9]. У подібній манері написані і листи до друзів, де поет розповідає про свій зв'язок із графинею. Найчастіше у них висловлюються побоювання втратити високу милість покровительки, що, з огляду на хитке матеріальне становище та не дуже вдалий шлюб Дж. Донна, видається цілком зрозумілим. Та й загалом епістолярій митця, на думку його біографів, підтверджує той факт, що він практично постійно перебував у стані депресії та тривоги за своє майбутнє, що було характерним, як відомо, і для петрарківського протагоніста. Відтак – у випадку Дж. Донна петрарківські скарги і плачі не виглядають такими надуманими та штучними, як у багатьох європейських послідовників Ф. Петрарки, оскільки мають під собою справжнє життєве і психологічне підґрунтя.

У «Піснях і сонетах» пригніченість і зневіра автора найбільш явно виходять на поверхню у «Твікенгемському саду», якщо ж говорити про послання, то у цьому контексті варто, очевидно, згадати поезію «To Mr. T. W. (Hast Thee Harsh Verse)» («До містера Т. В. (Тобі, суворий

[15] *Достойный друг мой! В странствиях соскучась, / Вдали от той, кого боготворил, / И от тебя, – я сделался уныл / И сетую на собственную участь. / Но счастлив я, двойной разлукой мучась, / Что дальний путь души не охладил, / Что не скудеет дружбы славный пыл / И страсти изнурительной живучесть. / Увы! Хоть я покинул Госпожу / И свет полдневный, ею посрамленный, / И друга, – отправляясь в край студеный, / Любовью я, как паром, исхожу; / И все снега и льды в пустыне стылой / Я растоплю… Все, кроме сердца милой!* [10, с. 141].

[16] *Приємність пори не приносить мені задоволення. Все розхолоджує, і я в'яну, стаю старшим, але не кращим, моя сила маліє, мій тягар зростає і, переживши багато штормів, я зрозумів, що скинув той баласт, який дають природа і час, Розум і обачність, і що я такий порожній і легкий, яким мене змогло зробити Марнославство.*

[17] *Хвороба, від якої я помер, була спричинена тим, що я зустрів це кохання у будинку вашої світлості. Я не знаю, де мене поховають.*

[18] *Він (лист – М. М.) розкаже вам правдиво <…> якої височини, чи радше ницості, моя відданість і благоговіння до вас <…> Цьому скарбу ваших чеснот, із яких привітність ваших ясних очей не найменша коштовність, я дарую цього листа.*

вірш)»), де Дж. Донн порівнює свій внутрішній стан із пеклом. Причиною цього він називає розлуку з другом: *«Haste thee, harsh verse, as fast as thy lame measure <…> / Tell him all questions, which men have defended, / Both of the place and pains of hell, are ended; / And 'tis decreed, our hell is but privation / Of him, at least in this earth's habitation»*[19] [9]. Аналогічними є й емоції, які автор відчуває під час довгої відсутності у його житті Томаса і Роланда Вудвортів і які описує у посланнях, адресованих їм. Носячи безперечний відтінок петраркізму, вони, знову ж таки, мають цілком реальний, біографічний характер.

Висновки. Таким чином, петрарківські конвенції були не лише органічною складовою любовної лірики Дж. Донна. Як було показано нами, петрарківське «готове слово» стало для англійського митця засобом для вираження глибоко інтимних почуттів та емоцій у віршованих і прозових листах до близьких друзів і знайомих, тобто у тих текстах, де літературні маски зазвичай спадають, а особистість автора розкривається найбільш правдиво і повно. У традиційні петрарківські формули Дж. Донн вкладав свої повсякденні думки і відчуття, страхи і сподівання, скарги і надії, що, на наше переконання, свідчить про те, що петраркізм був для нього не просто поетичною технікою, а органічною частиною світоглядної парадигми, формою і творчого, і повсякденного мислення.

[19] *Ступай, мой стих хромой, к кому – сам знаешь <…> / Скажи ему, что долгий, мудрый спор, / В чем ад и где, окончен с этих пор; / Доказано, что ад есть разлученье / С друзьями – и безвестности мученье…* [12, с. 275].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баліна К. Художні особливості барокової поезії (на матеріалі творчості Дж. Маріно, А. Гріфіуса, Дж. Донна). *Зарубіжна література*. 2009. № 7–8. С. 48–50.
2. Безруков А. Маніфестація метафізичного світобачення в «Екстазі» Дж. Донна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія : Філологія*. 2017. № 31. Т. 1. С. 128–130.
3. Безруков А. Риторичні витоки метафізичної поезії й особливості її формування в англійській літературі XVII століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. № 12. С. 118–121.
4. Зуєнко М. Метафізична поетика Джона Донна в контексті барокової парадигми. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 33. С. 121–124.
5. Зуєнко М. Особливості організації поетичної картини світу в ліриці Джона Донна. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка : Філологічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 91–94.
6. Назаров Н. Емблематизм у поезії Джона Донна. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2010. № 6. С. 27–30.
7. Паньківська А., Солошенко О. Деякі особливості поетики Джона Донна. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2016. Вип. 23. С. 205–215.
8. Маркова М. Осмислення проблеми петраркізму Джона Донна у літературознавчому дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2016. № 2 (12). С. 67–73.
9. The Works of John Donne. URL : http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/donnebib.htm.
10. Донн Д. Стихотворения и поэмы / изд. подгот. А. Горбунов, Г. Кружков, И. Лисович, В. Макаров ; отв. ред. А. Горбунов. Москва : Наука, 2009. 567 с.
11. Le Comte E. Grace to a Witty Sinner: A Life of Donne. London : Victor Gollanez Ltd., 1965. 307 p.
12. Донн Дж. Стихотворения и поэмы / пер. с англ. ; под ред. Г. Кружкова. Москва : Эксмо, 2011. 480 с.
13. Платон. Бенкет / пер. з давньогр. і комент. У. Головач, вст. ст. Дж. Реале. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. XLIV + 178 с.
14. Ружмон Д. Любов і західна культура / пер. з франц. Я. Тарасюк. Львів : Літопис, 2000. 304 с.

УДК 811.27 (477.83)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.49

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ «РАЙ – ПЕКЛО» У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

CONCEPTUAL OPPOSITION "PARADISE/HEAVEN – HELL" IN SLAVIC PHRASEOLOGY (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES)

Смерчко А.А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

У статті подано ідеографічну схему фразеологічного вираження концептуальної опозиції «рай – пекло» в українській та польській мовах. Концептуальний аналіз лексико-фразеологічного фонду мови займає одну із перших позицій у лінгвістичних і філософських наукових працях. У даній статті здійснюється аналіз фразеологічного вираження цієї концептуальної опозиції, виходячи із широкого розуміння фразеології, оскільки таке розуміння її об'єкту дозволяє охопити всі різновиди семантично пов'язаних структур, тобто стійких словесних комплексів, які вербалізують пропоновану дихотомію. Висвітлено пізнавально-конотативний потенціал цих словесних формул, які є результатом трансформації загального когнітивно-семантичного континууму. У досліджуваних стійких словесних комплексах поняття «раю» інтерпретується як символ вічного блаженства, світла, добра, винагороди за праведне життя, за любов до ближнього, за смиренність і стійкість у вірі в Бога. Натомість поняття «пекла» усвідомлюється, як символом вічних мук і страждань, покарання за неправедний спосіб життя, важкі гріхи. У наведеному матеріалі ця інтерпретація, що відповідно вербалізується за допомогою лексем, таких як: небо, Едем, сад, життя, бог, ангел, полум'я, вогонь, чорт, нечистий, диявол, лежить в основі формування семантики фразеологічних одиниць, яка, у свою чергу, дозволяє диференціювати окремі семантико-тематичні групи. Компоненти антиномії визначаються як явище духовної сутності людини, а її номінації – як семантичні універсалії. Номінанти розглядаються через опис їх парадигматичних зав'язків і відносин. Доведено, що фразеологічні одиниці, які формують згадану концептуальну опозицію, багаті диференційними ознаками, серед яких є частотні і не частотні. Збіг фразеологізмів у досліджуваних мовах пояснюється адекватним сприйняттям реального і ірреального світу у ракурсі загальної християнської культури і релігійних поглядів. Розбіжності безумовно визначаються національно-культурною специфікою образно-смисловий центр метафоричного вираження дихотомії «рай – пекло».

Ключові слова: концептуальна опозиція, антонімія, фразеологічна одиниця, паремія стійкі словесні комплекси, семантико-тематична група.

The article presents an ideographic scheme of phraseological expression of the conceptual opposition "paradise/heaven – hell" in the Ukrainian and Polish languages. The conceptual analysis of the lexical and phraseological fund of language takes one of the leading places in linguistic and philosophical scientific research. This article analyzes the phraseological embodiment of this conceptual opposition based on a broad understanding of phraseology, since this understanding of its object allows to cover all kinds of semantically related structures, i.e. stable verbal complexes verbalizing the proposed dichotomy. The cognitive-connotative potential of these verbal formulas, which are the result of the transformation of the general cognitive-semantic continuum, is highlighted. In the studied persistent verbal complexes the concept of "paradise" is interpreted as a symbol of eternal bliss, light, good, reward for a righteous life, for love of neighbor, for humility and perseverance in faith in God. The concept of "hell" is realized as a symbol of eternal torment and suffering, punishment for unrighteous living, grave sins. In the given material this interpretation (respectively, verbalized by lexemes such as: heaven, Eden, garden, life, God, angel, flame, fire, devil, unclean, devil) underlies the formation of semantics of phraseological units, which, in turn, allows to differentiate separate semantic and thematic groups. The components of antinomy are defined as a phenomenon of the spiritual essence of man, and its nominations – as semantic universals. Nominees are considered through a description of their paradigmatic connections and relationships. It is proved that the phraseological units that form the mentioned conceptual opposition are rich in differential features, among which there are frequency and non-frequency. The coincidence of phraseological units in the studied languages is explained by the adequate perception of the real and unreal world in the perspective of the general Christian culture and religious views. The differences are certainly determined by the national and cultural specifics of the image-semantic center of the metaphorical expression of the dichotomy "paradise/heaven – hell".

Key words: conceptual opposition, antonym, phraseological unit, paremia, stable verbal complexes, semantic-thematic group.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальний аналіз лексико-фразеологічного фонду мови займає одну із перших позицій у лінгвістичних і філософських наукових працях. Велика кількість досліджуваних концептів (образ, уявлення, поняття як нерозривне ціле) зумовило їх згрупування і систематизацію. Семантична парадигма конкретних концептів репрезентована двома типами семантичних відношень між ними, а саме: кон-

цепти, пов'язані синонімічними відношеннями (горе – біда, нещастя; неправда, брехня, обман), і концепти, пов'язані між собою антонімічними відношеннями (злочин – кара, мир – війна, світло – темрява, добро – зло і т.п.). як відбиття діяльності мислення (логічного і образного) концепти відіграють значну роль у справі пізнання всесвіту, пізнання неоднозначності сутності людини і складності буття взагалі. Концепти і концептуальні опозиції як реалізація духовної сутності людини, а їх номінації – як семантичні універсалії є предметом багатьох досліджень останніх років. Серед них: Л. Байрамова, С. Григорчук (2004), М.Ф. Алефіренко (2003, 2004), Є.Є. Стефанський (2009), Н.В. Григоренко (2008), Л. Ніколаєнко (2009) [4], І.І. Чесноков (2009), А.А. Смерчко (2000, 2012–2016) [6-7], А.К. Смерчко (2009, 2011–2015) О.А. Куцик (2011, 2013–2015), І.І. Матюшина (2016), Н. Рашкі (2016), Н.В. Мозгова (2020) та інші. Однак дихотомія «рай – пекло» у слов'янському мовознавстві останніх десятиліть, зокрема у слов'янській фразеології, не була ще предметом спеціального дослідження.

Мета статті. Аналіз фразеологічного вираження цієї концептуальної опозиції і висвітлення його пізнавально-конотативного потенціалу і становить мету представленої статті.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні ми виходимо із широкого розуміння фразеології, оскільки таке розуміння її об'єкту дозволяє охопити всі різновиди семантично пов'язаних структур, тобто стійких словесних комплексів, які вербалізують пропоновану дихотомію. Корелятивний сигніфікат *рай – пекло*, властивий чималому колу фразеологічних одиниць як їх смисловий центр. Саме ці поняття утворюють зазначену антиномію у багатьох європейських мовах. Уявлення людства про рай і пекло відбиває історію і сучасність у кожній окремій спільноті. Лексема «рай» у словниках трактується, як місце, де блаженствують праведники після смерті, тобто прекрасне місце проживання першої людини, описане у книгах Буття (Буття 2:8, 15:3, Йоїл 2:3, Лука 23:42,43, 2Кор 12:4); рай, в якому перебували перші люди, був для тіла речовий, як видима блаженна оселя, а для душі – духовна, як стан благодатного спілкування з Богом, а також, в переносному значенні, як красива, благодатна місцевість (авторський переказ на підставі «Великого тлумачного словника сучасної української мови» та «Словника української мови у 20 томах»). А лексема «пекло» за релігійними традиціями визначається, як: місце, зазвичай під землею, невикуплених мерців або проклятих духів. У архаїчному розумінні поняття «пекло» відноситься до підземного світу, глибокої ями або далекої країни тіней, де зібрані мертві. З підземного світу приходять сни та демони, і в його найстрашніших глибинах грішники розплачуються за свої злочини. В алегоричній формі таким поняттям називають нестерпні, жахливі умови, обставини (авторський переказ на підставі «Encyclopedia Britannica», «Філософського енциклопедичного словника» та 11-томного «Словника української мови»).

Рай, з безодні днів є символом вічного блаженства, світла, добра, винагороди за праведне життя, за любов до ближнього, за смиренність і стійкість у вірі в Бога, і навпаки пекло є символом вічних мук, страждання, покарання за неправедний спосіб життя, за злочини. Це – парафія нечистих темних сил, недарма пекло змальовується у вигляді язиків полум'я, що очищують людину від помилок і гріхів, вчинків і переконань, які не гармонію-ють з духовною природою людини. Саме вогонь за схоластичними уявленнями має силу очистити душу – *ignis sanat* (лат.), дослівно *«вогонь зцілює»*. Відповідно до прямих і переносних значень їх номінацій як образно-смисловий центрів формуються стійкі словесні комплекси, що репрезентують собою семантично пов'язані структури з фіксованим складом, які різняться між собою у лексико-граматичному і лексико-семантичному планах. Ці номінативно-характерологічні й номінативно-комунікативні одиниці (включаючи і асоціативно пов'язані з ними фразеологізми) згруповані за сферами уявлень (М.М. Покровський), тобто схарактеризовані в семантико-тематичному плані (див. праці М.Ф. Алефіренка).

Насамперед, виокремлюються фразеологічні одиниці зі значенням «якість життя у кого»: *як в раю бути, жити* – «дуже гарно, безтурботно» [9, с. 438]; *як у бога за дверима (за пазухою)* – «дуже добре, комфортно, в гарних умовах» [9, с. 63]; *коли є хліба край, то й під вербою рай; як хліба край, то й у хлів рай* [5, с. 41] // *czuć się jak w raju* – „czuć się wyjątkowo dobrze, komfortowo" [17], „miejsce lub sytuacja, które sprzyjają jakiemuś rodzajowi aktywności" [16]; *rajskie życie; rajskie chwile; jak u pana boga za piecem* „bardzo dobrze, bez trosk, kłopotów, bezpiecznie, szczęśliwie, wygodnie, dostatnio" [16]; *każdy kraj ma swój raj* – позитивна оцінка. Натомість: бути як у пеклі; справжнє пекло (у першому значенні) – «нестерпне важке життя» [9]; *створити (кому) пекло // trafić do prawdziwego piekła; istne piekło; być w piekle* „być w miejscu pełnym niebezpieczeństw, zagrożeń, miejscu strasznym;

narażać życie" [17] – максимально негативна оцінка ситуації, умов життя, існування.

Окрему семантичну групу становлять фразеологізми, що характеризують вчинки, дії, наміри людини: *лізти в саме пекло; діставати з пекла; пеклом дихати; запродати душу сатані* [8, с. 780]; *перетворити (чиєсь) життя на пекло; лізти поперед батька в пекло; хоч до біса/чорта в пекло; Благими намірами вимощена дорога до пекла // iść za kimś choćby do piekła „być gotowym wspierać kogoś w każdym przedsięwzięciu”* [18]; *robić piekło; ktoś przechodzi [przez] piekło; zmienić czyjeś życie w piekło; dobrymi chęciami jest piekło wybrukowane.*

Сюди ж належать усталені звороти, які певною мірою пов’язані із роздумами і міркуваннями людини, її упованнями, надіями й мріями і можливостями їх здійснення: *повернення в рай / повернення до раю* – трансформація крилатого вислову, який походить з однойменної назви поеми англійського поета Джона Мільтона «Віднайдений рай» (англ. *„Paradise Regained”) // ray odzyskany; powrót do raju. Рада б душа в рай, та гріхи не пускають / І радий би у рай, так гріхи не пускають; В рай проситься, а смерті боїться* [5, с. 25, 170]; *Не там рай, де мати родила, а там рай, де добрий край; Хто спить до сонця сходячого, той не мине пекла гарячого* [5, с. 12, 120]; *відлетіла душа в рай; повернення в Едем / до Едему* (походить від назви популярного австралійського серіалу, а також фантастичного роману Гаррі Гаррісона) // *Chcieć, a nie móc, to piekło; Chciałaby dusza do raju, ale/tylko grzechy nie dają / Rada by dusza do raj, ale grzechy nie puszczają* [12; 13]; *powrót do Edenu; wprowadzić się do Edenu.* З досліджуваною групою дотичні словесні формули, що характеризують омріяне місце досягнення: *райський сад; райські кущі; рай земний* // *ogród edeński; rajski ogród; rajski żywot; raj na ziemi.*

Нечисельною є група фразеологізмів на позначення фізичного і психічного стану людини (позитивна і негативна оцінка індивідума): *пеклом дихати* «дуже сердитися, гніватися на кого-небудь, виявляти недоброзичливість до когось», також «бути дуже розлюченим, роздратованим і т.ін.»; *як Марко у пеклі // tłuc się jak marek po piekle* у значені «не знаходити собі місці, тинятися без мети або через душевний неспокій» (це вислів може також вживаєтися в іншому значенні); *райське блаженство; пекельні муки; пекло в душі (кого) // być z piekła rodem / jak z piekła rodem* „być bardzo złym; zasługiwać na potępienie” [16]*; hulaj dusza, piekła nie ma* „można szaleć, można się bawić bez umiaru”*; Piekło na człowieka w jego sercu czeka.*

Виокремлюються усталені звороти зі узагальненим значенням «утрата обітованого місця»: *вигнання з раю; втрачений рай // raj utracony* – автентичний вислів, що повстав від назви поеми «Втрачений рай» (англ. *„Paradise Lost”*) Джона Мільтона (втратити через первородний гріх – за релігійною свідомістю; через некоректні, недобрі вчинки – за філософсько-буденною свідомістю) // *wyprowadzić się z Edenu / z raju.*

Сигніфікат «небажане місце, оселя зла» властивий стійким словесним комплексам *геєна вогнянна; царство сатани // ognista Gehenna; królestwo szatana.*

Також експресивно, але через образи раю і пекла, втілюється значення «явища дійсності і їх релятивне сприйняття»: *земний рай; пекельна подорож; пекельний вогонь // raj ziemski; pikielny podróż; ogień piekelny.*

Самостійну групу утворюють фразеологічні одиниці на позначення релігійних канонічних постатей чи ірреальних істот, пов’язаних з поняттями раю чи небом, як символом раю: *отець небесний; матір божа; пречиста діва марі; пресвята діва; цариця небесна; (як) янгол небесний // ojciec niebieski; matka boska; preczysta diva* (калька зі східнослов’янських мов)*; anioł/aniołek niebieski.*

Варто зазначити, що через образ янгола передається позитивна характеристика особи (зокрема це стосується дітей): *справжнє янголятко; ангельське личко // anioł wcielony; mały aniołek; anielskia twarz.* Натомість окрема антагоністична група представлена стійкими словесними комплексами пов’язаними з поняттями пекла, ірреальних істот, що асоціюються зі злом і образом пекла: *янгол з ріжками; уособлення диявола; справжній чорт / справжнє чортеня; нечистий дух; нечиста сила; злий дух; князь темряви; занепалий ангел; ворог роду людського // aniołek z różkami; diabeł wcielony; prawdziwy diabeł; duch nieczysty; upadły anioł; książe ciemności.*

Значна група фразеологічних одиниць об’єднана загальною семантичною ознакою «побажання (здебільш негативного)»: *хай йому/тобі чорт; хоч до чорта/біса у пекло; до чорта в зуби; до біса на роги; чорт його забирай* [8, с. 952] // *posłać do diabła / posłać do wszystkich diabli; do diabła! / do stu diabłów! niech go diabli! na diabła!*

З образами істот пекла пов’язана оцінка ситуації, у яких опиняється людина: *сам сатана ногу зломить* [8, с. 780]*; і чорт зі свічкою не знайде; і чорт добнею не доб’є; ніякий чорт не жде кого; і чорт лизне кого* [8, с. 951] // *diabli nadali; diabeł tkwi w szczegółach; sam diabeł nie zatrzyma.*

З цими образами усталені словесні форми вербалізують сигніфікат «невідомо, незрозуміло»: *чорт його знає / сатана його знає / диявол знає / біс знає куди* [8, с. 952] *// tam, gdzie diabeł mówi dobranoc; ki diabeł; diabli wiedzą / diabeł wie.*

У наведених стійких словесних комплексах відображено як ідеалістичне (в ракурсі християнського вірування) уявлення індивідуумів і соціуму, так і життєво-філософське з припуском іронії і сумніву.

Концептуальна опозиція «рай – пекло» з давніх давен сприймається як елемент духовної сутності людини, а номінанти її компонентів – як семантичні універсалії. Вони також є мотивуючою і деривaційною базою широкого кола фразеологічних одиниць, які у асоціативно-художній формі вербалізують зазначену антиномію і проєкціюють її на національно-культурну специфіку. Рай і пекло – сполучення діаметрально протилежних, непримиренних початків, як і багато інших антиномій. Існування подібних антиномій зумовлене твердженням, що в самій людині, на думку філософів і психологів, також поєднані крайнощі, усе в ній повне нерозв'язуваних суперечностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія афоризмів / Упор. Л.П. Олексієко. Донецьк : Видавництво Сталкер, 2004. 704 с.
2. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів – Париж : Просвіта, 1994. 64 с.
3. Коваль А.П. Слово про слово. Київ : Рад. школа, 1986. 384 с.
4. Ніколаєнко Л. Лексикографічна інтерпретація заздрості та ревнощів в українській, російській та польській мовах. Лексикографічний бюлетень : Збірник наукових праць. Київ : Ін-т української мови Національної Академії Наук України. Вип.18. Київ, 2009.
5. Попова О.А. Кращі прислів'я та приказки українського народу. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 416 с.
6. Смерчко А. Дихотомія «добро – зло» у слов'янській фразеології (на матеріалі української, польської та російської мов). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія.* 2016. Вип. 38. С. 289–297.
7. Смерчко А., Смерчко А. Концептуальна опозиція «злочин – кара» у слов'янській фразеології. *Молодь і ринок.* 2015. № 4. С. 111-115.
8. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 2. 451 с.
9. Публічний електронний словник української мови. *УКРЛІТ.ORG* : веб-сайт. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/пекло (дата звернення 21.11.2021)
10. Сучасний фразеологічний словник української мови : фразеологічні звороти, тлумачення, приклади, фразеологізми-синоніми, фразеологізми-антоніми, етимологічні довідки / А.П. Ярещенко та ін. ; за заг. ред. А.П. Ярещенко. Харків : Торсінг, 2020. 639 с.
11. Bańko M. Słownik peryfraz, czyli wyrażeń omownych. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. 300 s.
12. Głowińska K. Popularny słownik frazeologiczny. Warszawa: Wilga, 2000. 790 s.
13. Mosiołek K., Ciesielska A. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Uł. K. Mosiołek, A.Ciesielska. Warszawa, 2001. 539 s.
14. Słownik frazeologiczny języka polskiego (on-line). URL : https://sjp.pwn.pl/slowniki/Słownik-frazeologiczny-języka-polskiego.html
15. Wielka księga przysłów. Praca zbiorowa. Warszawa : Literat, 2013. 324 s.
16. Wielki słownik języka polskiego. URL : https://wsjp.pl
17. Sciara. URL : https://sciaga.pl/slowniki-tematyczne
18. Bryk. Strefa wiedzy. URL : https://www.bryk.pl/slowniki/slownik-zwiazkow-frazeologicznych

УДК 821.161.2-1.09:321.64
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.50

ПОСТАТЬ ЙОСИПА СТАЛІНА ЯК ОСНОВНИЙ ОБ'ЄКТ КРИТИКИ В АНТИТОТАЛІТАРНІЙ ЛІРИЦІ В. БАЗИЛЕВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ВЕРТЕП»)

THE FIGURE OF JOSEPH STALIN AS THE MAIN OBJECT OF CRITICISM IN V. BAZYLEVSKY'S ANTI-TOTALITARIAN LYRICS (ON THE MATERIAL OF THE POETRY BOOK «THE VERTEP»)

Сотникова В.Є.,
orcid.org/0000-0002-3195-8399
аспірантка кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано постать Йосипа Сталіна як основний об'єкт критики в антитоталітарній ліриці Володимира Базилевського. Дослідження проведено на матеріалі збірки «Вертеп», що вийшла друком у 1992 році. В 1996 році поет отримав Шевченківську премію з літератури, зокрема завдяки текстам, представленим у збірці. Відзначається, що В. Базилевський послідовно розкриває власні антитоталітарні погляди не тільки у поетичних текстах, а й у публіцистиці: есеях, інтерв'ю, статтях. Постійне звернення до саморефлексії змушує автора аналізувати власний період життя в Радянському Союзі, свої погляди та переконання, що були сформовані в умовах тоталітарної системи: без доступу до реальних історичних документів та прозорої інформації про вчинені державою злочини проти власного народу.

В. Базилевський продовжує демонструвати глибокий інтелектуалізм, збагачуючи власні поезії згадками Біблії, античних реалонімів, фактами життя суспільно-історичних діячів минулих століть. Поет послуговується різними інтертекстуальними елементами на рівні заголовків, епіграфів, алюзій, цитат, проводить паралелі між подіями давніх часів та періодом правління Йосипа Сталіна. З метою сформувати у реципієнтів комплексне уявлення про масштаби звірств радянської влади В. Базилевський деталізовано описує жорстокість та одержимість тирана. Поет звертається до класично дихотомії Добра і Зла у своїх міркуваннях про діяння Сталіна та його політичної еліти, яка реалізовувала задуми свого керівника. Водночас із цим В. Базилевський піддає критиці тих своїх співвітчизників, хто прославляв тирана, виконував його злочинні накази і у такий спосіб долучився до нищівної антигуманістичної політики Радянського Союзу.

Висновки містять міркування щодо подальшої перспективи дослідження антитоталітарних мотивів у публіцистичних текстах В. Базилевського, проведення порівняльного аналізу образу Йосипа Сталіна у поетичних та публіцистичних текстах автора.

Ключові слова: Володимир Базилевський, антитоталітарні мотиви, Йосип Сталін, інтертекстуальність, збірка «Вертеп».

The article analyzes the figure of Joseph Stalin as the main object of criticism in the anti-totalitarian lyrics of Volodymyr Bazylevskyi. The study is based on the the poetry book "The Vertep", published in 1992. In 1996, the poet received the Shevchenko Prize in Literature, for the texts presented in the collection. It is noted that V. Bazylevskyi consistently reveals his own anti-totalitarian views not only in poetic texts, but also in journalism: essays, interviews, articles. Constant recourse to self-reflection forces the author to analyze his own period of life in the Soviet Union, his views and beliefs that were formed in a totalitarian system: without access to real historical documents and transparent information about state crimes against his own people.

V. Bazylevskyi continues to demonstrate deep intellectualism, enriching his own poetry with references to the Bible, ancient real names, facts of life of socio-historical figures of past centuries. The poet uses various intertextual elements at the level of titles, epigraphs, allusions, quotations, draws parallels between the events of ancient times and the reign of Joseph Stalin. In order to form a comprehensive idea of the extent of the atrocities of the Soviet government, V. Bazylevskyi describes in detail the cruelty and obsession of the tyrant. The poet refers to the classical dichotomy of Good and Evil in his reflections on the actions of Stalin and his political elite, which implemented the plans of its leader. At the same time, V. Bazylevskyi criticized those of his compatriots who glorified the tyrant, carried out his criminal orders, and thus joined the destructive anti-humanist policies of the Soviet Union.

The conclusions contain considerations on the further perspective of the study of anti-totalitarian motives in the journalistic texts of V. Bazylevskyi, conducting a comparative analysis of the image of Joseph Stalin in the poetic and journalistic texts of the author.

Key words: Volodymyr Bazylevskyi**,** anti-totalitarian motives, Joseph Stalin, intertextuality, the poetry book "The Vertep".

Постановка проблеми. Творчість В. Базилевського сповнена антитоталітарних мотивів, які є гострою реакцію письменника на ту радянську дійсність, в якій він зростав і формувався як особистість. Народжений у 1937 році, В. Базилевський належить до тієї групи українських митців, які вповні відчули усю мінливість державної політики загалом,

і ставлення до культури зокрема. За генераційною приналежністю В. Базилевський є шістдесятником: він розвиває неокласичну літературну традицію, але трансформує її відповідно до умов сьогодення. В. Кривенчук визначає шістдесятництво як художньо-естетичне феноменальне явище, представники якого прагнули відродити українську культуру, вимагали творчої свободи митців, плекали антитоталітарну програму, боролися за власні права і гідність людини, а їхня творча діяльність набувала політичного масштабу [8, с. 93]. Особливою рисою творчості В. Базилевського є історіософські рефлексії, що завжди ґрунтуються на інтертекстуальній основі лірики автора. Поетична збірка «Вертеп» 1992 року є маніфестом антитоталірних та антисталінських поглядів митця, у неї увійшли поезії, що були написані і за радянських часів, і в період першого року незалежності України. З огляду на суспільно-історичні обставини та ідіостиль письменника важливо визначити основні характеристики антитоталітарних мотивів лірики В. Базилевського на матеріалі збірки «Вертеп».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження антитоталітарного дискурсу в українській літературі залишається однією з актуальних тем українського літературознавства, зокрема різноманітних постколоніальних студій. Підставою для такого твердження є значна кількість наукових розвідок, у яких аналізується це питання (праці Н. Тимощук [11], О. Юрчук [12], М. Кудрявцева [9], С. Лущій [10]). Проте дослідження антитоталітарних та антисталінських мотивів у творчості В. Базилевського досі не було проведено.

Постановка завдання. Завданнями даної розвідки є 1) визначити основні характеристики антитоталітарних мотивів лірики В. Базилевського на матеріалі збірки «Вертеп» (1992); 2) окреслити способи художнього оприявлення критики постаті Йосипа Сталіна в ліриці поета.

Виклад основного матеріалу. Дослідження українських учених за останні півтора десятиріччя зробили чимало для деколонізації, інтелектуальної та духовної, колишньої периферії Радянського Союзу [11, с. 2]. В. Базилевський розвінчує міфи про ідеальне і гармонійне життя народів СРСР не тільки у своїх поетичних творах, а й публіцистиці: есеях, статтях та навіть в інтерв'ю. У 1994 році В. Базилевський готувався виголосити промову перед демократичною спільнотою Республіки Гвінея у Конкарі, але в країні стався військовий переворот – і в останню хвилину його поїздка відмінилась. У 2020 році письменник опублікував текст цієї промови, в якій є персональна оцінка В. Базилевським радянського періоду в історії України: «*... 1 грудня 1991 року ми здобули свою Незалежність. На карті світу з'явилася нова країна – Україна. Це стало можливим внаслідок розвалу найстрахітливішої з імперій, які будь-коли знало людство. Суверенітет дістався нам, як дар Господній – без жодної краплі крові. Кров була до цього. Багато крові»* [5].

Свої художні рефлексії про функціонування тоталітарної держави В. Базилевський вмістив під обкладинкою збірки «Вертеп» 1992 року, яку в 1996 році було відзначено Шевченківською премією. Згадана збірка є ще одним яскравим прикладом наскрізної інтертекстуальності автора. Провідний мотив збірки – викриття тоталітарного радянського режиму, особливо нищівної політики Сталіна щодо українського народу. Це спостеріг І. Дзюба, наголошуючи на прямолінійності В. Базилевського, який глибоко засуджує тоталітаризм: «У збірці чимало віршів, здебільше прямолінійно публіцистичного характеру, про страшного скиртоправа та його історичні діяння» [7].

Епіграфом до збірки є цитата з Євангелія від Матвія: «*Дім мій домом молитви зветься, а ви його перетворили на вертеп розбійників*» [1, с. 1], що має налаштовувати читачів на сприйняття поезій крізь призму християнської моралі та міркування щодо її місця в сучасному світі. Тут простежується авторська паралель: мій дім (Україна) є домом молитви, а радянська Україна – вертеп. Давня художня колізія – світ як вертеп (на протилежність храмові, яким мав би бути) і поет у ньому як страдник і пророк – вирішується автором в такому особистісному, навіяному сучасними переживаннями плані, який не залишає місця для будь-яких «підозр» щодо стилізаторства, літературної пози взагалі. Пекуча гіркота, часом не без домішки сарказму, становить емоційну атмосферу збірки. І. Дзюба у своїй розвідці визначає: «Вертеп, традиційне світове дійство, в якому зазвичай сакральне перемежовується з бурлескним, святкове з моторошним, – тут стає із метафорично-ляльковоі гри сил добра і зла – картиною світобачення самого вертепника, що хто-зна чи й годен «смикати за дротик» умовних персонажів. Бо то не вертеп-вистава, а вертеп-життя. Логіка (алогічність) такого вертепу вища за волю чи примхи вертепника, і він не просто вигадливо показує (як воно йому, вертепнику, може здаватися), він сам живе у цьому вертепі» [7].

«У пору звірячу нам випало жить…» – поезія, що в назві містить промовистий епітет для окреслення радянського періоду в історії України.

Цей час В. Базилевський пов'язує насамперед із негативними явищами: сталінськими репресіями, війнами, винищенням національної еліти, важким шляхом до здобуття Незалежності. Весь перелік подій сучасники хочуть викреслити з пам'яті народу, щоб не жити під вічним гнітом спогадів: *«Страшного видіння він збутися хоче, / він скинути прагне чавунний тягар. / І ладу не жде, і зубами скрегоче, / звіриний гортаючий ваш календар»* [2, с. 246] Радянський період в історії України поет осмислює крізь призму власного досвіду: він продукт епохи, яку не сприймає і не хоче визнавати: «*Доба, що формувала нас, була добою тотальної брехні. Брехні, яка стала правдою, – це якщо за Орвеллом. Про реальну ж правду, про масштаби тієї правди дізналися ми набагато пізніше. І коли дізналися – вжахнулися*» [4].

Критичне осмислення дійсності дає поетові підстави говорити про обмеженість (у буквальному та метафоричному значеннях) радянського простору: *«То хто ж тоді мури оці спорудив? / Зашив арматурою вікна і двері? / І світла позбавив? І світ заступив? / Чий підпис горить на держанім папері?»* (поезія «В цій хаті нема ні дверей, ні вікна…») [2, с. 247] .Відповідальність за визначення долі цілих народів В. Базилевський частково покладає на тих, хто зберігав мовчання і боявся відстоювати власну позицію, але основна провина, на думку автора, покладена на конкретних особистостей, які ухвалювали рішення про терор, голод, моральне та фізичне знищення українців.

Каскад подій, що призвів до зменшення кількості населення України, знищення української інтелігенції, мав фатальні наслідки – гальмування культурного розвитку і унеможливлення здобуття незалежності протягом довгих років. Нові і нові випробування супроводжували всі 72 роки перебування нашої країни в складі СРСР: *«І з гроном дат мій розпроклятий вік / в будучину влетить, неначе вершник: / 29-й, 33-й рік / рік 37-1, слідом 41-й...»* (поезія «Тисячоліття другого ріка…») [2, с. 268]. В. Базилевський творчо рефлексує щодо кожної із зазначених дат, Голодомор він трактує як свідоме вбивство українців: *«Відали, що творили. / Брешете, що не так. / Навіть коли морили / голодом, як собак...»* (поезія «Відали, що творили») [2, с. 255]. У поезії «Рік окаянний», що має присвяту Ліні Костенко, поет змальовує жах Голодомору на прикладі життя конкретної родини, яку охопив відчай і страх: *«малеча сипнула сполохано з хати»*, *«рвала волосся знетямлена мати»*, *«батько одвірок довбав головою»* [2, с. 264]. В. Базилевський порівнює цей етноцид українців у 30-х рр. XX ст. із тим, як жорстоко у Середньовіччі розправлялися з населенням на захоплених територіях татаро-монголи: *«І голод прийшов, як бандит з чорторию, / топтався по селах новітнім Батиєм»* [2, с. 265].

О. Гальчук аналізує поезію «Вважаєш минуле намулом…» і визначає, що недавнє тоталітарне минуле сталінських часів Базилевський не раз називає часом Сатурна: *«Ні, милий, минуле – не урна! / Тиран в ненаситі смертей – / Хіба не подоба Сатурна, / який пожирає дітей?»* Знаково, що в ліриці високого модернізму на парафрастичний вислів сучасної епохи як доби Сатурна натрапляємо в ліриці футуриста М. Семенка та неоромантика Є. Плужника [6, с. 207].

Абстрактний збірний образ представників влади, які формували політику партії, менше виражений у творчості поета, адже на передній план виведено конкретного антигероя – тирана Йосипа Сталіна. Його постать стає основним об'єктом критики поета: В. Базилевський робить спробу зрозуміти витоки «культу особистості», аналізуючи усі страшні діяння, які були наслідком прямих наказів Сталіна.

З поезії «Рік окаянний», яку ми вже згадували раніше, наведемо таку характеристику жорстокості тирана: *«А той – кому світ заступила крамола, / похмурий, затятий, як Савонарола, / розкурював люльку і карами снив»* [2, с. 265]. Порівняння Сталіна із Джіроламо Саванаролою відбувається на підставі схожої одержимості власною правотою і вірою в очищення своєї країни, а згодом – всього світу відповідно до власних переконань, ідеологічних та релігійних відповідно.

Жертвами омріяних кар Сталіна ставали представники різних верств та професій: косарі й хлібороби, філософи та поети, маршали та колишні наркоми, – пам'ять про них має витіснити будь-які схвальні спогади про тирана (далі цитата з поезії «Розверзлися глухо підземні чертоги...»): *«Запекло ти ткав похоронні полотна, / присутність твоя і в землі відворотна… […] Нема оправдання тобі й оборони, / диявола виплід, новітній Нероне!»* [2, с. 252]. І. Дзюба у критичній розвідці про творчість В. Базилевського також порушує питання вибірковості історичної пам'яті: «До найменших подробиць знаємо життя тих, хто руйнував міста, вів на смерть армії, завойовував народи, обкладав податками, палив храми й книжки, – а чи багато знаємо про життя тих ремісників, які будували міста й храми, тих, хто вирощував урожаї, хто плекав сади, – їхніми іменами історія не рясніє…» [7]. В. Базилевський

підтверджує це спостереження дослідника і згодом у своїй публіцистиці висловлює таку ж думку: *«Великих злочинців шанують більше і пам'ятають краще, ніж великих добродійників чи мудрих діячів. Нерона знають всі»* [3, с. 218].

У поезії «Полювання» В. Базилевський проводить аналогію між політичними переслідуваннями населення та середньовічним полюванням на звірів: *«Там загоничі певні мети, / ловчі звично беруться за діло. / Дружно рвуть гончаки і хорти / чоловічину осаталіло»* [2, с. 256]. У тоталітарній державі будь-яка загроза режиму має бути усунена, відтак формується каральна система, яка має єдину мету – повне знищення всіх, хто має сміливість мислити інакше. Ловчі та загоничі – це виконавці, ті, на кого покладають реалізацію жахливих задумів однієї конкретної людини – Сталіна: *«Божеволіє псар-государ, / чинить суд вурдалацький, неправий. / Не спитаю, а хто цей гробар, / пізнаю тебе, Йосип Кривавий!»* [2, с. 256]. Великий терор, влаштований радянською владою проти власного народу, дуже довго замовчувався, а справжні масштаби винищення стали відомі лише після розвалу Радянського Союзу. У своєму тексті В. Базилевський звертає увагу на те, що і досі залишаються невідомими імена частини сталінських жертв: *«На мисливських реєстрах замок? / Ні, почуєш, відчинена хата. / Та нема багатьох сторінок / і не всі імена розібрати»* [2, с. 256].

Бажання дати справедливу оцінку історичним подіям рухає В. Базилевського до переосмислення великого міфу про сліпу віру радянських людей у комуністичну партію та її ідолів: *«ганебно перед смертю славили / того, хто вас послав на смерть?»* [2, с. 252] (поезія «Невже ви і тоді лукавили…»). Зрада і подальша розправа з тими, хто воював «за Родіну, за Сталіна», породили тотальний страх суспільства перед тими, хто мав би стояти на захисті їхніх інтересів: *«Я навіть вдень, із темним острахом / ваш плутаний згадавши шлях, / все чую стогони та постріли / в підвалах і на пустирях»* (та ж поезія) [2, с. 253].

В есеї «Сталін: кесарське божевілля?», який був написаний значно пізніше за збірку «Вертеп», В. Базилевський визначає Сталіна як сектанську фанатичну свідомість, обтяжену комплексом паталогій [3, с. 215]. У цьому ж есеї автор розвиває власну думку про взаємозалежність народу та його ката, називаючи Сталіна *«божевільним тиран божевільного народу»* [3, с. 217]. Засліплені страхом люди підпорядковувались тим правилам існування, які диктувала їм радянська система. Однак, навіть щиросердне прославляння тирана не могло гарантувати довічну безпеку навіть найвідданішим прихильникам його режиму. Та В. Базилевський не співчуває їм, а дорікає за пристосуванство і мовчазну згоду з діями Сталіна: *«Те, що сіяли, те й пожали, / що ж ви скаржитеся? – кажу. / За криваву іродіаду, / оди кату-поводирю…»* (поезія «Ваша правда вродила жахом…») [2, с. 257].

Вивчення правдивої історії є важливим для формування свідомого суспільства, тому В. Базилевський засуджує «переписування» подій, яке мало місце за часів радянської влади: «*Навіть, коли вбивали / й пустирища заливали / гарячим багрянь-вином, – відали! Добре знали! / Інакше б не замітали / злочинні сліди вапном*» (поезія «Відали, що творили…») [2, с. 255]. Проте В. Базилевський має сумніви щодо пошуку *історичної істини*. Віддаленість подій у часі призводить до викривлення дійсності, а політика засекречування, яка була розповсюдженою за часів СРСР, лише ускладнює шлях до правди: *«Потрясіння свідомості озвалося лінійним поділом минулого на катів і жертв. Невдовзі довідалися, що не все так однозначно. Що багато з тих жертв спершу теж були катами…»* [4]

У поезії «Хіба тобі замало міфів?» ліричний автогерой транслює авторську позицію щодо віднайдення історичної правди: *«Не дай прорубувать залізу / в минувшину глухе вікно. / Чужих епох важку завісу / нам не підважить все одно»* [1, с. 86]. Ліричний автогерой В. Базилевського розмірковує над тим, чи достатньо самих лише міфів для витворення історії, бо «*замок на брамі. Ключ від хати / взяли у вирій журавлі. / І хто є хто – не прочитати / в дрімучих нутрощах землі*» [1, с. 86]. Тому у текстах збірки лунає заклик до глибокого осмислення вчинків та дій, що не залежало б від поточного суспільно-історичного контексту, а для цього необхідно піднестись над часом і розсудити всіх на праведних та неправедних: *«Жертви спершу були катами, / – як не гірко це – запиши. / І коли ви над ними плачете, / як над жертвами сатани, / то невже ви, невже не бачите / кров, яку пролили вони?»* (поезія «Не збагнувши того бедламу») [2, с. 251].

Висновки. Отже, проаналізувавши антитоталітарні мотиви збірки В. Базилевського «Вертеп», ми дійшли висновку, що поет 1) послідовно розкриває авторське бачення історії України у складі СРСР; 2) рефлексує щодо знакових подій української історії з погляду їхнього впливу на розвиток держави. Авторська

характеристика Сталіна та художні елементи, які для цього дібрані, відображають дві особливості збірки «Вертеп»: 1) звернення до християнських мотивів (дихотомія Добра і Зла, Раю та Пекла); 2) античний інтертекст, який є частиною ідіостилю поета.

Серед подальших перспектив дослідження цього напрямку вбачаємо вивчення антитоталітарних мотивів у публіцистичних текстах В. Базилевського, проведення порівняльного аналізу образу Йосипа Сталіна у поетичних та публіцистичних текстах автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевський В. Вертеп. Хроніка душі: Вірші, поеми. Київ: Український письменник, 1992. 302 с.

2. Базилевський В. Вертеп: вибр. твори. Київ: Криниця, 2004. 608 с.

3. Базилевський В. Талант і Талан: есеї, статті, інтерв'ю, діалоги. Київ: Український письменник. 2021. 868 с.

4. Базилевський В. «Я заглиблювався в історію не з парадного, а з чорного ходу» : [інтерв'ю з В. Базилевським]; інтерв'ю вела Хворост Л. 2014. URL: https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3084

5. Базилевський В. «Як я став жертвою військового перевороту». *Літературна Україна*. 2020. URL: https://litukraina.com.ua/2020/04/04/volodimir-bazilevskij-jak-ja-stav-zhertvoju-vijskovogo-perevorotu/

6. Гальчук О. Тексти по колу: пізнати Себе в Іншому: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 268 с.

7. Дзюба І. Полинові меди Володимира Базилевського. Українська літературна газета. 2017. URL: https://litgazeta.com.ua/articles/polynovi-medy-volodymyra-bazylevskogo/

8. Кривенчук В. М. Творчість Станіслава Шумицького в контексті українського шістдесятництва : монографія. Суми : Сумський державний університет. 2019. 192 с.

9. Кудрявцев М. Трагедія Миколи Руденка «На дні морському»: антитоталітарний дискурс. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2013 Вип. 34. С. 354-358.

10. Лущій С. Романістика української діаспори 1960–1980-х років: проблематика, жанрово-стильові парадигми. Тернопіль: Джура, 2017. 412 с.

11. Тимощук Н. Антитоталітарний дискурс української прози XX століття: проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2006. 16 с.

12. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії : монографія. Київ : Академія, 2013. 224 с.

РОЗДІЛ 7
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2-92
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.51

ПАРАДОКС СУБЛІМОВАНОЇ НЕНАВИСТІ: «ОДЕРЖИМА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

THE PARADOX OF SUBLIMATED HATRED: «OBSESSED» FROM LESIA UKRAINKA

Моклиця Г.В.,
orcid.org/0000-0002-4672-4886
магістр психології,
аспірантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті йдеться про особливості сублімаційного процесу Лесі Українки. Головним парадоксом сублімації під час написання «Одержимої» є надто велика дистанція між твором та біографією письменниці. Леся Українка писала твір в ніч, коли переживала втрату дорогої людини, проте тематика твору релігійна, а головний акцент зроблений на ненависті. Процес сублімації включає в себе несвідому сферу. Існує витіснене почуття, яке провокується певною ситуацією і потребує виходу. Мета статті – пояснити шлях, яким йшов процес сублімації Лесі Українки під час написання твору. Для цього використана психоаналітична теорія З. Фройда про амбівалентність, взаємозв'язок любові і ненависті та релігію. Фройд вважав, що релігія та культура часто ставлять заборону на ненависть, а якщо людина цю заборону порушує, то відчуває провину і потребує покарання. У тексті «Одержимої» знайдено паралелі між стосунками Міріам і Мессії та стосунками Лесі Українки та Сергія Мержинського. Процес сублімації проаналізовано як можливість пропрацювання витіснених перед тим емоцій, які знаходились у сфері несвідомого. Леся Українка не дарма обрала для драми біблійну тематику та сфокусованість на ненависті. Аналіз твору та біографії дозволяє припустити, що головне витіснене почуття було саме ненавистю. Причиною витіснення ненависті до коханої людини є заборона релігії та культури і сформованого під їхнім впливом Над-Я. Історія Міріам і Мессії свідчить про неможливість дотримання заповіді «люби ближнього свого, як самого себе» та неминучість покарання за порушення цього закону. Крім смутку і болю від втрати коханого, авторка відчувала злість на нього, ненависть до людей і несправедливого світу. Сильні витіснені емоції потребували виходу і втілилися у драмі. У процесі сублімації ненависті біографічний складник розчинився в екзистенційному.

Ключові слова: Фройд, амбівалентність, сублімація, почуття провини, релігія, психоаналіз.

The article talks about the peculiarities of Lesya Ukrainka's sublimation process. The main paradox of sublimation during the writing of "Possessed" is the big distance between the work and the writer's biography. Lesya Ukrainka wrote the work on the night when she experienced the loss of a dear person, but the theme of the work is religious, and the main emphasis is on hatred. The process of sublimation includes the unconscious sphere. There is a repressed feeling that is provoked by a certain situation and needs an outlet. The purpose of the article is to explain the path followed by the sublimation process of Lesya Ukrainka during the writing of the work. For this was used Z. Freud's psychoanalytic theory of ambivalence, the relationship between love and hate, and religion. Freud believed that religion and culture often prohibit hatred, and if a person violates this prohibition, he feels guilty and needs to be punished. In the text of "Possessed" were found parallels between the relationship between Miriam and Messiah and the relationship between Lesya Ukrainka and Serhiy Merzhynskyi. The process of sublimation was analyzed as an opportunity to work through previously repressed emotions that were in the unconscious. Lesya Ukrainka chose biblical themes and a focus on hatred for the drama for a reason. Analysis of the work and biography suggests that the main repressed feeling was hatred. The reason for the suppression of hatred for a loved one is the prohibition of religion and culture and is formed under the influence of the Super-Ego. The story of Miriam and the Messiah testifies to the impossibility of observing the commandment "love your neighbor as yourself" and the inevitability of punishment for violating this law. In addition to sadness and pain from the loss of a loved one, the author felt anger towards him, hatred towards people and the unjust world. Strong repressed emotions needed an outlet and came out in the drama. In the process of sublimation of hatred, the biographical component dissolved into the existential one.

Key words: Freud, ambivalence, sublimation, guilt, religion, psychoanalysis.

Драматична поема «Одержима» цікавить багатьох літературознавців. Леся Українка помістила в неї багато своїх почуттів, переживань та роздумів і тому є дуже цінним матеріалом для аналізу психології авторки. Поема була написана за одну ніч біля ліжка помираючого Сергія Мержинського, друга і коханого Лесі Українки. У листі до Івана Франка вона згодом написала: «Ви он кажете, що в моїй «Одержимій» епічний тон не витриманий, що навіть і вона лірична. Діло сьогодні пішло на щирість, то признаюся вам, що я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду

довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: «J'en ai fait un drame...» [6, т. 12, с. 18] (фр. «я з того зробила драму»). Саме завдяки написанню цього твору письменниця змогла пережити смерть коханого.

Основною **проблемою** аналізу твору «Одержима» з точки зору психології авторки є те, що літературознавці, аналізуючи цей твір, звертають увагу на біблійний сюжет, любов і ненависть, трагічність. Якщо Леся Українка, пишучи цей твір, намагалась пережити смерть коханого, чому вона не написала трагічну історію про кохання? Чому на перший план піднімається питання релігії, ненависті? Щоб зрозуміти взаємозв'язок кохання, втрати, ненависті та релігії, потрібно звернутися до психоаналітичних теорій про амбівалентність та релігію. Саме крізь призму психоаналізу ми зможемо зрозуміти, що саме Леся Українка помістила в цей твір в ту страшну ніч та краще зрозуміти психологію авторки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу А. Гозенпуд проникливо зауважив: «"Одержима", може найтрагічніший твір Лесі Українки, являє собою не „поему надмірного індивідуалізму, як її характеризували деякі на диво короткозорі критики, але апофеоз могутньої любові і ненависті». Але далі, у примітці він уточнює: «Цей твір говорить і про наявність певних розходжень поміж Лесею Українкою і С. К. Мержинським, а не тільки про любов, хоч звичайно, не можна ототожнювати героїв поеми з їх прообразами» [2, с. 47], загалом трактує стосунки Лесі Українки і Мержинського у суспільно-політичному ключі (Мержинський – марксист та ідейний наставник Лесі Українки). Діаспорний дослідник Ю. Бойко вважав, що Леся Українка «написала всі свої найкращі речі у стані душевного струсу» [1, с. 127]. Багато сучасних дослідників також цю думку наголошують: «Найкращі речі написані Лесею Українкою в стані стресу, на межі психічних можливостей» (С. Михида) [8, с. 262]. Із роз'яснення самої Лесі Українки в листі до І. Франка, який часто цитується, відомо про біографічні обставини того струсу, внаслідок якого з'явилась «Одержима», ця «драма про любов і ненависть». «Звільнена від ненависті смертю, Міріам навіки лишилася тільки з любов'ю» (С. Романов) [9, с. 339].

Діапазон сучасних інтерпретацій «Одержимої» досить широкий: від впливу Ніцше: «…сліди впливу Ніцшевого естетико-індивідуалістичного поривання відчутні в теорії Лесиного «новоромантизму», в її антихристиянській критиці («Одержима», «В катакомбах»), розгорнутій, імовірно, не без впливу «близького друга ніцшеанця» (Сергія Мержинського), про якого вона згадує в листі до Ольги Кобилянської» (Т. Гундорова) [3, с. 156] до «метафізичного бунту» (Г. Левченко) [5, с. 287]. Підсумовуючи інтерпретації «Одержимої», О. Забужко вважає, що «йдеться про цілком щиру, як в радянську добу, так і дотепер, відсутність інтересу до пережитої Лесею Українкою в «ніч «Одержимої» духовної кризи – і духовного подвигу» [4, с. 97-98] і що «цей життєвий сюжет українська культура безнадійно вивалашала – і то насамперед тим, що фактично усунула з нього проблему смерти» [4, с. 99].

Зрозуміло, що драматичну поему «Одержима», як і будь-який геніальний твір, можна інтерпретувати по-різному, нові і нові версії будуть і далі з'являтися. Ми ж хочемо зауважити парадокс: відсутність пояснення тієї велетенської відстані у просторі і часі, які розділяють біографічні обставини і події твору. Це обійшли увагою дослідники, які використовують психоаналіз і не сумніваються в тому, що «Одержима» – яскравий приклад сублімації. Чомусь сублімація рухається надто кружним шляхом. Це не просто твір про любов і ненависть, а про ненависть, насамперед про ненависть.

Завдання статті знайти додаткові аргументи для пояснення процесу сублімації та внутрішніх переживань авторки під час написання твору.

Виклад основного матеріалу. В «Одержимій» на першому плані релігійна тематика. Історія про Міріам і Месію є біблійним сюжетом, в якому показані почуття любові Міріам до Мессії та неможливість любити ворогів. Чому Леся Українка обрала для свого твору саме таку тематику? У пошуках відповіді на це питання ми звернулися до психоаналізу та поглядів З. Фройда на релігію. Релігійна культура зіграла ключову роль у обороні агресії та ненависті. Про це писав Фройд, досліджуючи питання культури. Культура повинна напружувати всі свої сили, щоб покласти межу агресивних потягів людини, стримати їх за допомогою відповідних психічних реакцій. Для цього на службу приходять методи ідентифікації та загальмовування за допомогою любовних відносин, звідси обмеження сексуального потягу та ідеальна заповідь любові до ближнього, як до самого себе (що максимально суперечить споконвічній природі людини) [10]. Заповідь «люби ближнього, як самого себе» є чітким законом Божим, який забороняє ненависть. Ми можемо припустити, що біблійну тематику Леся Українка

обрала, оскільки потребувала сублімувати не втрату, а заборонене почуття ненависті. Вона писала про «одержимість духом», тобто ненависть, саме це почуття письменниця зробила стрижнем характеру своєї героїні. У ній відбувається боротьба амбівалентних почуттів любові та ненависті. Релігія в обличчі Мессії засуджує ненависть Міріам до людей, яких потрібно любити.

«Мессія.
Та що тобі спалило душу, жінко?
Міріам.
Не знаю: чи ненависть, чи любов.
Мессія.
Ненавидиш кого ж ти?
Міріам.
Ворогів.
Мессія.
Своїх?
Міріам.
Твоїх.
Мессія.
Я їх казав любити.
Міріам.
А я люблю... не їх.
Мессія.
Вони для тебе,
як і для мене, ближні» [7, т. 1, с. 128].

Тут бачимо прояв конфлікту між бажанням та забороною. Міріам зізналась, що не може не ненавидіти, що саме ненависть переповнює її, незважаючи на осуд обожнюваного Мессії.

Драматична поема пронизана емоцією ненависті. Перш ніж зрозуміти, що саме так сильно переповнювало авторку і чому саме таким чином її почуття лягли на папір, нам потрібно звернутися до психоаналітичного пояснення природи ненависті. Це почуття притаманне кожній людині і знаходиться по іншу сторону любові. Теорія психоаналізу стверджує, що кожне почуття амбівалентне. Зигмунд Фройд говорить про амбівалентність в своїх роботах «Тотем і табу», «Невпокій у культурі», «По ту сторону принципу задоволення», «Тлумачення сновидінь» та ін.. Фройд писав у «Тлумаченні сновидінь», що ненависть і любов завжди йдуть у парі. Описуючи сновидіння дітей, яким сниться смерть батьків, Фройд висунув ідею, що діти не тільки люблять своїх батьків, але й ненавидять, адже сновидіння, особливо у дітей, є реалізацією бажання. Звісно, цієї ненависті діти не відчувають, адже усвідомлюють любов до батьків. Культурна заборона на такого роду ненависть сприяє тому, що це почуття витісняється у несвідоме, а залишається тільки любов.

У роботі «Тотем і табу» Фройд також використовує поняття амбівалентності, аналізуючи культуру та ритуали первісних племен. Учений досліджував причину страху мерців після їхньої смерті і дійшов висновку, що причиною страху духів померлих є несвідома ненависть до померлого і очікування покарання за це почуття. Коли людина втрачає дорогу людину, то відчуває не лише любов і горе втрати, а також ненависть та почуття провини за це відчуття. Перенесену у несвідоме ненависть людина не відчуває. «Таким чином, ми знову бачимо, що табу виникло через амбівалентність почуттів і табу мерців витікає з протилежності між свідомою болем та несвідомим задоволенням від смерті» [12, с. 105].

Леся Українка змогла у драматичній поемі «Одержима» сублімувати свою ненависть, оскільки в творі ненависть отримала найяскравіше втілення. Міріам не могла любити людей, які покинули Мессію, Леся Українка могла відчувати подібне до людей, яких не були поруч з Сергієм Мержинським, який помирав, вони теж його покинули, але він їм усе простив:

«Він їм простив. Він їм усім простив.
Вони те чули і на віки вічні
його слова потіхою їм будуть.
А тілько я не прощена зосталась,
бо я не можу їм простить за нього.
Я всіх і все ненавижу за нього,
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
«Розпни його, розпни!» – і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних поколіннів вимагає
страждання, крови й смерти соромної
того, хто всіх любив і всім прощав.
Умер він, зражений землею й небом,
як завжди, одинокий. А тепер
я тут сижу, як завжди, одинока,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на ратунок.
І вічно, вічно буду одинока
на сьóму і на тóму світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце» [7, т. 1, с. 136].

Проте у творі можна простежити ненависть не тільки до ворогів. З наведеної цитати видно, за що Міріам злиться на самого Месію: він їм простив; він покидає її і вона буде самотня; за те, що тепер вона має ненавидіти за них обох і за це розплатиться спаленою душею і смертю. Саме це Леся Українка могла відчувати до Мержинського, коли

той помирав. Смерть це тяжка втрата, людина часто відчуває ненависть за те, що кохана людина покидає її. Так само Леся Українка могла відчувати злість за те, що коханий покинув її, за те, що недостатньо кохав її, був надто добрий до тих, хто його покинув (або й зрадив). Біль не тільки від втрати, але й від нерозділеного кохання. Міріам не отримала прихильності Месії:

«Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне, дух
мене сюди завів на певну згубу.
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в иншім місці. Я загину тут,
я вигострила погляд у пустині,
мов соколиний зір, – все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене, –
не подивився і не обернувся…» [7, т. 1, с. 124].

Ці рядки містять багато витісненої ненависті. Міріам знає, що приречена на невзаємність, проте згоджується на таку роль. Мессія й не гляне на неї, не прийме її, але вона буде йти за ним через любов. Але чи любов веде її слідом? Міріам каже, що дух її веде, той дух, який вона трактує як одержимість. То з любові, чи з ненависті, а, можливо, з обох почуттів? У творі є діалог, який прямо вказує на амбівалентність почуттів Міріам:

«Мессія. Та що тобі спалило душу, жінко?
Міріам. Не знаю: чи ненависть, чи любов»
[7, т. 1, с. 128].

Наступні рядки наповнені болем від того, що Мессія її не признав:

«В той час, як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
не признана ніким, бо сам Мессія
не признавав мене...» [7, т. 1, с. 137].

У тексті відчувається багато емоцій, які пов'язані з неприйняттям Мессією Міріам, яка йому найбільш віддана. У словах Міріам звучить інтонація ображеного чи зневаженого почуття.

Цей мотив тексту особливо відсилає до історії взаємин Лесі Українки з Мержинським.

Ще однією важливою емоцією в тексті є каяття, або почуття провини. Коли людина втрачає коханого, хіба вона не буде себе шкодувати, чому саме ця емоція завершує історію Міріам? Повернемось до психоаналітичної теорії ненависті та природи почуття провини.

Заборона культури та релігії на агресію та ненависть провокує почуття провини, яке виникає через скоєний «злочин», наприклад, ненависть до коханої людини. Описуючи теорію амбівалентності, Фройд посилається на міф про Едипа, коли сини вбивають батька через ненависть до нього, а потім відчувають каяття і почуття провини, оскільки вони і любили його. Фройд описав механізм і причину придушення почуття ненависті: страх почуватися винним, а отже і покараним. У роботі «Невпокій в культурі» Фройд писав, що каяття було результатом початкової амбівалентності почуттів щодо батька: сини його ненавиділи, але вони його й любили. Після задоволення ненависті в агресії кохання проявилося як каяття за скоєне, відбулася ідентифікація «Над-Я» з батьком [10].

Леся Українка переживала багато почуттів, будучи біля Сергія Мержинського у ніч його смерті. Та все ж в кінці твору Леся Українка «вбиває» свою героїню. У тексті помітно, що героїня картає себе за те, що одержима духом. Яким духом в той момент могла бути одержима Леся Українка? Духом ненависті. Саме тому її героїня заслуговує на покарання.

«Мессіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові да́рма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любови!»
[7, т. 1, с. 144].

У трагічному фіналі (якщо говорити про завершення історії) надто мало трагізму, навіть є певний елемент надії. Героїня сама хоче померти, вона повторює шлях Месії, вона піде слідом за ним. Але Міріам ще й заслуговує на смерть, і насамперед тому ці рядки не викликають емоцій жалю і співчуття. Чому людина може хотіти смерті? В якому випадку вона може її заслуговувати? Теорія психоаналізу стверджує, що людина заслуговує покарання, коли відчуває провину. Існує культурний закон (у даному випадку заборона), якщо його порушити, відчуття провини і очікування покарання неминучі.

У Лесі Українки було багато причин злитись і відчувати ненависть, але через це почуття ненависті вона також відчувала провину. Саме тому авторка покарала свою героїню, свого протагоніста, смертю. Саме на такий фінал заслуговує людина, яка порушила культурний та релігійний закон.

Висновки. Отже, Леся Українка написала твір у сильному емоційному стані, обравши ненависть ключовою емоцією, яка наповнює текст. Саме цю емоцію, яку вона не могла собі дозволити відчувати, авторка передала своїй героїні. Мука витісненого почуття ненависті до Сергія Мержинського і людей, яких не було поруч, коли той помирав, змогла звільнитися з полону. Психоаналітична теорія пояснює, що кожне почуття амбівалентне, що відчувати до однієї людини протилежні емоції – природно. Одне почуття ми усвідомлюємо, інше

витісняється у несвідоме. Збагнувши, чому так сильно страждає Міріам, ми можемо зрозуміти, що переповнювало Лесю Українку в час написання твору. Втім, помістивши особисто пережите у біблійний сюжет, Леся Українка змогла зазирнути дуже глибоко у психологію людини. Звернемо увагу на те, що твір, в якому так чітко проявилась амбівалентність почуттів, взаємозв'язок любові і ненависті, було написано раніше, ніж це почав досліджувати Фройд, фактично паралельно з ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Ю. (1992) Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання. Ю. Бойко. Вибрані праці. Київ: Медекол, С. 110–160.

2. Гозенпуд А. (1947) Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки). Київ: Мистецтво, 302 с.

3. Гундорова Т. (2009) ПроЯвлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Критика, 448 с.

4. Забужко О. (2007) Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 640 с.

5. Левченко Г. (2013) Міф проти історії. Семіосфера лірики Лесі Українки: монографія. Київ: Академвидав, 315 с.

6. Леся Українка (1976) Листи. Зібрання творів у 12 томах. Т. 10,11,12. – К. : Наук. думка.

7. Леся Українка (2021) Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т.1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки.

8. Михида С. (2012) Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград: Поліграф-Терція, 352 с.

9. Романов С. (2017) Леся Українка і Олександр Олесь: на порубіжжі часів, світів, ідентичностей: монографія. Луцьк: Вежа-друк, 500 с.

10. Фрейд З. (2014) Неудобства культуры. Пер. с нем. Р. Додельцева. Санкт-Петербург : Азбука ; Азбука-Аттикус, 192 с.

11.Фрейд З. (2019) Тлумачення снів. Харків: Фоліо, 603 с.

12. Фрейд З. (2013) Тотем и табу. Пер. с нем. М. Вульфа. Санкт-Петербург : Азбука ; Азбука-Аттикус, 256 с.

13. Freud Sigmund (1921). Jenseits des Lustprinzips. In: Internationale psychoanalitischer Verlag. Leipzig, Wien, Zürich, 68 s. URL: https://archive.org/details/jenseitsdeslust00freugoog/page/n65/mode/2up

РОЗДІЛ 8
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 81'373.7+81'28(477.86)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.52

АБИ БОГ ПОМІХ НАРІК ДОЧІКАТИ: ЗІ СКАРБІВ ГОВІРОК СТЕЦЕВИ І СТЕЦІВКИ (ПОКУТТЯ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

TO MAY GOD HELP YOU WAIT FOR THE YEAR: FROM THE TREASURES OF THE SAYINGS OF STETSEVA AND STETSIVKA (PUKUTTIA, IVANO-FRANKIVSK REGION, UKRAINE)

Личук С.О.,
orcid.org/0000-0003-4508-7368
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

У статті опрацьовано зібрані автором народні фразеологічні одиниці, розглянуто функціонування сталих термінів, розкрито специфіку семантики лексичного матеріалу та зосереджено увагу на проблемі їхнього визначення, подано фрагмент діалектної лексики зі «Словника фразеологічних одиниць», які використовуються у мовному потоці жителів. У матеріалі до Словника представлено говірки Стецеви і Стецівки та прилеглих територій, що належать до Снятинської об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області, Україна. Село Стецівка є у підпорядкуванні Стецівської сільської ради. **Мета** статті – продемонструвати багатий і різноманітний вияв фразеологічних одиниць живого спілкування корінних жителів зазначених говірок, показати принципи словникового опису фразеологічних одиниць, специфіки систематизації та структурування словникових статей у фразеографічній праці. **Методологія** дослідження передбачає використання таких загальнонаукових методів: системного, порівняльного, зіставлення та систематизації. **Наукова новизна** розвідки полягає в особливій увазі лексикографічному вивченню загальної лексики та науковому осмисленню досліджуваного сегмента діалектної лексики в окремому регіоні України. Тут представлено фрагмент Словника, його особливості та результати дослідження з аналізом фактичного матеріалу. Для більш точної передачі фонетичних особливостей говірок діалектний матеріал записували фонетичною транскрипцією. Національний лексис проаналізований і поданий у двох паралельно існуючих формах: літературному та діалектному. У досліджуваних говірках використовується лексика, яка характерна для мешканців Покуття та прилеглих територій інших говорів. Зазначені говірки не претендують на якісь специфічні фонетичні чи будь-які інші мовні особливості, які могли б бути відсутні в сусідніх селах. **Висновки.** Результати досліджень зібраного ілюстративного матеріалу можуть бути використані в лексикографічній і фразеографічній практиці, зокрема в упорядкуванні словникових статей та укладанні фразеологічних словників різних типів, а також у навчальній роботі, зокрема для викладання навчальних курсів та спецкурсів з фразеології, фразеографії, лексикології, стилістики. Це цілісна комунікативна система,що поєднує своєрідно-говіркові мовні властивості із загальнонародними та літературними як визначальними.

Ключові слова: словник, говірка, лексикографічне опрацювання, фразеологічні одиниці, фразема.

The article deals with the author's collected folk phraseological units, considers the functioning of fixed terms, reveals the specifics of the semantics of lexical material and focuses on the problem of their definition. The material to the Dictionary presents the dialects of Stetseva and Stetsivka and adjacent territories which belong to the Sniatyn united territorial community of Kolomyia district of Ivano-Frankivsk region, Ukraine. The village of Stetsivka is subordinated to the Stetsivka village council. **The purpose** of the article is demonstrate the rich and diverse expression of phraseological units of living communication of indigenous peoples of these dialects, show the principles of dictionary description of phraseological units, specifics of systematization and structuring of dictionary articles in phraseological works. The research **methodology** involves the use of the following general scientific methods: systematic, comparative, comparison and systematization. The **scientific novelty** of intelligence lies in the special attention to the lexicographic study of general vocabulary and the scientific understanding of the studied segment of dialectal vocabulary in a particular region of Ukraine. There is a fragment of the Dictionary, its features and research results with analysis of factual material. To more accurately convey the phonetic features of dialects, dialect material was recorded by phonetic transcription. The national lexicon is analyzed and presented in two parallel forms: literary and dialectal. The studied dialects use vocabulary that is characteristic of the inhabitants of Pokuttya and the surrounding areas of other dialects. These dialects do not claim to have any specific phonetic or any other linguistic features that might be absent in neighboring villages. **Conclusions.** The results of research of the collected illustrative material can be used in lexicographic and phraseological practice, in particular in arranging dictionary entries and compiling phraseological dictionaries of various types, as well as in educational work, in particular for teaching courses and special courses in phraseology, phraseology, lexicology, stylistics. It is a holistic communicative system that combines peculiar-spoken language properties with national and literary as determinants.

Key words: dictionary, dialect, lexicographic elaboration, phraseological units, phrasema.

Вступ. Українська мова постійно поповнюється не лише інноваційними лексичними одиницями, а й фразеологічними одиницями, зокрема діалектними з семантикою оцінки. Яскраво це явище прослідковується у розмовній мові, адже відомо, що саме жива мова відображає тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови.

Стійкі сполучення слів є високоефективними виражальними засобами у розмовній мові. Фразеологізми говірок Стецеви і Стецівки ще не були предметом спеціального вивчення, системно вивчалися тільки назви географічних об'єктів [27; 18]. Це перша спроба систематизувати зібраний матеріал. У нашій статті подано різноманітні словосполучення, які складаються з двох і більше слів, фразеологічні одиниці, які широко вживаються у мовленні мешканців зазначеної території.

Теоретичні засади вивчення фразеології у лінгвістичній науці. Активність дослідження та опрацювання фразеологічного складу слов'янських мов розпочалася у другій половині XX століття. Останні десятиліття у мовознавстві ознаменувалися пошуками нових шляхів дослідження словникового складу мови, її діалектної диференціації та системної семантизації. Особливої уваги заслуговує вивчення народних фразеологічних одиниць як частини лексичного складу мови, що об'єднує і літературну (нормативну) і діалектну (ненормативну) системи.

Відомі вітчизняні та зарубіжні мовознавці започаткували вивчення фразеологічного складу слов'янських мов, встановивши класифікаційні характеристики фразеологічних одиниць і способи та засоби їх лексикографування: Бабич Н. Д. [1], Грицак М. А. [3], Жуйкова М. В. [4], Івченко А. О. [5], Закревська Я. В. [6], Ковальова Н. [9] та інші вчені, праці яких стали підґрунтям для подальших розвідок.

Велику цінність в сучасній українській фразеографії мають наукові розробки й студії мовознавців: Корнієнко Л. М. [11; 12; 13; 14; 15], Краснобаєвої-Чорної Ж. В., Боровик А. В. [16], Лесюк М. П. [17], Олійник М. Я. [20], Прадід Ю. Ф. [21; 22], Самойлович Л. В. [23] та багато інших лінгвістів. Ми подаємо тільки прізвища мовознавців, оскільки їхні праці репрезентують різні аспекти фразеології: стан опрацювання питань теорії й практики укладання фразеологічних словників, закономірності представлення системних явищ і зв'язків українських фразеологізмів у лексикографічних працях, специфіку вибору фразеологічних одиниць та їх упорядкування, запровадження нових методик укладання фразеологічних словників, а також новітніх словників електронного типу. Наукове обґрунтування теоретичних засад української фразеографії набуло системного характеру в другій половині XX ст.

Актуальність і методи дослідження. Наукова цінність досліджень окремих говірок постійно зростає, оскільки в них зафіксовані відомості про історичні, мовні, соціальні та ментальні ознаки народу. Поповнення наукової термінології народною фразеологічною лексикою актуальне з огляду на давність цієї тематичної групи.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю фіксації, упорядкування та вивчення української говіркової фразеології, принципів лексикографування фразеологічних одиниць, відтворення семантичних і граматичних характеристик фразем у словникових статтях, з урахуванням особливостей лексикографування фразеологічної синонімії, антонімії, полісемії та ін.

Методи дослідження зумовлені специфікою аналізованого матеріалу. Методологічною основою нашого дослідження є вчення про зв'язок літературної мови з позамовною дійсністю. Основним методом дослідження є описовий, що дозволив виявити особливості використання фразеологічних одиниць. У межах описового методу застосовано методики лінгвістичного спостереження, узагальнення та класифікації фразеологічного матеріалу. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць забезпечили контекстний і компонентний методи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українській лінгвістиці зафіксовано, упорядковано й комплексно описано специфіку лексикографування фразеологізмів у досліджуваних говірках з урахуванням походження, структурних, семантичних і функціональних характеристик фразем.

Комплексне дослідження фразеологічної системи покутських говірок Стецеви і Стецівки. Початковим етапом будь-якого дослідження такого типу є збір матеріалу. Дослідження фразеологічної системи окресленої території ми розпочали збором фактичного матеріалу в польових умовах.

Говірки Стецеви і Стецівки – це особливий вияв покутського світу і мовної практики покутян. Розкриваючи (як мікросистеми) південно-західне наріччя, містячи насамперед архаїчні риси покутського говору (село Стецева засноване в 1472 р., село Стецівка – у 1892 р.) [7], вони, однак, на різних мовних рівнях виявляють і те, що властиве іншим говіркам. Лексикографічне опрацювання матеріалу аргументовано засвідчує: у реєстрі

словника наявні діалектні одиниці, які передусім представляють говіркові ознаки.

Природно-географічні умови проживання покутян, їх господарська діяльність, обряди, традиції, вірування, ціннісні орієнтири – усе це витворило неповторну мовну картину світу, у якій важливе місце належить стійким зворотам. Цей багатоаспектний пласт буття мови містить фраземи, що за семантикою і структурою близькі до літературно-нормативних, є в ньому й такі одиниці, які можуть бути марковані як амбівалентні – і покутські, й іншоговіркові, а є й такі, що представляють лише говірку цих сіл.

Фрагмент «Словника фразеологізмів говірок сіл Стецева і Стецівка»

Запропонований матеріал – це фрагмент словника говірок Стецеви і Стецівки, що репрезентує лексичний і фразеологічний виміри говірок. Словник різноманітний за тематикою, містить багато фразеологічних одиниць і зворотів, стрижневими словами яких є низка власних назв.

АБИ| БОГ ПОМІ|Х КОМУ|С **НА|РІК ДОЧІКА|ТИ** – 1) одна з формул етикету, яка використовується, коли близькі чи далекі родичі, друзі збираються з певної нагоди і піднімають чарку за зустріч: *Гаї / даї Бо|жи / аби| Бог пом'і|х нам на|р'ік доч'іка|ти це|йі дни|ни / у здоро|вйі і ра|дости провисти| цей р'ік*; 2) одна з формул етикету, яка використовується, коли колядники на Різдвяні свята віншують господарів: *В'ін'ч'уйім Вас с шиш'ес'т'ем, здоровйім, аби| Бог пом'і|х на|р'ік доч'іка|ти кра|ши'ех / висил'і|ши'ех св'ет.*

АШ П|РЄ (ДРА|НЬТЄ, ДРА|НЬКЄ) БУ|ДИ (МИ) ЛИКІ|ТИ – погроза насварити, побити когось: *Йак зло|вйу йго / то б'іг|ме| / усо| їму нагада|йу / ус'у| зл'іс'к'на н'ім жжину| / аш п'і|р'е ме лик'і|ти; Йак при|йди додо|му / то така| бу|ди би|та / шо аш дра|н'т'е (дра|н'к'е) бу|ди лик'і|ти з не|йі.*

БАНДИ|КИ ГНУ|ТИ / ЗАГНУ|ТИ – розповідати щось веселе, розказувати про неймовірні пригоди; вигадувати, жартувати: *Йази|к йак пра|н:ик / то-то умі|йе сказати / загну|ти банди|ки.*

БИЗ ОДНО|ГО ВАСИЛ|Є ВІДБУ|ДИСИ ВІСІЛЄ| – відповідь зазнайкуватій людині, яка вважає, що без неї не буде вирішена справа: *Ми кли|кали вс'іх одна|ко на христи|ни. Якшо| Мар'і|ка з Васи|ле|м ду|мают / шо вони| особли|в'і / то най ни йдут. Биз одно|го Васил'е| в'ідбу|диси в'іс'іл'е|.*

БИ|ТИСИ, ЯК РИ|БА ОП ЛІТ – робити (усе життя) і нічого не можна досягнути: *Ми з ж'і|нкоў ц'і|ли жик'е| ро|бимо / бйа|мси / йак ри|ба оп л'іт і н'іч'о| ни ма|йімо / ни го|дни доробиˈтиси / а напро|ти нас жийа| молода| па|ра / лиш побра|лиси / а ўже ўс'о ма|йут / то ўни шо з музил'а| зароби|ли? / то тес'к'накра|ў / бо тро|х'і йки|мос нач'а|л'ником буў на ме|бил'ному / а типе|р ади| нима| н'іч'о| / та|йік би в'ідр'і|заў ноже|м.*

БИЛИНИ| ОБ'Ї|СТИСИ (ОБ'Ї|СТИСИ БИЛИНИ|) – говорити нісенітниці, те, що суперечить здоровому глузду: *Ти шос таке| гово|риш / та|йік би билини| обйі|ўси.*

БІ|СИТИСИ З ЖИ|РУ – *знев.*, не зазнаючи труднощів, нестатків, не цінувати те, що маєш, вередувати: *Та ўна б'іди| ни зна|йі / б'і|сиц:и з жи|ру / ш':е би ро|ги соб'і| причипи|ла / бо ўже ўс'о ма|йі.*

БІДА| ПРИТИСНУ|ЛА КОГО|С – хтось у скруті, безвиході: *Б'іда| притисну|ла з ус'і|х бок'і|ў / йі|сти нима| шо / г'іти|й ку|па / чолов'і|к засла|б.*

БІЖЄ|Т, ЯК КОЗА| ДО ЦА|ПА (КОРО|ВА ДО БИКА|) – *знев.*, іти (бігти) кудись із великим бажанням: *Ади| йак пилу|йе, йак коза| до ца|па (коро|ва до бика|) / коби|с так до робо|ти б'і|гла / йак до парупк'і|ў.*

БОМБОРОСІ|ТИ СОБІ| ПІД НО|СОМ (ПІД НІС) – тихо і нерозбірливо говорити: *Сиди|т за столо|м тий шос бомбороси|т соб'і| п'ід носо|м. Н'е би сказа|ти го|лосно.*

БРА|ТИ / ВЗЄ|ТИ ЗА БА|РКИ (БА|РКІ) КОГО|С – узяти, вхопити когось за верхню частину піджака, одягу взагалі, виявляючи войовничість: *То таки|й буў чолов'і|к / ца|рство їму нибе|сни / шо йак ле|да в'і|пйе / то кл'у|ч'ки шука|йі / лиш шо / бире|си за ба|рки.*

БРА|ТИ / ВЗЄ|ТИ ЗА ЗЯ|БРА – схопити за горло: *А|бо кажи| пра|ўду / або| за|ри во|зму за з'а|бра і в'і|тр'ісу йі с те|би.*

БУ|ГЬМО, ЯК БРА|ККЯ, РАХУ|ЙМОСИ, ЯК ЖИДИ| – про справедливий розрахунок, розподіл чогось; часто використовують у контекстах жартівливого характеру: *Прине|слам тоб'і| цибу|л'і на нас'і|н'е // То к'і|л'ки ма|йу тоб'і| за то да|ти? // Н'іч'о| // Гай / гай / бу|г'мо / йак бра|к':а / раху|ймоси / йак жиди|.*

БУ|ДИ ЇМ (КОМУ|С) КУ|ЦА ГОДИ|НА – комусь буде погано, гірше, ніж зараз: *П'ішла| г'і|ўка на заба|ву / Нака|зував не|н'о з ма|моў вирну|тиси до двана|с'тойі / то-то йак ни послу|хайе / то бу|ди йі ку|ца годи|на.*

БУ|ТИ / СТА|ТИ ГОНОРО|ВИМ – зазнаватися / зазнатися: *Таде| / таки|й стаў гоноро|виї / шо при|ступу до не|го нима| / забу|ў / йак ми ра|зом гра|лиси у боло|к'і / а типе|р в'ін вили|кий нач'а|л'ник.*

В (У) КО|ЖДІЙ (КО|ЖҐІЙ) ХА|ТІ (ХА|КІ) СВО|Я БІДА| – у кожній оселі чимало своїх клопотів, переживань чи горя: *У ко|жґ'ій ха|к'і сво|йа*

б'іда / ни к'ішси / бо на ми'н'і сиди'т / а на те'би ди'витси.

В ШКІ'РУ СИ НИ ВЛА'ЗИ (НИ ВЛА'ЗИТСИ) (В ШКІ'РУ СИ НИ МІСТИ'Т (НИ МІСТИ'ТСИ)) – про дуже товсту людину: *Го'нди ў ме'ни йе сус'і'да / рот / йак млино'к / ни пиристайа' моло'ти / уже' ў шк'і'ру си ни м'істи'т. Слаба' та й слаба' / а до йіди' здоро'ва. Чолов'і'к / йак хрущ / йак тр'і'ска худи'й / а вона' роспли'ва'йеси (сироспли'ва'йе).*

ВБИРА'ТИСИ / ВБРА'ТИСИ В П'Р'Є – стати заможним, мати краще матеріальне і фінансове становище, ніж раніше: *В'ін / сара'ку / пойі'хаў до Іта'л'ійи / там нибо'га найшо'ў робо'ту / а той госпо'дар' сподо'баў соб'і' йго / то зб'ідо'вани було / а типе'р прийі'хаў таки'й ўбра'ний / ни таки'й / йак коли'с ходи'ў засмал'цо'ваниў і шмарка'тиў / Нико'лова ж'і'нка каза'ла / шо ви'т'ила Юрка' / тро'хи ўбра'ўси ў п'і'р'е / маши'ну купи'ў / ха'ту добудо'вуйі / ста'рша дон'ка' хо'ч'е поступа'ти на до'хтор'а.*

В'Є'ЗИ НИ ТРИМА'ТИ – 1) про маленьку дитину, у якої ще не сформована шийна частина тіла: *Тре'ба до'бри диви'тиси / йак бире'ш ту дити'ну на ру'ки / бо вна ш'е вйе'зи ни трима'йі*; 2) про п'яну людину, яка не може піднятися і самостійно рухатися: *Напив'си йак ч'іп / нога'ми ни го'дин пирибира'ти / поп'ід ру'ки вз'е'лисмо йго / бо вйе'зи ни трима'йі.*

ВИРТІ'ТИСИ (ВИРКІ'ТИСИ) НА ЇЗИЦІ' – про ситуацію, коли людина хотіла щось сказати, мала на думці, але забула в момент спілкування: *Лиш то'шо памйіта'ла / вирти'тси на йізи'ц'і' / а ни мо'жу спамйета'тиси.*

ВОДИ'ТИ / ПРИВЕ'СТИ (ПРИВОДИ'ТИ) ЛАЮ', ІТИ' / ПІТИ' У ЛАЮ' – *знев.*, 1) дружити з компанією, що має неадикватну сумнівну репутацію: *Та шо / прив'і'ў мин'і' ту лайу' до ха'ти / коби' то шос до'бри / ни зна'лам йак йі си збу'ти (збу'тиси) / а ўна си ни ўступа'йі (ни ўступа'йіси) / сиди'т та й сиди'т на п'іч'інка'х*; 2) про стаю (групу) собак: *М'ій пес урва'ўси та й п'ішо'ў у лайу' / там у ве'рбах су'ка си ўпороси'ла (ўпороси'ласи) / то вони' за неў / похо'ди та й за два дни ве'рниси / мо'жи ни роздиру'т чуж'і' пси.*

ВУ'ХОМ НИ ВИСТИ' (І ВУ'ХОМ НИ ВИСТИ') – не звертати на щось ніякої уваги: *До не'го гово'р'у / а в'ін і ву'хом ни виде' / йак до слу'па гово'р'у.*

ВУ'ШИ ПРИСІ'ЛИ КОГО'С – *згруб., заст.*, хтось у великих злиднях: *Ву'ши прис'і'ли / а'ли вони' / сара'к'і / к'е'гнуц:и с посл'і'дного/ то йе нат чим шуши'ти го'лову/ бо ку'па г'іти'ї / і ко'жди хо'ч'е йі'сти.*

ГЛУХИ'Й ЯК НИ ДОЧУ'Ї, ТО ДОБРЕ'ШИ – вислів використовується в ситуації, коли мовець хоче наголосити на неправдивості чогось: *Мар'і' / ти чу'ла шо систа'ло (ста'лоси) с тим хло'пом? / Та то брихн'а' / У не'го сус'і'д ни дочува'йе / то і так'і' пл'о'тки в'і'йшли / До'бри л'у'ди ка'жут / глухи'й йак ни дочу'йі / то добре'ши.*

ГОЛОВА' ВАРИ'Т – про розумну, кмітливу людину: *У не'го до'бри голова' вари'т на св'ій б'ік / зна'йе / де ўкра'сти і йак покла'сти.*

ГОРОДИ'ТИ / НАГОРОДИ'ТИ ВСЄ'КЄ (ВСЄ'КОЇ) – розповідати щось, логічно не вмотивоване чи неправдоподібне: *Тоб'і' ни наўк'імйе'йеси (наўк'імн'е'йеси) к'і'л'ко говори'ти? / Нагороди'в тако'йі вс'е'койі / шо і сам ни зна'йе йак з то'йі брихн'і' в'і'йти.*

ГРА'ТИ ВА'РЬЇТА (ВА'РЬЯТА) – прикидатися дурником: *Шо ти гра'йіш ва'р'йіта / н'і'би н'іч'о' ни зна'йіш // Уз'е'в'іс / то поклади' на м'і'сци / ни роби' вили'к'і о'ч'і.*

ГРО'ШІ ІДУ'Т, ЯК ВОДА' – кошти швидко зникають, витрачаються: *Гро'ш'і йду'т йак вода' / жи'во росхо'д'еси / н'іч'о' ни може скла'сти / хот' би хот'і'ў / ко'ждойі дни'ни шос йе нове' (ново'го).*

ГУ'БИ, ЯК ВАРАНИ'ЦІ – 1) товсті: *Цей ко'пил чи'сто ўда'вси у сво'го та'та / на'йік ма'йе так'і' гу'би / йак варани'ц'і*; 2) надуті, спухлі: *Бдж'ола' ўкуси'ла за гу'бу / а чи'риз ч'ес ста'ла / йак варани'ца.*

ҐЄ'МБУ ЗАКРИ'ТИ (ПЕ'ЛЬКУ СТУЛИ'ТИ) – *згруб.*, замовкнути: *Закри'й т'е'мбу / бо йак за'рис ўту'л'у / то нога'ми си ўкри'йіш (ўкри'йішси). Стули' пе'л'ку / бо бу'ди б'іда' / ни нирву'й мине' ўже к'і'л'ко.*

ҐІШЕ'ФТ МА'ТИ – мати користь з чогось: *Йікби' ти ни маў с то'го т'іше'фту / то / ду'майу / ни брав би си за ту' к'ішку' спра'ву.*

ДА'ТИ ДРА'ЛА (ДА'ТИ ДРАПАКА') – утекти: *Наробиў'ў біди' / та й даў дра'ла / аш си закури'ло (закури'лоси) за ним / Уздр'і'в / шо то ни до'бри / даў драпака' / дес пириси'ди та й си ве'рни (ве'рниси).*

ДА'ТИ ЧЄ'СТУ ГОДИ'НУ – залишити когось у спокої, не докучати: *Дай мин'і' / си'нку / ч'е'сту годи'ну / ни йіш мин'і' к'і'л'ко пич'інки' / кле'пчиш нат голово'ў / шо тоб'і' ш'е ни стайа' / уже' ўс'і гро'ш'і в'ід:а'ла / шо ма'ла.*

ДА'ТИ ШПІ'ЦА, ДА'ТИ / НАДАВА'ТИ ШПІЦАКІ'В – копнути / накопати когось у сідницю: *Іди' в'і'ц:и / шо шука'йіш по'м'іж ста'ршими парупка'ми / ти зна'йіш / шо шмаркач'а'м ни м'і'сци на забав'і' / хло'пц'і п'і'с'л'а а'рм'ійі тирп'і'ти ни бу'дут / в'і'видут за клуб / йак даґ'е' шп'і'ца / то ўпре'с:и хто зна'йі де.*

ДАВА|ТИ / ДА|ТИ (КОМУ|С, ЧЬО|МУС) **РА|ДУ** – встигати все вчасно робити / зробити: *Бу|ла коли|с молода| / ўс'о ўстига|ла / і на робо|ту ходи|ла / і худо|бу до|ма ма|ла / і ґ'і|ти мал'і| бу|ли / ш':ей ро|дич'і стар'і| жи|ли / то дава|ла соб'і| ра|ду / а типе|р на пе|н'ц'ійі / н'іч'о| ко|ло ха|ти ни трима|йу / ґ'і|ти пов'іроста|ли / не|н'о з ма|моў поўмира|ли / а йа ўс'іодно| ни ма|йу коли| с'і|сти чи ста|ти поговори|ти / йак мо|йа сус'і|да.*

ДО ҐІ|ТЬЧЬОЇ (ҐІ|ЧЬЧЬОЇ) МА|МИ, (НА ҐІ|ТЬЧЮ (ҐІ|ЧЬЧЮ) МА|МУ) – *згруб.*, посилати дуже далеко у найскрутніші обставини: *Іди| з мо|йіх оч'е|й / би йа тибе| ни ви|ґ'іў / іди| до ґ'і|ч':ойі ма|ми / ни лаз' по-під но|ги.*

ДО|КИ БОГА|ЧЬ СХУ|ДНИ, БІ|ДНИЙ НО|ГИ ПРОСКЄ|ГНИ – про нерівність умов життя багатого й бідного: *Го|нди дв'і ха|к'і прику|п'і / оди|н брат аш ни зна|йе / шо ма|йе на се|би зав'і|сити / а дру|гий ду|майе / шо ма|йе зйі|сти / то того| так і ка|жут / до|ки бога|ч'сху|дни / б'і|дний но|ги проск'е|гни.*

ДО|КИ СИ|ТИЙ СХУ|ДНИ, ХУДИ|Й ЗДО|ХНИ – *згруб.*, про нерівність ваги тіла людини: *Ади| той хруш'Ми|тро см'ійа|си з ме|ни / бо ка|жи / шо йа ду|жи си|тий / а|ли йа ўму так в'ітпов'і|ў / до|ки си|тий сху|дни / худи|й здо|хни / і ма|йу типе|р спок'і|ї / бо б'і|рши ни ч'е|пайеси мине|.*

ДУ|ЛЮ (ФІ|ҐУ) З МА|КОМ НИ ХО|ЧІШ? (КУ|РІЧЬКУ З МА|КОМ НИ ХО|ЧІШ?) – вислів викор. у ситуаціях, коли мовця зовсім не влаштовує прохання співрозмовника: *Дай мин'і| ц'уки|рка / Ду|л'у (ф'і|ґу) з ма|ком ни хо|ч'іш?*; *Йа каза|ў / шо вони| бу|дут у ме|ни проси|ти / ви ни в'і|рили / ни хок'і|ли да|ти пройі|хатиси на ро|вари / а типе|р йа ма|йу нови|ї і ўни| мине| про|с'е / а йа йім в'ітпов'і|м то / шо вони| мин'і| каза|ли / а ку|р'іч'ку з ма|ком ни хо|ч'іш?*

ЖИ|ТИ, ЯК ПИРІ|Х У МА|СЛІ – жити в достатках, без турбот: *Мо|йа Васили|на жийа| / йак пир'і|х у ма|сл'і / а|ли ни ц'іну|йе то / бо ўсе йі шос ни дого|да.*

ЖІ|НКА НИ БИ|ТА, ЯК КОСА| НИ КЛЕ|ПАНА – *ірон.*, *жарт.*, непереконливе «умотивування» необхідності «вчєти жінку»: *Ма|йу тако|го сус'і|да / шо йго ж'і|нка ма|йжи ни шодн'а| би|та / бо чолов'і|к ка|жи / шо ж'і|нка ни би|та / йак коса| ни кле|пана / бйа / зна|чит л'у|би.*

З РО|ТА ВІДИРА|ТИ / ВІ|ДИРТИ – докладаючи великих зусиль, домагатися чогось: *То така| л'уди|на / шо з ро|та в'і|дири / посл'і|дни |озми і забире| / н'і пири|д чим ни ста|ни.*

ЗАГОНЄ|ТИ / ЗАГНА|ТИ В ГРІП – дошкуляти чимось: *Чого|с си учипи|ў (учипи|ўси) мине| / ни бра|ла йа тво|йі соки|ри? / У гр'іп загна|ти хо|ч'іш мине| / Шо тоб'і| ни дого|да? / Так'і| дурни|ц'і ме|лиш / шо нима| шо слу|хати / Шука|йіш кл'у|ч'ки ко|ло ме|ни.*

ЗАКУ|СЮВАТИ / ЗАКУСИ|ТИ ЗУБ НА КО|ГОС – сердитися, погрожувати комусь: *Бага|то ро|к'іў зна|йу йго / н'іко|ли п ни сказа|ла / шо в'ін таки|й зак'е|тиї і мо|жи закуси|ти зуб на ко|гос / а тим б'і|рши на бра|та.*

ЗАКУСИ|ТИ ГУБУ| – *згруб.*, сердитися, виявляти невдоволення чимось або кимось; розгнівати: *Закуси|ў губу| / ви|тко / шо зло|сний / а|ли то жи|во йму про|йди / бо зна|йу с котро|го бо|ку п'і-ґ'іїти| до не|го.*

ЗАМАЛЮВА|ТИ ПО ПИ|СКУ – дати ляпаса, ударити: *Замал'ува|ў по пи|ску / бо бу|ло за шо / Таке| си ни гово|ри при ста|рших.*

ЗАМИРЗА|ТИ / ЗАМЕ|РСТИ (ЗАМЕ|РЗНУТИ), ЯК КОЧЄ|Н – дуже змерзнути: *Заме|рзлам йак коч'е|н / рук ни ч'у|йу / чого| ни вз'е|ла рукави|ц'і?*

ЗАП|ВОРИТИ НИ СВО|ЇМ ГО|ЛОСОМ – дуже голосно заплакати, закричати: *Н'і с то|го / н'і с':о|го дити|на зап'і|ворила ни сво|їім го|лосом / ми си ни спамйіта|ли (ни спамйіта|лиси) / шо си ста|ло (ста|лоси) / а ўна припе|рла па|лиц у две|р'ах.*

ЗАПОРО|ТИ НО|СОМ – *згруб.*, упасти обличчям до землі: *Та|кимс б'і|гли на пиригонки| / шо одна| но|сом запоро|ла у зе|мл'у / ус'о| лице| і ру|ку поде|рла / одно| фала|к'е ви|си / нима| живо|го м'і|сца на руц'і|.*

ЗАЧІНА|Ї / ЗАЧЄ|ЛО ТРАФ'Є|ТИ (ТРАФЛЄ|ТИ) КОГО|С**, (АШ ШЛЯХ ТРАФ'Є|Є, ТРАФЛЄ|Є)** – хтось починає / почав дратуватися, сердитися: *Ади| їка му|дра / пантрува|ла би сво|їіх ґ'іти|ї / а вна чуже| п'ід л'і|сом / а сво|го п'ід но|сом ни ви|ди / мине| аш шл'ах трафл'е|йе / чого| до мо|йіх ґ'іти|ї ч'е|пайіси; Мине| аш зач'іна|йі трафл'е|ти / йак хтос ўчи|т мине| йак то ма|йі бу|ти / а сам диле|кий в'ім то|го / мої / то покажи| йак то ма|йі бу|ти.*

ЗЕ|МЛЮ ГРИ|СТИ (ГРИ|СТИ ЗЕ|МЛЮ) – дуже страждати від когось або чогось, домагатися кращого життя, докладаючи великих зусиль: *П'ішла| в'ід сво|го чолов'і|ка / лиши|ла йму ўс'о| / зе|мл'у бу|ду гри|сти / а|ли ни ве|рнуси / дока|жу / шо об'і|йдуси биз не|го.*

ЗИМНЯ| (ЗИМЛЯ|) КРУ|ГЛА – викор. у висловленнях, коли мовець стверджує: «Ти мені допоміг, і я тобі допоможу, коли буде потрібно»: *Зимл'а| кру|гла / кру|тиси ў оди|н б'ік і дру|гий / сого|дни ти мин'і| пом'і|х / а при|їди слу|шний ч'ес / шо тоб'і| тре|ба бу|ди по|м'іч' / тоди| (тогди|) йа тоб'і| помо|жу.*

ЗЛОВИ|ТИ БО|ГА ЗА НО|ГИ – вислів використовується у ситуаціях, коли співрозмовник висловлює думку про мовця, який зазнався: *Ади| / к'і голодра|н'ц'і ходи|ли до ме|ни / ўсе шос тре|ба бу|ло / а в'іт коли| в'ід:а|ли сво|йу ґ'і|ўку за богач'а| / то забу|ли доро|гу / ста|ли так'і| му|др'і тиї гоноро|в'і / ду|майут / шо злови|ли Бо|га за но|ги / А|ли то ўсе так ни бу|ди / ш':е при|їдут до ме|ни / на пиртха|ту ни пу|с'т'у.*

ЗУ|БИ З'Ї|СТИ – мати досвід у чомусь: *Ўже со|рок ш'і|ш'к'ро|к'іў ма|йу ста|жу / То ви до|бри розум'і|йітиси на ц'ій робо|к'і / зу|би зйі|ли / Шо то каза|ти / і ни одн'і|.*

ЗУБА|МИ ЦОКОТІ|ТИ (ЦОКОКІ|ТИ) – стан людини як результат впливу надмірного холоду: *А|ли ца зима|л'у|та / сту|ґ'ін'страшна| / постойі|ш кр'і|шку на моро|з'і та й зач'іна|йіш зуба|ми цокок'і|ти / за|пар'і ў ру|ки і но|ги захо|ґ'е.*

ЇЗИ|К ПРИКУСИ|ТИ (ПРИКУСИ|ТИ ЇЗИ|К) – замовкнути з певної причини: *То шо / Пе|три / тв'ій си же|ни (же|ниси) с сторо|нскоў / л'у|ди ка|жут / шо до|бра коро|ва у сво|йему сил'і| продайа|си / то-то моўчи| чолов'і|чи / прикуси| йізи|к / бо ма|йіш сво|йі ґ'і|ти / і ни зна|йіш / шо йіх ч'іка|йе.*

ІКО|ГО (ЙКО|ГО) ҐІ|ТЬКА (ҐІ|ККЯ, ДІ|ТТЯ)? – *вульг.*, чого?: *А вона| їко|го ґ'і|т'ка йшла бороні|ти йі // Чолов'і|к пйе|ний ни контрол'о|ваний / най би соб'і| сам'і| розбира|лиси м'іж собо|ў; Іко|го ґ'і|к':а шука|йіш на мо|йій пиртха|т'і? / Ти шос тут загуби|ў?*

КА|ЧЬКА БИ ТИБЕ| КО|ПНУЛА – лайка; побажання чогось недоброго. *Ка|ч'ка би тибе| ко|пнула, йак ти мине| напу|диў.*

КЛЮ|ЧЬКИ ШУКА|ТИ – бути незадоволеним, шукати причини, щоб посваритися: *В'і|чно шука|йіш кл'у|ч'ки ко|ло ме|ни / хот' би рас шос у сво|му жик'у| до|бри зроби|ла / а то ўсе тоб'і| ни дого|да.*

КО|ЖДИЙ ІВА|Н МА|Ї СВІЙ ПЛАН – кожен поступає так, як він вважа за потрібне: *Ми соб'і| з чолов'і|ком так хок'і|ли / би вс'і ґ'і|ти жи|ли бли|ско оди|н ко|ло о|дного. Ста|рший схок'і|ў у м'і|ск'і жи|ти / моло|дший пойі|хаў за грани|цу. Таке| в'іхо|ди / шо ко|жди Іван ма|йі св'ій план.*

КО|ЛИСО КРУ|ТИСИ У ДВА БО|КИ – викор. у висловленнях, коли мовець стверджує: «Ти мені допоміг, а колись настане такий час, буде випадок, коли я тобі допоможу»: *Памйіта|ї / дити|но / шо ко|лисо кру|тиси у два бо|ки / н'іко|ли ни забува|ї тих / хто тоб'і| зроби|ў до|бри / ўўисч'е|с (ўўодно|) помога|ї і роби| л'у|дим до|бри / бо зле само| си зро|би (зро|биси).*

КРИВИ|ТИ ПИ|СКОМ, КРИВИ|ТИ МО|РДОВ – *згруб.*, бути незадоволеним: *Ни криви| пи|ском (мо|рдоў) / Пара| / бо ш':е тибе| пирикри|ви / в'і|ч'но н'іч'е|м ни дово|л'на / і так тоб'і| до|бри в'ідм'і|р'іли мижу| / ни ви|диш / шо зал'і|злас л'у|дим у горо|д.*

КРИЧЄ|ТИ ҐВАВТ – просити про порятунок: *Ий / Пара|ска крич'е|т ґвавт / Іва|н прийшо|ў додо|му / ўже войу|йе / Хоґ'і|м нарозу|мити йго.*

КРУ|КЄСИ (КРУ|ТЄСИ) / ЗАКРУТИ|ЛИСИ СЛЬО|ЗИ В ОЧЯ|Х – про стан того, хто з певних причин готовий заплакати: *Ди|ўйуси / а ў не|йі кру|т'еси (кру|к'еси) сл'о|зи ў оч'а|х / ви|тко / нагада|ла про р'і|дних / йа ўже ц'і|хо ста|ла / б'і|рши н'іч'о| ни каза|ла.*

КРУТИ|ТИ НО|СОМ – бути незадоволеним; щось не до вподоби: *Найшли| їму норма|л'ну робо|ту / а в'ін ўсе кру|ти но|сом / ни хо|чи тако|йі / бо зама|ло їму гро|ший / то ле|кши л'іж'е|ти / н'іш роби|ти*; *Мої / та то таки|ї фа|їний і роб|ітниї хло|пиц / а ўна чого|с кру|ти но|сом / в'ібаран'ч'ейеси.*

КРУТИ|ТИ ФОСТО|М – спокушати когось: *Ота| / най ни ка|жу хто / кру|ти фосто|м пи|рид мо|йім чолов'і|ком / устида|ла би си.*

КРУТИ|ТИ, ЯК ФІР|МАН БАТО|ГОМ – не дотримуватися слова, обіцяного; змінювати рішення, не беручи до уваги думки співрозмовників: *Каза|ў / шо при|їди до мул'е|рки / пооб'іц'е|в / шо при|їди ўче|ра / сого|дни / шо за|ўтра / поза|втр'у / і так з дн'а на ден' / кру|ти / йак ф'і|рман бато|гом / то нима| йму ўже в'і|ри.*

КСЬОНЦ (КСЬОНДЗ) ДВА РА|ЗИ КА|ЗАНЄ НИ КА|ЖИ – *згруб.*, використовується при перепитуванні, коли мовець не хоче повторювати сказане: *Шо-шо? / А ти чого|с до|бри ни слу|хала / шо голова| каза|ў / кс'онц два ра|зи ка|зан'е ни ка|жи і в'ін поўто|р'увати ни бу|ди / Та йа про шос сво|йе заду|маласи та й пропусти|ла то / шо мин'і| тре|ба.*

Висновки. Результати розвідки показали тісний зв'язок діалектів з літературною мовою.

На основі синхронного підходу виявлено стан мовної системи місцевого діалекту або окремих діалектних явищ безвідносно до їхнього історичного розвитку.

Одним із важливих етапів дослідження народної фразеологічної лексики є укладання словника на основі зафіксованого матеріалу. При його упорядкуванні враховано низку факторів: розкрито способи творення місцевих діалектів, виявлено особливості лексикографування фразеологічної синонімії, антонімії, полісемії та ін. Завдяки

зібраному матеріалу та встановленій семантиці, укладено “Словник фразеологізмів говірок Стецеви і Стецівки Снятинського району Івано-Франківської області” (Україна), який є першою спробою системної фіксації та аналізу фразеологічних одиниць окремих говірок регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабич, Н. Д. (1972): Співвідношення діалектного та загальнонародного в українській фразеології (до питання про фразеологічну синоніміку та варіантність). Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : *Тези доповідей та повідомлень*. Київ : Наукова думка, С. 61–63.

2. Бурячок, А. А. (1965): Інструкція для складання регіональних діалектних словників. В кн. : *Праці XI Респ. діал. наради*. Київ : Наук. думка, С. 214–226.

3. Грицак, М. А. (1965): Подача фразеологічного матеріалу в регіональних словниках. *Тези доповідей до XIX наукової конференції*. Ужгород. 143 с.

4. Жуйкова, М. В. (2007): *Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов’янських мов* [Текст] : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 416 с.

5. Івченко, А. О. (2010): Словник української фразеологічної термінології: засади створення. Українська наукова термінологія. *Зб. матер. наук.-практ. конф. «Українська термінологія. Суспільні та гуманітарні науки»,* Київ : Наукова думка. № 3. С. 127–133.

6. Інструкція для укладання діалектних словників (1992): відп. ред. Я. В. Закревська. Львів : Ін-т сусп. наук АН України. 32 с.

7. Історія міст і сіл Української РСР в 26-и т. Івано-Франківська область (1971): гол. редколегії Чернов О.О. Інститут історії Академії наук УРСР, Київ : Головна редакція Української Радянської енциклопедії Академії наук УРСР.

8. Коваль, В. И. (1998): *Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение*. Гомель. 213 с.

9. Ковальова, Н. (2008): Сучасні проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі тематичної мікрогрупи народних фразеологізмів на позначення простору і часу). *Українське мовознавство*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 38. С. 108–111.

10. Коломієць, М. П. (1989): *Фразеологічні синоніми*. Дніпропетровськ. 67 с.

11. Корнієнко, Л. М. (2015): До питання про класифікацію фразеологічних словників української мови. Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур : Пам’яті академіка Леоніда Булаховського : *зб. наук. праць. Київ : «Освіта України»*. Вип. 28. С. 78–87.

12. Корнієнко, Л. М. (2012): З історії української діалектної фразеографії. *Українське мовознавство : міжнародний наук. зб.* Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. 42/1. С. 185–193.

13. Корнієнко, Л. М. (2014): Лексикографування полісемії в українській фразеографії початку XXI ст. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського.* Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця: ТОВ «фірма «Планер». Вип. 20. С. 47–54.

14. Корнієнко, Л. М. (2013): Про синонімію у фразеологічних словниках. *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 16. Т. IV (166). С. 110–116.

15. Корнієнко, Л. М. (2016): Українська перекладна багатомовна фразеографія: історія питання. Наукові праці : науково-методичний журнал. Вип. 266. Т. 278. Філологія. *Мовознавство.* Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. С. 57–62.

16. Краснобаєва-Чорна, Ж. В., Боровик А. В. (2011): Сучасна українська фразеографія : Довідник. Донецьк : ДонНУ. 93 с.

17. Лесюк, М. (2008): *Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)*. Івано-Франківськ : Нова Зоря. 328 с.

18. Личук С. (2018): *Словник народних географічних назв Івано-Франківщини*. Івано-Франківськ : Місто НВ. 412 с.

19. Неровня, Н. М. (2008): З історії української фразеології і фразеографії та їх сучасні проблеми. *Українське мовознавство*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 38. С. 152–159.

20. Олійник, М. Я. (2002): Фразеологія гуцульських говірок : Дис. …канд. філол. наук. Львів. 222 с.

21. Прадід, Ю. Ф. (2012): Історія української фразеографії. *Мовознавство*. № 1. С. 31–39.

22. Прадид, Ю. Ф. (2012): Развитие фразеологической науки в Украине (II пол. XX ст. – начало XXI ст.). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.* Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 11–42.

23. Самойлович, Л. В. (2005): Традиції та обряди народу як джерело виникнення фразеологізмів [Текст]. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Луганськ: Альмаматер. № 2 (5). С. 82–87.

24. Скрипник, Л. Г. (1973): *Фразеологія української мови*. Київ : Наукова думка. 280 с.

25. *Сучасна фразеологія : класифікаційні параметри фразеологічних одиниць* [Текст] : словник фразеологічних термінів (2012): [уклад. Ж. В. Краснобаєва-Чорна]. Донецький національний університет. Донецьк : ДонНУ. 167 с.

26. *Словник української мови* : в 20 т. (2010): [гол. ред. В. М. Русанівський]. Київ : Наукова думка. Т. І. (А–Б). 578 с.

27. Lychuk, S. (2020): Theoretical and methodological principles of the research of national geographical lexis by Slavic and Ukrainian linguists (based on Ivano-Frankivsk Region, Ukraine). *Acta onomastica* LXI/1. P. 136-152.

УДК 398.8(=161.2):821.161.2.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.53

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ, ЗАПИСАНІ З ГОЛОСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ. УМОВИ ТА РІВЕНЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИХ ТЕКСТІВ В СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ

WEDDING SONGS RECORDED FROM THE VOICE OF LESYA UKRAINKA. CONDITIONS AND LEVEL OF PRESERVATION OF THESE TEXTS IN MODERN RECORDS

Потрапелюк В.А.,
orcid.org/0000-0002-2396-2048
аспірант кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено порівняльний моніторинг весільних пісень, які К. Квітка записав від Лесі Українки, з тими, які в сучасних записах зберігаються в архіві Інституту культурної антропології.

У збірнику «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка» (1917), весільні пісні становлять 31 текст. У сучасних записах збережено лише 13 відповідників сторічного репертуару. Серед проаналізованого матеріалу збірника було виявлено 18 варіантів, які схожі за формою та змістом до сучасних аналогів весільних пісень, які зберігаються в фонді народознавчого центру. Дослідження показало й майже повну збереженість на час запису (переважно 80-і роки ХХ ст.) діалектних форм, які фіксувала Леся Українка. Різницю зберегли й тексти, записані на Волині та Західному Поліссі. Волинські ближчі до літературної мови, західнополіські, як і в період запису Лесею Українкою, тяжіють до діалектних форм.

Дослідження показує стійкість репертуару текстів упродовж століття, виявляє кореляцію між географічним ареалом їх поширення та варіативності звучання одних і тих же текстів. Цьому сприяла актуалізація текстів унаслідок перманентної їх передачі з покоління в покоління. Пісенний масив, який зафіксувала Леся Українка – предмет комплексних дискусій, наукових студій. Особливе місце фольклорних записів становлять весільні пісні. Репертуар цих текстів зберігся крізь десятки років, з локальною варіантністю зі специфічними мовленнєвими особливостями. Регулярна активізація пісень різними поколіннями респондентів сприяла тенденції збереженості фольклорного матеріалу. Це дослідження унікальне, адже й досі не існує подібних розвідок у вітчизняній фольклористиці.

У зв'язку з загальнонаціональною традицією українського весільного обряду збірник «Народні мелодії з голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка» може стати в нагоді для вивчення стану збереження весільно-пісенного репертуару інших регіонів.

Ключові слова: весілля, фольклор, традиція, обрядовість, пісня, тональність, діалект, Волинь, Західне Полісся, тенденція.

The article comparatively monitors wedding songs recorded by K. Kvitka from Lesya Ukrainka with those stored in modern records in the archives of the Polissya-Volyn Ethnographic Center of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. In the collection "Folk melodies. From the voice of Lesya Ukrainka recorded and arranged by Kliment Kvitka "(1917), wedding songs are 31 lyrics. Only 13 equivalents of the century-old repertoire are preserved in modern records. Among the analyzed material of the collection, 18 variants were found, which are similar in form and content to modern analogues of wedding songs, which are stored in the fund of the ethnographic center. The study also showed almost complete preservation at the time of recording (mostly in the 1980s) of dialectal forms recorded by Lesya Ukrainka. The text recorded in Volyn and Western Polissya also kept the difference. Volyn is closer to the literary language, West Poles, as in the days of the first record, tend to dialectal forms.

The study shows the stability of the repertoire of texts over the centuries, reveals a correlation between the geographical area of their distribution and the variability of the sound of the same texts. This was facilitated by the actualization of texts as a result of their permanent transmission from generation to generation.

The song array recorded by Lesya Ukrainka is the subject of complex discussions and scientific studies. Wedding songs make a special place of folklore records. The repertoire of these texts has been preserved for decades, with local variance with specific speech features. Regular activation of songs by different generations of respondents contributed to the trend of preservation of folklore material. This study is unique, because there are still no such investigations in domestic folklore.

Due to the national tradition of the Ukrainian wedding ceremony, the collection "Folk melodies from the voice of Lesya Ukrainka recorded and arranged by Kliment Kvitka" may be useful for studying the state of preservation of the wedding song repertoire of other regions.

Key words: wedding, folklore, tradition, ritualism, song, tonality, dialect, Volyn, trend.

Постановка проблеми. Збереження вітчизняної фольклорної спадщини важлива проблема у наш час, адже процеси урбанізації впевнено усувають риси національної ідентичності в повсякденному житті українців, інтерес до традицій предків згасає, відходять носії фольклору, а з ними і кваліфіковані дослідники. Рівень збереженості пісенного масиву можна простежити на основі виявлення в сучасних записах фольклорних текстів, які зафіксували дослідники минулих

століть, в тому числі і Леся Українка. Хоч це й не було основною сферою діяльності письменниці, через свою любов до народної пісні, прищеплену матір'ю Оленою Пчілкою, вона залишила для наступних поколінь чималу фольклористичну спадщину. За відсутності рівнозначного зібрання з теренів Західного Полісся й Волині ці записи сьогодні слугують мало не єдиним джерелом для вивчення пісенної традиції цього краю в столітній перспективі. Ще однією особливістю зібраних Лесею Українкою пісень можна вважати фіксацію в них місцевих говіркових особливостей, які були проігноровані наступними поколіннями збирачів усної народної творчості в радянський період. У такому ракурсі весільний фольклор має особливе значення, адже він відображає ще й основні обрядові дії, багато з яких відійшли в минуле.

Аналогічних досліджень динаміки фольклорної традиції зазначеної місцевості на сьогодні не існує. Причина тривіальна – не існує й двох аналогічних зібрань весільних пісень, записаних у столітньому інтервалі. Тому наше дослідження стосується як кількісних змін, так і текстуальних.

Основне завдання цієї розвідки – простежити динаміку збереження весільного фольклору упродовж століття на основі зіставлення професійних записів, зроблених К. Квіткою з голосу Лесі Українки, та сучасних, які зберігаються у фондах Інституту культурної антропології в розділі «Архів Поліcько-Волинського народознавчого центру». На сьогодні це найповніше джерело пісенного фольклору, зібраного на теренах історично-адміністративних повітів Звягельщини, Луччини, Ковельщини, де їх засвоїла Леся Українка. Також для нашого дослідження слугуватимуть тексти, які вміщено в комплексну працю: «Леся Українка. Повне академічне зібрання творів у 14 томах»(2021).

Наукова новизна. Стан збереження весільного фольклору, носієм якого була Леся Українка, ще не ставав предметом наукових студій. Частіше потрапляли на шпальти наукових розвідок зібрані нею купальські пісні та дитячі ігри, якими вона дебютувала у фольклористиці. Вони розглядалися під різними кутами зору, як із суто фольклористичного, так і лінгвістичного, діалектологічного і навіть педагогічного. Все це свідчення того, який дослідницький потенціал було закладено в них початково.

Виклад основного матеріалу. Ще з раннього дитинства Леся Українка виховувалася у висококультурному середовищі, де наука та мистецтво були пріоритетними складовими життя. В родині Косачів значну увагу приділяли фіксуванню та збереженню фольклору. Вплив Олени Пчілки, М. Драгоманова, М. Лисенка, І. Франка та інших дослідників сформувало у юній особистості невичерпну любов до вивчення та примноження народнопоетичного матеріалу українського народу. За свого життя Леся Українка була визнана непересічним носієм фольклору, адже знала близько пів тисячі народних пісень; також була ініціатором багатьох фольклористичних експедицій на територію Волині, Гуцульщини та Слабожанщини.

За останні роки питання про характер зв'язків Лесі Українки з фольклором привертало увагу дослідників, про що свідчать розвідки П. Павлюченко, Н. Черкес, У. Лущ-Пурій. Зазначимо публікацію Л. Семенюк «Українські народні балади в записах Лесі Українки і Климента Квітки та їх сучасні паралелі з Волині й Західного Полісся…»[4, с. 97], в якому досліджено проблему традиційності та новизни фольклорних текстів. Проте весільна обрядовість у поле зору цих дослідниць не потрапила. Тим часом весільний фольклор – один із найконсервативніших, а водночас і найживучіших жанрів, оскільки актуалізується доти, доки не зникає сама традиція. Тому порівняльне вивчення весільного фольклорного репертуару означає водночас і моніторинг самої обрядової традиції.

Місце проживання, місцеве населення справляли неабиякий вплив на наукові шукання Лесі Українки. Локальні традиції та обрядовість вплинули на наукові починання письменниці. Ще з малих літ вона виявляла добре поставлений музичний слух та записувала не тільки тексти пісень, а й мелодії. Період перебування у с. Колодяжному та с. Скулині Ковельського повіту був плідним на фольклорній ниві юної дослідниці: календарно-обрядові пісні, легенди, казки, мотиви яких у подальшому гармонійно використовувала у створенні поезії. Зв'язок із фольклором, притаманний більшості творів письменниці, не був чимось застиглим, а зазнавав постійної еволюції в напрямку «від стилізацій під фольклор у перших поетичних спробах до переосмислення традиційних сюжетів та образів, до глибокого проникнення у стиль і дух фольклору та творчого їх використання» [3, с. 58].

Як фольклорист Леся Українка дебютувала працею «Купала на Волині» (1891), в якій описала деякі оригінальні форми звичаєвого народного святкування Купала. 1903 року вийшов друком збірник «Дитячі гри, пісні, казки». Як писала сама Леся Українка: «Всі оці дитячі гри, співи та казки зібрані серед народу на Волині,

в Звягельському, Луцькому та Ковельському повітах; при записуванні задержана вимова, властива кожному з повітів. Матеріали сі, однак, не було записано від якоїсь одної людини з народу, вони збиралися довго в пам'яті моїй; мало не всі їх я знаю, як то кажуть, зроду, перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей і від моєї родини, а матеріали з Ковельщини мені трапилось не раз перевірити на місці пізніше»[5, Т. 9, с. 214].

Леся Українка не розрізняє, де етнографічна Волинь, а де Західне Полісся, вдаючись до тогочасного адміністративно-територіального поділу. Із її сучасників мало хто вдавався до диференціації етнографічних регіонів, Волинь і Волинське Полісся у своїх працях на той час розмежовував тільки В. Камінський (праці «Этнографическое изученіе Волыни», «Свято Купала на Волинському Поліссі» та ін.)

У наступні роки Леся Українка стала авторкою ще декількох фольклористичних праць, які були створені після експедицій у Карпати та на Харківщину.

В силу життєвих обставин Леся Українка виступала не тільки реципієнткою фольклору, а й респонденткою: наспівувала колись почуті пісні М. Лисенкові та К. Квітці. «Я взагалі не турбувався про точність, оскільки знав (Леся Українка сама про це засвідчувала), що селянки з Волині загалом співають на більш низькому звуковисотному рівні. За деякими даними, Лисенко при запису теж вибирав тональність на свій розсуд; до того ж при виданні шкільного збірника він міг викладати наспіви не в тих тональностях, в яких записував», – згадував К. Квітка [5, Т. 9, с. 752].

«Народні мелодії. З голосу Лесі Українки», які впорядкував і видав К. Квітка 1917 року, – не лише найоб'ємніше зібрання фольклорних текстів (225 пісень), які зберігала у своїй пам'яті Леся Українка. Цей збірник унікальний і тим, що в ньому репрезентовано 18 тематичних груп, серед яких значну частину становлять весільні пісні (31 текст). «Сі пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості, – писав К. Квітка. – Деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю переносила в родинне життя кращі мелодії, які находила в народі. Деякі тексти записала Леся і її брат Михайло Косач коло 1890 року безпосередньо від волинських селянок і селян, але більшу часть Леся держала в пам'яті ввесь свій вік і продиктувала мені в кінці мая і початку червня 1913 року в Кутаїсі» [5, Т. 9, с. 291].

Весільні пісні – це ще й цінний етнографічний матеріал. У них оспівується зміст давніх обрядів, іноді вже забутих, що дає підстави для цілісної реконструкції загальної картини їхнього регіонального варіанту.

На сьогодні єдиним джерелом для порівняльного вивчення цієї сторічної традиції в повному обсязі можуть слугувати архівні матеріали Інституту культурної антропології в м. Луцьку.

Поліcько-Волинський народознавчий центр Інституту народознавства НАН України (з 2005 р. функціонує незалежно як Інститут культурної антропології) в часи своєї найпліднішої діяльності акумулював у своїх фондах близько півтори тисячі одиниць збереження комплексних описів фольклору, здійснених здебільшого студентами Волинського державного університету імені Лесі Українки під орудою його директора Віктора Давидюка. Серед них чимало й весільного фольклору. Найцільніші зразки весільних обрядів із Західного Полісся були опубліковані у 8-му випуску «Фольклористичних зошитів» (2005 р). Тексти волинських весільних обрядів, у т. ч. й пісень тут не представлені. Чи не єдиним джерелом для такого порівняння могло б слугувати видання «Волинь у піснях» (1969). Однак упорядник І. Федько в розділі «Традиційне весілля на Волині» скомпілював поліський та волинський обряд, а самі тексти піддав літературній обробці, позбавивши їх фонетичних діалектизмів.

Пісні з архіву Поліcько-Волинського народознавчого центру, зібрані під час польових експедицій, дуже важливі для сучасних досліджень, адже через призму недавніх записів від старожилів, спостерігаємо темпи збереження тексту, які свого часу фіксувала Леся Українка. Тексти пісень майже незмінні, що вказує на добру збереженість, сталість передачі фольклорного матеріалу через покоління.

Загалом в архіві Поліcько-Волинського народознавчого центру ми знаходимо лише 13 текстів весільних пісень, які свого часу записав К. Квітка від Лесі Українки: «Було літо, було літо та й стала зима» (2 версії), «Летять галочки у три радочки» (2 версії), «Не наступай, Литво», «Ой летіли гусойки через сад» (2 версії), «Січена калинойка, січена» (3 версії), «Ой на морі та на камені», «Ідуть дружечки у три радочки», «Ой свату ж наш, свату».

Цікаво, що варіанти присутні вже й у збірнику К. Квітки: *Летять галочки у три радочки, зозуля попереду. (2) Усі галочки по дубах сіли, зозуля – на калині. Усі галочки защебетали, зозуля закувала. (2) – Ой чого куєш, чого жалуєш, сивая зозуленько? Ой чи жаль тобі теї калини,*

що стоїть при долині? (2) – Ой не жаль мені теї калини, що стоїть при долині. Тільки жаль мені та куваннячка, раннього вставаннячка.(2) (К. Квітка, Миропілля, 1917 р. [5, Т. 9, с. 344]. У примітках К. Квітки зазначено, що ця пісня співається після «суперечки» молодого з братом молодої, коли молодий заходить у хату. Цей обряд відбувається в перший день весілля, і важливим є те, яким чином молодий займає місце біля молодої: чи то способом насильного захвату, чи то шляхом його викупу, чи внаслідок продажу братом коси молодої.

Подібну версію знаходимо і в архіві Поліського-Волинського народознавчого центру: *Летіли галочки у чотири радочки, зозуля попереду*. *А всі галочки по лугах сіли. Зозуля на калині* (с. Невір, Любешівський район, 1987 р.).

Окрім схожості структури та наповненості пісень, у вищезгаданих текстах збережено фонетичну особливість говірки, а саме ствердіння вібранта [р'] у словах «*радочки*».

Не дуже відрізняються, незважаючи на різницю місця та часу записів, тексти про наступ Литви, яка хоче забрати дівчину. *Не наступай, Литво, Буде з нами битва, Будем бити, воювати Та Марисі не давати* (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.); [5, Т.9, с. 780]. *Наїхала Литва, буде між нами битва. Будемо воювати, Молодої не давати* (с. Лісово, Маневицького району, 1989 р.). Цю пісню співають, коли відбувається суперечка («битва») між родом молодого і родиною молодої. Молодого не пускають до хати та вимагають викуп. Тексти зафіксовані у населених пунктах Волині та Західного Полісся.

В. Давидюк у своїй статті «Битва народів у весільних пересварках західних поліщуків: історична основа одного драматичного мотиву» розглядає цілий сюжет такого протистояння, зафіксований на Ратенщині в плані дихотомії: патронім – етнонім поняття «Литва», тобто Литва як держава чи литва, тобто литвини, білоруси. На основі найбільшого поширення та розвитку пісенної колізії на Ратенщині вчений віддає перевагу відображенню протистояння між Литвою, яка поступово просувалась на східному напрямку, та Волинською землею [1, с. 98]. Записи, зроблені в кінці 80-х років ХХ ст. відображають консервацію цієї тенденції до наших днів. Слова пісні: *«Ми люди не з Литви, не хочемо битви, ми ваші сусіди, ми були тут завсіди»* за межі Ратенщини не поширилися. І. Денисюк фіксує їх у с. Тур цього району [2, с. 156], а текст, наспіваний Лесею Українкою, відомий і на Середньому Поліссі, зокрема Житомирщині.

До наших днів дійшла й наспівана Лесею Українкою пісня: «*Січеная калинойка, січеная. А вже наша Марися звінчаная, Червонії чобітоньки на нозі, Що купив Іванко в дорозі»* (К. Квітка, Колодяжне, Ковельського повіту, 1917 р.), [5, Т. 9, с. 779]. Сучасний її варіант: *Ой січена калинойка, Січена, січена, А вже наша Галочка Звінчана, звінчана* (Ратнівщина, 1989 р.). Пісню співають дівчата, йдучи з церкви після вінчання, у тексті сучасного варіанту помітна заміна ритму на швидший, тобто мажорніший.

Леся Українка чуттєво відображає місцеву говірку, де виразно передаються особливості північно-західного наріччя, а саме використання іменникового демінутивного суфіксу –ойк (*калинойка*, *водойка*, *гусойка*). Із часу засвоєння Лесею Українкою збереглися в весільних піснях, зафіксованих учасниками польових експедицій, діалектні елементи: *сивая*, *теї*, *йа*, *сей*, *посад*, *червонії*, *гусойки*, *сванечки*, *голубоньки*, *хтіти*, *огонь*, *тута*, *годинойка*, *їдно*, *малейка* та ін.: «*Ой летіли гусойки через сад, йа кликали Марисю на посад»* (с. Колодяжне, Ковельський повіт, 1917 р.).

Особливості місцевих говірок у текстах Лесі Українки відбиті переважно у лексиці, що притаманно й іншим записам. Та мало хто надавав такого значення фіксації фонетичних і граматичних особливостей західнополіської говірки. Леся Українка розуміла важливість збереження мовних особливостей місцевого населення. Через систематичність вживання діалектних форм забезпечується ідентифікація тексту за регіональною й етнографічною приналежністю, що вказує на місцеву особливість.

Істотно відрізняються в мовному плані тексти, почуті Лесею Українкою на Волині, з одного боку, та на заході Полісся, з іншого.

Суто по-волинськи звучить текст: «*Було літо, було літо та й стала зима… Насіяла чорнобривців – тепера нема. А вже ж мої чорнобривці процвітають, а вже ж мою русу косу розплітають. – Чи ж я тобі, моя доню, не казала, чи твоєму та серденьку не сприяла: ой не ходи та до броду рано по воду та не слухай голубоньків, де два загудуть. Та не слухай голубоньків, де два загудуть, та не бери подарочків, що дарма дають. Тебе ж тії подарочки з розуму зведуть, од матінки до свекрухи приведуть* (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.); [5, Т. 9, с. 358]. Де поділися демінутивні суфікси **ойк,** тверде **и** замість **і.** Натомість виразне **та**, там де на Поліссі **да**, суто волинське **тепера,** де на Поліссі **тепер**.

Через понад 100 років олітературилося не лише ***тепера***, а й зник цілий куплет пісні, пере-

твoривши її з діалогу між дочкою й матір'ю на монолог дочки.

Було літо, було літо та й стала зима. Насіяла чорнобривців та вже їх нема. А вже мої чорнобривці розцвітаються, А вже моя коса руса розплітається. Ой стань, матінко, на стілець та дістань з полиці гребінець, Розчесати русу косу під вінець (с. Гать, Луцького р-ну 1990 р.).

У наведених версіях майже ідентичний єдинопочаток, мотив пісень тотожний – прощання з дівоцтвом. Традиційно текст згаданих пісень виконується дружками під час розплітання коси нареченої. Особливістю цих текстів є збереження образу матері, яка виступає учасницею обряду розплітання коси або застерігає дочку від підступних «голубоньків» – вочевидь, хлопців.

Напівполіське звучання має текст: «*Ой свату ж наш, свату, Ой свату ж наш, свату, Та пусти ж нас у хату, А ми тобі не докучимо Тільки шати пересушимо! А в нас такі шати, Щоб Марисю взяти!»* (К. Квітка, Миропілля, 1917 р.) (Українка Леся 2021: 780), але на Волині вона набуває й специфічних волинських говіркових рис. Поряд із поліським сва**ту** легко вживається сва**та.**

Проте знаходження інваріанта пісні саме на Поліссі виявляє її продовження: «*Ой свату наш, свату, Пусти нас у хату. В нас короткі свитки – Поморозим литки»* (Ратенщина, 1987 р.).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Упродовж століття весільнопісенний репертуар Волині та Західного Полісся значно збіднів (майже утроє). Проте проаналізовані тексти пісень, які свого часу фіксувала Леся Українка, та тексти з архіву Інституту культурної антропології майже ідентичні як щодо формі, так і в ідейно-смисловому вираженні. «Живучість» репертуару пісень, які століття тому були записані з голосу Лесі Українки, свідчить про постійну активізацію текстів багатьма поколіннями, завдяки чому вони збереглися до наших днів. Тексти з Волині записані майже літературною мовою, на Поліссі – говіркою. Важко переоцінити внесок, який зробила Леся Українка в українську фольклористику не тільки як збирач, але й як репрезент народних пісень.

Географічний ареал поширення весільних пісень, записаних з голосу Лесі Українки та з архіву Інституту культурної антропології, охоплює майже всю сучасну територію Волинської та частину Житомирської областей. Розгалуженість текстів указує на спільну, питому для всіх основу, а водночас – розмаїття регіональних (локальних) варіантів. Текст пісень з плином часу та в міру переходу від респондента до респондента набував варіантності, однак це не впливало на мотив та ідею пісні.

У перспективі потрібно комплексно розглянути збереженість текстів весільних пісень, записаних свого часу з голосу Лесі Українки, і в сусідніх областях, оскільки традиція українського весілля становить загальнонаціональну цілісність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давидюк, В. (2018) «Битва народів» у весільних пересварках західних поліщуків: історична основа одного драматичного мотиву. Брестчина и соседи : сборник научных трудов, 98–104.

2. Денисюк І. (2004). Пісні з-над берегів Турського озера.

3. Погребенник В. (1981). Поетична творчість Лесі Українки і фольклор.

4. Семенюк Л.(2005). Українські народні балади в записах Лесі Українки і Климента Квітки та їх сучасні паралелі з Волині й Західного Полісся: до проблеми традиційності й новочасних змін у фольклорі.

5. Українка, Леся(2021). Повне академічне зібрання творів у 14т.

РОЗДІЛ 9
ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.2 423
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.54

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ПСЕВДОНІМІЯ В РОМАНАХ С. ДЗЮБИ ТА А. КІРСАНОВА

LITERARY PSEUDONYMS IN THE NOVELS OF S. DZIUBA AND A. KIRSANOV

Вегеш А.І.,
orcid.org/0000-0003-0430-2447
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету

Лавер О.В.,
orcid.org/0000-0002-7904-3083
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету

Статтю присвячено дослідженню літературно-художніх антропонімів, адже вони є важливою складовою художнього твору, саме вони наділені багатством стилістичних функцій, значними виражальними можливостями, виступають невід'ємним елементом тексту. До актуальних завдань сучасної ономастики належить дослідження літературно-художньої антропонімії, аналіз псевдонімів, що функціонують у творах сучасних авторів також є важливим.

Ми дослідили літературно-художні антропоніми (позивні), що функціонують у романах С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас» та «Позивний Бандерас. Операція «Томос». Наше завдання – описати характеристичні літературно-художні антропоніми, дати їм оцінку.

У статті подається опис літературно-художніх антропонімів (найперше псевдонімів), досліджується їх роль у тексті, розкривається символічне значення.

Доведено, що псевдоніми (позивні) воїнів російсько-української війни, як і церковні імена монахів, відіграють важливу роль у формуванні образів. Особливу увагу звернено на доонімне значення імен, де закодовано основні риси характеру людини, її поступки та інші особливості.

З'ясовано, що назви персонажів виконують характеристичну функцію. Вони вказують на національну чи регіональну приналежність, соціальний статус, на відповідність певному часу та місцю, мають широкі виражальні можливості, різні конотації. Важливим є вивчення мотивів присвоєння таких літературно-художніх антропонімів. Добротним матеріалом для назв героїв романів послужили як реальні оніми, так і апелятиви, які в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики та доонімна семантика літературно-художнього антропоніма допомогли розкрити їх інформаційний заряд. Оскільки назви персонажів значною мірою визначають «обличчя» художнього твору, то автори вкладають у літературно-художній онім певну оцінку. Результати дослідження свідчать про те, що особливості називання персонажів залежать від волі автора.

Визначено, що вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів із романів С. Дзюби та А. Кірсанова відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Ключові слова: антропонім, доонімне значення, літературно-художній антропонім, позивний, псевдонім, символ, характеристичне значення.

The article is devoted to the study of the proper names of the literary heroes, because they are an important component of the work of art, they are endowed with a great number of stylistic functions, significant expressive possibilities, and they are also an integral part of the text. The urgent tasks of modern onomastics include the study of literary anthroponomy, the analysis of pseudonyms that function in the works of modern authors is also important.

We researched the proper names of the literary heroes (call names) that function in the novels of S. Dziuba and A. Kirsanov "Call name Banderas" and "Call name Banderas. Operation "Tomos". Our task is to describe the characteristic proper names of the literary heroes, to evaluate them.

The article describes the proper names of the literary heroes (first of all pseudonyms), explores their role in the text, reveals the symbolic meaning.

It is proved that the pseudonyms (call names) of the soldiers of the Russian-Ukrainian war, as well as the church names of monks, play an important role in the formation of images. Particular attention is paid to the pre-onymic meaning of names, which encodes the main features of human character, its concessions and other features.

It is found that the names of the characters perform a characteristic function. They indicate national or regional affiliation, social status, correspondence to a particular time and place, they have a wide range of expressive possibilities, different connotations. It is important to study the motives for assigning of such proper names of the literary heroes. Both real onyms and appellatives, which received the appropriate semantic load in the text, served as a good material for the names of the heroes of the novels, and successful authorial characteristics and pre-onymic semantics of the proper names of the literary heroes helped to reveal their informational charge. Since the names of the characters largely determine the "face" of the work of art, the authors invest in the literary onym a certain assessment. The results of the study indicate that the peculiarities of naming the characters depend on the will of the author.

It is determined that the study of the hero's own name requires special attention, and a thorough analysis of the proper names of the literary heroes in the novels of S. Dziuba and A. Kirsanov opens opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

Key words: anthroponym, pre-onymic meaning, proper name of the literary hero, call name, pseudonym, symbol, characteristic meaning.

Постановка проблеми. Про війну росії з Україною, починаючи з 2014 року, написано багато. В основі романів українських письменників є різні історії, різні персонажі, різні події. Та головне в них – це боротьба за долю України. Воєнним подіям на сході України присвятили свої твори С. Жадан («Інтернат»), С. Дзюба і А. Кірсанов («Позивний «Бандерас», «Позивний Бандерас. Операція «Томос»), В. Шкляр («Чорне Сонце»), частково І. Роздобудько («Тут і тепер»), М. Дочинець («Діти папороті») та інші.

У кожному творі важливими є всі мовні засоби. Літературно-художні антропоніми є також важливою складовою твору, адже саме в назву героя автор укладає величезний характеристичний потенціал. Дослідження літературно-художньої антропонімії романів сучасних авторів дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості власних назв персонажів, на творення яких впливають як естетичні, так і інші екстралінгвальні чинники. Тому до актуальних завдань сучасної ономастики належить дослідження літературно-художньої антропонімії. Назви персонажів, що наділені багатством стилістичних функцій, значними виражальними можливостями, виступають невід'ємним елементом літературно-художнього тексту. Дослідження псевдонімів, що функціонують у творах сучасних авторів також є важливим.

Аналіз досліджень. Українська літературна ономастика розвивається швидкими темпами. Найважливішими працями, де подаються відомості з теорії, термінології української літературної ономастики, залишаються дослідження Ю. Карпенка, О. Карпенко, Л. Белея, М. Мельник, М. Торчинського, Н. Колесник та ін. Настільною книгою для тих, хто досліджує літературні оніми, став збірник статей «Літературна ономастика» відомого науковця Ю. Карпенка. Першим, хто до джерельної бази власних досліджень широко залучив українські літературно-художні антропоніми посттоталітарної доби, був Л. О. Белей. У докторській дисертації «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.» (1997) та монографіях «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст.» (1995), «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (2002) Л. О. Белей не лише обґрунтовує необхідність ретельного вивчення української літературно-художньої антропонімії пострадянської доби, а й на підставі аналізу значного фактичного матеріалу виокремлює основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії. Надзвичайно важливими залишаються монографії «Структура онімного простору української мови» (2008) та «Структура онімного простору української мови. Частина ІІ. Функціонування власних назв» (2009) М. Торчинського, де подаються класифікації різних авторів, опис диференційних особливостей власних назв, зокрема і тих, що побутують у художньому стилі.

Дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів у творах українських письменників присвятили свої праці Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Л. Кричун, О. Климчук, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздра, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.

Об'єктом нашого дослідження вже були літературно-художні антропоніми (позивні) з повісті В. Шкляра «Чорне Сонце» [3] та роману М. Дочинця «Діти папороті» [2]. Героями повісті «Чорне Сонце» є бійці полку «Азов». Позивні бійців утворювалися шляхом трансонімізації онімної лексики та апелятивів. Подібні найменування знаходимо й у романі М. Дочинця.

Постановка завдання. Наша мета – дослідити літературно-художні антропоніми (псевдоніми), що функціонують у романах С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас» та «Позивний Бандерас. Операція «Томос». Наше завдання – описати характеристичні літературно-художні антропоніми, дати їм оцінку; довести, що образ та ім'я персонажа тісно переплетені; визначити мотиви надання позивних.

Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Романи «Позивний «Бандерас» та «Позивний Бандерас. Операція «Томос» С. Дзюби та А. Кірсанова називають військовими бойовиками, військовими детективами, пригодницькими романами. У центр уваги потрапляє група контррозвідників, котра має ліквідувати диверсанта. Усі вони мають реальні імена і відповідні псевдоніми.

Ми знаємо, що козаки мали прізвиська (назвиська), воїни УНР, УПА – псевдоніми (псевда), а для воїнів російсько-української війни характерними є позивні. С. Дзюба та А. Кірсанов слово *позивний* виносять у назви обидвох романів, тому воно є головним, «найважливішою ланкою» художнього твору. Знаходимо дефініцію до слова псевдо: «Псевдонім, прибране ім'я чи прізвище» [4, с. 1183]. Слово позивний, яке б мало таке саме значення, словник не фіксує. Але, на думку Н. Павликівської, позивні є «самодостатніми псевдонімами, оскільки використовуються передусім для того, щоб приховати справжнє іменування особи, або з причини самоідентифікації. Виконуючи номінативну функцію, вони обов'язково позначені ще й езотеричністю, мають достатній ступінь «таємності». Псевдоніми українських воїнів, крім основної функції, можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, функцію вираження самоіронії» [8, с. 242].

Спробуємо заглянути в майстерню авторів і розібратися як формується образ і літературно-художній антропонім. Відомо, що письменники, називаючи своїх персонажів, «прагнуть підібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа-денотата» [1, с. 7].

Головний герой військового детективу – капітан Антон Саєнко. У романі Саєнко має позивний Бандерас. Назва *позивний Бандерас* містить велике смислове навантаження, тому автори і виносять її в заголовок. Художнє значення такого заголовка – це виділення одного з персонажів. Такий заголовок – «найголовніша власна назва художнього твору, центр його ономастичного простору» [7, с. 260].

Бійці АТО для зручності вибирали позивні, когось називали самі бійці. Про те, чому в Саєнка такий позивний, дізнаємося зі сторінок роману. Генерал-майор Яременко пропонує Саєнкові: «*Вам потрібно мати позивний, за яким будете виходити на зв'язок. – Бандерас, – майже без роздумів відповів я. – Це щось націоналістичне? – Ні, Антоніо Бандерас – голівудський актор, – пояснив я. – Так мене колись дівчина прозвала за запальну вдачу… Ще у Веселому… В іншому житті. – Бандерас так Бандерас, – підсумував генерал-майор*» [5, с. 11]. Найперше хочеться асоціювати позивний із прізвищем провідника націоналістичного руху Степана Бандери. Відомо, що серед псевдонімів воїнів ОУН-УПА, АТО виділялися прізвища відомих людей, історичних осіб, артистів, спортсменів, літературних героїв. Але прізвисько Бандерас герой отримав ще до війни. Так його назвала дівчина Яна: «*– Ти мій Антоніо Бандерас, – ніжно промовила вона, горнучись до мене. – Хто? – не одразу второпав я. Яна засміялася. – Антоніо Бандерас, – повторила вона. – Мій улюблений актор. Сміливий і непереможний*» [5, с. 41]. Як бачимо, назвала влучна, бо Антон і сміливий, і непереможний. Але, ймовірно, не тільки за цими рисами, адже імена артиста та Саєнка однакові – Антон/Антоніо. До речі, у тексті розкривається і первісне значення імені: «неоціненний, гідний похвали» [9, с. 37]. Таке ім'я мав святий Антоній – захисник міст, що допомагав людям у поверненні втраченого, творив чудеса. Наш герой є саме таким («*Бандерас повернеться, щоб захищати інші села і людей, із якими навіть незнайомий. Бо Україна єдина! Це його рідна земля, яку потрібно захищати ціною власного життя*» [5, с. 238]; «*Допоки ворог не згине, як роса на сонці, він боронитиме рідну землю*» [6, с. 252]). Він рятує життя людей, міжнародний авторитет України, культурні та духовні цінності держави. Саме тверезий, обережний і зважений підхід до справ робить його серйозним і відповідальним. Не можемо заперечувати той факт, що позивний Бандерас все-таки сприймався і бійцями, і ворогами як такий, що мав стосунок до прізвища Бандери. Боєць Чорний пропонує сходити до села, а Бандерас відповідає: «*– Куди ж я піду? Тепер я для них бандерівець… – У тебе ж і позивний Бандера, – Чорний глянув на мене, ніби чекаючи на відповідь. Цікаво, це він недочув мій позивний у штабному наметі чи навмисно перевіряє моє ставлення до українських націоналістів. – Не Бандера, а Бандерас, як кіноактор, – уточнив я. – Мене так іще у школі прозвали за запальний характер*» [5, с. 65–66]. Василь Щирий запитує: «*А який у вас позивний? – Бандерас. – Та ви що?! На честь Степана Бандери? – Не Степана Бандери, а Антоніо Бандераса. Голівудського актора*

іспанського походження» [6, с. 146]. Боєць з таким позивним наводив жах на ворогів. Сьогодні росія весь український народ називає бандерівцями, ми всі стали «загрозою для її існування». «Феноменальною є людина, що змогла дати назву цілому народові – бандерівці. Ймовірно, прізвище роду запрограмувало його Долю і стало знаком Свободи і Незалежности поневолених українців. Своїм походженням воно сягає латинської мови, з якої поширилося у романську, германську та слов'янську групу мов. …Якщо в польську це слово потрапило з французької, то в українську очевидно, з польської зі значенням «прапор». Справді, сам Бандера став прапором змагань за свободу українців. І досі символ цього прапора затьмарює декому розум…» [10, с. 4]. Бандерас стає також стягом, корогвою, узявши такий псевдонім. Значний інформаційний потенціал має і справжнє прізвище персонажа Саєнко, що утворилося від давньоєврейського імені Ісай («допомога Ягве (бога)», «спасіння, послане богом» [9, с. 158]). Бандерас – людина, яка бездоганно виконує свою роботу, вміє витримати і не впасти в боротьбі з могутніми силами, надає допомогу і захист тим, хто цього потребує. Черниця Соломія не випадково назве його ангелом-охоронцем («*Твоє ж прізвище – Саєнко? ...Це прізвище походить від імені християнського пророка – Ісаї. ... Старець Макарій віщував, що в дорозі зустріну ангела-охоронця, який допомагатиме мені під час подорожі. І ось він знайшовся*!» [6, с. 57–58]). Сам Бандерас розуміє, що не може кинути Соломію, несе за неї відповідальність («*Виходить, я й справді для неї янгол-охоронець, Ісая, щоб я луснув! ...Так недовго і в пророцтво повірити, усміхнувся капітан*» [6, с. 133]). Як бачимо, ім'я, прізвище і позивний героя мають майже однакове значення і неабиякий інформаційний заряд.

До четвірки військових розвідників, крім Бандераса, входили Говерла, Мореман та Індіанець. Це були двадцятирічні бійці з різних куточків України. Боєць з позивним Говерла був родом із Карпат, тому топонімна назва найвищої гори Карпат стала літературно-художнім антропонімом (позивним). Але не тільки за місцевим топонімом утворився псевдонім, а й за зовнішнім виглядом: боєць був високим та міцним («*Західняк із Верховини рядовий Сергій Коржук із позивним «Говерла», високий на зріст, потужної статури…*» [5, с. 4]; «*Тим часом габаритний Говерла ледь проліз у шпарину, наробивши трохи шуму*» [5, с. 109]). Сам Сергій Коржук (справжнє ім'я та прізвище) розповідає про себе, що інструктор його хвалив за міцне здоров'я: «*На Говерлу можеш вибігти, маючи по дівчині на кожному плечі. От і прозвали мене побратими Говерлою*» [5, с. 17]. До речі, справжнє ім'я героя Сергій походить із латинської мови й означає «високий», «статний» [9, с. 335]. Його побратим Мореман каже: «*Із цим івано-франківським велетнем хоч у вогонь, хоч у воду*» [5, с. 30–31]. Апелятив велетень дуже часто поєднується з позивним – велетень Говерла. Як бачимо, не тільки позивний, але й справжнє ім'я героя мають однакові значення.

Побратимом Говерли був Мореман («*Його побратим Максим Горшков із позивним «Мореман» був родом із Одеси. Хлопець середнього зросту, він мав міцну статуру, був веселуном і заводієм*» [5, с. 4]). Позивний Мореман, як і позивний Говерла, утворився за місцем проживання героя. Місто Одеса розташоване на березі моря, тому в основі позивного є апелятив море. Друга частина прізвиська – коротка форма дієслова манити. Максим був тим, кого вабило море, він був закоханий у нього. Автори пишуть, що душа Моремана відлітала «*просто в синє небо, схоже на море, яке він так любив*» [5, с. 216]. Під час підриву мосту Мореман не дуже хотів лізти у воду: «*Ти що, плавати не вмієш, Моремане? – підбивав друга Говерла. – Вода ж твоя стихія! – Моя стихія – море, а не ця калюжа*» [5, с. 35]. Бандерас думає: «*Невже справді не вміє плавати? Для одесита це дивно. Радше направду так звик до моря, що вся інша вода тхне йому болотом*» [5, с. 36]. Доонімне значення справжнього імені Моремана також у тексті розкривається. Максим у перекладі з латинської мови означає «найбільший» [9, с. 206]. Символічним є те, що автори найкращими друзями зробили Говерлу та Моремана. Найвища гора України та найбільше море тісно поєдналися.

Четвертим із групи бійців був сорокарічний сержант Андрій Башков із позивним «Індіанець». Колишній київський бармен, інтелігент про себе каже: «*До АТО я працював звичайним барменом у київському рок-пабі. Там я навчився безпомилково читати по обличчях відвідувачів їхні невдоволення та бажання. Вивчати людей, більше слухати, ніж говорити – завжди було моєю усталеною нормою поведінки. Саме тому друзі і прозвали мене мовчазним та уважним Індіанцем. А ще тому, що я нерідко полюбляю палити люльку з веселою «травичкою». Так прізвисько Індіанець до мене і пристало, а вже в АТО стало моїм позивним*» [5, с. 12]. Говерла називав його вдумливим та зосередженим: «*Для мене Індіанець був ідеальним розвідником, та й у контррозвідці він би не загубився*» [5, с. 30]. Андрій був дуже кмітливим,

умів відчувати якісь події, розбирався в нумерології. Говерлі здавалося, що він навіть вміє читати думки. Саме талановитий Індіанець кидається на гранату, рятуючи інших. Промовистим є ім'я героя. Первісне значення імені Андрій – «мужній», «хоробрий» [9, с. 33] розкриває основні риси характеру героя. Прізвище Башков, яке утворилося від російського розмовного апелятива башка (голова), вказує на те, що носій такого прізвища є тямущою, розумною людиною. Інформаційний заряд, як бачимо, має і позивний, і реальна назва героя. Отже, літературно-художні антропоніми, що є найменуваннями персонажів романів, виконують певні стилістичні функції.

Другорядні персонажі також мають позивні, які характеризують особу за зовнішніми, фізичними чи психічними рисами. Позивний Борода має велетень-бородань. Він виявиться терористом із псевдонімом Ходок, який отримав за родом занять: був у всіх гарячих точках («*Ви ж мене не перший день знаєте, – посміхнувся Ходок. – Югославія, Придністров'я, Чечня, Грузія… тепер ось Україна*» [5, с. 205]). Майор Моляр – позивний «Чорний» («*Людина із позивним «Чорний», яка служила в «Беркуті», а тепер опинилася на передовій, звісно видається підозрілою*» [5, с. 63]). Його недолюблюють, підозрюють, а Бандерас називає його білою вороною, тобто не таким як усі. За соціальним статусом отримав псевдонім полковник Павлійчук (позивний «Батя») («*За кермом сидів сивий чоловік років п'ятдесяти з пишними козацькими вусами і шрамом біля скроні – колишній командир батальйону з позивним «Батя*» [6, с. 9]), майор Коцюба (позивний «Купол»). У двох десантників позивні – розмовні варіанти їхніх імен (Колян, Костян). Полковник Володимир Скоростецький, товариш Бандераса, має позивний Власкор, що вказує на рід заняття: військовий журналіст інформаційного агентства «АрміяInform» («*Пам'ятаєш, Власкоре, як ми тут у колишніх стайнях ночували й комарів годували? – згадав Антон*» [6, с. 159]). Дебелий місцевий поліцейський має прізвище Харченко, а ось його низького напарника Бандерас назве сам: «*Блоха в бронежилеті з автоматом*» [6, с. 71]. Одного із охоронців Бандерас назве також за зовнішнім виглядом: «*Один із чоловіків, із характерним для професійного боксера перебитим носом, якого Антон подумки охрестив Кривоносом, відклав журнал і почимчикував за ним*» [6, с. 137].

Полковник запасу ГРУ РФ Константинов Георгій Якович має позивний «Манекен» («*Манекен навіть не здригнувся, спокійно обернувся й утупив у мене холодний, мов крига, погляд. Він був схожий на рептилію, що завмерла в момент небезпеки*» [6, с. 210]). Відчитується асоціація з чимось нерухомим. Йдеться «про безживну, малорухливу, безвольну людину» [4, с. 644] («*Георгій виявився найбільш розсудливим, холоднокровним, стриманим і, що важливо, непомітним серед однокурсників. Тому й отримав позивний «Манекен*» [6, с. 20]). Диверсант Потап має позивний, що є усіченою формою прізвища («*Пес Манекена. Позивний «Потап». … Потапенко Борислав Андрійович… Колишній офіцер київського полку спеціального призначення «Беркут*»» [6, с. 112–113]). За зовнішнім виглядом отримав псевдонім найманець Монгол («*До кімнати зайшов вартовий – схожий на монгола, невисокий, але міцний хлопець із ситим круглим обличчям і вузькими очима*» [6, с. 143]; «*…пояснив Потап похмурому водію з круглим обличчям і вузькими очима на псевдо Монгол*» [6, с. 166]). Його друзі, «колишні бійці київського спецпідрозділу МВС «Беркут», також мали псевдоніми: Бур та Валет. На жаль, ми не маємо авторської підказки щодо їхнього походження.

У романі «Позивний Бандерас. Операція «Томос» прослідковуються дві сюжетні лінії: сучасність та доба Київської Русі. Зрозуміло, що героїв тисячолітньої давнини автори називають відповідно до того часу. Л. Белей писав: «Переконливість часової співвіднесеності літературно-художнього антропоніма з періодом, коли відбувається дія твору, досягається у випадку, якщо автор іменує персонажів відповідно до тогочасних законів номінації» [1, с. 39]. Серед літературно-художніх антропонімів знаходимо як імена реальних історичних осіб (князі Володимир Мономах, Всеволод Ярославович, ігумен Великий Никон, ієромонах Алімпій Печерський), так і вигаданих персонажів (Сава, Злотан, Михайло, Прохор).

Привертає увагу літературно-художній антропонім Василь Васильович Щирий. Прізвище з прозорою етимологією належить насправді добрій, щирій людині «з добродушним лицем». Автори постійно це підтверджують («*Здавалося, щаслива усмішка ніколи не сходить з обличчя Василя. Про таких кажуть – блаженний чи Божий чоловік*» [6, с. 105]; «*У Щирого від згадки про їжу з'явилася звична широка усмішк*а» [6, с. 159]; «*Навіть по телефону Бандерас ніби відчув щиру усмішку Василя*» [6, с. 213]).

Відомо, що монахи отримують інші імена під час постригу, відрікаючись від світського життя, вони позбуваються всього. Їхні імена – це своєрідні псевдоніми. Колишній військовий Грицько Бондар став отцем Макарієм («*Мабуть, Макарій –*

церковне ім'я, яке Григорій отримав під час обряду постригу, – знову втрутився Василь. – Авжеж, – підтвердила черниця. Це як позивні у військових… » [6, с. 123]), а його товариш Петро Бойко стає Симеоном («*Перше ім'я апостола Петра – Симеон. Мабуть, наш Петро взяв його собі при хрещенні, – пояснила черниця Антону*» [6, с. 191]).

Черниця Соломія також має справжнє ім'я («*І твоє справжнє ім'я не Соломія? Черниця обернулася і кивнула головою. – Це церковне, насправді я Марія*» [6, с. 214]). Автори вдало підібрали імена дівчині, первісне значення яких спрацьовує в тексті. Марія – «гірка», «вперта», «та, яка чинить опір» [9, с. 212], а Соломія – «мир», «спокій», «благополуччя» [9, с. 342]. Як бачимо, Марія вперто йшла до мети, долаючи труднощі, а Соломія-мироносиця хотіла жити в мирі і спокої зі своїм ангелом-охоронцем. Імена доповнюють одне одного. Антон не міг повірити, що Соломія-Маруся виявиться агентом, завербованим Манекеном. Напрошується асоціація з юдейською царівною, чиє ім'я пов'язане зі смертю Івана Хрестителя. Але ми знаємо, що героїня діяла під гіпнозом. На жаль, уберегти її Бандерас не зміг («*Бандерас поставив свічку за упокій Марії-Соломії, мужньої черниці і прекрасної жінки, якій удалося розбудити любов у його серці*» [6, с. 252]). Імена героїні є інформаційно-оцінними, характеристичний потенціал яких «вже сформованим запозичується разом із певним літературно-художнім антропонімом із давніших літературних творів. Такі ЛХА-символи, які є похідними одиницями, мають стале, закріплене онімічне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірного, первинного літературно-художнього антропоніма» [1, с. 86]. Іменами-символами найчастіше стають імена загальновідомих біблійних персонажів. Ім'я Марія – ім'я Богоматері письменники вживають найчастіше. «В українській літературно-художній антропонімії воно стало символом матері, української жінки-страдниці» [1, с. 86]. Доля героїні Марії-Соломії сповнена стражданнями.

Висновки. Як бачимо, літературно-художні антропоніми романів С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас», «Позивний Бандерас. Операція «Томос» є засобами моральної характеристики персонажів, мають широкі виражальні можливості, різні конотації. Вони виконують різні функції, тому важливим є вивчення мотивів присвоєння таких літературно-художніх антропонімів. Добротним матеріалом для назв героїв романів послужили як реальні оніми, так і апелятиви, які в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики та доонімна семантика літературно-художнього антропоніма допомогли розкрити їх інформаційний заряд. Оскільки назви персонажів значною мірою визначають «обличчя» художнього твору, то автори вкладають в літературно-художній онім певну оцінку. Перспективою подальших розвідок є дослідження літературно-художніх псевдонімів, що функціонують у творах сучасних українських письменників, та мотивів їх надання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.

2. Вегеш А. Роль літературно-художніх антропонімів у романі Мирослава Дочинця «Діти папороті». *Записки з українського мовознавства.* Випуск 28. Збірник наукових праць. Opera in linguistica Ukrainiana. Fascicullum 28. Одеса, 2021. С. 120–130.

3. Вегеш А. Роль літературно-художніх антропонімів у створенні образів героїв повісті Василя Шкляра «Чорне сонце». *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатсько-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 182 – 188.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел). К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Дзюба С., Кірсанов А. Позивний «Бандерас». Військовий детектив. Х.: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 240 с.

6. Дзюба С., Кірсанов А. Позивний Бандерас. Операція «Томос». Детективний шпигунський роман. Х.: ВД Фабула, 2021. 256 с.

7. Карпенко Ю.А. Заглавия призведений В.П. Катаева (ономастические наблюдения). *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 259–266.

8. Павликівська Н. Українська громадсько-політична псевдонімія XX (1929–1959 рр.) – поч. XXI століть. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 239–243.

9. Трійняк І.І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

10. Фаріон І. Д. Степан Бандера – практик, теоретик, містик націоналістичного руху: Лекція. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 36 с.

УДК 82-2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.55

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ П'ЄСИ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО «РАЙСЬКИЙ ТАБІР»

FROM THE HISTORY OF CREATION OF THE PLAY "PARADISE CAMP" BY YURIY YANOVSKY

Кондратьєва С.І.,
orcid.org/0000-0003-4638-3863
аспірантка відділу рукописних фондів і текстології
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У статті розглянуті основні факти з творчої історії становлення п'єси Юрія Яновського «Райський табір». Актуальність розвідки зумовлена тим, що драматургія письменника загалом та зазначена п'єса зокрема недостатньо досліджені із залученням текстологічної та джерелознавчої методології. Коротко окреслена хронологія драматургічного доробку Яновського для розуміння того, яке місце займає «Райський табір». Оглянуто зв'язок п'єси із статтею «Грызня в стране захватчиков» з «Правди» за 29 жовтня 1952 року, визначено які саме епізоди і деталі письменник запозичив з газети і як змінив їх у п'єсі. Проаналізована початкова ідея, та висловлено припущення про автоцензуру письменника як причину у відмінності між початковим задумом та вже першим чорновим варіантом п'єси. Розглянуто варіанти назви, які Яновський підбирав для твору, вказано на їх зв'язок з першорядними персонажами та місцем і часом дії. Зазначена заглибленість автора у тему Корейської війни, оприявлену через один із заголовків. Досліджено вибір автором імен для дійових осіб та посутні зміни у попередньо окресленому плані п'єси. Зокрема означено відмову Яновського від стереотипізації персонажів та зображення першорядних дійових осіб більш гуманними. Виявлено персонажа та історії дійових осіб, які автор викреслив при роботі над «Райським табором». Проаналізовано посутню зміну у характері одного з персонажів твору, листоноші Памели. Коротко окреслена історія створення пісні, текст якої Яновський написав для п'єси. Вказано на зміни у закінчення «Райського табору», в результаті якої п'єси отримала відкритий фінал. Творчий підхід Яновського, зокрема нотування ідеї та деталей до твору, та багатство архіву письменника надає матеріали для подальшого дослідження творчості письменника із залученням джерелознавчих та текстологічних підходів.

Ключові слова: творча історія, ґенеза, персонаж, образ, художня деталь, архівні матеріали.

The article examines the main facts from the creative history of Yuriy Yanovsky's play "Paradise Camp". The relevance of the investigation is determined by the fact that the writer's drama in general and the specified play in particular have not been sufficiently researched with the involvement of textual criticism and source studies methodology. The chronology of Yanovsky's drama work is briefly outlined to understand the place taken by "Paradise Camp". The connection of the play with the article "Bickering in the Land of Invaders" from "Pravda" for October 29, 1952 was examined. The episodes and details the writer borrowed from the newspaper and how he changed them in the play were determined. The initial idea is analyzed, and it is made an assumption about the writer's self-censorship as the reason for the difference between the initial idea and the first draft version of the play. The variants of the title chosen by Yanovsky for the work are considered, their connection with the main characters and the place and time of action are indicated. The deepness of the author's knowldge in the subject of the Korean War, revealed through one of the titles, is noted. The author's choice of names for the actors and the present changes in the pre-outlined plan of the play were studied. In particular, Yanovsky's rejection of character stereotyping and the depiction of primary actors as more humane are indicated. The character and stories of the protagonists, which the author deleted while working on "Paradise Camp", were revealed. The current change in the character of one of the characters of the work, the postman Pamela, is analyzed. The history of the creation of the song, the text of which Yanovsky wrote for the play, is briefly outlined. Changes in the ending of "Paradise Camp" are indicated, as a result of which the play received an open ending. Yanovsky's creative approach, in particular the notation of the idea and details of the work, and the wealth of the writer's archive provide materials for further research of the writer's work with the involvement of source studies and approaches of textual criticism.

Key words: creative history, genesis, character, image, artistic detail, archival materials.

Поставка проблеми. Оскільки Юрій Яновський став відомий передусім як романіст, саме ця частина його прозового доробку привертала найбільшу увагу дослідників. Хоча п'єси Яновського також неодноразово ставали об'єктами наукових розвідок, драматургія письменника все ж залишається вивченою набагато менше від його романів. Зокрема, однією з найменш досліджених п'єс лишається «Райський табір».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах цієї розвідки не вдалося знайти окремого дослідження, яке було б присвячена «Райському табору». Цю п'єсу розглядали О. Бабишкін [1], М. Гнатюк [10], та О. Килмник [11] при загальніших оглядах доробку письменнка. «Райський табір» також дослідила Н. Кузякіна [12], вивчаючи українську драматургію радянського періоду. Згадані вчені зосередилися на остаточній редакції п'єси, приділяючи мало уваги її ґенезі. Винятком є хіба що ремарка про те, що Яновський написав «Райський табір» за два місяці, прочитавши у газеті «Правда» за 29 жовтня 1952 року статтю

«Грызня в стране захватчиков», взята зі спогадів його дружини [13, с. 81-82; 1; 11; 12].

Постановка завдання. З оглядку на брак досліджень ґенези п'єси «Райський табір», метою цієї розвідки стає огляд історії становлення п'єси. При цьому доречним видається зосередитися на основних та посутніх змінах, які автор вніс до тексту.

Виклад основного матеріалу. Яновський зацікавився драматургією ще у молодості, на початку 1920 років співпрацював із театром ім. Гната Михайличенка [14, 1983]. Письменник неодноразово звертався до драматургії протягом життя. Його перша п'єса, «Завойовники» (1931 р.) не мала великого сценічного успіху. Зате «Дума про Британку», написана у 1937 році, пройшла у п'ятдесяти театрах країни у рік свого виходу [9, арк. 1]. Таке досягнення заохотило Яновського до написання нових п'єс, частину з яких він встиг завершити, але працю над іншими перервала Німецько-радянська війна. Після війни письменник знову повернувся до драматургії, завершивши кілька довоєнних задумів. М. Гнатюк зазначає, що післявоєнну творчу працю Яновського могла спонукати, зокрема, стаття «Подолати відставання в драматургії» у "Правді" від 7 квітня 1952 року [10]. У цьому ж році був написаний і «Райський табір».

У п'єсі Яновський звернувся до подій Корейської війни 1950-1953 років. Автор зобразив конфлікт між американськими військовими, які хочуть перемир'я, та сенатором, який зацікавлений у війні як способі прибутку. На відміну від творів раднішого періоду, «Райський табір», як і кілька інших п'єс, написаний російською. Автор самостійно переклав його українською пізніше. Це підтверджують матеріали до п'єси, збережені у фонді Яновського у Відділі рукописних фондів і текстології Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. У архіві письменника, окрім інших матеріалів до п'єси, можна знайти два рукописи та один машинопис «Райського табору», які сам Яновський означив як першу, другу, та третю редакції. Попри велику кількість внесених автором правок, основний зміст тексту не змінився, тому коректніше буде говорити не про три редакції, а про три чорнові варіанти «Райського табору».

Як вже було загадано, на створення п'єси Яновського надихнула стаття «Грызня в стране захватчиков» [13, с. 81-82]. У газетному матеріалі розповідалося про те, що солдати різних країн з військ ООН хочуть закінчення війни в Кореї та чекають на перемир'я [15, с. 4]. Особливу увагу Яновського привернула історія про те, як п'яний майор американської армії побив ременем новозеландського командира взводу, через те що його підлеглі занадто часто питали американських офіцерів про те, коли буде перемир'я; новозеландські офіцери прийшли до американського майора і помстилися йому за свого командира, повісивши на тому ж ремені, яким новозеландця було бито [15, с. 4]. У чернетках до п'єси, коли Яновський планував епізод, базований на матеріалах статті, спочатку і фігурували новозеландці, вже пізніше автор змінив їх на французів [8, арк. 5-6]. Втім, це була не єдина зміна, яку письменник вніс до взятого із життя епізоду. Фрацузькі військові приходять помститися не майорові, а лейтенантові, при цьому намагаються повісти сенатора Брендора, який тільки вдавав із себе лейтенанта, і якому вдається вижити.

Яновський взяв до уваги не тільки цілий епізод, описаний у газетній статті, але і низку інших деталей. Так, письменник запозичив факт про бомблення американськими військами своїх союзників. Є у газетній публікації і окремі постаті, які вплинули на п'єсу. Американський воєначальник Марк Кларк, якого за свідченнями новозеландського унтер-офіцера прозвали «копачем бездонної ями», може бути принаймні частковим прототипом сенатора Боба Брендера, про якого у п'єсі неодноразово зазначено, що війна – його бізнес. Згаданий у статі генерал Джеймс Ван Фліт явно перегукується з персонажем п'єси генералом Ван Горном, якого Яновський хотів спочатку назвати Ван Клітом [8, арк. 5]. Увагу письменника привернув і початок статті, у якому згадується щоденник французького лейтенанта М. Фарье, названий «Мої роздуми про далеку Корею» [15, с. 4]. Яновський хотів включити цю деталь до п'єси, показавши у ній персонажа, який нотує все до щоденника [6, арк. 18]; або навіть подати «Райський табір» як оригінально англомовну п'єсу, яку він переклав російською [8, арк. 4], але відмовився від цих задумів.

Цікаво зауважити ще один факт, пов'язаний з газетним матеріалом. Вже у першому чорновому варіанті можна знайти речення, яке стає закінченням остаточної редакції – ремарку про прохід по сцені корейських воїнів та китайських народних добровольців [2; 16]. У газеті, на тій же сторінці де розміщена і «Грызня в стране захватчиков», є коротка замітка «События в Корее». Там зауважено що, за повідомленням головнокомандування Народної Армії Корейської Народно-Демократична Республіки, за минулий день з'єднання Народної армії при взаємодії з частинами китайських народних добровольців на окремих ділянках західного фронту вели запеклі оборонні бої з противником [15, с. 4]. Не виключено,

що саме через цю замітку у фіналі своєї п'єси Яновський зазначив не тільки корейських солдатів, але і китайських добровольців.

Працюючи над створенням п'єс, письменник робив багато нотаток, записуючи для себе ідеї що стосуються твору, окремі деталі, прикметні риси персонажів і їх фрази. Такі нотатки разом із чорновими варіантами текстів дають багато матеріалу для дослідження. «Райський табір», яким його можна бачити у остаточній редакції, являє собою досить типовий твір свого часу. Сенатор, який заробляє на війни (вочевидь, представник буржуазії), протиставлений військовим (які належать до менш заможних соціальних класів). Втім, американські солдати та їх офіцер – представники країни, з якою у СРСР тоді була холодна війна – зображені так, що серед них навряд можна знайти цілковито позитивного персонажа, а тим паче такого, який міг би бути взірцем для наслідування. Але нотатки до п'єси дозволяють припустити, що, розмірковуючи над п'єсою, Яновський спочатку хотів зробити її не стільки ідеологічною, скільки антивоєнною загалом. Письменник занотував: «Судьба каждого из 13 жителей блиндажа. Ранены, убиты. Задушен офицер. Удрали в плен. Дезертировали и т.д.» [6, арк. 14]. На цьому ж аркуші зазначено: «В конце пьесы блиндаж пуст – новая партия занимает его» [6, арк. 13]. І у першому чорновому варіанті, і у остаточній редакції бліндаж і справді пустіє у кінці, але не через імовірну смерть солдатів, а тому що вони вирішують здатися до полону. Немає і нової партії, яка зайняла б бліндаж – натомість по сцені марширують китайські та корейські воїни.

Іще однією рисою, типовою для Яновського при роботі над п'єсами було створення великої кількості варіантів назви твору. Ця риса оприявилася і при роботі над «Райським табором». Частина заголовків пов'язана з одним із першорядних персонажів п'єси, сенатором Бобом Брендером. На першій сторінці чорнового варіанту автор занотував такі назви як «Сенатор в Корее», «Судьба сенатора», «Жизнь сенатора», «Сенатор на фронте», «Кража сенатора» [2, арк. 1]. Останній варіант назви пов'язаний із ідеєю, яка лишилася на етапі задуму – Яновський записав «Партизаны крадут сенатора?» [5, арк. 5]. Декілька заголовків фокусують увагу на солдатах: «Янки в Корее» [4, арк. 1], «Обреченные» [8, арк. 1], «Роковое отделение», «Дорога в плен» [136, арк. 6], та «Чертова дюжина» [2, арк. 1]. Вище вже наводилася нотатка, згідно якої солдатів у бліндажі мало бути тринадцять, що пояснює останній варіант назви. Інша частина заголовків пов'язана з країною, де відбуваються події твору: «В горах Кореи», «Корея, 1952» [8, арк. 1], «Размышления в далекой Корее», «Рай в Корее», «Рай, Корея», «Голубое небо Кореи», та «Голубое корейское небо» [2, арк. 1]. Ще три варіанти пов'язані зі святом, під час якого стаються події твору: «Веселое Рождество», «Третье Рождество», та «Роковое Рождество» [8, арк. 1]. Дві інші назви робили акцент на саркастичному сприйнятті місця дії: «Горячий Рай» [2, арк. 1] та «Райский лагерь» [2, арк. 1]. Цікаво зауважити, що варіантом заголовку для п'єси також було «Высота 518» [2, арк. 6]. Ця назва відсилає до реального епізоду Корейської війни, битву при Табу-Донгу, під час якої американська армія здійснила невдалу атаку на висоту 518, високу горну масу, яка вважалася місцем збору північнокорейців. Наявність такого варіанту назви свідчить про глибоке ознайомлення автора з темою.

Працюючи над п'єсою Яновський склав попередній план твору. Оглядаючи цей план, можна відзначити не тільки роботу автора над структурою, його прагнення до покращення логіки і художнього рівня тексту. Варто зауважити, що Яновський відмовився від стереотипів і зображення американців виключно негативними персонажами. У плані початково був присутній такий пункт як суд Лінча [6, арк. 17]. Письменник також занотував до п'єси: «Тобиас и МакМелони открывают всю изнанку буржуазного общества, издеваются над неграми, – это перед сдачей в плен» [6, арк. 8]. Однак Яновський відмовився від цих ідей. Суд Лінча не показаний ані в жодному з чорнових варіантів, ані в остаточній редакції, як і знущання солдатів. У фіналі живим лишається лише один афроамериканець, Лінкольн, і перед здачею у полон солдати поводяться з ним по-товариськи, а сержант називає другом і запрошує сісти поруч [16, с. 317].

Яновський працював не тільки над структурою твору, але приділяв і багато уваги правильному підбору імен для дійових осіб. У п'єсі є два афроамериканці, одного з яких автор одразу назвав Вашінгтон, а інший отримав ім'я Гаррі. Ще на етапі задуму Яновський вирішив перейменувати другого героя, і Гаррі став Лінкольном [6, арк. 4]. Таким чином, обидва афроамериканці отримали імена американських президентів. Одного із американських солдатів автор спочатку назвав Джо [2], потім змінив ім'я на Майк [8, арк. 5], але і у пізніших списках дійових осіб, і у другому чорновому варіанті цей персонаж названий Абрахамом. Ім'я біблійного походження підкреслює натуру цього показово набожного, але при цьому під-

ступного та корисливого негативного персонажа. Цю набожність Яновський підкреслив і за допомогою останньої репліки: у кінці п'єси Абрахам помирає, і його слова у першому варіанті «А я за что?!» [2, арк. 76], у другому «Глупая смерть…» [3], але у третьому варіанті та остаточній редакції автор знову повернувся до початкового формулювання, внісши невелику але посутню зміну: «А я за что, боже?» [4, с. 77].

Цікаво зауважити, що одну із дійових осіб, яка фігурувала у чорнових варіантах п'єси було вилучено із остаточної редакції. Це «Дик, индеец из племен «шайенов»» [8, с. 5], який фігурує у всіх трьох чорнових варіантах п'єси. У першому варіанті Дік мав репліку: «Дик. Зачем горячишься, негр? Смотри, твой чернокожий брат Гарри сидит спокойно, как деревянный корейский бог!» [2, арк. 7]. Однак у цьому варіанті Яновський закреслив ім'я Діка біля репліки, віддавши слова О'Брайану. Через цю зміну індіанець з'являвся у першому варіанті пізно, у п'ятій частині першої дії, коли гра у карти між солдатом МакМелоні та сержантом Тобіасом пересоратає у конфлікт: «МакМелони /стреляет в потолок/ Нравится мой почерк?/ Тобиас. Дик!/ Молчаливый и неподвижный индеец Дик мгновенно бросается на МакМелони, завладевает револьвером/ Абрахам. О, господи! Он меня ранил!/ Тобиас. /отбирает у МакМелони конверт/ Мне не нужен твой отпуск, козявка! Я проверял, чего ты стоишь! Первый проигрыш твой считаю оплаченным! /рвет документ, швыряет в лицо солдату/ Ничтожество!/ МакМелони. Пустите меня!/ Тобиас /Дику/ Отдай ему игрушку, Дик./ Дик /молча швыряет револьвер к ногам МакМелони/» [2, арк. 11-12]. Роль Діка у першому чорновому варіанті була обмежена лише цим епізодом. У другому варіанті Дік з'являється раніше, на початку першої дії, коли солдати хочуть розважитися і згаяти час, розповідаючи власні сни: «Поль. Такие сны всем надоели, правда, Дик?/ Дик /сидит с трубкой на корточках у печки, важно кивает головой./ Поль. Все слыхали длинную речь индейца Дика?» [3, арк. 2-3]. У третьому варіанті цього діалогу нема, і Дік з'являється в іншому епізоді першої частини першої дії: «Тобиас. Поздравляю тебя.. Какая это падаль бросила возле печки гранату?! Долго я буду вас учить, бездельники?! Дик, убери… /Дик молча откатывает ногой гранату от печки./» [3, арк. 4]. Автор вирішив долю Діка ще на етапі задуму: у першій дії солдати йдуть до бою, у другій –повертаються, і Яновський зазначає: «Билл, Дик, Вашингтон – дать концовки, т.к. они не вернутся из боя» [6, арк. 7]. У остаточній редакції письменник викреслив Діка з твору, розділивши його дії між іншими персонажами – гранату від пічки прибирає Вашінгтон, а МакМелоні разом з Біллом тримає О'Брайан [16].

Образ індіанця Діка був не єдиним, що Яновський вилучив з п'єси, працюючи над текстом. Автор хотів представити сенатора Брендера ще до безпосередньої появи цього персонажа на сцені, через репліки інших дійових осіб. Втім, говорячи про сенатора, розкривали свої особисті історії і самі мовці. У першому варіанті п'єси діалог капрала з лейтенантом набагато довший. Льотчик (автор виправляв «льочика» на «капрала» вже у першому варіанті, і в подальших цей персонаж фігурує як капрал Бойд) розповідає лейтенантові, що за дорученням сенатора скидав на корейців вантаж з чумними блохам. Лейтенант каже, що добре було б скинути на корейців не чумних бліх, а самого сенатора [2, арк. 25]. Коли льотчик питає, звідки така ідея, лейтенант розповідає йому історію свого життя: «Представьте себе маленького американского мальчика. Отец у него фермер. В одно прекрасное утро к фермеру приезжает шериф и об'являет, чтобы он убирался на все четыре стороны. Дескать, новый владелец земли, мистер Брендер его фамилия, пускает землю под выпас скота… Ладно, частная собственность священна, фермер убирается ко всем чертям, колесит по дорогам Америки. И тем временем мальчуган подрастает… У него прорезываются зубы… Вдвоем с отцом они вырывают у судьбы паршивенькую лавченку… Платят за рэкет, поят даровым виски банду. Но Брендер не дремлет, капрал. Он считает, что лавчонки всего штата принадлежат его фирме, – и семья фермера снова на улице.. В результате – мальчик в Корее, отец ходит по ночлежкам, мать умерла… Шаблон?» [2, арк. 26].

Образ сенатора ще повніше розкрито далі у діалозі: «Капр[ал]: У сенатора Брендера большой размах, лейтенант. Трудно думать, что его занимают лавчёнки../ Лейт[енант]: Вы не знаете Брендера! К вашему сведению, он начал с торговли живым товаром. Сначала кустарничал, затем поставил дело широко, с отделениями на континентах, с живым товаром всех цветов кожи. Попутно ввязался в бутлерство, имел тайный флот, подпольные спиртовые заводы, пивное дело в Канаде. Прошел в заправилы штата. Снюхался с большим бизнесом, прибрал к рукам метал, станки, пищевую промышленность, пролез в сенат. Теперь его бизнес – война..» [2, арк. 26-27]. Персонажі прямо висловлюють своє ставлення до сенатора: «Лейт[енант]. Он пустил по

миру отца и меня, но кто мне мешает пустить по миру его самого?! У нас в Америке свободная конкуренция, капрал/ Капрал. Совершенно верно, лейтенант! Полная свобода впрячься во всеамериканский фургон мистера Брендера, завоевывать для него страны света, устилать телами его путь! Путь большого бизнеса, черт возьми, путь войны!../ Лейтен[ант]. Пропаганда, капрал! Я могу презирать Брендера за прошлое, но сейчас он представляет свободный мир, ведет к процветанию Америку!» [2, арк. 27].

Відтак лейтенант, попри всі негаразди, які спричинив йому Брендер, ставиться до сенатора позитивніше, ніж капрал, якому не подобаються вчинки Брендера та ідеологія, яку той підтримує. Автор показав через наведені вище репліки особисту історію лейтенанта та розкрив передісторію сенатора. Однак у другому варіанті розлогі репліки лейтенанта про його життя та біографію сенатора вже відсутні. Там капрал теж каже, що сенатор Брендер особисто був на інструктажі по бомбардуванню чумними блохами, але лейтенант після цього не пропонує йому скинути на корейців самого сенатора, і на різку фразу капрала, що бомбардування блохами проти усіляких правил ведення війни відповідає «Это только корейцы, капрал» [3, арк. 29]. Після цього персонажі говорять: «Бойд. И я должен впрячься в фургон сенатора Брендера, завоевывать для него страны света, выжигать землю, уничтожать народы чумой? По какому праву?!/ Кони. Вы читали в «Старз энд Страйнс» сколько лишнего народа толчется на земле, капрал? Кто-нибудь должен упорядочить это? И разве миру не предопределено стать целиком американским? За атомную бомбу, сэр! /пьет./ Бойд. Козырный туз, давно ставший валетом! Я по горло сыт большим бизнесом сенатора Брендера, лейтенант! Пускай меня расстреляют, если я еще хоть раз полечу с блохами!» [3, арк. 29-30].

У третьому чорновому варіанті ці дійові особи теж мають діалог, але капрал згадує про сенатора тільки у останній репліці: «Кони. Не все ли равно? Читали в «Старз энд Страйнс» сколько лишнего народа толчется на земле? Кто нибудь должен упорядочить это? Гитлер нокаутирован. И разве миру не предопределено стать целиком американским? За атомную бомбу, сэр! /Пьет./ Бойд. Козырный туз, давно ставший валетом! Я по горло сыт большим бизнесом наших дельцов! Слыхали, появился в Корее сенатор Брендер? Это он нагружает нас блохами!» [4, арк. 72]. Згадка про Гітлера, яка з'являється у репліці лейтенанта Коні, лишилася і у остаточній редакції, але репліка капрала Бойда там змінена на таку: «Чули, заявився в Корею сенатор Брендер? Це він вантажить нас чумними блохами. Я не втручаюся в політику, але чому сенатор лізе у війну?» [16, с. 275]. Ідея показати портрет сенатора через репліки лейтенанта та льотчика-капрала скорочувалася від варіанту до варіанту, поки не обмежилася єдиною згадкою у останній репліці їхнього діалогу. Викреслена і розповідь про життя лейтенанта.

Цікава історія постання образу листоноші. Спочатку у нотатках Яновський зазначив лише «Почтальон (кореец?) – связной с Паком» [6, арк. 16]. Пізніше вирішив зробити листоношу жінкою, але американкою, занотувавши: «Почтальон – американка Энн» [6, арк.16]. Після того знайшов цікавіший варіант із національною приналежністю листоноші, але не був впевнений щодо її імені, зазначивши так: «Почтальон – корейская девушка из USA» [6, арк.10]. Яновський розглядав кілька варіантів імені для цієї дійової особи: «Письмоносец Энн – любовь солдата Поля, бывшего студента/ Патриция – Патти/ Мисс Джеральдина» [6, арк. 20]; «Джеральдина приходит неск[олько] раз. Письма приносит, а адресаты уже убиты» [6, арк.16]; «Ребята уходят в бой, входит Памела (Элизабет)…» [6, арк. 4]. Серед цих варіантів Яновський зупинився на імені Памела, під яким кореянка із США, листоноша, фігурує у списках дійових осіб [141], першій [6] і подальших варіантах п'єси, а також у остаточній редакції «Райського табору» [16]. Деталі з нотаток вище, які стосуються Памели, увійшли і до остаточної редакції – солдат Поль закоханий у листоношу, і адресат першого листа, який Памела приносить до бліндажу, виявляється вже покійним.

Як можна побачити з чорнових варіантів, у змінювалися не тільки ім'я та національність листоноші, але і її характер. Це оприявляється, зокрема, у епізодах, коли Памела лишається наодинці із сенатором Брендером. Він проявляє неабиякий інтерес до жінки, але листоноша уникає його зазіхань і погрожує сенаторові револьвером. Памела користується з ситуації для того щоб звільнити свого спільника, корейця Цоя (у ранніх варіантах Пак), якого заарештували за допомогу американським солдатам: «Памела. Вот что, сенатор. Здесь в блиндаже несколько минут тому назад был арестован мой жених…/ Сенатор. Желтый?/ Памела. Да. Я встретила его, имя сюда. Его вели под конвоем. Пак – честный кореец. Вы должны защитить справедливость, сэр. Напишите записку, чтобы Пака отпустили…/ Сенатор. Ничего не писал в жизни, кроме чеков!/ Памела. Считайте это чеком на жизнь человека, сенатор./ Сенатор. Во сколько ценится такой чек?/

Памела. Сами назначьте, сенатор./ Сенатор. О, да ты щедрая девочка! На чем писать? Кроме чековой книжки не ношу никакой бумаги../ Памела. Всё равно» [2, арк. 57]. Листоноша говорить про свій інтерес у визволенні товариша відверто, а разом з тим відхиляє усі натяки сенатора на те, що завинила йому щось за «чек на життя» і відверто кепкує з Брендера: «Памела. Полсотни вам уже стукнуло, сенатор?/ Сенатор. Вроде./ Памела. Поцелуи в таком возрасте вредны, сенатор!/ Сенатор. Давай попробуем?/ Памела. Я вам пришлю старуху! До свидания, сэр!» [2, арк. 56]. У другому варіанті Яновський значно змінив діалог між Памелою та Брендером. Якщо у першому варіанті жінка діє прямо і вимогливо, то у другому вона досягає своєї мети хитрістю. Брендер починає говорити про нещодавні події, а Памела навертає розмову до потрібної теми і навіть сама заграє з сенатором: «Сенатор. Только что красные устроили здесь бунт! Да какой! Лейтенант состоял в заговоре! Разбежались, как свиньи, чуть я их прижал… Был один сержант, башковитый парень../ Памела. Я его знаю./ Сенатор. Такому не пожалеешь ни долларов, ни всего.. Удрал.. Очень и очень жаль…/пьет виски./ Памела. Вы арестовали моего жениха, сенатор./ Сенатор. Я? Прокляни меня бог, детка!/ Памела. Встретила их – и лейтенанта, и солдата, и моего жениха – Цоя.../ Сенатор. Твой жених желтокожий? Но он – преступник! Не пожелал ничего говорить!/ Памела. Вместо него буду говорить я, – вы согласны, милый мой сенатор?/ Сенатор. Что ты мне можешь сказать?!/ Памела. Что вы очень симпатичный лейтенантик, сенатор! Что я могла бы даже увлечься вами!/ Сенатор. За чем остановка, дурочка?/ Памела. Очень тоскую по моем женихе!/ Сенатор. Тоска меня не устраивает! Ее надо живо ликвидировать.. /достает из кармана книжку, ручку, пишет/ Ничего не вижу без очков.. С моим куриным почерком.. /отрывает листок, дает Памеле/ Считай, что жених на свободе!» [3, арк. 63-64]. З невеликими змінами такий діалог перейшов до третього варіанту та остаточної редакції. Цікаво зауважити, що, якщо у першому варіанті револьвер Памели був справжнім – в усіх варіантах сенатор відбирає зброю у жінки і починає погрожувати вже їй – то у другому варіанті револьвер виявляється іграшковим [3, арк. 64], а у третьому – запальничкою [4, арк. 59].

Окрему історію має пісня з п'єси. Сцену зі співом солдатів Яновський планував ще на етапі задуму, занотувавши собі: «"Миледи смерть,/ Мы просили/ вас за дверью/ Подождать"/ (Бетховен)» [6, арк. 9]. Звертання до цієї пісні найімовірніше пов'язано з її популярністю в Києві 1930 років. Пісня називається «Ирландская застольная»: вона була відома у виконанні А. Л. Доліво. Рядки з цієї пісні Яновський використав для п'єси. На окремому аркуші письменник записав: «Парней собралось двадцать пять / (джи-айз, джи-айз, джи-айз!)/ Их дядя Сэм прислал стрелять!/ (Джи-айз, джи-айз, джи-айз!)/ Прошло пять дней и нет парней/ джи-айз, джи-айз, джи-айз/ В пять дней, – и нет пяти парней./ (джи-айз, джи-айз, джи-айз!)/(общий припев)/ Миледи Смерть, миледи Смерть,/ Не надо так спешить!/ Прошло пять дней и нет парней, –/ Не надо так спешить!» [7]. Рефреном тут виступає назва солдатів США, G.I. (джі-ай, або, як у Яновського, джі-айз), government issue, тобто ті хто на урядовому завданні. Цей віршований текст перегукується із початковою ідеєю Яновського про смерть солдатів та нову партію у бліндажі.

Протягом становлення твору змінився і фінал. Ще на етапі задуму Яновський занотував «?Памела приходит перед концом?» [5, арк. 7]. Тут треба зауважити, що перший чорновий варіант має в кінці дві сторінки із різними видозмінами фіналу. У одній із них листоноша справді з'являється: «На пороге – Памела, воин корейс[кой] нар[одной] армии, народный доброволец./ Памела. Руки вверх, ребята! /Все поднимают руки вверх/ Китаец. Выходите по одному./ Памела. Выше голову, Поль!/ Кореец. Отвоевались, господа американцы!/ Тобиас /уходит с банджо/ В плену песня – это кусочек родины!/ Идут корейские солдаты и китайские нар[одные] добровольцы в синих ватниках. Горячка наступления» [2, арк. 76]. З лівого боку перед текстом цієї сцени автор дописав: «Тобиас /командует/ Церемониальным маршем, в плен марш! Ковбой, негр и студент! (трое только – он, Поль и Линкольн)» [2, арк. 76]. Однак на іншій сторінці у фіналі відсутня сцена з Памелою, китайцем та корейцем, а фінальні репліки сержанта Тобіаса перенесено до передостанньої сцени. У останній сцені після того, як американські солдати виходять у полон, ширма опускається і «Плечом к плечу, деловито и стремительно движутся наступающие корейские воины и китайские нар[одные] добровольцы. Боевая песня» [2, арк. 75-76]. Саме цей фінал перейшов до подальших варіантів та остаточної редакції. Відтак, письменник зробив фінал твору більш відкритим, оскільки залишається незрозумілим, як далі складеться доля солдатів та сержанта. П'єса не отримала сценічного втілення, але була надрукована за життя письменника російською у альманасі «Дружба народів» 1953 року.

Висновки. Як можна бачити з вищенаведеного, постання «Райського табору» являло собою складний процес, хоча Яновський і написав п'єсу досить швидко. Ґенеза п'єси показує типові для письменника підходи у роботі – звертання до періодики, нотування пов'язаних з п'єсою ідей, створення великого числа варіантів назви. Так само типові для Яновського скорочення і викреслювання із твору навіть цілих персонажів та епізодів. Драматичні жанри, якщо це тільки не п'єса для читання – а письменник створював свої п'єси, бажаючи для них саме сценічного втілення – мають свою специфіку, до якої входить, зокрема обмеження у часі. Яновському же, як видно із чорнових матеріалів, хотілося якнайповніше розкрити характери персонажів, показавши їх особисті історії. Коли у прозі письменник міг дозволити собі будь-яку кількість ретроспекцій та персонажів, у п'єсах матеріал доводилося скорочувати. Порівнюючи нотатки щодо початкового задуму із першим чорновим варіантом, можна припустити, що на пізньому етапі творчості у Яновського потужно працювала автоцензура. Протягом життя письменникові неодноразово дорікали недостатньою політичною та ідеологічною за ангажованістю його творів. Імовірно, це і призвело до того що на пізньому етапі творчості Яновський вже самостійно міг спрогнозувати імовірні закиди та відразу створив п'єсу яка виступає більше сатирою на капіталістичне суспільство, ніж загально антивоєнний твір, задум якого можна бачити у авторських нотатках. Втім, навіть при таких умовах письменник працював над логікою твору та увиразненням образів дійових осіб. Творчий підхід Яновського та багатство його архіву надає матеріали для подальшого дослідження творчості письменника із залученням джерелознавчих та текстологічних підходів. Окрім цього, актуальним став би і об'єктивний розгляд остаточних редакцій творів Яновського, позбавлений як радянського заангажування, так і зворотного підходу, при якому будь-яка творчість радянського часу автоматично розглядається як малохудожня та заідеологізована.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабишкін О. Юрій Яновськй. Життя і творчість. Київ: Радянський письменник, 1957. 302 с.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 462. 76 арк.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 463. 84 арк.
4. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 467. 82 арк.
5. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 471. 8 арк.
6. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 472. 21 арк.
7. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 473. 1 арк.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 474. 6 арк.
9. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 116. Од. зб. 1132.
10. Гнатюк М. Текстологічні проблеми творчості Юрія Яновського: теоретичний аспект. Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора філологічних. Київ, 2006. 43 с.
11.Килимник, О. Юрій Яновський: життя і творча. Київ: Держлітвидав України, 1957. 263 с.
12. Кузякіна Н. Нариси української радянської драматургії. Частина 2 (1935–1960). Київ: Радянський письменник, 1963. – 232 с.
13. Лист у вічність. Спогади про Юрія Яновського. Київ: Дніпро, 1980. 352 с.
14. Терещенко М. (1983). Несходженими шляхами: спогад старого режисера. *Вітчизна*. № 8, С. 166-169.
15. Ткаченко А. Грызня в стране захватчиков. *Правда,* 29 жовтня 1952 р. № 303, С. 4
16. Яновський Ю. Твори: В 5 т. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1959. Том 3: п'єси. 450 с.

РОЗДІЛ 10
РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.56

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА[1]

Пена Л.І.,
orcid.org/0000-0002-7154-4617
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Минулоріч українство відзначило 150-літній ювілей видатного майстра слова Василя Стефаника, «який надзвичайно реалістично змалював у своїх коротких, але й справді подекуди страшних за змістом новелах життя галицько-покутського селянина, який кількома художніми мазками, штрихами міг відтворити надзвичайно широку панораму нелегкого життя покутського села» (с. 4). Багато заходів щодо вшанування його пам'яті в нелегкий пандемійний час, час переважно дистанційного спілкування, ініціював та провів Прикарпатський національний університет, названий іменем великого земляка: підготовка і презентація 4-томного видання творів та епістолярної спадщини письменника, Міжнародний науковий конгрес «Василь Стефаник і світова культура», онлайн-турнір комп'ютерної гри-вікторини «Шлях Василя Стефаника», конкурс есеїв для студентської та учнівської молоді «150 слів про Стефаника», конкурс малої прози «Коротко. Сильно. Страшно» тощо.

Ще однією пелюсткою у вінок пошанування нашого краянина став «Словник мови художніх творів Василя Стефаника (фрагмент)», автором-укладачем якого є доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов ПНУ Микола Петрович Лесюк. Шана науковцеві за те, що довів до кінця доручену йому ділянку роботи над укладанням словника мови патрона Прикарпатського університету! Адже лексикографічна праця – досить часозатратна справа й потребує значних зусиль, особливо якщо зважити й на те, що в той час, коли реалізували такий задум, не було комп'ютерної техніки, яка неабияк полегшила б і збір матеріалу, і його опрацювання. А картотеку словника укладали в паперовому варіанті.

Тож можемо ствердити, що українська авторська лексикографія (створення словників мови письменників) поповнилася ще одним цінним виданням. На жаль, рецензований словник представляє тільки невелику частину лексикону художнього мовлення новеліста, яка охоплює слова на літери Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, оскільки саме за цей обсяг роботи відповідав Микола Лесюк як один із членів авторського колективу. На щастя ж, ця лексикографічна праця, що репрезентує Стефаникове лексичне та фразеологічне розмаїття на вказані букви, може стати поштовхом до завершення укладання повного словника і взірцем для майбутніх укладачів: утореним шляхом легше йти.

Анонсований словник присвячений світлій пам'яті видатної особистості, професійна й наукова діяльність якої також безпосередньо пов'язана з Прикарпатським університетом (раніше – Івано-Франківським державним педагогічним інститутом імені В.С.Стефаника), – професора Івана Ковалика, який, власне, був ініціатором і натхненником створення словника мови художніх творів Василя Стефаника.

У *Передмові* подано коротку передісторію народження словника. Принагідно штрихами окреслено також ще одну організовану й започатковану Іваном Коваликом діяльність щодо укладання словника мови художніх творів іншого гіганта думки, великого інтелектуала, ерудита в багатьох галузях знань, неперевершеного майстра слова, видатного українського поета і прозаїка Івана Франка (с. 4). Робота над картотеками художньої спадщини обох українських мислителів під керівництвом професора Івана Ковалика розпочалася ще у Львівському університеті, де він працював. А 1974 року, як зазначає М.Лесюк,

1 Рец.: Лесюк М. Словник мови художніх творів Василя Стефаника (фрагмент). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 384 с.

обидві ці картотеки І.Ковалик перевіз до Івано-Франківського педінституту, «коли він сам змушений був через певні незгоди з керівництвом Львівського університету покинути кафедру української мови цього ВОЗу і переїхати на роботу до Івано-Франківська» (с. 5).

Звернено увагу в *Передмові* на труднощі, через які розпочата й великою мірою здійснена робота не увінчалася виданням словника. Серед них виявилася проблема, яка полягала у тлумаченні фразеологічних одиниць, визначенні стрижневого слова в них та уніфікації їхньої фіксації й інтерпретації. Також, на думку Миколи Лесюка, «дуже гальмує працю над укладанням словника ... опис уживання в мові письменника службових частин мови, зокрема прийменників та сполучників, адже їхня частотність сягає величезних чисел – кількох сотень, інколи й понад тисячу» (с. 17-18).

Пропонований фрагмент словника, як зазначає М.Лесюк, створений на основі академічного видання 1949 року, але весь ілюстративний матеріал розписаний за новелами 1933 року. «Усі моменти, якими відрізнялися ці два видання, зафіксовані під час звіряння текстів і зазначення в картках нових сторінок за виданням 1949 року» (с. 8). Автор-упорядник ділиться своїми спостереженнями про те, що «під час звіряння речень було помічено чимало фактів, які свідчили про більшу відповідність текстів з академічного видання 1949 року оригіналам творів письменника, ніж текстів із новел 1933 року, які, як відомо, також піддавалися суттєвому редагуванню» (с. 8-9). Ці розбіжності стосувалися, зокрема, написання частки (постфікса) **ся** (**си**) разом чи окремо, правопису найменувань для позначення сакральних понять з великої чи малої літери (*Бог, Господь, Різдво*, *Служба Божа, Матір Божа* тощо), закінчень родового відмінка -и чи -і іменників жіночого роду (*зависти*, *зависті*), розрізнення/нерозрізнення букв для позначення звуків [г] і [ґ] (*газда – ґазда, згребло – зґребло* і под.), передавання деяких особливостей діалектної вимови (на зразок *уважити – уважьити, вібачити – вібачьити, жилісливий – жьилісливий*) та ін.

Для зручності користування описано принципи укладання словника, які були розроблені проф. І.Коваликом та дещо узагальнені М.Лесюком для створення словників мови будь-якого письменника. Вони стосуються структури словникових статей, способів наведення реєстрових слів, передавання письменницької орфографії, особливостей інвентаризації багатозначних слів та омонімів, здрібніло-пестливої та згрубілої лексики, звукових варіантів, зокрема місцевих форм, специфіки добору речень-ілюстрацій тощо.

Слушними є міркування Миколи Лесюка щодо ілюстрування, зокрема його повноти. Науковець небезпідставно вважає, що ідеальним уважався б такий словник, у якому було б наведено всі випадки вживання письменником певного слова: «У такому разі читачеві не треба звертатися до твору, шукати необхідну сторінку і на ній необхідне слово» (с. 12). Однак з огляду на велику кількість слововживань (напр., слово *голова* у творах Стефаника використано 171 раз; таку ж кількість разів ужито і слово *земля*; *знати* – 199 разів; *жінка* – 165 разів; *давати* – 75 разів; *годен* – 73 рази; прийменник *до* – 594 рази, а його варіанти *д'* – 13 та *ід* – 2; прийменник *з* – 743 рази з варіантами *із* – 68, зі – 43, зо – 24, с – 3, ізо – 1; прийменник *за* – 420 разів тощо) Микола Лесюк обрав оптимальний спосіб і зробив так, як Іван Ковалик та українські лексикографи, які укладали словники мови творів Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка та ін.: навів до кожного слова чи його лексико-семантичного варіанта по одному-два найяскравіших приклади.

У кінці словникових статей автор зі знаком + (плюс) подає статистичні відомості, що охоплюють певну словоформу та кількість її вживань: для іменних частин мови – спочатку називний відмінок, відтак усі інші в однині та множині; для дієслова – інфінітив, а після нього особові та родові форми однини і множини.

З метою зручності користування, заощадження місця й усунення громіздкості описів у словнику подано низку скорочень, які використано як ремарки у словникових статтях, та їхнє розшифрування.

Словникова стаття має звичну для такого типу словників структуру: заголовне (реєстрове) слово; кількість уживань у творах; тлумачення значення слова, з яким воно зафіксоване, і кількісна характеристика; ілюстрація (контекст). Якщо слово багатозначне, то спочатку йде визначення значення, яке характеризується найбільшим числом слововживань, а за ним ідуть за спадною кількісною градацією інші значення. Продумано й описано спосіб передачі слів як компонентів фразеологізмів.

Наведемо приклади словникових статей:

«**ГАЙНУВАТИ** (3). 1. Витрачати марно; розтринькувати, переводити (2). [–] *Дес давно то, бувало, ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив, аби не* ***гайнував****, а тепер, видите, нарід і не п'є і не* ***гайнує****, а грейціря рівно не видит* 75.

2. Гуляти, дармувати (1). [–] *Була-с порьидна ґаздиня, тьижко-с працювала, не* ***гайнувала-с****, але на старість у далеку дорогу вібралас-с си* 67» (с. 25).

«**ЖАЛЬ**[1] (7), **ЖЬИЛЬ**[1] (4). 1. Важкий настрій; сум, печаль, скорбота (5). – *І той **жьиль**, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницу, зробив із мене такого, що зачьив забувати то, що мене в житю все радувало* 216. / *Образн.* (4). *Безодня смутку, увесь **жаль** і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльозі* 143.

2. Незадоволення з приводу чого-н.; скарги, нарікання (1). – *Кличут вечеряти, Даниле, а Бога не гнівіт своїм нерозумним **жалем*** 188.

◊ *У спол.* (5): а) **з жалю** – внаслідок великої туги, печалі, смутку з приводу чогось або за чимось (3). *Камінь, – аби камінь, та й розпук би си **із жьилю**!* 14; [–] *Мині **з жьилю** за люцким словом не раз хотіло си дати себе замурувати* 216; б) **завдавати жалю** – засмучувати кого-н., наводити тугу, печаль (1). *Лиш дивилася* [корова] *на бабу і **жалю** єї завдавала* 50; в) **мати жаль** (1) – *див*. **мати**.

+ Одн. Н. **жьиль** *образн*. 140; Р. **з жалю** *у спол*. а) 225, Зн. *у спол*. в) 249; Ор. **жалем** *образн*. 68; **з жалем** *образн*. 195» (с. 202-203).

«**ЗЕЛЕНИЙ** (20), **ДЗЕЛЕНИЙ** (3). 1. Один з основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним (14). *Мама дала Катрусі квітки сині, білі, **зелені**, червоні* 37; а). Який має колір трави, листя, зелені (7). *Сідає* [старий] *серед **зеленої** озимини, підпирається палицею і мовчить* 158. / *Образн*. (2). *А Бог вас карає, бо ви маєте на єго сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і **зеленим** колосом на веселім лиці гладитися* 152. / У знач. *імен*. (1). *Встає, спирається на палицю і йде на озимину. – Файне, **зелене**, а вона* [курка] *тото псує...* 158.

2. Покритий зеленню, травою (5). *Він* [гріх] *перейде на дитину, він зійде на худобу, він.. спаде на **зелену** ниву і він чоловікові душу возьме* 151. / *Образн*. (1). *..є така* [натура], *що хоть ти мором годуй, хоть ти її у найкращу весну пусти на **зелене** поле, а вона плаче* 152.

3. *Перен*. Молодий, незрілий, невистояний. (2). *У колядці, повт. ..Будь же нам здоров, пане Максиме, в неділю, В неділю рано **дзелене** вино сажене. Вінчуєм тебе счьистьим, здоров'єм в неділю, В неділю рано **дзелене** вино сажене* 80.

◊ У спол. (2): а) **зелений коваль** – назва жука, який видає тріскотливий звук (1). *Чорний сверщок дотулився ніжки та й утік. **Зелений коваль** держиться подалеки. Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину* 95; б) **Зелені Свєта** – християнське свято, яке відзначається на 50-ий день після Великодня і супроводжується прибиранням хати і подвір'я зеленню (1). [–] *..не загрійте голови, як котрих **Зелених Свєт**: люди йдут до церки, село обмаєне, а ви лежите як дуб'є під любистком...* 214.

+ Одн. Н. **дзелений** 1а) 14; **зелена** 2 – 117; Зн. **зелену** 1а) 216; **на зелену** 1а) 130; **в зелене** 2 – 216; мн. Н. **зелені** 1 – 97, 1а) 126, 2 – 229; Ор. **зеленими** 1а) 143 (2 р.); М. **по зелених** 2 *образн*. 126; **у зелених** 1 – 45» (с. 339-340).

Уважно ознайомившись із *Передмовою*, у якій детально й доступно виписані принципи побудови словникової статті та пояснені всі вжиті знаки та їхнє значення, користувачі легко сприйматимуть інформацію.

Загалом у словнику зафіксовано понад 1480 слів (словникових статей), які об'єднують більше 8450 слововживань.

Насамкінець висловимо захоплення грандіозною скрупульозною роботою Миколи Лесюка, вкладеною в те, щоб рецензований словник побачив світ. Пам'ятаючи слова свого Вчителя Івана Ковалика: «Ви мусите довести справу укладання словника мови художніх творів Василя Стефаника до завершення, тоді я буду спокійний» (с. 6), – Микола Петрович увів до наукового обігу оформлений у словник фрагмент мовного портрета особистості видатного новеліста. Поділяємо його оптимізм щодо того, що «повний словник мови художніх творів Василя Стефаника – це ... цілком реальна справа, лише для цього потрібна добра воля, бажання й підбір зацікавлених укладачів-ентузіастів. Звичайно, ще й фінансова підтримка...» (с. 17).

Отож українське словникарство поповнилося ще однією працею, яка буде корисною філологічній спільноті для реалізації багатьох наукових задумів різного спрямування.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 23
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 34,64. Замов. № 0722/288. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.